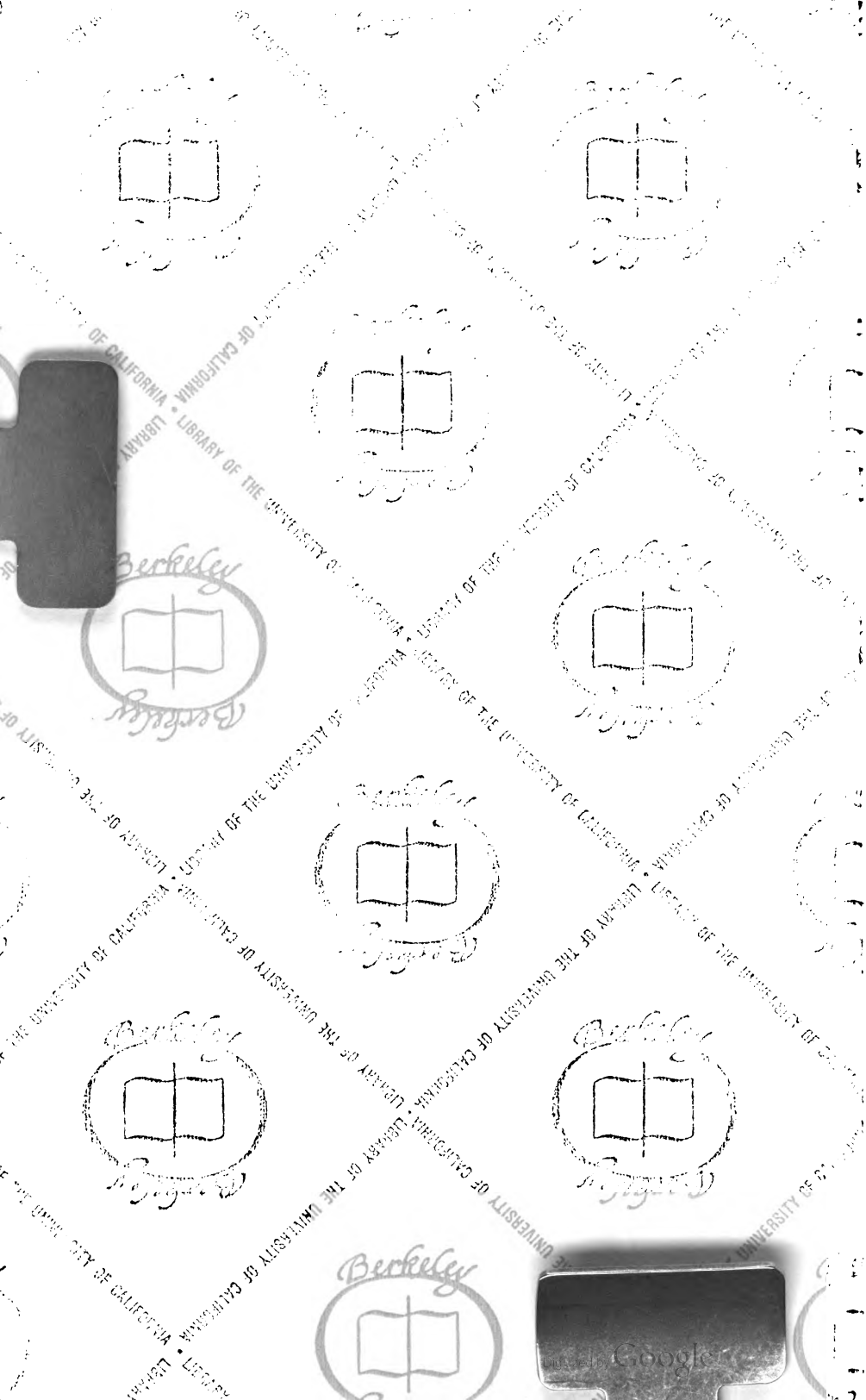
Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

LIBRARY
APR 27 1989
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

10-11
1988

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Baškovic, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Milija Komatina, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Baškovic, Sonja Ścepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd
Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 18.000 dinara. Za inostranstvo 36.000 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 6081-603-15351, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11 telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

YU ISBN 0560-6675

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1988. Broj 10—11

Sadržaj

Stipe Šuvar:
Referat na 17. sednici CK SKJ 3

Bogdan Ilić:
Robna proizvodnja i socijalistički samoupravni proizvodni odnos 42

Ćazim Sadiković:
Tržišna ekonomija i pravni sistem 60

Đuro Gatarić:
Pravni aspekti društvenog vlasništva 70

Marko Lolić:
Savez komunista i savremena uloga javnih glasila 92

Ranko Petković:
Nesvrstanost u novim međunarodnim uslovima 104

Zlatan Gavrilović:
Marksizam II internacionale i poimanje znanosti 119

»SOCIJALIZAM« 1958—1988. 134

Iz nasleđa časopisa

Mito Hadži Vasilev:
Pravo svojine robne proizvodnje i oblici prisvajanja 307

Reagovanja

Dragoje Žarković:
Neosnovane optužbe Miladina Koraća 330

Digitized by Google

Содержание

3

Товарное производство и социалистические самоуправляемие отношения 42

Чазим Садикович

Рыночная экономия и правовая система 60

Дьюро Гатарич

Правовие аспекти общественной собственности 70

Марко Лолич

Союз Коммунистов и современная роль гласности 92

Ранко Петкович

Неприсоединение при нових международних условиях 104

Златан Гаврилович

Марксизм II Интернационала и понимание науки 119

„СОЦИАЛИЗМ" 1958—1988 134

По наследию журнала

Мито Хаджи Васильев

Право собственности товарного производства и форми присвоения 307

Реагирования

Драгое Жаркович

Неосновательние обвинения Миладина Корача 330

Contents

Stipe Šuvar

The Paper read on the Seventeenth conference of the League of Communists of Yugoslavia 3

Bogan Ilić

The production of goods and the socialist self-management production relations 42

Čazim Sadiković

Market economy and legal system 60

Djuro Gatarić

The legal aspects of social ownership 70

Marko Lolić

The League of Communists of Yugoslavia and the current role of mass media 92

Ranko Petković

Non-alignment in the new international circumstances 104

Zlatan Gavrilović

The marxism of the Second International and the conception of science 119

"SOCIALISM" 1958—1988 134

From the heritage of the magazine

Mito Hadži Vasilev

The right of the ownership of the production of goods and the forms of appropriation 307

Reactions

Dragoje Žarković

Miladin Korać's groundless accusations 330

Digitized by Google

Stipe Šuvar

Da socijalizam u Jugoslaviji ponovo počne koračati u bolju budućnost

(Uvodno izlaganje na 17. sjednici CKSKJ, 17. X 1988)

Situacija u Jugoslaviji i u samom SKJ danas nije dobra, štoviše ona je loša, i svi smo u zemlji zabrinuti. Usprkos tome, onaj neophodan osjećaj međusobne odgovornosti za uređivanje zajedničkog života danas je na veoma niskoj razini. Savez komunista Jugoslavije i prije svega njegova rukovodstva na svim razinama, naš Centralni komitet i njegovo Predsjedništvo padaju na ispitu u pogledu dosljednog ostvarivanja odluka 13. kongresa SKJ, a i nedavne Konferencije SKJ, koja je usvojila vrlo dobre stavove o neodložnim reformama, ali smo mi u međuvremenu bili više zaokupljeni raznim u biti štetnim politizacijama nego provođenjem tih stavova. Društvena, ekonomska i politička situacija je veoma teška i bremenita opasnostima po stabilnost zemlje.

To je i razlog da smo sazvali ovu sjednicu najvišeg organa SKJ. Moramo samokritički, komunistički preispitati sami sebe, ocijeniti svoj rad i ponašanje, a prije svega suočiti se s realnim i objektivno različitim klasnim, socijalnim, nacionalnim i drugim interesima, odgovoriti zahtjevima stvaralačkih, proizvođačkih snaga u našem društvu i ukazati na perspektivu, razobličiti i odbaciti tendencije i pritiske koji su u suprotnosti sa osnovnim revolucionarnim kursom SKJ.

Digitized by Google

Moramo se izboriti za novu društvenu stvarnost

Ljudi u našoj zemlji, a i u svijetu sve češće se pitaju: ima li socijalizam u Jugoslaviji, kao federativnoj zajednici, perspektivu. Naš Centralni komitet nije se danas sastao da bi i sam dao povoda takvom pitanju, već naprotiv! Sastali smo se da bismo naglasili da socijalizam i samoupravljanje ne samo da imaju perspektivu već i da je Savez komunista Jugoslavije spreman i sposoban da predvodi sve progresivne snage jugoslavenskog društva u krčenju novih puteva društvenog razvoja i za oblikovanje takvog društva i takvih društvenih odnosa u kojem će svaki pojedinac, pripadnik bilo kojeg naroda ili narodnosti, živjeti slobodno, stvarati slobodno i slobodno birati put kojim će mu život postati humaniji, bogatiji i bolji. Uostalom, naši su ljudi time i te kako zaokupljeni, to traže i onda kada izražavaju nezadovoljstvo u tvorničkim dvorištima i na ulicama, i onda kada su veoma zabrinuti sadašnjom teškom ekonomskom i političkom zbiljom u zemlji.

Tim prije je dužnost ovog najvišeg tijela dvomilijunskog Saveza komunista Jugoslavije između dva kongresa da slobodno i odgovorno, principijelno i argumentirano, u samokritičkoj i kritičkoj raspravi, bez pritisaka i straha, pruži jasne i nedvosmislene odgovore na izazove i iskušenja s kojima je naša zemlji suočena, da ohrabri sve patriotske i progresivne ljude, da pomogne da nada koja tinja u narodnim masama od Triglava do Vardara preraste i u uvjerenje, da na planu svijesti i mobiliziranja stvaralačkih energija pridonose da se odlučno i bez oklijevanja krene u tri reforme koje je nedavno proklamirala Konferencija SKJ.

Danas je najvažnije da se titovska strategija socijalističke revolucije odlučnije i brže ostvaruje kao životna potreba i praksa radnika i svih radnih ljudi, da se u svim opredjeljenjima i akcijama polazi od osnovnog načela našeg revolucionarnog pokreta — da je u socijalizmu bitan čovjek i njegov sretniji život, a ne neki apstraktni ciljevi.

Naša je obaveza da na taj i samo na taj način pronađemo i prokrčimo put izlaska iz sadašnjeg stanja društvene regresije i prijetnje privrednog kolapsa, zbog svih progresivnih generacija i pojedinaca koji su u nedavnoj pa i daljnjoj prošlosti teško branili i skupo plaćali slobodu i ideju zajedničkog života na ovim prostorima, to je naš dug i prema svim palima u herojskoj oslobodilačkoj epopeji naroda, u našoj jedinstvenoj socijalističkoj revoluciji i svim žrtvama posljednjeg rata iz kojeg se, zaslugom Komunističke partije Jugoslavije i borbom i stradanjima svih naših naroda i narodnosti, u krvi i požaru rodila federativna socijalistička Jugoslavija, na odlukama AVNOJ-a i pod Titovim vođstvom.

Istina je da svijest mrtvih generacija kao mora pritišće današnje. U ovom trenutku i naši ljudi i naši narodi i narodnosti više su, na žalost, zaokupljeni prošlošću i nezadovoljni sadašnjo-

Digitized by Google

šću nego što gledaju u budućnost i nego što prijanjaju na zadatke da tu budućnost sebi pripreme i osiguraju. Prošlost je stala oživljavati stoljećima unazad. Ali historijsko pamćenje naših ljudi i naroda i narodnosti sadrži i iskustvo revolucije, i prije svega to iskustvo, a što je materijalna snaga i koračanja u budućnost.

Na nama je historijska odgovornost za očuvanje tekovina revolucije i za oživotvorenje ideje socijalističkog samoupravljanja. Tu ideju ne smijemo više kompromitirati, jer ona je dragocjeno sredstvo borbe naše radničke klase i inteligencije. Jer, logika samoupravljanja, kako je isticao Veljko Vlahović, »nije odbrana već ofenzivnost«.

Pitajući se što će biti sa Jugoslavijom, ljudi u svijetu pomišljaju i na ideju socijalističkog samoupravljanja, pitaju se da li je ona propala i kompromitirana, pa čak da li je ugrožena i zemlja u kojoj se najprije počeo rađati socijalizam s demokratskim i humanim likom. Moramo i svijetu pokazati da i dalje ostajemo privrženi našim osnovnim vizijama razvoja socijalizma iz zvjezdanih trenutaka naše socijalističke revolucije, ali i da konačno bez povratka napuštamo metode i rješenja svojstvene ranoj, državnoj, etatističkoj fazi socijalizma.

U prevladavanju sadašnjeg teškog stanja, u kojem se naša zemlja našla upravo zbog zastoja u oživotvorenju socijalističkog samoupravljanja, moramo pak poći od toga da razlučimo stvarne vrijednosti i pokretačke snage samoupravljanja od njegovih promašaja i neosmišljenosti, kao i od njegovih realnih protivnika koji zbog svojih interesa ne mogu stajati na strani progresa.

Čitav smisao i ove sjednice našeg Centralnog komiteta utoliko je i otkrivanje svega onoga što u iskustvu ljudi ovog časa simbolizira tegobu, represiju, udaljenost od ljudi, neslobodu, nesposobnost i samovolju. I sve to treba da dobije svoje ime od ovog Centralnog komiteta pa do svake osnovne organizacije u čitavom Savezu komunista Jugoslavije.

Moramo se izboriti za novu društvenu stvarnost, mnogo povoljniju od sadašnje, a odgovornost za razvoj i za vođenje privrede i društva prenijeti na kreativne, sposobne, hrabre i inventivne stvaraoce, koji se neće skrivati iza forumske i kabinetske politike i ponašati kao bezlične birokrate i poslušni aparatčici. Naše ideje i poruke moraju opet biti toliko jasne i toliko privlačne da pokrenu interese i kreativnost najširih slojeva naroda. Samo na taj način koračat ćemo u budućnost koja će biti mnogo bolja od sadašnjosti, oslanjajući se na veliku, inače potisnutu socijalnu energiju naših ljudi. Uostalom, kao inspirativne putokaze imamo 1941. i 1948. godinu, a i titovske metode rješavanja stvari.

U ovom času moramo dati što precizniju i bespoštednu dijagnozu stanja i odnosa u našem društvu, a i uzroka gotovo sveopće društvene recesije. I da odmah napomenem: vidokrug ne

Digitized by Google

smije i ne može biti parcijalni u tom smislu da uvažava samo ovu ili onu, odnosno svoju nacionalnu sredinu, a na uštrb čitavog društva, čitave Jugoslavije. Vidokrug mora biti jugoslavenski, a ne ni srpski, ni hrvatski, ni slovenski, ni kosovski. Uostalom, ako je vidokrug jugoslavenski, on je nužno i makedonski, crnogorski, bosansko-hercegovački i vojvođanski. Jednako tako, taj vidokrug ne smije biti ni kroz dioptriju birokracije, tehnokracije, kulturne elite ili bilo kojeg povlaštenog dijela društva, nego mora biti dijalektički jedinstven, mora polaziti od konkretne marksističke analize historijskog momenta i od povezanosti jugoslavenske situacije sa svjetskom. To je i pretpostavka sagledavanja načina i puteva da se socijalna energija narodnih masa, a posebno radničke klase usmjeri na dublju i dalekosežnu promjenu stanja i odnosa, pri čemu nema nikakve dvojbe da demokratska alternativa jedino garantira da rješenja, koja moramo i hitno poduzimati, donose ploda i imaju budućnost. To je ono *odmah* koje ima i svoje *sutra*. Traženje nemilosrdnog mača pravde, kako nas historija uči, na kraju uvijek vodi tamo da ga drži samo jedna osoba, i s njim se možda mogu presjeći naši gordijski čvorovi, ali na maču se ne može sjediti.

Socijalističko društvo u Jugoslaviji, proizišlo iz revolucionarne borbe radnika i seljaka, mora se na kraju našeg stoljeća ne samo revitalizirati već i u mnogočemu radikalno promijeniti; mora biti i demokratsko i pluralističko, s pravom pojedinca da se, zajedno s drugim pojedincima, izbori za svoja ljudska rješenja. A i narodi i narodnosti koji žive u jugoslavenskoj zajednici i koji će posve sigurno u njoj i sutra živjeti, moraju čuvati svoj integritet i posebnost, ali ne tako da se zatvaraju već da dalje razvijaju svoje bratstvo i jedinstvo sa što manje ritualnog, ali sa mnogo više komunikacijskog i sa zajedničkom otvorenošću i prema svijetu.

Moramo precizno razotkriti i sve ono što u strukturi proizvodnih snaga, u proizvodnim i klasnim odnosima stoji na putu reforme, a pogotovo ukazati i na materijalne i političke interese i snage koje konstituiraju i reproduciraju otpor reformskom kursu, dubljem mijenjanju postojećeg stanja društva i postojećih sklopova svijesti. To je također pretpostavka jasne orijentacije i trasiranja puta izlaska iz stagnacije i krize. Lenjin je svojedobno rekao »da se veliko značenje svih kriza sastoji u tome što one pokazuju ono skriveno, odbacuju ono umjetno, površno, sitno, čiste političko smeće, otkrivaju prave pokretače stvarnog toka klasne borbe«.

Ako otvorimo jasan put u budućnost, razumjet ćemo se i sa radničkom klasom i sa inteligencijom, s novim naraštajima za koje smo odgovorni a danas im ne pružamo dobre šanse, pa i sa svima koji su sebe ranije ugrađivali u borbu za revoluciju i u dosadašnji razvoj socijalizma. A sve je to onda garancija da ćemo provesti ono što danas odlučimo, bez odlaganja i kolebanja, jer ćemo znati tko ide s nama.

Digitized by Google

Da bi naše poruke članovima SK, radničkoj klasi i svim građanima bile jasne i nedvosmislene, Centralni komitet mora dati odgovore na tri ključna pitanja: *zašto smo došli u ovo stanje u kojem se nalazimo; kakva je platforma obnove i daljnjeg razvoja socijalizma u našoj zemlji i, što ćemo odmah, bez odlaganja poduzimati na planu provođenja tri reforme.*

Proteklih trideset godina, sve od donošenja Programa SKJ, posebno su obilježeni našim nastojanjima da se oslobodimo faze etatističkog socijalizma. I svi naši značajniji pokušaji, uključujući sam Program, privrednu reformu 1965, ustavnu reformu 1971—1974, koncept političkog sistema dat na 11. kongresu kroz Kardeljeve »Pravce razvoja...«, »Dugoročni program ekonomske stabilizacije«, odluke 13. kongresa SKJ, sve do stavova Konferencije SKJ iz maja ove godine, obilježeni su nastojanjem da se dalje osmisli i razvije taj izvorni projekt naše revolucije i da se organizirana socijalna energija našeg društva usmjerava na njegovu realizaciju. Tri-četiri protekla decenija bila su u znaku grčevite borbe snaga etatizma i snaga samoupravljanja oko karaktera i pravaca mijenjanja proizvodnih odnosa. Društvo se brzo razvijalo, da bi upravo danas zapalo u dublju strukturnu krizu, u kojoj su se akumulirale sve odgađane krize, svi raniji promašaji. Naime, današnja je kriza koncentrirani izraz društvenih protivurječnosti, koje su se nagomilavale u čitavom ranijem vremenu. U međuvremenu gomilale su se i mnoge konfuzije u glavama ljudi, mnoge ideološke zablude i obmane, prikrivanja i ogrtanja lažnim plaštom. Stoga je današnja vrlo ozbiljna kriza našeg društva plod i zbroj svih prethodnih kriza, i ona upravo toliko jače i potresa ovu zemlju. Ako je bilo nacionalizma, onda su današnji nacionalizmi zbroj svih prethodnih, ako je bilo birokratizma, današnji je okoštao i posve neproduktivan, ako je bilo liderstva i obmanjivanja lažnim homogenizacijama, današnje su iznad svih prethodnih. Uostalom sadašnji potisnuti položaj stvaralačkih slojeva u društvu, položaj radnika, seljaka i velike većine inteligencije najbolji je indikator gomilanja moći u proteklim desetljećima na strani birokratskih i tehnokratskih snaga.

Ta situacija zahtijeva potpune i konkretne odgovore prije svega stvaralačkim slojevima društva: *zašto su u takvom položaju, tko ih je tu gurnuo i kako da se oslobode. To je smisao avangarde.* Najzad, vrijeme je da razjasnimo i dileme da li je ovo rezultat krize teorije i lošeg sistema ili loše realizacije i nesposobnih ljudi.

Savez komunista Jugoslavije ne može samo teoretski raspravljati o eventualnim promašajima u strategiji. Mi ne možemo raspravljati samo o podbačajima u konstrukciji sistema ili ostvarivanju privredne politike i u njoj tražiti promašaje, jer CK nije bio niti jeste delegatska skupština, a još manje vlada. Ne bismo bili na visini zadatka ako bismo provodili permanentnu diferencijaciju kao jedini kriterij i oblik tobože revolucionarne prakse

Digitized by Google

a da istovremeno ne dajemo strateške odgovore i ne razjašnjavamo vizije.

SKJ se mora konkretno odrediti prema vlastitim greškama i promašajima, odnosno demokratski i argumentirano ih odmah otkloniti i istovremeno stimulirati i ojačati pozitivne procese. Moramo pokazati kako međusobna povezanost svih tih promašaja stvara toliko spominjani blok antireformskih snaga, koje su glavna kočnica promjena. *I moramo stvoriti jugoslavenski savez reformskih snaga.*

Na teorijskom nivou, sve od Programa SKJ, koji je tada predstavljao i još uvijek predstavlja doista avangardan pogled na svijet u međunarodnom radničkom pokretu, zadržala su se u našim teorijskim i programskim dokumentima gledanja koja su, primjenjena u praksi, objektivno reproducirala elemente državnog socijalizma. Prvo, to je još uvijek model *izgradnje socijalizma u jednoj zemlji.* Teza da se socijalizam *izgrađuje* implicira negaciju robne proizvodnje. Privredna politika puna je tri desetljeća vođena na način »izgradnje« socijalizma metodama državnoplanskog reguliranja privrednih tokova, koje su protekom vremena postajale sve manje efikasne.

Shvaćanje svijeta kao svijeta dvaju sistema, od kojih se jedan, kapitalistički, nalazi pred slomom (a to je ostavština marksizma dvadesetih godina), stimuliralo je autarkiju i očuvanje gotovo kolonijalne strukture proizvodnih snaga. To je onemogućavalo pozitivan pritisak razvijenijih proizvodnih snaga iz svijeta i svjetskog tržišta, a istovremeno nas je izoliralo i od dostignuća radničkog pokreta Zapada.

Te dvije teorijske postavke reproducirale su se kroz sve programske, ustavne, privredne i sistemske dokumente proteklih desetljeća i godina, a pothranjivane su realnim interesima privrednih subjekata da budu zaštićeni od konkurencije i pod okriljem države.

Autarkija socijalizma u jednoj zemlji, pa makar zasnovana na strategiji socijalističkog samoupravljanja, vodi blokadi svih ključnih društvenih procesa koji osiguravaju progres.

Dugoročni program ekonomske stabilizacije, u čijoj su izradi sudjelovali i najznačajniji naučni radnici u oblasti ekonomije, čini korak dalje, jer krizi prilazi kao strukturnoj, a ne kao konjunkturnoj. Međutim, u mnogim projekcijama on se bavi tek stabilizacijom privrede, što je posve u suprotnosti sa tezama o strukturnoj krizi. Problem je u tome što nije dao cjelinu projekcija strukturnih promjena privrede. U tekućoj ekonomskoj politici sve se pak svodilo na nekonzistentno nizanje i neprestano korigiranje parcijalnih mjera pod pritiskom odnosa snaga, a po logici političkog i privrednog pragmatizma.

To su osnovni teorijski podbačaji strateškog karaktera, koji su i na drugom značajnom području — *konstrukcije političkog i privrednog sistema* — imali negativne posljedice.

Digitized by Google

Primjena nekih od tih postavki u Ustavu i ZUR-u omogućila je da se i posredstvom privrednog i političkog sistema dalje reproducira voluntarizam državno-socijalističke regulative i nastavlja praksa zatvaranja od svjetskog tržišta, što se na unutrašnjem planu onda izražava u fragmentiranju jugoslavenskog tržišta i u zatvaranju u tzv. nacionalne ekonomije, te u njihovom podržavljenju i formiranju, na taj način, više državnih socijalizama.

To je ekonomska osnova političke krize u zemlji. No, upravo dubina krize razotkriva istinu da se nacionalne i općinske birokracije, kao i federalna, mogu održati samo kao nema stvarnog samoupravljanja, te da se podržavljene nacionalne ekonomije mogu održati samo ako dobiju politički legitimitet. Fragmentacija i federalizacija SKJ rezultirala je razgradnjom saveznog centra političke moći, ali kroz vezivanje rukovodstava SKJ uz republičke i pokrajinske etatizme. Nepromijenjeno biće SKJ kao još uvijek organizacije vladanja sa svoje je strane jačalo te procese, udaljavajući dijelove Saveza komunista jedne od drugih. Taj proces čini ih sve različitijim, a vezanost uz »nacionalne« etatizme i sve suprotstavljenijim.

Mislim da je moguće uočiti opasnost pretvaranja nekad monolitne državne partije iz faze državnog socijalizma u konglomerat ili koaliciju nacionalno-populističkih organizacija koje podređuju *mase*, ukidaju posredovanje Socijalističkog saveza, negiraju pluralizam i individualnost i opet se u biti vraćaju u oblike dirigirane »narodne« demokracije monopolnog kapitalizma ili pak državnog socijalizma.

Prijeti, naime, opasnost da se sva demokracija realizira kroz osamostaljene i međusobno suprotstavljene dijelove Saveza komunista Jugoslavije kao via fakti nacionalne partije. A tu onda nema mjesta ni demokraciji Socijalističkog saveza, ni demokratskim institucijama sistema i pravnog poretka.

Takav tip političke organiziranosti rađa ili oživljava svijest da nije osnovni cilj i uvjet demokracije ograničenje vlasti nego njeno rušenje.

Tri reforme znače najzad cjelovitu reformu kojom će jugoslavenski socijalizam početi prevladavati svoju strukturnu krizu

Sve što sam prethodno izrekao valjda je dovoljno da se u ovoj prilici uzme kao pledoaje za temeljitu obnovu socijalizma u našoj zemlji, obnovu u kojoj će sve staro i istrošeno biti odbačeno i zamijenjeno novim, a sve dobro i progresivno sačuvano i osnaženo. Moramo raskrstiti sa starim ideološkim i teorijskim dogmama, promašenim i pogrešnim sistemskim rješenjima, svim oblicima državno-partijske sprege protiv radničke klase i inteligencije, svim birokratizmom i tehnokratizmom, starim i zaostalim

Digitized by Google

strukturama industrije, zatvorenim granicama i, osobito, nacionalnim egoizmom.

Obnoviti socijalizam znači skinuti mu staro i usko odijelo, pustiti ljude u njemu da slobodno dišu i stvaraju nesputano svojim znanjem i voljom koju imaju, da se osjećaju slobodni građani zemlje u kojoj žive, da su povezani sa svim progresivnim strujanjima i snagama svijeta bez obzira na sisteme i granice. To je danas i ovdje uvjet opstanka otvorenog, kreativnog i na progresivan način nemirnog socijalističkog društva.

I ranije smo pokušavali ostvariti izolirane reforme privrede, partije, političkog sistema. No, danas su neophodne sve tri. Sama praksa upućuje nas na Marxovu tezu da bit stvari proizlazi iz njihove međusobne povezanosti. A nepovezanost i neistovremenost ranijih reformi bila je razlog njihovog neuspjeha.

Privredne reforme šezdesetih godina propale su zbog antireformskog saveza partije i države koji čine etatizam, reformu političkog sistema pokušavali smo ostvariti samu za sebe, bez mijenjanja proizvodnih odnosa, a ni reformu Partije nije bilo moguće provesti a da se ostavlja nedirnutom njezina više-manje monopolna uloga u političkom sistemu, njeno arbitriranje u proizvodnim odnosima, itd. Upravo zbog toga nastala je blokada u razvoju socijalizma u našoj zemlji. A onda se nužno pogoršavaju i međunacionalni odnosi. Jer, i suština naših nacija realizira se upravo u *načinu* njihovog međusobnog povezivanja jednako kao i u njihovoj samobitnosti, a ne samo u njihovoj slavnoj i zajedničkoj prošlosti. A način povezivanja naših nacija i garancija njihove slobode i budućnosti je upravo socijalizam i socijalističko samoupravljanje.

Zbog toga je shvaćanje koje je pobijedilo na nedavnoj Konferenciji SKJ ne samo vizija nego materijalna snaga revolucionarne promjene stanja. Revolucionarne, a za nas to može značiti samo demokratske! I to bez odgađanja ili čekanja na »bolja vremena«. Ako su zaključci ove Konferencije odredili pravi cilj, ako želimo demokratska sredstva i jedinstvo u cijeloj zemlji, to znači da moramo osigurati pobjedu triju reformi. A to je, zapravo, jedinstvena reforma našeg socijalizma. I moramo odmah konkretno reći što to u provedbi znači, kako bi svaki čovjek ove zemlje mogao birati između progresa i nazadovanja, između daljnjeg koračanja socijalizma i njegovog truljenja i da ga nitko ne može manipulirati. To je put posve suprotan politici lažnih obećanja o lakom i bezbolnom preokretu, koja je u današnjoj situaciji samo prilagođena politika odgađanja promjena, a koja se u ovoj zemlji suviše dugo vodila.

Dužni smo dati konkretan program koji će svakom čovjeku u ovoj zemlji omogućiti da obavi svoj osobni izbor, da se osobno angažira i da preuzme i svoj dio odgovornosti, ali da zna i šta ga čeka i što će postići i dobiti.

Digitized by Google

Strategija reforme socijalizma ostvariva je samo ako ljudi dobiju jasnu i uverljivu sliku društva koje žele i ako se sami uvjere da će promijenjeno društvo funkcionirati bolje od sadašnjeg. Jer, socijalizam nije cilj kojem ljudi služe kao sredstvo već je cilj oslobođenje čovjeka, sve slobodniji i bogatiji život. A sredstvo toga oslobođenja je socijalizam rastućih ljudskih potreba i mogućnosti. I zbog toga danas radikalno mijenjamo takav socijalizam koji je ljudima sve više okov a sve manje široko polje slobode. Nakon gotovo četiri decenije od uvođenja radničkog upravljanja doista smo suočeni, po cijenu samoodržanja, sa potrebom da najzad napustimo preostala sredstva, metode i sadržaje *državnog socijalizma* i njegove socijalno-političke forme. Uvjet za to je ekonomski, politički i kulturno otvoreno društvo, sve više integrirano u Jugoslaviji i sve otvorenije prema progresivnim snagama svijeta, bez obzira da li oni dolaze kao ekonomska prinuda posredstvom svjetskog tržišta ili kao klasna solidarnost i suradnja putem političkog povezivanja sa naprednim snagama svijeta.

Politizacija ekonomskog procesa u državnom socijalizmu, a kroz vojnu industriju, ekološke sukobe itd. i u kapitalizmu, osnova je na kojoj bismo morali tražiti razlike na kojima stvaramo ekonomski efikasan i politički demokratičan sistem koji će ljudi prihvaćati zato što ga žele, a ne zato što u njemu moraju živjeti.

Nova faza socijalizma mora se odlikovati proširenjem utjecaja radničke klase i radnih ljudi na društvene procese, i baš zbog toga obnova socijalizma znači kraj partijske države i razvoj ustavnog sistema u kojem je svaka vlast demokratski ograničena i javno kontrolirana. A to pretpostavlja i postojanje snažne države koja nije identična etatizmu, koja je moderna, racionalna, efikasna i dobro organizirana, države koja koristi sva dostignuća tehnologije, a ona može biti takva samo ako je demokratski kontrolirana.

Preduvjet toga je reforma SKJ i njegovo odvajanje od države. To odvajanje znači i jačanje SKJ i jačanje države, a slabljenje etatizma. Jer, što je etatizam? Koliko god historijski neizbježan u počecima samog socijalizma, kada je on još revolucionaran, on se protekom vremena nužno pretvara u pakt države i partije na račun radničke klase i naroda. Time bi i Socijalistički savez radnog naroda stekao stvarnu šansu da bude prostor za slobodno izražavanje različitih samoupravnih interesa i da ostvaruje demokratsku kontrolu. Organizacije sindikata, omladine, boraca, pa i novi samoupravni društveni pokreti, poput, recimo, ekološkog, stvorili bi pozitivno socijalističko vrenje, iz kojeg SKJ stalno izvlači nove spoznaje, prima poruke i upozorenja, kritike i podrške. SKJ u takvom vrenju alternativa osigurava prisustvo povijesne alternative koja jest klasna, ali koja se ne svodi na preživjele dogmatske stereotipe o klasnoj borbi.

Digitized by Google

O osnovnom smislu privredne reforme i iskušenjima njezinog provođenja

Jugoslavensko društvo, dakle, nalazi se pred jednim od najsloženijih zadataka — projektom privredne reforme — od čije realizacije izravno i najviše ovisi i sudbina samog socijalizma. U tu reformu morali bismo svim snagama ući početkom iduće godine, a o njezinim idejno-političkim aspektima naš Centralni komitet će posebno raspravljati u najskorije vrijeme. Ovdje bih, međutim, a bez ulaženja u pojedinosti, tek naglasio u čemu je njezin osnovni smisao i koja su naša moguća iskušenja u njezinom provođenju.

Pokušaja reformi privrednog krvotoka bilo je i ranije, ali rezultati su uvijek izostajali, jer su se odgovori na ključna pitanja odlagali za bolja vremena. U uvjetima jeftinog inozemnog kapitala, bilo je moguće kupovati i socijalni mir i nerealan životni standard, pa i odlagati strukturalne promjene u privredi, ali došlo je vrijeme da se izravnaju računi. Praksa dužničko-potrošačke svijesti, bez adekvatnog paralelnog razvoja vlastitih proizvodnih snaga društva, uz stalno jačanje tehnobirokratskog i etatističkog posredovanja u ekonomiji, dovela je do same provincijalizacije i proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. Okolnosti su išle na ruku procesu dezintegracije, jer potrošnja sama po sebi nije trebala bilo kakva unutrašnja ili izvanjska proizvodna savezništva. Iz takvog sistema društvene reprodukcije stvarana je i adekvatna društvena podjela rada, koja ne samo da nije bila sposobna da bude nosilac društvenog progresa, nego je objektivno bila i ispod razine kapitalističkog načina proizvodnje i vukla društvo i njegove ukupne odnose u stranputnicu azijatskog načina proizvodnje i društvene despocije. Na tim temeljima razvila se antireprodukcijska politika distributivne ekonomije, koja nije imala zadaću da unapređuje društvenu podjelu rada, niti je to mogla po svom ustrojstvu nego je regenerirala sivu ekonomiju i birokratsko društveno sivilo. Ekonomska praksa takve ekonomske filozofije nije imala nikakve pretpostavke da bude efikasna na jugoslavenskom prostoru, a da se i ne govori o oštroj selekciji u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Privredne reforme u nas, a i u svim socijalističkim zemljama, nisu uspijevale iz razloga što okoštale političkobirokratske strukture nisu bile spremne da se odreknu svoje velike moći, koju im je nužno nagrizalo i ugrožavalo jače djelovanje ekonomskih zakona, tržišta prije svega. Svaki znak da tim strukturama slabi moć i utjecaj bio je povod da se okrenu leđa privrednim reformama, a time i demokratizaciji društva. To je osnova takozvanog realnog socijalizma, a koji se, s jedne strane, iskazuje u paternalizmu društvene birokracije i njenoj moći, a, s druge strane, u siromaštvu radničke klase i građana, najčešće zakinutih i za elementarna demokratska prava.

Digitized by Google

Takva društvena reprodukcija traži i kritiku samog vlasništva, prije svega onoga državnog tipa, koje u nas nije prevladano, usprkos otvorenim procesima za definiranje njegova društvenog karaktera. Naime, i pored proklamacija, mi još nismo uspjeli uspostaviti istinsko društveno vlasništvo, kao osnovu materijalne i društvene reprodukcije. Međutim, na tom poslu treba istrajati kao na povijesnom zadatku, kojim se utemeljuju novi način proizvodnje i novi društveni odnosi.

Kao komunisti koji uvažavamo objektivne kontroverze razvoja društva, ne možemo biti protiv pluralizma vlasništva. Privatno vlasništvo objektivno ima mjesto u sadašnjoj fazi razvoja. Granica privatnog vlasništva je u tome da se ono ne konstituira u krupni kapital, odnosno da se osigura stalna prevaga društvenog vlasništva kao reprodukcijske osnove socijalističkog samoupravljanja. Na planu klasne podjele, granica je u tome da se ne smije restaurirati klasa krupnih i srednjih kapitalista.

Mi nismo nikada ulazili u objektivnu kritiku privatnog vlasništva, nego tek u njegov moralno-politički kontekst. Isti je slučaj — kad je riječ o kritičkoj valorizaciji — i s društvenim vlasništvom, koje se sporo razvija u uvjetima date društvene podjele rada i etatističkog posredovanja u tekućoj ekonomskoj politici.

Reforma mora biti na tragu tih dijalektičkih razdvajanja — da bi u sintezi odnosa ojačao blok socijalnog, moralnog, kulturnog i političkog programa socijalizma. I danas imamo na sceni sve oblike vlasništva, međutim, njihova ekonomska artikulacija je sasvim zapostavljena, što je vrlo prepoznatljivo u ponašanju države, koja npr. ne obavlja svoju funkciju ubiranja poreza, a kao što to rade sve države razvijenog kapitalizma. Otuda je i pitanje poreznog sistema pretpostavka ostvarivanja koncepta vlasničkog pluralizma, a naravno i jedna od osnovnih pretpostavki za uspjeh i same privredne reforme. Društveno vlasništvo traži svoju afirmaciju u okviru dubokih ekonomskih i demokratskih promjena: upravljanje tvornicama prenijeto je na radnike, ali je tehnobirokracija u međuvremenu ugrabila upravljanje nad dohotkom. Raspolovljeno vlasništvo ne može ni približno davati ekonomske prinose onakve kakve bi davalo da su konkretni radnici organizacija udruženog rada njegovi vlasnici u cjelini. Mi moramo pronaći rješenje, u okviru privredne reforme, da društveno vlasništvo u uvjetima robne proizvodnje bude nosilac materijalnog razvoja, ali i osnova razvoja socijalističkog samoupravljanja. Kontroverze robne proizvodnje, njihov historijski akumulator, valja koristiti za višu potenciju i društvenog vlasništva i njegovih odnosa. Jer, u sadašnjim uvjetima materijalna osnova samoupravljanja je gotovo likvidirana, a revolucija i njeni odnosi ne mogu se dalje razvijati na revolucionarnom romantizmu. To znači da se radnici vraćaju u položaj eksploatacije i da nisu stimulirani da više i bolje rade, pa otuda i puka

Digitized by Google

iluzija tražiti njihovo radno i društveno angažiranje pod sadašnjim uvjetima, za izlazak iz krize.

U okviru privredne reforme, Savez komunista se mora odrediti prema radničkom siromaštvu: rad mora biti izvor dostojanstvene egzistencije i svatko tko radi morao bi živjeti iole pristojno, da može podmirivati osnovne životne potrebe. U Jugoslaviji nitko ne smije biti gladan! U protivnom, ni privredna reforma nema smisla niti možemo očekivati da je radnička klasa prihvati.

Naime prema reformi se moramo nužno odrediti i konkretnim socijalnim programom. Radnik će u reformu ući s nesigurnim radnim mjestom i s time on mora računati. Bit će seljenja iz jedne u drugu tvornicu, ali i pojava da će radnici ostajati bez posla. Tamo gdje radnik ostane bez posla, ali ne svojom krivicom, njegova egzistencija mora biti zaštićena. Savez komunista mora stajati iza takvog opredeljenja, inače će se reforma izroditi u socijalne nemire i bijedu i neimaštinu dijela radničke klase. Privredna reforma će izazvati velike lomove, a te lomove je moguće amortizirati tek razrađenom socijalnom politikom, sve do konkretnih zadataka u svakoj radnoj organizaciji i u svakoj društveno-političkoj zajednici. Prelaz na tržišni način poslovanja bit će težak i bit će velikog otpora i u redovima radničke klase. Međutim, svugdje tamo gdje se ekonomski racionalno i produktivno ne posluje, kaiš se mora stezati, a stvar je u tome da ga ne stežu samo radnici nego i svi drugi, posebno oni koji imaju najviše. Dakako, to stezanje mora biti izvjesno, mora biti jasno da će sutra bolje živjeti i da proizvodnja znači socijalni program za bolji život, a ne tek praksu za provjeru ekonomskih modela. Tito je 1972. u Prijedoru rekao da se »dobro zna šta je moguće u datom momentu, šta je moguće danas. I zato što znamo šta je moguće danas, a šta ne, ne smijemo varati narod lažnim parolama. Jer, laž se lupa onda o naše glave«.

Da bi se došlo do zaokreta, neophodno je provoditi prestrukturiranje privrede, koja nas danas uvrštava tek na periferiju međunarodne podjele rada. Nije posebna mudrost reći, da taj posao treba izvesti prema poznatim ekonomskim kriterijima, kojima se selekcioniraju investicioni projekti prema principu ekonomije troškova, znači pune efikasnosti i rentabilnosti, a ne prema kriterijima nacionalnih ekonomskih mitova. A da bi se to ostvarilo, banke moraju biti samostalni subjekti koji ocjenu nekog investicijskog projekta neće tražiti iz partijskih komiteta i političkih struktura, na čemu se i temelji vulgarna tzv. dogovorna ekonomija.

Napore zemlje u tom pravcu treba pojačati i razjašnjavanjem različitih ekonomskih dubioza, pretačući ih u javni državni dug. Naravno, to podrazumijeva i cirkulaciju vrijednosnih papira, bez kojih se taj javni dug teško može premostiti.

I inozemna ulaganja valja staviti u kategoriju pripomoći svim tim našim nastojanjima da privredna reforma dobije atri-

Digitized by Google

buciju društvenog i materijalnog progresa. Drugim riječima, inozemna ulaganja treba stimulirati do granice koja ne ugrožava reprodukciju i razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa. Mi na tome moramo čvrsto inzistirati i tu ne može biti ustupka.

Iz privredne reforme — to treba sagledati, procijeniti — Jugoslavija mora izaći tehnološki na višem stupnju, ali i s društvenom organizacijom i društvenim odnosima koji će biti demokratski i socijalistički.

Koncipiranje privredne reforme ne bi se smjelo zaustaviti na kritici onog što je bilo ili jeste, nego je nužno propitivanje novih putova i spoznaja. Nauka, kao jedan od ključnih elemenata suvremenih proizvodnih snaga, mora tragati za novim tehnologijama i novim načinom proizvodnje. Bez tog opredjeljenja, bez traganja za revolucionarnom teorijom, nema ni revolucionarne prakse. Privredna reforma mora istodobno biti i proces prevladavanja sadašnje privredne krize, ali i uključivanja u suvremena naučno-tehnološka dostignuća, na robotiku, informatiku, kibernetiku, itd., a naravno i u društvena kretanja koja rađa novi način proizvodnje sa svojom progresivnom društvenom podjelom rada i njenom humanizacijom. Jugoslavija ne bi smjela zaostajati za tim procesima.

Ekonomska tekuća politika već je od ranije morala, a u ovom času pogotovo mora ići u susret privrednoj reformi i udaljiti se od pragmatizma preživljavanja i palijativnih mjera. Prioritetni je zadatak deregulacija u privredi i stvaranje prostora većoj samostalnosti privrednih subjekata i njihovoj poslovnoj inicijativi. U uvjetima djelovanja tržišnih kriterija radne organizacije će morati same snositi i greške svoje razvojne i poslovne politike. Ne može se, s jedne strane, prizivati tržište i slobodna inicijativa privrednog poduzetništva, a, s druge, tražiti zaštitu od države za neinventivnost, nisku kvalitetu proizvoda i nisku iskorišćenost kapaciteta, slabu organizaciju rada i zastarjele proizvodne programe. Intervencionizam države do sada je počivao na računici da je bolje spašavati nesposobnu privredu, nego u svojoj općini ili republici imati radni kolektiv koji svojim eventualnim socijalnim protestima i nezadovoljstvom može ugroziti pospanu državnu i političku birokraciju. Nije slučajno da se već sada, na pragu privredne reforme i njene djelomične instrumentalizacije, radnike zastrašuje upravo privrednom reformom zbog tobožnjeg masovnog otpuštanja s posla, bez ikakve socijalne sigurnosti. Instrumenti ekonomske politike, u svakom slučaju, moraju biti takvi da uvažavaju ekonomsku prisilu i logiku ekonomske konkurencije privrednih subjekata, jer bez jakog domaćeg tržišta teško je osigurati siguran i dugotrajan opstanak na međunarodnom tržištu.

Dosadašnja ekonomska politika s predznakom administrativnog uplitanja, utemeljena na receptu zamrzavanja-odmrzavanja cijena, nije dala valjane rezultate, nego je, dapače, svojim

Digitized by Google

vatrogasnim domašajima i siromaštvom instrumenata, umjesto da smanjuje, rasplamsavala inflaciju. A kako je inflacija radikalan oblik eksploatacije najsiromašnijih slojeva društva, njeno suzbijanje je prva zadaća svake tekuće ekonomske politike, pa i pitanje političke odgovornosti nosilaca te politike.

Moramo jasno precizirati logiku i obim državnih intervencija u privredi. Jasno je da se svi ne možemo brinuti o svemu. Na primjer, Narodnoj banci Jugoslavije treba dati pravo da vodi politiku vrijednosti dinara, ali da za taj posao i odgovara. Samo tako preciznom raspodjelom nadležnosti prava u sferi kreacije i izvršavanja ekonomske politike mogu se nosioci odgovornosti i činiti odgovornima.

Tekuća ekonomska politika uglavnom je bila reducirana na mjere monetarno-kreditne politike, što znači da se samo iz sfere novca pokušalo rješavati probleme u proizvodnim odnosima i probleme ekonomskog razvoja. I Marx nas je upozoravao da novac zamagljuje primarne društvene odnose. Jednostrano definirana ekonomska politika posljednjih godina nas je dovela u stanje još veće privredne neravnoteže i konflikata. Siromašila je siromašne, siromašila je privredu, a bogatila samo jedan uži društveni sloj (tako da samo oko 10 posto štediša danas raspolaže sa više od 80 posto ukupnih štednih uloga u Jugoslaviji). Drugi primjer neefikasnosti ovakve tekuće ekonomske politike (po mnogo čemu asocijalne) jeste izvoz. Očekivalo se da će stalno klizanje dinara povećati jugoslavensku izvoznu konkurentnost. Rastao je, doduše, fizički obujam izvoza, ali je devizni prihod ostao ispod onog iz 1981. godine. To znači da smo velik dio svog nacionalnog bogatstva prelijevali u druge zemlje. Isto tako, poznato je da se kamata plaća iz viška vrijednosti, iz dobiti. U nas nema te dobiti koja bi mogla isplatiti kamate, pa se one u nekim kolektivima isplaćuju iz supstance proizvodnje. To znači da je narušena i sama prosta reprodukcija. Iznosim ovo ne toliko da bismo upozoravali na ekonomske zakonitosti, već da bismo se obračunali sa proizvoljnostima i improvizacijama. U svemu tome plaćamo i visoku cijenu ranije pohlepe za kreditima, koje danas moramo vraćati pošto-poto, ali to nije određujući faktor takva ponašanja, nego su, jednostavno, često posrijedi pogrešne prognoze. Improviziranje, parcijalni pristupi i kompromisi, ako bi se nastavili po liniji starih navika i inercije, posve sigurno bi kompromitirali i onemogućili privrednu reformu.

Aktuelna ekonomska politika Jugoslavije bila je i još jest u znaku distributivne logike. Otuda postojeći nesrazmjer između proizvodnje i nadgradnje u raspodjeli ostvarene vrijednosti. U okrilju distributivne ekonomije ruke i mozak su zakržljali, a rasla su do golemih razmjera usta i trbuh društva. Uoči privredne reforme 1965. godine privreda je raspolagala sa 67 posto dohotka, a danas raspolaže sa manje od 50 posto. U vrijeme izljeva nezadovoljstva radnika i radnih ljudi stižu vijesti o tome da su se ovi ili oni fondovi nadgradnje napunili za šest, sedam ili osam

Digitized by Google

mjeseci, pa se brže-bolje vraća privredi što je uzeto preko plana. Je li tako bilo i prošle godine s novcem i zašto on nije vraćen? Ne kupuje li birokracija socijalni mir i na ovakav način ili privredu treba rasteretiti redovnim instrumentima ekonomske politike?

Inače, osobni se dohoci često navode kao glavni generatori inflacije, utoliko se i savladavanje inflacije vidi prije svega u njihovom ograničavanju. A to je posve pogrešno: osobni dohoci u strukturi troškova proizvodnje iznose tek oko 10 posto.

Posao ekonomske politike nadležnih organa jeste da iznađe instrumente koji će suzbiti inflaciju, a teret stabilizacije rasprostrijeti na leđa svih, a ne samo radnika na temelju njihove ekonomske snage. Svaka druga opredjeljenja vuku društvo u socijalne nemire, u socijalnu nepravdu, protiv koje mi komunisti moramo ustati.

O razvojnoj politici, a posebno o tekućim ekonomskim i privrednim kretanjima, u Centralnom komitetu i Predsjedništvu više puta smo kritički raspravljali, analizirali kretanja, utvrđivali zadatke, kao što se raspravljalo i zaključivalo i na mnogo drugih mjesta, najodgovornijih ili manje odgovornih. No, privredna kretanja se i dalje pogoršavaju i zaoštravaju na glavnim segmentima privređivanja, što bitno ugrožava ostvarivanje osnovnih ciljeva društveno-ekonomskog razvoja. I pored određenih pozitivnih rezultata na području izvoza, deviznih rezervi i deviznog priliva od turizma, nije učinjen odlučan zaokret na strateškim pravcima razvoja u borbi protiv inflacije, za povećanje proizvodnje, za prestrukturiranje i rasterećenje privrede i njeno osposobljavanje za efikasnije poslovanje i šire uključivanje u svjetsku privredu. Tome nisu pridonijele ni poduzete mjere ekonomske politike, a nije bilo dovoljno ni spremnosti za njihovo pravovremeno donošenje i cjelovito ostvarivanje u svim segmentima društva. Također, nije pravovremeno utvrđen niti proveden program socijalne politike kao osnova za očuvanje i zaštitu životnog standarda radnika s niskim primanjima i velikim brojem članova njihovih porodica.

Na izrazito nepovoljan materijalni i ekonomski položaj privrede snažan utjecaj ima preveliko zahvatanje sredstava iz dohotka privrede, koje dosta dugo traje i proističe iz velikih neproduktivnih i neracionalnih izdataka u društveno-političkim zajednicama i organizacijama udruženog rada, zatim niskog korišćenja proizvodnih kapaciteta, prekomjerne režije, itd. S tim u vezi suočeni smo s imobilizacijom značajnih društvenih sredstava na posebnim računima u SIZ-ovima i drugdje, koja stoje umrtvljena, a, s druge strane, privreda veoma oskudijeva u obrtnim sredstvima. Sve to ima utjecaja na opadanje privredne aktivnosti, posebno industrijske proizvodnje i smanjenje aktivnosti u građevinarstvu i drugim privrednim granama i djelatnostima. Ove je godine velika suša, koja ima karakter ele-

Digitized by Google

mentarne nepogode, dovela poljoprivredu u izrazito težak ekonomski položaj. U ovom trenutku problemi životnog standarda velikog broja radnih ljudi i građana, prije svega uslijed rapidnog opadanja realnih osobnih dohodaka i skoka cijena veći su nego ikada.

Komunisti se moraju odlučno založiti da se već do kraja ove godine preduzmu hitne mjere za smanjenje prekomjernog opterećenja privrede putem svođenja opće i zajedničke, a naročito budžetske i vanbudžetske potrošnje u okvire realnog dohotka i materijalnih mogućnosti privrede. Mora se onemogućiti stvaranje imobiliziranih sredstava u SIZ-ovima i odmah osigurati njihov povratak privredi. S tim u vezi neophodno je preispitati postojeću politiku kamata, poreskog i obračunskog sistema. To je posljedica, prije svega, porasta zahvatanja za opće i zajedničke potrebe i visokog rasta kamata i drugih oblika izdvajanja.

Najveći problemi sa kojim se dugo suočavamo a ne uspijevamo ih savladati sve dok jače ne počne djelovati tržište, locirani su ipak u oblasti politike cijena. No, to ovdje samo notiram.

Svi činioci privređivanja moraju se odmah i najkonkretnije angažirati u borbi za zaustavljanje rasta inflacije i za njeno obaranje, za povećavanje proizvodnje, rast izvoza, poboljšanje materijalnog položaja privrede i poboljšanje životnog standarda radnih ljudi.

Nagomilani socijalni problemi velikog broja radnih ljudi i građana i narasle socijalne razlike koje nisu rezultat rada moraju se odmah rješavati mjerama socijalne politike i socijalne zaštite, kako u društveno-političkim zajednicama tako i u organizacijama udruženog rada. U tome veoma odgovorne zadatke imaju komunisti u Sindikatu, Socijalističkom savezu i drugim organizacijama. Istovremeno, moramo se izboriti da socijalna politika postane sastavni i bitan dio razvojne politike i značajan faktor razvoja društva i sigurnosti radnih ljudi i građana.

Upravo je ovih dana SIV predložio Skupštini SFRJ određene mjere iz ekonomske politike, koje su na toj liniji, no mislimo da to ni iz daleka još nije dovoljno.

Riječ dvije o reformi političkog sistema

O reformi političkog sistema ne bih posebno govorio, odnosno ne bih iole pobliže ulazio u njenu bit i u dokazivanje zašto je i u čemu neophodna. Uostalom, o tome je bilo ili će biti riječi na više mjesta u ovom izlaganju. Odmah nakon ove sjednice Centralni komitet će držati 18. sjednicu, a na dnevnom redu su idejno-politički aspekti ustavnih promjena, pa će to biti i povod i prilika da se nagovijeste i nove, dublje promjene u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, a koje nas čekaju u skoroj budućnosti. Za 14. kongres SKJ trebalo bi raditi platformu za taj daljnji rad na promjenama ustavnog sistema, uključujući i mogućnost pravljenja novog ustava.

Digitized by Google

Ništa u našem političkom sistemu nije sveto i nepromjenjivo osim temelja na kojima počiva socijalistička federativna Jugoslavija.

Rekao bih da smo od 12. kongresa SKJ, na kojem je usvojena inicijativa da se napravi kritička analiza političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, pa do danas izgubili mnogo vremena u suvišnim raspravama i mnogim nepotrebnim politizacijama. U »Pravcima razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja« E. Kardelj je pledirao za dublje proučavanje našeg političkog sistema, pa i novih rješenja u njemu koja su usvajana sedamdesetih godina i koja su svoj izraz našla prije svega u normama Ustava i ZUR-a. Mi poslije nismo bili sposobni, a izgleda ni spremni da to činimo. Nijedno konkretno rješenje nije tu, da traje vječno i da se ne može mijenjati. A jasno je da su granice promjena date ne u ugrožavanju već u razvijanju osnovnih načela i tekovina revolucije, na kojima počiva socijalistička i federativna Jugoslavija, zemlja zbratimljenih i ravnopravnih naroda i narodnosti.

Posebno bih u ovoj prilici naglasio, da sva rješenja u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja, kako postojeća tako i ona koja se predlažu i koja će biti usvojena u najskorije ili bilo koje buduće vrijeme, moraju biti prije svega u funkciji integracije Jugoslavije kao zemlje vlasti radničke klase, socijalističke samoupravne zajednice ljudi i socijalističke federacije naroda i narodnosti.

Aktivnost na pripremi promjena Ustava SFRJ uspješno se privodi kraju. Doduše, o nekoliko predloženih rješenja još uvijek postoje rezerve, ali je za očekivati da će u demokratskoj, argumentiranoj i konstruktivnoj raspravi i ona u narednim danima biti prevaziđena. Komisija za ustavna pitanja upravo usaglašava preostala otvorena pitanja u Prijedlogu amandmana, pa su tako stvoreni uvjeti da ovih dana Savezno vijeće Skupštine SFRJ razmotri i usvoji prijedlog amandmana. Time su, također, stvoreni uvjeti da se ustavne promjene realiziraju planiranom dinamikom.

Mi ćemo se svestranije pozabaviti idejno-političkom suštinom Prijedloga amandmana već sutra na sjednici Centralnog komiteta SKJ. I pored toga želim danas da istaknem činjenicu da utvrđivanje Prijedloga amandmana u predviđenom roku predstavlja veoma značajan korak na liniji realizacije opredjeljenja SKJ o daljim pravcima razvoja i dogradnje političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Promjene koje se predlažu značajne su i duboke, a posebno se to odnosi na ustavne norme za ostvarivanje privredne reforme. Na taj se način u velikoj mjeri približavamo realizaciji stavova Konferencije SKJ o reformi privrednog i političkog sistema.

Nema sumnje da će predloženi amandmani na Ustav SFRJ biti usvojeni u Skupštini SFRJ za Dan Republike. A onda će se

Digitized by Google

moći mirno, u poboljšanoj situaciji kada i privredna reforma donese svoje prve pozitivne rezultate, a bez žurbe, raditi i na jednom boljem i kraćem Ustavu.

Pred usvajanjem su i promjene koje se odnose na ustavni položaj SR Srbije i SAP Kosova i SAP Vojvodine u njezinom sastavu, a koji je toliko vremena potresao politički život ne samo u Srbiji već i u Jugoslaviji, i to promjene kako u Ustavu SFRJ tako i u ustavima Srbije i obje pokrajine. Centralni komitet SKJ još 1985. godine, pa onda i 13. kongres SKJ i Konferencija SKJ zauzeli su o tim pitanjima principijelne stavove, koji se nisu ranije dovoljno uvažavali. Najzad se Predsjedništvo CKSKJ na svojoj sjednici 30. septembra »umiješalo« insistiranjem na provođenju tih stavova i, vjerujemo, pridonijelo da se u Ustavnoj komisiji SR Srbije sporna pitanja usaglase.

Reforma Saveza komunista ne radi očuvanja već radi dokidanja političkog monopola

Suočavajući se sa zadatkom da se i sam pretvara iz partije na vlasti u partiju koja djeluje u klasi, da bi klasa neposredno preuzimala vlast u društvu, Savez komunista se još od 6. kongresa 1952. godine rukovodi spoznajom da su njegov program, način organiziranja i metode djelovanja neodvojivi od uloge radničke klase u sistemu socijalističkog samoupravljanja. SKJ se smjelo odlučio na onaj korak koji dugoročno vodi dokidanju svih posredovanja i predstavljanja »u ime klase«, »iznad klase« i »za klasu«, koju vrše država, državna ili neka druga partija, kapital i njegove institucije, itd., a sa mišlju vodiljom da radnička klasa postane osnovni subjekt novog načina proizvodnje društva, kroz novu organizaciju proizvodnje i novu raspodjelu materijalnih dobara i duhovne komunikacije ljudi.

Međutim, sve do danas naše društvo, usprkos velikim početnim rezultatima u razvoju socijalističkog samoupravljanja, nije se uspjelo osloboditi zagrljaja etatizma, a sam Savez komunista u mnogočemu ponašanja partije na vlasti.

Posljednjih mjeseci svjedoci smo najžešće kritike radničke klase, od pobjede socijalističke revolucije naovamo, koja je potvrdila ispravnost Titovih riječi iz 50-tih godina da se partija mora odvajati od države da se ne bi odvojila od radničke klase. Zato umjesto okrenutosti državi i vjere u svemoć normativnih rješenja i snagu poretka, Savez komunista mora se okrenuti klasi i organiziranju komunističkog pokreta koji će kao kreativna snaga u sistemu socijalističkog samoupravljanja i u delegatskom sistemu afirmirati i povezivati sve proizvodne, klasne, naučne, tehnološke snage i tendencije, koje teže da probiju i nadmaše »postojeće« na liniji društvenog progresa i rada.

Danas je više nego očito da moramo ići na dokidanje preostalih elemenata političkog monopola SKJ.

Digitized by Google

Već samom orijentacijom na socijalističko samoupravljanje naglasili smo smjer razvoja od jednopartijskog ili višepartijskog sistema prema bespartijskom, od jednog ili više političkih monopola ka njihovom ukidanju i odumiranju jedne ili više partija. U mnogo čemu Savez komunista, međutim, još nije prevladao praksu i ponašanje političkog monopoliste, dijelom i iz objektivnih razloga koji proizlaze iz ograničene mogućnosti subjektivnog faktora da mijenja historiju, iz klasne konstelacije i u društvu i u SKJ, itd. Upravo iz tih razloga, a u cilju zaštite, tekovina socijalističke revolucije, naglašavao je Kardelj u »Pravcima razvoja...«, »Savez komunista se borio i bori se za to da — zajedno sa svim drugim socijalističkim snagama — obezbedi neposredni uticaj na one ključne pozicije državne vlasti od kojih zavisi opstanak, stabilnost, i daljnji slobodan razvoj našeg socijalističkog društva. Samo u tom smislu« — ističe on — »mora da se govori o elementima jednopartijskog sistema i u našem društvu«.

Osim te sfere, koja je od kardinalnog značaja za opstanak i dalji progres našeg socijalističkog društva, nema razloga za postojanje drugih elemenata političkog monopola Saveza komunista. Štoviše, zadržavanje tih elemenata vodilo bi konzerviranju njegove uloge na pozicijama vladajuće partije iz faze državnog socijalizma.

Mnogo je toga što je još uvijek za sebe zadržao Savez komunista, a što unutar političkog sistema socijalističkog samoupravljanja pripada ne samo njemu nego i drugim subjektima i što ulazi u sferu neposrednog samoupravljanja.

Dokidanje tih elemenata političkog monopola jedan je od naših glavnih zadataka na dubljem preobražaju Saveza komunista, što je zahtijevala i Konferencija SKJ. Tom poslu dužni smo odmah prići, pa predlažemo da se, u sklopu priprema 14. kongresa SKJ, već na današnjoj sjednici osnuje komisija za preobražaj SKJ.

Politički monopol Saveza komunista još se na mnogo načina izražava, prije svega, u njegovom odnosu prema radničkoj klasi. Savez komunista često klasu u mnogočemu sputava, nastupa prema njoj kao snaga izvana koja diktira i u njoj gleda objekt, a radi se o tome da Savez komunista djeluje u klasi, a njezinu svijest klase po sebi transformira u svijest klase za sebe i da inicira, organizira i usmjerava njezine akcije unutar sistema socijalističkog samoupravljanja. Učestali radnički štrajkovi i njihove poruke jasno pokazuju da se radnička klasa, usprkos Ustavu i svim našim normama i proklamacijama, još osjeća kao objekt, da je u najamnom položaju i blokirana birokratskim pritiscima i manipulacijama. Upravo zbog toga i organizacije Saveza komunista, uz sindikalne organizacije, moraju na licu mjesta biti uz radnike i s radnicima, kad god se oni doista suprotstavljaju gaženju samoupravljanja, lošoj organizaciji rada, nesposobnim poslovodnim organima, kršenju načela o raspodjeli prema rezultatima rada, birokratskim postupcima i u komuni i u či-

Digitized by Google

tavom društvu. Ali, moraju imati i sposobnosti i snage, da se na licu mjesta suprotstave anarhičnim i neopravdanim zahtjevima, koji u štrajkovima, također, dolaze do izražaja. Mi komunisti moramo se vratiti u narod i među radnike i dijeliti s ljudima i dobro i zlo, te na taj način ponovo se izboriti za uvelike izgubljeno povjerenje.

Savez komunista još uvijek se često postavlja kao arbitar sa strane i odozgo prema snagama samoupravljanja u organizacijama udruženog rada i radnim zajednicama, u društveno-političkim i samoupravnim interesnim zajednicama i u cjelini delegatskog sistema. On se, naime, često neodgovarajuće miješa u tokove samoupravljanja bilo da prethodno odlučuje ili naknadno obavezno sankcionira, da dijeli obaveze i drugima a ne samo svojim članovima umjesto da ih potiče i pridobija argumentima.

A najvažnije je da se ne potiskuje i ne potcjenjuje društvena uloga i odgovornost Socijalističkog saveza radnog naroda. Jer, bitku za socijalizam ne može voditi Savez komunista sam za sebe. Samo u demokratskoj suradnji i povezanosti s najširim socijalističkim snagama unutar Socijalističkog saveza i cjelokupnog sistema socijalističke samoupravne demokracije, a ne zatvoren u sebe i svoje organizacije i oblike djelovanja, Savez komunista može da se potvrđuje i razvija kao unutrašnja, pokretačka, mobilizatorska, kao idejno i politički vodeća snaga društva. I, tu, tj. unutar najšire fronte samoupravnih snaga Savez komunista mora se potvrđivati kao glavni inicijator pokretanja i otvaranja slobodnog i odgovornog dijaloga s pozicija socijalizma u rješavanju otvorenih pitanja i gorućih problema našeg života, rada i razvoja. Da dodam, i to da dva milijuna članova Saveza komunista u odnosu na još šesnaest milijuna punoljetnih građana ne smije ni u čemu biti povlašteno kada se radi i o sudjelovanju u političkom životu, samoupravnom odlučivanju, biranju na stručne i društvene dužnosti i u delegatska i samoupravna tijela.

Preobražaj Saveza komunista teško će ići ako komunisti ne budu imali više sluha za kritiku iz redova »vanpartijaca«, iz redova Socijalističkog saveza, Saveza sindikata, boraca, omladine, delegatskih tijela i svih samoupravnih tijela, zborova radnika i zborova građana. Potrebnije je da se upućuje kritika njemu, nego da on ostaje pri navici da kritizira druge i pri tom zaboravlja i na kritiku samog sebe.

Savez komunista se u dnevnoj praksi mora drugačije postavljati prema državi i njezinim izvršno-upravnim organima. On se danas bez potrebe upliće u nadležnost države, pretresa i blagosivlja pitanja iz državne nadležnosti, preuzimajući na sebe odgovornost državnih izvršnih organa, umjesto da zadržava nužnu kritičku distancu.

Savez komunista ne otvara se dovoljno prema socijalističkom javnom mišljenju i nije se osposobio da se za to mišljenje

Digitized by Google

bori na nov način. Još pribjegava zakulisnoj politici, a ne vodi dovoljno javnu, argumentiranu borbu za svoje stavove i politiku i ne uvažava dovoljno to mišljenje kao snagu i izraz socijalističke demokracije. S druge strane, idejnu borbu protiv antikomunističkih i antisocijalističkih istupanja i djelovanja često reducira na forumske osude i isprazne fraze, a po inerciji pristaje i na, doduše sve rjeđe, administrativne mjere da bi se tobože spriječilo uznemiravanje javnosti.

Najizrazitiji monopol Saveza komunista postoji na području kadrovske politike. A on više nije održiv u svjetlu razvoja socijalističkog samoupravljanja i njemu primjerenog političkog sistema. Umjesto da Savez komunista blagosivlje sva kadrovska rješenja u društveno-političkim organizacijama i zajednicama i u organizacijama udruženog rada i da često liferuje svoje profesionalne kadrove na njihova direktorska mjesta, o tome trebaju odlučivati radnici, radni ljudi i građani, njihovi samoupravni organi i delegatska tijela; oni treba da, bez tutora i miješanja sa strane, kontroliraju one koje biraju i imenuju, ocjenjuju njihov rad i utvrđuju njihovu odgovornost. Sve veću ulogu u obavljanju svih javnih funkcija morat će imati socijalističko javno mišljenje, uz uvjet da se napuštaju metode tajne politike, kadrovskih kuhinja i klanovskih namještaljki.

Iz Saveza komunista i njegove prakse treba ukloniti famozne kadrovike, zaljubljene u svoje liste i personalne dosijee, koji iz kabineta raspoređuju »kadrove« i poigravaju se sa sudbinama ljudi, pa i onda kada pristaju na više kandidata. Ti koji »kadriraju« zapravo eliminiraju mogućnost ljudi da putem slobodnih izbora, zakona i natječaja dosegnu svaki posao i svaku funkciju. Pogotovo je neophodno ukidanje »političke podobnosti«, a provjera ljudi da se postiže, recimo, raspravama u Socijalističkom savezu, te putem slobodnih i neposrednih izbora, natječaja i radnog zakonodavstva.

Budući da smo revolucionarna organizacija, nema uspješnog preobražaja Saveza komunista bez stvarne afirmacije demokratskog centralizma kao osnovnog principa njegovih unutrašnjih odnosa, a koji je danas ugrožen u obje njegove komponente.

Nedovoljna demokratičnost odnosa u Savezu komunista Jugoslavije ogleda se, primjerice, u tome što se član Saveza komunista još uvijek nije potvrdio kao osnovni subjekt izgrađivanja i ostvarivanja politike SKJ i što je nerazvijena uloga i praksa osnovnih organizacija u pripremanju donošenja i ostvarivanja odluka SKJ. To je posljedica ne samo pogrešne prakse, već i realne pozicije člana i osnovne organizacije u odnosu na organe SK. U praksi se moramo izboriti za promjenu tog odnosa u korist člana i osnovne organizacije koja bi podstakla reafirmaciju rada u društvenoj bazi i na osnovu osobnog primjera i moralnog ugleda člana SK pokrenula tako neophodnu stvaralačku energiju članstva, radničke klase, omladine i svih socijalistički orijentiranih radnih ljudi i građana.

Digitized by Google

Demokratske odnose posebno ugrožavaju sve češće pojave prozivanja, diskvalifikacija i represija prema onima koji su iznijeli svoje kritičko mišljenje o nekim političkim pitanjima i problemima, o ponašanju drugih članova Saveza komunista, o stavovima i radu nekog organa Saveza komunista i njegova člana, premda prema Statutu SKJ član SKJ ne može za to snositi političku odgovornost.

Na pojave prozivki za ono što je bilo rečeno na sjednicama Centralnog komiteta SKJ kao Predsjedništvo smo više puta reagirali. Ali, ta praksa se i ovih dana nastavlja. Na one koji iznose svoje kritičko mišljenje pa i u najblažem vidu, o radu nekog organa SKJ organiziraju se i vode militantne hajke i kampanje, traži se njihov politički linč, čime se ne samo negira elementarno statutarno pravo člana SKJ već i flagrantno krši Statut SKJ (član 30). Ovakve kampanje zastrašivanja, prozivanja i pozivanja na političku odgovornost direktno su usmjerene na gušenje i društvene i unutarpartijske demokracije, a prije svega i na kršenje principa demokratskog centralizma u SKJ, i to u prvom njegovom elementu.

Unutarpartijsku demokraciju narušava u posljednje vrijeme do neslućenih razmjera proširena takva sloboda »prozivanja«, pa i vrlo proizvoljnih optuživanja partijskih i svih drugih rukovodstava i to u »tuđoj« republici i pokrajini, u federaciji, a da pri tom najčešće ne samo da izostaje svaka kritika »svog« rukovodstva i »naših« rukovodilaca poimenično, naprotiv, oni se nekritički hvale i veličaju. Ako se takva kritika »svog« rukovodstva i javi, nastaju veoma konkretne nepovoljne posljedice po one koji kritiku upućuju.

Upravo ovih dana svjedoci smo, uz opravdane kritike, i nečuvenih, s jedne strane, neargumentiranih, a na mitinzima i u novinama izricanih prozivki i osuda pojedinaca i čitavih rukovodstava, uključujući i CKSKJ i njegovo Predsjedništvo, a, s druge strane, euforičnih veličanja pojedinaca i samo jednog, »svog« rukovodstva, njegove mesijanske uloge. Savez komunista Jugoslavije mora smoći snage da se odupre takvim razarajućim tendencijama, koje nemaju ništa zajedničko s njegovim revolucionarnim demokratskim bićem. Svojevremeno, kada su u društvu izbile slične tendencije i ponašanja, Edvard Kardelj je upozorio: »Autokratizam pojedinaca i grupa pod parolom ‚mi i narod', bio bi samo posljednji korak pred raspadanje političkog sistema socijalističke demokratije. Uostalom, takve parole su uvek bile pokriće za razne oblike autokratizma i antidemokratizma«. Mislim da je ovo upozorenje aktuelno i za našu današnju situaciju, jer se i u Savezu komunista i u društvu, od općine pa do gore, prilično jako razvija »liderstvo«, politikantstvo, birokratski centralizam, karijerizam, borba za vlast što je, uostalom, karakteristika svakog frakcionaštva i grupašenja, što sve ozbiljno potkopava jedinstvo i revolucionarno biće SKJ.

Digitized by Google

Da dodirnem još i pitanje odnosa manjine i većine. Nema jačanja unutarpartijske demokracije ako se ne izborimo za poštivanje prava člana SKJ, koji je ostao u manjini, da slobodno zadrži vlastito mišljenje i da se prema njemu ne primjenjuju sankcije, pod uvjetom da dosljedno i stvaralački izvršava odluke koje su donijete na statutaran način, a u demokratskoj klimi.

Uostalom, uvijek su kreativne manjine formulirale nove ideje, i radi se o tome da one na regularan način cirkuliraju i u SKJ, kako bi eventualno postala vlasništvo svih. Od toga moramo polaziti i u uređivanju unutrašnjih odnosa u Savezu komunista Jugoslavije. Prihvatljive su one kreativne manjine koje se ad hoc formiraju oko pojedinih pitanja ili problema, ali nisu prihvatljive frakcije, osobito one koje izrastaju u borbi za vlast, kao što bi za jedinstvo SKJ pogubno bilo da se formiraju i manjine na nacionalnoj, republičkoj, pokrajinskoj ili kakvoj drugoj teritorijalnoj osnovi.

U posljednje vrijeme sve češće smo svjedoci da demokratski centralizam ne funkcionira ni u drugoj njegovoj komponenti — centralizmu. On donekle, a negdje i veoma dobro funkcionira do nivoa republičkih i pokrajinskih organizacija SK, a na nivou SKJ se ne samo slabo osjeća, već se sve češće direktno, otvoreno i javno polemizira i suprotstavlja jednoglasno usvojenim stavovima CKSKJ. Sve su to ozbiljni znaci krize unutrašnjih odnosa, pomanjkanja i demokracije i jedinstva, kao i međusobne odgovornosti u SKJ. Nismo do sada imali snage o svim tim pojavama narušavanja unutrašnjih odnosa u SKJ konkretno, otvoreno i na vrijeme razgovarati, zbog čega danas osjećamo velike posljedice.

Već duže vremena se naglašava urgentnost rada na preobražaju Saveza komunista. Još je 10. kongres SKJ, održan 1974. godine, istaknuo zahtjev da se SKJ mora brže preobražavati u organizaciju revolucionarne akcije.

Savez komunista je podlegao sastančarskoj demokraciji, forumskom radu i papirnatoj aktivnosti. Zato se, kao što je Lenjin zahtijevao, »mora prevazići stil rada i rukovođenja koji se ogleda u zasjedanjima, konferencijama, u gubljenju vremena, koji nas zavarava da nešto radimo i umirujemo savjest da smo nešto uradili. Zato, manje političke galame, kićenih riječi, savjeta i uputstava, više poslovnosti i praktičnosti, više živog konkretnog rada, praktičnog sprovođenja usvojene linije«.

Tu birokratsku rak-ranu Saveza komunista i čitavog društva zaliječit ćemo ako se okrenemo praktičnom radu na organiziranju i usmjeravanju samodjelatnosti radničke klase i svih radnih ljudi u institucijama političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, ako se mi komunisti licem u lice nalazimo sa radnicima, a ne da, recimo kontaktiraju samo s poslovodnim organima u organizacijama udruženog rada ili sa raznim političkim aktivima.

Ukratko, u reformu SKJ ne idemo zato da bi pokušali napraviti neku idealnu političku organizaciju ili zato što Savez ko-

Digitized by Google

munista želimo samo prilagoditi izgledu modernih partija u svijetu. Još manje u nju idemo da bi se održala postojeća rukovodstva ili da bi se ona prilagodila novim uvjetima. Naprotiv, u nju idemo da bi Savez komunista bio kadar da ostvaruje ciljeve koje je utvrdio na 13. kongresu i na Konferenciji SKJ: ekonomski, politički i kulturno otvoreni socijalizam, dinamično jugoslavensko društvo, tehnološki, informacijski, ekološki i proizvodno sposobno da primi najuspješnija svjetska rješenja i da se natječe s njima. Da naše društvo napreduje u pravcu društva socijalne pravde, interesne i kreativne motivacije, ravnopravnosti šansi za vrijedne i sposobne ljude.

Da bi ostvario te ciljeve, SKJ mora za svoje ideje pridobijati ljude argumentima i dijalogom unutar svih institucija i organizacija društva, a prije svega unutar Socijalističkog saveza.

Da bismo postali istinski samoupravno pluralističko društvo, objedinjeno na historijskom cilju oslobođenja rada, moramo razbiti savez države i partije vlasti; moramo sam Savez komunista osloboditi tutorstva i utjecaja vladajućih slojeva koji su nosioci birokratske moći; moramo prekinuti politički monopol SK kojim se zapravo instrumentalizira SK da politički i ideološki opravdava vlast birokracije koja se time čuva od kritike, provjeravanja i smjenjivanja.

Moramo ukrstiti koplje s rastućom dominacijom empirizma, prakticizma i pragmatizma, kao i sa utopijom o spontanoj akciji masa, jer sve te tendencije nisu sposobne da socijalističkom društvu ponude kao alternativu ništa drugo osim prošlosti i svega konzervativnog i nazadnog što bi iz toga proizašlo.

Dublji preobražaj SKJ, kako bi on doista djelovao kao snaga vizije i inicijative, otvoren prema svakoj stvaralačkoj i humanističkoj kritici, opredijeljen jedino za demokratsko rješavanje društvenih pitanja, utemeljen u radničkoj klasi i narodu, a bez monopola direktivne i komandne partije, sraslom s državom, uvjet je da se on doista i ubuduće potvrđuje kao nosilac stvaralačke sinteze politike koja Jugoslaviju dalje razvija na Titovom putu socijalističkog samoupravljanja.

Preobražaj SKJ morao bi izraziti i novi statut, koji bi donio 14. kongres SKJ, i na tome moramo ozbiljno raditi.

Reforme su prije svega šanse za mladu generaciju

Mlada generacija Jugoslavije i njena sadašnja pozicija u društvu najbolje pokazuju naš opći zastoj. Blokada inicijative ljudi i realno udaljavanje institucija sistema i naroda najdrastičnije se pokazuju upravo u svijesti i ponašanjima mladih. Ako je nezaposlen, mladi je čovjek gotovo stavljen i izvan društva i ne može ništa sam za sebe učiniti. Posljednji je čas da se mladi ljudi ove zemlje i njihovo nezadovoljstvo usmjere prema obnovi

Digitized by Google

socijalizma. Jer, u protivnom će, izražavajući samo opravdani revolt protiv birokracije a kroz stalno odgađanje promjena, izjednačiti birokraciju sa socijalizmom. Sve veći broj mladih kao da to već čini. Sve tri reforme utoliko su prije svega šanse omladine. Upravo su znanje i obrazovanost, informatička pismenost i inovativnost najveće revolucionarne snage rada u suvremenom društvu. Nezaposleni mladi ljudi u prosjeku su daleko obrazovaniji od onih koji danas imaju radna mjesta. Čitava priča o prestruktuiranju privrede i napuštanju industrijske epohe u ime postindustrijskog društva sažeta je u toj jednostavnoj istini. Istina je, međutim, da i danas u Jugoslaviji postoje primjeri malih proizvodnih pogona od desetak zaposlenih upravo na novim tehnologijama. Samo je potpuna inertnost razlog što se ne skupe stotine takvih programa i time nastanu klice nove dinamične privrede koja može zapošljavati mnogo sposobnih ljudi.

Velika snaga mlade generacije doći će do izražaja kad tri reforme odstrane blokade koje je sistem postavio od procedure zapošljavanja, preko mogućnosti rada na društvenim i privatnim sredstvima pa i do realnog plaćanja znanstvenog rada. Bilo bi dobro da Konferencija SSO Jugoslavije sakupi sve inicijative i ostvarene projekte, jer, čini se, veći je problem ideja i načina kako da se realiziraju, nego stvarnih mogućnosti.

Projekt socijalizma kakav sada na višoj razini i u novim uvjetima otpočinjemo učinit će od mlade generacije snagu koja, pokrećući svoj rad i znanje, pokreće društvo.

Protiv kontrarevolucije na Kosovu moramo se boriti djelima

Čitava Jugoslavija veoma je zabrinuta zbog stanja na Kosovu, zbog kontrarevolucionarnog nastupanja albanskog nacionalizma i separatizma i zbog pojava revanšističkog nacionalizma u redovima drugih naših naroda i narodnosti. I priželjkuje razrješenje kosovske traume kao u ovom trenutku najvažnijem uvjetu smirenja političkih strasti u zemlji.

Kontrarevolucionarni prevrat je na zastavi albanskog nacionalizma na Kosovu i posvuda u Jugoslaviji gdje je kompaktnije naseljena albanska narodnost već od drugog svjetskog rata, da ranija vremena ne spominjemo, kada je on vršio balistički teror nad srpskim, crnogorskim i makedonskim narodom u granicama tzv. velike Albanije pod skutom talijanskog fašizma, a to je onda pokazala i balistička pobuna 1945, to su pokazale i demonstracije i neredi albanskih nacionalista i separatista na Kosovu 1968. i 1981. Dakako, snage albanskog nacionalizma sanjaju o svom nasilnom nastupanju i danas i sutra.

Albanski nacionalizam u Jugoslaviji postoji i postojat će kao kontrarevolucionarna snaga još dugo vremena i o tome ne treba imati iluzija. On u svom planu kao krajnji cilj ima priklju-

Digitized by Google

čenje krajeva u kojima živi albansko stanovništvo državi matične nacije i on je uvijek spreman i sposoban da nastupa agresivno i brutalno, da bi iz tih krajeva istjerao Srbe, Crnogorce, Makedonce i pripadnike drugih naroda i narodnosti. I radilo se i radi o tome kako da ga socijalističke snage u samoj albanskoj narodnosti i u redovima drugih naroda i narodnosti na Kosovu, u Makedoniji, u Crnoj Gori, južnoj Srbiji, u čitavoj Jugoslaviji suzbijaju i iskorjenjuju, oduzimaju mu teren za kontrarevolucionarno djelovanje.

Albanski nacionalizam neprestano organizira i podstiče kontrarevoluciju na Kosovu, sa ciljem da je prenese i na druga područja na kojima žive Albanci, a indoktrinaciju vrši na tezama da su Albanci u Jugoslaviji neravnopravni, potisnuti i ugroženi. Svatko tko, međutim, iole potraži činjenice, vidjet će da je u socijalističkoj Jugoslaviji upravo albanska narodnost snažno zakoračila putem progresa i doista stekla punu ravnopravnost. Koliko znam, to je i jedina nacionalna manjina u svijetu, čiji se pripadnici obrazuju na maternjem jeziku na jednom velikom univerzitetu, na kojem čine 80 odsto studenata, čiji su pripadnici i glavnina članova u jednoj akademiji nauka, koja ima na raspolaganju sve potrebne kulturne i informativne institucije, a koje doduše i na sreću nisu samo njezine, nisu u načelu jednonacionalne.

Albanac je u ovoj zemlji, po ustavnim i statutarnim normama u redoslijedu, bio i predsjednik Predsjedništva SFRJ i predsjednik Predsjedništva CKSKJ, da ne spominjemo sve druge funkcije na Kosovu, u Srbiji i u Jugoslaviji koje su dostupne ljudima i albanske narodnosti i na kojima se oni nalaze.

Politika prema Kosovu i u odnosu na Kosovo i jučer i danas najbolje pokazuje koliko je čitava Jugoslavija, a Srbija posebno, bila i jest svjesna potrebe da se i albanska narodnost, kojoj na Kosovu sada pripada 80 odsto stanovništva, razvije i integrira u život ove zemlje kao posve ravnopravna i slobodna.

Praktično, glavni izvor finansiranja privrednih investicija na području SAP Kosova u posljednja dva decenija predstavljala su sredstva Fonda Federacije za kreditiranje bržeg razvoja privredno nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosova.

Kada se, međutim, pitamo za uzroke i korijene nacionalističke kontrarevolucije na Kosovu, moramo poći od spoznaje da je stanje na Kosovu samo najgori izraz krize vladajućih birokratskih odnosa koji su karakteristika, više ili manje, stanja u čitavoj zemlji.

Otvorene nastupe snaga kontrarevolucije, a na platformi albanskog nacionalizma, i 1968. i 1981., omogućilo je birokratsko-etatističko zatvaranje Kosova prema Srbiji i Jugoslaviji, koje je trajalo i povećavalo se decenijama, a da nije ni u vremenu od 1981. godine do danas prevladano. I to je osnovni uzrok, da ni kontrarevolucija nije poražena.

Digitized by Google

Kosovo se upravo na toj osnovi etatističkog pokrajinskog zatvaranja objektivno pretvaralo u albansku pokrajinu, umjesto da je pokrajina svih koji u njoj žive, sastavni dio Srbije i maksimalno otvorena prema Jugoslaviji, upravo zbog toga da bi se brže razvijala i otvarala povoljniju perspektivu i albanskoj narodnosti.

Raspolaganje sredstvima koja su se, kao što smo vidjeli, najmanjim dijelom stvarala na Kosovu, a pretežno su dobivana iz »ostale« Jugoslavije, bilo je, i do danas ostalo, kao uostalom i drugdje u Jugoslaviji, u etatističkim i tehnobirokratskim rukama. Na tlu velike relativne zaostalosti i nerazvijenosti, to je onda poticalo mentalitet optuživanja Srbije i Jugoslavije da malo pružaju, da malo pomažu, a, s druge strane, rađalo težnju za zaokruživanjem Kosova u reprezentativnom smislu, kao faktičke države koja treba da bude formalno priznata, koja će biti ravna Srbiji, Hrvatskoj, itd., koja treba da iziđe iz sastava Srbije, da postane albanska republika u Jugoslaviji, s obrazloženjem da tu postoji rastuća albanska apsolutna većina.

To je onda vodilo i snažnoj, poticanoj i spontanoj težnji za etničkom čistoćom, koja je, bez sumnje, fašistoidna.

Kao što je danas jasno da stabilizacije Jugoslavije nema bez rješavanja stanja na Kosovu, tako nije moguća stvarna i konačna stabilizacija prilika na Kosovu, pa i popravljanje veoma pogoršanih međunacionalnih odnosa, dok se više ne stabilizira čitava Jugoslavija, dok jače ponovo ne krenemo naprijed u svom ukupnom razvoju.

Sve je to bilo i još jest tlo i za brutalno djelovanje organiziranih snaga albanskog nacionalizma, koje se potpomažu i stimuliraju i iz inozemstva.

A tome onda treba pridodati i druge, kako trenutne tako i historijske determiniranosti kao što su visok natalitet albanskog stanovništva, siromaštvo dobrog dijela, znatna nepismenost. I to su činioci koji su išli i idu na ruku subverziji i teroru zaslijepljenog albanskog nacionalizma i pogodovali tome da nacionalistička indoktrinacija prodre i duboko i široko, posebno u redove mladih. Taj nacionalizam ne bira sredstva da bi ostvarilo cilj etnički čistog Kosova kao materijalizaciju totalitarne ideje: jedna nacija, jedna država, jedan vođa.

A takav razvoj stvari, dodajmo ovdje, koristi srpski nacionalizam, da oživi nacionalne mitove i pozove na rat (ako bude sreće, kako pjevaju oni kojima je rat sreća), da on riješi ono što organizirane socijalističke snage ne uspijevaju.

Jugoslavija, a i Srbija ranije su premalo znale o Kosovu i o tome što se zbiva na Kosovu upravo zbog etatističko-birokratske zatvorenosti.

Tek nakon 9. sjednice CKSKJ, a posebno i svim ovim što se zbiva nakon 16. sjednice CKSKJ, u Jugoslaviji se probila puna, ili bar potpunija istina o Kosovu, a najzad je možda i pobi-

Digitized by Google

jedila svijest da Kosovo nije negdje daleko, gotovo na drugoj planeti, nego u našoj kući, da kao žarište mnogih naših boljki, evo, potresa čitavu Jugoslaviju.

Upitajmo se zašto Savez komunista i organizirane socijalističke snage nisu u proteklih sedam godina uspjele ako ne do kraja, a ono mnogo više i odlučnije poraziti kontrarevoluciju na Kosovu. Pokazale su se i pokazuju slabosti, koje su u tamošnjim specifičnim okolnostima imale i imaju teške i tragične posljedice. Forumski rad, isprazna deklarativnost, gubljenje veza sa svakidašnjim radnim i životnim problemima radnih masa, pomanjkanje suptilnog rada s omladinom — sve to je slabilo i još slabi snagu utjecaja i akcionu sposobnost Saveza komunista Kosova u borbi protiv nacionalističke kontrarevolucije.

Iz svih tih razloga postavili smo, a moramo priznati sa zakašnjenjem, i pitanje odgovornosti, i to ne samo komunista i rukovodstva na Kosovu, koja je primarna i najveća, nego i šire, u Srbiji i Jugoslaviji. Jer, zadatak je svih da se kontrarevolucija konačno suzbije i slomi.

Na 16. sjednici Centralnog komiteta u julu ove godine ocijenili smo da nikako ne možemo biti zadovoljni provođenjem Zaključaka 9. sjednice iz juna 1987. godine. I dogovorili smo se da utvrdimo odgovornost za neučinjeno, tim prije što su se dalje pogoršavali međunacionalni odnosi na Kosovu, iseljavanje Srba i Crnogoraca pod pritiskom se ne smanjuje, dok su podvajanja i okupljanja na nacionalnoj osnovi pogotovo nakon 16. sjednice postala gotovo svakodnevna. I sada, na ovoj sjednici, tu odgovornost najzad počinjemo utvrđivati a to ćemo nastaviti prilikom kompleksnog razmatranja izvještaja o ostvarivanju Jugoslavenskog programa, itd. To što samo Predsjedništvo predlaže CKSKJ i u pogledu vlastite odgovornosti i u pogledu odgovornosti drugih sadržano je u tački 9. Prijedloga neposrednih zadataka. Dobili ste i izvještaj Predsjedništva o aktivnosti CK i Predsjedništva na provođenju Zaključaka 9. sjednice, koji je poslužio i kao podloga, iako ne jedina, i za predložene mjere odgovornosti.

Gdje smo svi i poslije 9. sjednice CKSKJ najviše podbacili? Prije svega, različito smo je tumačili. A onda izostalo je jedinstvo akcije, iako je to bila i prva tačka Zaključaka 9. sjednice. Nije ga bilo prije svega između Pokrajinskog komiteta SK Kosova i Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, koliko god su oni i zajednički radili. Nije bilo dovoljno angažiranja i jedinstvene akcije ni u cijeloj zemlji, iako svi u toj akciji nemaju jednake konkretne mogućnosti, obaveze i odgovornosti. Danas su nacionalna podvajanja sve izrazitija i prijete još ozbiljnijim međunacionalnim sukobima koja mogu biti tragična za Kosovo, Srbiju i, dakako, Jugoslaviju. I to je razlog najveće zabrinutosti svih nas za stanje na Kosovu.

Stoga se moramo, i pored svih naših ranije usvojenih platformi, rezolucija i zaključaka, i ovom prilikom upitati što mo-

Digitized by Google

ramo činiti i učiniti, brže i bolje nego dosad, svi mi komunisti i socijalističke snage na Kosovu, u Srbiji i u Jugoslaviji.

Najvažnije je pitanje kako zaustaviti procese koji vode etnički čistom Kosovu. Na jednoj strani, radi se o tome da se svim sredstvima koje imamo odmah zaustavi iseljavanje Srba, Crnogoraca i drugih na Kosovu pod pritiskom, a istovremeno da se uporno i efikasno stvaraju uvjeti za njihov povratak, a i za doseljavanje stručnih kadrova i radnika iz čitave zemlje na Kosovo. A, na drugoj strani, radi se o tome da se na Kosovu smiri demografska eksplozija. Stručni i drugi organi Kosova, Srbije i Jugoslavije na tome moraju odmah konkretno poraditi. Pitanja demografskog razvoja na Kosovu još nisu na pravi način niti stavljena na dnevni red. Ako bi ostao sadašnji prirodni priraštaj, onda bi jedan zaposleni na Kosovu u svom radnom vijeku morao stvoriti sredstva i za otvaranje još dva radna mjesta. A toga odavno više nigdje u Evropi nema, niti to može izdržati ijedna iole razvijenija privreda. Dakle, i bez obzira na nacionalnu pripadnost i strukturu, radi se jednostavno o životnim i radnim perspektivama novih generacija na Kosovu. Demografskom razvoju na Kosovu moramo prilaziti bez politizacije, kao pitanju što povoljnijih uvjeta i perspektiva života ljudi.

Osnovno je postići da se akcijom komunista, akcijom svih progresivnih socijalističkih snaga, svakog čovjeka koji drži do svog ugleda, časti, ljudskosti, itd. vraća zajednički život i povjerenje Albanaca, Srba, Crnogoraca i pripadnika drugih naroda i narodnosti na Kosovu. A, to je, po prirodi stvari, velika većina ljudi bez obzira na nacionalnu pripadnost. I da se suzbija i sprečava nacionalno podvajanje, umjesto da se i dalje širi.

Nema političkog rada u albanskim masama, i u okviru Socijalističkog saveza i u mjesnim zajednicama i u svim prilikama. Njih treba izvući iz pasivnosti. Pritisak albanskog nacionalizma na njih je velik, ali i srpskog nacionalizma. Ako su nam još potrebni mitinzi, onda su potrebni upravo na Kosovu, da Albanci masovno protestiraju i žigošu svaki gnusni postupak albanskih nacionalista.

U tom smislu svi komunisti, progresivni i svi pošteni ljudi na samom Kosovu zajedno se moraju boriti protiv svakog i svih nacionalizama, neposredno, svakodnevno, na licu mjesta. Posljedice nacionalističke indoktrinacije omladine na Kosovu osjećat će se ne godinama već možda i decenijama. Pri tom bi Albanci morali govoriti prije svega o albanskom nacionalizmu, i ne samo govoriti već se protiv njega svim silama i energično boriti, a oni — mi svi u Jugoslaviji stičemo takav utisak — to ne čine dovoljno, ne čine na licu mjesta, ne reagiraju na svaku manifestaciju albanskog nacionalizma. A Srbi moraju govoriti i boriti se protiv svog nacionalizma. Na žalost, česta su upravo suprotna ponašanja.

Što se tiče akcije Saveza komunista, komunisti Kosova, Srbije i Jugoslavije o svemu moraju zajednički zauzeti stavove

Digitized by Google

i zajednički ići u akciju, zajednički djelovati na Kosovu. U stvaranju jedinstva moramo poštivati i primjenjivati načela demokratskog centralizma i regularnih postupaka u unutarpartijskom životu i u SK Srbije i u cijelom SKJ. Jer, SK Kosova sastavni je dio SK Srbije i SK Jugoslavije.

Odgovornost komunista i rukovodstava na Kosovu mora se veoma konkretno utvrditi, kao što je to rečeno u tački 9. Prijedloga neposrednih zadataka i aktivnosti za ovu sjednicu. Odgovorni moraju ići. Što nije učinjeno u proteklih sedam godina, mora se učiniti sada, i to u najkraćem vremenu: diferencijacija, utvrđivanje odgovornosti i kadrovska obnova.

Najvažnija je bitka za omladinu u redovima albanske narodnosti, kako se ne bi regrutirali novi nacionalisti, a nacionalistička indoktrinacija je prodrla i široko i duboko. Na to ukazuje i podatak, da je u toku ove godine u JNA otkriveno devet ilegalnih grupa u kojima je bilo 76 vojnika pripadnika albanske nacionalnosti.

Proganjanje Srba i Crnogoraca i pripadnika drugih naroda i narodnosti od strane albanskih nacionalista mora se suzbijati svim sredstvima, a u okviru Ustava i zakonskih normi. Ova zemlja i ovaj sistem moraju odmah osigurati uvjete za miran život, ličnu i imovinsku sigurnost Srba i Crnogoraca na Kosovu.

Ako zaštitu ličnosti, imovine i svetinja Srba i Crnogoraca i svih na Kosovu ne mogu pružiti organi i institucije Kosova, dužni su djelovati organi i institucije Srbije i Jugoslavije.

Također, neophodno je stvoriti uvjete da na Kosovu funkcioniraju institucije sistema. Zbog toga treba pretresti i rad svih institucija i organa i iz njih odstraniti ljude koji ne rade kako treba i razotkriti koji namjerno, ili i iz aljkavosti, idu na ruku albanskom nacionalizmu.

Na kraju, od svega je najvažnije da se Kosovo integrira u Srbiju i Jugoslaviju, da se otvara i povezuje, da i Albanci s Kosova idu da se obrazuju i rade po čitavoj Jugoslaviji, a da Srbi i Crnogorci ne samo da se ne iseljavaju pod pritiskom već i da dolaze na Kosovo da tu rade i žive, svi zajedno u miru i punoj ravnopravnosti.

O osporavanjima Titovog djela

U posljednje vrijeme mnogo ljudi u našoj zemlji i na mnogo mjesta, i u Socijalističkom savezu i u Savezu boraca i u samom Savezu komunista, govori i reagira na osporavanje historijskog djela i uloge Josipa Broza Tita. Da i nije bilo konkretnog povoda, i da nema pamfleta i sve veće literarne i publicističke produkcije koja juriša na Titovu ličnost i djelo, društveni trenutak, društvena zbivanja, sva iskušenja s kojima su suočeni Savez komunista i sve organizirane socijalističke snage, sva naša trenutna nemoć da preokrenemo smjer degradiranja tekovina re-

Digitized by Google

volucije i zastoja socijalističkog samoupravljanja bili bi, i jesu, razlozi da razgovaramo o Titu i u povodu napada na njega. Mnogo toga što se i u društvu i u Savezu komunista događa u ovom vremenu nakon Titove smrti evidentno pokazuje da smo i u Savezu komunista i u frontu organiziranih socijalističkih snaga i u rukovodstvima pali daleko ispod nivoa titovske politike, a onda nam i zaklanjanje iza Titova imena, verbalno zaklinjanje u njega i nošenje njegovih slika kao puki alibi.

Što je, zapravo, dublja pozadina atakiranja na Titovu ličnost i djelo, koje je ispod žita i te kako tinjalo i za njegova života, pa je narastalo u čitavom vremenu nakon njegove smrti, da bi danas dostiglo kulminaciju. Ukratko bih rekao, da razvoj situacije u našoj zemlji pokazuje da su puna dva desetljeća borbi za promjene društvene strukture, pokušaja da se odnosi mijenjaju u pravcu stvarnog oživotvorenja socijalističkog samoupravljanja i stalnih odustajanja, koja su zapravo značila pobjedu onog dijela društva koji živi od tuđeg rada nad onim dijelom koji proizvodi višak vrijednosti, dovela do tačke na kojoj više nitko ne može u ime klase donijeti odluku da se borba odloži za neka druga vremena. Dokaz za to je i kulminacija političke krize u koju smo zapali. U samom centru krize političkih odnosa u zemlji nalazi se zapravo bitka da li će Jugoslavija nastaviti put koji simbolizira Tito. To znači, slijedeći mudrost, znanje i pamćenje pokreta koji osjeća zakone i bílo historije, prisjetiti se da su KPJ, odnosno SKJ sa Titom na čelu, sve prelomne momente novije povijesti razrješavali kritičkom spoznajom prethodnog perioda, otkrivanjem novih putova u razvoju i demokratizacijom društva i utemeljenjem komunističkog pokreta u narodne mase, koji je bio sposoban da dokuči i potrebe sutrašnjeg dana, stavljajući pred sebe uvijek nove, još teže zadatke, i praveći potrebne borbene korake da bi se oni uspješno izvršili. Zato je borba za Titovu liniju zapravo borba za slobodniji i bogatiji život ljudi. A nasrtaji na Tita zapravo su nasrtaji na njegovu liniju koja je uvijek i prije svega bila linija radničkog pokreta.

Drugo područje osporavanja i rušenja Titove politike, a što zapravo također izražava opstrukciju i manipulaciju samoupravljanja, je područje nacionalne ravnopravnosti, bratstva i jedinstva. Umjesto politike radničkog internacionalizma, snage koje danas u našem društvu upravljaju viškom vrijednosti i žive od tuđeg rada sve više i otvorenije nude nacionalističke platforme — i ne samo da nude platforme već ih i dobrim dijelom prakticiraju — ukopavanja u naciju i nacionalnu državu, a na Jugoslaviju gledaju iz ugla da li im je potrebna ili neizbježna za interes vlastite nacije i njezine države, ili im je pak teret i kočnica. Etatističko-birokratski nacionalizam, u savezu s malograđanskim nacionalizmom srednjih slojeva, pritišće i zatvara i prisilno homogenizira naše nacije, izolirajući ih od Jugoslavije i od svijeta, gurajući ih tako u prošlost, obnavljajući mitove i likove davnih dana. Prvi put sve je to na antititovskoj liniji, a čekajući na nje-

Digitized by Google

gov odlazak, ispoljeno sedamdesetih godina, a najgrublje, najdrskije i najprimitivnije provalilo u kontrarevoluciji albanskih separatista 1981. godine. Na Kosovu je, recimo, nasuprot nacionalne ravnopravnosti, donijelo fašistoidnu parolu, ali i praksu da se nastoji postići etnički čisto Kosovo.

Napuštanje Titove linije samoupravljanja i uvođenje neke druge linije mogu voditi, recimo, i u neostaljinizam, nacionalno-državni socijalizam, totalitarni populizam ili nešto slično.

Koristeći nastalu situaciju i videći u njoj svoju šansu, svi naši nacionalizmi, optužujući Tita, započeli su bitku za razbijanje Jugoslavije. Na žalost, tim tendencijama otvorio se i Savez komunista posvuda tamo gdje je u prvi plan stavio nacionalno a zaboravio na klasno. A upravo optužbe na Titovu tobože pogrešnu politiku u nacionalnom pitanju najbolje pokazuju da je Tito bio posebna brana nastupanja nacionalističkih snaga. Eto, zbog toga i iz tih razloga moramo danas kao nikada ne smo braniti Tita već nastavljati njegovu politiku, jer nije moguće da Jugoslavija i socijalizam u njoj opstanu ako ne ostanu na titovskoj politici.

Snage rušenja Jugoslavije su i protiv JNA

Da je JNA snaga očuvanja Jugoslavije od vanjskih neprijatelja, kao i garant integriteta zemlje, ustavnog poretka, vlasti radničke klase i nacionalne ravnopravnosti, baštinik i čuvar tekovina NOB-e, to je od njenog osnivanja do danas svima jasno. Ona je danas i snažan faktor tehnološkog i znanstvenog progresa u zemlji, koncentrirano mjesto brojne tehničke i prirodno-znanstvene inteligencije koja u privrednoj reformi može i mora predstavljati značajan oslonac.

Nije zbog toga čudno da snage rušenja Jugoslavije napadaju JNA, želeći spriječiti demokratizaciju u zemlji i ovakvo njeno uređenje. To su one snage koje napadaju svakoga tko predstavlja općejugoslovensku i socijalističku orijentaciju. U slučaju JNA pribjegavaju oružanim likvidacijama ljudi, pamfletima i lažima ili, pak, zagovaraju izvanredno stanje. Dostojanstveno i odlučno odbijajući takve pokušaje, JNA ne samo da ostaje jedinstvena u odbrani Jugoslavije nego jasno daje do znanja da nije i neće biti nikakav teret društva i da će, kao i dosad, biti faktor demokratskih socijalističkih promjena. A tako i jeste, jer JNA je uvijek dijelila, dijeli i dijelit će sudbinu naše radničke klase, naših naroda i narodnosti.

O nacionalizmima u Jugoslaviji

Svi znamo, vidimo i osjećamo da su nacionalizmi kao nikad dosad u novoj Jugoslaviji, danas na našoj društvenoj sceni, da nastupaju sa scenarijima rušenja, razbijanja, prekrajanja naše

Digitized by Google

zemlje, da prodiru i u Savez komunista, da ga žele razbiti na nacionalne, a na kraju balade nacionalističke partije, da ga žele posve onesposobiti kao kohezionu političku i idejnu snagu radničke klase i naroda i narodnosti Jugoslavije.

Nacionalizmi neće proći, neće uspjeti u svojim rabotama likvidacije titovske Jugoslavije, neće uspjeti s historijske scene skinuti ni Savez komunista Jugoslavije, neće uspjeti ni u svojim planovima da stvore neku drugu Jugoslaviju, bilo kao centralističku i unitarističku zemlju s prevlašću jednog naroda ili koalicijom više naroda, bilo kao labavu konfederaciju u kojoj bi svatko živio jedino u vlastitom provincijskom nacionalnom rezervatu, niti će pak uspjeti u tome da na zgarištu Jugoslavije formira pet-šest, ili manje, posvađanih državica.

Svi narodi i narodnosti ove socijalističke, titovske i avnojevske Jugoslavije žele da je sačuvaju, jedino u njoj gledaju svoju perspektivu i imaju u svojim redovima snage koje su jače od nacionalističkih. Najzad, tu je historijsko pamćenje masa, bez obzira na nacionalnu pripadnost, koje je neprobojna brana protiv svake i svih nacionalističkih platformi i zavjera.

Svaka naša republika mora biti jaka, ali samo pod uvjetom da ne slabi Jugoslaviju.

Svaki nacionalni interes je prirodan i legitiman samo pod uvjetom da ne ruši ravnopravnost, bratstvo i jedinstvo naših naroda i narodnosti.

Nema mijenjanja granica Jugoslavije, i svi bi naši narodi i narodnosti stupili u obranu teritorijalnog integriteta ove zemlje.

Nema ni prekrajanja granica unutar Jugoslavije, ne onih koje dijele, već jedino sankcioniraju nacionalno samoodređenje kao tekovinu jedinstvene socijalističke revolucije naših naroda i narodnosti.

Nijedan naš narod, nijedna naša narodnost ne mogu se osporiti i nasilno asimilirati, a da nisu ugroženi svi.

SR Srbija mora imati ingerencije države na čitavom svom teritoriju, ali nema poništenja autonomija Kosova i Vojvodine koje su također tekovine NOB-a i garantirane Ustavom SFRJ.

Narodi u ovoj zemlji se ne dijele, kada se radi o njihovim pravima i identitetu, na veće i manje, starije i mlađe, zaslužnije i manje zaslužne, progresivnije i zaostalije, slobodoljubive i subverzivne, stanare i podstanare u zajedničkoj kući.

Moramo, svim preobražajima društva, za koje se opredjeljujemo, razbiti nacionalno-birokratske političke monopole, koji razjedinjuju narode i narodnosti socijalističke i federativne, a ne bilo koje i bilo kakve Jugoslavije.

Jedinstveno tržište, slobodno kretanje ljudi, slobodna cirkulacija sredstava, ideja, informacija i prožimanja kultura — to

Digitized by Google

su najvažniji uvjeti Jugoslavije jedinstvene u različitostima za koje se moramo do kraja izboriti. Na tome počiva i jugoslavenski socijalistički patriotizam.

O odgovornosti i rukovodstvima

I konačno, da kažem nešto o nama samima, o svima koji se nalaze na političkim funkcijama.

Društvo socijalističkog samoupravljanja mora se afirmirati i kao odgovorno društvo, koje poštuje historijske, ekonomske i pravne zakonitosti. Utoliko i utvrđivanje odgovornosti u takvom društvu mora biti normalna i redovna pojava. Ne trebamo se bojati toga, već, naprotiv, tražiti od naroda, ljudi, socijalističke javnosti da se demokratski utvrdi odgovornost svih onih koji su neznanjem, javašlukom, nesposobnošću, gramzivošću, korupcijom, birokratizmom doveli do teških situacija u radnim organizacijama, općinama, institucijama i organizacijama sistema i najzad u čitavom društvu.

Mi ih u tome nemamo što podržavati. Ovaj Centralni komitet mora radničku klasu pozvati na takvu klasnu akciju. Svatko tko je na odgovornom mjestu, od tvornice do ovog CK, dužan je podnijeti radničkoj klasi račune. I to ćemo učiniti demokratski i argumentirano i za svakog člana ovog Centralnog komiteta.

Ne govorim ovo da bismo trenutno dobili pomoć radnika, dok se ne izvučemo iz ove situacije, već da bi taj poziv na klasnu akciju bio najznačajniji dio ne samo kadrovske obnove, nego i demokratske obnove socijalizma. Od same pobjede revolucije, u bilo kojoj zemlji socijalizma, pa i u ovoj našoj, birokracija je radila na tome da uništi radnički pokret, a da inteligenciju stavi u položaj da joj služi u održanju vlasti.

Bez samostalnosti i slobodnog radničkog pokreta, a kojeg će strateški usmjeriti SKJ, i s kojim će se srasti inteligencija kao njegov dio, organska inteligencija klase, socijalizam nema budućnosti osim kao društvo prisile, antiintelektualno i neradničko društvo, tupo i zatvoreno.

Staljin je tvrdio da »kadrovi rješavaju sve«. Dakle, ne ljudi, građani, svaki čovjek, kroz demokratske izbore i uz pomoć pravnog sistema, jer kadrovi su posebni ljudi. I zbog toga je smjenjivao i postavljao *kadrove*, priređivao procese, slao u Sibir, strijeljao ljude koji su proveli oktobarsku revoluciju. I kod nas ima tendencija da zavlada parola: rukovodioci su krivi za sve, baš svi, bez obzira na rad, znanje i poštenje. Svi su korumpirani, lopovi, pa čak i izdajice. Osim nekih, koji u klimi opće krize sa sebe skidaju odgovornost, tako što traže tuđe glave. U toj situaciji često i pošteni i moralni ljudi, uvrijeđeni i pogođeni, daju ostavke, odlaze ne bi li zaustavili stihiju, koja bi zbrisala sve ljude i institucije demokracije. To nije put prema odgovornom društvu i tu tendenciju moramo najodlučnije odbiti.

Digitized by Google

O jedinstvu u Centralnom komitetu i demokratskom centralizmu

Prateći raspravu u SKJ uoči ove sjednice i analizirajući zahtjeve koji se pred nas postavljaju, došli smo do zaključka da je u svim sredinama bez ostatka nedvosmislena poruka ovome Centralnom komitetu: *morate postići jedinstvo.* Taj zahtjev je izraz velike brige članova SK i građana SFRJ za sudbinu zemlje, osjećaja da nam ako nastavimo sadašnjom lošom politizacijom svega a ne okrećući se razvoju, boljem radu, većoj i kvalitetnijoj proizvodnji materijalnih i duhovnih dobara, kreativnom životu ljudi umjesto njihove izloženosti čak i bijedi ispod egzistencijalnog minimuma, dolaze mnogo teži dani i mnogo veća iskušenja. Svi smo u ovoj zemlji suočeni s alternativom: ili svi zajedno iz krize ili svi zajedno u propast. Svi razumni ljudi ove zemlje znaju da nas nikuda ne vode bezobzirne konfrontacije, masovni izlasci na ulice i osporavanja svih institucija sistema.

Upozorit će na to da su odgovori na pitanje što je to jedinstvo CK SKJ veoma različiti, i to je prva stvar oko koje se moramo razjasniti.

Jedinstvo ni u našem Centralnom komitetu nije moguće podsticati i održavati na taj način da svatko apriori i kao jedino moguće zastupa ono što je, recimo, dogovoreno u »njegovom« republičkom ili pokrajinskom komitetu, ponekad i u ultimativnom raspoloženju: ili će to milom ili silom biti nametnuto čitavoj Jugoslaviji ili će sam Centralni komitet SKJ i njegov političkoizvršni organ biti optuženi za nejedinstvo i nesposobnost! Kao da se ovdje dolazi sa ciljem da se ostvare pobjede ili porazi, a ne da se razmijene mišljenja, saslušaju argumenti i u raspravi stvori jedinstven stav koji ćemo bez oklijevanja i odlaganja provoditi. Ne može biti jedinstven ovaj ili onaj republički i pokrajinski komitet, a da se jedinstvo ne uspostavlja ili postiže i u ovom Centralnom komitetu. Ili su možda nejedinstveni i ti komiteti ili pak oni unose nejedinstvo u ovaj Centralni komitet.

U posljednje su vrijeme sve češća i ponašanja kao da CK SKJ niti ne postoji, ili nam se postojanje priznaje samo tako što se od nas traži da pozovemo na red, pa i maknemo »one druge« i time se svrstamo na stranu tobože zdravih ili pak tobože demokratskih snaga. Ni naše javne sjednice time ne postaju demokratska tekovina, koji je nužan i zapravo veoma povoljan instrument stvaranja jugoslavenskog javnog mnijenja, već, naprotiv, sredstvo da se postigne diskreditiranje onih drugih, koji su u raspravi mislili drugačije, imali neke druge ideje i prijedloge. A kao da nikoga ne zanima to da li su stavovi jedinstveno usvojeni i da li se oni provode.

Ako nastavimo ovakvu praksu u Savezu komunista Jugoslavije i ako se ne promijene postojeći odnosi između republičkih i pokrajinskih rukovodstava i CK SKJ, naći ćemo se u situaciji da će se nakon svake sjednice Centralnog komiteta prozivati i

Digitized by Google

osuđivati veći ili manji broj članova ovog Centralnog komiteta već zbog toga što su ovo ili ono rekli na sjednici, što su glasno razmišljali, pa i nešto izjavili što se neće baš svima svidjeti. Krajnji bi ishod mogao biti, recimo, i taj da jedan čovjek ili uža grupa odlučuje tko će ostati u Centralnom komitetu i doći u njega i da im onda svi ostali donose unaprijed na pregled svoje napisane diskusije. Mi, dakle, ne želimo takvo jedinstvo.

Nismo prihvatili i nećemo prihvatiti diferencijaciju na osnovu birokratskih igara, nego na strategiji i programu nade za ovu zemlju. Prema tome, ne odgovaramo nikakvim nacionalnim birokracijama, već radničkoj klasi cijele Jugoslavije, koja traži da odu svi nesposobni i kompromitirani, i da se ovom društvu osigura perspektiva.

U čemu je snaga i budućnost Jugoslavije

U Savezu komunista Jugoslavije još ima mnogo birokratske pameti. A ta pamet smatra da je sva tajna naše postojeće situacije u tome da ne vrijedi jedno ili više rukovodstava, da rukovodstva mogu sve učiniti kada bi to htjela, da se monolitnošću rukovodstva i poslušnošću čitavog političkog aparata, i još, recimo, njegovom tehničkom modernizacijom, može prevladati politička kriza. Inzistiranje na rokovima i nosiocima izvršenja zadataka svakako je važno za organizirani pokret. Ali, danas i ovdje ne radi se tek o dnevnim, više ili manje operativnim zadacima, već o historijskim iskušenjima naše zemlje i održanja i daljnjeg razvoja socijalizma u njoj. Zadatke da se ta iskušenja prevladaju mogu na sebe preuzeti i izvršiti osnovna proizvođačka klasa i sve kreativne snage društva, ravnopravni narodi i narodnosti, ljudske mase organizirane u institucijama sistema koje ih ne sputavaju nego im služe kao okvir inicijative i akcije. Ulogu tih društvenih snaga ne može preuzeti nikakva, pa makar bila i superorganizirana, birokracija. Utoliko se radi i o drugim rokovima, implicitnim dubljim društvenim promjenama i preobražajima.

U tom smislu, napomenuo bih, da ako propustimo nešto učiniti danas a što društvena zbilja nalaže, nećemo uspjeti nadoknaditi možda i decenijama. Pa ako smo ikada u Titovoj misli tražili putokaz za naša djela, ako smo svi zajedno dužni da sačuvamo i nastavimo kontinuitet svega ovog dubinskog, progresivnog i humanog što je u ovoj zemlji revolucija pokrenula, onda ćemo i danas i sutra imati na umu i Titove riječi na XI kongresu SKJ, posljednjem na kojem su on i Kardelj i neki drugi veliki ljudi revolucije sudjelovali, o tome u čemu je snaga Jugoslavije, a ona je: i u jedinstvu i svijesti njenih naroda i narodnosti da je to jedinstvo uvjet ne samo prosperiteta nego i golog opstanka, u idejama koje nas nadahnjuju i u ciljevima za koje se borimo, u radničkoj klasi i njenoj odlučujućoj ulozi u društvu,

Digitized by Google

u našoj mladoj generaciji koja zna da iza sebe ima duži period rada i života u slobodi i miru nego ijedna prethodna generacija na ovom tlu, u sistemu socijalističkog samoupravljanja koji našem čovjeku osigurava da slobodno odlučuje o svom radu i njegovim rezultatima, u širokom frontu organiziranih socijalističkih snaga, sa Savezom komunista na čelu, koji je sposoban da osvjetljava puteve i perspektive daljeg razvitka, u općenarodnoj odbrani čiju udarnu moć čini Jugoslavenska narodna armija, u našoj nezavisnosti i nesvrstanoj politici, u visokom ugledu socijalističke i nesvrstane Jugoslavije i mnogobrojnim prijateljima širom svijeta.

Da, doista snaga Jugoslavije je u ljudima rada i stvaranja, u njenoj radničkoj klasi, koja i u ovim mjesecima i danima pokazuje tri bitne crte identiteta sebe kao klase koja je i spremna i sposobna da bude vodeća klasa društva: pokazala je da neće dopustiti daljnji opstanak birokratiziranog sistema vlasti i politiku koja joj oduzima mogućnost ne samo proste ekonomske nego i životne reprodukcije; zatražila je više socijalizma i pokazala da više neće biti objekat eksploatacije i sredstvo održanja neefikasne vlasti; za razliku od malograđanskih slojeva čiji odgovor na ovu krizu nije traženje više socijalizma nego, recimo, višenacionalne mržnje i šovinizma i stihije, pokazala je da više nikome tko je nesposoban, oportunista, tko krade i bogati se na račun društvene imovine neće dopustiti da ostanu na rukovodećim mjestima. Posljednji događaji pokazali su da radnici ne traže da svi daju ostavke i da se rukovodstva zemlje, republika, pokrajina, općina obezglave, da se izazovu stanja nereda, anarhije, nacionalne i svake obespravljenosti. Radnici traže čak i to da se na funkcije vrate i oni pošteni pojedinci koji su ovih dana, upravo zbog toga što su pošteni, moralno čisti, emotivno dali ostavke, a u isto vrijeme izjavljuju da neće odustati od zahtjeva da odu oni koji moraju ići. I za to, s pravom, više ne daju dugi rok.

Ovih se dana događalo još nešto vrlo značajno: radnici su požalili što su na momenat dopustili da neprijatelji i šovinisti pokušavaju manipulirati njihovim zahtjevima. Upozorili su da će ih sami tjerati iz svojih redova, da će biti najbolja milicija našeg socijalističkog sistema ukoliko ga netko pokuša iz temelja mijenjati i srušiti.

Na predstojećem valu promjena, snaga Jugoslavije bit će i u stvaralačkoj inteligenciji, koja je također najvećim dijelom tretirana kao neproduktivna, kao potrošačka, maltene parazitska kategorija. I mi ćemo te odnose njenog najamnog položaja morati stubokom mijenjati.

Snaga je i u ogromnom broju naših radnika i intelektualaca u svijetu, kojima ćemo kada se reforme zahukću i stvore povoljnu klimu i mogućnosti nuditi da se vrate, da ovdje ulažu svoje znanje i sredstva, da se ovdje kreativno potvrđuju i žive od svog rada.

Digitized by Google

Reformom našeg privrednog i političkog sistema moramo otkloniti sve dogme i predrasude, od kojih su nas neke skupo koštale. Najveću šansu vidim u stvaranju takvog ekonomskog sistema koji će Jugoslaviju ujednačavati i integrirati odozdo, koji će svačiji rad i uspjehe objektivno vrednovati koji će omogućiti da uspješni uspijevaju a nesposobni i neradnici propadaju.

Velika šansa razvoja zemlje u novim uvjetima je i otvaranje granica za zajednička ulaganja koja su za nas mnogo bolja od sadašnje politike uzimanja kredita i plaćanja kamata za proizvodnju koja zasad često nije kadra, nije na to ni prisiljena da daje proizvode koje ti isti davaoci kredita ne žele kupovati.

Ovih nam je dana porečno da je za nas izlaz svojevrsni »New Deal«, I o tome moramo razmisliti i vidjeti da li i što učiniti, pa da uđemo u veće pothvate izgradnje cesta hidromelioracija podizanje turističke infrastrukture i kapaciteta i svega onoga što će biti u interesu i nas i Evrope.

Prateći razvoj svjetske privrede pri kraju 20. stoljeća, morat ćemo poraditi na stvaranju postindustrijske strukture privrede, koja će biti integrirana u evropsku i svetsku privredu.

Nova snaga uzleta i promjena mora biti i bit će ne samo reformirani Savez komunista nego i organizacije sindikata, SSRN i omladine, koji će morati jednako tako osmisliti svoje nove projekte i nove uloge u promjenama koje dolaze.

I konačno, snaga je posebno u samom Savezu komunista, koji će već od svog 14. kongresa najdublje zarezati u tkivo vlastite nemoći i osloboditi se svih onih koji ga čine nemoćnim. Preobraziti se ponovo u komunistički pokret, koji ima sluha za sve novo i progresivno.

Udio Jugoslavije u projektu svijeta mira, u pokretu nesvrstanosti kojem smo s nekoliko drugih zemalja udarili temelje pred tri decenije, i danas se i te kako respektira a što pokazuje i nedavni zahtjev nesvrstanih zemalja da Jugoslavija upravo danas stane na čelo pokreta nesvrstanih. Zašto su nesvrstane zemlje svijeta tražile da Jugoslavija kao evropska zemlja baš u ovoj fazi borbe za novi svijet bude predsjedavajući? Čitav svijet i oba bloka napokon su došla do tačke u kojoj borba za mir čini se ipak potiskuje trku za rat. Zaustavljanje trke u naoružanju znači da će se borba za utjecaj u svijetu sve više voditi ekonomskim, a ne ratnim sredstvima, da će se milijarde dolara viška vrijednosti, koje se uništavaju u proizvodnji raketa i drugih sredstava uništavanja usmjeriti u drugom pravcu, ako snažna kapitalistička privreda ne želi zaustaviti proces akumulacije, a to je ulaganje tog viška vrijednosti na područja i u zemlje gdje hiperakumulacija kapitala, granice iskorištavanja radne snage i granice potrošnje nisu iscrpljene. Za Jugoslaviju taj proces otvara tri velike šanse.

U suradnji sa svim progresivnim snagama svijeta koje se zalažu za novi međunarodni ekonomski poredak moramo povoljniju međunarodnu situaciju energičnije iskoristiti za ubrza-

Digitized by Google

nje tih promjena. Svijest o potrebi novog međunarodnog ekonomskog poretka nije sazrela samo kod zemalja koje poput naše teško plaćaju defekte sadašnjeg svjetskog ekonomskog sistema već i kod široke javnosti razvijenih zemalja, kao i u svjetskim financijskim krugovima. Upravo se i u sadašnjoj eskalaciji naše ekonomske krize pokazuje da je Evropa, ili bar njezin progresivni dio, spremna da nam pomogne. Zahvalni smo svim prijateljima i drugovima u Evropi koji se zalažu da Jugoslavija dobije povoljniji tretman u privrednoj suradnji, trgovini, izlaženju na tržišta pojedinih zemalja i u regionalna tržišta. To je u obostranom interesu.

Naše odlučnije otvaranje prema Evropi i veće integriranje naše privrede u suvremene evropske tokove privređivanja i razvoja ne samo da je potrebno nama, već je potrebno i Evropi. Nama takva orijentacija može olakšati prestrukturiranje privrede i pomoći da se izvučemo iz autarkičnog razvoja koji unutar granica naše zemlje reproducira ekonomske međe, neracionalna ulaganja, veliku tehnološku zavisnost, a rasparčanost tehnoloških rješenja i sistema, itd. U svijet možemo izlaziti udruženi samo na jedinstvenim i zajedničkim planovima i programima proizvodnje i izvoza.

Ukratko, moramo ostati i biti zemlja prepoznatljivog identiteta, bogatijeg socijalizma, evropske razvijenosti i svetske misije nesvrstanosti.

Predsjedništvo CKSKJ je, u uskoj suradnji s predsjedništvima centralnih i pokrajinskih komiteta i Komiteta Organizacije SKJ u JNA usvojilo Prijedlog neposrednih zadataka i aktivnosti SK na prevazilaženju nepovoljne političke, ekonomske i socijalne situacije u zemlji, o kojem Centralni komitet na ovoj sjednici treba raspravljati. Ovo uvodno izlaganje nisam sveo na komentar tog Prijedloga, ali vjerujem da je to što sam upravo izrekao u punoj korespondenciji sa onim što se traži i predlaže u tom Prijedlogu.

Kada raspravljamo o Prijedlogu, treba imati u vidu upravo to da ga nije pripremilo samo Predsjedništvo CK SKJ, već da su o njegovom sadržaju raspravljali i davali dopune i primjedbe u dva navrata sva predsjedništva centralnih i pokrajinskih komiteta i Komiteta Organizacije SK u JNA. Također, njegovim objavljivanjem Prijedlog je stavljen najširoj javnosti na upoznavanje i izjašnjavanje. Ovih dana o njemu su raspravljali i svi centralni komiteti i Pokrajinski komitet SK Kosova, dajući podršku Centralnom komitetu SKJ da donese ove zadatke, postigne jedinstvo i mobilnost sveg članstva i svih organizacija i organa SKJ na njihovom dosljednom ostvarivanju. Samo ako svaka organizacija SK i svaki član SK bude u akciji, možemo odlučnije mijenjati postojeću situaciju i otvoriti perspektivu za brži društveni i materijalni razvoj društva. U Savezu komunista i društvu ima dovoljno snage, svijesti i mogućnosti da na tome istrajemo.

Digitized by Google

Bogdan Ilić

Robna proizvodnja i socijalistički samoupravni proizvodni odnos

»Međutim robna proizvodnja i robni promet jesu pojave koje pripadaju najrazličitijim načinima proizvodnje, mada u različitim obimima i domašajima. Znači da se o differentia specifica tih načina proizvodnje još ništa ne zna, a stoga se ni sud o njima ne može donositi ako se poznaju samo apstraktne kategorije robnog prometa...« (podvukao B. I.).

(K. Marks, Kapital, t. I, Bgd. 1947. g. str. 72.)

Robna proizvodnja kao jedan od oblika organizacije društvene proizvodnje se javlja kao istorijska kategorija. To Engels posebno naglašava u predgovoru III tomu Kapitala, sledećim rečima: »A razume se samo po sebi da su tamo gde se stvari i njihovi uzajamni odnosi ne shvataju kao stalni, već kao promenljivi, i masaoni odrazi njihovi pojmovi, isto tako podložni promjeni i preobražaju, da se ne sabijaju u čaure krutih definicija, nego da se izlažu u njihovom istorijskom odnosno logičnom procesu formiranja. Po tome će valjda biti jasno zbog čega *Marks*, u početku Prve knjige, gde *polazi od proste*

Digitized by Google

robne proizvodnje kao od svoje istorijske pretpostavke, da bi onda dalje sa te baze došao do kapitala — zašto on tu polazi baš od proste robe, a ne od pojmovno i istorijski sekundarnog oblika, od robe koja je već *kapitalistički modifikovana;...*« (podvukao B. I.)[1]. Engels u Dopuni i dodatku III tomu »Kapitala« objašnjava da »robna razmena datira iz vremena koje leži pre svake pisane istorije« da zakon vrednosti vlada u periodu od pet do sedam hiljada godina, govori o pretvaranju proste u kapitalističku robnu proizvodnju[2] i sl.

Stoga je istorijski i teorijski (logički) opravdano robnu proizvodnju koja se razvija u socijalizmu smatrati posebnim oblikom robne proizvodnje, jer se razvija u novim istorijskim uslovima, bez obzira što su ti novi, socijalistički odnosi proizvodnje u povoju, na samom početku, bremeniti problemima i poteškoćama, ali oni su tu. Rezultat su »duge i bolne istorije razvitka ljudskog društva« (Marks), ali su danas ostvareni i ne mogu se prenebregavati. Oni su i rezultat istorijske težnje ljudi za slobodom, demokratijom, ravnopravnošću i sl. Robna proizvodnja koja se razvija u tim, novim, odnosima (»ma koliko da nose na sebi pečat starog društva« — Marks) mora, pored opštih odlika robne proizvodnje imati i neke posebne, specifične, iako i ona (robna proizvodnja) vrši povratni uticaj na same socijalističke proizvodne odnose. Dominantni su, međutim, ti odnosi, odnosno ljudi koji razvijaju te odnose, organizuju i obavljaju tu proizvodnju, ne nje radi, već sebe radi.[3] Ali, robni oblik organizacije proizvodnje omogućava im da racionalnije organizuju proizvodnju, konkurencija ih primorava da »moraju trčati, da bi stajali na mestu« i sl. Sve to revolucioniše proizvodne snage i razvija (menja) proizvodne odnose.

Tako razvoj proizvodnih snaga koji se odvija kroz razvoj robne privrede, razvijaju i društvo kao složeniji sistem, ali po zakonu razmera unutar proširene reprodukcije. Ništa ne mari što verifikacija nastanka novog elementa, društvenog or-

---

[1] K. Marks, Kapital, t. III, predgovor, str. XIX.

[2] Ibidem, str. XXXVI.

[3] »Mi stvaramo sami našu istoriju, ali, prvo, mi je stvaramo na sasvim određenim pretpostavkama i uslovima. Između tih ekonomski se javljaju u zadnjoj instanci rešavajućim. Ali i politički uslovi, čak tradicija, koja živi u glavama ljudi, igra izvesnu ulogu iako ne rešavajuću«. (Pismo Engelsa I. Blohu, 21—22. IX 1890) ili: »Realizator društvenog razvoja, kao što to ističe marksizam, društvena individua. Da bi ona bila što uspešniji realizator, mora biti stimulirana. Ona mora biti svjesna svoje historijske uloge. Ako ona to nije ili nije dovoljno svjesna, izostat će poželjan razvoj dok se za svoju historijsku ulogu društvena individua ne osposobi. Imajući to u vidu, Marks kaže: »Nije dovoljno da misao stremi ostvarenju, i sama stvarnost mora da stremi misli«. (K. Marks, Prilog kritici Hegelove filozofije prava, Beograd, 1957. g. str. 46).

Akademik dr Dušan Čavić, Sistemski pristup privrednom razvoju samoupravnog socijalizma, Zagreb, 1988. g. str. 111.

Digitized by Google

ganizma dolazi naknadno, postfestum, jer samu društvenu verifikaciju zakon vrednosti na drugi način ne može ni dati.

»... Naprotiv, što bliže ljudi stoje prvobitnom stanju robne proizvodnje — npr. Rusi i orijentalni narodi — to više vremena rasipaju i danas još na to da dugim upornim cenkanjem isteraju punu naknadu za svoje radno vreme koje su upotrebili na neki proizvod...« (K. Marks, Kapital, t. III, str. XLI, Bgd, 1948. g.).

Razvoj proizvodnih snaga napreduje i dalje i to kroz razvoj robne privrede i rađa već umnožene društvene veze samostalnih proizvođača, traže i stvaraju unutar društvene podele rada i nove specijalnosti. Rađa se novac i novčano poslovanje, te se tako kroz vekove razvija robna proizvodnja koja sa svojim radom donosi nastanak sve novih elemenata koji se ugrađuju u društvo kao organizam, a time i društvo postaje sve složeniji i razvijeniji sistem.

»... Polazeći od ovog određenja vrednosti radnim vremenom razvila se sad cela robna proizvodnja, a s njom mnogostruki odnosi u kojima se afirmišu razne strane zakona vrednosti kako su izložene u prvom odeljku Prve knjige Kapitala, dakle naročito oni uslovi pod kojima rad jedino ima karakter tvorca vrednosti...«. (K. Marks, Kapital, t. III, str. XLI, Beograd, 1948. g.).

Razvoj proizvodnih snaga kroz razvoj robne privrede stvara sve nove elemente u društvu kao sistemu, to sve osnovano na logici zakona vrednosti. Društvo se kao organizam menja u nekoliko aspekata. Prvo, ono postaje sve složeniji organizam i sistem i, drugo, u tom svom menjanju ono prelazi u novi kvalitet. Novi kvalitet »prelama« (Marks) i delovanje samog zakona vrednosti.[4] U tom smislu i Marks ističe: »... Dublja analiza pojava dokazala je da se društveni organizmi između sebe isto tako temeljno razlikuje, kao i biljni i životinjski organizmi... Šta više, jedna te ista pojava potpada pod sasvim različite zakone usled različitosti u celokupnoj gradnji onih organizama, usled odstupanja njihovih pojedinačnih organa, usled različitih uslova pod kojima funkcionišu itd...« (K. Marks, Kapital, t. I, str. LIII, Beograd, 1947. g. — predgovor).

Obrazlažući u čemu teorijska shvatanja ekonomskih zakona kod Rikarda zaostaju za shvatanjem A. Smita, Marks ističe: »On zaostaje za Smitom u tome što čak i ne sluti da tu leži problem i što se ni za trenutak *nije zamislio nad specifičnim razvitkom zakona vrednosti u vezi sa nastajanjem kapitala, niti ga to zanima* (podvukao B. I.). (K. Marks, Teorija o višku vrednosti, t. I, str. 149, Beograd, 1953. g.).

I tako razvoj proizvodnih snaga kao odrednica društvenog razvoja ide kroz razvoj robne proizvodnje, od raspada prvobitne

[4] Videti: Akademik, dr Dušan Čalić, Sistemski pristup privrednom razvoju samoupravnog socijalizma, Zagreb, 1988. g. str. 61—63.

Digitized by Google

zajednice pa sve do socijalizma. »Ovi se ekonomski *zakoni robne proizvodnje modificiraju sa raznim razvojnim stupnjevima toga oblika proizvodnje* (podvukao B. I.), no uglavnom je celokupni period civilizacije pod njenom vlašću«. (F. Engels, Porjeklo porodice, privatnog vlasništva i države, Zagreb, 1941. g. str. 156). O tim modifikacijama i ciljevima razvoja socijalističko društvo mora voditi računa, jer ako se nema cilja svi putevi su podjednako dobri, kaže stara indijska poslovica.

Dakle, ekonomske zakonitosti su objektivni protagonist takvog razvoja, a društveni sistem tu zakonitost razvoja »prelama« adekvatno svojoj suštini, kroz svoj privredni sistem, ekonomsku politiku i njen instrumentarij. Na svim tim faktorima svaka zemlja izgrađuje svoj sistem usmjeravanja privrednog i društvenog razvoja i svoju politiku u međunarodnim odnosima...

Naš samoupravni socijalistički sistem mora te zakonitosti i forme njihova ispoljavanja »prelamati« adekvatno svojoj suštini. Za optimalni razvoj proizvodnih snaga moramo, saglasno djelovanju ekonomskih zakonitosti, maksimalno unapređivati proces specijalizacije, kao sastavni element kooperacije, integracije, udruživanja. Osnova odvijanja tih procesa mora biti djelovanje zakona vrijednosti, robne privrede i tržišta, ali usmeravanih opredjeljenjima, akcijom, svjesnih socijalističkih snaga, koja je formulisana kao plan razvoja, a sve zajedno predstavlja sistem usmjeravanja, upravljanja privrednim i društvenim razvojem kao ostvarivanja izgradnje samoupravnog socijalističkog društva. Tako ideologija, politika, ekonomika, čine jedinstvo razvojnog procesa društva, jedinstvo djelovanja objektivnog i svjesnog subjektivnog faktora. Samo takav sistemski pristup društvenom razvoju osigurava jedinstvo prošlog, sadašnjeg i budućeg. Na takav način se osigurava pozitivna interakcija baze i nadgradnje kao presudnog faktora razvoja društva. To bi značilo da naša nadgradnja uzeta kao totalitet (ideološko opredjeljenje, politički sistem, država, itd) mora pomagati procesu razvoja kako smo ih gore definisali...

Na taj način se tkivo ekonomske baze razvija djelovanjem ekonomskih zakona »prelomljenih« političkim i ekonomskim sistemom i usmjeravanim ekonomskom politikom radi izgradnje samoupravnog socijalističkog društva.«[5]

»Prelamanja« ekonomskih zakonitosti u našoj ekonomskoj teoriji

Danas su veoma prisutni stavovi u ekonomskoj teoriji o univerzalnosti (monizmu) robne proizvodnje, ekonomskih kategorija, tržišta, univerzalnosti ekonomskih zakonitosti, nezamenljivosti kapitala i kapital odnosa.[6] Ti stavovi, međutim, istorijski nisu potvrđeni a teorijski nisu dokazani (robna proizvodnja je postojala u pretkapitalističkim formacijama, postoji danas u

Digitized by Google

kapitalizmu i socijalizmu, pa valjda ne na istovetan način). Naime, ako podjemo od toga da je tržište određeni društveni odnos, odnosno da je to način povezivanja kupca i prodavca onda tržište u različitim društvenim uslovima (odnosima) ne može biti univerzalno i uvek isto. Ono se upravo mora menjati sa promenom društvenih odnosa proizvodnje u okviru kojih i u skladu s kojim moraju da deluju prodavac i kupac, jer se menja i njihov društveni status. Poznato je da se sve ono što se kupuje i prodaje u jednom sistemu ne može kupovati i prodavati u drugom društvenom sistemu (robovlasnik je mogao prodavati i kupovati robove, ali kapitalista to isto ne može da čini sa najamnim radnikom, koji je stekao pravo slobode na svoju ličnost u kapitalizmu). Zato je neprihvatljiv stav da su kapitalizam i robna proizvodnja dali rešenja društveno-ekonomskim problemima jednom za večna vremena i da ne treba »izmišljati nova rešenja.«[7] Naprotiv, istorijski i teorijski je utvrđeno da se društveni odnosi istorijski menjaju, da se menjaju zakonitosti koje ih regulišu i ekonomske kategorije koje ih objašnjavaju, te da nauka mora istraživati i objašnjavati ekonomske zakonitosti svojstvene da-

---

[5] Ak. dr Dušan Čalić, op. cit. Zagreb, 1968. g., str. 82—84.

[6] »Nedostatak je dogmatskog marksizma, odnosno jednostranog ekonomizma, taj što oni na »osjetilni svijet koji ih okružuje«, u našem primjeru *na kapitalizam* kao uspostavljeno protivurječno gospodstvo kapitala nad radom, *gledaju kao na »stvar neposredno danu od vječnosti« i za vječnost*, umjesto da svijet kapitala — građansko društvo promatraju kao historijski postali »proizvod industrije« i »društvenog stanja«, proizvod »prethodnih pokoljenja«, proizvod dijalektike proizvodnih snaga i odnosa, posredovan klasnom borbom . . .« (podvukao B. I.).

Nakopon, zato ovaj marksizam, kako smo već rekli, historijsku misiju kapitala (građansko društvo smatra povijesno višom razinom od samoga funkcioniranja historijske misije proletarijata (socijalističkog društva).« Časopis »Pregled«, br. 5, Sarajevo, 1986. g. str. 520—521.

[7] »Vreme isključivo tržišnog spontaniteta zauvek je prošlo. Ovo navođenje kapitalističkog iskustva nema za cilj neki zahtev za kopiranjem njegovih rešenja. Ekonomska politika i planiranje predstavljaju nužnost našeg doba, jer su izraz procesa podruštvljavanja proizvodnje. Ako kapitalističke zemlje, čija je ideologija izrazito individualistička, moraju da se late takvih mera, onda su one utoliko prirodnija pojava u socijalističkom društvu. Samoupravni privredni sistem ne može se zamisliti bez efikasne ekonomske politike cele zajednice, čiji je obuhvat sličan ili isti kao, npr. u skandinavskim ili nekim drugim evropskim zemljama. Razlika je jedino u činjenici na čijim se klasnim interesima temelji ekonomska politika — na interesima kapitalističke klase (što se ispoljava u prebacivanju tereta nove industrijalizacije na radničku klasu, u čemu se sastoji veliki deo reganomike) ili na nekom klasnom kompromisu (što je slučaj zemalja u kojima se na vlasti nalaze socijalističke partije), na interesima političke birokratije (u raznim etatizovanim stanjima) ili na interesu udruženog rada (što je kod nas načelno opredeljenje). Naravno udruženi rad može formulisati ciljeve ekonomske politike samo u uslovima pune demokratičnosti, čime se ispoljava jedinstvo ekonomske i političke demokratije u samoupravnom socijalizmu« — Dr Z. Pjanić, Anatomija krize, Beograd, 1987. g. str. 191).

Digitized by Google

tom načinu proizvodnje, a privredna praksa mora od toga polaziti pri utvrđivanju i ostvarivanju ekonomske i razvojne politike. Ne postoje »univerzalne« (jedino moguće) društvene formacije, pa ne postoje ni »univerzalni« (jedino mogući) ekonomski zakoni i ekonomske kategorije. Smatrati ih jednom za svagda datim, značilo bi najveći dogmatizam i poziciju status quo.

Problem fetišiziranja robne proizvodnje i tržišta je odavno poznat u marksističkoj ekonomskoj nauci. Njemu je Marks posvetio posebno poglavlje već u I tomu Kapitala. Ovom prilikom navešćemo neke stavove iz tog dela: »Ovde se zbiva samo to, da određeni društveni odnosi među samim ljudima uzimaju za njih fantazmagoričan oblik odnosa među stvarima. Pa zbog toga da bismo našli analogiju, moramo pribeći maglovitim regionima verskog sveta. U njemu proizvodi ljudskih glava izgledaju da su samostalna obličja, obdarena vlastitim životom i koja se nalaze u odnosima među sobom kao i s ljudima. Ovako je i sa proizvodima ljudskih ruku u robnom svetu. Ja ovo nazivam fetišizmom koji prianja za proizvode rada čim se proizvode kao roba i koji je zbog toga nerazdvojno skopčan s robnom proizvodnjom.

Taj fetiški karakter robnog sveta potiče, kako je prednja analiza već pokazala, *iz osobenog društvenog karaktera rada koji proizvodi robu.* (podvukao B. I.)[8]

U završnom delu ovog poglavlja Marks još preciznije određuje fetiški karakter robe i njenu istorijsku prolaznost na sledeći način: »*Pošto je robni oblik najopštiji i najnerazvijeniji oblik buržoaske proizvodnje, zbog čega se tako i javlja, iako ne na isti vladajući, dakle karakterističan, način kao danas,* izgleda da je njegov fetiški karakter još relativno lako prozreti. *Kod konkretnih oblika gubi se čak i taj izgled jednostavnosti.* Otkuda su iluzije monetarnog sistema? Otuda što na zlatu i srebru nije mogao da vidi da oni kao *novac pretpostavljaju neki društveni odnos proizvodnje,* ali u obliku prirodnih stvari koje imaju čudna društvena svojstva. *A moderna ekonomija koja se s visine ceri na monetarni sistem? Zar njen fetišizam nije očigledan čim progovori o kapitalu? Koliko je vremena proteklo od kako je napuštena iluzija fiziokrata da zemljišna renta raste zi zemlje, a ne iz društva?*« (podvukao B. I.)[9]

Tako je i danas veoma prisutno zanemarivanje socijalističkog samoupravnog produkcionog odnosa. Nekritički se preuzimaju stavovi građanske ekonomije i veštački kaleme na samoupravni odnos, kao strano telo, kao kočnica razvoja samoupravnog sistema. To se obrazlaže primenom »moderne« nauke, »efikasnim« privređivanjem, kriterijumima »razvijenog sveta« i sl. Zato se često kaže da preterujemo sa isticanjem karaktera društvenog odnosa, klasnim pristupom itd., jer, eto, danas imamo »postindustrijsko društvo«, a ono se prihvata i na Zapadu i na Istoku, i

[8] K. Marks, Kapital, I tom, Beograd, 1947. g. str. 46.
[9] K. Marks, Kapital, I tom, Beograd. 1947. g. str. 46.

Digitized by Google

šta mi tražimo. Međutim, razvoj sistema socijalističkog samoupravljanja nema uzora ni na Zapadu, ni na Istoku, te moramo kreirati sopstvena rešenja primerena društvenom odnosu za koji smo se opredelili, a ne bilo kojem. To novo, samoupravno, društvo razvija se u novim, izmenjenim društvenim odnosima, pa ga regulišu i drukčije zakonitosti nego što regulišu kapitalistička i etatistička društva. Te zakonitosti treba istraživati i koristiti ih kao motorne poluge samoupravnog razvoja (»istraživati putanju razvoja tog proizvodnog odnosa« — Marks), a ne pokoravati im se kao »slepe sluge«.

Zato i danas kad govorimo o neophodnosti slobodnijeg delovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti robne privrede i realnim ekonomskim kategorijama, ne mogu se podrazumevati bilo koje zakonitosti i kategorije, već zakonitosti socijalističke robne privrede,[10] koju mora karakterisati svesno usmeravanje te proizvodnje radi ostvarivanja unapred planiranih društvenih ciljeva razvoja samoupravnog društva i ekonomske kategorije koje joj odgovaraju (realne kategorije za samoupravni, a ne bilo koji društveni odnos proizvodnje).[11]

---

[10] U Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije, u delu pod naslovom »Ovladavanje radnika celokupnošću odnosa proširene reprodukcije — tržište i plan«, kaže se sledeće:

»U uslovima robne proizvodnje na socijalističkim osnovama, zahvaljujući društvenoj svojini sredstava za proizvodnju i specifičnoj društvenoj organizaciji rada, stvaraju se realne mogućnosti društvenog uticaja na dejstvo tržišnih zakonitosti. U ovom smislu se u Osnovnim načelima Ustava SFRJ kaže da radnici u udruženom radu ostvaruju rezultate zajedničkog rada kao vrednost na tržištu, između ostalog, neposrednim povezivanjem samoupravnim sporazumevanjem i društvenim dogovaranjem svojih OUR i planiranjem rada i razvoja, savladavaju stihijno dejstvo tržišnih zakonitosti odnosno da radnici u osnovnim i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama u DPZ, oslanjajući se na naučna saznanja i na njima zasnovane ocene razvojnih mogućnosti, planiranjem svog rada i razvoja usklađuju odnose u društvenoj reprodukciji i usmeravaju razvoj svojim, na samoupravnoj osnovi, utvrđenim zajedničkim interesima i ciljevima. Ne negirajući samostalno delovanje i posebne interese OUR, odnosno njihovo pravo da samostalno donose svoje planove rada i razvoja, Ustav ih, istovremeno, upućuje i na međusobnu saradnju, utvrđujući kao njihovu dužnost da svoje planove usklađuju međusobno i sa društvenim planovima društveno-političkih zajednica i da, na toj osnovi, obezbeđuju usklađivanje odnosa u cilju društvene reprodukcije i usmeravanja celokupnog materijalnog i društvenog razvoja u skladu sa zajedničkim na samoupravnim osnovama utvrđenim interesima i ciljevima«.

Videti: Prilagođavanje privrednog sistema zahtevima stabilizacije, Savremena praksa (prilog br. 963), Beograd, 27. VI 1983. g. str. 10. i 12.

[11] »Nijedan ozbiljan ekonomista u Jugoslaviji nije za neko liberalno tržište XIX veka. Pa, molim vas, takvo tržište nigde više ne postoji. Velika kapitalistička preduzeća sposobna su da umnogome organizovano deluju. Dalje, tržište se danas i te kako oblikuje putem ekonomske politike države. To je u svim udžbenicima već zapisano, da savremena kapitalistička privreda ne može da postoji bez odgovarajuće monetarne, fiskalne i spoljnotrgovinske politike države«. Dr Zoran Pjanić, Anatomija krize, Beograd, 1987. g. str. 414.

Digitized by Google

To se može uspešno postići samo ako se objektivni ekonomski zakoni otkrivaju, razumeju i razumno primenjuju. Odnosno, ne fetišiziraju se pred njihovim stihijskim delovanjem u naivnoj veri ili nadi da će ti zakoni spontano dati najbolje rezultate. Zato se uspešan razvoj samoupravnog privrednog sistema, može obezbediti samo na bazi svesnog usmeravanja društveno-ekonomskog razvoja zasnovanog na naučnoj spoznaji delovanja objektivnih ekonomskih zakona svojstvenih tom samoupravnom, a ne bilo kojem, obliku robne proizvodnje. Ekonomska nauka mora da bude objektivna (»nauka mora biti naučna«). Naravno, kreiranje stavova i rešenja primerenih samoupravnom rešenju proizvodnje podrazumeva poznavanje naučnih dostignuća, prakse i iskustva razvijenih zemalja ali ne da bi se to kopiralo, već da bi se, imajući i to u vidu, ali i sopstvenu praksu i iskustvo, ciljeve razvoja i sl., kreiralo ono što je adekvatno samoupravnom proizvodnom odnosu. Jer, bila bi prava utopija danas misliti da će samo apstraktne ekonomske zakonitosti i tržište rešiti naše probleme i dati podsticaj privrednom i društvenom razvoju bez bilo kakve društveno-svesne, planske organizovanosti privrede i društva u celini.[12] Danas planiraju, prognoziraju i one razvijene zemlje koje su kolevka tržišta i tržišnih zakonitosti (zemlje EEZ-a prelaze na jedinstveno tržište, jedinstvenu valutu, subvencionišu i štite razvoj svoje poljoprivrede, planiraju razvoj itd.)[13] Međutim, kod nas se u određenom momentu mislilo da se sve može rešiti planski, a sada se ide u drugu krajnost, pa se misli da će nam sve rešiti same tržišne i ekonomske zakonitosti

[12] »Naravno, robna privreda sa tržištem nije idealno sredstvo, ona danas pretpostavlja da se na svim nivoima proizvodnje, pa i u nekim oblastima potrošnje, donose strateške odluke; najzad, ona traži osmišljavanje ukupnog privrednog kretanja. Tu je mesto samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima, tu se planiranje javlja kao sastavni deo savremene privredne strukture, ali ono još uvek ne može da robu i novac svede na formalne kategorije, lišene svoje prave sadržine.« Dr Zoran Pjanić, Anatomija krize, Beograd, 1987. g. str. 221.

[13] »Nema sumnje da je razvoj tržišta u razvijenim kapitalističkim zemljama tokom poslednjih 100 godina prešao priličan deo puta u tom pravcu. Poznavanje makrodelovanja privrede je neuporedivo veće nego ranije, poznati su i mnogi mehanizmi uticaja na takve privrede, a postoje i brojne službe za informisanje privrednih sistema. Na primer, investicioni agenti, a da o informacionim funkcijama robnih i efektivnih berzi, državnog budžeta ili centralne banke i ne govorimo. Dakako, smanjivanje anarhijskog delovanja tržišta u savremenim privredama ne vrši se samo direktnim inkorporisanjem kvalitetnijih informacija u odluke subjekata, čak ni u pretežnom delu, već i indikativnim planiranjem velikim delom u vidu monetarne politike. Međutim, odgovarajućim manipulisanjem parametara kojima se kao signalima služe privredni subjekti u donošenju svojih odluka (indirektni porezi, kamatne stope, obavezne rezerve, kupovanje i prodaje papira i deviza) i u ovom slučaju se povećava objektivna informisanost privrednih subjekata zbog čega njihova odluka po svojim rezultatima postaje manje anarhijska«.

Dr A. Bajt, Tržište kao osnov privrednog sistema, Privredna kretanja Jugoslavije, br. 150, Ljubljana, april 1985. g.

Digitized by Google

(poznato crno-belo slikanje razvoja socijalizma). I danas se nalazimo u toj situaciji, opredeljujući se samo za ovu drugu alternativu. Problemi se mogu rešavati samo svestranim pristupom, kritičkom analizom teorije i prakse samoupravnog razvoja i uz uvažavanje svih relevantnih činilaca. Zbog toga bi i nauka morala biti daleko više integrisana, nezavisna i sveobuhvatna. Ona bi se morala odupreti svim pritiscima, pomodarstvu, individualizmu.[14]

Međutim, u našoj ekonomskoj misli danas su skoro stekle pravo građanstva i one teorije po kojima je neophodno pristupiti »reprivatizaciji« i »rekapitalizaciji« socijalizma, uvođenju akcionarske susvojine radnika, čime bi se podsticao njihov interes za očuvanje i uvećanje društvene svojine. Po tim teorijskim koncepcijama rešenje sadašnjih problema i izlaz iz postojeće krize socijalističkog razvoja vidi se u primeni metoda i mehanizama prethodnog (buržoaskog) društva čiju suštinu čini privatno vlasništvo sredstava za proizvodnju i kapital-odnos. Time se (namerno ili slučajno) previđa jedan od osnovnih marksističkih postulata da se društveno-ekonomske formacije i društveni sistemi međusobno upravo razlikuju prema načinu spajanja neposrednog proizvođača sa sredstvima za proizvodnju. Dakle, navedeni teorijski stavovi uopšte ne vide (ili ne žele da vide) da se postojeći društveno-ekonomski problemi mogu rešavati na osnovama društvene svojine i samoupravljanja, pa i ne istražuju takve mogućnosti. Mnogo je lakše i jednostavnije nuditi praksi ono što je »moderno« (dakle kapitalističko) društvo već proverilo i potvrdilo.

Monističkoj teoriji tržišta veoma je slična monistička teorija robne proizvodnje. Po toj teoriji, prihvatanje robne proizvodnje znači prihvatanje cene »univerzalne« robne proizvodnje »sa integralnim« tržištem, tj. tržištem robe, kapitala i radne snage. Po toj teoriji, zakonitosti robne proizvodnje jednom su za svagda date i moraju se prihvatiti. To je teorija ili-ili.[15] Naime,

[14] Detaljnije videti naš članak: Doprinos naše ekonomske nauke (ne)stabilizaciji privrede, časopis »Ekonomist«, br. 3/1985.

[15] »Klasično tržište uključuje slobodnu interakciju i funkcionalnu zavisnost ponude, tražnje i cena. Takav ekonomski mehanizam doživljava modifikacije u savremenom kapitalizmu. Pogotovo su u samoupravnom socijalističkom društvu promene bitne. U njemu pojedinac, po definiciji samoupravnog produkcionog odnosa, ne može da prodaje svoju radnu snagu, za kojom bi se tražnja širila i smanjivala prema njenoj ceni. Takav nosilac tražnje, ekonomski subjekt, odvojen od drugih radnih ljudi, ne postoji u samoupravnoj privredi. Dakle, ne postoji institucionalna tržišna organizovanost prodaje i kupovine radne snage niti se obrazuje njena tržišna ili obračunska cena; pojedinac pristupa određenom radnom kolektivu i stiče sva prava samoupravljača, ali on isto tako poredi kvalitet i kvantitet svoga rada i stečeni dohodak sa odgovarajućim veličinama u drugim kolektivima, a njegovo maksimirajuće ponašanje opredeljuje ga hoće li ostati u datom kolektivu ili ne, što u krajnjoj liniji, pri čistim, ničim neometanim odnosima, dovodi do raspodele prema radu. Prema tome, bez ikakvih formalnih ili sadržinskih svojstava kategorije radne snage kao robe, ostvaruje se tržišna alokacija rada.

Dr Z. Pjanić, Samoupravni privredni sistem, Beograd, 1983. g. str. 59.

Digitized by Google

ili se prihvata »robna proizvodnja« sa integralnim tržištem ili nema robne proizvodnje. Zastupnici ovog shvatanja ističu da se samoupravljanje ne može razvijati bez robne proizvodnje sa »integralnim tržištem«.[16]

Međutim, istorija je pokazala, a ljudskom razumu je logično, da kupac i prodavac radne snage niti su imali, niti mogu imati jednak društveni status, pa ne mogu zajedno i ravnopravno samoupravljati. S druge strane, zastupnici ove teorije nisu objasnili ko bi bio kupac, a ko prodavac radne snage u samoupravnom socijalističkom društvu. Ako samoupravljanje treba da podrazumeva izgradnju i razvoj takvih društvenih odnosa u kojima »rad i rezultati rada treba da opredeljuju materijalni i društveni položaj čoveka«, to ne važi za kupce radne snage. Oni upravo kupuju tuđu radnu snagu da ne bi sami morali da rade. To istorija klasnih društava, valjda, obilato potvrđuje.

Monističkoj teoriji »univerzalne robne proizvodnje« odgovara i monistička teorija kapitala. Naime, polazi se od toga da su ekonomske kategorije neutralne, da je to tehničko pitanje i slično, iako ekonomske kategorije kao izrazi datih odnosa proizvodnje ne mogu biti neutralne. Otuda se ne bi mogao upotrebljavati ni izraz »društveni kapital« kao kategorija socijalističkog samoupravnog društva, jer i izraz kapital podrazumeva određeni (najamni) proizvodni odnos. Naime, da bi nešto bilo kapital ono se mora oplođavati, i to eksploatacijom tuđeg najamnog rada. Otuda se on i razvija unutar kapitalističkih proizvodnih odnosa. Marks s pravom kaže da »sredstva za proizvodnju sama po sebi nisu kapital, isto onako kao što ni zlato i srebro nisu po prirodi novac. Ona u određenim društvenim uslovima postaju kapital«.[17]

---

[16] »U samoupravnom tipu socijalističke privrede ne postoji tržište rada, jer se ne može govoriti o delovanju ponude i potražnje. Ali postoji nešto drugo što teorijska ekonomija naziva tržišnom alokacijom rada, da radnik slobodno prema svojim ekonomskim interesima stupa u neki radni kolektiv ili ga napušta. Kada bi privreda bila homogena, kada bi postojalo sasvim slobodno kretanje rada i društvenog kapitala, lični dohoci odgovarali bi tačno modelu raspodele prema radu. U stvarnosti privreda je vrlo raznovrsna, u njoj se ostvaruju mnogi oblici ekstra-dohotka, cene nisu dovoljno fleksibilne itd. *što sve nameće potrebu da se društveno postavi mera uspešnosti nekog OUR-a* (podvukao B. I.).

Dr Z. Pjanić, Anatomija krize, Beograd, 1987. g. str. 199.

[17] »Ali kapital nije stvar već određen odnos proizvodnje, koji pripada određenoj istorijskoj društvenoj formaciji, odnos koji se predstavlja u jednoj stvari i ovoj stvari daje specifičan društveni karakter. Kapital nije suma materijalnih i proizvedenih sredstava za proizvodnju. Kapital to su ona *sredstva za proizvodnju* koja su pretvorena u kapital, koja *po sebi... nisu kapital.* Sredstva za proizvodnju koje je monopolisao određeni deo društva, proizvodi i uslovi egzistencije žive radne snage koji su se osamostalili prema toj radnoj snazi — eto šta je pomoću te suprotnosti oličeno u kapitalu (Kapital, III tom, Beograd, 1948. g. str. 705) — podvukao B. J.

Marks je u 24. glavi trećeg toma Kapitala, koja ima naslov: Izvrtanje kapitalističkog odnosa u obliku kamatonosnog kapitala, o tome rekao:

Digitized by Google

Naime, ako je vizija i cilj, razvoj bogatijeg, besklasnog, demokratskog i slobodnog (komunističkog) društva, onda se to ne može izgrađivati na bazi integracije rada i kapitala, već na bazi prevazilaženja kapitala kao društvenog odnosa i najamnog rada koji opločava kapital. U tom smislu i ekonomska teorija »mora upotrebljavati drukčije izraze od onih na koje su navikli pisci koji taj (kapitalistički — prim. B. I.) oblik proizvodnje smatraju neprolaznim i konačnim« (Marks).

Stavovi o »univerzalnosti« robne proizvodnje i kapitala zaboravljaju jednu od fundamentalnih postavki marksizma: »Buržoaski odnosi proizvodnje su poslednji antagonistički oblik društvenog procesa proizvodnje... Zato se tom društvenom formacijom završava predhistorija ljudskog društva« (K. Marks, Prilog kritici političke ekonomije). Ovakvo stanovište prihvata se već i u buržoaskoj ekonomskoj teoriji, posebno u njenom marksističkom pravcu,[18] ali, eto, još uvek nije preovlađujuće kod nekih teoretičara u socijalizmu, što u značajnoj meri dezorijentiše i praksu razvoja socijalizma, seje nevericu i nepoverenje i u radničku klasu i u socijalizam.

Zato, danas, kad govorimo o robnoj proizvodnji kao obliku društvene organizacije proizvodnje u samoupravnom socijalizmu, kada su robna proizvodnja, ekonomske zakonitosti i realne ekonomske kategorije imanentne i nužne u socijalizmu, ne možemo govoriti o apstraktnoj robnoj proizvodnji, apstraktnim ekonomskim kategorijama i apstraktnim ekonomskim zakonitostima kakvi ne postoje[19], jer, robna proizvodnja i ekonomske zakoni-

---

»U kamatonosnom kapitalu, dostiže kapitalistički odnos svoj najspoljašnjiji i najfetiškiji oblik« (str. 328).

»U obliku kamatonosnog kapitala ovo se ispoljava neposredno, bez posredništva procesa proizvodnje i prometnog procesa. Kapital se pokazuje kao misteriozni i samotvorački izvor kamata, svog sopstvenog uvećanja«... »Stoga je ovaj automatski fetiš, vrednost koja se sama oplođuje, novac koji rađa novac, izveden u punoj čistoti u kamatonosnom kapitalu, i u ovom obliku ne nosi više nikakve ožiljke svoga postojanja. Društveni odnos dovršen je kao odnos jedne stvari, novca, prema samoj sebi«... »Dok je kamata samo deo profita, tj. viška vrednosti koji aktivni kapitalista iscedi iz radnika, sada se (kod kamatonosnog kapitala) naprotiv kamata ispoljava kao pravi plod kapitala, kao prvobitno, a profit, pretvoren sada u oblik preduzimačke dobiti, kao puni akcesorijum i dohodak koji pridolazi u procesu reprodukcije« (str. 329).

[18] »Institucije privatne svojine i tržišta koje se koriste za ocenu vrednosti ekonomskih resursa i podstiču njihovo racionalno korišćenje u odnosu na ekološke ne deluju. Pri takvom formiranju cena tržišni sistem više doprinosi iscrpljivanju resursa privredne sredine nego njihovom održavanju i reprodukciji«. (A. Kveese, C. Schultz, Politics of Prices and Public Policy, Washington, 1975. g. str. 6).

[19] »Praksa razvoja kapitalizma i razvoja socijalizma pokazala je da se ekonomska bit podruštvljavanja najpotpunije razvija djelovanjem zakona vrijednosti, ekonomskih zakona, robnom privredom i tržištem. Bitna razlika razvoja podruštvljenja između kapitalizma i socijalizma

Digitized by Google

tosti razvijaju se i deluju unutar datih odnosa kroz koje se »prelamaju« i koji im daju pečat i sadržinu[20]. Otuda svesne socijalističke snage moraju tu proizvodnju svesno organizovati i u skladu s datim ekonomskim zakonitostima robne proizvodnje na socijalističkim osnovama usklađivati (planirati), da bi postizale željene ciljeve u materijalnoj i društvenoj proizvodnji.

---

se sastoji u tome kako oni kao različiti organizmi, strukture, totalitet »prelamaju« različito djelovanje navedenih ekonomskih zakona i ekonomskim podsistema. Sa kapitalizmom je situacija jasna. On ih »prelama« tako da pomažu optimalizaciji sume profita. U socijalizmu bi to »prelamanje« trebalo služiti brzom razvoju proizvodnih snaga i socijalističkih samoupravnih odnosa. Postojeća socijalistička društva kao organizam nisu još osposobljena za takvo njihovo »prelamanje«. Zašto? Ima nekoliko razloga, a svi se svode na zajednički nazivnik: Nezadovoljavajući odnos plana i zakona vrijednosti. Društveni planovi su izraz monopola politike nad ekonomskim, u njihovom konstituisanju dominira voluntarizam, a djelovanje zakona vrijednosti je potisnuto na periferiji...

Etatističke strukture, koliko iz neznanja, a koliko iz očuvanja svojih privilegija, stalno nameću diskusiju ili plan i samoupravljanje ili robnu privredu i tržište. Praksa pokazuje da su i planiranje i robna privreda i tržište neophodni faktori optimalnog razvoja samoupravnog socijalizma, gdje nalazi svoje mesto i zakon vrijednosti, kao i načelo dogovaranja i sporazumijevanja«. Akademik dr Dušan Čalić, Socijalizam i ekonomske zakonitosti, Zagreb, 1987. godine, str. 31.

[20] »Zasnovanost robne proizvodnje u socijalizmu na opštim i sadržinskim (a ne neobaveznim, egzogenim ili sekundarnim) obeležjima socijalističkih proizvodnih odnosa upućuje na zaključak da su neprihvatljiva shvatanja koja suprotstavljaju jedno drugom socijalizam i robnu proizvodnju, društvenu svojinu i robu, plan i zakon vrednosti, spontane i svesne elemente u socijalističkom privrednom sistemu i sl. Takvo suprotstavljanje ima nenaučni karakter, jer *robni oblik proizvodnih odnosa,* iako nesumnjivo predstavlja njihovo društveno obeležje, *ne iscrpljuje i ne određuje društveni karakter ni jednog posebnog istorijskog sistema organizacije društvene privrede,* zbog čega se i može javljati u različitim načinima proizvodnje (podvukao B. I.).

Kao tipično obeležje socijalističke privrede, robni odnosi u socijalizmu imaju sve opšte karakteristike robnih odnosa, uključujući kako njihov oblik tako i njihovu sadržinu i protivurečnosti. To, međutim, *ne znači da se robna proizvodnja u socijalizmu može identifikovati sa kapitalističkom ili prostom robnom proizvodnjom* (podvukao B. I.).

Pored onih obeležja društvene organizacije rada koje proizvodima socijalističkih proizvodnih jedinica daju oblik robe, na oblik proizvodnih odnosa u socijalizmu deluju i drugi činioci. Među njima posebno mesto zauzimaju faktori vezani za raspodelu društvenog proizvoda, položaj i mesto proizvođača u sistemu društvene privrede i socijalnu i klasnu strukturu društva kao njegov agregatni izraz. Ovi faktori ne utiču na samo postojanje robnog oblika proizvodnih odnosa (tj. ne mogu se definisati kao njegovi uzroci), već mu svojim delovanjem daju specifična obeležja *koja robnu proizvodnju u socijalizmu modifikuju* (podvukao B. I.) i čine ih posebnim istorijskim oblikom robne proizvodnje — socijalističkom robnom proizvodnjom...« Dr Aleksandar Vacić, Uzroci robne proizvodnje u socijalizmu, Naučna knjiga, Beograd, str. 266, 267. i 268.

Digitized by Google

»Prelamanje« ekonomskih zakonitosti u izgradnji samoupravnog socijalističkog društva

Prema svim našim temeljnim dokumentima (Program SKJ, Ustav SFRJ, Dugoročni program ekonomske stabilizacije, Kritička analiza političkog sistema, odluke kongresa SKJ i dr.) osnovu našeg samoupravnog sistema čini: društvena svojina, koncepcija u kojoj radnici celinom ekonomskog i političkog sistema odlučuju o uslovima, sredstvima i rezultatima proizvodnje, izgrađujući samoupravljanje kao novi produkcioni odnos. U tom produkcionom odnosu pravo rada društvenim sredstvima i pravo na samoupravljanje predstavljaju osnovu udruživanja radnika i njihovog međusobnog uređivanja odnosa u društvenoj reprodukciji, na principima uzajamnosti, solidarnosti, ravnopravnosti i međusobne odgovornosti. Na dostignutom stepenu razvoja, neophodno je obezbediti da tržište i robna privreda postanu sredstva i uslov ostvarivanja društvene svojine i udruženog rada.

Kako se ove osnove samoupravnog sistema nameravaju razvijati u proširenim razmerama? Dugoročnim programom ekonomske stabilizacije date su osnovne konture i vizija razvoja samoupravnog ekonomskog sistema.[21] Na žalost, javile su se razlike u tumačenju, inače, jasno napisanih stavova. Zbog toga ovaj program nije ni zaživeo. Sada se pristupilo izradi novog programa za reformu privrednog sistema. Uporedo s tim se radi i na izradi i donošenju amandmana na Ustav SFRJ, kao i na ustave republika i pokrajina. Iako se ovaj rad odvijao paralelno, već je konstatovano da su predložene promene u amandmanima na Ustav SFRJ mnogo uže od predloga za promenu privrednog sistema koji je uradila Komisija SIV-a za reformu privrednog sistema.

U dokumentu Komisije[22] za reformu privrednog sistema nisu, međutim, zauzeta jedinstvena stanovišta, što je jasno naznačeno u samom dokumentu (u vidu alternativnih stavova). S druge strane, u Dokumentu se na jednim mestima upotrebljavaju jedne kategorije, a na drugim mestima druge. Treće, iako je polazno načelo rada Komisije bilo veća samostalnost privrednih subjekata, njihovo tržišno ponašanje, odgovornost, rizik i sl. na mnogim mestima ih se u tome sputava.

Polazne osnove i ovog Dokumenta Komisije su: socijalistički samoupravni produkcioni odnosi, društvena svojina, tržište i robna proizvodnja, raspodela prema radu i sl. (str. 9). Međutim, pitanje je koliko se reprodukcija ovih načela[23] obezbeđuje u njihovoj kasnijoj razradi. O tome u nastavku želimo da govorimo.

---

[21] O tome smo detaljnije pisali u »Ekonomistu« br. 3/1986. g.

[22] Stavovi Komisije objavljeni su u dokumentu: Polazne osnove za reformu privrednog sistema (u daljem tekstu: Dokument) objavljeno u izdanju NIRO »Radnička štampa«, Beograd, 27. VI 1988. g.

[23] Videti: Polazne osnove... op. cit. str. 5.

Digitized by Google

Kao osnovni proizvodni subjekt navodi se samoupravno preduzeće, čime se ograničava samostalnost neposrednih proizvođača u izboru naziva svog poslovnog subjekta. S druge strane, kovanica »samoupravno preduzeće« znači contradictio in adjecto, jer, ili je samoupravno ili je preduzeće. U nacrtu amandmana predložen je termin radna organizacija, a na str. 8. ovog Dokumenta, govori se takođe o organizaciji udruženog rada. Pa iako se ističe da je »samoupravno preduzeće autonomni tržišni subjekt...« već u prvom odeljku za reformu privrednog sistema uvode mu se »ograničenja na sledeći način« ... trebalo bi uvesti obavezni deo akumulacije kao »cenu upotrebe« društvenih sredstava u visini realne kamate...«[24] Sada se postavlja pitanje ko je tu autonomni tržišni subjekt, ko treba da uvodi ograničenja, u ime čega i sl.? Uviđajući takve nelogičnosti, neki članovi Komisije su insistirali na alternativnom stanovištu po kojem »cena upotrebe« ne bi bila institucionalizovana, što je i navedeno na strani 13 pomenutog Dokumenta Komisije. Kontradiktornost stavova Komisije izražena je na strani 5. u istom pasusu. Naime, kaže se da su svi oblici svojine podjednako primereni socijalizmu i samoupravljanju, »ukoliko se ne koriste eksploatacijom tuđe radne snage«, a u završetku stava se kaže da »treba angažovati tuđu radnu snagu«.

Na sledećoj strani pomenutog Dokumenta (str. 6, t. i) govori se o osnivanju »mešovitih preduzeća sa pravom upravljanja srazmerno uloženim sredstvima... koja treba podsticati, *vremenski ne ograničavati* i ne utvrđivati fiksnu obavezu vraćanja uloženih sredstava«. (podvukao B. J.) Ovo se sasvim drukčije tretira na istoj strani pod t. n) i to na sledeći način: »Uz to treba predvideti i mogućnost davanja određenih, pogotovo nekorišćenih delova društvene svojine u zakup, po pravilu *vremenski ograničen*, (podvukao B. J.) zaposlenim radnicima, nezaposlenima i drugima«.

Predlagači novog privrednog sistema izašli su i sa kovanicom »integralno tržište« i objasnili da »to podrazumeva tržište robe i faktora proizvodnje...« (str. 5). Na strani 9. se izlažu polazne pretpostavke samoupravnog privrednog sistema, i to: društvena svojina, autonomija samoupravnog preduzeća i princip raspodele prema radu i rezultatima rada. Neposredno iza toga se govori o utvrđivanju ličnog dohotka na bazi utvrđivanja »cene rada«. Da bi sve to bilo i »samoupravno« ističe se da se to »mora, određivati na specifičan način, dogovaranjem i samoupravnim sporazumevanjem radnika u celini sistema udruženog rada na društveno utvrđenim osnovama i merilima kao izrazu objektivne ekonomske suštine cene rada«. Tu sad imamo i cenu rada i društveno utvrđene osnove i merila i objektivnu ekonomsku suštinu i samoupravno sporazumevanje i tsl. Tu je još zahtev za utvrđivanje ličnog dohotka po osnovu tekućeg rada i ličnog do-

[24] Videti: Polazne osnove..., op. cit. str. 5.

Digitized by Google

hotka po osnovu upravljanja društvenim sredstvima. Zanemarena je činjenica da sve ovo ne može ići zajedno. Naime, ako radnik prodaje svoju radnu snagu i tržište mu određuje »cenu rada«, on ne može niti da samoupravlja, niti da se s kupcem svoje radne snage »samoupravno sporazumeva«. Ako mu, uz to, neko propiše minimalnu akumulaciju, onda je jasno u kakvoj će se poziciji naći takav radnik.

Na strani 11. navodi se kovanica »dobar novac« bez objašnjenja šta to znači. Istovremeno se ističe da »Osnivači banke mogu biti sva pravna i fizička lica«.

I bez šireg komentara navedenih stavova iz pomenutog Dokumenta, moguće je zaključiti da se nije išlo na afirmaciju i proširenо reprodukovanje navedenih polaznih načela privrednog sistema (društvena svojina, samoupravljanje, udruženi rad, raspodela prema radu) već na njihovu transformaciju i likvidaciju. Konkurencija i ravnopravnost različitih oblika svojine kao i princip da se pravo na upravljanje stiče i na osnovu uloženog kapitala bitno menja upravljačku strukturu društva. Novi ekonomski sistem koji bi se zasnivao na tržištu, konkurenciji različitih oblika svojine, koncepciji preduzeća i preduzetništva, tržištu radne snage i logici kapitala nije spojiv s delegatskim sistemom u kojem su glavna veća — veće udruženog rada. Zato bi se sa delegatskog morali vraćati opet na predstavnički sistem. Imajući u vidu da se u ekonomskom sistemu predlaže upravljanje na bazi kapitala, a ne samo rada, verovatno bi imovinski cenzus morao biti značajan i kod izbora predstavnika (poslanika) u političkom sistemu.

Međutim, kako u nas nije izvršen zahtev za utvrđivanje porekla imovine, kako je poreski sistem nerazvijen i neefikasan, kako se rastače društvena imovina u privatne ruke i sl., to su se pojedinci neopravdano obogatili na štetu ovog društva. I sada, kako reče jedan delegat na poslednjoj Konferenciji SKJ, »ti mangupi hoće još i da nam budu gazde«. Zato se »mora jasno znati i definisati kamo ide Jugoslavija, odnosno kamo želi ići. Ako to ne znamo teško je utvrditi koji put je dobar. Upravo stoga poslednji je trenutak da se otvore i rasprave u cjelini strategije razvoja socijalizma u Jugoslaviji, kako se ne bi dogodilo da Jugoslavija krene putem koji će potvrditi ironičnu izreku jednog američkog znanstvenika »da je socijalizam mukotrpan put iz kapitalizma u kapitalizam«.[25]

Samoupravno društvo mora imati jasnu viziju svog društveno-ekonomskog razvoja i puteve izlaska iz svakojake krize u koju je zapalo. U kriznoj situaciji društvo je primorano da koristi i neke metode, mehanizme i sredstva koja i nisu najprimerenija konceptu njegovog razvoja, upravo zbog Lenjinovog »korak nazad, dva koraka napred«. Međutim, to jasno treba naznačiti i

[25] Zdravko Tomac, Kamo ide Jugoslavija, nedeljnik »Danas«, Zagreb, 30. VIII 1988. g. str. 20.

Digitized by Google

imati u vidu. Razvoj socijalizma, pa i samoupravnog, danas se nalazi u nekoj vrsti savremenoga NEP-a. I u ovom periodu neophodan je domaći i strani kapital, različiti oblici vlasništva, stoga i postojanje eksploatacije radnika i sl. ali to treba jasno naglasiti, ukazati da su to privremena i iznuđena rešenja, a ne ciljevi razvoja, te da se ta i takva rešenja moraju i kontrolisati i kanalisati u pravcu ostvarivanja društveno utvrđenih ciljeva razvoja. Treba se rukovoditi Lenjinovim stavom iz perioda NEP-a »da se od nužde ne pravi vrlina«. Jer, socijalizam se danas, manje-više, svugde u svetu suočio sa birokratskom stegom daljem uspešnom razvoju. Stvoren je monopol uticajnih grupa, pa i dinastija i pojedinaca na raspolaganje sredstvima za proizvodnju, zapošljavanje, informacije, na raspolaganje viškom rada i sl. što predstavlja najveću kočnicu razvoju socijalizma. I umesto da se izlaz traži u menjanju takvog stanja putem afirmacije neposrednog socijalističkog samoupravljanja, radnih kolektiva kao robnih proizvođača, socijalističke demokratije i demokratskih metoda odlučivanja, izlaz se predlaže u vidu razvoja i afirmacije kapital-odnosa, rekapitalizacije socijalizma, reprivatizacije i sl. Pri tome se čak poziva i na Marksa, kada se govori o »kooperativnim fabrikama«, »akcijskom kapitalu« i sl. ne vodeći računa da je Marks analizirao kapitalistički proizvodni odnos i puteve i mogućnosti njegove transformacije u viši društveni oblik — asocijaciju slobodnih proizvođača. Znači, da bi neki da nas vrate na nivo društvenog razvoja u Marksovo doba, a tek onda preko »kooperativnih fabrika«, »udruženog kapitala i akcija« i tsl. da razvijaju socijalizam. Robna proizvodnja i tržište se proglašavaju za ciljeve i kriterije, a ne metode i instrumente razvoja socijalizma. Tako se, npr. ističe: »U uslovima savremene robne proizvodnje, za razliku od njenog prostog oblika, ne poprima samo proizvod rada oblik robe nego i sredstva za proizvodnju, makar da su društvena svojina, poprimaju oblik kapitala kao vrednosti koja se radom oplođava.«[26] Pošto je »u pojmu kapitala, kapitalista sadržan« (Marks), taj rad mora biti najamni rad, a proizvođač najamni radnik. U nastavku citiranog teksta želi se spojiti ono što je nespojivo na sledeći način: »Ali kao društvena svojina kojom upravljaju radnici u svojim organizacijama udruženog rada gubi tu kapital obeležje prema radnicima, osamostaljenje moći i njihov rad obeležje najamnog rada, tj. rada za tuđi račun i pod tuđom komandom«. Zatim se upozorava da je »na određenom stepenu razvoja odgovarajući odnos »prirodan« oblik prelaza iz kapitalističke proizvodnje u proizvodnju udruženog rada«. Dalje se smatra da se »toga ne može osloboditi bez obzira na njemu (misli se »na robnu proizvodnju« — prim. B. I.) društvenu prirodu«. Misao se završava time da »ta ekonomska prinuda poprima oblik prinude oplođavanja kapitala, samo je njen oblik svojstven robnoj proizvodnji,

[26] Vojislav Rakić, Socijalistički proizvodni odnosi i robni oblik proizvodnje, časopis »Pregled«, Sarajevo, br. 1/1987. str. 6.

Digitized by Google

pa, stoga, i socijalističkoj proizvodnji dok je i ona robna proizvodnja«.[27] Ispada, dakle, da ta robna proizvodnja komanduje, uslovljava, upravlja ljudima i sl., a ne oni proizvodnjom, što ni istorijski, ni logički ne stoji, jer ljudi organizuju proizvodnju i uspostavljaju u njoj određene odnose, a ne obrnuto. U skladu sa ovim se ukazuje i na put razvoja socijalizma, i to s pozivom na Marksa, na sledeći način:

»Kod Marksa, naime, prelaz iz kapitalističke ekonomije u ekonomiju udruženog rada ima veoma široko značenje. On u vezi s već pomenutim kooperativnim fabrikama kao »oblikom prelaza« iz kapitalističke u ekonomiju udruženja, koji se na izvesnom stupnju razvitka materijalnih proizvodnih snaga i društvenih oblika proizvodnje koji njemu odgovaraju »prirodno razvija i izgrađuje«, svrstava u oblike takvog prelaza i akcionarska društva, iako naglašava da je samo u prvima suprotnost rada i kapitala pozitivno ukinuta, a da sa akcionarskim društvima to nije slučaj«.[28] Za ovakav koncept razvoja socijalizma u pomoć se priziva i Lenjin i navodi da »period prelaza«, po Lenjinu, »znači da u njemu (socijalizmu — prim. B. I.) vladaju istovremeno i zakonitosti kapitalizma i zakonitosti komunizma«. Međutim, ovde je izostavljeno Lenjinovo stvarno objašnjenje prelaznog perioda, jer Lenjin kaže da je to period u kojem trebaju da jačaju elementi komunističkog društva, a da se prevazilaze elementi kapitalističkog društva, tj. suprotnost rada i kapitala prevazilazi se tako što jača rad, a potiskuje se kapital.[29] Kontradiktornost u poimanju robne proizvodnje i socijalizma ogleda se u sledećem stavu: »Doda li se ovom da logikom robne proizvodnje i njoj svojstvenih oblika proizvodnih odnosa...«, kao da se robna pro-

[27] V. Rakić, Socijalistički proizvodni odnosi... časopis »Pregled«, Sarajevo, br. 1/1987, str. 6.

[28] Ibidem, str. 8.

[29] »Radnička klasa zna da mora proći kroz različite faze klasne borbe. Ona zna da zamjena uvjeta ropstva uvjetima slobodnog i udruženog rada može biti samo progresivno djelo vremena (taj ekonomski preobraćaj); zna da ti uvjeti zahtijevaju ne samo promjenu raspodjele nego i novu organizaciju proizvodnje ili, bolje reći, izbavljenje (oslobođenje) društvenih oblika proizvodnje u sadašnjem organizacionom radu (stvorenom suvremenom industrijom) od ropskih okova, od njihovog sadašnjeg klasnog karaktera kao i harmoničnu nacionalnu i internacionalnu koordinaciju društvenih oblika proizvodnje. Radnička klasa zna da će ovaj proces preobražaja biti stalno usporavan i ometan otporom stečenih prava i klasnih egoizama. Ona zna da sadašnje stihijsko djelovanje prirodnih zakona kapitala i zemljišnog vlasništva može biti zamijenjeno »stihijskim djelovanjem zakona društvene privrede slobodnog i udruženog rada« samo pomoću dugotrajnog procesa razvoja novih uvjeta, kao što je bilo zamijenjeno »stihijsko djelovanje ekonomskih zakona ropstva i stihijsko djelovanje ekonomskih zakona kmetstva«. Ali, radnička klasa u isto vrijeme zna da se golemi koraci na tom putu mogu izvršiti odmah pomoću političke organizacije u obliku komune i da je nastalo vrijeme da započne taj pokret u svom vlastitom interesu i u interesu čovječanstva«. K. Marks, Prve skice za građanski rat u Francuskoj.

Digitized by Google

izvodnja razvija uvek u istim proizvodnim odnosima. Istorijski je, međutim, poznato da se robna proizvodnja razvija od raspada prvobitne zajednice pa do današnjih dana, dakle u vrlo različitim proizvodnim odnosima. Prethodnom stavu protivureči navedeni stav istog autora, u istom tekstu, već u sledećem pasusu, i to: »Uvek je faktičko pitanje upravljaju li radnici doista svojim radom i njegovim uslovima i rezultatima kao slobodni i ravnopravni...«,[30] jer se doista društveni sistemi razlikuju »prema načinu spajanja proizvođača sa sredstvima za proizvodnju«. (Marks).

Navedeni stavovi, kontradiktornosti, kao i nastojanje da se pomiri ono što se, po prirodi stvari, pomiriti ne može, dosta su zastupljeni u našoj ekonomskoj literaturi. Pri tome se zaboravlja na Marksov metod analize razvoja društveno-ekonomskih sistema, jer Marks »razvijanje ekonomske društvene formacije shvata kao prirodno — istorijski proces...« (Marks, predgovor I tomu Kapitala, str. XLVI). Marks posebno upozorava i na sledeće: »A po sebi je razumljivo da teorija koja modernu kapitalističku proizvodnju smatra samo prolaznim stadijumom u ekonomskoj istoriji čovečanstva, mora upotrebljavati drukčije izraze od onih na koje su navikli pisci koji taj oblik proizvodnje smatraju neprolaznim i konačnim.«[31] I doista, nauka i praksa u socijalističkim zemljama bi se morala baviti odnosima i zakonitostima društva koje nastaje i razvija se posle kapitalizma, tj. nakon izvršenih socijalističkih revolucija, naravno, uz uvažavanje, a ne kopiranje, dostignuća nauke i prakse u prethodnom periodu. Saznanja se moraju crpeti »uz pomoć glave, a ne izvlačenjem iz glave«. Jer, robna proizvodnja i njene zakonitosti se uvek »prelamaju« kroz dati, ovde samoupravni socijalistički proizvodni odnos koji im daje poseban pečat i sadržinu. To ekonomska nauka mora istraživati, a privredna praksa koristiti, da bi se ostvarili željeni ciljevi u materijalnom i društvenom pogledu.

[30] V. Rakić, str. 16. op. cit.

[31] F. Engels, predgovor engleskom izdanju Kapitala, Kapital, t. I, Beograd, 1948. g. str. LXIV.

Digitized by Google

Čazim Sadiković:

Tržišna ekonomija i pravni sistem

1.

Zahtjev za snažnijim prisustvom tržišnih zakonitosti u ekonomskom i društvenom životu danas je, nesumnjivo, u središtu naših razmišljanja o izlasku iz aktuelnih privrednih i drugih društvenih teškoća. Sve se više, s punim pravom i opravdanjem, ističe potreba za većom slobodom tržišnog djelovanja i ponašanja privrednih i drugih subjekata, što nužno podrazumijeva daleko veći prostor za njihovu produktivnost, konkurentnost, racionalnost i sve druge kvalitete koje podrazumijeva savremena privreda.

Primjetno je, međutim, da svi ti, u suštini, opravdani zahtjevi da se uspostavi tržišna, savremena i moderna ekonomija nisu u dovoljnoj mjeri praćeni i naporima da se jasnije odredi ekonomska i socijalna funkcija središnjih demokratskih i političkih institucija u uslovima osnaženih tržišnih zakonitosti. Očita je, naime, potreba da se u našoj društvenoj misli jasnije iskažu promjene i podešavanja koja se, sasvim prirodno, očekuju i pretpostavljaju u osnovnim demokratskim i političkim procesima, naročito u procesima globalnog normiranja društveno-ekonomskih odnosa — kako bi se, prije svega, omogućilo slobodnije ispoljavanje tržišnih zakonitosti, ali, u isto vrijeme,

Digitized by Google

predvidjele i sve neželjene posljedice tih promjena i stvorili institucijski i drugi uslovi za njihovo blagovremeno otklanjanje.

Pri tome, potrebno je da se, uz naša iskustva, najpažljivije uzme u obzir i praksa razvijenih zemalja tržišne ekonomije u kojima se danas javlja sve više pitanja i teškoća koja nameće samo tržište u savremenim uslovima razvoja proizvodnih snaga, pa se u vezi s tim intenzivira ekonomska uloga države, o čemu svjedoče sva istraživanja ovog fenomena.

Iskustva razvijenih zemalja tržišne ekonomije danas, naime, uvjerljivo pokazuju da tržište, uz sve dosad poznate nesporne efekte i nezamjenljivu ulogu podsticanja i dinamiziranja ekonomskog i drugog društvenog razvoja — ispoljava sve više i brojne neželjene posljedice.

Nesporno je da danas, kao i ranije, tržište sa svojim poznatim unutarnjim, sebi svojstvenim zakonitostima, predstavlja motornu snagu koja pokreće ekonomiju i sav drugi društveni napredak. I danas se potvrđuje, u osnovi pretpostavka od koje se pošlo u koncipiranju cijelog liberalnog sistema, da pojedinci i njihove asocijacije, idući za svojim vlastitim interesima na tržištu, istovremeno stvaraju uslove i pretpostavke za ukupni privredni i društveni napredak.

Poslednjih godina, međutim, sve je uočljivije da to tržište, u uslovima aktuelnog dinamičnog razvoja proizvodnih snaga, nauke i tehnike, i brojnih društvenih promjena koje su njime izazvane, istovremeno emituje i sve veće nepoželjne posljedice. Stihija tržišta izazvana borbom sve brojnijih i sve raznovrsnijih interesnih grupacija stvara osnove i za mnoge zloupotrebe tržišta, koje prijete da ugroze pretpostavljenu društvenu stabilnost i druge vrijednosti savremenih društvenih i političkih sistema. Svakako da u tome posebno uočljivu ulogu zauzimaju sve intenzivnije monopolističke tendencije koje, ne samo da bitno mijenjaju pretpostavljene odnose na tržištu, nego prijete da ugroze i djelovanje osnovnih političkih i demokratskih ustanova. Primjetno je da svuda danas neprestano rastu snaga i utjecaj različitih privrednih kompanija, finansijskih konzorcijuma i drugih različitih interesnih grupacija, čemu naročito pridonosi i upravo naglašena aktuelna internacionalizacija ekonomskih procesa, posebno, povećani utjecaji moćnih multinacionalnih kompanija.

Upravo u takvim okolnostima u savremenom svijetu veoma su primjetna nastojanja da se i u političkoj sferi izvrše sve one promjene i adaptacije koje su neophodne da bi se uspostavila potrebna kontrola nad svim tim poznatim novim tendencijama i posljedicama tržišnog ponašanja. Javlja se sve naglašenija potreba da se, uz »samoregulaciju« tržišta, koja ostaje i dalje kao osnovni princip njegovog djelovanja, stvore i druga, podrobnija, efikasnija sredstva djelovanja, kako bi se riješili danas sve prisutniji i sve složeniji problemi koje tržište stvara,

Digitized by Google

a ne može samo da rješava. Primjetna je namjera i odlučnost da se nepovoljne posljedice djelovanja tržišta u savremenom društvu otklanjaju, ne post festum, nego unaprijed, smišljeno, planski i sistemski. Takav prilaz rezultat je uvjerenja da se parcijalnim akcijama mogu rješavati samo parcijalni problemi, a da se nepovoljne posljedice tržišta koje imaju opšti društveni značaj i kao takve ugrožavaju određene elementarne društvene vrijednosti i interese, mogu uspješno otklanjati samo globalnim političkim odlukama.

Takva saznanja osnova su, naime, za odlučnije korištenje globalnih političkih institucija — prije svega države — kao pouzdanih sredstava djelovanja na tržište, u namjeri da se otklone teškoće i devijacije koje se inače sve intenzivnije ispoljavaju i tako, u prvom redu, osigura potrebna društvena integracija i stabilnost, kao nesporni cilj i interes svakog društvenog sistema danas. Tako se zapravo, uz sektorsko djelovanje i sektorsku demokratiju, koji su danas dobili inače snažan zamah, javlja sve više neophodnost djelovanja i makroekonomskim odlukama, kojima se utječe na ponašanje privrednih subjekata na cijelom tržištu i u cjelini društvenih odnosa. Upravo savremene, svuda vidljive tendencije stvaranja veće tehnološke povezanosti, konkurencija, integracija, međudejstvo i međuuticaji različitih društvenih i privrednih sfera, kao i ponašanje dobro organizovanih monopolskih grupacija na tržištu, nametnuli su neophodnost državne intervencije na području tržišta i društveno-ekonomskih odnosa. Sve više se pokazuje da osnaženi egoizmi, monopoli, partikularizmi, nezajažljiva borba interesa, profit po svaku cijenu i sve druge manifestacije tržišta u uslovima savremenog razvoja proizvodnih snaga, djeluju korozivno na stabilnost ukupnog društvenog sistema, pa se uspješno uređivanje društveno-ekonomskih odnosa može postići samo ako se djeluje na cjelinu društvenih kretanja i odnosa.

U tim nastojanjima da se održi tržište i, u isto vrijeme, blagovremeno, i u potrebnoj mjeri, koriguju data kretanja i stremljenja u namjeri da se otklone devijacije koje se vezuju za njegov razvoj, tokom posljednjih decenija došlo je do poznatih bitnih promjena u društvenoj poziciji i ulozi države i uopšte političkih institucija. U tom pogledu, svakako je najmarkantnija promjena socijalne funkcije države koja je — u takvim okolnostima — napustila svoju »neutralnu« ulogu, na kojoj se dugo insistiralo u liberalnoj političkoj misli, tako da se danas — kako to ističe Fromon — od »regulatora« društvenih i ekonomskih procesa, pretvorila u njihovog »aktera« i »animatora«. (Le cadre juridique politiques d'intervention, Paris, 1978. str. 19.).

Tendencije snaženja države i uopšte političkog faktora posebno su čak uočene posljednjih godina, pod snažnim utjecajima aktuelne ekonomske i društvene krize i na sve intenzivniji zahtjev i podsticaj različitih društvenih snaga u uslovima

Digitized by Google

njihovih sve suprotstavljenijih i kompleksnijih interesa. Aktuelna potreba da se uspostavi »čvrsta i miniciozna regulacija« (Birdo) upravo je proizvod nastojanja da se društvo kao cjelina zaštiti od nepredvidivih i neprijatnih iznenađenja, koja su u današnjoj povećanoj društvenoj, posebno privrednoj dinamici, sve više pretpostavljena i realna. Tome svakako doprinosi i potreba da se ostvare ciljevi određene društvene solidarnosti, koja se danas sve više nameće kao uslov neophodne društvene stabilnosti i realizacije svih društvenih interesa koji, po opštoj ocjeni, ne mogu proisteći spontano iz igre tržišnih zakonitosti.

U takvim okolnostima primjetno je — i pored sve češćih i ozbiljnijih ukazivanja na etatističke tendencije i njihove opasnosti za savremeno društvo — da se neprestano proširuje spektar sredstava djelovanja države na tržište i ekonomska kretanja, uz ostalo i da bi se odgovorilo zahtjevima »brzine i efikasnosti«, koji su nametnuti upravo karakterom i dinamikom tehničkog i drugog napretka svojstvenog našem dobu. U tom smislu država se svojom regulacijom javlja kao snaga koja — po ocjeni Savija — rješava pitanja koja tržište »ne može riješiti« kako bi se »ekonomske i društvene tenzije smjestile u podnošljive društvene okvire« (L'administration économique, Paris, 1978, str. 15.).

2.

Ako tržišna ekonomija danas svuda u svijetu dovodi nužno do odgovarajućih promjena u sferi političkog i pravnog sistema, onda se s pravom može pretpostaviti da će i u našem društvu, u stepenu u kojem dolaze do izražaja tržišne zakonitosti, takođe doći do određenih adaptacija u političkom i pravnom sistemu. Naše društvo je, naime, takođe moderno društvo sa naglašenim razvojem proizvodnih snaga, nauke i tehnike, i sa brojnim društvenim promjenama na tim osnovama, pa će i tržište, u cjelini gledano, svakako imati određene karakteristike savremenog tržišta, s tim naravno, što će se u njemu, isto tako, izraziti i sve naše društvene specifičnosti, prije svega socijalističko samoupravljanje i pluralizam samoupravnih interasa koje to samoupravljanje pretpostavlja.

Osnaživanje tržišnih zakonitosti svakako se, uz sve ostalo, mora odraziti na oblast globalnog političkog odlučivanja i pravnog sistema koji se tim putem stvara, tako što će se povećati njihov društveni značaj i uloga. Ovom prilikom mora se podsjetiti da se radi o sferi koja je, tokom dosadašnjeg razvoja, bila u priličnoj mjeri prepuštena državnom aparatu i tehnokratiji. U stvari sve poznate, dosad uočene slabosti našeg političkog sistema, u najvećoj su mjeri slabosti sadašnjih delegatskih puteva, kojima je trebalo da se ostvari društveni utjecaj na stvaranje globalnih političkih odluka. Nedovoljno, inače ustavno pretpostavljeno, učešće udruženog rada i društveno-političkih

Digitized by Google

organizacija u »delegatskim procesima«, koji su ujedno i procesi stvaranja globalnih odluka, svakako da se najviše nepovoljno odrazilo na sadržaj kvaliteta ekonomskog socijalnog zakonodavstva, pa time i na afirmaciju slobodnog djelovanja tržišnih zakona, u mjeri u kojoj ih zagovaraju data ustavna rješenja, gdje se inače, u samoupravljanju, najviše očekivalo, i u čemu se u velikoj mjeri mogu tražiti uzroci aktuelnih kriznih stanja u privredi i u društvu kao cjelini.

Na ovakav stav i odnos, prema globalnom odlučivanju — koje se uglavnom poklapa sa funkcijom federacije i republika kao društveno-političkih zajednica koje, uz ostalo, imaju i oznaku države — značajan utjecaj su imale i sve one naše dosad poznate uproštene postavke o karakteru i ulozi države u društvu i njenom odnosu prema samoupravljanju. U toj oblasti naša naučna misao još uvjek ne uspjeva da na pravi, savremen način postavi pitanje društvene funkcije, države kakva u nas postoji, dakle sa svim specifičnostima svoje ustavne i političko-programske pozicije. (Vidi o tome opširnije u našoj knjizi »Država i samoupravljanje«, izd. »Oslobođenje«, Sarajevo 1987).

Promjene i poboljšanje u sferi globalnog odlučivanja i stvaranja pravnog sistema, naročito svakako u oblasti društveno-ekonomskih odnosa, moraju značiti prije svega uklanjanje svih poznatih administrativnih okvira i preduzimanje onih mjera koje podstiču tržišne tokove. Oslobođeno tržište, na taj način, svakako da i kod nas treba da bude snažan agregat privrednog i drugog društvenog kretanja. Tržišne zakonitosti u odnosima privrednih subjekata, i uslovima socijalističkog samoupravljanja, treba da »preduzeća« izvuku iz »hladovine« administrativne zaštite i izlože ih oštrim uslovima tržišta, kako bi kroz međusobnu konkurenciju, borbu i selekciju, postigli potrebni, savremeno opravdani i očekivani, stepen racionalnosti, produktivnost i adaptibilnosti. Time treba da se oslobodi inače u nas već pretpostavljeni i realno postojeći pluralizam savremenih interesa, koji je dosad bio u velikoj mjeri prigušen državnim i paradržavnim aparatom.

U uslovima tako oslobođenih tržišnih zakonitosti, gdje je stvoren prostor za punu agilnost privrednih subjekata, potrebno je, naravno, povesti računa i o onom drugom, već spomenutom »ružnom« licu tržišta. U stvari, ne samo iskustva razvijenih zemalja o kojima je već bilo govora, nego i naš dosadašnji društveni razvitak, pokazuju — makar i u skučenim uslovima »dogovorne ekonomije« — da se i u našem samoupravnom društvu normalno, i logično mogu, u određenom stepenu, i na određen način, očekivati sve one pojave i tendencije koje se danas označavaju kao devijacije i zloupotrebe slobode tržišnog djelovanja. Tokom dosadašnjeg razvoja, u djelovanju organizacija udruženog rada — koje u nas imaju svojstvo privrednih subjekata — ispoljena su, naime, u značajnoj mjeri, uglavnom sva ona pona-

Digitized by Google

šanja koja su karakteristična za ponašanje privrednih subjekata u savremenom društvu tržišne ekonomije.

Već dosad, naime, deetatizacijom društvenih odnosa i razvojem samoupravljanja na površini političkog života ispoljile su se brojne različitosti interesa u privredi, kao, naravno, i u drugim društvenim strukturama. Samoupravljanje je, po svojoj prirodi i stepenu dosadašnjeg razvoja, omogućilo intenzivno ispoljavanje pluraliteta težnji, zahtjeva i stremljenja samoupravnih asocijacija. Tim ispoljavanjem posebnih interesa, istovremeno je stvorena i mogućnost za njihove sukobe, sučeljavanja, potiranja ili određene koalicije. Suprotno različitim dogmatskim koncepcijama društvenog razvoja, i dosad je razvoj samoupravljanja značio, u određenoj mjeri, čak i mogućnosti za različite konflikte posebnih interesa, što je sve zajedno zapravo sačinjavalo svojevrsnu pogonsku energiju društvenog razvoja.

Iskustva našeg dosadašnjeg razvoja uvjeravaju nas zapravo da posebne interese karakterišu u određenoj mjeri svojstva egoizma, isključivosti i bezobzirnosti u realizaciji. Upravo zbog ovakve njihove prirode vrlo često u praksi privrednog i drugog života dolazilo je, uz sukobljavanja, i do različitih oblika sporazumjevanja i udruživanja. Naravno, na taj način bile su i povećane mogućnosti za različite oblike monopolskog ponašanja, ili čak i vršenje svojevrsnog pritiska na demokratske i političke institucije u svrhu ostvarenja određenih pogodnosti na tržištu i uopšte u društvu.

Na taj način zapravo, tokom dosadašnjeg razvoja, umnogome su otklonjene dugogodišnje predstave o totalnom skladu, jedinstvu i harmoniji interesa unutar socijalističkog društva, koje su proizilazile iz skučene, siromašne, dogmatske predstave o društvu u kojem se, navodno uporedo sa preovladavanjem klasnih i drugih društvenih protivrječnosti, stvaraju odnosi jedinstva i homogenosti. Naprotiv, moglo se već dosad «odčitati« iz društvene realnosti da se zapravo, sa sve intenzivnijim društvenim razvojem, stvara sve veća mreža posebnih interesa, sa svim onim svojstvima, koja smo već istakli.

Afirmacija tržišta i njegovih zakonitosti, na što se inače naše društvo odlučno opredjelilo u ovom trenutku, svakako da će dovesti do naglašavanja svih onih teškoća i devijacija tržišnog djelovanja koje su se, tokom našeg dosadašnjeg razvoja, ipak samo u neznatnoj mjeri ispoljile. Tržište, u uslovima socijalističkog samoupravljanja, zapravo će, samim tim, na nov način, postavljati pitanje potrebe i načina sukcesivnog otklanjanja svih spomenutih devijacija koje će »prirodno« proisticati iz predviđenog tržišnog ponašanja privrednih subjekata.

Potrebno je, dakle, povesti računa da će tržište i u našim specifičnim društvenim uslovima, pokazati određene svoje prirodne, urođene sklonosti ka deformacijama. Ne radi se, dakle, samo o deformacijama koje dolaze kao rezultat loše, neodmjere-

Digitized by Google

ne regulacije tržišta od strane države, što je zapravo bila redovna praksa socijalističkih zemalja dosad. Tržište se, naime, može deformisati i usljed nepostojanja potrebne adekvatne društvene regulacije u uslovima postojanja brojnih privrednih subjekata, borbe, interesa, i naročito monopolističkih grupacija, koje opterećuju i otežavaju, ne samo normalan život tržišta nego istovremeno i svih demokratskih i političkih institucija u društvu.

Prema tome, u našem društvu, uporedo sa snažnijim ispoljavanjem tržišnih zakonitosti, biće naglašena i potreba da se na adekvatan način preovladaju date nepovoljne posljedice tržišnog djelovanja i ponašanja. Nameće se zapravo potreba da se instrumentima političkog djelovanja ostvari potrebna kontrola tržišnog djelovanja, kako bi se otklonili, na pouzdan način, svi nepovoljni efekti borbe interesa, konkurencije i monopolističkih ponašanja koja je prirodno očekivati u uslovima sve intenzivnijih privrednih i drugih društvenih kretanja i da se uporedo osiguravaju svi oni zahtjevi, ciljevi i interesi socijalističkog društva, koji — kako smo već vidjeli — obično ne dolaze kao produkt spontane igre tržišnih zakona, kao što su društvena stabilnost, solidarnost, integracija i druge brojne vrijednosti svojstvene tom društvu.

Ova uloga političkih institucija u uslovima tržišta, svakako je — kao i svuda danas u svijetu — izuzetno teška i kompleksna, pa je potrebno mnogo napora u pravcu njihovog prilagođavanja novim društvenim zahtjevima, kako bi se postigle njegove mnogo veće performanse u sve dinamičnijim i sve kompleksnijim društvenim procesima. Kontrola tržišnih kretanja u ovom smislu, znači i stalno podsticanje društvenih tokova, i njihovu humanizaciju kroz stvaranje prihvatljive društvene klime, osjećaja povjerenja, sigurnosti i pouzdane perspektive društvenog razvoja, koja je prava osnova za preovladavanje danas u svijetu sve češće prisutnog straha od budućnosti u uslovima sve izraženijih trauma i neželjenih posljedica modernog ekonomskog, naučnog i tehničkog razvoja. Uloga ovih institucija, oslonjenih naravno na cjelinu samoupravne i demokratske društvene strukture i na njihov podsticaj, postaje zapravo sve delikatnija u nastojanju da se stihijne snage tržišta usmjere u željene, programirane i planirane svrhe i ciljeve.

Da bi, dakle, »prelazak« na tržišnu ekonomiju ispunio u svemu naša očekivanja, potrebni su očito daljni napori na adaptiranju našeg ukupnog političkog sistema na nove uslove i sve veće i delikatnije zahtjeve. Potrebno je, u tom smislu, prije svega, prevladati danas jako uočljivi nesklad između dinamike društveno-ekonomskih procesa koji se razvijaju na osnovama oslobođenog tržišta i svojevrsne stagnacije društvenih i političkih tokova koja se osjeća baš na glavnim pravcima globalnog političkog odlučivanja, uglavnom usljed još nedovoljne izgrađenosti delegatskog sistema. Potrebna dinamizacija političkog sistema, posebno njegovih središnjih institucija, neophodni je, naime, us-

Digitized by Google

lov da on uspješno odgovori sve delikatnijim zahtjevima radnih ljudi i njihovih asocijacija i sve većoj brzini i kompleksnosti promjena koje se dešavaju u privredi i drugim društvenim sferama. To bi, prije svega, značilo radikalno otklanjanje sadašnje određene inercije skupštinskih institucija, njihove nezgrapne strukture i neblagovremenog reagovanja na privredna i druga društvena kretanja. A to bi, u isto vrijeme, bio snažan podsticaj kreativnijem i kvalitetnijem političkom odlučivanju, što je inače neophodna pretpostavka za stabilan, koherentan i savremen pravni sistem, kome teži svaki moderan razvijeni društveni sistem. Na ovaj način, stvarali bi se uslovi za izgradnju i stalno usavršavanje ekonomskog i socijalnog zakonodavstva, koje bi, uz sve dosad poznate zahtjeve u razvijenim zemljama, bilo prožeto i svim onim ciljevima, koji su prirodno vezani za razvoj socijalističkog samoupravnog društva.

Ne radi se, prema tome, danas u našem društvu samo o tome da se izvrši »deregulacija« tržišta i društveno-ekonomskih odnosa, kako se to inače najčešće u našoj naučnoj i drugoj javnosti ističe, uz inače opravdano insistiranje na uvođenju tržišne ekonomije. Naravno, zahtjev za »deregulacijom tržišta«, kada se pod njim podrazumijeva radikalno smanjivanje propisa u privredi, svakako da je i kao takav, posve umjesan s obzirom na zaista izrazitu »prenormiranost« u udruženom radu i drugim brojnim oblastima našeg života. Međutim, sam takav zahtjev, u cjelini gledano, ipak je posve uzak i pojednostavljen prilaz kompleksnoj problematici savremene »regulacije« tržišta i društveno-ekonomskih odnosa, jer polazi samo od jedne dimenzije sadašnjeg stanja našeg pravnog sistema.

Ako se, naime, pogleda pažljivo naša situacija u oblasti društveno-ekonomskog sistema, onda je očito da ne postoji samo »prenormiranost« — ma koliko da je ona uočljiva — nego i njegovi brojni drugi nedostaci, kao što su nesistematičnost, nestabilnost, nekoherentnost, pa čak i »nedostatak« zakonskih normi u nizu oblasti koje su od vitalnog značaja baš za društveno-ekonomske odnose, kao što su pravo rada društvenim sredstvima i pravni režim društvenih sredstava, planiranje i uloga tržišta i funkcionisanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, položaj osnovnih organizacija udruženog rada, radnih organizacija i drugih oblika udruživanja, samoupravne interesne organizacije, bankarski i kreditni sistem, ekonomski odnosi sa inostranstvom, pravni režim nepokretnosti i dr., što se na vidnom mjestu ističe u Završnim dokumentima Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije. (Vidi izdanje »Oslobođenje«, Sarajevo, str. 140).

Problem osavremenjavanja našeg društveno-ekonomskog zakonodavstva i njegova dovođenja u sklad sa sadašnjim društvenim potrebama nedjeljiv je od razvoja političkog sistema, snaženja delegatskog uticaja i animacije ukupnog demokratskog i političkog života. Radi se o takvom normiranju društveno-eko-

Digitized by Google

nomskih odnosa koje će, samim tim, nužno značiti, u prvom redu, »deregulaciju«, ako se ona shvata kao prevladavanje sadašnje očite »prenormiranosti« društveno-ekonomskih odnosa, ali i odlučno otklanjanje svih drugih spomenutih, ne manje uočljivih, nedostataka našeg pravnog sistema, dodajući tome i jako izraženu — sada već hroničnu — slabost u primjeni zakona i drugih odluka baš u ovoj oblasti.

Očito je, dakle, da je našem društvu u ovom trenutku i u budućnosti, potreban pravni sistem kojim će se, na skladan, dijalektički način, osiguravati i puna sloboda privrednih subjekata i puna istinska, ustavno pretpostavljena, demokratska integracija društvene zajednice kroz ostvarivanje njenih najbitnijih ciljeva i interesa, koji su, kao takvi, istinski interesi ljudi, naroda i narodnosti, republika i pokrajina. To, prije svega, znači potrebu da se otvori široki prostor i pruže velike mogućnosti svim privrednim subjektima da ostvaruju svoje interese — čak kada se ima u vidu da su oni, vrlo često, parcijalni, posebni, pa i egoistički — kako bi se tako ispoljila snažna energija kretanja i razvoja privrede kroz borbu interesa, konkurenciju, selekciju, povećanu inicijativu, inventivnost, prodornost i sve drugo što označava modernu ekonomiju. To, međutim, istovremeno, pretpostavlja sve nužne napore da se u takvim dinamičnim tržišnim i drugim kretanjima, a ne njihovim etatističko birokratskim blokadama ili »ukidanjem«, osiguraju razvoj samoupravljanja, solidarnost, društvena sigurnost, stabilnost i sve druge bitne vrijednosti socijalističkog samoupravnog društva.

Naravno, ovakav prilaz globalnom političkom odlučivanju i pravnom sistemu koji se tim putem stvara svakako je najteži i najviše obavezuje sve demokratske subjekte našeg sistema. Stvarati stabilan, koherentan i precizan sistem društveno-ekonomskih odnosa, u uslovima dinamičnih društvenih kretanja i promjena — koje tome inače nikako ne idu naruku — svakako da je danas izuzetno težak posao, koji onda, kao takav, objektivno prevazilazi snage i mogućnosti »državnog aparata« i tehnokratije u njegovim okvirima. Iskustva savremenih razvijenih zemalja tržišne ekonomije danas uvjerljivo pokazuju da je za postizanje tih kvaliteta pravne regulacije tržišta i društveno-ekonomskih odnosa potrebno sve više napora, ne samo države, nego i brojnih društvenih i političkih snaga van državnog aparata, pri čemu je naročito uočljiva uloga političkih partija i političko-programskih opredjeljenja.

Upravo zato, uspješna, željena, odmjerena, savremena, adekvatna regulacija tržišta i društveno-ekonomskih odnosa u našem socijalističkom samoupravnom društvu, sa svim svojim brojnim specifičnostima, može se postići samo ako ona dolazi kao rezultat bogatog, dinamičnog političkog i demokratskog života, stalnog, sistematskog, upornog, kreativnog, dnevnog, angažovanja na globalnoj političkoj sceni svih subjekata političkog

Digitized by Google

sistema socijalističkog samoupravljanja, udruženog rada i njegovih asocijacija, Saveza komunista i svih drugih društveno-političkih organizacija, nauke kao integralnog dijela »subjektivnih snaga«, sredstava javnog informisanja i javnog mnjenja u cjelini.

Radi se, dakle, o potrebi da se u cjelini delegatskog, globalnog političkog odlučivanja kojim se stvara društveno-ekonomski sistem — posebno, svakako, kada se radi o ustavu i »sistemskim zakonima« — neposredno, uz sve ostalo, stvaraju i sva ona teorijska, idejna, politička i programska rješenja koja su uslov i pretpostavka odmjerenosti, jasnoće, preciznosti, koherentnosti i stabilnosti pravnog sistema, u uslovima i uz postizanje, svakim danom, sve izrazitije privredne dinamike i sve dubljih socijalnih promjena.

Digitized by Google

Đuro Gatarić

Pravni aspekti društvenog vlasništva

Društveno vlasništvo u Jugoslaviji, od samog nastanka, predmet je znanstvenih istraživanja i interesa sa gledišta društveno-političkih, ekonomskih, pravnih i sociloških znanosti. Stalni interes znanosti za fenomen društvenog vlasništva razumljiv je i opravdan, jer se radi o fundamentalnom pitanju odnosno bazi na kojoj nastaju i razvijaju se socijalistički društveni odnosi. To se osobito odnosi na pravne aspekte društvenog vlasništva. Pitanje je veoma složeno i njegovo rješavanje ima veliki društveno-politički značaj. Razumljivo je, s toga, da u definiranju pojma društvenog vlasništva dominiraju nosioci političke vlasti i političke partije kao avangarde. Pri tome nije u dovoljnoj mjeri i na organiziran način bila uključena znanost. Znanstvena istraživanja i analize vršene su parcijalno i uglavnom nesinhronizirano u okviru pojedinih društvenih znanosti, a tako ostvareni znanstveni rezultati nisu imali značajnijeg utjecaja u određivanju (pravnog) pojma i sadržaja društvenog vlasništva. Kao rezultat svega toga pravni aspekti društvenog vlasništva postali su jedno od najznačajnijih političkih pitanja u društveno-političkom sistemu i u skladu s tim uređeni su ustavom i zakonima na voluntaristički i pragmatistički način. To je, po našem mišljenju, osnovni razlog za pogrešno pravno uređivanje društvenog vlasništva kao nevlasničko-pravne kategorije iako za to nisu postojali ni minimalni uvjeti.

Digitized by Google

Znanstvena analiza i kritika društvenog vlasništva kao nevlasničkopravne kategorije osnovni je sadržaj ovog rada. Naše je stanovište da i na društvenom vlasništvu mora postojati i da postoji specifično pravo vlasništva pa je izlaganje i obrazlaganje oblika i sadržaja toga prava drugi bitan sadržaj ovog rada.

DRUŠTVENO VLASNIŠTVO KAO NEGACIJA PRAVA VLASNIŠTVA

U poslednjih tridesetak godina čine se veliki napori u našem društvu da se konstituira društveno vlasništvo isključivo kao ekonomska — nepravna kategorija. O tome su utvrđeni zvanični politički stavovi u Programu SKJ i u rezolucijama kasnije održanih kongresa SKJ. Ustavom i zakonima definirano je društveno vlasništvo uglavnom kao nevlasničkopravna kategorija.

Društvena politika socijalističkog samoupravnog razvoja, utemeljena na društvenom vlasništvu sredstava za proizvodnju, utvrđena je u Programu SKJ. »Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju nije samo likvidirala kapitalističku privatnu svojinu, već je postala i čvrsta osnova i garantija takvih društvenih odnosa u proizvodnji iz kojih postepeno isčezavaju uslovi za svaki svojinski, a time i za ekonomski i politički monopol, to jest ne samo monopol pojedinaca, nego i socijalističke države«.[1] Tako se u Programu SKJ jasno konstatira da se preko društvenog vlasništva izgrađuju takvi proizvodni odnosi »iz kojih postepeno isčezavaju uslovi za svaki svojinski odnos, a time i monopol«. Naglasak je na *postepenom* isčezavanju vlasničkih odnosa i monopola. Taj stav do sada nije mijenjan, naprotiv, iznova je potvrđivan na kongresima SKJ. Međutim, u mnogim znanstvenim i stručnim radovima odnosno u Ustavu i zakonima društveno se vlasništvo već sada označava kao nevlasništvo, ukinuto vlasništvo, i sl. Dakle, ono što je u društveno-političkim dokumentima ispravno označeno kao dugoročni cilj u izgradnji socijalističkih samoupravnih odnosa, u tim radovima i propisima se označava kao gotova stvar. To bi značilo da su sredstva za proizvodnju samim aktom proglašenja za društveno vlasništvo promijenila svoju društvenu ulogu, jer su samim tim postala nevlasnička kategorija. Ali da bi se to moglo i ostvariti, bilo bi neophodno da nestane klasa i klasnih nejednakosti u društvu, a s njima i podjele rada. No, kako se klase i klasne razlike ne mogu ukinuti dekretom, ni društveno se vlasništvo ne može ideološkim i teoretskim konstrukcijama, voluntaristički, pretvarati u nevlasničku kategoriju.

---

[1] Program SKJ, VII. Kongres SKJ, Kultura, Beograd, 1958. str. 309.

Digitized by Google

U prvoj fazi socijalističke izgradnje različiti su oblici vlasništva na kojima se zasnivaju odgovarajući društveni odnosi.[2] Time se zadržavaju klase i klasne razlike, jer su rezultati ukupnog rada tek iznad egzistencionog minimuma društva (Engels). A dok postoje klase i klasne nejednakosti, odnosno dok postoji oskudica i dok ljudi ne mogu zadovoljavati sve materijalne i druge potrebe — dotle se moraju zadržavati vlasničkopravni odnosi i na njima zasnovan monopol prisvajanja i raspodjele.

Ustavom je utvrđeno da je društveno vlasništvo osnova slobodnog udruživanja rada, da sredstva za proizvodnju služe isključivo radu i razvoju materijalne osnove socijalističkog društva, da na tim sredstvima svi imaju pravo rada pod jednakim uvjetima i da na tim sredstvima nitko nema pravo vlasništva. »Polazeći od toga da nitko nema pravo vlasništva na društvenim sredstvima za proizvodnju, nitko — ni društveno-politička zajednica, ni organizacija udruženog rada, ni pojedinac — ne može ni po kojoj vlasničkopravnoj osnovi prisvajati proizvod društvenog rada, ni upravljati ni raspolagati društvenim sredstvima za proizvodnju i rad, ni samovoljno određivati uvjete raspodjele. Rad čovjeka jedini je temelj prisvajanja proizvoda društvenog rada i upravljanja društvenim sredstvima« (III dio, st. 4. Osnovnih načela Ustava SFRJ).[3]

Ove i druge ustavne odredbe o sredstvima u društvenom vlasništvu razrađene su Zakonom o udruženom radu. U tom Zakonu se izričito konstatira da »Nitko ne može steći pravo vlasništva na društvenim sredstvima koja su uvjet rada u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i u radnim zajednicama ili materijalna osnova ostvarivanja funkcija samoupravnih interesnih zajednica ili drugih samoupravnih organizacija i zajednica te društveno-političkih zajednica. Akti i radnje koji su protivni odredbi stava 1. ovog člana bez pravnog su učinka« (čl. 14.)[4]

Iz toga jasno proizilazi da su društvena sredstva za proizvodnju i na njima stečeni dohodak — društveno vlasništvo, tj. vlasništvo u ekonomskom smislu, a pravo vlasništva na tim sredstvima izričito je Ustavom i Zakonom zabranjeno. Ideološko-teoretsku osnovu za takav stav dao je Edvard Kardelj i drugi društveno-politički i znanstveni radnici. Društveno vlasništvo

---

[2] Tako Veljo Cvjetičanin konstatira da u socijalizmu postoji pet tipova vlasništva i to: državno, korporativno grupno, neposredno društveno, korporativno zadružno i privatno. Usporedi — V. Cvjetičanin: Klase i klasna struktura suvremenog društva, Školska knjiga, Zagreb, 1974. god. str. 136.

[3] I u normativnom dijelu Ustava propisano je da »Nitko ne može steći pravo vlasništva na društvenim sredstvima koja su uvjet rada u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada ili materijalna osnova ostvarivanja funkcija samoupravnih interesnih zajednica ili drugih samoupravnih organizacija i zajednica te društveno-političkih zajednica« (čl. 12. st. 2. Ustava SFRJ).

[4] Službeni list SFRJ, broj 11/88.

Digitized by Google

prema Kardelju je zajedničko vlasništvo svih ljudi koji rade, a time i vlasništvo i radnika — pojedinca, uključujući i pravo prisvajanja sredstava za osobnu i zajedničku potrošnju prema radu. »Time društvena svojina zaista postaje — u pozitivnom smislu te izreke — ničija i svačija, to jest i zajednička i lična«.[5] Uz to, »Društvena svojina nije monopolsko pravo ni jednog pojedinačnog subjekta u društvu, to jest ni države, ni radnog kolektiva, ni pojedinačnih radnika. Ona postaje zajednička svojina svih ljudi koji rade, to jest u prvoj fazi njihova klasna svojina, ali u toku daljeg razvoja — odumiranjem raspodjele prema radu i nastajanjem raspodjele prema potrebama — sve više će postajati svojina svih članova društva«.[6]

U svojim radovima prof. Miladin Korać tretira društvena sredstva za proizvodnju kao nevlasništvo. On konstatira: »Kada je likvidiran svaki monopol svojine na sredstvima za proizvodnju odnosno kada su ona dobila nesvojinsko obeležje i time stvoreni objektivni društveni uslovi da ljudski rad postane jedina osnova upravljanja i prisvajanja, tada u samoupravnim proizvodnim jedinicama, kao osnovnim privrednim ćelijama samoupravnog načina proizvodnje, dolazi do zasnivanja bazičnih samoupravnih odnosa proizvodnje«.[7]

I prof. Martin Vedriš definira društveno vlasništvo kao ekonomsku kategoriju. »Afirmativni teoretski nevlasničkopravni koncept društvenog vlasništva koji smo mi zastupali polazio je sa stajališta da je društveno vlasništvo socijalistički i društveno-ekonomski odnos u kojem sredstva za proizvodnju i druga sredstva društvenog rada kao i rudna i druga prirodna bogatstva pripadaju istodobno svakom članu društva i svima zajedno, no nikome u cijelosti, nikome isključivo. Stvar je, dakle, istovremeno ničija i svačija, pa prema tome, stvar ili sredstvo jest društveno«.[8]

Ako je zaista društveno vlasništvo istovremeno svačije i ničije, postavlja se pitanje tko je subjekt društvenih sredstava. Po mišljenju Kardelja »društvena svojina se u nas izražava kao sistem institucionalizovanih međusobnih prava i odgovornosti radnika i svih članova društva, a ne kao odnos individualnih ili kolektivnih subjekata prema stvarima ili kao odnos svojinskog monopola prema ljudima, prema radnicima koji ne raspolažu takvim monopolom«.[9] Po mišljenju prof. Branka Horvata »Subjekt ekonomskog vlasništva je društvo. No kako društvo

---

[5] E. Kardelj: Slobodni udruženi rad, Radnička štampa, Beograd 1978. str. 24.

[6] E. Kardelj: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja, Komunist, Beograd 1978. str. 31.

[7] Miladin Korać: Socijalistički samoupravni način proizvodnje I knjiga. Komunist, Beograd 1977, str. 61.

[8] Dr M. Vedriš — dr P. Klarić: Osnove imovinskog prava, Pravni fakultet Zagreb, 1984., str. 263.

[9] E. Kardelj: Slobodni udruženi rad, op. cit., str. 24.

Digitized by Google

nije organizacija pa ne može ostvarivati prava, pravni subjekt je socijalistička država«.[10] Prof. Horvat ide i dalje pa konstatira: »Samoupravno poduzeće može se shvatiti i kao akcionarsko društvo u kome svaki građanin posjeduje po jednu akciju, a upravljačku funkciju kolektivnog poduzetnika vrše zaposleni radnici«.[11] Dr J. Munćan smatra da organizacija udruženog rada i druge društvene pravne osobe ne mogu biti subjekti društvenog vlasništva, jer bi time društveno vlasništvo bilo pretvoreno u grupno vlasništvo. Ni društveno-političke zajednice ne mogu biti subjekti, jer bi se time društveno vlasništvo pretvorilo u državno vlasništvo... Društvena svojina nema subjekta u smislu tradicionalnog poimanja ovog instituta, kao nosioce ovlašćenja u odnosu na sredstva u društvenoj svojini. Radni ljudi su nosioci samo određenih prava, obveza i odgovornosti... U tom smislu bi moglo da se kaže da su subjekti društvene svojine svi radni ljudi«.[12]

Na kraju mora se zaključiti da ni društvena politika ni znanost nisu uspjeli pronaći odgovarajuća rješenja i objašnjenja za društveno vlasništvo kao nevlasničkopravnu kategoriju, niti su uspjeli utvrditi subjekte odnosno nosioce društvenog vlasništva i njihovu odgovornost. Kao rezultat svega toga došlo je posljednjih godina do snažnog ugrožavanja društvenog vlasništva.[13] Osim toga, nema doslednosti i u pravnom uređivanju društvenog vlasništva kao nevlasničkopravne kategorije, jer se u nekim propisima zabranjuje postojanje prava vlasništva na društvenim sredstvima, a u drugim propisima se utvrđuje to pravo u pojedinim konkretnim pitanjima upravljanja, korištenja i raspolaganja tim sredstvima. Na te protivriječnosti i kontradikcije u pravnom uređivanju društvenog vlasništva treba i ovdje ukazati i iz njih izvući odgovarajuće zaključke.

PROTURIJEČNOSTI U PRAVNOM UREĐIVANJU DRUŠTVENOG VLASNIŠTVA

Vidjeli smo da je u Osnovnim načelima i u članu 12. Ustava SFRJ i u Zakonu o udruženom radu (čl. 14) pravno izražen stav o društvenom vlasništvu kao nevlasničkopravnoj kategoriji, tj. da je društveno vlasništvo — nevlasništvo i kao takvo da je

---

[10] B. Horvat: Društveno vlasništvo, Naša Zakonitost, Zagreb br. 3/84, str. 344.

[11] B. Horvat: Društveno vlasništvo, op. cit., str. 346.

[12] Dr Jovan Munćan: Društvena svojina i samoupravljanje, Savremena administracija, Beograd 1980. str. 57.

[13] O sadržaju i oblicima ugrožavanja društvenog vlasništva i o potrebi organizirane i svestrane zaštite — vidi referate podnesene na »Savjetovanju o zaštiti društvene svojine u socijalističkom samoupravnom društvu« koji su objavljeni u »Arhivu za pravne i društvene nauke«, Beograd, br. 2—3/1985. god.

Digitized by Google

svačije i ničije, odnosno da nitko nema vlasničkopravnog monopola na tim sredstvima. S druge strane, u nizu odredaba ustava i Zakona o udruženom radu odstupa se od doslednog tretiranja društvenih sredstava, odnosno društvenog vlasništva kao nevlasničkopravne kategorije, što će za mnoge možda predstavljati paradoks. Zbog toga je potrebno navesti nekoliko primjera koji, po našem mišljenju, potvrđuju kontradiktornost nekih pravnih rješenja u odnosu na društveno vlasništvo.

1) POSTANAK I PRESTANAK DRUŠTVENIH SREDSTAVA U DRUŠTVENOJ PRAVNOJ OSOBI. Stvari, novčana sredstva i materijalna prava mogu postati društveno sredstvo u društvenoj pravnoj osobi na temelju samoupravnog sporazuma, ugovora i drugog pravnog posla, odnosno odlukom nadležnog organa ili po sili zakona (čl. 224. ZUR-a). No, ako je nekretnina postala društveno sredstvo u nekoj organizaciji udruženog rada bez pravnog osnova — njezino vraćanje organizaciji udruženog rada iz koje je izašlo bez tog osnova može se zahtijevati u roku od pet godina, a najkasnije u roku od 10 godina, a pokretne stvari u roku od 3, odnosno 5 godina.

Suprotno tome, društveno sredstvo može prestati da to bude u određenoj društvenoj pravnoj osobi — opet na temelju samoupravnog sporazuma, ugovora ili drugog pravnog posla (čl. 227. ZUR-a). Međutim, ako je stvar bez pravne osnove prestala biti društveno sredstvo u određenoj društvenoj pravnoj osobi — ovlašteni organ te osobe dužan je podnijeti zahtjev za povrat stvari. Ako taj organ ne podnese zahtjev, dužan ga je podnijeti društveni pravobranilac samoupravljanja, a ako ni on to ne uradi, zahtjev će podnijeti nadležni organ društveno-političke zajednice (čl. 228. ZUR-a). Uz to se može podnijeti zahtjev za naknadu štete ako je šteta uzrokovana izlaskom stvari iz društvenih sredstava u toj pravnoj osobi, ili uslijed ometanja njezinog korištenja.

Radi se, dakle, o precizno propisanom pravnom režimu stjecanja i gubitka prava na sredstvima u društvenom vlasništvu. Po tim propisima sredstva u društvenoj pravnoj osobi koja su stečena po valjanom pravnom osnovu jesu sredstva u pravnom vlasništvu te pravne osobe. Time je, u pravilu, utvrđeno i zaštićeno pravo tzv. »grupnog vlasništva«. Ako se to ima u vidu, onda se čini da je izlišno tvrditi da su društvena sredstva »svačija i ničija«. Ona su čvrsto vezana za određenu organizaciju udruženog rada koja ima monopol u korištenju i raspolaganju tim sredstvima, jer ima pravo isključiti sve druge — ima, dakle, vlasničkopravni monopol.

2) ODUZIMANJE NEKRETNINA I DRUGIH SREDSTAVA U DRUŠTVENOM VLASNIŠTVU OD DRUŠTVENE PRAVNE OSOBE. Prema Ustavu (čl. 25) mogu se oduzeti ili ograničiti prava organizacije udruženog rada u pogledu nekretnina i pojedinih konkretnih stvari, ako je to neophodno radi zadovoljavanja za-

Digitized by Google

konom utvrđenih općih interesa. Ustavom je određeno i da za oduzeta prava u pogledu zemljišta i drugih prirodnih bogatstava, organizacija udruženog rada ima pravo na naknadu samo za rad i sredstva uložena u te nekretnine. Ali ako su zemljišta i druga prirodna bogatstva uvjet rada u toj organizaciji, ona ima pravo na naknadu kojom se osigurava da uvjeti njenog rada ne budu pogoršani. I ova odredba je oprečna s već citiranim članom 12. Ustava. Jer čl. 25. Ustava konstituira vlasničkopravni ili bolje reći grupnovlasnički odnos.

3) PRAVNI PROMET DRUŠTVENIM SREDSTVIMA. Zakonom je određeno da su društvena sredstva u pravnom prometu (čl. 200. ZUR). Nosioci tog prava prometa su organizacije udruženog rada kao društvene pravne osobe koje povodom toga zaključuju određene pravne poslove u okviru svoje pravne sposobnosti. U ostvarivanju prava raspolaganja one prenose društvena sredstva na druge društvene pravne osobe, pribavljaju sredstva u društveno vlasništvo od nosilaca prava vlasništva, otuđuju društvena sredstva iz društvenog vlasništva itd. (čl. 201. ZUR-a). Tako je Zakonom definirano pravo raspolaganja sredstvima u društvenom vlasništvu, što je u osnovi novi izraz za vlasničkopravni odnos. Jer, osnovna organizacija ima pravo raspolagati društvenim sredstvima kojima u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima upravljaju radnici te organizacije (čl. 202. ZUR-a). Istodobno, time je riješeno i pitanje subjekta društvenog vlasništva, a to je osnovna i druga organizacija udruženog rada kao društvena pravna osoba.

4) PRAVO RADNIKA DA RADE DRUŠTVENIM SREDSTVIMA. Članom 13. Ustava i članom 15. ZUR-a utvrđeno je pravo radnika u udruženom radu da radi sredstvima u društvenom vlasništvu i da upravlja svojim radom, uvjetima i sredstvima toga rada. Prema tome, pravo rada društvenim sredstvima neotuđivo je pravo radnika koji već radi u udruženom radu, a ne pravo svih za rad sposobnih ljudi pa i nezaposlenih radnika. Ako bi se, dakle, i mogao razumjeti nevlasnički status društvenih sredstava u odnosu na radnike koji već rade na tim sredstvima — to nije moguće u odnosu na ostale radnike odnosno građane, posebno u odnosu na nezaposlene. Ove nejednakosti između zaposlenih i nezaposlenih radnika su zaštićene pravom, s tim što se zaposleni radnici, u okviru svoje organizacije udruženog rada, javljaju i kao pravni vlasnici društvenih sredstava kojim raspolažu, pri čemu imaju vlasnički monopol, jer isključuju sve druge iz toga prava. Iz toga proizilazi da je pravo rada društvenim sredstvima već ustavom i zakonom utvrđeno kao monopolsko, grupno-vlasničko pravo.[14]

5) STJECANJE DOHOTKA PRODAJOM SVOJIH PROIZVODA I USLUGA. Radnici u osnovnim i drugim organizacijama

[14] Ni dopuna čl. 13. Ustava SFRJ koja je predložena Amandmanom IX na Ustav SFRJ ne menja ovu konstataciju.

Digitized by Google

stječu dohodak prodajom svojih proizvoda i usluga na tržištu (čl. 62. ZUR-a). Ovdje se utvrđuje imovinsko-pravni odnos u prometu robe i usluga na tržištu. Subjekt tih odnosa su radnici u određenoj organizaciji kao kolektiv, odnosno sama organizacija udruženog rada. Kupovina i prodaja, otkad postoji i dok postoji predstavlja vlasničko-pravni ili bolje reći imovinsko-pravni odnos. To je nespojivo s društvenim vlasništvom kao nevlasništvom koje je istovremeno svačije i ničije. Onaj tko odlučuje o kupovini ili prodaji pravni je vlasnik odnosne stvari i kao takav pravno je zaštićen.

Naime, dok je robne proizvodnje, odnosno dok proizvodi i usluge imaju svojstvo robe čija se vrijednost utvrđuje prometom na tržištu — moraju postojati i odgovarajući vlasničko-pravni odnosi, jer, kako je utvrdio Marks, robe ne mogu same ići na tržište niti se same razmjenjivati.[15] Marks je imao u vidu tržišne odnose u kapitalizmu. Međutim, i u našem socijalističkom samoupravnom sistemu postoji robna proizvodnja i tržišna razmjena, povodom čega se i društveno-ekonomski odnosi uređuju pravom te postaju i vlasničko-pravni odnosi.

6) STJECANJE DOHOTKA UDRUŽIVANJEM RADA I SREDSTAVA RADNIKA U DVIJE I VIŠE ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA. Radnici osnovne i druge organizacije udruženog rada mogu svoj rad i sredstva udruživati s radom i sredstvima radnika drugih organizacija i na toj osnovi ostvarivati zajednički prihod i zajednički dohodak, te sudjelovati u njegovoj raspodjeli suglasno samoupravnom sporazumu koji međusobno zaključuju (čl. 64. ZUR-a). Udio u zajednički ostvarenom dohotku utvrđuje se prema doprinosu koji su svojim tekućim i minulim radom dali ostvarenju dohotka. Zajednički prihod ostvaruje se prodajom proizvoda i usluga koji su rezultat zajedničkog rada radnika u dvije i više organizacija, odnosno prodajom proizvoda i usluga u suradnji između proizvodnih i prometnih organizacija udruženog rada. S druge strane, zajednički dohodak ostvaruje osnovna i druga organizacija koja u svom poslovanju koristi sredstva drugih os-

---

[15] »Robe ne mogu same ići na tržište, niti se same zamjenjivati. Zato moramo potražiti njihove čuvare, tj. njihove vlasnike. Robe su stvari, pa se stoga ne mogu odupirati čovjeku. Kad one neće milom, čovjek može upotrebiti silu, drugim riječima — uzeće ih. Da bi se ove stvari dovodile u uzajamni odnos kao robe, moraju se njihovi čuvari držati jedan prema drugome kao lica čija volja obitava u tim stvarima, kao da neko otuđujući svoju vlastitu robu može i da prisvoji tuđu samo voljom drugoga, dakle i ovaj i onaj mogu to činiti samo pomoću zajedničkog akta volje. Toga radi moraju jedan drugoga priznati kao privatne vlasnike. Ovaj pravni odnos čiji je oblik ugovor, bio ovaj oblik zakonski razvijen ili ne, jeste odnos volja u kome se ogleda ekonomski odnos. Ovom pravnom odnosu ili odnosu volja daje sadržinu sam ekonomski odnos. Tu lica postoje jedna za druga samo kao predstavnici roba, dakle kao njihovi vlasnici« Usporedi — K. Marks: Kapital I—III, BIGZ 1973, str. 85.

Digitized by Google

novnih organizacija koje su udružile ta sredstva i koje po toj osnovi imaju pravo udjela u zajedničkom dohotku (vidi čl. 62. do 69. ZUR-a). Time je uklonjena svaka neizvjesnost oko mogućnosti udruživanja samo sredstava, tj. minulog rada, a ne istodobno i tekućeg rada radnika. To se još jasnije naglašava u predloženom amandmanu IX na Ustav SFRJ.

Radi se, dakle, o tome da radnici, udružujući svoja sredstva, kao svoj minuli rad, s tekućim radom radnika u drugim osnovnim organizacijama ostvaruju pravo na: povrat vrijednosti udruženih sredstava na temelju mjerila i u oblicima utvrđenim samoupravnim sporazumom; i na naknadu privređivanja udruženim sredstvima, koja se utvrđuje unaprijed u određenom iznosu. Povrat vrijednosti udruženih sredstava i naknada za privređivanje udruženim sredstvima ostvaruje se u dogovorenom razmjeru s ostvarenim dohotkom (čl. 67. ZUR-a).

I pored jasnih odnosa utvrđenih propisima, ipak se postavlja pitanje u nekim stručnim i znanstvenim radovima da li organizacije koje udružuju svoja sredstva stječu dohodak po osnovi svog minulog rada, koji se u tom slučaju javlja kao vlasničko pravni odnos[16] ili se to ostvaruje isključivo po osnovi tekućeg odnosno kreativnog rada.[17]

Sva nastojanja da se stjecanje dohotka po osnovi udruživanja sredstava prikaže da to nije stjecanje po osnovu prava vlasništva, nego tobože po osnovu kreativnog ili upravljačkog rada, pokazuje se izlišnim i deplasiranim, jer je očito da se radi o stjecanju dohotka po osnovu vlasničko-pravnog odnosa. Na ovom primjeru jasno se uočava kontradikcija u Ustavu i u ZUR-u u pogledu tretiranja društvenih sredstava za koje se tvrdi da nisu i da ne smiju biti pravo vlasništva i da se na njima ne mogu zasnivati vlasničkopravni odnosi, odnosno da se ta sredstva ne mogu koristiti za prisvajanje tuđeg viška rada. Međutim, u drugim odredbama Ustava i ZUR-a, kao što smo vidjeli, radnici koji udružuju svoja sredstva imaju pravo po toj osnovi sudjelovati u raspodjeli ostvarenog zajedničkog

[16] »Reći da ovo učešće u dohotku predstavlja prisvajanje po osnovu minulog rada (jer je akumulacija koju udružuju ovi radni kolektivi rezultat njihovog minulog rada) znači isto što i reći da oni prisvajaju dio dohotka po osnovu svojine«. Usporedi Miladin Korać: Socijalistički samoupravni način proizvodnje. op. cit., str. 405.

[17] »Prisvajanje dohotka po osnovu svojine od strane bilo koga (pojedinca, kolektiva ili države) nije suglasno već potpuno suprotno samoupravnim odnosima proizvodnje u KOJIMA SAMO LJUDSKI RAD MOŽE BITI jedina osnova upravljanja i prisvajanja. To samo znači da je i ovo učešće u dohotku prisvajanje na osnovu rada i to tekućeg rada radnika kolektiva koji sredstva akumulacije, u društvenoj svojini, udružuju radi stjecanja dohotka. Tekući rad... obuhvaća i njihov samoupravljački, stvaralački i kreativni rad koji je vezan za njihovu ukupnu aktivnost kao proizvođača roba, a to znači i za sve vrste njihovih odluka o proizvodnoj orijentaciji, izboru tehnologije, načinu upotrebe akumulacije, nabavci i korištenju sredstava za proizvodnju...« Uporedi Miladin Korać, op. cit. str. 406.

Digitized by Google

dohotka. Time se ne potvrđuje društveno vlasništvo kao nevlasničko-pravna kategorija, nego obrnuto.[18]

7) DRUŠTVENO PRAVNE OSOBE ODGOVARAJU ZA SVOJE OBAVEZE SREDSTVIMA KOJIMA RASPOLAŽU. Organizacije udruženog rada i druge društvene pravne osobe odgovaraju za svoje obveze društvenim sredstvima kojima raspolažu (čl. 41. ZUR-a). Radi se o vanjskoj odgovornosti koja ima imovinsko-pravni karakter, a proizilazi iz pravnog prometa društvenim sredstvima. Ako dođe do prisilnog izvršenja radi namirenja vjerovnika po odluci suda, zakonom je propisano koja se društvena sredstva moraju izuzeti od izvršenja.[19] S druge strane, ako organizacija udruženog rada ne može trajnije izvršavati svoje obveze ili ako se u postupku redovne likvidacije utvrdi da su ispunjeni uvjeti za stečaj — pokreće se stečajni postupak. Prema tome, organizacija udruženog rada može prestati bilo u postupku redovne likvidacije, bilo u stečajnom postupku.[20]

U svakom slučaju, likvidiraju se organizacije udruženog rada u kojima radnici nisu u mogućnosti ekonomski svrsishodno koristiti sredstva kojim raspolažu i da ih stalno obnavljaju i uvećavaju. Stečajni postupak provodi nadležni sud, a odluku o postupku redovne likvidacije donosi nadležni organ društveno-političke zajednice. To drugim riječima znači da društvena zajednica putem nadležnih državnih organa oduzima radnicima u tim organizacijama pravo rada društvenim sredstvima, odnosno pravo upravljanja, korištenja i raspolaganja tim sredstvima, što

[18] Interesantno je da i najodlučniji zagovornici društvenog vlasništva kao nevlasničkopravne kategorije u poslednje vrijeme, direktno ili indirektno, priznaju i vlasničkopravni karakter tog vlasništva i po toj osnovi stjecanje dohotka na tim sredstvima bez rada i to eksploatacijom drugih radnika. Tako i Miladin Korać, suprotno svojim ranijim stavovima, sada konstatira da... »...nema stvarnih razloga da se sasvim jasno ne prizna istina da u svim slučajevima u kojima banke ili privredne organizacije daju novac (koji je društvena, a ne njihova privatna ili grupna svojina) na zajam i na njega naplaćuju kamatu, postoji sticanje dohotka po osnovi svojine, odnosno prisvajanje bez rada i eksploatacija, tj. da u društvenom sektoru jugoslovenske privrede djeluje tržište novčanog, odnosno kamatonosnog ili zajmovnog kapitala kao element kapitalističkih odnosa proizvodnje... Zbog toga mi se čini da nema nikakvih stvarnih razloga koji bi osporavali potrebu da se sasvim jasno prizna ta istina... da postoje i određeni elementi kapitalističkih odnosa proizvodnje, tj. tržište novčanog kapitala koje omogućuje da se po osnovi društvene svojine prisvaja dohodak bez rada i nastaje određeni stepen eksploatacije (onih radnika koji plaćaju tu naknadu)«. Uporedi Miladin Korać: Aktuelne dileme o tržištu radne snage i tržištu kapitala u Jugoslaviji, Socijalizam, Beograd, br. 6/87, str. 36 i 37.

[19] Na stvarima i pravima u društvenom vlasništvu kojima se koriste društveni pravni subjekti ne može se provesti izvršenje samo onda ako su te stvari uvjet za obavljanje njihovih zadataka odnosno uvjet njihovog rada (vidi čl. 6. Zakona o izvršnom postupku, Službeni list SFRJ, br. 20/78.

[20] Vidi čl. 5, 6, 103 i 240. Zakona o sanaciji i prestanku organizacija udruženog rada, Službeni list SFRJ, broj 72/86, 42/87 i 75/87.

Digitized by Google

predstavlja u izvjesnom smislu eksproprijaciju. Dakle, način kako je pravno uređena vanjska, imovinskopravna odgovornost društvenih pravnih subjekata pokazuje da su oni pravni vlasnici društvenih sredstava kojim raspolažu i da samo tim sredstvima odgovaraju, odnosno da nema apstraktnog društvenog vlasništva, na što upućuje nevlasnička teorija o društvenom vlasništvu kao svačijem i ničijem ili na što upućuju ranije navedene odredbe Ustava i ZUR-a o društvenom vlasništvu kao nevlasništvu.

8) MJERE ZAŠTITE SAMOUPRAVNIH PRAVA I DRUŠTVENOG VLASNIŠTVA. Društveno vlasništvo i samoupravljanje predstavljaju osnovu socijalističkog samoupravnog društva pa je logično da su pod posebnom društvenom zaštitom. Ovu zaštitu sprovode skupštine DPZ, sudovi i nadležni drugi državni i samoupravni organi. Državni organi svojim autoritativnim mjerama i odlukama zaštićuju prava rada društvenim sredstvima i druga prava u pogledu društvenog vlasništva u slučaju onemogućavanja i ograničavanja njihovog iskorištavanja, uzurpiranja, nezakonitog raspolaganja i kada se teže oštećuju društveni interesi (čl. 600. ZUR-a). Skupština DPZ u ostvarivanju ove zaštite poduzima tzv. privremene mjere u odnosu na organizaciju udruženog rada u kojoj su: bitno poremećeni samoupravni odnosi; teže oštećeni društveni interesi; i ako ne izvršava zakonom utvrđene obveze (čl. 601 — 605. ZUR-a).

Skupština DPZ može poduzeti ove privremene mjere prema organizaciji udruženog rada: 1) smijeniti poslovni organ; 2) smijeniti s dužnosti pojedine radnike s posebnim ovlaštenjima; 3) raspustiti radnički savjet; 4) raspustiti izvršni organ; 5) raspustiti organ samoupravne radničke kontrole; 6) raspustiti disciplinsku komisiju, itd., (čl. 606. ZUR-a). Ako su u organizaciji udruženog rada počinjene naročito teške povrede u narušavanju samoupravnih prava, oštećivanje društvenih interesa ili u neizvršavanju zakonskih obveza — skupština DPZ može u toj organizaciji imenovati privremeni organ koji u osnovi ima ulogu prinudne uprave.

Kao što se vidi, privremene mjere su, pogotovo ako se imenuje privremeni organ upravljanja (prinudna uprava), snažno sredstvo u rukama državnog organa u zaštiti društvenog vlasništva i samoupravljanja. Zanimljivo je da se u cilju te zaštite samoupravljanje radnika privremeno ograničava, a moglo bi se reći i da se ukida. Iz toga nedvosmisleno proizilazi da su privremene mjere snažan oblik intervencije državnih organa u odnosu na organizaciju udruženog rada u kojoj se ugrožava društveno vlasništvo i samoupravljanje, što je još jedan dokaz da društveno vlasništvo nije svačije i ničije, nego da su organizacije udruženog rada subjekti društvenog vlasništva, odnosno da su grupni vlasnici u sistemu podijeljenog prava vlasništva nad društvenim sredstvima, odnosno da su specifični subjekti tog vlasništva i državni organi, koji, koristeći se tim pravom, kao i pravom političke vlasti, zaštićuju tako postavljene vlasničke odnose.

Digitized by Google

DRUŠTVENO VLASNIŠTVO KAO PODIJELJENO PRAVO VLASNIŠTVA

Prije raspravljanja i definiranja društvenog vlasništva kao podijeljenog prava vlasništva u socijalizmu, treba analizirati mogućnosti i uvjete ukidanja prava vlasništva na društvenim sredstvima. Treba, naime, odgovoriti na pitanje: mogu li se ukinuti vlasničko pravni odnosi na sredstvima u društvenom vlasništvu i to u zemlji koja je tek na početku izgradnje socijalizma i u kojoj su oskudne mogućnosti da zadovolji neophodne životne potrebe ljudi?

Za ukidanje privatnog vlasništva, po predviđanjima klasika marksizma, treba prethodno ispuniti niz uvjeta. »Opća asocijacija svih članova društva za zajedničko i plansko iskorištavanje proizvodnih snaga, proširenje proizvodnje u takvom stupnju da bi zadovoljila potrebe svih ljudi, prestanak stanja u kome se potrebe jednih zadovoljavaju na račun drugih, potpuno uništenje klasa i njihovih suprotnosti, svestrani razvitak sposobnosti svih članova društva uklanjanjem dosadašnje podjele rada, industrijskim odgojem, mijenjanjem djelatnosti, učešće svih i dobrima koja su svi proizveli, stapanjem grada i sela — to su glavni rezultati ukidanja privatnog vlasništva«.[21] To drugim riječima znači da je za ukidanje vlasničko-pravnih odnosa neophodno prethodno proširiti i povećati proizvodnju kako bi se zadovoljile potrebe svih ljudi, što bi omogućilo primjenu načela: od svakog prema sposobnostima — svakome prema potrebama i u kojem bi bilo uklonjeno stanje u kojem se potrebe jednih zadovoljavaju na račun drugih; ukinuti klase i klasne suprotnosti; svestrano razviti sposobnosti svih članova društva i ukloniti podjelu rada i razlike između grada i sela itd. Ukidanjem privatnog kapitalističkog vlasništva u socijalizmu učinjen je tek prvi korak u podruštvljavanju sredstava za proizvodnju, ali je i dalje ostalo ograničeno privatno vlasništvo zemljoradnika nad zemljom i vlasništvo sredstava osobnog rada radnih ljudi u zanatstvu, ugostiteljstvu i sličnim djelatnostima. Budući da proizvodne snage nisu dovoljno razvijene ni u jednoj socijalističkoj zemlji pa ni u Jugoslaviji, ograničene su mogućnosti zadovoljavanja potreba ljudi. Ograničena materijalna dobra, a uslijed toga i ograničeno prisvajanje, uz nejednake mogućnosti zadovoljavanja potreba pojedinaca — uzrokuje imovinske i druge nejednakosti, sukobe interesa i sporove.

U takvim uvjetima ne mogu se ukidati vlasničko-pravni odnosi nad sredstvima za proizvodnju i drugim sredstvima, ali se oni mogu mijenjati i prilagođavati socijalističkim društvenim odnosima. Kod nas je ukinuto kapitalističko privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i prirodnim i drugim bogatstvima

---

[21] F. Engels: Principi komunizma, Marks — Engels: Glavni radovi, Stvarnost, Zagreb 1979. str. 355.

Digitized by Google

i sve je to pretvoreno u društveno vlasništvo. Međutim, iako je ukinuto kapitalističko privatno vlasništvo na tim sredstvima to još ne znači da je ukinuto i vlasništvo uopće. Društveno vlasništvo nije i ne može biti u sadašnjim uvjetima nevlasničkopravna kategorija, tj. da na njemu nitko nema pravo vlasništva, jer za to nisu ispunjene bitne pretpostavke.[22] Ukidajući državno vlasništvo sredstava za proizvodnju u Jugoslaviji su ta sredstva dobila status društvenog vlasništva, čime se sužava monopolska moć države u odnosu na društvena sredstva i dohodak, ali se time nije ukinulo pravo vlasništva i na njemu zasnovani monopol, koji je kao što smo pokušali primjerima pokazati, i u nas pravom uređen i zaštićen državnom prinudom.

U znanstvenim radovima o društvenom vlasništvu ispravno se insistira na tome da se razlikuje vlasništvo u ekonomskom od vlasništva u pravnom sadržaju. Ekonomski vlasnik je i onaj subjekt koji faktički prisvaja i troši društveni proizvod neovisno o raspolaganju sredstvima za proizvodnju odnosno pravu vlasništva.[23] Vlasništvo u ekonomskom smislu pokazuje tko raspolaže sredstvima i dohotkom. Ekonomsko prisvajanje proizvoda i usluga zasnovano je na ekonomskom vlasništvu sredstava za proizvodnju. Jer, kako je pisao Marks, prije nego što se izvrši raspodjela proizvoda, raspodjeljuju se sredstva za proizvodnju i članovi društva u različite vrste proizvodnje. »Raspodjela proizvoda očevidno je samo rezultat ove raspodjele koja je uključena u samom procesu proizvodnje i koja određuje strukturu proizvodnje«.[24]

Međutim, ne treba zaboraviti da ekonomsko prisvajanje i raspolaganje proizvodima u klasnom društvu mora biti monopolsko jer isključuje ili ograničava učešće ostalih pojedinaca ili grupa. Da bi se ovaj ekonomski monopol mogao ostvarivati pot-

[22] U vezi s tim prof. Marsenić konstatira da »društvena svojina u uslovima prisvajanja po principu prema potrebama zasnovana je na obilju društvenih sredstava za proizvodnju, na jednakosti individua i ekonomskih subjekata sa stanovišta njihovog odnosa prema društvenim sredstvima za proizvodnju, na nepostojanju države ali ni tržišnih oblika privređivanja, na ugrađenosti u ljudsku prirodu pravila ponašanja koja slede zajedništvo bez prinude itd. Ovaj »nivo« društvene svojine nije ni po čemu sporan među marksistima; on se ne može logički, teorijski, idejno i politički osporavati, ali ga nije moguće empirijski ni dokazivati«. Uporedi Dragutin V. Marsenić: Sumnje u privredni sistem Jugoslavije, Ekonomika, Beograd 1986, str 15.

[23] »Ekonomski vlasnik je svaki onaj subjekt koji »raspolaže« nekim proizvodnim faktorom ili nekim (društvenim ovlašćenjem za ekonomsku funkciju kojom doprinosi održanju, stvaranju ili povećavanju postojećeg ekonomskog bogatstva pa se, zato, na osnovi legitimnosti i faktiviteta ovih ovlaštenja i funkcija uključuje u sferu prisvajanja ekonomskih rezultata društvenog rada«, dr Ivan Maksimović: Teorijske osnove društvenog vlasništva, Savremena administracija, Beograd 1975. str. 11.

[24] K. Marks: Prilog kritici političke ekonomije, Kultura, Beograd 1956. str. 187.

Digitized by Google

rebna mu je pravna zaštita. Zbog toga se ekonomsko vlasništvo pravno uređuje i zaštićuje te pretvara u pravo vlasništva.[25] Prema tome, društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i dohotkom u socijalističkim samoupravnim odnosima nije samo vlasništvo u ekonomskom, nevlasničkom smislu, tj. nije istovremeno svačije i ničije, nego na njemu postoji pravo vlasništva koje pripada određenim subjektima — nosiocima tog vlasničkog prava.[26]

Sada treba utvrditi tko jest, tko može ili treba biti subjekt društvenog vlasništva kao prava vlasništva i što to pravo sadrži. Čini se da su neodrživa shvatanja i teorije o jednom odnosno jedinstvenom subjektu društvenog vlasništva. U socijalističkom samoupravnom društvu društveno vlasništvo jest negacija privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, ali ne i negacija svakog vlasničkopravnog odnosa, jer to je ipak klasno društvo koje ima robnu proizvodnju, društvo u kojemu djeluje zakon vrijednosti i drugi tržišni zakoni, u kojemu postoji oskudica u zadovoljavanju potreba ljudi, u kojem se vrši raspodjela prema rezultatima rada itd., i naposljetku u kojemu monopol ekonomskog prisvajanja mora biti pravno zaštićen. Osim toga treba imati na umu da je sadržaj društvenog vlasništva kao prava vlasništva različit u odnosu na iskonski pojam vlasništva, osobito privatnog.[27]

U socijalističkom samoupravnom društvu pravo vlasništva mora biti suženo i ograničeno, kako u odnosu na društveno tako i u odnosu na privatno vlasništvo. Vlasničko pravo u tim uvjetima nije pravo neograničenog raspolaganja, korištenja, odnosno

---

[25] »Pravni institut svojine, tj. svojinsko pravo, nastao je zato da bi se vlasnicima zaštitila svojina, odnosno omogućilo prisvajanje proizvoda stvorenih pomoću njihovih sredstava«. Uporedi — A. Bajt: Društvena svojina u Ustavu i Zakonu o udruženom radu, Socijalizam, Beograd, br. 3/77, str. 411.

[26] Nosilac prava vlasništva je organizacija udruženog rada koja sudjeluje u obveznim odnosima, kao subjekt koji stječe prava i preuzima obveze. U stjecanju društvenih sredstava ona mora steći i prava na tim sredstvima. »Time se nužno nameće da ona ima imovinu, jer sudjelujući u pravnom prometu i promećući sredstva u društvenom vlasništvu stalno steče prava ali preuzima i obaveze. Ne može se izbjeći da subjekt u obveznom odnosu bude nosilac toga i onda kada se radi o društvenom vlasništvu, što rječito potvrđuje i svakodnevna praksa temeljena na propisima kojima se regulira pravni promet i postupci u vezi toga prometa te njezino sankcioniranje praksom sudova« Uporedi — Jakša Barbić: Društveno vlasništvo i poslovna praksa, Naše teme, Zagreb, br. 10—12/1985. str. 1041.

[27] Vlasništvo u objektivnom smislu bilo je prvobitno definirano kao: »sve što nekome pripada, sve njegove telesne i netelesne stvari nazivaju se njegovom svojinom« (paragraf 353), a vlasništvo u subjektivnom smislu: »posmatrana kao pravo svojina je ovlaštenje — da se suštinom i koristima neke stvari po svojoj volji raspolaže, i svakog drugog od toga isključi« (paragraf 354), Usporedi — Austrijski građanski zakonik, prijevod dr Dragoljuba Aranđelovića, izdanje knjižnice Gece Kona, Beograd 1922.

Digitized by Google

nekorištenja, a niti uništenja ili napuštanja stvari i sl.[28] Privatno je vlasništvo nad zemljom, kao i društveno, ograničeno time što je zemlja određena kao »dobro od općeg interesa« (čl. 85. Ustava SFRJ) te je nametnuta obaveza njene racionalne obrade u skladu s propisanim uvjetima. Ako se, međutim, poljoprivredno zemljište ne koristi u poljoprivredne svrhe i na propisan način, može se privremeno oduzeti i povjeriti na upravljanje općini, koja to zemljište daje u zakup. To se ograničenje odnosi i na zemljište u društvenom vlasništvu kojim gospodare organizacije udruženog rada i na ono u vlasništvu građana. Značajna su ograničenja i u odnosu na druga sredstva za proizvodnju kojima gospodare organizacije udruženog rada (vidi čl. 184. do 232. ZUR-a). Ta su ograničenja utvrđena i Ustavom time što je nametnuta obveza radnicima u tim organizacijama da se društvenim sredstvima na kojim ostvaruju pravo rada društveno i ekonomski svrsishodno koriste; da ih stalno obnavljaju i povećavaju; da ih unapređuju. Iz toga proizilazi da su za radnike u udruženom radu utvrđena konkretna vlasnička prava na društvenim sredstvima u njihovoj organizaciji — koja oni samostalno ostvaruju pod odgovarajućim uvjetima i ograničenjima. Ako se radnici pri tome ne pridržavaju propisanih uvjeta i ograničenja u disponiranju društvenim sredstvima, snose za to odgovornost pa i sankcije. Jedna od sankcija može biti i oduzimanje prava radnika da rade na društvenim sredstvima u toj organizaciji, a provodi se redovnom likvidacijom ili stečajem.

Rezultati (ne samo našeg) istraživanja i analiza društvenog vlasništva u socijalističkom samoupravnom društvu u postojećim uvjetima i ograničenjima u gospodarenju tim sredstvima upućuju na zaključak da subjekt društvenog vlasništva nije i ne može biti jedinstven, odnosno da to isključivo nije ni društvo, ni država, ni udruženi rad, niti pojedini radnik, nego da je to pravo vlasništva podijeljeno na više subjekata. Podijeljeno pravo vlasništva znači da više titulara na istom objektu imaju odgovarajuća vlasnička prava.[29]

---

[28] Inače puno pravo vlasništva znači: »Po sili prava: slobodno svojom svojinom raspolagati, može potpuni vlasnik redovno svojom stvari po svojoj volji koristiti se ili se ne koristiti; on je može uništiti; celu ili neke delove od nje na druge preneti, ili se bezuslovno svojine odreći, to jest napustiti je«, Paragraf 362 Austrijskog građanskog zakonika.

[29] O podijeljenom pravu vlasništva u Pravnoj enciklopediji pored ostalog se konstatira: »...kod podeljene svojine više lica ima samostalna svojinska prava, nijedno nije potpuni sopstvenik, nijedno ne »ograničava« drugo, već vrši samostalno svoje pravo iako stvar ne iskorištava ili njome raspolaže u cjelini, već samo djelomično... Apsolutna svojina je karakteristična za privatnu, a podeljena za kolektivnu svojinu«, Uporedi: Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, str. 964.

O podijeljenom vlasništvu u Austrijskom građanskom zakoniku stoji: »Ako je pravo na suštinu stvari s pravom na koristi od iste stvari u jednom istom licu sjedinjeno, onda je pravo svojine potpuno i nepodeljeno. Ako pak jedno lice ima pravo na suštinu stvari, a

Digitized by Google

U nekim znanstvenim i stručnim radovima poslednjih godina ukazuje se da na sredstvima u društvenom vlasništvu zapravo postoji podijeljeno pravo vlasništva.[30]

Na društvenom vlasništvu, po našem mišljenju, mogu biti nosioci podijeljenog prava vlasništva: 1) organizacije udruženog rada u materijalnoj proizvodnji, prometu i uslugama, 2) organizacije udruženog rada u društvenim djelatnostima, 3) banke i druge financijske organizacije, 4) Samoupravne interesne zajednice, 5) radnik u udruženom radu, 6) država, tj. društveno-političke zajednice. Svaki od ovih subjekata ima odgovarajuća vlasnička prava na sredstvima u društvenom vlasništvu, što odražava i grupnovlasničke odnose, uprkos neprestanom osporavanju tih odnosa u našoj društvenog politici. Prof. A. Dragičević s pravom konstatira da nikome pa ni nama nije pošlo za rukom da likvidira grupno posjedovanje i iskorištavanje sredstava za proizvodnju, jer ih tako snažno nameće rascjepkanost materijalnih uvjeta proizvodnje, a iz te osnove uglavnom proizilazi neminovnost robne proizvodnje, tržišta, novca, odnosa ponude i potražnje, zakona vrijednosti itd. »Grupno posjedovanje i grupno iskorištavanje rascjepkanih sredstava za proizvodnju iz čega proizilaze najvažniji oblici preostale čovjekove otuđenosti — mogu podjednako biti realna osnova za svako djelovanje zakona vrijednosti: kako zakona tržišne vrijednosti (vrijednosna cijena),

---

drugo pak zajedno sa pravom na suštinu isključivo pravo na koristi iste stvari, onda je pravo svojine podeljeno, i za oboje nepotpuno. Onaj se naziva vrhovni vlasnik, a ovaj vlasnik koristi«, usporedi — Austrijski građanski zakonik, paragraf 357.

Razumije se da ranije nastali znanstveni i teoretski stavovi o podijeljenom pravu vlasništva izloženi u navedenoj Enciklopediji ili pravne norme izložene u bivšem Austrijskom građanskom zakoniku ne odgovaraju u cjelini podjeljenom pravu vlasništva na društvenim sredstvima u našim sadašnjim uvjetima i potrebama. Pravna znanost i zakonodavni organi morat će uložiti napore u cilju adekvatnog teoretskog definiranja i normativnog izražavanja podijeljenog prava vlasništva na društvenim sredstvima u socijalističkim samoupravnim odnosima.

[30] Tako dr N. Visković ističe: »Naš sistem socijalističkog vlasništva (ali i političke vlasti neizbježno) jest sistem podijeljenog i grupnog vlasništva! Što se to s nelagodnošću prešućuje u našoj političkoj ideologiji i u našoj ideologiziranoj politologiji, od ustava do presuda, lako je razumljivo. Novi titulari vlasništva postali su nosioci društvene moći koja nije posve suglasna s daljim i bližim idejno-političkim uvjerenjima i programima proleterske revolucije« Usporedi — dr Nikola Visković: Klasnost i vlasništvo, Pogledi, Split, br. 1/85, str. 14. — Franc Černe ukazuje »da je u Marksovom smislu dvostranosti društveno kolektivne svojine — kao individualne i zajedničke — potrebno u nas govoriti pre svega o tzv. posredno društveno kolektivnoj (robnoj vrednosti) svojini kao trostranoj svojini (svojinskih prava): pojedinaca (radnika), radnih kolektiva, organizovanih u tzv. kolektivne privredne organizacije i teritorijalne zajednice. To ne znači da je ovakva svojina zapravo nesvojina (svakog i nikog), nego samo točno raspoređena (alocirana)...«, France Černe: Društveno svojinski ekonomski subjekti... Socijalizam, Beograd, br. 10/86, str. 36.

Digitized by Google

tako i zakona cijene proizvodnje. Primjena jednog ili drugog oblika ne proizilazi iz napuštanja ili povratka privatnog vlasništva već naprosto zavisi o stupnju rascjepkanosti sredstava za proizvodnju koja se grupno koriste«.[31]

Da postoji podijeljeno pravo vlasništva na društvenim sredstvima u socijalističkom samoupravnom društvu upućuju i određeni stavovi u Programu SKJ, na primjer: »Oblik prodruštvljavanja sredstava za proizvodnju može biti različit na putu od posredno društvene ili državne svojine — koja je karakteristična za prve faze socijalističkog razvitka — ka što neposrednijoj društvenoj svojini kojom sve neposrednije upravljaju slobodni i udruženi radni ljudi. Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju razvija se u skladu s materijalnim, društvenim i političkim snaženjem socijalističkog društva. Otuda, sve dok se društveno prisvajanje vrši preko, ili uz prisustvo, društvene sile u obliku države ili političke vlasti, u svakoj formi društvene svojine ima više ili manje ostatka državne svojine«.[32] Prema tome, u prvim fazama socijalističke izgradnje društvena sredstva su tek posredno u društvenom vlasništvu, ali će se ona jačanjem socijalizma i istodobno slabljenjem utjecaja države sve više podruštvljavati. Dakle, sve dok u društvenom vlasništvu ima ostataka državne svojine vlasništvo je u suštini podijeljeno, odnosno na društvenim sredstvima postoji podijeljeno pravo vlasništva.

Analizom uzroka ekonomske i političke krize u našem društvu došlo se do zaključka da se u privrednom sistemu zemlje nalaze duboki i dugotrajni defekti koji izazivaju krupne poremećaje u društvenoj reprodukciji. »Među njima su svakako *najznačajniji i najteži oni koji se odnose na nevlasničku koncepciju društvenog vlasništva* (podvukao Đ. G.) i na institucionalna rješenja koja su utemeljena na takvoj osnovi. Riječ je o tretmanu društvenog vlasništva gotovo kao pukog općeg uvjeta rada, a ne vrijednosti (društveni kapital) koja se mora obnavljati i uvećavati. Posljedice koje su iz toga proizašle su neracionalno i neefikasno korištenje društvene imovine, neadekvatno vrednovanje proizvodnih činilaca, socijalizacija gubitaka, odsustvo motivacije, preferiranje osobnih dohodaka na račun akumulacije, sporo mijenjanje privredne strukture i dr. Sve to dovelo je do erozije društvenog vlasništva i ugrožavanja ne samo proširene, nego i proste reprodukcije«.[33]

Da bi se te slabosti otklonile, kreatori društvene politike sada predlažu napuštanje nevlasničkopravne koncepcije društvenog vlasništva i u osnovi zagovaraju podijeljenog prava vlasni-

---

[31] Adolf Dragičević: Kritika političke ekonomije, Globus, Zagreb, str. 318—319.

[32] Program SKJ, op. cit. str. 308.

[33] Polazne osnove za reformu privrednog sistema, Delegatski vjesnik, Zagreb, br. 432 od 30. VI 1988. god. Uvodne napomene, str. 3.

Digitized by Google

štva na društvenim sredstvima. To proizilazi iz izričitog zahtjeva da »Treba napustiti »vlasničku« koncepciju društvenog vlasništva i utvrditi njene titulare«.[34] Uz to predlaže se uvođenje tržišta (društvenog) kapitala i obveznog dijela akumulacije kao »cijenu upotrebe društvenih sredstava u visini realne kamate na društvena sredstva kojima raspolaže samoupravno poduzeće, *s obzirom da društveno vlasništvo nije »nevlasništvo«, pa, prema tome, ima svoju cijenu upotrebe*«,[35] (podvukao Đ. G.). I dalje, »samoupravna poduzeća bi, i po prvoj i po drugoj alternativi, izdvajala, po svom interesu, dodatnu akumulaciju za proširenu reprodukciju. Ona bi, po jednoj varijanti, zbog motivacionih razloga, *mogla da bude tretirana kao vlasništvo, kao minuli rad radnog kolektiva* (po kojoj osnovi bi se dobivao jedan dio osobnog dohotka)«,[36] (podvukao Đ. G.). Kao »titular« odnosno subjekt društvenog vlasništva u sistemu podijeljenog prava vlasništva bilo bi samoupravno poduzeće u odnosu na društvena sredstva kojim gospodari. »Samoupravno poduzeće treba da bude osnovni tužišni i razvojni subjekt i kao takvo subjekt društvenog vlasništva, koja vrijednosno ne bi smjela biti otuđena i pretvorena, odnosno prelijevana u privatno vlasništvo. Takvo samoupravno poduzeće treba da snosi ekonomski i imovinski rizik svojih poslovnih odluka«.[37]

Radi što cjelovitijeg definiranja prava nosilaca podijeljenog vlasništva, sve subjekte društvenog vlasništva kao prava vlasništva možemo, s obzirom na njihova vlasnička prava, podijeliti u tri skupine i to: država, organizacije udruženog rada i odgovarajući drugi samoupravni subjekti, i radnik u udruženom radu.

Država — odnosno pojedine društveno-političke zajednice, od općine do federacije, svaka u okviru Ustavom utvrđenih prava i dužnosti — ima generalna vlasnička prava na svim sredstvima u društvenom vlasništvu na svojem teritoriju. Ova prava ostvaruju se na više načina, a osobito: 1) zaštitom društvenog vlasništva kojim gospodare organizacije udruženog rada i drugi društveni pravni subjekti, uz ograničavanja korištenja, upravljanja i raspolaganja u propisanim uvjetima; 2) propisivanjem sadržaja upravljanja, korištenja i raspolaganja društvenim sredstvima i uvjeta i kriterija stjecanja i raspodjele dohotka u udruženom radu;[38] 3) nadziranjem korištenja odnosno gospodare-

[34] Polazne osnove... op. cit. toč. 1, 2.

[35] Polazne osnove... op. cit. toč. 1, 7.

[36] Polazne osnove... op. cit. toč. 1, 7. st. 3.

[37] Polazne osnove... op. cit. toč. 1, 13.

[38] »Budući da vlasništvo uvijek egzistira u formi prava, a svako pravo proizilazi iz političkog sistema u kojem se formira subjekt prava i vlasništva, to je razumljivo i Hegelovo određenje prava kao najvišeg oblika vlasništva. Onaj tko raspolaže pravom u smislu vrhovnog suvereniteta, taj disponira i karakterom vlasništva određujući formalne preduvjete pod kojima funkcionira neki određeni oblik vlasništva, dakle,: privatno, državno ili društveno vlasništvo. Ono što se u našoj teoriji naziva društvenim vlasništvom u biti su

Digitized by Google

nja društvenim sredstvima u organizacijama udruženog rada; 4) neposrednim raspolaganjem društvenim sredstvima koja nisu data na korištenje samoupravnim organizacijama; 5) sudjelovanjem u raspodjeli dohotka stečenog na društvenim sredstvima (porezi, doprinosi). Država preko svojih organa inače ne sudjeluje neposredno u upravljanju i raspolaganju društvenim sredstvima, jer je to prepušteno samoupravnim organizacijama. Međutim, ako udruženi radnici ne poštuju ili zloupotrebljavaju ta prava, država — ne samo kao politička vlast nego i kao glavni vlasnik društvenih sredstava — poduzima odgovarajuće mjere kako bi zaštitila to vlasništvo. U tom slučaju može se provesti likvidacija odnosno stečaj organizacije udruženog rada, a to znači da se radnicima oduzima pravo rada društvenim sredstvima u toj organizaciji.

Organizacije udruženog rada, kao jedinstvo udruženog rada radnika i društvenih sredstava, subjekti su vlasničkih prava — prava upravljanja, korištenja i raspolaganja u granicama propisanim zakonom, na društvenim sredstvima u svojoj organizaciji. To je, dakle, ne samo pravo na suštinu društvenog vlasništva nego istodobno i pravo na trajne koristi od tog vlasništva. Trajne koristi ima i država, a i svaki radnik u toj organizaciji, pa su vlasnička prava između njih i podijeljena. Podjela je izvršena tako da »korist« — dohodak stečen na društvenim sredstvima u organizaciji udruženog rada — pripada toj društvenoj pravnoj osobi u iznosu od oko 60% i društvu za opće i zajedničke potrebe u iznosu od oko 40%. Grupnovlasnička prava organizacija udruženog rada kao subjekta podijeljenog prava vlasništva na društvenim sredstvima u toj organizaciji, i sada su, kao što je ranije konstatirano, utvrđena Ustavom i zakonima, uz odgovarajuću zaštitu tih prava, a i sankcije u slučaju povrede tih prava.

I radnik u udruženom radu subjekt je vlasničkog prava na društvenim sredstvima, koje proizilazi iz prava rada tim sredstvima, a sastoji se od prava prisvajanja dijela »koristi« odnosno dohotka kroz sredstva za njegov osobni dohodak i zajedničku potrošnju u skladu s raspodjelom prema rezultatima rada. Ako se ostatak dohotka (nakon što se izdvoje sredstva za opće i zajedničke društvene potrebe i ostalo) označi kao 100, onda se on u osnovi raspodjeljuje tako da radnici dobiju cca 80%, a ostatak od 20% čistog dohotka izdvaja se za akumulaciju u toj organizaciji. Razumije se da su ovo prosječni i aproksimativni podaci koji se odnose na sve organizacije i sve radnike zaposlene u njima, a raspodjela u pojedinim organizacijama može biti, i često je, drugačija.

---

političko-pravne odredbe pomoću kojih je oblikovan sistem cjelokupne reprodukcije života. Onaj tko donosi pravne propise i zakone koji reguliraju sistem reprodukcije života taj je podjednako subjekt prava kao i subjekt društvenog vlasništva«, Uporedi — Davor Rodin: Ideološki, politički i pravni okviri privatnog, državnog i društvenog vlasništva, Naše teme, br. 10—12/85, str. 968.

Digitized by Google

Prema tome, i u praksi postoji i ostvaruje se podijeljeno pravo vlasništva na društvenim sredstvima, na koje se u posljednje vrijeme ukazuje u znanstvenim i stručnim radovima.[39]

Dakle, podruštvljavanje sredstava za proizvodnju i njihovo pretvaranje u društveno vlasništvo na kojem neće biti prava vlasništva dugotrajan je proces, a ostvarivat će se različitim oblicima i sadržajima, u kojima će se još dugo zadržati vlasničko-pravni odnosi putem grupnog, državnog i individualnog vlasništva. U izgradnji socijalističkih samoupravnih odnosa u Jugoslaviji taj se proces odvija od uvođenja radničkog samoupravljanja i to u obliku podijeljenog prava vlasništva na društvenim sredstvima, iako su, kako smo vidjeli, Ustavne i zakonske odredbe o tome nepotpune i kontradiktorne.

Mnogi naši stručnjaci i znanstvenici nepravedno zanemaruju kategoriju podijeljenog prava vlasništva kao oblika kroz koji se izražava ili može izražavati kolektivno, odnosno društveno vlasništvo, jer je navodno taj oblik vlasništva nastao u feudalizmu i nestao u njemu odnosno s njime. Razumije se da nitko ne misli da bi na društveno vlasništvo trebalo primjenjivati sadržaj podijeljenog prava vlasništva iz doba feudalizma.[40] Radi se o tome da podijeljeno pravo vlasništva u načelu odgovara društvenom vlasništvu u početnim fazama socijalističke izgradnje i da

---

[39] U teorijskim osnovama društvenog vlasništva prof. Vl. Rašković u osnovi polazi od podijeljenog prava vlasništva iako ga izričito ne spominje. On ukazuje da u našim uvjetima svojina se »prelama u trostrukom smislu: u društvenom (komuna, republika, federacija) i u društveno-kolektivnom (poduzeće, OOUR) — deo koji se odvaja za fondove, i društvenom radi ličnog — deo koji sledi za lične dohotke radnika. U celini uzevši, to su razni stepeni neposrednosti i posrednosti socijalističke svojine koji imaju za osnovu društvenu intesiju — da socijalistička svojina treba da čini materijalnu bazu svestranog razvitka radnog čoveka, adekvatno socijalističkom principu »nagrade prema radu«. Otuda svojina u našoj zemlji nema karakter neke »čiste« svojine, niti privatno kapitalističkog, niti socijalističko-državnog tipa, već izražava svojstvo odnosa društveno-individualnog, gdje je društveno manje-više fiksirano, dok je društveno-kolektivno (poduzeće, OOUR), i individualno preko ličnih dohodaka varijabilno, jer zavisi od produktivnosti rada...« Uporedi — dr Vladimir Rašković: Sociologija rada, Savremena administracija, Beograd 1980, str. 115.

[40] Slažemo se dr R. Kovačević koja u vezi s tim konstatira da: »Društvena svojina u pojmu podrazumijeva pluralitet subjekta prisvajanja, jer je ciljna svojina i služi za podmirenje potreba svih članova društva. Obim ovlaštenja za pojedine subjekte zavisit će od subjekta u pitanju i objekta prisvajanja. Ustavna odredba da »nitko nema pravo svojine na društvenim sredstvima za proizvodnju« ne može zamijeniti potrebu tačnog utvrđivanja subjekata i njihovih ovlaštenja u pogledu društvenih sredstava. Prigovor podeljene svojine i upoređenje društvene svojine sa feudalnom svojinom nema nikakvog smisla. Jedino što može asocirati na feudalnu svojinu jeste izvjesna neizdiferenciranost ekonomskih i pravnih do političkih (samoupravnih — vrednosnih) obeležja kod društvene svojine, ali u jednom, rekli bismo, pozitivnom smislu«, Usporedi — dr Radmila Kovačević-Kuštrimović: Osnovna pitanja teorijskog koncepta društvene svojine, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, br. 4/83, str. 482.

Digitized by Google

bi ga trebalo stručno i znanstveno obraditi i na odgovarajući način pravno normirati. Analiza društveno-ekonomskih i pravnih problema u području društvenog vlasništva otkriva da dosadašnja rješenja ne odgovaraju sadašnjim mogućnostima i potrebama i da bi ih trebalo radikalno mijenjati kako bismo društveno-ekonomske odnose i pravne propise uskladili sa našom društveno-ekonomskom stvarnosti te otklonili nesklad između društvene politike i prakse — između normativnog i stvarnog.

Poslednjih godina sve se češće zahtijeva da se politička frazeologija više ne prenosi u zakone i druge normativne akte, a to se odnosi i na pravno uređivanje društvenog vlasništva.[41] Uviđa se da je ideološko-političko proklamiranje pa i ustavnim normama proglašavanje društvenog vlasništva kao nevlasničko-pravne kategorije bilo preuranjeno i da nije dalo očekivane rezultate. »Drugim riječima osnovnu protivrječnost u našem poslijeratnom razvoju vidim, kaže France Černe, u nekoj preteranoj, neosnovanoj težnji, naprezanju da se postignu brze promjene, da se preskaču, čak da se dekretima, pravnim normama ukidaju prirodne razvojne faze, i u preteranoj veri u stvarne razvojne faktore, u naše stvaralačko delovanje, našu organizovanost, integrisanost itd.«[42] U praksi se društveni odnosi povodom društvenih sredstava ne odvijaju na proklamiranim nevlasničko-pravnim nego po vlasničkopravnim pravilima, čemu mnogo pridonose i protivriječne odredbe u Ustavu i zakonima.

---

[41] Dr Dragoljub Stojanović upozorava da je »krajnje vreme da se ovaj »kristalni dvorac« normi kroz koje se gleda na stvarnost i faktičke odnose pretoči u konkretna prava i obveze subjekata društvene svojine i da se za svaku povredu konkretnih prava predvide konkretne odgovornosti. Ne može se osnovni produkcioni odnos u okviru društvene svojine pokriti neodređenim konstrukcijama o društvenoj svojini koja više nije svojina, jer nitko više nema isključivo pravo da prisvaja društvena sredstva — ni država ni njeni pojedini organi, ni radna organizacija, ni pojedinac. Mora se stvoriti, kao što je to slučaj u svakoj kolektivnoj svojini, jedan niz konkretnih prava obveza za sve subjekte koji u njoj učestvuju, koji kolektivnu svojinu čine čvršće organizovanom od svake privatne svojine, i u čijem režimu ne vlada anarhija već veći autoritet od onog autoriteta koji postoji kod privatne svojine«, Usporedi — D. Stojanović: Društvena svojina i odgovornost, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, br. 4/83, str. 491.

U drugom radu Stojanović ukazuje da nam »društvena u regulativi još nije prešla prag opštosti, najbolje nam govore pravne norme koje reguliraju pravo rada društvenim sredstvima, pravo upravljanja i pravo raspolaganja u prometu... Da li nam je uopšte potrebno van Ustava, da u formulaciji jednog instituta samo u jednom članu (čl. 13. ZUR-a) upotrebimo 337 reči (dovoljnu za jednu čitavu Deklaraciju prava čoveka, pa da takvim neefikasnim načinom izražavanja, koji je potreban i logici i zakonima jezika, ostvarimo njegovo poštovanje i odgovornost onih koji krše ovu normu«, Usporedi — dr Dragoljub Stojanović: Društvena svojina, odgovornost i moral, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, br. 2—3/85. str. 310 i 312.

[42] France Černe: Društveno-ekonomske protivriječnosti jugoslovenskog društva, Marksistička misao, Beograd, br. 6/82, str. 8.

Digitized by Google

Novi pojam »društveno vlasništvo« obuhvaća (do sada) sva sredstva na kojima nema prava privatnog vlasništva. No, analiza pokazuje da se promjenom naziva vlasničkog odnosa (umjesto društvenog vlasništva ili općenarodne imovine) nije promijenilo i samo vlasništvo, nego je ono u formalno-pravnom smislu dobilo karakter podijeljenog prava vlasništva.

Tezi o društvenom vlasništvu kao podijeljenom pravu vlasništva može se prigovoriti s gledišta vladajuće teorije o društvenom vlasništvu kao nevlasničkopravnoj kategoriji, a i s gledišta našeg pozitivno pravnog sistema. Prigovori se mogu odnositi i na nedovoljnu teoretsku utemeljenost koncepta podijeljenog prava vlasništva na društvenim sredstvima, itd. Razumije se da je svaki dobronamjerni prigovor dobro došao, jer bi trebao doprinositi rješavanju i definiranju društvenog vlasništva u specifičnim uvjetima socijalističkih samoupravnih odnosa koji su tek u nastajanju. Međutim, bilo bi još korisnije da se znanstvenici i stručnjaci s područja marksističke i pravnih nauka angažiraju u traženju odgovora na pitanje: može li se u uvjetima klasnog društva, uz društvenu podjelu rada i djelovanje zakona tržišta — ukidati pravo vlasništva, što se inače očekuje u izgrađenim socijalističkim odnosima? Pri tome bi trebalo imati u vidu poznati marksistički stav »da svaki oblik proizvodnje stvara svoje sopstvene pravne odnose, oblik vladavine itd.« (Uporedi — K. Marks: Prilog kritici političke ekonomije, op. cit. str. 178).

S gledišta našeg pozitivnog prava trebalo bi najprije pokušati objasniti uzroke i posledice pretjerane politizacije prava i protivriječnosti u Ustavu i određenim zakonima s obzirom na sadržaj prava i na zaštitu vlasničkog monopola na društvenim sredstvima. Osim toga trebalo bi teoretski obraditi fenomen podijeljenog prava vlasništva na društvenim sredstvima u početku razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa.

Digitized by Google

Marko Lolić

Savez komunista i savremena uloga javnih glasila

1. Okupljajući i inspirirajući progresivne novinarske snage, naš je komunistički pokret i u razdoblju između dva svjetska rata, i na taj način, širio frontu borbe za klasne i nacionalne interese jugoslavenskih naroda i narodnosti. Pisanom riječi uspijevao je dolaziti do novih spoznaja o ciljevima klasne borbe među širokim radničkim i narodnim masama. Poznata novinarska imena, publicisti i mnogi književnici i komunistički orijentirani intelektualci i na tom su polju, pisanjem i uređivanjem, raskrinkavanjem zabluda i izopačenosti buržoaske ideologije i propagande, davali značajan doprinos borbi za progres i revolucionarno mijenjanje stvarnosti. Njihova marksistički utemeljena kritika, inteligentno i darovito saopćavana, širila je prostore revolucionarnom mišljenju i djelovanju, stalno dižući snagu i uvjerljivost vizija i programa KPJ i svih onih socijalnih grupacija i revolucionarnih potencijala na koje se partija oslanjala.

Neophodno je da se vraćamo tim revolucionarnim izvorima, upravo radi osmišljavanja sadašnjosti i budućnosti, po kompasu kontinuiteta revolucije. A u toj borbi koja traje već sedam decenija, inspirirana plamenom Oktobra i autentičnim interpretacijama i potrebama revolucionarnog djelovanja na našem tlu, napredna štampa i njeni poslenici bili su agilan instrument borbe i političke linije KPJ, pa su u punoj mjeri dijelili i njenu sudbi-

Digitized by Google

nu, ostajući — usprkos teroru i pritisku — kako ističe Tito — »oružje u rukama radničke klase i njene avangarde«. U tom su smislu veoma ilustrativna i osobito značajna iskustva i doprinos »Komunista« i »Borbe«, ali i drugih glasila u predratnom periodu.

Istodobno, trajnu vrijednost ima i činjenica izuzetne brige KPJ za taj cjelokupni rad i njegove efekte, što potvrđuje vrijedan podatak da su najistaknutiji rukovodioci Partije, njeni vodeći kadrovi, pisci i intelektualci neposredno obavljali zadatke novinara i urednika, da bi se opredjeljenja i pogledi KPJ na najbolji način tumačili masama radnog svijeta i omladine. Za plasman svojih ideja Partija je koristila vlastite publikacije i, istodobno, u najraznovrsnijim formama, nastojala da »ezopovskim jezikom« i »između redova« saopćava svoje poglede, kad god je to moguće, i u buržoaskim listovima.

Partijska štampa i publicistika neprekidno su, uz obilje aktuelnih socijalnih i političkih sadržaja i poruka, vodile borbu za demokratska prava naroda i nacionalnu ravnopravnost, raskrinkavale planove fašističkih osvajača i tražile okupljanje svih rodoljubivih snaga u jedan antifašistički front. Sve je to imalo snažan uticaj na narodne mase i javno mnijenje. »Tek kada danas čitamo tu štampu — reći će kasnije Tito — vidimo kako je naša Partija čvrsto, dosljedno i nepokolebljivo išla u susret velikim događajima, tek onda je jasno svakom ko to čita zašto je naša Partija mogla postati rukovodilac borbe naroda za slobodu, nezavisnost i bolju budućnost«.

2. Period narodnooslobodilačke borbe (1941—1945) predstavlja posebno i nadasve bogato poglavlje revolucionarnog doprinosa i angažmana i na polju štampane i pisane riječi, njenog posredovanja javnosti najrazličitijim formama koje su nalagale okolnosti ratnog sudara sa nadmoćnom oružanom silom okupatora i domaćih snaga mraka i kontrarevolucije. Platforma borbe KPJ garantirala je nacionalno i socijalno oslobođenje svih naroda i narodnosti i realnu viziju novog svijeta, novog socijalističkog društvenog poretka. Na toj osnovi ostvareno je jedinstvo političke i vojne strategije oslobodilačkog i revolucionarnog rata naoružanog naroda. U tom su ratu naši narodi neopozivo uzeli sudbinu u svoje ruke, riješeni da ravnopravni i nezavisni izgrađuju svoju novu državnu zajednicu i da sami odlučuju o oblicima njenog uređenja i najsigurnijim putevima razvoja, izgrađujući već usred ratnih vihora i ofanziva organizam nove narodne vlasti i sve druge vidove organizovanja života na novim osnovama, uključujući u to i vlastitu štampu, kao tumača ciljeva i rezultata oslobodilačke borbe i uvjerljivo sredstvo razbijanja okupatorske i kvislinške propagande.

U povijesti ratova i revolucija ostat će podatak i čin neprolazne vrijednosti: u zemlji zaostaloj i razrušenoj, između puščanih cijevi i brutalnih zločina, na slobodnoj i neoslobođenoj teritoriji, kao neugasle baklje pokreta i znak slobodarskog narodnog duha, kao rezultat uporne borbe KPJ, i njene najšire oslo-

Digitized by Google

bodilačke platforme, nicale su i opstajale partizanske, partijske, omladinske i pionirske novine, listovi i bilteni, ženska glasila i glasila narodnooslobodilačkih odbora, u svim jedinicama i krajevima, na svim jezicima, njih preko 3.600 i približno toliko drugih izdanja (knjiga, listova, uputstava), a sve to tiskano u brojnim štamparijama i tehnikama. Ta je štampa aktivni borac, učesnik i svjedok, akcija i dokument, strasno i nedvosmisleno uposlena na bitnim odrednicama revolucije, njen nerazdvojni činilac i sudionik. Radili su na tim poslovima i brojni profesionalni novinari, ali i mnogi novi suradnici, pa je sve to tražilo neprekidno učenje i usavršavanje, jasno profesionalno oblikovanje i političko usmjeravanje. Vidan je doprinos tih partizanskih sredstava informiranja i prodoru istine o borbama i frontovima u Jugoslaviji i naporima za njeno međunarodno priznanje, kao nove suvremene državne zajednice stvorene voljom i borbom njenih ujedinjenih i ravnopravnih naroda i narodnosti.

Iz toga perioda je i važno Titovo uputstvo o dužnostima i zadacima dopisnika »Borbe« (od 25. novembra 1942) koje ima i šire značenje, jer ilustrira principijelni stav rukovodstva NOP o štampi kao oružju istine, oslobođenom lakirovke, političkog oportunizma i kompromisa, predano angažovanog na strani NOB-e i bratstva i jedinstva. Tito, između ostalog, piše:

»Saradnik mora objektivno o svemu, nepristrasno pisati u svom listu. On mora da piše o svemu što zapazi, kako u kraju u kome se kreće, tako i u samoj vojsci. Takav rad služi kao znatna pomoć Partiji da ispravlja nedostatke i popularišе borbu, ulogu i značaj narodnooslobodilačke borbe za budućnost naših naroda: Saradnik to ostvaruje uočavanjem konkretnih stvarnih činjenica. Saradnikova dužnost je zato partijska dužnost. On sve mora provjeriti pre no što napiše.«

3. Najkraće bismo, u pogledu cjeline novinarskog doprinosa strateškim poduhvatima socijalističke revolucije, mogli da ukažemo na slijedeće karakteristične vidove, rezultate i etape: u razvoju radničkog pokreta i jačanju jedinstva KPJ, u pripremi i rasplamsavanju narodnog ustanka, u tumačenju historijskih odluka AVNOJ-a, u mobilizaciji svih raspoloživih snaga za obnovu i izgradnju zemlje, u teškoj borbi za odbranu nezavisnosti (posebno 1948. godine), u izgradnji sistema socijalističkog samoupravljanja i u jačanju međunarodne pozicije, ugleda i uloge jugoslavenske nezavisne i nesvrstane politike. U tome je naše novinarstvo i samo sticalo i steklo nova iskustva, stalno je raslo i napredovalo u tehnološkoj opremi i kvalitetu, neprestano šireći prostore informiranosti ljudi i društva u cjelini. Uporedo, i u ovoj društvenoj sferi vođene su bitke protiv različitih jednostranosti, zabluda i zloupotreba koje su smjerale iznevjeravanju osnovne demokratske i socijalističke funkcije štampe.

Potrebno je, zbog iskustva i pouka, valorizirati taj doprinos i iz današnje perspektive i historijskih uvjeta u kojima se kre-

Digitized by Google

će naša revolucija na originalnom razvojnom projektu koji nema uzora i koji, uz sve poteškoće, otvara nove stranice socijalizma, lišenog dogmatske samozaljubljenosti i otvorenog za neprestanu samokritiku i nove društvene promjene i postignuća. Revolucija je, dakle, neprekidno kretanje, živi proces stvaranja i preobražavanja na putu oslobođenja rada i čovjeka, sa ciljem da on neposredno upravlja svojim i društvenim poslovima. »Revolucija traje dok socijalizam ne bude izgrađen« (Tito). A i štampa je, kako ističe Marks, »kao život, uvek u nastajanju, nikad završena«. Zato novinari moraju biti nosioci progresivne društvene svijesti, radoznalo zagledani u život, uvjerljivi tumači vizije društvenog razvoja, sposobni da povezuju teoriju s praksom, kritički tumači alternativa i životne stvarnosti, opredijeljeni za one snage i odnose koji društvene prilike »nikad završene«, niti »savršene«, stalno pomiču ka višim oblicima ljudske sreće i slobode, u progresu kojem nema kraja.

Upravo kao značajna, subjektivna snaga društva, novinarstvo može i mora i dalje bogatiti svoj rad — istinitošću informacija i poruka, jasnom opredjeljenošću, argumentiranošću svoje kritike, samostalno u obavljanju svog izazovnog i teškog posla ali i pod stalnim društvenim utjecajem, jer je važna funkcija socijalističkog samoupravnog društva, i samoupravne demokracije, angažirana u borbi za njegov napredak, odlučna protiv nazadne svijesti i kontrarevolucionarnih ideologija i djelovanja. Nesumnjiv je i dragocjen prilog novinarstva našoj revoluciji, socijalističkoj izgradnji i razvoju društva socijalističkog samoupravljanja. I danas je potrebno da novinarstvo bude u prvoj borbenoj liniji za ostvarivanje ciljeva jugoslavenske socijalističke revolucije, kao njena stalno djelujuća i veoma aktivna poluga, kao nezaobilazan činilac demokratizacije i javnog mišljenja.

I sada, kad je naše društvo suočeno sa teškim bremenom nevolja krize, otvorenih i neriješenih ekonomskih i društvenih problema i veoma nepovoljnim stanjem na Kosovu, štampa i novinarstvo treba i dalje da budu aktivna revolucionarna i demokratska sredstva, otporna na protivničke insinuacije, na kontrarevolucionarne parole i pritiske, na elitističko distanciranje i pseudoradikalizam, kao i na opasno birokratsko stezanje i usmjeravanje štampe. Svi društveni subjekti, a ponajprije SKJ, u tom okviru i javna glasila i komunisti u njima, mogu i moraju dalje doprinositi širenju i jačanju društvene svijesti o našim zajedničkim interesima i jedinstvenim ciljevima, povezanosti, ravnopravnosti i solidarnosti, o udruživanju rada i sredstava i historijskoj ulozi radničke klase, sve to u interesu svakog posebno i svih zajedno.

4. Štampa i novinarstvo daju i danas veliki doprinos osnovnom kursu borbe za razvoj socijalističkog samoupravljanja. Njihov značaj, s obzirom na demokratski i socijalistički karakter našeg društva i sve veći uticaj javnosti, raste, a uporedo trebaju rasti njihove mogućnosti, obaveze i odgovornosti. To sve zajedno još više jača osnovnu orijentaciju da se javna glasila i sistem

Digitized by Google

javnog informiranja u cjelini ne mogu razvijati kao nekakav samostalan, izdvojeni činilac, kao odvojeni centar političke moći naspram i izvan organiziranog socijalističkog društva (ili čak i iznad njega), nego se mogu i moraju razvijati kao njegova unutrašnja potreba i funkcija, kao istinske demokratske tribine i same prožete procesom neprestanog demokratiziranja.

Iz tih opredjeljenja proizlaze i osnovne karakteristike jugoslavenskog sistema javnog informiranja — njegovi ključni zadaci i glavna obilježja. Sistem javnog informiranja u nas je nerazdvojni i aktivan dio ukupnog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokracije. Tom i takvom političkom sistemu potrebno je svestrano i razvijeno informiranje, treba mu razvijen, nezavisan i uistinu demokratski sistem komunikacija. Samo dobro, pravovremeno i objektivno, obaviješteni ljudi mogu odgovorno procjenjivati, djelovati i odlučivati, a to je smisao samoupravljanja.

Često se kod nas, katkad neizbježno, a ponekad i tendenciozno, postavlja pitanje: koja je granica slobode u takvom sistemu informiranja, kakva je uopće sloboda informiranja u nas, što je sa »režimom« rada u ovoj oblasti? Odgovor na to je principijelan i, moglo bi se reći, jednostavan — sloboda informiranja u nas znači pravo svakog da sazna i saopći istinu, ali ta sloboda nikom ne daje pravo da po društvu širi neistine, kako je to upozoravao i Edvard Kardelj u »Pravcima razvoja...«.

Društveni karakter informacija u bitnome određuju osnovni proizvodni i politički odnosi datog društva, pa tako i našeg. Riječ je o »spojenim posudama«. U svakom društvu informiranje i sistem javnih informacija, način i osnov njihovog oblikovanja i proizvodnje, predstavljaju realnu i vrlo moćnu političku snagu koja snažno utiče na društvenu svijest. Pri tom ne utiče automatski i samo progresivno, može djelovati i konzervativno, pa i reakcionarno. Nema, naime posve »slobodne«, neutralne štampe, ona je uvijek u službi ovih ili onih klasnih interesa. Zato uvijek valja dobro pogledati u kojem pravcu, na kojoj strani i za račun kog interesa ta politička snaga nastupa i djeluje, koje poglede i društvene slojeve izražava, za što se bori, koliko je u službi istine i ljudske dezalijenacije.

Tako uticajna sredstva ne mogu biti sredstva borbe za političku vlast, niti sredstva političkog monopola, već moraju biti jedna od važnih funkcija samoupravljanja, sredstvo izražavanja demokratske i društvene svijesti, akcije, volje i interesa radnih ljudi i građana, njihovih institucija, delegacija i organizacija. To je dakle, ona politička snaga koja, izražavajući pluralizam samoupravnih interesa, treba predstavljati sredstvo izražavanja najnaprednijih snaga socijalističke društvene svijesti i akcije. Na žalost, praksa nije uvijek takva; ima i jednostranosti, neprovjerenosti, poluistina, neistina, senzacionalizma, privatizacije, manipuliranja, prodora nacionalizma, antikomunizma i malograđanštine itd.

Digitized by Google

Kada se s pravom suzbijaju negativne pojave u štampi i sistemu informiranja, kada se iz njih istjeruje svaka vrsta zloupotrebe, ni ukoliko se ne smije ugroziti stvarnu slobodu socijalističke štampe. Bez te slobode ona ne bi mogla biti samostalna i odgovorna, niti bi bila u stanju uspješno obavljati svoje demokratske funkcije i složene društvene zadaće. Ti će se problemi najsigurnije prevladavati tako što će se taj sistem snažnije integrirati u društvo, a to sada nije sasvim ili nije dovoljno prisutno u praksi. Zato često sistem informiranja u praksi zapljuskuju tradicije građanskoga društva i građanskog shvatanja štampe, slobode informacija i uopće ljudskih komunikacija ili, pak, primjeri birokratskog stezanja štampe. To su dva jaka pritiska koji se izražavaju kao upliv birokratske ideologije, navika, odnosa i mentaliteta, a s druge strane, pojavljuju se i objavljuju prilozi s okusom malograđanske ideologije. Oba ova pritiska predstavljaju zloupotrebe sistema informiranja, novina i novinarstva, pa je jasno da se Savez komunista protiv toga mora odlučno boriti. Društvena je bitka, međutim, potrebna i na širem planu, jer se greške i stranputice ne mogu prevladati samo u štampi pogotovo ako se svakovrsne zablude i zastranjivanja, pojave nejedinstva i podjela, ne uklanjaju u širem sastavu društva i, prije svega, u Savezu komunista.

Radni ljudi i građani osnovni su nosioci toga sistema. To je važno naglasiti jer se stvari ponekad svode na to da su radni ljudi i građani tek čitaoci, puki potrošači i pasivni konzumenti daleko od njih proizvedenih ideja i informacija, a da sistemom informacija vladaju novinari, forumi i političari. Takvo razmišljanje i ponašanje suprotni su poimanju, zadacima i funkcijama informiranja u društvu kakvo je naše.

5. Jugoslavensko novinarstvo kao i cijeli sistem javnoga informiranja dostigli su u našem društvu visok stupanj razvoja: imamo već relativno razvijenu štampu, radio i televiziju. U daljnjem unapređivanju toga sistema pouzdano se možemo osloniti na velika iskustva i rezultate koji su postignuti, na doprinos i orijentaciju većine poslenika u ovoj djelatnosti.

U Jugoslaviji danas ima preko tri hiljade raznih listova, među njima 122 lista na jezicima naroda i narodnosti (od kojih je 27 dnevno-informativnih), izlazi preko dvije hiljade tvorničkih listova, ima šezdesetak časopisa za društvena pitanja i više od dvije stotine časopisa za područje kulture i umjetnosti. Radi 9 televizijskih stanica i nešto više od dvije stotine radiostanica (republičkog, pokrajinskog, regionalnog i lokalnog karaktera). U našoj zemlji ima oko 11 hiljada novinara, od čega su preko 80 posto članovi SK. Raspolažemo, dakle, razvijenim snagama, što je rezultat velikih ulaganja i burnog razvoja, kao što je, istodobno, riječ i o svestranom kvalitativnom podizanju što dokazuje i činjenica da jugoslavenska štampa, radio i televizija nisu monotoni i jednostrani, nisu dosadni i sivi, ali su, istodobno, neka

Digitized by Google

izdanja i programi veoma šareni, ne samo u grafičkom i vizuelnom, već i u vrijednosnom smislu.

Polazeći od iskustva i ne malih dostignuća i uočavajući kritički stranputice i odstupanja koji se pojavljuju, SK i socijalističke snage, osnivači i sami novinari plodotvorno će se založiti za buduće stvaralačko i odgovorno djelovanje javnih glasila i za idejno djelovanje komunista u njima. Danas kada smo u općoj mobilizaciji za prevladavanje krize koja duže traje sa mnogim negativnim refleksijama, prirodno je da se takvu povećanu mobilizaciju, naglašenu odgovornost i aktivnost traži i u medijima javnog komuniciranja.

6. O cjelini ovih problema detaljno je raspravljano na šestoj sjednici CK SKJ (marta 1983.) s dva osnovna povoda i cilja — da se energično suzbiju negativne pojave i kretanja u štampi koja su se u pojedinim glasilima počela prijeteće gomilati i da se daju novi impulsi i orijentiri daljem razvoju tog sistema na osnovama socijalističkog samoupravljanja; ukratko, da se gradi i izgrađuje vlastiti i nepozajmljeni model javnog informiranja. Bili smo tada, međutim, suočeni sa prigovorima i insinuacijama (iz pojedinih inozemnih centara i nekih domaćih »kuhinja«) da je to »novi dokaz konfrontacije Saveza komunista sa štampom«, da je to »krunski dokaz nastojanja da se štampa drži na uzdi i u poslušnosti«, da je to »bjelodani argument kako je s demokracijom i slobodom u nas svršeno«. Linija SK, izražena i na 13. kongresu, u tom je pogledu jasna i ona ne daje osnova za takvo izokrenuto zaključivanje. Ta orijentacija bila je i sada ostaje: ne — dirigiranje štampom, ali da — traženje i izgrađivanje njene visoke uloge, etike i odgovornosti i njene opredijeljenosti i aktivnog djelovanja u korist daljeg razvoja socijalizma i jačanje položaja radnog čovjeka u društvu.

Razumljivo, nisu prihvatljive paušalne kritike štampe (kao da u njoj sve ne valja i kao da su jedine greške — greške u štampi); kao što nisu tačne ni paušalne odbrane štampe (kao da je u njoj sve u najboljem redu). Ali, dužnost je uočavati mnogoposljedične ekscese; čak i činjenicu da su se u pojedinim glasilima oblikovale koncepcije, zasnovane na tuđim, desnim pa i antikomunističkim orijentacijama, na nekom tzv. programu »osvajanja slobode i demokracije«, sijanju nacionalne mržnje, »prozivanju« SK, plasmanu građansko-liberalističke i lažno-radikalne kritike. Ono što se javlja u dijelu štampe izraz je i dubljih stanja u društvu i SK, pa ta posrtanja i lutanja u društvu i u Savezu komunista štampa izražava. Potrebno je stoga da Savez komunista bude nosilac društvene kritike i samokritike, da organizirano radi na prevladavanju stanja i slabosti u sebi i u društvu, čime će se najefikasnije suzbijati pojave kritizerstva, dešperacije i antisocijalističkih pritisaka i provokacija u društvu, a time i u štampi.

Potreba je, također, da javna glasila mnogo više budu okrenuta informacijama, stavovima, mišljenjima i akcijama tzv. sa-

Digitized by Google

moupravne društvene baze, da su više usmjerena čovjeku, radnim ljudima, građanima i proizvođačima, osnovnim nosiocima našega društva i sistema — da su njihova funkcija, što sada često nije slučaj.

Novinari trebaju djelovati kao komunisti u štampi, a ne kao posebna profesija u Savezu komunista. Kao što je, također, jasno da teret cjelokupne bitke u ovoj oblasti ne mogu nositi samo komunisti već, zajedno s njima, i svi socijalistički opredjeljeni ljudi. Uklanjanje slabosti u štampi nije nasrtaj na nju, nego je prilog jačanju njene uloge, ugleda i dostojanstva, slobode i odgovornosti.

Štampa treba biti poluga revolucije, a ne da služi kao poligon za plasiranje svakojakih pa i opozicionih shvatanja i ideja, ili pak kao medij za razdraživanje masa i za kompromitiranje ostvarenih tekovina i društvene prakse, ideologije i politike SK, čemu doprinose i otpori lažno esnafske svijesti, tzv. »alternativnog« naspram »disciplinarnog« novinarstva, žilavost i otpornost kritzersko-aferaškog tipa novina i novinarstva. Nije tu, dakako, riječ o opravdanoj društvenoj kritici naličja života i prakse, pa i slabosti u radu Saveza komunista i njegovih foruma. Valja iznova naglašavati i podsticati značaj društvene kritike, jer kritičko pisanje nije apriorni napad na socijalizam, ono je nasušna potreba, ali je bitno sa koje strane i iz kojih horizonata se kritika izvodi, za što se zalaže, kuda stremi. Kritika suvremenih pojava i negativnosti ne može se izvoditi s pozicija prošlosti.

7. Sa pitanjima rada sredstava javnog informiranja tijesno su povezani ukupni idejno-politički problemi u društvu i u Savezu komunista, kretanja i raspoloženja u široj javnosti i zadaci u razvijanju idejnog i teorijskog rada, u jačanju idejne fronte SK. Raščišćavanje prostora za afirmaciju historijskih interesa radničke klase i njihovu što punuju afirmaciju nalaže i znatno jaču i razvijeniju političku akciju protiv svih tendencija koje žele dovoditi u pitanje temeljna opredjeljenja naše revolucije i podrivati njene glavne tekovine i osnovne vrijednosti.

Naravno, razlozi za razvijenijim idejnim i teoretskim radom su prvenstveno »naši«, vlastiti, a dopunjuje ih i potreba borbe sa antisocijalističkim ideologijama i neprijateljskim djelovanjima. Program SKJ polazi od stava da je marksizam naučnoteorijska osnova praktično političke djelatnosti komunista, otud je prirodan zahtjev za dalje neprekidno razvijanje i obogaćivanje marksističke nauke, putem sve dubljeg saznavanja objektivne društvene stvarnosti i zakonitosti što u njoj djeluju. Tu potrebu originalnog obogaćivanja marksističkih saznanja nameće i naglašena složenost problema s kojima se u društvenom razvitku danas suočavamo. U tom smislu opredjeljenje mora biti: temeljnije promišljanje i raspravljanje o daljim putevima socijalističkog samoupravnog razvoja, otklanjanje neproduktivnih i štetnih konfrontacija, mijenjanje prakse i normi koje život nije ovjerio.

Digitized by Google

Pobjeđuju oni pokreti koji dobro razumiju okolnosti u kojima djeluju i koji najprimjerenijim sredstvima revolucionarne borbe te prilike stalno mijenjaju i pomiču prema višim oblicima demokracije i ljudske slobode. U dužem periodu međutim, bilježimo mnoge manjkavosti u idejnom radu i pojačane nasrtaje raznovrsnih idejnih protivnika. Pojave birokratske lijenosti, nezakonitosti, oportunizma i pragmatizma, idu im na ruku.

Naša neposredna i delegatskim sistemom prožeta demokracija mora se činiti djelotvornom i sposobnom da široko raspravlja o svemu i zato se mora štititi od tehno-birokratskih uzurpacija i monopola i od građanskoliberalističkog rastakanja. To znači da se i politički život mora više izvoditi iz odnosa i procesa u društvenoj osnovici; da stvarne potrebe, socijalne aspiracije, životni interesi i stremljenja radnih ljudi i građana u cjelini demokratske organizacije društva dođu do punog izražaja.

Jedinstvo akcije i idejna ofanzivnost Saveza komunista, kao i veća ukupna aktivnost svih društvenih činilaca na provođenju osnovnih zadataka u ovoj razvojnoj etapi — predstavljaju značajan segment jačanja kursa i snaga i u oblasti informiranja. To je važna pretpostavka za uklanjanje slabosti i stranputica, moralnih i političkih dilema i u štampi. Donošenjem Zakona o osnovama sistema javnog informiranja te su pretpostavke proširene i ojačane, tim više što ovaj Zakon inzistira na odgovornom ponašanju ne samo glasila već i izvora informacija i na tome da se informiranje razvija kao funkcija socijalističkog samoupravljanja, kao dio borbe za podruštvljavanje politike, kao eminentno demokratski i javni čin otporan na pritiske, zloupotrebe i manipulacije. Glavni zadaci društva, njegovi osnovni planovi i ciljevi, sve ono što razvoj pomiče naprijed, predstavljaju i osnovne vodilje u uređivačkoj politici, u ukupnoj koncepciji i djelovanju glasila, a tome bitno treba da doprinose svi oblici podruštvljavanja javnog informiranja (savjeti, skupštine, sekcije, prava i odgovornosti osnivača), usmjereni u svom radu na to da radni čovjek postane osnovni činilac i ovog dijela političkog sistema i da društvenim i javnim informacijama upravljaju i raspolažu oni koji su ustavni nosioci i glavna socijalna osnovica društva. Za svakog odgovornog i angažiranog novinara neophodno je da prepoznaje i razumije te glavne društvene bitke i da u njima, snagom riječi i stava, neposredno sudjeluje, a organizirano društvo treba novinarima davati na uvid sve činjenice, analize i projekte, jer će se tako štampa još više predstavljati kao aktivan činilac borbe, kao faktor podsticanja i pouzdanja, doprinoseći izlascima iz teškoća, umjesto da u ponekim člancima i emisijama i sama istupa nesigurno i sa okusom pesimizma.

Pred štampu se, sad i ubuduće, postavlja zadatak da ne »hvata« samo površinu pojava i društvenih stanja, već da — kako je višekratno tražio dr V. Bakarić — dublje ponire u njihovu suštinu i tok, pa da je onda u stanju prognozirati društvena kretanja i zalagati se za određeni pravac rješavanja problema

Digitized by Google

koje s razlogom uočava i o kojima s punim pravom govori i piše. Prednost treba dati ubjedljivoj, dostojanstvenoj i kritičkoj riječi koja predlaže, traži i upućuje na izlaze i rješenja, dakle onom konstruktivnom tragalaštvu koje ne zataškava ništa što nas smeta i ometa, ali koje nad tim ne kuka bespomoćno, već principijelno i angažirano traži i pokreće bitku na onoj strani koja vodi napretku samoupravljanja i slamanju otpora koji ga koče i erodiraju, pa i rastaču, bilo da su birokratsko-tehnokratski i dogmatski, bilo da se napajaju ideologijom antisocijalizma i građanske restauracije, nacionalističkim i malograđanskim sudovima i stavovima.

8. Jugoslovensko novinarstvo dalo je bezbroj dokaza svojih visokih dometa i dosljednog angažmana za politiku SKJ i našeg društva. Upornom borbom za provođenje utvrđene politike, mora se učiniti sve što je potrebno da ono taj doprinos i buduće aktivno i stvaralački ostvaruje.

No, ne treba smetnuti s uma, upravo, zbog promišljanja trajnijih pouka i zbog konsolidiranja postignutih rezultata, da su u glasilima prisutni i pristrasnost i parcijalnost, bezrezervno poistovjećivanje sa svojim sredinama, njihovim interesima i glasnogovornicima, tvrdokorna obrana regionalnih viđenja i vrijednosti, pa i otvaranje prostora autorima i stajalištima suprotstavljenim ideologiji i politici SKJ itd.

Razumljivo je da ove naplavine ne padaju samo s nekog »novinskog neba«. Podstiču ih i realna društvena stanja, etatističke konfrontacije i tenzije, zatvaranja i podozrenja, podjele i sporenja, osobito ona u SKJ. Ukupno snaženje jedinstva glavnog političkog subjekta ujedinjavati će i pravce novinarskog angažiranja, dizati njihovu demokratsku snagu i uvjerljivost, ali to zahtijeva i samostalni napor i obavezu redakcija da djeluju po kompasu glavnih društvenih opredjeljenja, da se bore za politiku SKJ, a ne da služe ovom ili onom pojedincu iz društvene hijerarhije niti da se rubrike i stupci samovlasno privatiziraju.

Našem društvu potrebno je »jedinstvo sistema informiranja, jer samo takav sistem javnog informiranja može doprinijeti jačanju idejnog jedinstva u SKJ i u društvu uopće« (13. kongres SKJ). Uostalom, to i jest sistem i djelatnost koja ne trpi zatvaranja i teritorijalizaciju, već zbog svoje prirodne uloge javnog djelatnika zahtijeva slobodan protok informacija na cjelokupnom jugoslavenskom prostoru. Upravo složenost društvene situacije nalaže snažniju borbu za bitne ciljeve i dosljedno obavljanje vitalnih funkcija štampe, u osvjetljivanju pravaca društvenog razvoja i u kritici onih društvenih činilaca koji iznevjeravaju i kompromitiraju proklamiranu i demokratski utvrđenu politiku.

Očigledno je, nadalje, da se moraju šire podržati napori za osiguranje odgovarajućih materijalnih i društvenih uvjeta koje suvremeni razvoj nalaže, za bržu modernizaciju i tehnološke

Digitized by Google

inovacije informativne djelatnosti. Istodobno, potrebno je i dalje jačati liniju društvenog uticaja u radu ovih medija, pa i britko pojašnjavati kako društveni (izdavački i programski) savjeti nisu niti mogu biti štit prema društvu, već instrumentarij kojim se dokidaju osnove grupnosvojinskih monopola i privatizacije glasila i pokušaji dekretiranog reguliranja njihovih značajnih funkcija.

9. Društvene prilike, postignuća i podbačaji u oblasti javnog informiranja, silovito ukazuju na potrebu da se cjelovito ocijeni njen »doprinos funkcionisanju i razvoju samoupravne socijalističke demokratije, odnosno koliko doprinosi oslobađanju rada i čoveka, onemogućavanju svake eksploatacije, osvajanju novih područja čovekove slobode i ispoljavanja i stvaranju uslova u kojima će samoupravljači odlučivati o realizaciji svih svojih interesa. Svestrano sagledavajući javno informisanje sa stanovišta njegove funkcije u procesu razvoja socijalističke samoupravne demokratije, dolaziće se do odgovora ne samo o vrlinama i manama ove delatnosti i ljudi koji se njome profesionalno bave, već i o okolnostima u kojima se ova delatnost odvija, sa težnjom da javno informisanje igra još veću ulogu i da se prevazilaze prisutni problemi u toj oblasti i u odnosu prema njoj«. (Teze za Akcionu konferenciju novinara — komunista).

Štampa je značajno pridonijela javnosti i procesu demokratizacije u najširem smislu, prolazeći i sama kroz proces vlastite demokratizacije. Javnost od svakog javnog i političkog subjekta u društvu zahtijeva veću odgovornost i drugačiji rad. Demokratizacija društvenog i političkog života stavlja pred otvoreni sud javnosti ponašanje i rezultate rada svih društvenih činilaca i svakog pojedinca, kao i novinare koji o tome radu i ponašanju pišu. Utoliko, upravo zbog sve širih prostora i mogućnosti neometanog novinarskog djelovanja, postaje nezaobilazan zahtjev da se piše i uređuje provjereno i argumentirano, ne izuzimajući nikog od obaveza i odgovornosti, ali i strogo poštujući integritet ličnosti, građanina pojedinca i osnovne društvene vrijednosti. To, naime, znači da se proces »oslobađanja« štampe mora uporno i organizirano štititi od prisutnih štetnih derivata — gubljenja uređivačkih kriterija i narastanja političkog sunacionalizma sa pozicije »neprikosnovenog arbitra«. Birokraciji, na drugoj strani, to je uvijek izgovor da u ime »viših ciljeva« ograničava i usmjerava novinarski angažman, odredujući mu mjeru i funkciju prema svojim potrebama i ne hajući mnogo za istinu ni za javnost.

Savez komunista se zalaže za kritičko, istraživačko novinarstvo, za nova saznanja i rješenja, za aktivno prisustvo i utjecaj socijalističkog javnog mišljenja u formiranju i ostvarivanju društvenih mjera i zadataka. To traži dalju djelotvornu podršku javnim glasilima i njihovo još šire podruštvljavanje u sklopu općeg procesa demokratizacije, tako da ovi moćni »proizvođači vijesti« djeluju kao samostalan i stvaralački faktor političke akcije, delegatskih i samoupravnih odnosa. Jedna od nesumnjivih

Digitized by Google

kvaliteta socijalističke demokracije jeste — ni jedan stav nije unaprijed i automatski prihvaćen, on se mora argumentirati, potvrditi, dokazati u praksi. To sve političke činioce stavlja u bitno novu situaciju: poruke javnog mnijenja moraju respektirati oni koji obavljaju najodgovornije funkcije, ali i javna glasila i novinari.

Ostvarivanje konceptualno jasne društvene uloge javnog informiranja podrazumijeva odgovorno i zajedničko djelovanje svih činilaca toga sistema — izvora, osnivača, savjeta, redakcija, novinara. To je nasigurniji put da se u praksi razvija i unapređuje samoupravni »model« informiranja, da se smanjuju posrtanja i »intervencije«, i da jača uloga javnih informacija i njihov doprinos kao aktivnih, samostalnih, slobodnih i odgovornih društvenih subjekata, kao faktora progresa i promjena u poduhvatima kada se naše društvo nalazi na sudbonosnom raskršću.

Digitized by Google

Ranko Petković

Nesvrstanost u novim međunarodnim uslovima

I

Teorijske osnove pokreta nesvrstanosti formirane su u doba hladnog rata oštre blokovske podele i konfrontacije. Od tada su protekle pune četiri decenije u toku kojih se menjala i u mnogo čemu promenila slika sveta. Imajući to u vidu, sasvim legitimno se postavlja pitanje: da li se politika nesvrstanosti dovoljno ažurno i stvaralački prilagođava tim promenama i da li je istorijski sposobna da odgovori na zahteve i izazove vremena koje dolazi?

Na to pitanje se ne može odgovoriti sa »da« ili »ne«. Neophodno je ustanoviti u čemu se jeste i nije promenio svet, šta su nesvrstani uspeli, a šta nisu uspeli da ostvare od velikih ciljeva koje su pred sebe postavili i, najzad, da li strategijski koncept nesvrstanosti i politički, ekonomski i drugi potencijali nesvrstanih zemalja obezbeđuju ili ne obezbeđuju pokretu nesvrstanosti mesto pod suncem u vremenu koje je pred nama?

Izmenjeni svet

Prve posleratne godine, kada su utemeljivane premise nesvrstanosti, obeležavao je buran proces bipolarizacije međunarodnih odnosa. Dok su SAD i SSSR, na lovorikama ratne pobede,

Digitized by Google

kao dve najveće vojne i ekonomske sile, gradile svoju poziciju neprikosnovenih centara svetske moći, sve ostale velike sile bile su u podređenom položaju: sile Trojnog pakta dotučene bezuslovnom kapitulacijom, a bivše metropole suočene sa detronizacijom njihovih kolonijalnih imperija.

Imajući pred očima takav svet, osnivači nesvrstanosti su u središte svoje političke opcije i akcije stavili dva cilja:

(a) sprečavanje bipolarizacije međunarodnih odnosa, koja ugrožava mir, slobodu, nezavisnost i ravnopravnost naroda;

(b) sprovođenje procesa dekolonizacije, kao najšireg pokreta oslobađanja naroda u istoriji čovečanstva.

Od tada do danas svet se umnogome promenio. Staljin i Truman, Adenauer i De Gasperi, Rakoši i Bjerut počivaju u miru ili nemiru, pripadaju vremenima koja su prohujala sa vihorom. Stare generacije ih se sećaju sa ogorčenjem ili nostalgijom, dok su nove okrenute, kao što je uvek bilo, egzistencijalnim pitanjima današnjice i sudbonosnim izazovima budućnosti.

Umesto bipolarnog, pred našim očima je sve više jedan multipolarni svet. Moć supersila se povećala u svom apsolutnom vojnom i ekonomskom kvantumu, ali se bitno smanjila sa stanovišta mogućnosti da podrede svet svojim interesima. Nekada ratom izmoždena Zapadna Evropa postala je najveća trgovinska sila sveta. Japan, u svoje vreme atomskim bombama bačen na kolena, izrastao je u jednu od najvećih ekonomskih sila našeg vremena. Čitav azijski kontinent — sa Kinom koja se prvi put u svojoj istoriji široko otvorila prema svetu; Indijom, koja je uprkos tome što je u međuvremenu udvostručila broj stanovnika rešila mnoge njihove egzistencijalne probleme i uhvatila korak sa najmodernijim tehnologijama; Malezijom, Singapurom, Hongkongom, Južnom Korejom i drugim novoindustrijalizovanim zemljama koje se nalaze u punom ekonomskom prosperitetu — liči na džina koji se budi. Kako davna izgledaju vremena kada su Japanci išli u Mandžuriju, Amerikanci u Vijetnam, pa i ono kada je Brežnjev išao u Avganistan! Latinska Amerika, koja je nekad vegetirala u senci Monroeve doktrine i predstavljala okosnicu američke glasačke mašine u Ujedinjenim nacijama, sve više postaje samostalan politički, pa i ekonomski subjekat u međunarodnim odnosima. U tom multipolarnom svetu imaju svoje mesto, svoje interese i težnje i nesvrstane i neutralne zemlje, zemlje izvan blokova, kao najbrojnija skupina država u međunarodnoj zajednici.

Može biti razlika u oceni trenutnog domašaja promena o kojima je reč, ali ne i o samom procesu promena: multipolarni svet postaje stvarnost!

Političke konsekvence

Nijedna od premisa koje su ušle u teorijske i političke osnove nesvrstanosti danas ne egzistira u onom vidu u kome se javljala u vreme velikih osnivača nesvrstanosti: sprečena je bipola-

Digitized by Google

rizacija sveta, od koje su oni polazili u konstituisanju svoje nesvrstane opcije i ostvarena je antikolonijalna revolucija, čiji su oni bili glavni protagonisti.

Veliki lideri nesvrstanosti bi, svakako, mogli biti zadovoljni onim što se u međuvremenu zbilo iz sledećih razloga:

— što su doprineli sprečavanju blokovske podele i što se ostvaruje njihova vizija o jednom pluralističkom svetu u kome će biti sve manje ideoloških, političkih i drugih monopola i barijera;

— što je privedena kraju antikolonijalna revolucija, koja je izmenila političku i socijalnu strukturu međunarodne zajednice;

— što su Ujedinjene nacije preživele kolaps sistema kolektivne bezbednosti i tiraniju blokovskih glasačkih mašina i razgranale svoje aktivnosti u pravcu jačanja ravnopravnosti u međunarodnim političkim i ekonomskim odnosima;

— što su nastupili bolji dani u odnosima supersila, što odnosi konfrontacije ustupaju mesto procesu pregovaranja, za šta su se oni svojski zalagali od prvih dana svoje zajedničke akcije;

— što se pokazalo da proces razoružanja, u koji su oni verovali, ne predstavlja utopiju mirotvoraca i pacifista, već jedinu alternativu uništenju sveta;

— što istorija nije potvrdila Dalsove reči da je politika nesvrstanosti amoralna i kratkovida, što sve velike sile danas, svaka na svoj način, sve više uvažavaju aktivnosti pokreta nesvrstanosti, bilo zbog toga što korenspondiraju sa njihovim pogledima i interesima ili zbog toga što su u suprotnosti sa njihovim ciljevima.

Ali, oni bi u isto vreme bili i zabrinuti iz ovih razloga:

— što je došlo do umnožavanja sporova i sukoba između nesvrstanih zemalja, ne samo iz objektivnih, a to znači i neizbežnih istorijskih razloga, nego i iz nedovoljnog akceptiranja njihovih vizija;

— što se nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju u većini nalaze u teškom ekonomskom položaju koji ozbiljno ugrožava neke od osnovnih tekovina njihove slobode i nezavisnosti i umanjuje njihovu zajedničku ulogu i uticaj u međunarodnim odnosima;

— što nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju u većini ne raspolažu osnovnim pretpostavkama za uključivanje u naučno-tehnološku revoluciju koja nagoveštava i, u stvari, anticipira mesto i ulogu svih međunarodnih činilaca u veku koji je pred nama.

Novi prilazi

Šta bi veliki lideri nesvrstanosti preduzeli da bi politici i pokretu nesvrstanosti otvorili vrata u XXI vek? To, svakako, ne možemo znati, ali na osnovu njihovih vizija, njihovog osećaja za istoriju, njihovog državničkog angažmana u službi nacional-

Digitized by Google

nih interesa svojih zemalja možemo, sa manjom ili većom dozom verodostojnosti, pretpostaviti da bi se njihova razmišljanja mogla kretati u sledećim pravcima:

1. — Ako je u suočavanju sa bipolarnim svetom njihovu osnovnu preokupaciju predstavljala težnja da ostanu »napolju«, da bi ostali slobodni i nezavisni, sada bi njihovu osnovnu preokupaciju verovatno predstavljala težnja da »uđu« u taj multipolarni svet, da ne bi ostali izvan glavnih tokova ekonomskog i naučno-tehnološkog razvoja, što može biti pogubno za slobodu i nezavisnost njihovih zemalja. Ma koliko bila bitna, neophodna i neizbežna strategija oslanjanja na vlastite i kolektivne snage, ukoliko se ne pretvara u praznu retoriku i puku iluziju, nesvrstani ne mogu ostati zatvoreni u svoj vlastiti krug, već moraju, gdegod mogu, da sve šire komuniciraju sa razvijenim i drugim zemljama koje su personifikacija i realnost multipolarnog sveta. Treba li reći: nijedan esencijalni problem svog programa nesvrstani ne mogu sami da reše, a još manje da nametnu »ostatku sveta«, bilo da je reč o svetskom miru, razoružanju ili promeni stanja u svetskoj privredi i međunarodnim ekonomskim odnosima.

2. — Sve širem inkorporiranju nesvrstanih zemalja u multilateralni svet mora da prethodi oštar obračun sa iluzijom da institucionalizacija pokreta nesvrstanosti stvara pretpostavke za jačanje njegove efikasnosti. Efikasnost pokreta nesvrstanosti zavisi, u prvom redu, od davanja pravovremenih i adekvatnih odgovora na zahteve istorijskog razvoja, a ne od umnogostručavanja organa, foruma i tela i učestanosti njihovih sastanaka. Preinstitucionalizovanost i preorganizovanost daju iluziju moći, dok su, u stvari, izraz i svedočanstvo nemoći. Nesvrstanost je politička alternativa, a ne politička organizacija koja poseduje instrumente kojima bi mogla svetu da nametne tu alternativu. Uostalom, moć ideja nesvrstanosti se ne svodi na okvire delovanja pokreta nesvrstanosti, već je sadržana u kretanju sveta od ideološkog monopolizma ka ideološkom pluralizmu i od bipolarizma ka multipolarizmu. U tom procesu nesvrstani treba da drže baklju, a ne da mašu sabljom. Možda su se upravo ovde nesvrstani najmanje pridržavali mudrih upozorenja svojih praučitelja. Najzad, zaboravlja se da svaka institucionalizacija, hteli ne hteli, predstavlja zatvaranje. Nesvrstani su bili pobornici otvaranja u vreme kada se svet zatvarao u blokovske grupacije. Zašto bi sada, u vreme kada se čitav svet otvara, nesvrstani radili suprotno? Otvaranje je i za njih, pogotovo za njih, egzistencijalni imperativ.

3. — Putevi i oblici uključivanja pokreta nesvrstanosti i nesvrstanih zemalja u multipolarni svet zavise od političke maštе, ali i realnog istorijskog prostora. U tom kontekstu, sve veću ulogu ima podsticanje regionalnih i subregionalnih grupisanja, koja se ne svode isključivo na članice pokreta nesvrstanosti. Takvih primera već ima u Centralnoj i Latinskoj Americi, u Aziji i Evropi. Sjajan primer je Inicijativa šest nacija — Indije,

Digitized by Google

Argentine, Tanzanije, Meksika, Švedske i Grčke. Pored onog što čini u grupi N+N zemalja u Evropi, Jugoslavija bi tome mogla pridodati i učešće u multilateralnim aktivnostima na Balkanu. Ni u jednom od tih slučajeva se ne radi o odvajanju nesvrstanih zemalja od pokreta nesvrstanosti, već o faktičkom promovisanju principa i ciljeva nesvrstanosti u različitim globalnim, regionalnim i subregionalnim aktivnostima u kojima sudeluju zemlje različitih političkih pozicija. Ako se nekada smatralo da regionalna i subregionalna grupisanja ugrožavaju globalnu akciju pokreta nesvrstanosti, sada bi se moglo reći da ona predstavljaju sve značajniji vid ostvarivanja globalnih interesa i ciljeva nesvrstanih zemalja. Ako se u bipolarnom svetu na svako povezivanje sa zemljama izvan pokreta nesvrstanosti moglo gledati kao na ugrožavanje njihove pozicije nesvrstanosti, sadašnje zajedničke aktivnosti nesvrstanih i drugih zemalja svedoče o distanciranju sve većeg broja svrstanih zemalja od kruto shvaćenih i tumačenih blokovskih pozicija i interesa i, u isto vreme, o sve široj atraktivnosti i faktičkoj univerzalnosti ideja nesvrstanosti.

To bi mogle biti neke konsekvence okolnosti da se pokret nesvrstanosti sve više suočava sa jednim multipolarnim svetom.

II

Nesvrstanost i supersile

Da li proces sporazumevanja supersila umanjuje ulogu i značaj pokreta nesvrstanosti ili ga čak čini izlišnim?

Slično pitanje je bilo postavljeno početkom sedamdesetih godina, u vreme započinjanja detanta: ako su se nesvrstani pojavili na međunarodnoj sceni u doba hladnog rata da bi delovali kao mirotvorci i medijatori u cilju smanjivanja jaza i konfrontacije između supersila, sada mogu baciti koplje u trnje, jer upravo to počinju da čine one same, bez potrebe za ikakvim posrednicima!

Nesvrstani su imali sledeći odgovor: prvo, da se njihova misija ne svodi na posredovanje među supersilama i blokovima, već da joj je cilj menjanje stanja u celokupnim međunarodnim odnosima i, drugo, da bilateralni blokovski detant ne znači i definitivni prestanak konfrontacje supersila.

I u jednom i u drugom su bili u pravu. Detant iz sedamdesetih godina je doživeo svoj blistavi trenutak potpisivanjem Završnog akta KEBS-a iz Helsinkija, ali i dramatični sunovrat razmeštanjem novih generacija nuklearnih raketa na evropskom tlu i izbijanjem novih žarišta krize u tzv. trećem svetu, dok su se nesvrstani upravo u minule dve decenije, afirmisali kao pokret čije aktivnosti sve više uvažavaju svi međunarodni činioci.

Da li će se istorija ponoviti?

Digitized by Google

Na to pitanje se može dati pouzdaniji odgovor jedino upoređivanjem detanta iz sedamdesetih godina i sadašnjeg procesa sporazumevanja supersila: utvrđivanjem sličnosti i razlika.

U čemu su sličnosti:

Prvo, u okolnosti da su nosioci sporazumevanja i u sedamdesetim i sada, na isteku osamdesetih godina, u prvom redu dve supersile.

Drugo, u činjenici da se u prirodi, položaju, interesima i društvenom biću supersila u međuvremenu ništa bitnije nije promenilo.

Na osnovu toga bi se moglo zaključiti da i sadašnji proces sporazumevanja supersila, kao i onaj iz sedamdesetih godina, predstavlja samo jedan ciklus u nizu smenjivanja posleratnih ciklusa zaoštravanja i popuštanja u međunarodnim odnosima, koji će se završiti kao i svi prethodni: novim ciklusom zaoštravanja i konfrontacije.

U tom slučaju nesvrstani ne bi morali ništa bitnije da menjaju u svojoj strategiji, već isključivo u razmeštaju poenti u svojoj neposrednoj političkoj akciji: jedne dobijaju veći značaj u doba zaoštravanja, a druge u doba popuštanja međunarodne zategnutosti.

Zato je veoma važno ustanoviti da li ima suštinskih razlika u ocenjivanju sadašnjeg procesa sporazumevanja supersila u odnosu na detant iz sedamdesetih godina: kakve su prirode, iz čega proističu, kakvog domašaja mogu biti?

Prvo: postoje uočljive razlike u slici sveta iz sedamdesetih i ovog na pragu devedesetih godina, u kome se menja i položaj supersila, kako jedne prema drugoj, tako i njih dveju u odnosu na nove političke, ekonomske, tehnološke, finansijske, demografske, pa i vojne centre moći koji se pojavljuju u procesu prerastanja bipolarnog u multipolarni svet.

Drugo: čitav svet, pa i supersile, prvenstveno one, mogle su iz uspona i pada detanta iz sedamdesetih godina izvući krupna saznanja, posebno ona koja se odnose na strategijsku celishodnost ili necelishodnost širenja prisustva i uticaja na bazi sticanja novih teritorija i sfera interesa.

Treće: sadašnji proces sporazumevanja supersila nije proistekao isključivo iz diplomatskih konsideracija, već je u velikoj meri izraz i rezultat krupnih promena do kojih je došlo u strategijskim opservacijama jedne od supersila, u sklopu Gorbačovljevog raskida sa ideološkim i drugim postulatima Staljinovog i Brežnjevljevog vremena na unutrašnjem i međunarodnom planu.

Četvrto: prvi put je došlo do saglasnosti supersila da produžavanje trke u nuklearnom naoružanju nema realnog smisla i da ni jedna ni druga neće težiti sticanju vojne premoći.

Peto: prvi put su supersile postigle sporazum o likvidiranju čitave jedne generacije nuklearnog oružja, čime su ne samo pokazale da je nuklearno i drugo razoružanje mogućno, već su za-

Digitized by Google

počele proces nuklearnog i drugog razoružanja koji uskoro treba da dovede do smanjivanja strateškog nuklearnog naoružanja za pedeset odsto.

Šesto: sporazumevanje u sferi naoružanja prate i nastojanja supersila da budu rešene, na bazi njihovog vojnog i drugog dezangažovanja, regionalne krize koje su sredstvo i izraz njihove dominacije i izvorište zategnutosti u svetu, za razliku od sedamdesetih godina, kada je detant u Evropi koincidirao sa širenjem kriznih žarišta u Aziji, Africi, i Južnoj Americi.

Svim ovim razlikama detanta iz sedamdesetih godina i sadašnjeg stanja u odnosima supersila trebalo bi, obavezno, pridodati i one koje se »ne vide« golim okom, a koje su u mnogo čemu od suštinskog značaja:

— pritisak javnosti koja je zamorena stalnim ideološkim jurišima i konfrontacijama i koja bi htela da živi u spokojnijem i tolerantnijem svetu, oslobođenom konstantnog straha od nuklearnih bombi;

— suočavanje sa krupnim finansijskim i ekonomskim problemima do kojih dovodi iscrpljujuća trka u naoružanju i subvencionisanje blokovske klijentele na raznim stranama sveta bez odgovarajućih političkih i vojno-strateških efekata;

— saznanje da se ni mesto u sistemu ravnoteže snaga, ni svetska premoć više ne mogu sticati na osnovu doskora važećih strategija iz XIX veka, usredotočenih na osvajanje teritorija (sa tom iluzijom Brežnjev je sišao sa međunarodne scene!), već pre svega u sklopu mesta i uloge u naučno-tehnološkoj revoluciji.

Nesvrstani bi bili gluvi i slepi kada ne bi videli ove razlike prilikom upoređivanja sadašnjeg procesa sporazumevanja supersila sa detantom iz sedamdesetih godina. Bez obzira na moguće, čak i neizbežne oscilacije u odnosima supersila, pa i one vezane za sudbinu Gorbačovljevih reformi i pogled na svet budućih stanovnika Bele kuće, promene o kojima je reč su izraz tendencija istorijskog razvoja, pa zbog toga na njih treba gledati ne kao na jednokratnu, voluntarističku, opsenarsku »raskrsnicu« ili »prekretnicu«, već kao na proces dugoročnog i dalekosežnog značaja koji sporo ali neizbežno vodi uspostavljanju poretka mira u svetu.

Kako bi nesvrstani trebalo da gledaju na sporazumevanje supersila?

1. — Niti sa zavišću, niti sa zebnjom, jer su se od početka svoje akcije zalagali za obustavljanje konfrontacije i uspostavljanje dijaloga supersila. Mogu biti zadovoljni što je do sporazumevanja supersila došlo i moraju mu pružiti punu podršku da bi u što većoj meri doprineo popuštanju međunarodne zategnutosti i rešavanju krupnih međunarodnih problema koji ne mogu biti rešeni bez direktnog angažovanja supersila. Strah od kondominijuma supersila je više opsesija proteklih vremena, nego realna mogućnost, ne samo zbog izukrštanih interesa su-

Digitized by Google

persila, već i zbog toga što se sadašnji i još više sutrašnji multipolarni svet ne može, i kad bi one htele, ugurati u taj kalup pravljen u doba Svete alijanse.

2. — Nesvrstani moraju biti svesni toga da, makoliko to zvučalo paradoksalno, u sadašnjoj fazi supersile mogu da doprinesu više ostvarivanju nekih fundamentalnih tačaka njihovog vlastitog programa, kao što je razoružanje ili eliminisanje kriznih žarišta, nego oni sami. To nije razlog za depresiju ili skepsu, već politička dijalektika koja na najbolji mogući način potvrđuje istorijsku delotvornost principa nesvrstanosti: nijedan krupniji međunarodni problem ne može biti rešen bez učešća supersila, ali uvek i jedino na bazi njihovog političkog i vojnog dezangažovanja! To, ujedno, znači da sporazumevanje supersila doprinosi i stvaranju atmosfere i konstelacije u kojoj može biti olakšano ostvarivanje glavnih pravaca akcije pokreta nesvrstanosti u budućnosti.

3. — Suočeni sa prerastanjem bipolarnog u multipolarni svet i, u tom okviru, prevazilaženjem ideoloških i drugih barijera u odnosima supersila, nesvrstani bi morali više da budu partner, nego oponent. U vreme kada su prvenstveno bile oponent, nesvrstane zemlje su s pravom zazirale od tešnjih veza i oblika saradnje sa drugim subjektima u međunarodnim odnosima, jer bi se mogli tumačiti kao približavanje jednom ili drugom blokovskom punktu. U vreme kada će sve više morati da budu partner, da ne bi ostale po strani, nesvrstane zemlje će morati sve više da se uključuju u multipolarni svet, svesne da saradnja sa različitim subjektima u međunarodnim odnosima ne mora da, po automatizmu vodi približavanju ili priključivanju ovom ili onom blokovskom punktu.

U nizu primera, jedan, nama blizak, mogao bi to da ilustruje. Sa stanovišta kriterija koji su bili dominantni u doba oštre bipolarizacije, pružanje pune podrške Gorbačovu bilo bi tumačeno kao približavanje istočnom bloku, kao što bi i razmatranje mogućnosti za šire i delotvornije uključivanje u zapadnoevropske integracione mehanizme neminovno bilo posmatrano kao približavanje zapadnom bloku. Sa današnjih tačaka gledišta, pružanje pune podrške Gorbačovu i koraci koji vode širem uključivanju u evropske integracione i tehnološke procese nisu međusobno u logičkoj i političkoj kontradikciji, niti su izraz ideoloških predilekcija, već sastavni deo sagledavanja i ostvarivanja vitalnih nacionalnih interesa Jugoslavije u punoj saglasnosti sa njenom nesvrstanom pozicijom i orijentacijom.

4. — U promenjenom svetu i teorija ekvidistance i teze o prirodnom savezništvu polako odlaze u muzej starina: prema kome biti u ekvidistanci u jednom multipolarnom svetu i koga tretirati kao prirodnog saveznika u svetu u kome se pojavljuju različiti subjekti koji objektivno promovišu ideje nesvrstanosti! Nesvrstanom pokretu niko više ne može, a valjda i ne želi da oduzme svojstvo nezavisnog, vanblokovskog i globalnog fakto-

Digitized by Google

ra koje, po prirodi stvari, više odgovara zahtevima i obeležjima multipolarnog, nego bipolarnog sveta.

Ako na pokret nesvrstanosti gledamo kao na »treći blok«, onda se njegova uloga i mogućnosti u procesu sporazumevanja supersila neminovno smanjuju. Ako na pokret nesvrstanosti gledamo kao na pokret čiji se principi i ciljevi ostvaruju u procesu istorijskog razvoja, onda tendencije osamostaljivanja i međuzavisnosti u multipolarnom svetu samo potvrđuju vitalnost i verodostojnost ideja nesvrstanosti.

Ova dva prilaza su, na žalost, još u klinču.

III

Smena epoha

Ne treba navoditi mnogo argumenata da bi se dokazalo da smo upravo svedoci smene dveju epoha: antikolonijalne revolucije, koja već gotovo pripada prošlosti i naučno-tehnološke revolucije, pred kojom se nezadrživo otvaraju vrata budućnosti.

Kakve to može imati reperkusije na pozicije, mogućnosti, metode delovanja, pa i samu sudbinu nesvrstanosti?

Iako je nastao u uslovima blokovske podele sveta, pokret nesvrstanosti se, faktički, formirao i razvijao u koordinatama antikolonijalne revolucije. U njegovoj političkoj filozofiji zastupljene su sve preokupacije i svi prioriteti antikolonijalne revolucije, a u njegovim redovima se našla većina zemalja koje su stekle nezavisnost na razvalinama kolonijalnih carstava. Sa koje god tačke gledišta prilazili analizi nesvrstanosti i antikolonijalne revolucije dolazimo do zaključka da je između njih postojala snažna istorijska interakcija, bez koje ni nesvrstanost ni antikolonijalna revolucija ne bi bili ono što jesu.

Da li se onda može reći da je okončanjem antikolonijalne revolucije pokret nesvrstanosti ostao na brisanom prostoru istorije bez svog najmoćnijeg saveznika?

Može i ne može!

Može — zato što se pokret nesvrstanosti, objektivno, više ne može razvijati na vetrovima istorije koji su duvali u jedra antikolonijalne revolucije i koji su doveli do toga da se u njegovim okvirima nađu gotovo sve zemlje tzv. trećeg sveta.

Ne može — zato što su rezultati i dejstva antikolonijalne revolucije ugrađeni u sadašnju političku, ekonomsku i socijalnu strukturu međunarodne zajednice, a to znači i u istorijske efektive i potencijale pokreta nesvrstanosti.

Ali, nije sporna ključna činjenica: da su se okončanjem antikolonijalne revolucije bitno promenili uslovi delovanja pokreta nesvrstanosti i da pojava naučno-tehnološke revolucije postavlja pred nesvrstane zemlje čitav red novih zahteva i prioriteta.

Digitized by Google

U doba antikolonijalne revolucije svaka novooslobođena zemlja pristupala je, gotovo po automatizmu, pokretu nesvrstanosti i doprinosila širenju njegovih redova i jačanju njegove uloge u međunarodnim odnosima.

U doba antikolonijalne revolucije u vrhu prioriteta nesvrstanih zemalja dominirali su problemi koji su proisticali iz njihovog političkog, pa i vojnog duela sa bivšim metropolama.

U doba antikolonijalne revolucije stvorene su mnoge nerealne predstave o solidarnosti novooslobođenih zemalja i, takođe, o njihovoj snazi i mogućnostima u menjanju postojećih političkih i ekonomskih odnosa u svetu.

Mnogo šta od svega toga zauvek je ostalo na drugoj strani obale.

Sa čime naučno-tehnološka revolucija suočava pokret nesvrstanosti?

— Sa fundamentalnom istorijskom činjenicom da će se uloga svih zemalja u međunarodnim odnosima prvenstveno vrednovati na osnovu njihove ekonomske snage, njihovog tehnološkog uspona, njihovog ekonomskog prosperiteta.

— Sa gorkim saznanjem da se brojna skupina nesvrstanih zemalja nalazi u teškom ekonomskom položaju, bespomoćna u nastojanjima da skine sa sebe pretežak teret otplaćivanja hiljadu milijardi dolara duga i nemoćna da pokrene zamajce svog ekonomskog razvoja.

— Sa opasnošću da nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju ostanu izvan glavnih tokova ekonomske integracije u svetu, na marginama naučno-tehnološke revolucije i da, samim tim, budu gurnute u provaliju svojevrsnog tehnološkog kolonijalizma koji bi mogao da poništi političke rezultate antikolonijalne revolucije.

Iz ovih sumornih činjenica bilo bi pogrešno izvući zaključak da su pokretu nesvrstanosti, koji je u doba antikolonijalne revolucije bio na belom konju, sada u uslovima naučno-tehnološke revolucije potonule sve lađe.

Dijalektika istorije, u čijim koordinatama deluje pokret nesvrstanosti je mnogo složenija i nikada na jednoj strani nisu svi plusevi, a na drugoj strani svi minusi!

Nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju imaju istorijsku šansu da prevaziđu teškoće sa kojima se danas suočavaju i da čak sa izvesnom dozom optimizma gledaju u vreme koje dolazi.

Prvo, teško je zamisliti svet u kome bi razvijene zemlje mogle biti same sebi dovoljne. Poznato je da su razvijene zemlje u temelje svog industrijskog razvoja ugradile deo prirodnih bogatstava bivših kolonijalnih zemalja i da su i dan-danas upućene na mnoge sirovine iz zemalja tzv. trećeg sveta. Pravi posao stoleća su obavile deleći šakom i kapom zajmove zemljama u razvoju iz prepunih skladišta petro-dolara da bi na osnovu surove igre kamatnih stopa upriličile paradoks stoleća, prinuđu-

Digitized by Google

jući zemlje u razvoju da se pojave u ulozi neto izvoznika kapitala u razvijeni svet! Ulazeći u postindustrijsko društvo, koje otvara neslućene mogućnosti novim spektakularnim vidovima proizvodnje, nove moćne ekonomske sile biće sve više zainteresovane za plasman svojih proizvoda na još »nepokrivena« tržišta zemalja u razvoju.

Prateći u svemu tome određenu logiku istorijskog razvoja, uočavamo da su u pokretačkoj fazi stvaranja kapitalističkog društva sadašnje razvijene zemlje vršile eksploataciju zemalja tzv. trećeg sveta pomoću gole sile; u fazi punog uspona industrijskog društva prihvatile su partnerski odnos sa zemljama u razvoju u sklopu postojećeg ekonomskog poretka zasnovanog na neravnopravnosti i diskriminaciji; u postindustrijskom društvu moći će da plasiraju svoje proizvode na tržišta zemalja u razvoju jedino ako im obezbede odgovarajuće uslove za ekonomski razvoj.

Kao što ni u međunarodnim političkim odnosima kretanje od sistema oligarhijskih odnosa ka suverenoj jednakosti država nije bilo uzrokovano motivima solidarnosti i altruizma, tako ni u sferi međunarodnih ekonomskih odnosa jačanje elemenata ravnopravnosti neće biti izraz bilo čije milosti i samilosti. Prosto rečeno, svedoci smo iscrpljivanja istorijskih potencija modela svetske privrede u kojoj je moglo da bude u interakciji neprekidno bogaćenje jednih i neprekidno siromašenje drugih. Hiljada milijardi dolara duga koji zemlje u razvoju nikada neće biti u stanju da vrate samo je istorijski signal da se došlo do tačke sa koje nema povratka.

Drugo, pokazalo se da pojedine, a mogli bismo reći i mnoge zemlje u razvoju nisu nesposobne ili nepodobne da pokrenu sopstveni ekonomski razvoj i da čak u relativno kratkom roku ostvare pretpostavke za ulazak u krug razvijenih zemalja. Na finansijsku moć petrolejskih zemalja gledalo se kao na produkt puke igre slučaja, iako se sličan sticaj okolnosti u slučaju nekih razvijenih zemalja smatrao sasvim prirodnim pokretačem njihovog razvoja. Sličnim očima se gleda i na ekonomski i tehnološki prosperitet novoindustrijalizovanih azijskih zemalja, kao na prost spoj američkog kapitala i njihove jeftine radne snage, iako je taj isti kapital odigrao sličnu ulogu i u pokretanju posleratnog ekonomskog prosperiteta zapadnoevropskih zemalja. Ako skupini tih zemalja pridružimo Kinu i Indiju, koje se nalaze u fazi relativno brzog i uspešnog ekonomskog razvoja, onda sa stanovišta broja stanovnika u tzv. trećem svetu velika većina njih se nalazi na putu ekonomskog napretka.

Navođenje ovih primera treba da pokaže da su veliki delovi tzv. trećeg sveta i tzv. nerazvijenog Juga, u ovoj ili onoj meri, već uključeni u tokove ekonomskog razvoja i naučno-tehnološke revolucije. Sa pojmljivim istorijskim zakašnjenjem, kao što su to, uostalom, na startu bile i neke danas razvijene zemlje Evrope ili nekih drugih delova sveta, kao Australija ili Novi Ze-

Digitized by Google

land, pa i sam Japan, ali i za realnim izgledima da to istorijsko zakašnjenje prevaziđu, zahvaljujući ogromnim ljudskim i prirodnim resursima kojima raspolažu.

Treće, zemlje u razvoju u odnosu na razvijeni svet imaju u najmanju ruku dve komparativne prednosti koje u hodu vremena dobijaju sve veći značaj. U prvom redu, reč je o prirodnoj sredini koja je u tzv. trećem svetu još u velikoj meri očuvana, jer nije bila izložena surovim tokovima industrijalizacije. Ukoliko u zemljama u razvoju bude jačala svest o ogromnom značaju očuvanja prirodne sredine i njenoj ne samo pastoralnoj, već i ekonomskoj vrednosti, one će u vremenu koje dolazi raspolagati kapitalom čija će cena rasti geometrijskom progresijom.

Uporedo s tim, dobijaće sve veći značaj alternativni modeli razvoja, pa i življenja koji imaju civilizacijsku, filozofsku, kulturnu osnovu u zemljama tzv. trećeg sveta. Makoliko u sadašnjoj fazi bio prijemčiv, privlačan i izazovan model potrošačkog društva, sve više ispoljava svojstva koja pokazuju da ne mora biti jedini i konačni okvir univerzalne ljudske sreće.

Ova ekskurziju u istoriji, filosofiju i geopolitiku pruža nekoliko argumenata za tvrdnju da nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju nisu predodređene da budu samlevene u žrvnju naučno-tehnološke revolucije.

Ako je to tako, preostaje da se vidi šta nesvrstane zemlje treba da preduzmu da bi što optimalnije ostvarivale svoje interese u epohi naučno-tehnološke revolucije.

(a) U vreme bipolarnih međunarodnih odnosa i u sklopu antikolonijalne revolucije nesvrstane zemlje su mogle da koriste prednosti svog međunarodnog položaja za dobijanje ekonomske, finansijske, vojne pomoći velikih sila. U multipolarnom svetu, u kome se svetska moć stiče, pre svega, učešćem u ekonomskom i tehnološkom razvoju, uočljivo se smanjuje interes velikih sila za klasične vidove prisustva u tzv. trećem svetu. To, svakako, znači, da nesvrstane zemlje sve manje mogu računati na »rentu« koja je proisticala iz njihovog međunarodnog položaja i da se moraju pomiriti s tim da su prošla vremena kada su tako dobijena sredstva bila i mogla biti olako korišćena u neproduktivne svrhe.

(b) Strategija oslanjanja na individualne i kolektivne snage mora biti shvaćena kao opredeljenje za razborito, domaćinsko, ekonomično poslovanje u vlastitoj kući i sistematičnije korišćenje zajedničkih mogućnosti, ali ne i kao verovanje u efikasnost uspostavljanja jednog vlastitog zatvorenog sistema koji bi mogao da počiva na bazi samodovoljnosti. Bila bi to opasna zabluda.

(c) Pokret nesvrstanosti treba ne samo da podržava, nego i da podstiče regionalna i subregionalna ekonomska i druga grupisanja, uspostavljanje različitih asocijacija na bazi konvergencije interesa pojedinih nesvrstanih, i ne samo nesvrstanih, već i drugih zemalja bez obzira na njihov međunarodni položaj.

Digitized by Google

(d) Poslednji bedemi ideologizacije se, ironijom sudbine, nalaze u zemljama koje su prve u svetu prevazišle ideološke barijere i uspostavile pokret na bazi ideološkog pluralizma. Dogmatizovani ideološki kriteriji sprečavaju bržu i fleksibilniju rekonstrukciju privrednih sistema koji su dokazali svoju neefikasnost i šire i slobodnije povezivanje sa dinamičnijim ekonomskim i tehnološkim partnerima na međunarodnom planu.

Prošlo je vreme kada se politička nezavisnost mogla, pa ponekad i morala braniti po cenu ekonomske bede. U današnje vreme ekonomska beda sve više ugrožava političku nezavisnost nesvrstanih zemalja.

Osavremenjivanje pokreta

Ideje-vodilje pokreta nesvrstanosti, sadržane u pravu svih naroda na slobodu, nezavisnost ravnopravnost i ekonomski napredak, izdržale su probu vremena i sa njima će čovečanstvo, nema dvojbe, ući i u XXI vek. Ali, krupne promene u sadašnjem svetu, koje se ne svode samo na menjanje odnosa snaga u krugu vojnih i ekonomskih velesila, već koje dolaze do sve većeg izražaja i u skali vrednosti koja izražava i tangira vitalne interese svih naroda i zemalja, nalažu nesvrstanima da se hitno pozabave razmatranjem mera koje bi mogle doprineti prilagođavanju i osavremenjivanju oblika i metoda delovanja pokreta nesvrstanosti. Ne iz bilo kakvog prolaznog pomodarstva ili političke mimikrije, već iz životne potrebe da ne zaostanu za drugim činiocima i međunarodnim odnosima, da maksimalno iskoriste nove prostore i mogućnosti za svoje delovanje u eri šireg detanta u odnosima velikih sila i blokova i, u krajnjoj liniji, da jačanjem efikasnosti pokreta nesvrstanosti doprinosi da on bude na nivou svoje istorijske misije na pragu ulaska ne samo u novi vek, nego po mnogo čemu u suštinski novu epohu u razvoju čovečanstva.

Pre nego što bismo ukazali na kome planu i u kome vidu nesvrstani mogu da pristupe »reorganizovanju« oblika i metoda svoga delovanja, hteli bismo da naglasimo sledeće:

prvo, pokret nesvrstanosti predstavlja istorijski i politički specifičnu grupaciju država, čiji su metodi i oblici delovanja nerazlučivo povezani sa njegovom demokratskom platformom i ciljevima koje želi da ostvari;

drugo, delotvornost pokreta nesvrstanosti ne zavisi u prvom redu od instrumenata i mehanizama njegovog delovanja, već od istorijskih prostora koji se, u različitim fazama razvoja međunarodnim odnosima, otvaraju za realizaciju njegovih dugoročnih ciljeva;

treće, u vreme kada blokovske grupacije pod dejstvom sve većeg pluralizma interesa u međunarodnoj zajednici, pa i u krugu zemalja koje okupljaju, sve manje mogu da opstoje kao

Digitized by Google

monolitni organizmi sazdani na principu hijerarhije moći i kada, objektivno, pokušavaju da inkorporiraju načela koja su u prvim posleratnim godinama utkana u temelje pokreta nesvrstanosti, predstavljalo bi opasnu stranputicu tražiti model i inspiraciju za osavremenjivanje oblika i metoda njegovog delovanja u političkim organizacijama koje su u velikoj meri već preživele svoj vek;

četvrto, pokret nesvrstanosti ne ostvaruje svoje ciljeve posredstvom vojne i ekonomske moći, pa niti prostom okolnošću što okuplja najveći broj država u savremenoj međunarodnoj zajednici, već time što nastoji da deluje u skladu s tendencijama istorijskog razvoja i time što izražava zajedničke interese čovečanstva.

Naglašavanjem ovih osobenosti pokreta nesvrstanosti ne želi se kazati da su mogućnosti njegovog osavremenjivanja limitirane, već da mere koje mogu da posluže toj svrsi moraju biti u punoj harmoniji sa njegovim političkim bićem.

U skladu s tim može se pretpostaviti da će u raspravama o osavremenjavanju metoda delovanja pokreta nesvrstanosti koje predstoje posle sastanka u Nikoziji značajna pažnja biti posvećena sledećim idejama:

— Mnogi se slažu s tim da su dokumenta skupova nesvrstanih zemalja isuviše obimna da bi mogla predstavljati jasan i jezgrovit putokaz za akciju, iako su, istodobno, mnogi svesni toga da svaka od stotinak nesvrstanih zemalja, potpuno razumljivo i legitimno, nastoji da u njih ugradi svoje poglede o raznim globalnim regionalnim i drugim problemima, u skladu s preokupacijama i prioritetima svoje politike. Zbog toga dokumenta pokreta nesvrstanosti jesu i verovatno moraju biti obimna, jer izražavaju sumu zajedničkih interesa svih nesvrstanih zemalja i demokratsko pravo svake nesvrstane zemlje da kroz njih izražava svoje vitalne nacionalne interese. Ali, mogli smo zapaziti da se u njima, uvek iznova, ponavljaju i stavovi iz ranijih dokumenata! Zašto u budućim dokumentima ne bi izostali već bezbroj puta elaborirani stavovi, a pažnja usredsređena na nove pojave i nove probleme na svetskoj sceni. Na taj način bi dokumenti bili neposrednije saobraženi zahtevima i izazovima koje postavlja svaka nova deonica u razvoju međunarodnih odnosa, dok bi, razume se, sva ona u kontinuitetu, predstavljala celovito svedočanstvo političkih stavova i aktivnosti nesvrstanih zemalja.

— Često bivaju usvajane posebne rezolucije u kojima se nešto široj verziji ponavlja ono što je već fiksirano u završnom dokumentu. Vođene potrebom racionalizacije, nesvrstane zemlje mogu da izbegnu taj »dupli kolosek«.

— Bilo bi korisno usvajanje kraćih programskih dokumenata posvećenih krucijalnih pitanjima političkog trenutka koja bi svojom kratkoćom i jasnoćom obezbedila sebi širu političku cirkulaciju i bila u funkciji direktnijeg usmeravanja glavnih pravaca akcije pokreta nesvrstanosti.

Digitized by Google

— Ako se nekada, s pravom ili ne, smatralo da regionalna i subregionalna okupljanja mogu da zasene ili čak da ugroze globalnu akciju pokreta sada se pokazuje da različiti oblici delovanja koji su motivisani neposrednim interesima pojedinih grupa zemalja mogu biti sve značajniji vid ostvarivanja globalnih ciljeva pokreta nesvrstanosti.

— U svetu u kome jačaju tokovi multipolarnosti i pluralizma sve više postaje ne samo interes, već i imperativ za nesvrstane da u što fleksibilnijim oblicima, gde god se ukažu mogućnosti, iniciraju ili prihvataju učešće u akcijama u kojima sudeluju i zemlje koje imaju drukčiju međunarodnu poziciju. U tom smislu već postoje pozitivna iskustva — od Inicijative šestorice i ASEAN-a do Balkanske konferencije, različitih inicijativa u Centralnoj i Južnoj Americi — koja pokazuje da se u tim aktivnostima ostvaruju ciljevi koji su imanentni platformi nesvrstanosti. Takvim oblicima delovanja, uz sve drugo, biće ispunjen i onaj prazan prostor koji se pojavljuje između strateškog opredeljenja za oslanjanje na vlastite snage i strateške orijentacije na globalne i druge pregovore sa razvijenim svetom. Time bi se nesvrstane zemlje i pokret kao celina sve više uključivali u savremene političke, ekonomske, tehnološke i druge procese u svetu, što je od fundamentalnog značaja.

— Potrebno je, najzad, nešto reći i o konsensusu, kao sistemu odlučivanja u pokretu nesvrstanosti. Konsensus izražava demokratsku suštinu pokreta i njemu danas sve više pribegavaju i oni koji su druge načine odlučivanja nekada smatrali svojom prednošću. Većinsko odlučivanje, samo po sebi, ne bi dovelo do jačanja efikasnosti pokreta, ali bi moglo da ugrozi osnove na kojima on počiva. Međutim, svaka ideja o mogućnosti racionalizacije procesa odlučivanja konsensusom zaslužuje da bude ozbiljno razmotrena.

Digitized by Google

Zlatan Gavrilović

Marksizam II internacionale i poimanje znanosti

I

Potrebno je razmotriti, rekonstruirati glavne značajke marksizma II internacionale, neke recepcije Marxova mišljenja u razdoblju koje završava I svjetskim ratom i to stoga što Lukaesev marksizam u oporbi spram marksizma II internacionale, hoće oživjeti ono teoretsko raspravljanje u najužem smislu koje je za dogmatske marksiste bilo zatvoreno nakon Hegela jednom zauvijek. »Filosofski savez« između marksizma kao socio-ekonomskog nazora i kantizma ili neke druge samostalno učvršćene filosofije u epohi praksisa obilježenog prevlašću parlamentarne prakse sve do kolovoza 1914. godine karakterizira breme pozitivističkog ili pak scijentističkog poimanja ali također i pluralizam tih različitih tendencija te doista vrijedi ono zapažanje da je tu zapravo riječ o razdoblju velikih teoretskih rasprava. Bilo bi posve neopravdano kazati ili pak simplificirati to razdoblje ili ga možda jednoznačno svesti na ovu ili pak onu karakterističnu tendenciju, jer naravno, riječ je o teoretičarima koji ne predstavljaju tek bezlične elemente jedinstvena misaona kretanja. Pa ipak, opravdano je ovdje barem pokušati naznačiti ili uočiti neke temeljne značajke, neka karakteristična određenja marksizma

Digitized by Google

Druge internacionale kako bismo kasnije ukazali na Lukacsevu izvornost bilo da je riječ tu o dogmatskim marksistima ili o revizionistima u marksizmu.

II

Dvadesete godine 19. stoljeća nose niz pokušaja Marxovih kritičara da usredotoče svoj interes na one elemente Marxova učenja koji pretendiraju općoj valjanosti, nezavisno od taktičkih zahtjeva proleterskog pokreta što je bilo uzrokom »čišćenja« marksizma od »prevratničkih elemenata« i do njegove integracije u glavni tok evropske socijalne misli. Tako je nakon 1900 godine marksizam imao dvojnu egzistenciju: on je bio inspiracija aktivnosti radničkog pokreta pri čemu su parlamentarne vođe poput Leona Bluma razvijali tolerantne humanističke momente sadržane u Bernsteinovu djelu, dok je Kautsky i austromarksisti nastojali povezati proletersku vitalnost s demokratskim putem u socijalizam. S druge je pak strane marksizam opstojao kao obuhvatna društvena teorija pri čemu je Marxova misao svedena na ulogu moralnog putokaza.

U tom razdoblju uočljivo je preziranje svjesne ljudske djelatnosti čemu je doista ekvivalent prezir same teorije. To je razlog vulgarizaciji materijalizma što je naposljetku rezultiralo jednom fatalizmu, obožavanju prirode i ekonomije, jednoj vjeri u neopovrgljivost autoriteta. Niska je teoretska razina Druge internacionale uvjetovala uspostavljanje vulgarnog materijalizma u obliku ekonomskog i prirodoznanstvenog determinizma kao službene teorije socijaldemokracije. Ideologija »marksističke ortodoksije« koju reprezentira u prvom redu K. Kautsky drži se odlučujućom za karakterizaciju marksizma Druge internacionale. Također Engelsov uticaj odlučujući je na oblikovanje ovog marksizma kao i Liebknechta koji se intelektualno formirao na temeljima pozitivističke sociologije i scijentističkog povjerenja u znanost. Liebknecht je predstavio Marxa kao »istraživača« i »političara« — Kautsky će te zakone učiniti podudarnima s faktičkim historijskim razvitkom.

U središtu određenja »marksizma Druge internacionale« nalazi se lik Karla Kautskog što je posve razumljivo ukoliko se ima u vidu njegova velika uloga u formiranju ortodoksije ovog marksizma. Potrebno je sada naglasiti što je svakako po svojim posljedicama dalekosežna činjenica, da Kautsky do usvajanja Marxovih pogleda nije došao posredstvom Hegelove dijalektike već pomoću prirodoznanstvenog materijalizma druge polovine 19. stoljeća. Tu je posebnu ulogu igrao i odigrao Marwinov evolucionizam. Sam Kautsky daje naslutiti o čemu je tu zapravo riječ. U svojem temeljnom djelu »Materijalističko shvaćanje povijesti« izričito priznanje da je za razliku od Marxa i Engelsa koji su pošli od Hegela on pak pošao od Darwina povezavši svoje poimanje povijesti više s prirodoznanstvenim negoli s eko-

Digitized by Google

nomskim mišljenjem. Uzevši Darwinovo učenje za prirodoznanstveno utemeljenje Marxova učenja reduciranog na »shvaćanje povijesti« Kautsky zasniva svoju recepciju marksizma na popularno-darvinističkoj identifikaciji čovjeka s nižim biološkim organskim stupnjem. On tvrdi da se može sporiti o stupnju i vrsti razlike između ljudskog i životinjskog duha. No nitko neće sporiti da se najjednostavniji duhovni procesi kod životinja zbivaju isto tako kao i kod čovjeka, osjeti, volja ali i suđenje. Ova tvrdnja čini dogmu ortodoksnog marksizma Druge internacionale suprotnom — reći će Korsch — i modernom empirijskom i kritičkom istraživanju i osobito Marxovoj metodi. Ne razumijevajući dijalektiku, Kautsky je poistovjećuje s darvinističkim evolucionizmom i mehanicizmom ili drugačije iskazano on nikada nije shvatio bit dijalektičkog kretanja kao samokretanja, bit dijalektičkih suprotnosti i proturječnosti kao imanentnih jednom procesu već je sve svodio na odnos individuuma i okoline što je samo jedan moment kompleksnog dijalektičkog odnosa.

Valja spomenuti da je Kautskyevo nerazumijevanje dijalektike u dobroj mjeri povezano na ono poimanje dijalektike koje je sam Engels najsistematičnije izložio u Anti-Dühringu. Opisavši Hegelovu koncepciju dijalektike, koju inače usvaja na način sličan Engelsovu, Kautsky drži da su Marx i Engels preuzeli to razumijevanje dijalektike od Hegela ali, kako to Engels naglašava u svojem Feuerbachu, oni su ga »obrnuli s glave na noge«. Jer kod Hegela je bilo prisutno samokretanje duha koji pokreće svijet i uzrokuje povijesni razvitak. Tako su za Kautskog Marx i Engels to poimanje materijalizirali, preobrazili ga u zakon kretanja kako materijalnog svijeta tako i mišljenja. Mogli bismo sada kazati da je Kautsky samo radikalizirao tendenciju izraženu u kasnijim Engelsovim spisima. U toj radikalizaciji predmarksovsko-materijalističke interpretacije dijalektike nedvojbeno mu je pomogla i njegova, ako tako možemo reći, nedijalektički oblikovana intelektualna formacija. Posrijedi je dakle tendencija vraćanja na »stari materijalizam«, a to onda znači i povratak na stajalište građanskog društva pri čemu se revolucionarna samosvijest proletarijata nužno mora preobraziti u ideologiju. Revizijom revolucionarne dijalektike u »miroljubivi evolucionizam« Kautsky je vulgarizirao Marxovu koncepciju povijesti u neku vrstu neodarvinizma čime je marksizam preobrazio u apologetsku teoriju nemogućnosti djelovanja, i još dalje, u teoriju koja rezultira »ograničenjem klasne svijesti na ideje i ciljeve buržoaske klase.«. To je dakako samo logična posljedica njegove zamjene Marxova dijalektičkog kretanja svojevrsnom teorijom prilagođavanja misli činjenicama, a ta je zamjena dovršenje fundamentalnog obrata u postmarksovskom marksizmu obrata od dijalektičkog mišljenja na mišljenje adekvatno fakticitetu i koje je usmjereno na apologiju tog fakticiteta.

Stoga nije dovoljno Kautskyev ortodoksni marksizam analizirati ukazivanjem na njegov eklekticizam ili pak na anemičnost

Digitized by Google

njegove kritike revizionizma usljed podložnosti utjecaju tadašnje pozitivističke filosofije. Ta nedovoljnost analize sastoji se upravo u predviđanju bitne povezanosti između Kautskyeva dovršenja fundamentalnog obrata mišljenja, mišljenja o revoluciji i tog obrata u apologetsku ideologiju i onog što će se kasnije uobličiti u znanstvenu ideologiju marksizma-lenjinizma. Riječ je dakle o kontinuitetu ortodoksnog marksizma Druge internacionale koji se modificiran, ali ne i bitno transformiran nastavlja i u dogmatizmu Treće internacionale.

Kautsky nije niti ekstreman niti pak izoliran slučaj već naprosto najistaknutiji predstavnik dominantne tendencije u teoriji Druge internacionale. Bliska srodnost njegovih koncepcija s pogledima drugih reprezentativnih teoretičara Druge internacionale dade se pokazati na jednom posebnom problemu. Tu srodnost može zamagliti činjenica da, dok Kautsky zasniva svoju varijantu marksističke ortodoksije na podlozi darvinističkog evolucionizma, Plehanov pak povezuje marksizam s francuskim materijalizmom 18. stoljeća i sa Spinozom a jednako tako, utjecajni Bernstein, spašava marksizam od prigovora za materijalizam. Čini se na prvi pogled da su koncepcije Bernsteina i Plehanova dijametralno suprotne. Neki historičari marksizma izveli su iz razlika poput spomenute zaključak o opravdanosti razlikovanja ruskog od njemačkog oblika marksizma Druge internacionale i općenito, ruskog i njemačkog marksizma. Jedan od njih je i A. Zanardo koji navodi slijedeće karakteristike njemačkog marksizma: realizam-empirizam, konkretnost, kritičnost, antimetafizičnost, filozofski eklekticizam, intelektualnu slobodu. Ruski marksizam pak obilježava apstraktnost, filosofizam, materijalizam, ekonomizam, ovisnost filosofije o politici. Dakako takva razlikovanja ruskog i njemačkog marksizma tog vremena trpe brojne prigovore. Ali obratimo pažnju sada na ono što Zanardo označava kao zajedničke teoretske elemente ruskog i njemačkog marksizma. A to su zajedničke značajke shematizma i pozitivizma.

Time dolazimo do nagoviještena posebnog problema na kojem se pokazuje fundamentalna srodnost koncepcija prividno tako različitih teoretičara Druge internacionale kao što su Plehanov i Bernstein. Riječ je o koncepciji znanstvenosti marksizma. Između Kautskog i Bernsteina postoji gotovo potpuna suglasnost o tomu kakav je marksizam znanost. Unaprijed se može reći da tu nipošto nema govora o pojmu znanosti koji bi bio izveden iz Marxove misli, nego o pozitivističkom pojmu znanosti kakav je elaborirao A. Comte suprotstavivši ga Hegelovu spekulativnom pojmu znanosti. Vrijedi ovdje navesti Lukacsevo viđenje problema. Jer, naime, Marx je preuzeo u nepromijenjenom obliku baštinu Hegelove filosofije: misao razvitka po kojoj se duh posvemašnje neosviještenosti jedinstveno razvija do jasnog samoosvještenja. Ovu je misao kako tvrdi Lukacs zamaglila samo plitkost i filosofska neobrazovanost Marxovih sljedbenika. Budući da nisu razumjeli Hegelovo shvaćanje povijesti to su oni

Digitized by Google

razvitak odredili kao posve automatski proces koje je ne samo neovisan o svijesti nego je od nje kvalitativno različit. Nije međutim samo plitkost i neobrazovanost teoretičara Druge internacionale izazvala taj zaborav Hegelove misli nego je zaborav zapravo preobrazba izvornog Marxova mišljenja u marksizmu Druge internacionale nastupio kao posljedica jednog složenog procesa koji ćemo ukratko prikazati.

Naime, još je Engels započeo pa onda dobrim dijelom i dovršio proces transformacije pojma znanosti inherentna Marxovu mišljenju — pojma znanosti koji se ne smije brkati s pozitivnom znanošću nego koji označava analizu proizvodnje života kao kritiku postojećih odnosa — u nešto tomu dijametralno suprotno. Konačan oblik te transformacije Engels je dao u poznatom spisu »Ludwig Feuerbach i kraj njemačke filozofije« gdje naglašava da se s Hegelom uopće završava filosofija ali ne u smislu one temeljne i toliko prijeporne 11 teze o Feuerbachu nego zato što Hegel pokazuje put iz tog labirinta sistema k stvarnoj pozitivnoj spoznaji svijeta. Kako ne bi dolazilo do kakvih nesporazuma u pogledu naravi te pozitivne spoznaje svijeta potrebno je podsjetiti na Engelsovu kritiku materijalizma 18. stoljeća čija je glavna ograničenost, tvrdi Engels — uzrokovana nerazvijenošću prirodnih znanosti koje su za njega paradigma pozitivnih znanosti uopće osobito u pogledu metodičkom. Govoreći o značenju Darwinova otkrića evolucije Engels će reći da to vrijedi za prirodu koju smo spoznali kao historijski proces razvitka ali podjednako vrijedi i za historiju društva u svim njenim granama i za sve one znanosti koje se bave ljudskim i božanskim stvarima. Premda u daljnjem slijedu upozorava na nemogućnost potpune identifikacije prirodnih i društvenih znanosti, Engels je takvim smijerom razmišljanja nedvojbeno položio temelje tzv. darvinomarksizmu. Prikaz Engelsove transformacije Marxove misli može se zaključiti njegovim poznatim stavom o ukidanju filosofije u znanostima, stavom koji se u potpunosti podudara s klasičnim Comteovim pozitivizmom: čim se svakoj znanosti zasebno postavi zahtjev da jasno odredi mjesto u cjelini, općoj cjelini stvari i znanja o stvarima, svaka posebna znanost o toj općoj cjelini postaje izlišna. Osim formalne logike i dijalektike koje se konstituiraju u znanost o općim zakonima mišljenja od filosofije kao bavljenja cjelinom ne preostaje ništa. Cjelokupno se ljudsko mišljenje ograničava na pozitivnu znanost o prirodi i povijesti. Naravno tu se onda postavlja pitanje što zapravo preostaje od Marxova projekta uspostavljanja neotuđene ljudske zajednice. Naime, ako je istina da metoda prirodnih znanosti u svojoj dijalektičkoj formi sačinjava teoretsku osnovu Engelsove reinterpretacije Marxa onda slijedi da prirodna zakonitost na koju je ta metoda upućena predstavlja okvir samog ljudskog mišljenja i djelovanja. No, primjenom prirodne zakonitosti na povijesno kretanje događa se upravo to da ono rezultira uvjerenjem o prirodnosti pa stoga i neumitnosti danog što

Digitized by Google

je još Marx kritizirao u Grundrissima. Kao što je poznato Marx je pisao da su građanski ekonomisti toliko učahureni u predstave jednog određenog stupnja razvoja društva da im se nužnost opredmećenja društvenih snaga rada čini nerazdvojnom od nužnosti njihovog otuđenja u odnosu na živi rad. Pri tom nije riječ o nekoj specifičnoj ograđenosti građanskih ekonomista nego o konzekventnom rezultatu primjene prirodnoznanstvene metode na društvenu teoriju. Lukacs je, na primjer, u tekstu »O pitanjima obrazovnog rada« naglasio tu povezanost građanske nacionalne ekonomije i prirodoznanstvene metode. Kapitalizam je, dokazuje Lukacs, na mjesto personalnog boga morao staviti impersonalni prirodni zakon, morao je razoriti stari autoritet i uzvisiti novi. Taj novi autoritet jest prirodni zakon. Njegova funkcija je dvostruka. On, s jedne strane, razara stari autoritet i vjeru u jedan vječno nužan poredak, poredak koji želi bog, a, s druge strane, budi vjerovanje da je impersonalni kapitalistički proizvodni poredak onaj koji djeluje primjereno prirodnim zakonima, koji odgovara vječnim zakonima ljudskog uma, koji je posve neovisan o ljudskoj volji te se on, dakako, ne može razoriti ljudskim naporima. On potvrđuje vjerovanje da je kapitalistički proizvodni poredak druga priroda. Tu Lukacs vidi povezanost građanske ekonomije i prirodnoznanstvene metode. Koliko je ta povezanost jaka dokazuje činjenica da je prodor građanske znanstvenosti u historijski materijalizam išao ruku pod ruku s političkim razvodnjavanjem marksizma potkraj 19. st.

Engels je polazeći od ontologijskog određenja primata prirode apsolutizirao prirodnu znanost pa odatle i prirodoznanstvenu metodu što je proizvelo promatranje povijesnog kretanja kao prirodno-zakonita zbivanja. Engels je živio u uvjerenju da će prirodna zakonitost povijesnog kretanja rezultirati ukidanjem društvenih odnosa karakterističnih za građanski svijet. On, dakle, nije učinio onaj odlučan korak od prirodoznanstvenog utemeljenja revolucije koja je takvim utemeljenjem i sama nužno tek prirodna činjenica do apologije građanskog poretka kao prirodnog pa stoga i opravdanog i nužnog. Taj je korak učinjen u teoriji II internacionale.

Marksizam II internacionale obilježen je afirmacijom Engelsova mišljenja. Slijedeći specifičnost našeg interesa ograničit ćemo se sada na neke karakteristične momente i za određenje marksizma II internacionale najrelevantnije značajke ove teorije. Može se činiti da Bernsteinovo osporavanje pojma znanstvenog socijalizma opovrgava prije citiranu tvrdnju o gotovo potpunoj suglasnosti Kautskog i Bernsteina u pogledu znanstvenosti marksizma. No, bit će uputno da sada pogledamo kakav je zbiljski karakter Bernsteinove negacije znanstvenog socijalizma.

Zastupajući tezu o vrijednosnoj neutralnosti svake prave znanstvenosti Bernstein svodi pojam socijalizma na oznaku za politički pokret koji je zasnovan na normativnoj dopuni pozitivnih znanosti. Drugim riječima, Bernstein razlikuje ono što jest,

Digitized by Google

empirijski provjerljivu činjeničnost što jedino može biti predmetom znanstvenog istraživanja i znanstveno fundiranog mišljenja, od onog što još nije, od budućeg koje može biti isključivo predmet etičke normativne prosudbe. Stoga naravno socijalizam ne može biti predmet znanosti sve dok ne postane empirijski provjerljiva činjenica. Bernstein ima, dakle, na umu pozitivistički u spoznajno teoretskom pogledu djelomično novokantovski utemeljen pojam znanosti. Suprostavljajući se pojmu znanstvenog socijalizma Bernstein dakako ne dovodi u pitanje pozitivistički koncept znanosti što neposredno rezultira identifikacijom danih oblika proizvodnje s apsolutno važećim zakonima proizvodnje. Posljedica te afirmacije pozitivističkog poimanja znanosti na teoretskom se planu očituje u njegovoj borbi protiv tzv. neznanstvene dijalektičke metode. Tako će on hegelovsku dijalektiku proglasiti »izdajničkim momentom« u učenju marksizma, klopkom koja leži na putu svakom dosljednom promatranju stvari dok će pak na praktičnom planu činiti dosta u širenju vjerovanja u postojanost kapitalizma i u njegovu prirodoznanstvenu nužnost.

Poput Bersteina K. Kautsky zastupa koncepciju »čiste znanosti«. Razlika ova dva teoretičara jest u tome što prvi odvaja socijalizam kao etički utemeljen socijalni pokret od marksizma koji, pod pretpostavkom da je ispunjen znanstveno fundiranim spoznajama, predstavlja pozitivnu sociološko-ekonomsku znanost ali koja nije istovjetna s prihvaćenom interpretacijom marksizma pa čak ni sa samom Marxovom teorijom.[1] Kautsky pak zastupa tezu o neumitnosti pobjede socijalizma[2] pa stoga može dati argumentaciju u prilog svoje koncepcije identiteta pokreta i znanosti, može, dakle, uspostaviti pojam znanstvenog socijalizma.[3] Međutim, sam pojam znanosti kod Kautskog i kod Bernsteina načelno je istovjetan: riječ je o primjeni prirodoznanstvene metode na proučavanje društva i povijesti. Pri tom Kautsky poima povijest čovječanstva kao specijalan slučaj povijesti organskog svijeta. U tom je smislu indikativna njegova tvrdnja da opći zakoni kojima su podvrgnuti ljudski kao i životinjski i biljni razvitak valja tražiti u tomu što je svaka društvena promjena poput svake promjene vrste svodljiva na promjenu okoline.[4] Bernstein, bliži pozitivizmu od neodarvinističkog ortodoksnog marksizma Kautskog u manjoj je mjeri sklon govoriti o »općim zakonima«. Nije, međutim, teško prepoznati njegovu srodnost s Kautskyevim stajalištem kada pak tvrdi da je nasuprot teorija koje obrađuju ljudsku prirodu kao nešto dano i nepromjenjivo socijalistička kritika ukazala i to s pravom na velike promjene koje je pretrpjela ljudska priroda u toku povijesti, dakle, na

[1] I. Prpić, Suvremenost Bernsteinova revizionizma, u Revizionizam, Globus Zagreb, 1981, str. XXV.

[2] K. Kautsky, Etika i materijalističko shvaćanje povijesti, u Socijalizam i etika, Globus Zagreb, str. 227.

[3] Ibid. str. 224.

[4] L. Veljak, Filozofija prakse Antonija Gramšija, str. 15.

Digitized by Google

sposobnost mijenjanja što je iskazuju ljudi određene epohe ako su premješteni u druge odnose.[5] Prilagođavanje dakle i jednom i drugom autoru predstavlja zbiljsko objašnjenje povijesti. Promjena društvenih formacija zbiva se u skladu sa modelom prirodnih znanosti, dakle, poput evolucije vrsta (Kautsky), čovjek mijenja sebe i društvo u skladu s objektivnim okolnostima (Bernstein). Premda Bernsteinovo odbacivanje teorija o danoj i nepromjenjivoj prirodi može izgledati ponešto jačim od Kautskijeva evolucionizma, a Korsch je, na primjer, držao da je Bernstein o temeljnim pitanjima marksizma razmišljao neuporedivo dublje od Kautskog,[6] dakle, ipak je potrebno imati u vidu odsutnost temeljnih razlika između njihovih pozicija. Jer, Bernstein se ne protivi teorijama o danoj i nepromenjivoj ljudskoj prirodi zato da bi ukazao na zbiljski karakter čovjeka kao praktičnog bića već zato što želi ostati na tlu empirijski ustanovljenih činjenica[7] pa stoga ne može konstruirati sheme vječne i nepromjenjive ljudske prirode kada se već i empirijski dade ustanoviti njena promjenjivost i prilagodljivost.

Bernsteinovo inzistiranje na potrebi ostajanja na tlu empirijski ustanovljivih činjenica predstavlja polazište za njegovu kritiku dijalektike nakon čijeg ukidanja preostaje još samo pozitivna, empirijski zasnovana ali i empirijski ograničena znanost. Čim, kaže Bernstein, napustimo tlo empirijski ustanovljivih činjenica i počnemo misliti nezavisno od njih, dospijevamo u svijet izvedenih pojmova a to će nas, budemo li slijedili dijalektiku, dovesti u pandje samorazvoja pojma.[8] No, kako će upozoriti Lukacs, činjenice ne mogu nikada voditi smislenu akciju jer nikada neće nastupiti situacija u kojoj će činjenice nedvojbeno i bez nesporazuma uputiti na revoluciju.[9] Znanstveni marksizam pokazuje se naposljetku kao teorija ostajanja s ovu stranu građanskog svijeta, ostajanja koje je ukorijenjeno u misaonim pretpostavkama ortodoksnog marksizma kako to pokazuje Karl Korsch: »Veliki nedostatak tog vulgarnog socijalizma leži u njegovom marksistički rečenom, posve neznanstvenom ostajanju na ovom naivnom realizmu s kojim tzv. zdravi ljudski razum, taj »najgori metafizičar«, a s njim i obična pozitivna znanost građevinskog društva povlače oštru liniju između svijesti i njenog predmeta.«[10]

Kako međutim stoji stvar s Plehanovim? Većina istraživača historije marksizma drži da je zajedno s Labriolom, Lenjinom, Lukacsem i Korschom kritizirao mehanicizam Druge internacio-

[5] E. Bernstein, Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalne demorkacije, u Marksizam i revizionizam, Globus Zagreb, str. 39.

[6] Usp. Materijalističko shvaćanje istorije str. 91.

[7] Usp. Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalne demokracije.

[8] Ibid.

[9] G. Lukacs, Etika i politika str. 46. i 51.

[10] K. Korsch, Marksizam i filozofija, Komunist Beograd 1970. str. 76.

Digitized by Google

nale. Plehanov se oštro suprotstavlja redukciji sociologije na prirodnu znanost.[11] On je radio na izgradnji dijalektičko-materijalističke filosofije koja bi se bitno razlikovala od vulgarnog materijalizma i od pozitivizma.[12] Stoga se on odlučno protivi Bernsteinovoj kritici dijalektike.[13] Međutim, Plehanovljeva je recepcija dijalektike u odlučnoj mjeri posredovana Engelsovom koncepcijom dijalektike. Rezultat takve recepcije vidljiv je u razgraničenju dijalektike od evolucionizma: »Ponekad se kaže da je gledište dijalektike identično s gledištem evolucije. Nema sumnje da ove dvije metode imaju dodirnih točaka. Ipak među njima postoji veoma duboka i značajna razlika. Dijalektika vrlo dobro zna da su skokovi i u prirodi i u ljudskom mišljenju i u povijesti neizbježni.«[14] I nadalje: »Dijalektiku mnogi brkaju s učenjem o razvoju. Dijalektika jest u stvari takvo učenje, ali se veoma bitno razlikuje od vulgarne teorije o evoluciji koja je potpuno sagrađena na principu da ni priroda ni povijest ne poznaju skokove i da se sve promjene događaju samo postepeno.«[15] Razlika se, dakle, sastoji u prihvaćanju odnosno odbacivanju skokovitosti promjena u prirodi i društvu. Takvo poimanje dijalektike ima određene implikacije na Plehanovljevo određenje znanosti. Implikacija je vidljiva u stavu da »ako sve teče, ako se sve mijenja, ako moćna sila dijalektike ne štedi ni najstabilnije pojave, onda nemamo razloga da i na ma jednu od njih gledamo s gledišta mistike. Naprotiv sve se one mogu i moraju promatrati samo s gledišta nauke«,[16] pri čemu je znanstveno objašnjenje pojava zasnovano na pojmu zakonitosti, identičnom s pojmom nužnosti, a suprotstavljenog slobodnoj djelatnosti. Plehanovljev pojam znanosti nije sasvim jednak Kautskyevom ili Bernsteinovom. Kod Plehanova izostaje »neutralistička« koncepcija znanosti. No, ta razlika ne bi smjela pomutiti uvid u činjenicu da spomenuta trojica vodećih teoretičara Druge internacionale stoje na zajedničkom, u osnovi scijentističkom tlu poimanja znanosti, da se u sva tri slučaja marksizam interpretira kao znanstveni pogled na svijet u krajnjoj liniji svodljiv na jednu koncepciju blisku Comteovoj. Da ta ocjena vrijedi i za Plehanova možda će najbolje pokazati ovi navodi: »Zadak dijalektičkog materijalizma bio je dakle unaprijed određen. Filozofija, koja je u prirodnim naukama u prethodnim stoljećima učinila tako velike usluge, morala je društvenu nauku izvesti iz labirinta njenih protivurječnosti. Izvršivši jednom taj zadatak filozofija je mogla reći: ja sam

[11] Plehanov, Filozofija marksizma, Naprijed Zagreb, 1977. str. 66.
[12] G. Petrović, Filozofski pogledi G. V. Plehanova, Kultura, Zagreb, 1957, str. 296.
[13] Usp. Marksizam i revizionizam str. 283, Globus Zagreb.
[14] G. Plehanov, Osnovni filozofski problemi marksizma str. 32.
[15] G. Plehanov, Od idealizma ka materijalizmu str. 137.
[16] G. Plehanov, Filozofija marksizma str. 24.

Digitized by Google

svoju dužnost izvršila i mogu ići pošto su otada egzaktne nauke činile hipoteze filozofa suvišnima«.[17]

Tako je konstituirana jedna objektivna znanost koja čak i kad je intencionalno usmjerena na revoluciju uvijek ostaje ograničena činjenicama pa je stoga nužno okrenuti unatrag, nužno ostaje u području kontemplacije bez obzira na to proglašava li se ona filozofijom akcije ili pak novom fazom razvitka objektivne znanosti. Odatle se ta znanost ispostavlja kao u svojoj biti apologetska: pitanje revolucionarne promjene ona apsolvira ili tako što je pomjera u budućnost ili pak tako da je smješta u kontekst historijske nužnosti. Antikomunizam kasnog Bernsteina,[18] Kautskyjev i Plehanovljev odnos spram revolucionarnih zbivanja krajem drugog desetljeća i početkom trećeg ovog stoljeća — sve su to veoma indikativne pojave. Moglo bi se možda pokazati da su one logičan rezultat marksizma II internacionale dakle preobrazbe Marxove misli u metafizičko hipostaziranje činjenica, onog danog bez obzira na to koliko to hipostaziranje u elaboracijama raznih svojih zastupnika poprimalo raznovrsne, u pojedinostima čak i izrazito suprotstavljene varijante.

Sve to naravno ne znači da razdoblje II internacionale predstavlja naprosto neku degeneraciju Marxova mišljenja u kojoj sasvim iščezava ideja revolucionarne prakse. Uzevši u cjelini, Plehanov je uspio filozofiju i teoriju sadržane u njegovoj varijanti marksizma Druge internacionale održati na misaonoj razini kasnog Engelsa a za mnoge se aspekte njegove kritike drugih orijentacija u tadašnjem marksizmu mora priznati da predstavljaju primjere sasvim uspješnih opovrgavanja različitih oblika vulgarizacije Marxova mišljenja. Još je značajnije njegovo ukazivanje na mehanicizam u marksizmu Druge internacionale.

Kada Woltmann pokazuje metafizičnost neutralistički fundiranog znanstvenog socijalizma[19] onda on pogađa u samo središte onoga što marksizam Druge internacionale čini tako problematičnim. Značenje tog uvida ne može zasjeniti niti to što se njegova kritika u punoj mjeri odnosi i na njegovu vlastitu koncepciju koja se temelji na krajnje diskutabilnom pokušaju sinteze kantovske etike s darvomarksističkom znanstvenošću odnosno s Marxovom »ekonomskom znanošću« povezanom s Darwinovom biologijom.

Ne bi se također smjela mimoići niti kritika mehanicizma i determinizma koju je dao francuski sindikalist G. Sorel iako niti on formalno ne pripada marksizmu Druge internacionale. No posebno bi trebalo vrednovati njegovu kritiku dogmatskog tumačenja Marxa[20] premda je problematična u najmanju ruku

[17] G. Plehanov, Prilozi historiji materijalizma, Kultura Zagreb, 1950, str. 140—1.

[18] Usp. Žubrinić, Bernsteinov revizionizam, u Marksizam i revizionizam str. 402.

[19] Woltmann, Utemeljenje morala, u Socijalizam i etika str. 96—7.

[20] Sorel, Razmatranja o materijalističkom poimanju povijesti, u Revizionizam Globus Zagreb, str. 268.

Digitized by Google

barem njegova zamjena povijesne dijalektike Viccoovom filosofijom povijesti. Koliko god se prigovora mora uputiti Sorelovoj tezi o potrebi zasnivanja Marxova učenja na metafizičkim temeljima utoliko više pažnje zaslužuje njegovo ukazivanje na Marxovu teoriju fetišizma.

Nismo dakako naveli sve pa niti približno sve momente suprotstavljanja vodećoj tendenciji marksizma Druge internacionale. Valja međutim istaći slijedeće: suprotstavljanja transformaciji Marxova mišljenja u ideologiju i metafiziku fakciciteta obilježila su epohu Druge internacionale. Marksizam Druge internacionale ostao je usidren u danosti izražavajući praktične potrebe socijalnog reformizma za odgovarajućom teorijom, ali ujedno i snažno utičući na preobrazbu proleterskog pokreta u reformistički, na zamjenu ideje revolucionarne promjene svijeta kakav on faktičkohistorijski opstoji na praksu sitnih promjena koje ne dovode u pitanje fundamente građanskog svijeta, fundamente tog faktičkog svijeta, fundamente njegove egzistencije.

Jedan realan proboj kroz i mimo tog egzistentnog, posve realnog, tada još aktualnog marksizma Druge internacionale što je svojom vulgarizacijom Marxova mišljenja istovremeno od njega posve onda i odustao, naime što je Marxa prvo loše tumačio pa na poslijetku od samog Marxa i odustao, dakle jedan proboj kroz tu neskrivenu dekadansu jednog mišljenja svakako čini djelo mladog mađarskog marksiste, naime djelo G. Lukacsa.

III

U perspektivi u koju se postavljemo, djelo G. Lukacsa »Povijest i klasna svijest« — Studija o marksističkoj dijalektici, zahtjeva prvenstvo u razmatranju. Sama studija potakla je, od svog pojavljivanja 1923. godine do danas različita tumačenja koja osciliraju od poražavajuće kritike do obožavanja. Ta diskusija ni danas nije završena.

Objektivna teškoća, koja prati povijest i klasnu svijest, ne nastaje samo zbog zgusnutog izlaganja nego i zbog potrebe da se tekst postavi u ideološko-politička zbivanja dotičnog razdoblja. Razmimoilaženja i sučeljavanja o tezama koje su prvi put formulirane u tom djelu zbivaju se u raznim historijskim prostorima i vremenima: od radničkog pokreta u vrijeme dok je revolucionarno iskustvo još mlado do radničkog pokreta kad je već skupljeno i te kakvo gorko historijsko iskustvo, fašizma, staljinizma i drugih deformacija.

Povijest i klasna svijest predstavlja pokušaj da se nakon poraza socijalističke revolucije u Mađarskoj, ali u uvjerenju da i dalje postoji revolucionarna situacija u Evropi, sintetizira novi »komunistički« pogled na situaciju i teorijske probleme koje ona donosi. Diskusija i polemike pokazuju da taj pokušaj nije

Digitized by Google

bio jedino moguće viđenje već da postoje različita — od socijaldemokratskih, preko zinovjevskih do Korschovih — i različite filozofske percepcije marksizma. Dalje, historijsko iskustvo nam govori da je nadanje u revoluciju godine 1923. već bilo zadocnjelo i da je paroksizam kapitalističke krize već bio prohujao. Svjetski proces »socijalističkog preobražaja« krenuo je drugim putem nego što su mogli zamisliti teoretičari početkom dvadesetih godina.

Slom Druge internacionale 1914. nije bio samo slom jedne organizacije radničkog pokreta koju bi lako mogla nasljediti neka nova organizacija. Slom Druge internacionale bio je štoviše slom čitave jedne historijske faze radničkog pokreta: ne samo slom organizacije već i krah jednog načina mišljenja i razmatranja. Njena kapitulacija iznenadila je mnoge. Veliki rukovodioci Internacionale koji su svoj autoritet izgradili na suradnji s Engelsom uživali su najveći organizacioni i teorijski autoritet. Takozvani »ortodoksni marksisti« vodili su žestoke polemike s revizionistima i kao »čuvari doktrine« bili ti kojima je priznavano pravo arbitraže u međunarodnom radničkom pokretu. Upravo su oni branili Marxovo učenje od revizionizma i ultraradikalizma. Ovoga puta akteri su bili suočeni sa činjenicom da slom Druge internacionale jest i slom radničkog pokreta kao organizirane snage. Oni su krahu radničkog pokreta davali sofistička opravdanja. Kautsky i Plehanov — svaki sa svoje strane traže »marksističke« argumente. Prema Plehanovu, prvo treba potražiti »uzročnika rata« odbaciti »anticarizam po svaku cijenu«, a prema Kautskom priznati svakom narodu »pravo na odbranu Otadžbine«; i jedan i drugi se pri tom pozivaju na dijalektiku.

Kriza socijaldemokracije ne zahvaća samo njenu strategiju i njene organizacione forme. Pošto se predstavnici »ortodoksije« u tumačenju sloma služe istim riječnikom kojim su se godinama služili i navode iste »dijalektičke« argumente kao i ranije oni time stavljaju pod znak pitanja i jezgro svog razumijevanja marksizma i dijalektike. Zato Lenjin u svojim filozofskim bilješkama i Rosa Luxemburg nezavisno od njega, govore o tradiciji marksizma koja se proteže kroz gotovo pola stoljeća, a koja sada biva dovedena u pitanje. Prema Lenjinu, kriza marksističke teorije se sastojala u tome da »marksisti nisu razumjeli Marxa« pošto nisu poznavali Hegela.

Druga Internacionala pada u trenutku kada je kapitalističko društvo pred paroksizmom svoje krize; ona pada kad je proletarijatu najpotrebnija organizirana avangarda — u vrijeme kad bi trebala biti najjača pokazuje se njeno unutrašnje bankrotstvo, bankrotstvo teorije i bankrotstvo strategije. Pokušaji ljevice da stvori internacionalno jedinstvo radničkog pokreta i da se spremi na nužnu krizu kapitalističkog društva postiže relativno skromne uspjehe.

Oktobarska revolucija, rušenje državnih tvorevina koje su nastajale stotinama godina, stvaranje socijalističkih vlada, nesna-

Digitized by Google

laženje socijaldemokratskih partija, strah radničkih partija pred akcijom masa i tutorstvo tih partija nad masama, nastajanje prilika za nov način reguliranja klasnog sukoba — fašizam, kontrarevolucionarni teror u Njemačkoj, nacionalizam u obnovljenoj Poljskoj i Finskoj, oportunizam austromarksista i njemačkih socijaldemokrata, odvojenost ruskog revolucionarnog jezgra od centralne i zapadne Evrope, gušenje revolucija u Mađarskoj, Bavarskoj, sve su to obilježja društvene situacije nakon 1917. A sve to u značajnoj mjeri određuje položaj »komunističke inteligencije« u Evropi i daje pečat tadašnjim teorijskim diskusijama.

Centralni problem koji postavlja Povijest i klasna svijest jest odnos teorije i prakse. Lukacs naime želi istraživati uslovljenost revolucionarnosti proletarijata. Postavljajući proletarijat kao subjekt-objekt historijskog procesa Lukacs pronalazi rješenje u tome da revolucija polazi od samog proletarijata. Kao oportunističko Lukacs odbacuje ono razmatranje koje nalazimo i kod »ortodoksa« Druge internacionale — da revolucija zavisi, prije svega, od objektivnih okolnosti i da nitko ne može »stvarati« revolucije. Lukacs podvlači da je osnovno pitanje — pitanje klasne svijesti.

Mnogi autori drže da je ovaj stav hegelovski. Međutim valja spomenuti i one koji podvlače fihteovske paralele. Tako npr. Alfred Schmidt tvrdi da je Lukacs pokušao da sve ono što je strukturnoanalitičko ostavi po strani u korist »čiste procesualnosti« koja ga odvodi ne samo u Hegelove nego čak i u Fichteove sfere. Naglasak je na ljudskoj aktivnosti — praksi — i ljudskoj slobodi i ulozi subjektivnog faktora »praktične subjektivnosti« u povijesnom procesu. Subjektivizam bi se odnosio i na mišljenje koje zbog pomanjkanja svog objektivnog korelata u povijesnoj situaciji radikalizira samo sebe i vrši revoluciju u samom sebi pa zato i zapada u proturječnosti raskida između misli i djelatnosti — misao unosi djelatnost u sebe a van sebe naginje ultraradikalnoj fikciji djelatnosti. Lukacs u Povijesti i klasnoj svijesti ne zastupa ekstremno fihteovske stavove, stavove individualizma i eticizma. On to uspjeva izbjeći već time što kao polazište uzima kolektivni subjekt — klasu. To mu omogućava da protiv oportunizma i objektivizma razvije jednu stranu fihteovske kritike, element prakse koji je sadržan u fihteovskoj samosvijesti.

Formulira stav o proleterijatu kao subjekt-objektu upravo u smislu fihteovskog »subjektivnog subjekt-objekta«. Odbacujući svaku strukturiranost »prirode« on je pretvara zapravo u Fichteovo »ne-ja« dakle u negaciju.

Da bi stvari oko hegelovstva odnosno fihteovstva bile jasnije moramo se vratiti jednom ključnom Marxovom stavu. U Svetoj porodici Marx u sporu između Straussa i Bauera razaznaje tri elementa Hegelove spekulativne sinteze: »U Hegela su tri elementa — Spinozina supstancija, Fichteova samosvijest, Hegelovo

Digitized by Google

nužnoproturječno jedinstvo obaju, apsolutni duh. Prvi element je metafizički travestirana priroda u odvojenju od čovjeka, drugi je metafizički travestirani duh odvojen od prirode, treći je metafizički travestirano jedinstvo obaju, zbiljski čovjek i zbiljski ljudski rod.« Hegelova filozofija jest po svojoj suštini sinteza determinizma i slobode, objektivizma i subjektivizma u hegelovskom jedinstveno-proturječnom subjekt objektu. Marx, kao što slijedi iz spomenutog teksta u svoju dijalektiku preuzima to jedinstvo skidajući s njih veo metafizičke travestije i postavljajući ih na realnu bazu historijskog materijalizma.

Cijepanje se sinteze koje Marx otkriva u sporu između Straussa i Bauera — cijepanje na »spinozističku supstanciju« protiv »fihteovske samosvjesti« vrši i u marksizmu. Učenje Druge internacionale i njeno shvaćanje dijalektike i materijalizma jest čisti supstancijalizam — do te mjere da u Kautskog, kao što otkriva Korsch, na dvije tisuće stranica materijalističkog shvaćanja historije nalazimo mnogo više teksta o »općim zakonima prirode« nego o problemu povijesti. Kautsky se upušta u dugo raspravljanje o kosmologiji i o evoluciji životinjskog i biljnog svijeta dok se u razmatranju historijskih problema zadovoljava s par uprošćenih fraza. Priroda i zakoni prirode su mu poput starog materijalizma, glavni, dok su zakoni historijskog kretanja tek primjena tih općih zakona i njihov poseban vid. Stavovi Kautskog, dakle, nisu historijski materijalizam već stara materijalistička metafizika. S druge strane za Kautskog kao i za »ortodoksiju« Druge internacionale, karakteristično je prihvaćanje objektivističke »znanosti kao takve«. Zato i sukob s revizionizmom oni vide kao pozicionu odbranu Marxovih »teorija«, dakle kao borbu oko toga jesu li pojedini stavovi i tvrdnje »zastarjeli« ili su još uvijek »aktuelni«, da li ih je moguće zadržati ili odbaciti. Mjerilo »zadržavanja i »odbacivanja« jest i jednima i drugima neutralna »znanost«. Posljedica je raskidanje organske vezanosti marksizma za proletarijat: dok Bernstein razdvaja »znanost« i »ideologiju« i postavlja sve ono što mobilizira proletarijat u sferu »ideologije« kao manje-više proizvoljne »krive svijesti» Kautsky smatra marksizam »čistom znanošću« koja je doduše proletarijatu »simpatična« ali koja bi postojala i koja će postojati i bez proletarijata. Raskidanje veze između marksizma i proletarijata i pretvaranje znanosti o povijesnom procesu u specijalno područje znanosti o prirodi nužno dovodi do supstancijalističkog materijalizma i do uvjerenja da povijesni proces ide neumitnim, nužnim putevima, a zadatak revolucionara je samo da se stavi u službu povijesne nužnosti.

Reakciju na fetišizam objektivnosti koji je prenijet iz Druge internacionale nalazimo i u »ultralijevom subjektivizmu« Lukacsa. Moglo bi se reći da je specifičnost Lukacseva stava upravo u posebnom razumijevanju odnosa između »empirijskog ja« i »apsolutnog ja« u akcentu na kolektivnom subjektu a time i na djelomičnoj hegelijenizaciji fihteovskog stava. Mnogo ekstremniji

Digitized by Google

od Lukacsa je npr. njegov recenzent Revai koji Lukacseve stavove pretvara u čisti subjektivizam.

Polazeći od stava praktične teorije Lukacs čini aktuelnim Hegelovu tvrdnju da »ako činjenice proturječe logici to gore po činjenice« — stav da su »činjenice« rezultat teorijskog postavljanja problema i da nema činjenica koje ne bi bile eruirane teorijom. Time Lukacs stavlja pod znak pitanja ono sučeljavanje teorije s »činjenicama« koje je karakteriziralo Drugu internacionalu. Dok god je »činjenica« factum brutum ona ne dolazi u dodir s teorijskim problemom. Takva postavka je veliki doprinos dijalektiziranju diskusije u marksizmu i o marksizmu. Pitanja revolucije nisu više isključivo pragmatična pitanja revolucionarnih mjera — njih treba razmatrati u svijetlu ključnih teorijskih problema. Marksistička teorija time ponovo dobija značaj koji je imala za Marxa samog: ponovno se uspostavlja supstancijalni a ne samo reflektirani odnos prema teoriji.

Digitized by Google

»Socijalizam« 1958—1988.

Povodom tridesetogodišnjice časopisa „Socijalizam" (prvi broj izašao je krajem 1958. godine) u ovom dvobroju objavljujemo bibliografiju radova, autora i uređivačkih organa.

Posle nekolikih odlaganja prvi broj časopisa *SOCIJALIZAM* izašao je oktobra (nešto preciznije — oko 10. oktobra) 1958. godine. Kao dvomesečni *organ Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije* izlazio je do kraja 1963. godine, a od broja 1/1964, posle spajanja sa časopisom Naša stvarnost, izlazi kao mesečni *časopis Saveza komunista Jugoslavije.*

Prve dve godine (1958. i 1959) izdavač časopisa je NIŠP Kultura, a od 1. januara 1960. godine NIP Komunist.

Časopis su uređivale *redakcije* zaključno s brojem 5/1969, zatim *redakcijski kolegijumi* — od broja 6/1969 do broja 12/1982, a od 1/1983 do danas *uređivački odbori.*

Jedini direktor Socijalizma bio je Sekulić, Nikola — od broja 6/1965 do broja 7—8/1967.

Glavni urednici u proteklih trideset godina bili su:
1. Bulajić, Krsto (od br. 1/1958 do broja 1/1961)
2. Crvenkovski, Krste (od br. 2/1961 do br. 3/1963)
3. Sekulić, Nikola (od br. 4/1963 do br. 5/1965)
4. Pašić, Najdan (od br. 6/1965 do br. 12/1973)
5. Grličkov, Aleksandar (od br. 3/1974 do br. 12/1982)
6. Šuvar, Stipe (od br. 1/1983. do br. 2/1987)
7. Komatina, Milija (od br. 3/1987)

Prvi zamenik glavnog i odgovornog urednika bio je:
1. Raičević, Jovan (od br. 1/1970 do br. 12/1982) a potom
2. Komatina, Milija (od br. 1/1983 do br. 2/1987)

Digitized by Google

Članovi redakcija, navedeni abecednim redom, u proteklih trideset godina bili su:

Arsić, Mirko (od br. 6/1987—)
Avramović, Miodrag (od br. 1/1964 do br. 3/1964)

Bašković, Ciril (od br. 6/1987—)
Bilandžić, Dušan (od br. 3/1974 do br. 12/1982)
Božović, Ratko (od br. 1/1965 do br. 7—8/1967)
Brkić, Zvonko (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963)
Broz, Pavao (od br. 1/1964 do br. 3/1964)
Bulajić, Krsto (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963)

Cengle, Franc (od br. 3/1975 do br. 1/1979)
Crvenkovski, Krste (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963)

Dizdarević, Nijaz (od br. 9/1967 do br. 5/1969)

Filipović, Muhamed (od br. 3/1974 do br. 1/1979)

Grebo, Zdravko (od br. 2/1979 do br. 5/1987)
Grličkov, Aleksandar (od br. 3/1974 do br. 12/1982)
Guzina, Vojin (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963)

Hadživasilev, Kiro (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963 i od br. 9/1967 do br. 5/1969)

Jakovlevski, Trpe (od br. 3/1974 do br. 1/1979 i od br. 1/1983—)
Jovanov, Neca (od br. 2/1979 do br. 12/1982)

Komatina, Milija (od br. 1/1983—)
Koprivnjak, Vjekoslav (od br. 1/1983 do br. 5/1987)
Kožul, Franjo (od br. 6/1987—)
Kristan Ivan (od br. 3/1974 do br. 1/1979 i od br. 1/1983 do br. 5/1987)
Krstinić, Mirjana (od br. 9/1967 do br. 5/1969)

Laća, Ivan (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963)
Lavrač, Ivan (od br. 2/1979 do br. 12/1982)

Mali, Milan (od br. 1/1983 do br. 4/1985, ali je u impresumu do isteka imenovanja redakcije)
Marković, Draža (od br. 6/1960 do br. 5—6/1963)
Marković, Milenko (od br. 3/1974 do br. 12/1982)
Mićunović, Vukašin (od br. 3/1974 do br. 1/1979)
Milanović, Vladimir (od br. 1/1958 do br. 4/1959)
Minić, Miloš (od br. 1/1958 do br. 5/1960)

Najdevski, Dimče (od br. 2/1965 do br. 7—8/1967)
Nonevski, Boris (od br. 2/1979 do br. 12/1982)

Pašić, Najdan (od br. 6/1965 do br. 12/1973)
Pavićević, Vuko (od br. 9/1967 do br. 5/1969)
Perović, Latinka (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963 i od br. 9/1967 do br. 12/1970)
Petrić, Jakša (od br. 5/1964 do br. 5/1965)
Popović, Đorđe (od br. 1/1983 do br. 5/1987)
Popović, Milentije (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963)
Pribićević, Branko (od br. 3/1966 do br. 12/1973)

Digitized by Google

Raičević, Jovan (od br. 2/1965 do br. 12/1982)
Rakočević, Živojin (od br. 1/1964 do br. 12/1973)
Ralić, Prvoslav (od br. 1/1964 do br. 12/1973)
Ranković, Milan (od br. 1/1964 do br. 12/1964)
Ratković, Radoslav (od br. 5/1959 do br. 5—6/1963 i od br. 9/1967 do br. 12/1973)
Rebić, Dejan (od br. 6/1987—)
Redžepagić, Sulejman (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Ristović, Ljubiša (od br. 3/1974 do br. 12/1982)

Saliu, Kurteš (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Sam, Atila (od br. 6/1987—)
Samardžija, Miloš (od br. 9/1967 do br. 5/1969)
Sekulić, Nikola (od br. 4/63 do br. 5/65)
Simić, Milosav (od br. 1/1983—)
Stambolić, Petar (od br. 9/1967 do br. 1—2/1968)
Stanišić, Petar (od br. 3/1974 do br. 1/1979)
Stanovčić, Vojislav (od br. 1/1964 do br. 12/1973)
Stanovnik, Janez (od br. 9/1967 do br. 1—2/1968)
Stardelov, Georgi (od br. 2/1979 do br. 12/1982)

Šćepanović, Sonja (od br. 6/1987—)
Šuvar, Stipe (od br. 1/1983 do br. 2/1987)

Varga, Laslo (od br. 3/1974 do br. 1/1979)
Vidaković, Zoran (od br. 9/1967 do br. 5/1969)
Vlahović, Veljko (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963)

Ziherl, Boris (od br. 1/1958 do br. 5—6/1963)
Zupančič, Beno (od br. 9/1967 do br. 5/1969)

Prvi *Redakcijski savet* imenovan je s brojem 1/1964 i u impresumu se navodi zaključno s brojem 7—8/1967. Narednih 19 brojeva funkciju Saveta imao je prošireni redakcijski sastav, da bi se od broja 6/1969 pojavio *Uređivački odbor* — do broja 5/1973, a posle kraće pauze u impresumu se Odbor beleži od broja 1—2/1974 do broja 1/1979, da bi od broja 2/1979 postao *Izdavački savet.*

Nije ostao trag o tome ko je bio prvi *predsednik Saveta;* prvi koji je zabeležen bio je
Hadživasilev, Kiro (od br. 6/1969 do br. 5/1973), potom
Šiljegović, Boško (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Bilić, Jure (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Milatović, Veljko (od br. 1/1983 do br. 12/1984)
Radović, Miljan (od br. 1/1985 do br. 2/1987)
Tupurkovski, Vasil (od br. 3/1987 —)

Članovi Saveta bili su ili su i danas:

Arsić, Mirko (od br. 3/1987 —)

Bašković, Ciril (od br. 3/1987 —)
Belovski, Dimče (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Berisavljević, Živan (od br. 1/1983 do br. 2/1987)
Bilandžić, Dušan (od br. 1—2/1974 do br. 12/1982)
Bilić, Jure (od br. 1—2/1974 do br. 12/1982)
Borojević, Branko (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Bosto, Sulejman (od br. 3/1987 —)
Bošale, Nikola (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)

Digitized by Google

Buble, Marin (od br. 3/1987 —)
Budimir, Ante (od br. 1—2/1974) do br. 1/1979)
Bulajić, Žarko (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Bulatović, Momir (od br. 3/1987 —)

Cvetković, Nikola (od br. 3/1974) do br. 1/1979)

Deva, Veli (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Dida, Ali (od br. 1/1983 —)
Dragosavac, Dušan (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)

Ferenc, Đula (od br. 3/1987 —)
Filipović, Muhamed (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Franičević, Vojmir (od br. 3/1987 —)

Gaži, Pavle (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Gorupić, Drago (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Grebo, Zdravko (od br. 2/1979 do br. 2/1987)
Grličkov, Aleksandar (od br. 1—2/1974 do br. 12/1982)

Hadživasilev, Kiro (od br. 1/1964 do br. 7—8/1967 i od br. 6/1969 br. 5/1973)
Hudoletnjak, Boris (od br. 6/1969 do br. 5/1973)

Jakimovski, Ljupčo (od br. 3/1987 —)
Jakovlevski, Trpe (od br. 1—2/1974 do br. 2/1987)
Janković, Mirjana (od br. 1/1964 do br. 1/1966)
Janković, Slavojka (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Jovanov, Neca (od br. 2/1979 do br. 12/1982)

Katić, Duje (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)
Kavčič, Bogdan (od br. 1—2/1974 do br. 12/1982)
Komatina, Milija (od br. 1/1983 do br. 2/1987, što je zasigurno pogreška jer je reč o glavnom uredniku)
Koprivnjak, Vjekoslav (od br. 1/1983 do br. 2/1987)
Kostić, Petar (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Kovačević, Dušanka (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)
Kožul, Franjo (od br. 3/1987 —)
Krajger, Sergej (od br. 1/1964 do br. 1/1966)
Kristan, Ivan (od br. 1—2/1974 —)

Lavrač, Ivan (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Lazaroski, Jakov (od br. 1/1983 do br. 2/1987)

Mali, Milan (od br. 2/1979 do br. 5/1985, a u impresumu se vodi do isteka mandata Saveta — br. 2/1987)
Marković, Milenko (od br. 1—2/1974 do br. 12/1982 i od br. 3/1987 —)
Mates, Leo (od br. 1/1964 do br. 7—8/1967)
Matić, Milan (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Mićunović, Vukašin (od br. 6/1969 do br. 5/1973 i od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Mijatović, Cvijetin (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Milatović, Veljko (od br. 1/1983 do br. 12/1984)
Mirković, Mirko (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Modic, Lev (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Oreščanin, Bogdan (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)
Osolnik, Bogdan (od br. 1/1964 do br. 1/1966)

Digitized by Google

Papić, Augustin (od br. 2/1979 do br. 2/1987)
Pašić, Najdan (od br. 6/1965 do br. 7—8/1967 i od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Pavićević, Vuko (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Perović, Latinka (od br. 9/1964 do br. 7—8/1967 i od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Perović, Puniša (od br. 1/1964 do br. 1/1966)
Petrović, Stanimir (od br. 1/1983 do br. 10/1985, a vodi se do isteka mandata Saveta — br. 2/1987)
Popović, Đorđe (od br. 1/1983 do br. 2/1987)
Popović, Milentije (od br. 1/1964 do br. 1/1966)
Potrč, Miran (od br. 1/1983 do br. 2/1987)
Požar, Stojan (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)
Pribićević, Branko (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Prnjat, Branko (od br. 1—2/1974 do br. 12/1982)

Račan, Ivica (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Radonjić, Radovan (od br. 3/1987 —)
Raičević, Jovan (od br. 6/1969 do br. 5/1973 i od br. 1—2/1974 do br. 12/1982)
Rakas, Milan (od br. 1/1983 do br. 2/1987)
Rakočević, Živojin (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Ratković, Radoslav (od br. 1/1964 do br. 1/1966 [u impresumu nije naveden u brojevima 10 i 11—12/1964] od br. 6/1969 do br. 5/1973; od br. 1—2/1974 do br. 1/1979 i od br. 1/1983 do br. 2/1987)
Redžepagić, Sulejman (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Rehak, Laslo (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)
Rožič, Marjan (od br. 6/1969 do br. 5/1973)

Saliu, Kurteš (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Samardžija, Miloš (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)
Sekulić, Nikola (od br. 1/1964 do br. 7—8/1967)
Servet, Saliu (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Sever, Franjo (od br. 1/1964 do br. 8/1964)
Simić, Milosav (od br. 1/1983 do br. 2/1987)
Sinani, Hasan (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Stanišić, Petar (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Stanovčić, Vojislav (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Stardelov, Georgi (od br. 2/1979 do br. 12/1982)
Stojanović, Nikola (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Stojkov, Metodi (od br. 3/1987 —)
Struk, Vladimir (od br. 1/1983 do br. 2/1987)

Šiljegović, Boško (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Širka, Jan (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Šoškić, Branislav (od br. 1/1983 do br. 2/1987)
Šuković, Mijat (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Šuvar, Stipe (od br. 1/1983 do br. 2/1987)

Timotić, Milorad (od br. 3/1987 —)
Todorović, Mijalko (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)
Tupurkovski, Vasil (od br. 3/1987 —)

Varga, Laslo (od br. 1—2/1974 do br. 1/1979)
Vidaković, Zoran (od br. 6/1969 do br. 5/1973)
Vidić, Dobrivoje (od br. 1/1964 do br. 5/1965)
Vlahović, Veljko (od br. 1/1964 do br. 1/1966)
Vratuša, Anton (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)
Vujanović, Nikola (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)

Digitized by Google

Ziherl, Boris (od br. 1—2/1974 do br. 12/1975, a u impresumu se vodi do isteka mandata Saveta — br. 1/1979.
Zupančič, Beno (od br. 6/1969 do br. 5/1973)

Žarković, Vidoje (od br. 2/1966 do br. 7—8/1967)

Redakcija časopisa Socijalizam jedan je od inicijatora formiranja *Međunarodne tribine »Socijalizam u svetu«*, koja, od 1975. godine, na godišnjim Okruglim stolovima u Cavtatu okuplja marksističke i druge socijalističke teoretičare, kao i borce za socijalizam iz raznih zemalja, pokreta i orijentacija radi zajedničkih teorijskih rasprava.

TABLICA GODIŠTA ČASOPISA

Godište I/1958.
Brojevi 1, 2. Strana (111+152): 263
Godište II/1959.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6. Strana (96+136+167+132+99+188): 818
Godište III/1960.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6. Strana (117+151+124+103+116+155): 766
Godište IV/1961.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5—6. Strana (102+122+120+115+180): 639
Godište V/1962.
Brojevi 1, 2—3, 4, 5, 6. Strana (115+182+131+122+136): 686
Godište VI/1963.
Brojevi 1, 2—3, 4, 5—6. Strana (104+180+149+190): 623
Godište VII/1964.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11—12. Strana: 1652
Godište VIII/1965.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1674 1650
Godište IX/1966.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1674
Godište X/1967.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1644
Godište XI/1968.
Brojevi 1—2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1647
Godište XII/1969.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1679
Godište XIII/1970.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1660
Godište XIV/1971.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11—12. Strana: 1465
Godište XV/1972.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11—12. Strana: 1382
Godište XVI/1973.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1433
Godište XVII/1974.
Brojevi 1—2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1352
Godište XVIII/1975.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1522
Godište XIX/1976.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 2006
Godište XX/1977.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 2289
Godište XXI/1978.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: (165+165+244+ +264+159+212+272+187+202+187+176): 2233
Godište XXII/1979.

Digitized by Google

Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana (214+211+186+ +163+151+136+288+200+294+222+167):2232
Godište XXIII/1980.
Brojevi 1, 2, 3, vanredni (4), 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: (184+211+192+300+182+197+269+206+252+199+202):2394
Godište XXIV/1981.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 2156
Godište XXV/1982.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 2052
Godište XXVI/1983.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1824
Godište XXVII/1984.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1909
Godište XXVIII/1985.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana: 1830
Godište XXIX/1986.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana (140+148+180+ +173+124+158+141+165+162+167+216): 1774
Godište XXX/1987.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11, 12. Strana (134+166+149+ +144+159+137+192+139+119+130+206): 1675
Godište XXXI/1988.
Brojevi 1, 2, 3, 4, 5, 6. Strana: (141+150+174+250+154+131)

Pojedinačnu paginaciju imali su brojevi od 1/1958 do 5—6/1963, zatim od 3/1978 zaključno s brojem 12/1980, i od 1/1986 dalje.

Kontinuiranu paginaciju nosili su brojevi od 1/1964 do 2/1978 a potom od broja 1/1981 do broja 12/1985.

Kako je ovaj deo rukopisa morao biti predat u štampu pre zaokruženja tridesetogodišnjice izlaženja časopisa, tačnije posle izlaska broja 6/1988, ostali su okrnjeni zbirni podaci koji kažu da je do sada objavljen 261 pojedinačan broj, 33 dvobroja i jedan vanredni broj, koji to uistinu nije bio jer u 1980. godini nedostaje broj 4. To je obuhvat za 47666 strana i 1529 autora.

Digitized by Google

PREGLED SADRŽAJA
1958—1988.

BROJ 1/1958.

Uz prvi broj 3

Milentije Popović
Povodom Programa Saveza komunista Jugoslavije 6

Veljko Vlahović
Pojam i suština proleterskog internacionalizma 29

Krste Crvenkovski
Društvene osnove reforme škole 47

OSVRTI — PRIKAZI — BELEŠKE

R. K.
O Sedmom kongresu Saveza komunista Jugoslavije 63

Vlajko Begović
Neka pitanja razvitka društvenih nauka kod nas 70

Ilija Stanojčić
Povodom izlaženja Kardeljeve knjige »Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja« 77

Pero Morača
O radu na istoriji našeg radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije 86

Bora Pavlović
Beleške o poslednjim kongresima komunističkih partija Kine, Bugarske, Čehoslovačke i Jedinstvene socijalističke partije Nemačke 89

V. B.
»Revizionizam« i Akademija nauka SSSR-a 106

BROJ 2/1958.

Veljko Vlahović
Program Saveza komunista i »zaoštravanje« ideološke borbe 3

Mito Hadži Vasilev
Ličnost u socijalizmu 51

OSVRTI — PRIKAZI — BELEŠKE

Krsto Bulajić
Namena i stvarna uloga Deklaracije dvanaest partija 110

Aleš Bebler
Prva knjiga sabranih dela Borisa Kidriča 124

Ivan Laća
Vaspitanje mlade generacije nerazdvojni deo borbe za socijalizam 126

Pero Djetelić
Kongres fizičke kulture 131

Mišo Stojaković
Povodom XX Kongresa KP Danske 136

Drago Krndija
»Teorija krize« 141

Vladimir Milanović
»Marksizam i revizionizam 148

BROJ 1/1959.

Boris Ziherl
O nekim pitanjima naše kulturne politike u svetlosti Programa SKJ 3

Ivan Božičević
Nužnost ili izlišnost štrajka kao metoda i sredstva sindikalne aktivnosti u našoj stvarnosti 28

Digitized by Google

Zoran Pjanić
Neki problemi ekonomskog sistema u socijalizmu 52

OSVRTI — PRIKAZI — BELEŠKE

Mišo Stojaković
Povodom Devetnaestog kongresa Komunističke partije Holandije 82

Mirjana Janković
Trideset treći kongres Socijalističke partije Italije 88

Vladimir Milanović
»Sindikalni pokret u Srbiji 1903—1919« 93

BROJ 2/1959.

Josip Broz Tito
Četrdeset godina revolucionarne borbe Komunističke partije Jugoslavije 3

Veljko Vlahović
Internacionalizam Komunističke partije Jugoslavije za rešenje nacionalnog pitanja 57

Josip Cazi
Komunistička partija Jugoslavije i njen odnos prema sindikatima 86

Mika Tripalo
Osnivanje SKOJ-a i borba za jedinstvo mlade generacije 105

Edib Hasanagić
Kongres ujedinjenja 124

Radivoje Davidović
Pretvaranje robije u školu marksizma-lenjinizma 131

BROJ 3/1959.

Krsto Bulajić
Savez komunista Jugoslavije i nacionalne manjine 3

Milentije Popović
Beleške o nekim problemima savremene socijalističke misli 30

Janez Stanovnik
Tendencije razvitka u državnom kapitalizmu 70

IZ RADA SKJ I DRUŠTVENIH ORGANIZACIJA

Čeda Jelenić
Četvrti kongres Saveza sindikata Jugoslavije 107

Milan Knežević
Treći kongres Saveza komunista Bosne i Hercegovine 111

Čedo Grbić
Četvrti kongres Saveza komunista Hrvatske 117

Ivan Laća
Dopunsko obrazovanje kadrova 122

PRILOG

Milenko Marković
Neki aspekti unutrašnjeg razvitka Indije 127

OSVRTI

Janko Klikovac
Odjek Programa SKJ u međunarodnom radničkom pokretu 143

Kosta Janković
O daljim smjernicama ekonomskog razvitka Sovjetskog Saveza 150

Miodrag Vranić
Treći kongres Poljske ujedinjene radničke partije 161

M. S.
Dvadeset šesti kongres Komunističke partije Velike Britanije 165

BROJ 4/1959.

Vida Tomšič
Neki aspekti delovanja društvenih organizacija kod nas 3

Milentije Popović
Beleške o nekim problemima savremene socijalističke misli (drugi deo) 16

Kiro Hadži Vasilev
Stvarna i fiktivna borba protiv revizionizma 60

IZ RADA SKJ

Dimče Belovski
Treći kongres Saveza komunista Makedonije 96

Digitized by Google

Milojko Drulović
Četvrti kongres Saveza komunista Srbije 102
Lev Modic
Četvrti kongres Saveza komunista Slovenije 109
Veselin Đuranović
Treći kongres Saveza komunista Crne Gore 114

PRIKAZ

Dr Branko Pribićević
Budućnost socijalizma u očima laburističkog teoretičara Antoni Kroslanda 120

OSVRT

Mirjana Janković
Petnaesti kongres Komunističke partije Francuske 128

BROJ 5/1959.

Stane Kavčič
Nagrađivanje prema radnom učinku 3
Krste Crvenkovski
Društvene potrebe reforme visokoškolskog studija 20
Vukašin Mićunović
Idejna borba komunista i socijalistički preobražaj društvenih odnosa 46

IZ RADA SKJ

Milan Vukos
Ideološki rad na univerzitetima 68

PRILOG

Novica Blagojević
Neke karakteristike političkih pokreta u Francuskoj Zapadnoj Africi i Francuskoj Ekvatorijalnoj Africi 76

OSVRTI

Zorica Priklmajer-Tomanović
Socijalistička partija Francuske pred problemima doktrine 90
Vlada Obradović
Sedmi festival omladine i studenata 94

BROJ 6/1959.

Mito Hadži Vasilev
Idejni problemi i ideološki rad 3
Bogdan Oreščanin
O nekim vojnim aspektima borbe za svetski mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam 28
Aleš Bebler
Problemi društvenog i političkog razvitka crne Afrike 65
Dr Miladin Korać
Zakon tendenciskog padanja profitne stope i savremeni kapitalizam 88

IZ RADA SKJ

Marijan Cvetković
Neka iskustva zagrebačkih stanbenih zajednica 113

PRILOG

Sonja Dapčević-Oreščanin
Pogled na savremeni razvitak Narodne Republike Kine 123

OSVRTI

Dr Branko Pribićević
Diskusija o uzrocima i implikacijama izbornog poraza Laburističke partije 147
Jelko Žagar
Novi program Socijaldemokratske partije Nemačke 163
Vukoje Bulatović
Novi programski dokumenti Socijalističke partije Belgije 176

BROJ 1/1960.

Milentije Popović
Društveni aspekti naučno-istraživačkog rada 3
Radoslav Ratković
Ideologija i nauka o društvu 36

IZ RADA SKJ

Mihajlo Turtić
Mesto sindikalnog veća u samoupravnom mehanizmu komune 72

Digitized by Google

PRILOG

Ljubomir Paligorić
Revolucionarna vrenja u Latinskoj Americi 80

OSVRTI

Stanimir Lazarević
Sedmi kongres Mađarske socijalističke radničke partije 105

Duško Vejnović
Afrički oslobodilački pokret u svetlosti Druge sveafričke narodne konferencije 111

BROJ 2/1960.

Josip Broz Tito
Izgradnja socijalizma i uloga i zadaci Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije 3

PRILOG

Janez Stanovnik
Problemi privrednog razvitka nerazvijenih zemalja 80

IZ RADA SKJ

Rade Aleksić
Večernje političke škole 110

OSVRTI

Branislav Vuković
Tendencije savremenog razvitka Indonezije 118

Mirjana Janković
Deveti kongres Komunističke partije Italije 134

Rudolf Blum
Američki sindikati i poslednji štrajk u industriji čelika 142

BROJ 3/1960.

Mika Špiljak
Uz desetogodišnjicu radničkog samoupravljanja 3

Neda Božinović
Žena u radnom odnosu 15

Vladimir Stipetić
Savremena tehnološka revolucija i njene društveno-ekonomske posledice na kapitalističku poljoprivredu 32

PRILOG

Andrija Stojković
Tendencije razvoja današnje sovjetske filozofije 83

IZ RADA SKJ I DRUŠTVENIH ORGANIZACIJA

Saltir Putinski
Referendumi u Kumanovskom srezu 105

PRIKAZ

Jože Smole
Dela trajne vrednosti 116

BROJ 4/1960.

Moma Marković
Stručno obrazovanje 3

Slobodan Branković
Neokolonijalizam i međunarodni odnosi 24

Danilo Milić
Osnovni procesi zapadnoevropske integracije 52

Marjan Osolnik
Događaji u Japanu i borba japanske radničke klase 80

Gašo Vučinić
Socijalistička internacionala i vanevropski pokreti 91

Stanimir Lazarević
Treća konferencija nezavisnih afričkih zemalja 97

BROJ 5/1960.

Krsto Bulajić
Borba za mir i aktivnu miroljubivu koegzistenciju u svetlosti Petnaestog zasedanja Ujedinjenih nacija 3

Kiro Hadži Vasilev
Internacionalizam i jedinstvo socijalističkih snaga 17

Digitized by Google

PRIKAZ

Radoslav Ratković
Studija o savremenim problemima borbe za mir i socijalizam 60

PRILOG

Vladimir Dragomanović
Latinska Amerika na putu ekonomske integracije 70

OSVRTI

Ivan Laća
Povodom početka rada Visoke škole političkih nauka 97
Latinka Perović
Međunarodni omladinski i studentski seminar »Mir, borba protiv kolonijalizma i pomoć nerazvijenim zemljama« 101
Vojislav Vujović
Konstituisanje Nacionalne unije Ujedinjene Arapske Republike 108

BROJ 6/1960.

Mito Hadži Vasilev
Društveno-ekonomska suština socijalističke raspodele prema radu 3
I Osnovni društveno-istorijski okviri socijalističke raspodele
II Mistifikacija »nagrađivanja prema radu« u sistemu socijalističke državne svojine
III Socijalistički odnosi proizvodnje i raspodele
IV Robna proizvodnja i jedinstvo sistema socijalističke raspodele
Budislav Šoškić
Potrebe i aktuelni problemi rada na ideološkom obrazovanju 100

OSVRTI

Milica Sarić
Programski ciljevi i organizacija vodećih partija Gvineje i Gane 130
Miro Duletić
Treći kongres Partije trudbenika Vijetnama 148
Pregled sadržaja za 1960 godinu 153

BROJ 1/1961.

Miko Tripalo
Povodom diskusije o »krizi« mlade generacije u svetu 3
Miladin Korać
Teze za teoriju socijalističke robne proizvodnje 31

PRILOG

Najdan Pašić
Savremena američka dilema 54

OSVRTI

Ivan Laća
Problemi nastave društvenih nauka u srednjim školama 88
Zorica Priklmajer-Tomanović
Bilansi štrajka u Belgiji 96

BROJ 2/1961.

Mihajlo Turtić
Perspektive daljeg razvoja radničkog samoupravljanja u preduzeću 3
Miloš Samardžija
Problemi robne proizvodnje u privrednoj praksi i ekonomskoj nauci u Sovjetskom Savezu 25

IZ RADA SKJ I DRUŠTVENIH ORGANIZACIJA

Dragoljub Ilić
Pred novim zadacima 87

OSVRT

Milan Ranković
Kulturno-umetnička delatnost u novim odnosima 94

PRILOG

Novica Blagojević
Struktura kongoanskog društva i odnos klasnih snaga 102

Digitized by Google

BELEŠKE

Radoslav Ratković
Povodom jednog klevetničkog napisa 112
Kiro Hadži Vasilev
Uzgred 116

BROJ 3/1961.

Ljubisav Marković
Kriza kapitalizma 4
Enver Redžić
Društveno-istorijski aspekt »nacionalnog opredjeljivanja« muslimana Bosne i Hercegovine 31

PRIKAZ

Pero Damjanović
Lenjinova izabrana dela 90

OSVRTI

Zorica Priklmajer-Tomanović
Francuska levica i degolizam 102
Mirjana Janković
Savetovanje italijanskih radnika — komunista 109

PRILOG

Stanimir Lazarević
Dve značajne sveafričke konferencije 114

BROJ 4/1961.

Kiro Hadži Vasilev
Bitno obeležje jugoslovenske revolucije 3
Vlajko Begović
Rat u Španiji 21
Miloš Nikolić
Knjiga i kulturna politika 52

PRILOG

Vuko Pavićević
Mesto Lenjinovih filozofskih dela u razvitku marksizma 81

PRIKAZ

Milan Ranković
Klasici marksizma o umetnosti 99

OSVRT

Mirjana Janković
Uspon Komunističke partije Italije 108

BROJ 5—6/1961.

Vida Tomšič
Problemi društvenog položaja žena 3
Mito Hadži Vasilev
Socijalistička raspodela i problem nerazvijenih 31
Bogdan Petrović
Povodom Dvadeset drugog kongresa Komunističke partije Sovjetskog Saveza 60

OSVRT

Najdan Pašić
Novi Program KPSS o državi i socijalističkoj demokratiji u eri »razgranate izgradnje komunizma« 77

PRILOZI

Branko Pribićević
Društvenoekonomski koreni socijaldemokratizma 88
Miljan Komatina
Nacionalnooslobodilački front Alžira 142

BELEŠKA

David Atlagić
Neka zapažanja o večernjim političkim školama 172

BROJ 1/1962.

Radoslav Ratković
Prelazna epoha i idejna strujanja 3
Vladimir Dragomanović
O procesima ekonomske integracije u savremenom svetu 29

IZ ISTORIJE RADNIČKOG POKRETA

Egon Štajner
Radnički saveti u doba Mađarske Sovjetske Republike 52

Digitized by Google

PRILOG

Prvoslav Ralić
Povodom diskusije o socijalističkom moralu i humanizmu 80

OSVRTI

Mirjana Janković
Odjek Dvadeset drugog kongresa KPSS u Komunističkoj partiji Italije 94
Vojislav Vujović
Nove tendencije ka socijalističkom razvoju UAR 103

BROJ 2—3/1962.

Ivan Gošnjak
Tito — strateg revolucije i tvorac Narodne armije 3
Ljupčo Arsov
Procesi realizacije socijalističke raspodele prema radu u Jugoslaviji 73
Voja Leković
Društvena kontrola u sistemu samoupravljanja 104
Ivica Gretić
O daljnjem razvoju industrije 127

PRILOG

Mirjana Janković
Italijanske radničke partije i zaokret ulevo 160

OSVRTI

Milan Ranković
Dilema našeg filma 173
Prvoslav Ralić
Uz neka shvatanja o odnosu filozofije i revolucije 178

BROJ 4/1962.

Milo Popović
Sredstva informisanja u našem demokratskom sistemu 3
Živojin Rakočević
Načelo dohotka i dezintegracija robne vrednosti 29

IZ RADA SKJ I DRUŠTVENIH ORGANIZACIJA

Prvoslav Ralić
O konstruktivnosti socijalističke društvene kritike 93

OSVRTI

Miloš Nikolić
Delatnost Kulturno-prosvetnog veća Jugoslavije 100
Putnik Dajić
»Kult ličnosti« i ekonomske nauke u SSSR-u 109
Vojislav Vujović
Dalje sazrevanje socijalističke orijentacije UAR 125

BROJ 5/1962.

Pred novim ustavom
Slavko Komar
Neki problemi sela i seljačkih gazdinstava 17

PRILOZI

Mihailo Stević
Uloga države u privredi Italije 80
Stanimir Lazarević
Šesti kongres Sudanske unije — RDA 105
Prvoslav Ralić
Ugrožava li razvoj tehnike humanističko obrazovanje? 115

BELEŠKA

Branko Prnjat
Ideološko obrazovanje beogradskih studenata 119

BROJ 6/1962.

Mijalko Todorović
O nekim pitanjima našeg privrednog sistema 3
Ljubomir Tadić
Socijalizam i ustavnost 70
Živojin Rakočević
Pravo na rad u Prednacrtu ustava 106

Digitized by Google

PRILOG

Milan Ranković
Zapažanja o integraciji jugoslovenske kulture 126
Pregled sadržaja za 1962. godinu 135

BROJ 1/1963.

Mijalko Todorović
O nekim pitanjima našeg privrednog sistema 3
Vojin Hadžistević
Samoupravljanje proizvođača u ekonomskim jedinicama 39

OSVRTI

Moma Grujić
Poslednji kongresi komunističkih partija u socijalističkim zemljama 75
Mirjana Janković
Deseti kongres Komunističke partije Italije 85
Senka Radulović
Neke forme ekonomskog stimuliranja u Poljskoj i njihova primena u praksi 98

BROJ 2—3/1963.

Mijalko Todorović
O nekim pitanjima našeg privrednog sistema 3
Egon Štajner
Zapažanja o udruživanju u privredi 59
Milan Ranković
Humanost i umetnost 97
Mihailo Stevović
Razvoj i tendencije privrednog planiranja u Italiji 139

OSVRTI

Čeda Nešić
Povodom jednog pokušaja sociološkog istraživanja našeg sela 164
Putnik Dajić
Neki problemi upravljanja, planiranja i materijalnog stimuliranja u Sovjetskom Savezu 174

BROJ 4/1963.

Dušan Dragosavac
Delovanje zakona vrednosti i tržišta 3
Bora Jevtić
Ekonomske zakonitosti u savremenom kapitalizmu 41
Milan Ranković
Umetnost i otuđenje 85

PRILOG

Vladimir Milanović
O nekim pitanjima sociološkog obrazovanja studenata 123

OSVRT

Prvoslav Ralić
Samoupravljanje i društvena kritika 145

BROJ 5—6/1963.

Jakov Sirotković
Osnove sistema planiranja u uslovima društvenog samoupravljanja Jugoslavije 3
Vojin Hadžistević
Menjanje društvenog položaja radničke klase Jugoslavije 44
Bogdan Vidaković
Neki problemi u razvoju proizvodne saradnje između poljoprivrednih organizacija i individualnih proizvođača 74
Vujo Vukmirica
Savremena tehnika i razvoj nerazvijenih područja u našoj zemlji 99
Tihomir Đokanović
Opšte društvene posledice savremene industrijalizacije u svetu 122

PRILOG

Dušan Stanković
Podruštvljavanje procesa proizvodnje i zaposlenost članova porodice u individualnim poljoprivrednim gazdinstvima 143

Digitized by Google

OSVRTI

Prvoslav Ralić
Kako polemišemo 160
P. R.
Uz diskusiju o odnosu filozofije i politike kod nas 167
Milan Ranković
Jedan ubedljiv putokaz 176
Pregled sadržaja za 1963. godinu 189

BROJ 1/1964.

Od redakcije 3
Albreht Roman
Aktuelni problemi u razvitku unutrašnje raspodele 7
Puniša Perović
O odnosima i saradnji u međunarodnom radničkom pokretu 46
Ašer Deleon
Društveno-ekonomski aspekti naše kulturne politike 67
Latinka Perović
Neke pretpostavke integracionih procesa u kulturi i nacionalne kulturne vrednosti 88

Diskusija

Jovan Đorđević, Pero Pirker, Dragi Stamenković i Branko Jevremović
Nesporazumi oko demokratije 103

Prilog

Pavao Broz
Časopis »Plamen« u svom vremenu 131

Prikazi

Vojislav Stanovčić
Uz jedan novi izbor iz klasika marksizma (Marks — Engels — Lenjin, izabrana dela.) 146
Prvoslav Ralić
Socijalistički humanizam danas
(»Humanizam i socijalizam«, Zbornik radova.) 151
Milesa Vitorović
Metodologija izučavanja ekonomskog položaja radničke klase
(Dr Vojan Rus, dr Stevan Barać, dr Branko Horvat, Berislav Šefer: Ekonomski položaj radničke klase u savremenom svetu.) 155
Aleksandar Miljković
Jedan Marksov prilog istoriji filozofije
(Karl Hajnrih Marks: »Razlika između Demokritove i Epikurove filozofije prirode«.) 157
Bibliografija 160

BROJ 2/1964.

Sergej Krajger
Ekonomska integracija i razvijanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom 163
Kiro Hadži Vasilev
Koegzistencija i progresivni društveni preobražaj 189
Živorad Kovačević
Novi opštinski statuti — dalja razrada i dogradnja ustavnog sistema 203
Prvoslav Ralić
Usklađivanje idejnog rada i obrazovanja 218
Milan Mirković
Položaj obrazovanja u raspodeli društvenih sredstava 234

Komentari

N. Ć.
Komunisti u organima samoupravljanja i javnost njihovog rada 242
P. R.
Društvena kritika kao stvaralaštvo 251

Prilog

Dr Miroslav Pečujlić
Marksovo shvatanje društvenih klasa 257

Prikazi

Dragomir Drašković
Radničko samoupravljanje — razvoj i problemi (zbornik radova) 270

Digitized by Google

Boško Eremija
Prilog upoznavanju aktuelnih procesa u međunarodnom radničkom pokretu (Sonja Dapčević-Oreščanin, Sovjetsko-kineski spor i problemi razvoja socijalizma) 273
Vujo Vukmirica
Društvene snage i savremena politička kretanja u nerazvijenim zemljama (zbornik radova) 277

Pregled časopisa*

V. S.
»Naša stvarnost« (1963. godište) 281
Blaženka Mimica
Na stranicama časopisa »critica marxista« (1963. godište) 288

Bibliografija 297

BROJ 3/1964.

Najdan Pašić
Društveni uslovi razvitka marksističke političke nauke 303
Dušan Bilandžić
Problemi materijalne osnove samoupravljanja u radnim organizacijama 332
Zvonimir Damjanović
Demokratizacija školstva i podizanje kvaliteta obrazovanja 353
Milan Bajec
Penzije u našem društveno-ekonomskom sistemu 363
Momčilo Radosavljević
Iskustva iz prakse neposrednog samoupravljanja u radnim jedinicama 381

Komentari

Ibrahim Hadžić
Iz rada Saveza komunista na univerzitetu 394
Milan Ranković
Negativni momenti u razvoju domaćeg filma 400

Prilog

Žarko Bulajić
Marksov uticaj na neke savremene građanske ekonomiste 412

Osvrt

Ljubomir Josifović
Međunarodne aktivnosti pokreta za mir u prošloj godini 424

Prikazi

Prvoslav Ralić
Mogućnost marksističke etike (Milan Kangrga: Etički problemi u djelu Karla Marksa — kritika moralne svijesti) 433
Ratko Božović
Mentalno zdravlje kao socijalni fenomen (Erih From: Zdravo društvo) 435
Dragan Petrović
Značajan prilog našoj novijoj istoriji (Dr Jovan Marjanović: Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941) 438
Bibliografija 442

BROJ 4/1964.

Pred Osmi kongres Saveza komunista Jugoslavije 447
Leo Mates:
Uz svetsku konferenciju o trgovini i razvoju 453
Albreht Roman:
Osvrt na problematiku formiranja i raspodele ličnih dohodaka 466
Bora Jevtić:
Međunarodna razmena i ekonomski razvoj 479

Prilozi

Jovan Raičević, Živojin Rakočević:
Društveno-ekonomske pretpostavke životnog standarda 503
Refik Hukić:
Problemi osnovnog obrazovanja odraslih u SR BiH 524

* Jugoslovenski časopisi prikazivani su tokom 1964. godine povremeno, a kontinuirano od br. 7—8/1966 do br. 11/1979; posle tog perioda pojavio se samo jedan prikaz u broju 1/1981.
Inače, nejednak odnos prema sadržini rubrike **Prikazi** vidljiv je u čitavom Pregledu sadržaja

Digitized by Google

Aleksandar Bakočević:
Integracija u oblasti kulture 532

Komentari

Dragan Vučićević:
Povodom posete delegacije KP Italije 538
Atif Purivatra:
Sarajevski simpozijum o »Pregledu istorije SKJ« 547

Prikazi

Milija Komatina:
Socijalizam izbliza (Edvard Kardelj: Problemi naše socijalističke izgradnje, knjiga V) 551
Vojislav Stanovčić:
Pravni leksikon 554
Milan Ranković:
Istorija umetnosti kao funkcija umetničke kritike 556

Pregled časopisa*

Živko Marković:
Ideološka polemika s komunističkom partijom Kine (»Komunist«, organ KPSS u 1963. godini) 559

Beleška o knjigama 562

Bibliografija 567

BROJ 5/1964.

Svetozar Vukmanović Tempo:
Neki pogledi na društveno-ekonomska kretanja i idejna shvatanja u našoj stvarnosti 571
Tihomir Vlaškalić:
Teorijske osnove i neki rezultati analize ekonomskog položaja robnih proizvođača u našem privrednom sistemu 598
Branko Prnjat:
Televizija u našem kulturnom životu 615

Prilozi

Vujo Vukmirica:
Novi momenti u ekonomskim odnosima Jugoslavije i Evropske ekonomske zajednice 625
Marjan Orožen:
Kadrovske promene i rad opštinskih komiteta SKJ 640

Pogledi i mišljenja

Milka Šeat-Lasić:
Samoupravljanje kao predmet istraživanja 650

Komentari

Mišo Pavićević:
Druga konferencija neangažovanih zemalja 666
Josip Đerđa:
Aktuelni spoljnopolitički događaji 674

Osvrti

Vojislav Vujović:
Neki aktuelni problemi razvoja Alžira i rad Kongresa Fronta nacionalnog oslobođenja (FLN) 680
Rade Aleksić:
Oko realizacije principa raspodele 689
Nevenka Vejnović:
Razmatranja o nekim problemima razvoja pedagogije 696
Milan Vujičić:
Javnost rada Saveza komunista i sredstva informacija 702

Feljtoni

Prvoslav Ralić:
Otkud dileme 706
Nikola Racković:
Vukova proslava samo za pismene 709

Prikaz časopisa

Vukoje Bulatović:
Novi časopis evropske socijalističke levice 711

* Prikazi stranih časopisa objavljivani su kontinuirano tek od br. 2/1967 — do br. 5/1973, uz izuzetak u br. 11/1979.

Digitized by Google

Prikazi

Prvoslav Ralić:
Priznanje bitne nemoći građanskog čoveka (Jean Paul Sartre: Egzistencijalizam je humanizam) 713
Ratko Božović:
Dvostruko značenje slobode (Erih From: Bekstvo od slobode) 715
Dragutin Marsenić:
Društveno-ekonomski problemi zemalja u razvoju (Dr Dušan Čalić: Ubrzani ekonomski razvoj zemalja u razvoju) 718

BROJ 6/1964.

Vajo Skendžić:
Životni standard i tendencije naših društveno-ekonomskih kretanja 725
Radoslav Ratković:
Politika i društvene nauke 733
Stevan Mihailović:
Proširivanje obradivog zemljišta društvenih gazdinstava 749
Dragomir Filipović:
Obrazovanje i kadrovi u tercijarnim delatnostima 771
Veljko Vlahović:
Odgovori čitaocima 785

Komentari

Milan Ranković:
O nekim aktuelnim idejnim problemima u kulturi 792
Jaša Almuli:
Preokret u Brazilu 800
Blaženka Mimica:
Novi susret komunista i socijalista u Francuskoj 810
Aleksandar Božović:
Poslednja uporišta kolonijalizma 823

Osvrti

Ivan Laća:
Društveni razvoj i izmena sadržaja nekih pojmova 832
Dušan Đerić:
Delatnost komunista u integrisanim radnim organizacijama 838
Krsto Kilibarda:
Neke pojave nesklada u odnosima u radnim organizacijama 849
Radivoj Nikolić:
Španija danas 855
Vladimir Tomac:
Idejni projekt političkih sistema i pokreta u nerazvijenim zemljama 873

Prikazi

Dragutin Marsenić:
Svetozar Vukmanović Tempo: Privredni razvoj i socijalistička izgradnja (1948—1958) 878
V. S.:
Dr Jovan Đorđević:
Novi ustavni sistem 880

Beleška o knjigama 883

BROJ 7—8/1964.

Milentije Popović:
Idejna kretanja u uslovima borbe za neposrednu demokratiju 889
Putevi razvitka neposredne demokratije 889
Karakter i socijalni koreni različitih idejnih struja 903
Aktuelne pojave u idejnoj oblasti 917
Smisao liberalističko-malograđanskih shvatanja uloge i društvenog karaktera SKJ u uslovima borbe za neposrednu demokratiju 929
Krste Crvenkovski:
Vodeća uloga Saveza komunista Jugoslavije 945

Prilozi

Vojan Rus:
Socijalistička orijentacija zemalja u razvoju 967
Jaša Almuli:
Previranja u Latinskoj Americi 993
Vojin Hadžistević:
Samoupravljanje proizvođača i prevazilaženje društvene podele rada 1021

Digitized by Google

Komentar

Nikola Pilipović:
Aktuelne promene u privrednom sistemu 1033

Osvrti

Povodom naučnog skupa »Marks i savremenost«:

Prvoslav Ralić:
I. Samoupravljanje i demokratizacija odnosa u SKJ 1046

Živojin Rakočević:
II. Prilog diskusiji o ekonomskim zakonitostima socijalizma 1056

Vukoje Bulatović:
Međunarodni skup filozofa marksista 1067

Prikazi knjiga

Ratko Božović:
Ličnost u senci kulture (Karen Horney, Neurotična ličnost našeg doba, »Grafički zavod«, Titograd, 1964) 1072

Dragutin Marsenić:
Dr Dušan Čalić, Državni kapitalizam u okviru savremenog kretanja u svijetu (»Naprijed«, Zagreb, 1964) 1075

Ilija Bojović:
Javno mnjenje o prednacrtu novog Ustava (Institut društvenih nauka, Beograd, 1964) 1078

Prikazi časopisa

Marjan Orožen:
»Teorija i praksa« 1082

P. R.:
Uz prvi broj časopisa za političke nauke 1084

Žarko Jašović:
»Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo« 1086

BROJ 9/1964.

Povodom nacrta izmena i dopuna Statuta SKJ 1091

Nacrt izmena i dopuna Statuta SKJ 1095

Ivan Laća:
Prilog diskusiji o izmenama i dopunama Statuta SKJ 1115

Mirjana Janković:
Stvaralačka misao Toljatija 1121

Dušan Dragosavac:
Problemi proizvodne orijentacije i usavršavanje privrednog sistema 1142

Vojislav Stanovčić:
Skupština kao radno telo 1162

Prilozi

Puniša Perović:
Uz stotu godišnjicu Prve Internacionale 1179

Zvonko Grahek:
O neokolonijalizmu 1190

Pogledi i mišljenja

Prvoslav Ralić:
Proces deprofesionalizacije političke delatnosti kod nas 1215

Prikazi knjiga

P. R.:
U susret Osmom kongresu (Specijalno kolo brošura, »Sedma sila«, Beograd, 1964) 1223

P. R.:
Prilog upoznavanju revolucionarne prošlosti (Vojo Kovačević: Burne godine Beogradskog univerziteta 1935—1939, »Student«, Beograd, 1964) 1227

Milan Ranković:
Izgrađivanje dijalektičke koncepcije istorije umetnosti (Arnold Hauzer: Filozofija povijesti umjetnosti, »Matica hrvatska«, Zagreb, 1963) 1229

Dušan S. Bogdanović:
Prilozi za istoriju socijalizma (Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1964) 1232

Ilija Bojović:
Dve značajne publikacije (Godišnjak 1963. i Hronika međunarodnih događaja 1963, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1964) 1234

Digitized by Google

BROJ 10/1964.

Svetozar Vukmanović
Tempo:
Proizvodnja, raspodela i samoupravljanje u poljoprivrednim organizacijama 1239
Kiro Hadži Vasilev:
Poruke — iskustva — perspektive
Uz stogodišnjicu Prve Internacionale 1255
Vujo Vukmirica:
Razvoj novih oblika ekonomskih odnosa između SEV-a i Jugoslavije 1264
Obrad Pejanović:
Marks i politika 1283

Diskusija o Statutu

Budislav Šoškić:
Mesto i uloga člana SK, osnovne organizacije i opštinskog komiteta 1296
Prvoslav Ralić:
Kritika i javnost rada u Savezu komunista 1305

Komentar

Jovan Raičević:
Privredna kretanja i usavršavanje ekonomskog sistema 1313

Osvrti

Živojin Rakočević:
Društvene posledice nauke 1325
Jaša Almuli:
Smisao čileanskih izbora 1341
Milan Bulajić:
Američke alternative i izbori 1964. 1349
Jaša Babić:
O portugalskom kolonijalizmu 1361
Vojislav Stanovčić:
Uz tridesetogodišnjicu pokretanja »Ljudske pravice« 1369

Prikazi knjiga

Dragutin Ščukanec:
Povodom knjige V. Terzića »Jugoslavija u aprilskom ratu 1941« 1372
Ratko Božović:
Vera Erlich: Porodica u transformaciji (»Naprijed«, Zagreb, 1964) 1380

BROJ 11—12/1964.

Mijalko Todorović:
O nekim pitanjima našeg privrednog sistema 1387
Mito Hadži Vasilev:
Neposredna demokratija i Savez komunista 1445
Sergej Krajger:
Uz rezoluciju o smernicama za izradu društvenog plana za period 1964—1970. 1502
Mišo Pavićević:
Politika neangažovanosti u svetlu Kairske konferencije 1521
Miloš Nikolić:
Samoupravljanje i naučna misao 1534

Prilozi

Mića Rakić:
Demokratizacija kadrovske politike u društvenim organizacijama 1555
Marjan Brili:
Finansiranje stambene izgradnje 1567
Igor Leandrov:
Sredstva masovnog komuniciranja i javno mnenje u našoj zemlji 1576
Vojislav Stanovčić:
Neki problemi programa i politike laburista 1588
Vojislav Vujović:
Tunis u novim uslovima razvoja 1603

Osvrti

Prvoslav Ralić:
Osnove i granice moralne kritike 1611
Živomir Stanković:
Četrdeset godina »Komunista« 1619
M. O.:
U spomen revolucionara 1634

Prikazi knjiga

Aleksandar Miljković:
Socijalna struktura i pokretljivost radničke klase Jugoslavije
(Institut društvenih nauka, Beograd, 1963) 1637

Digitized by Google

Ratko Božović:
Čovek i mašina (Žorž Fridman: Problemi čovjeka u industrijskom mašinizmu, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1964) 1638

Prikazi časopisa

Jelko Žagar:
»Socijalistička revija« 1642
J. Ž.:
»Problemi mira i socijalizma« (brojevi 7, 9 i 10) 1646

BROJ 1/1965.

Posle Osmog kongresa 3
Dušan Dragosavac:
Primarna i sekundarna raspodela 10
Janez Stanovnik:
Faktori privrednog rasta u državnom kapitalizmu 24
Milorad Drenjanin:
Položaj radnih jedinica u sistemu raspodele dohotka 49

Prilozi

Dušan Mitević:
Savez omladine u uslovima neposredne demokratije 74
Aleš Bebler:
O Kongu i povodom Konga 89

Osvrti

Marko Kozman:
Odjek Osmog kongresa u inostranoj štampi 99
Dušan Litvinović:
Aktuelni stavovi i problemi Skandinavske socijaldemokratije 105
Veselin Đuretić:
Teorijsko-metodološki problemi savremene istoriografije 117
Mišljenja o realizaciji kongresnih odluka 123

Prikazi

Vukoje Bulatović:
Đuzepe Del Bo: Marks i Engels, prepiska sa Italijanima 136
Ratko Božović:
Smisao jednog filozofskog angažovanja
(Lešek Kolakovski: filozofski eseji, »Nolit«, Beograd, 1964) 138
Radoš Smiljković:
Srpska socijaldemokratija izbliza (Dimitrije Tucović: izabrani spisi, »SKZ«, Beograd, 1964) 141

BROJ 2/1965.

Leo Mates:
Finansijska kriza Ujedinjenih nacija 147
Stevan Blagojević:
Ekonomski efekti naučnih istraživanja 165
Nikola Pilipović:
Kontrola cena u odnosima primarne raspodele 186
Slavko Milosavljevski:
Komunisti i politički odnosi u opštini 199
Bora Jevtić:
Samoupravljanje i ekonomska analiza 209
Dimče Najdevski:
Zapažanja o primeni kongresnih smernica 226
Prvoslav Ralić:
Društveni smisao zahteva za bezobzirnom kritikom svega postojećeg 234

Osvrti

Jelko Žagar:
Promene u privrednom sistemu Nemačke Demokratske Republike 242
Jaša Almuli:
Preokret u Boliviji 257
Miodrag Avramović:
Društvena aktivnost novinara 265

Prikazi

Obrad Pejanović:
Društveno-ekonomske osnove ideološke svesti (Karl Marks — Fridrih Engels: Nemačka ideologija, »Kultura«, Beograd, 1964) 272
Ratko Božović:
Životni put revolucionara

Digitized by Google

(Rodoljub Čolaković: Kazivanje o jednom pokoljenju, »Naprijed«, Zagreb, 1964) 275
Dušan S. Bogdanović:
Iz istorije nove Jugoslavije
(Dr Branko Petranović: Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade DFJ, Institut društvenih nauka, Beograd, 1964) 278
Radosav Đokić:
Ljudska upotreba ljudskih bića (Norbert Viner: Kibernetika i društvo, »Nolit«, Beograd, 1964) 281

BROJ 3/1965.

Stevan Bezdanov:
Razvoj proizvodnih odnosa i obrazovanje 287
Dušan Pirec:
Stimulativnost ekonomskog sistema 308
Leon Geršković:
Samostalnost i odgovornost upravnih organa 326
Albreht Roman:
Pravci kretanja ličnih dohodaka 337
Mirjana Krstinić:
Materijalni elementi obrazovanja 357
Velimir Tomanović:
Razlike u položaju omladine 365

Prilozi

Mirko Bošković:
Prva skupštinska rotacija 384
Vukašin Mićunović:
Upravljanje ili samoupravljanje 393

Osvrti

Jelko Žagar:
Promene u ekonomskom sistemu Čehoslovačke 397
Slavko Komar:
Sedmi kongres indijskih komunista 405
Jašo Babić:
Previranja u Portugalu 417

Prikazi

Radoš Smiljković:
Revolucionarno delo i misao (Moša Pijade: Izabrani spisi, tom I, knjiga I i II, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1964) 426
Radosav Đokić:
Kritika i odbrana masovne kulture
(Antonina Kloskowska, Kultura masowa, Warszawa, 1964) 429
Momir Stojković:
Četiri priloga o radničkom pokretu
(Biblioteka »Suvremeni radnički pokret«) 433
Vojislav Stanovčić:
Slika vrhova američkog društva
(S. Rajt Mils: Elita vlasti, »Kultura«, Beograd 1964) 436

BROJ 4/1965.

Živojin Rakočević:
Robna vrednost i mistifikacije »Raspodele prema radu« 443
Blaženka Mimica:
Diskusija o jedinstvu radničkog pokreta 490
Prvoslav Ralić:
Vanredne opštinske konferencije i ostvarivanje odluka Osmog kongresa 515
Vojislav Stanovčić:
Neki problemi naše političke teorije i prakse 523
Mihailo V. Popović:
Društveno-političko i profesionalno obrazovanje 541
Vojin Hadžistević:
Udruženi proizvođači i kritika 554

Komentar

Ratko Božović:
Dokumentarni film i naša stvarnost 569

Prikazi

Balša Špadijer:
Problemi komunalnog sistema (Milivoje Kovačević: Opštinska skupština, »Savremena administracija«, Beograd, 1964) 576

Digitized by Google

Nikola Racković:
Proučavanje socijalističkog morala (O socijalističkom moralu, zbornik radova, Univerzitetski komitet SKS, Beograd, 1965) 578
Branko Škrinjar:
Problemi »savremenog sveta« 580
Radosav Đokić:
Prilog shvatanju ljudskog društva (Zygmund Bauman: Wizja ludziego swiata, Warszawa, 1964) 583

BROJ 5/1965.

Milentije Popović:
Aktuelni društveni smisao Marksovog učenja o proizvodnji i odnosima proizvodnje 589
Milan Bajec:
Promene u sistemu planiranja 626

Komentari

Aleš Bebler:
Rat u Vijetnamu 650
Jaša Almuli:
Intervencija u Dominikanskoj Republici 656

Prilozi

Olga Biljanović:
Razvoj ustanova za kulturni život 667
Rade Aleksić:
Društveno obrazovanje na fakultetima prirodnih nauka 677

Osvrti

Vujo Vukmirica:
Povodom diskusija o planu, tržištu i dobiti u nekim socijalističkim zemljama 686
Vukašin Mićunović:
Otkazi i angažmani 700
Mihailo Bjelica:
Sredstva informisanja u komuni 709

Prikazi

J. Klemenc:
Konferencija UN o trgovini i razvoju (Zbornik radova, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1964) 715
Balša Špadijer:
Lokalne zajednice i teritorijalne društvene grupe (Dr Eugen Pusić: Lokalna zajednica, »Narodne novine«, Zagreb, 1963) 718
Vojislav Bojović:
Jedna novija studija o Marksu (Roger Garaudy: Karl Marx, Seghers, Paris, 1964) 721
Vojislav Đurović:
Aktuelnost istorije religija (Ambrogio Donini: Pregled povijesti religija, »Naprijed«, Zagreb, 1964) 722

BROJ 6/1965.

Milentije Popović:
Aktuelni društveni smisao Marksovog učenja o proizvodnji i odnosima proizvodnje 729
Miladin Vujošević:
Dohodak u neproizvodnim delatnostima 754
Dimče Najdevski:
Kongresi Saveza komunista u republikama 767
Jovan Raičević:
Sporovi oko kritike 783
Ante Fiamengo:
Savez komunista, birokratizam i borba protiv birokratizma (O metodu jedne kritike) 806

Prilozi

Tihomir Đokanović:
Socijalna struktura »zemalja u razvoju« 816
Branko Prnjat:
Umetnička kritika i nove vrednosti 834

Komentar

Momir Stojković:
Azijsko-afrička konferencija solidarnosti 843

Osvrt

Rade Aleksić:
Metodološki problemi i društvena korisnost empirijskih istraživanja (Povodom savetovanja u Ohridu) 851

Digitized by Google

Esej

Jara Ribnikar:
Slušajmo, slušajte kako govorimo, kako govorite 862

Prikazi

Velibor Gavranov:
Međunarodni odnosi i nuklearna energija (Dr Milan Šahović: Nuklearna energija i međunarodno pravo, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1964) 866
Vladan Ćetković:
Teorijska shvatanja austromarksista (Dr Radoslav Ratković: Politička teorija austromarksizma, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1965) 869
Mihailo Bjelica:
Izučavanje uloge informisanja u samoupravljanju (Informacija i samoupravljanje, zbornik Jugoslovenskog instituta za novinarstvo i Instituta za društveno upravljanje SR Hrvatske, Beograd, 1965) 872
Vujo Vukmirica:
Ekonomska saradnja socijalističkih zemalja (С. Д. Сергеев: Экономическое сотрудничество и взаимопомощь социалистических стран, Внешторгиздат, Москва, 1964, страна 416) 874

BROJ 7—8/1965.

Privredna reforma 881
Veljko Vlahović:
»Višak radne snage« i ulaganje u kadrove 884
Svetozar Vukmanović Tempo:
Planiranje, tržište, cene i uslovi privređivanja 891
Jakov Blažević:
Promjene u sistemu proširene reprodukcije jačaju socijalističke proizvodne odnose 899
Miladin Korać:
Pred problemom izmene odnosa cena 907
Albreht Roman:
Nove perspektive u primeni raspodele prema radu 918
Risto Džunov:
Materijalni položaj obrazovanja i zdravstvene zaštite 928
Stane Kavčič:
Privredne mere i idejno-političko jedinstvo radničke klase 939
Živojin Rakočević:
Zašto težimo stabilnoj funkcionalnoj vrednosti dinara 945
Jovan Raičević:
Privredna reforma protiv autarhijskih koncepcija 960
Prvoslav Ralić:
Savez komunista i privredna reforma 971
Mito Hadži Vasilev:
Praksa protiv dogmatskih predrasuda (Neka istorijska pitanja robne proizvodnje u socijalizmu) 980

Prilozi

Aleksandar Acković:
Uvodna razmatranja o masovnoj kulturi 1018
Stevan Bezdanov:
Obrazovanje proizvođača kao društvena investicija 1035

Komentar

Mirjana Janković:
Italijanski komunisti: Koncepcije o »Novoj partiji« i jedinstvu 1054

Prikazi

G. Zaječaranović:
Hegelova istorija filozofije (Georg Vilhelm Fridrih Hegel: Istorija filozofije, t. I—III, »Kultura«, Beograd, 1962—1964) 1065
Radosav Đokić:
Teorijski pristup kulturnoj politici (Stefan Zolkiewski: O kulturze polski ludowej, PWN, Warszawa, 1964) 1069
Miloš T. Aleksić:
Radnički saveti — jugoslovensko iskustvo (Jiri Kolaja: Workers' Councils: The Yugoslav Experience, University of Kentucky Tavistock publications, London, 1965) 1073

Digitized by Google

BROJ 9/1965.

Edvard Kardelj:
Beleške o našoj društvenoj kritici 1081

Dušan Pirec:
Planiranje u uslovima društvenog samoupravljanja 1109

Stevan Majstorović:
Nova publika i kulturna akcija 1131

Zoran Vidaković:
Položaj radničkog saveta u društveno-političkim i proizvodnim odnosima u preduzeću 1160

Prilozi

Dragoljub Dragišić:
Robna proizvodnja u socijalizmu nije u suprotnosti s društvenim usmeravanjem 1182

Mirko Dužnović:
Položaj radne organizacije u raspodeli društvenog proizvoda 1194

Prikazi

Milan Matić:
Analiza društvenih nauka (Rajt Mils: Sociološka imaginacija, Sociološka biblioteka, »Savremena škola«, Beograd, 1964) 1203

Nikola Racković:
Prilog izučavanju radničkog pokreta (Sulejman Redžepagić: Radnički i narodni pokreti Latinske Amerike, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1965) 1208

BROJ 10/1965.

Edvard Kardelj:
Beleške o našoj društvenoj kritici 1213

Mićo Rakić:
Političko odlučivanje i uloga SSRNJ 1246

Komentari

Dimče Najdevski:
Politička akcija posle reforme 1261

Boško Eremija:
Oslobodilački pokret Južnog Vijetnama 1271

Tribina

Mirko Perović:
Odgovornost za društvenu svojinu 1282

Prilog

Firdus Džinić:
Ispitivanje javnog mnenja 1288

Osvrti

Vojislav Stanovčić:
Društvena svojina: Karakter, funkcija i oblici 1311

D. Breznik:
Svetska demografska konferencija 1321

Stipe Tonković:
Pismenost kao faktor razvoja 1328

Mihailo Bjelica:
Jugoslovenska posleratna štampa 1334

Prikazi

Ljubisav Marković:
Rasprava o oslobađanju rada (Mijalko Todorović: Oslobođenje rada, »Kultura«, Beograd, 1965, strana 48) 1341

Ratko Božović:
Značajan prilog istoriji kulture (Dr Albert Vajs: Razvitak civilizacije, Visoka škola političkih nauka, Beograd, 1965) 1347

Dragomir Drašković:
Prilog izučavanju društveno-političke prakse (Slavko Milosavlevski: Društveno-političke organizacije u SFRJ, »Kultura«, Skoplje, 1964) 1349

Aleksandar A. Miljković:
Revolucionarna misao Palmira Toljatija (Palmiro Toljati: Fragmenti iz dela, »Komunist«, Beograd, 1965) 1353

BROJ 11/1965.

Mito Hadži Vasilev:
Pravo svojine robne proizvodnje i oblici prisvajanja (Marksovi pogledi na vrednost i robnu proizvodnju) 1359

Digitized by Google

Veljko Vlahović:
Izdavačka djelatnost i privredna reforma 1413
Svetozar Vukmanović Tempo:
Stručno školstvo i proizvodnja 1421

Osvrti

Dušan Litvinović:
Pomeranja na Norveškoj političkoj sceni 1435
Stevan Bezdanov:
Politehničko obrazovanje (na marginama jednog međunarodnog seminara) 1439

Savremena društvena misao

J. Levada:
Kibernetički metodi u sociologiji 1447

Tribina

Radonja Vešović:
Stagnacija ili otpori 1461

Prikazi

Milorad Savićević:
Jedno inostrano gledište o radničkom samoupravljanju (Arne Redemo: Jugoslavien Folkstyrd planekonomi, Utrikespolitiska, Institutet, Stockholm, 1965) 1471
Novica Vojinović:
Prilog izučavanju istorije Sovjetske države (E. N. Gorodeckij: Roždenije sovjetskoga gosudarstva 1917—1918, Akademia nauk SSSR, »Nauka«, Moskva, 1965) 1473
Momir Stojković:
Radnički pokret u zemljama u razvoju (Branislav Vuković: Radnički pokret i društveno-politički uslovi u nerazvijenim zemljama, »Sedma sila«, Beograd, 1965) 1475
Miloje Petrović:
Filozofija i sociologija rada u delu Karla Marksa (Helmut Klages: Technischer Humanismus, Philosophie und Soziologie der Arbeit bei Karl Marx, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1964) 1478
G. Zaječaranović:
Jedno tumačenje Hegela (Alexandre Kojève: Kako čitati Hegela, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1964) 1483

BROJ 12/1965.

Edvard Kardelj:
Beleške o našoj društvenoj kritici 1491
Petar Marković:
Uticaj migracija na menjanje strukture sela 1535
Milan Janjetović:
Proizvodnja i produktivnost u društvenom sektoru 1549
Miloš Tomin:
Agrarna politika i individualno gazdinstvo 1563
Zdenko Vitasović:
Ekonomski interes u saradnji istraživača i proizvođača 1580

Prilog

Aleksandar Trajković:
Dohodak i opštinski budžeti 1585

Osvrti

Puniša Perović:
Princip nemešanja u međunarodnim odnosima 1603
Mirko Bošnjak:
Društvena funkcija našeg filma 1613

Tribina

Mirko Perović:
Još o socijalističkoj društvenoj svojini 1618

Feljtoni

Vukašin Mićunović:
Monolog o monolozima 1627
Prvoslav Ralić:
Lični odnosi i javni poslovi 1631

Prikazi

Nikola Racković:
Odbrana prakse i principa Pariske Komune (Svetozar Marković, Pariska komuna i Internacionala, »Nolit«, Beograd, 1965) 1635

Digitized by Google

Vojislav Đurović:
Stvaraoci i umetničko stvaralaštvo (Biblioteka Eseji i studije, »Kultura«, Beograd, 1965) 1636

BROJ 1/1966.

Tema broja

Radni čovek i Socijalistički savez 3
Jovan Đorđević:
Prilog teoriji o Socijalističkom savezu 6
Najdan Pašić:
Uloga Socijalističkog saveza u sistemu neposredne demokratije 22
Miroslav Pečujlić:
Prevazilaženje nekih tendencija formalne samoupravne demokratije 33
Radoslav Ratković:
Proces neposredne demokratije i uloga SSRNJ 39
Ante Fiamengo:
Samoupravljanje i proces prevladavanja birokratsko-oligarhijskih tendencija 43
Kiro Hadži Vasilev:
Socijalistički savez — objektivna politička potreba radnog čoveka 51
Radomir D. Lukić:
O političkoj prirodi SSRNJ 57
Aleksandar Fira:
Ustavni položaj SSRNJ 59
Vojislav Stanovčić:
SSRNJ u prelasku s državnih na nedržavne oblike političkog organizovanja 63
Ljubisav Marković:
Dohodak radnika i socijalistička demokratija 71
Bogdan Osolnik:
Javno mnenje u sistemu neposredne demokratije 73
Laslo Rehak:
Slobodna udruženja građana i princip javnosti 79
Jože Vilfan:
Informisanost građana 84
Dušan Popović:
Samoupravni odnosi u kulturi i SSRNJ 86
Latinka Perović:
»Tribine« Socijalističkog saveza 92
Voja Vucelić:
Interesi građana i zajedničke potrebe 98
Stojan Tomić:
Participacija građana u izboru poslanika 101
Vladan Četković — Rade Galeb:
Neki faktori koji utiču na aktivnost radnih ljudi u samoupravljanju 104
Jovan Raičević:
Privredna reforma i radna snaga 107

Esej:

Rade Vojvodić:
Snovi, standard, usamljenost 127

Prikazi

Prvoslav Ralić:
Značenja filozofskih termina (Filozofijski rječnik, Matica hrvatska, Zagreb, 1965) 132
Mihailo V. Popović:
Tri knjige o Socijalističkom savezu 133

BROJ 2/1966.

Svetozar Vukmanović Tempo:
Problemi jedinstva u međunarodnom sindikalnom pokretu 147
Milosav Ilijin:
Metod u ostvarivanju poljoprivredne politike 167
Vujo Vukmirica:
Neke karakteristike najnovijih promena u privrednom sistemu SSSR 179
Rodoljub Jemuović:
Zajednice obrazovanja 198

Savremena društvena misao

Ježi J. Vjatr:
Pitanje pluralizma u Poljskom političkom sistemu 209

Prilozi

Miodrag Trajković:
Poslovno udruživanje — poseban vid integracije u privredi 220

Digitized by Google

Mirko Dužnović:
Opštinska rukovodstva Saveza komunista u privrednoj reformi 237
Igor Leandrov:
Društvena funkcija sredstava masovnog komuniciranja 251
Aleksandar Petrović:
Jugoslovenski film i moderni filmski izraz 259
Branko Belan:
Autorska kinematografija na startu 265

Osvrti

Zvonimir Damjanović:
Dijalog o dijalektici prirode 272

Prikazi

Novica Vojinović:
Sociologija u SSSR (Г. Осипов, Социология в СССР, издательство „Мысль", Москва, 1965) 278
Vladimir Jakovljević:
Filozofsko istraživanje frojdizma (Herbert Marcuse, Eros i civilizacija, »Naprijed«, Zagreb, 1965) 280
Radosav Đokić:
Diskusija o inteligenciji u Poljskoj 286

BROJ 3/1966.

Nikola Sekulić:
Dosljednost komunista 291
Risto Džunov — Dimče Najdevski:
Zdravstvena zaštita i dohodak osiguranika 299
Prvoslav Ralić:
Kritika kao teorija i kritika kao praksa 315
Mirko Perović:
Upravne funkcije i upravne službe 326
Stojan Bjelajac:
Birokratski otpori socijalističkom preobražaju sela 337
Promene u socijalnoj strukturi jugoslovenskog društva 345
Ante Fiamengo:
Samoupravljanje i prevladavanje klasne strukture 350
Zoran Vidaković:
Podela rada i ostaci klasne strukture 355
Mihajlo V. Popović:
Značaj raspodele moći za analizu društvene stratifikacije 363
Radomir D. Lukić:
Eksploatacija kao element društvene klase 369
Ivan Perić:
Struktura, položaj i uloga radničke klase 373
Janez Jerovšek:
Socijalna diferencijacija i struktura moći 378

Prilog

Bogdan Vidaković:
Proizvodna saradnja u poljoprivredi 382

Osvrti

Čedomir Cvetković:
Nova platforma finskih komunista 390
Boško Eremija:
SAD i rat u Vijetnamu 401

Esej

Mihailo Blečić:
Siromaštvo i luksuz 408

Prikazi

Vujo Vukmirica:
Dr Žarko Mrkušić: Međunarodna ekonomija, Sv. I, Međunarodna trgovina i trgovinska politika (»Savremena administracija«, Beograd, 1965) 41
Radosav Đokić:
Marksizam i ličnost (Adam, Schaff, Marksizm a jednostka ludzka Varšava, 1965) 41
Branislav Gligorijević:
Prilozi za istoriju socijalizma, 1/64. i 2/65. (Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd) 42

BROJ 4/1966.

Jovan Raičević:
O centralizmu i decentralizaciji, jugoslovenstvu i nacionalizmu 43

Digitized by Google

Naša privreda u međunarodnim ekonomskim odnosima:
Kiro Gligorov:
Borba za konvertibilnost dinara 460

Danilo Milešević:
Integracija — preduslov za efikasnije uklapanje u međunarodnu podelu rada 472

Miodrag Trajković:
Proizvođač kao izvoznik 489

Marjan Hubeny:
Podeljenost svetskog tržišta i različiti uslovi razmene 499

Prilog

Stevan Bezdanov — Milenko Grujić:
Obrazovanje uz rad i pravo na rad 512

Komentari

Dimče Najdevski:
Između ciljeva i prakse 524

Mirjana Janković:
Kongres Komunističke partije Italije 534

Osvrti

Žika Bogdanović:
Beogradski festival kratkometražnog filma 545

Eseji

Prvoslav Ralić:
Skepsa koja stvara 553

Prikazi

V. S.:
Mala politička enciklopedija (»Savremena administracija«, Beograd, 1966) 556

Vladimir Milanović:
Prilog proučavanju biologizma u sociologiji (Rudi Supek, Herbert Spenser i biologizam u sociologiji, Sociološka hrestomatija IV, Matica hrvatska, Zagreb, 1965) 561

Balša Špadijer:
Dr Radomir Lukić: Ustavnost i zakonitost (Institut političkih nauka Pravnog fakulteta, Beograd, 1966) 566

Vladimir Jakovljević:
Revizija psihoanalize (Karen Horney, Novi putevi psihoanalize, »Kosmos«, Beograd, 1965) 570

Ljubinka Broćić:
Slobodno vreme i razvitak ličnosti (В. Г. Байкова, А. С.. Дучал, А. А. Земцов: Свободное время и всестороннее развитие личности, „Мысль", Москва, 1965) 573

BROJ 5/1966.

Vida Tomšič:
Socijalistički savez, samoupravljanje i reforma 579

Mijalko Todorović:
Društveno-ekonomske osnove ravnopravnosti republika i nacija u Jugoslaviji 592

Miroslav Pečujlić:
Socijalizam i klasne promemene (Prilog zasnivanju teorijskog okvira) 618

Prilozi

Aleksandar Vacić:
Robna proizvodnja i socijalizam 653

Žika Bogdanović:
Koji je Sezan pravi 663

Mirko Perović:
Jedinstvo sudskog sistema 680

Bela Horvat:
Društveni aspekt regionalnog razvoja 692

Prikazi

Milan Damnjanović:
Smisao otvorenog dela (Umberto Eco: Otvoreno djelo, »Veselin Masleša«, Sarajevo, 1965) 703

G. Zaječaranović:
Semantika i problem značenja (Adam Schaff: Uvod u semantiku, »Nolit«, Beograd, 1965) 706

Mihailo Nikolić:
O kvintesenciji dijalektike (В. П. Чертков: „Ядро диалектики", издательство Академии наук СССР, Институт философии, Москва, 1963) 711

Digitized by Google

Ivan Seničar:
»Teorija in praksa« 1, 2 i 3/66 (Visoka škola političkih nauka, Ljubljana) 716

BROJ 6/1966.

Mirko Bošković:
Reforma i razvitak komuna 723
Drago Vučinić:
Mesto obrazovanja u sprovođenju reforme 736
Branko Pribićević:
Snaga i slabosti radničkog pokreta u razvijenim zapadnim zemljama 755
Savka Dabčević—Kučar:
Kongres KPSS i perspektive privrednog razvoja 785

Prilog

Miloš Tomin:
Centralizacija poljoprivrednog zemljišta 803

Komentari

Gavro Altman:
De Gol i kriza Atlantskog pakta 815

Osvrt

Milutin Tomanović:
Tri knjige Karla—Henrika Hermansona 830

Prikazi

Najdan Pašić:
Kritika teorije elita (T. Bottomore: Elitas and Society, London, C. A. Watts and CO. LTD, 1964) 842
Mihailo Nikolić:
Rajhenbahov pozitivizam (Hans Rajhenbah: Rađanje naučne filozofije, »Nolit«, Beograd, 1964) 846
Prvoslav Ralić:
Kontinuitet dijalektičke misli (F. W. J. Schelling: Sistem transcendentalnog idealizma, »Naprijed«, Zagreb, 1965) 853
Vladimir Milanović:
Sociološka teorija između građanskog reda i revolucije (Saint—Simon i Auguste Comte: Sociološka hrestomatija, Matica hrvatska, Zagreb, 1966) 856

BROJ 7—8/1966.

Komunisti na novoj revolucionarnoj etapi 867
Najdan Pašić:
Neprekinuto stvaralaštvo revolucije 875
Slavko Milosavlevski:
Demokratski odnosi u političkoj akciji 891
Prvoslav Ralić:
Savez komunista između vlasti i samoupravljanja u kadrovskoj politici 907
Josip Đerđa:
Obeležja naše međunarodne politike 918
Dušan Bilandžić:
Samoupravljanje i stručno rukovođenje u preduzeću 937

Savremena društvena misao

Partija i kultura
Rože Garodi:
Marksizam i dogmatizam 956
Gi Bes:
Nauka i ideologija 967
Žan Sire-Kanal:
Marksizam i humanizam 970

Prilozi

Ljubisav Marković:
Socijalno-ekonomski aspekt automatizacije 973
Vladimir Tomac:
Uzroci i karakter vojnih udara u Zapadnoj i Centralnoj Africi 983
Milan Matić:
Nova strujanja u američkoj društvenoj nauci 1004
Živan Tanić:
Javno obaveštavanje u radnim organizacijama 1020

Osvrt

Radomir Šaranović:
Pozorište i savremenost 1031

Digitized by Google

Prikazi

Mihailo Nikolić:
G. V. F. Hegel: Enciklopedija filozofijskih znanosti (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1965) 1040

Vladimir Milanović:
Žorž Gurvič: Savremeni poziv sociologije (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1965) 1045

Vladimir Jakovljević:
Natan V. Ekerman: Psihodinamika porodičnog života (Grafički zavod, Titograd, 1966) 1051

Dušan S. Bogdanović:
Dr Ljubo Boban: Sporazum Cvetković—Maček (Institut društvenih nauka, Beograd, 1965) 1057

Vučina Vasović:
Moris Diverže: Uvod u politiku (»Savremena administracija«, Beograd, 1966) 1059

Rade Aleksić:
Istraživačka aktivnost sociologa (»Sociološki pregled«, 1, 2—3/65) 1064

BROJ 9/1966.

Sadržaj političke akcije Saveza komunista — osnova njegovog avangardizma 1073

Živojin Rakočević:
Konvertibilni dinar ili inkonvertibilni kredit 1082

Savez komunista i kultura (U diskusiji učestvuju: Latinka Perović, Miloš Ilić, Boris Hudoletnjak, Dušan Popović, Krste Crvenkovski, Vukašin Mićunović, Veljko Vlahović, Vanja Sutlić, Stojan Ćelić, Oskar Davičo, Boris Ziherl, Sveta Lukić, Vjekoslav Mikecin, Stane Kavčić, Stevan Majstorović, Žika Berisavljević i Beno Zupančič) 1106

Savremena društvena misao

Marksizam u teoriji i praksi (Intervju Lisjena Goldmana »Socijalizmu) 1187

Osvrt

Pero Damjanović:
Tragom dela Svetozara Markovića 1200

Prikazi

Zorica Priklmajer-Tomanović:
Pespektive socijalizma u Zapadnoj Evropi (Claude Bruclain: Le Socialisme et l'Europe, Editions du Seul, Coll, Jean Moulin, Paris, 1965) 1209

Prvoslav Ralić:
Zagorka Pešić-Golubović: Problemi savremene teorije ličnosti (»Kultura«, Beograd, 1966) 1213

Esad Ćimić:
Branko Bošnjak: Filozofija i kršćanstvo (»Naprijed«, Zagreb, 1966) 1216

Tihomir Jovanovski:
Zbornik radova čehoslovačkih ekonomista (Savez ekonomista Jugoslavije, Ekonomska biblioteka 23, Beograd, 1965) 1222

Mihailo Nikolić:
»Dijalektika«, br. 1/66. 1226

BROJ 10/1966.

Kritika i jedinstvo 1233

Milentije Popović:
Izmene u odnosima snaga neposredne socijalističke demokratije i birokratizma 1239

Mito Hadži Vasilev:
Radnička klasa i privatna svojina 1251

Savez komunista i naučno stvaralaštvo (U diskusiji učestvuju: Miloš Nikolić, Najdan Pašić, Leo Mates, Aleksandar Fira, Veljko Vlahović, Latinka Perović, Milka Minić, Živojin Rakočević, Andrija Krešić, Žika Berisavljević i Nikola Sekulić) 1288

Prilozi

Zoran Vidojević:
Avangardnost Saveza komunista danas 1336

Digitized by Google

Vojin Hadžistević:
Emancipacija udruženih proizvođača i Savez komunista 1350

Prikazi

Stojan Bulat:
Dr Zoran Pjanić: Savremene buržoaske teorije vrednosti cena (Institut društvenih nauka, Beograd, 1965) 1354
Dušan S. Bogdanović:
Pero Morača: Istorija Saveza komunista Jugoslavije — Kratak pregled — (»Rad«, Beograd, 1966) 1359
Đorđe Pribićević:
Kenneth Boulding: Značenje dvadesetog vijeka (The Meaning of the 20-th Century, Harper and Row Publishers, New York, 1964) 1361
Momir Stojković:
Radnički i narodni pokreti u savremenom svetu (»Međunarodni radnički i progresivni pokreti — Godišnji pregled 1965«, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1966) 1365
Ratko Božović:
»Encyclopaedia moderna«, br. 1/66. 1369

BROJ 11/1966.

Milentije Popović:
Neke savremene tendencije i pojave u našem političkom životu 1375
Dimče Najdevski:
Jedinstvo politike i organizacije 1393
Sonja Dapčević-Oreščanin:
O uzrocima i suštini »Kulturne revolucije u Kini 1406

Prilozi

Miodrag Trajković:
Združena preduzeća — novi oblik integracije 1426
Miloje Nikolić:
Neadekvatno korišćenje kvalifikovanog rada 1438
Mirko Dužnović:
Savez komunista u radnoj organizaciji 1448
Mihailo Nikolić:
Stvaralačka kritika dogmatizma 1454

Osvrti

F. Džinić:
Problemi izbornog sistema u uslovima samoupravljanja 1467
Žika Bogdanović:
Televizija samoupravljača 1481

Savremena društvena misao

Bogdan Suhodolski:
Pred novim sadržajima kulture 1489

Prikazi

Dragomir Drašković:
Slavko Milosavlevski: Savez komunista Jugoslavije u sistemu socijalističke demokratije (Сојуз на комунистите на Југославија во системот на социјалистичката демократија, „Култура", Скопје, 1965) 1494
Ratko Božović:
Torsten Veblen: Teorija dokoličarske klase (»Kultura«, Beograd, 1966) 1499
Milovan Pavlović:
G. S. Lisičkin: Plan i tržište (План и рынок, „Экономика", Москва, 1966) 1503
Aleksandar Miljković:
Vladimir Stojančević: Miloš Obrenović i njegovo doba (»Prosveta«, Beograd, 1966) 1511

BROJ 12/1966.

Jovan Raičević:
Promene u avangardnoj ulozi Saveza komunista 1519
Zoran Vidaković:
Jačanje klasne osnove Saveza komunista 1535
Uloga i položaj Saveza komunista u sistemu samoupravljanja (U diskusiji učestvuju: Miroslav Pečujlić, Ljubisav Marković, Zoran Vidaković, Ante Fiamengo, Bora Petkovski, Latinka Perović, Radoslav

Digitized by Google

Ratković, Dušan Ničić, Nikola Sekulić, Najdan Pašić, Andrija Krešić i Krste Crvenkovski) 1552

Prilozi

Rade Aleksić:
Reorganizacija Saveza komunista i društveno-političke organizacije 1578

Ranko Šotra:
Komunisti u industrijskim radnim organizacijama 1585

Prvoslav Ralić:
Informisanje kao bitan element demokratizacije odnosa u Savezu komunista 1591

Osvrt

Blaženka Mimica:
Ujedinjenje italijanskih socijalista i socijaldemokrata 1597

Savremena društvena misao

Ludovico Geymonat:
Upotreba tehnike u današnjem svetu 1616

Odnosi Francuske sa nerazvijenim zemljama (U diskusiji učestvuju: Paul Noirot, Pierre Mendes-France, Albert-Paul Lentin, Jean Suret-Canal, Yves Barel, Jean Baboulene, Michel Hincker) 1623

Prikazi

Jovan R. Marjanović:
Milentije Popović: Neposredna socijalistička demokratija (»Kultura«, Beograd, 1966) 1647

Ilija Bojović:
Esad Ćimić: Socijalističko društvo i religija (»Svjetlost«, Sarajevo, 1966) 1650

Radoš Smiljković:
V. G. Afanasjev: Naučni komunizam (Научный коммунизм, Москва, 1966) 1653

Đorđe Pribičević:
Simon Kuznets: Posljeratni ekonomski rast (Postwar economic Growth, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1964) 1655

Registar za 1966. godinu 1661

BROJ 1/1967.

Vida Tomšič:
Pozicija radnog čoveka u politici 3

Stevan Doronjski:
Aktuelni aspekti reorganizacije Saveza komunista 14

Najdan Pašić:
Od diktature proletarijata ka društvenoj hegemoniji radničke klase 23

Slavko Milosavlevski:
Savez komunista u samoupravljanju 34

Jovan R. Marjanović:
Komunisti i političko odlučivanje samoupravljača 42

Vučina Vasović:
Savez komunista u spletu društvenih uticaja 49

Radoš Smiljković:
Demokratizam u Savezu komunista i samoupravljanje 60

Prilog

Milo Popović:
Institucionalni uticaj na sredstva masovnog komuniciranja 68

Osvrti

Jovan Marjanović:
Simpozijum o ustaničkoj 1941. 81

Slobodan Ristić:
Složeni sistemi u privredi u našim društveno-ekonomskim uslovima 86

Prvoslav Ralić:
Štampa u opštedruštvenoj reformi 94

Zdravko Kučinar:
Minimum ili maksimum humanizma 102

Savremena društvena misao

Ivan Bystrina:
Novi sistem i demokratija 110

Digitized by Google

Prikazi

Vladimir Milanović:
Srpska socijaldemokratska partija (»Nolit«, Beograd, 1966) 117
Milan Matić:
Rajt Mils: Znanje i moć (»Vuk Karadžić«, biblioteka »Zodijak«, broj 7, Beograd, 1966) 120
Stevan K. Vračar:
Wilhelm Hennis: Politika i praktična filozofija (Politik und praktische Philosophie, Neuwied am Rhein und Berlin, 1963) 123
Mihailo Nikolić:
Gaston Bašelar: Racionalni materijalizam (»Nolit«, Beograd, 1966) 126
Radomir Šaranović:
Bertolt Brecht: Dijalektika u teatru (»Nolit«, Beograd, 1966) 132
Vujo Vukmirica:
Ekonomika Jugoslavije (Экономика Югославии, издательство „Экономика", Москва, 1966) 135
Vuk Vinaver:
»Prilozi za istoriju socijalizma«, br. 3 (Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1966) 137

BROJ 2/1967.

Mito Hadži Vasilev:
Radnička klasa — vladajuća snaga društva 143
Ljubisav Marković:
Ka »Udruženom radniku« 164
Demokratizam i usmeravanje izbora 174
Branko Pribićević:
Kakvo nam je usmeravanje potrebno 175
Slavoljub Bosnić:
Struktura skupština — izraz samoupravnih odnosa 180
Mićo Rakić:
Uloga društveno-političkih faktora 188
Dimče Najdevski:
Okrnjena sadržina izbora 192
Milija Komatina:
Izborni »ključevi« ne otvaraju uvek prava vrata 198
Milovan Dinić:
Socijalna struktura i predstavnička tela 205
Firdus Džinić:
Za sociološki pristup usmeravanju izbora 208
Trajko Trajkovski:
Izborne akcije Socijalističkog saveza 210
Mate Oreč:
Odlučujuća reč birača u svim fazama izbornog postupka 216

Prilozi

Dobrivoje Radosavljević:
Savez komunista danas 221
Bogdan Ilić:
Trgovinski odnosi Jugoslavije sa članicama SEV-a 237
Petar Munjas:
Kumulacija političkih funkcija 250

Osvrt

Zorica Priklmajer-Tomanović:
Osamnaesti Kongres KP Francuske 257

Prikazi

Jugoslovenski časopisi 263
Inostrani časopisi 269

BROJ 3/1967.

Mito Hadži Vasilev:
Samoupravljanje i politička prinuda radničke klase 287
Miladin Korać:
Kreditiranje proširene reprodukcije i banke u sistemu socijalističke robne privrede 302
Osnovni oblici organizovanja komunista 325
Dimče Najdevski:
Samostalnost osnovnih organizacija 328
Radoš Smiljković:
Osnovne asocijacije komunista i forumi 335

Digitized by Google

Ranko Šotra:
Veće osnovne organizacije imaju prednost 339
Rade Galeb:
Glavna snaga saveza su njegovi članovi 344
Budo Šoškić:
Potrebe idejno-političke borbe opredeljuju organizaciju 349
Živko Mitrović:
Trebalo bi izvršiti i neke eksperimente 354
Karla Novak:
Zavisnost funkcije osnovnih organizacija i funkcije celine 357
Jovan R. Marjanović:
Na pomolu je struktura organizovanja bez hijerarhije oblika 362
Prvoslav Ralić:
Oblici organizovanja proističu iz političke akcije 365
Najdan Pašić:
Glavni princip: Razni vidovi organizovanja komunista 369

Prilozi

Dragomir Drašković:
Autoritet u Savezu komunista 379
Ivan Rankov:
Stvarno mesto materijalnih troškova proizvodnje 390

Osvrt

Ante Fiamengo:
Problemi suvremene teorije radničke partije 405

Prikazi

Inostrani časopisi 423

BROJ 4/1967.

Jovan Raičević:
Sprega birokratizma i nacionalizma 431
Albreht Roman:
Samoupravni društveni odnosi i ekstradohodak 439
Miladin Korać:
Kreditiranje proširene reprodukcije i banke u sistemu socijalističke robne privrede 471
Branko Pribićević:
Za otvoreni dijalog u komunističkom pokretu 490

Prilozi

Ivan Perić:
Samoupravljanje kao društveni odnos ili kao sistem institucija 513
Stane Južnič:
Latinska Amerika: Nužnost jedinstva i stvarnost podeljenosti 523

Osvrt

Emilija Hornjak:
Diskusije o perspektivama političke nauke u Čehoslovačkoj 537

Savremena društvena misao

Ferenc Pataki:
Orijentacioni pravci marksističke socijalpsihologije 542

Prikazi

Knjige 549
Jugoslovenski časopisi 556
Inostrani časopisi 559

BROJ 5/1967.

Radoslav Ratković:
Novi podsticaj diskusiji o reorganizaciji Saveza komunista 575
Leo Mates:
Politika nesvrstavanja danas 581
Đuro Vekić:
Reforma i zdravstveno osiguranje 592
Petar Marković:
Tendencije u proizvodnji i potrošnji pšenice 616

Prilozi

Konferencija komunističkih partija u Karlovim Varima 630

Digitized by Google

Jovan Andrijašević:
Ekonomski oblici reprodukcije radne snage u uslovima asociranog rada 647

Komentari

Društveni položaj boraca 662
Rezolucija slovenačkih komunista 668

Osvrti

Z. P.-T.:
Naučni skup o delu Antonija Gramšija 674
V. M.:
Obrazovanje između starog i novog 677

Prikazi

Prvoslav Ralić:
Milan Kangrga: Etika i sloboda (»Naprijed«, Zagreb, 1966) 692
Dara Marković:
Omladina i savremeni društveni procesi u Makedoniji (Младината и современите општествени процеси во Македонија, grupa autora, Institut za sociološka i političko-pravna istraživanja, Skopje, 1966) 695
Radosav Đokić:
Ježi Vjatr: Da li je era ideologija na svom zalasku (Czy zmierch ery ideologii, Ksiażka i Wiedza, Warszawa, 1966) 697
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 3 i 4/67. 704
Strani časopisi 707

BROJ 6/1967.

Bez kompromisa sa agresijom 719
Prvoslav Ralić:
Jedinstvo teorije, akcije i organizacije 726
Ljubisav Marković:
Preduzeće — zakonitost u ekonomskom sistemu socijalizma 734
Berislav Šefer:
Privredna reforma i životni standard 751
Dimče Najdevski:
Granice demokratije 770
D. N.:
Na putu reorganizacije Saveza komunista 777

Savremena društvena misao

Dileme teorijskog angažovanja (Interjvu s Andre Gorcom) 790

Osvrti

Časlav Strahinjić:
Mesto i uloga normativne delatnosti radnih organizacija u pravnom sistemu SFRJ 810
Vladimir Milanović:
Sociologija Maksa Vebera 822

Prikazi

Dragomir Drašković:
Dr Miloš Ilić: Sociologija kulture i umetnosti (Institut društvenih nauka, Beograd, 1966) 834
Pavle Franjković:
Građa za istoriju radničkog pokreta i KPJ u Vojvodini 1918—1929 (Istorijski arhiv Autonomne Pokrajine Vojvodine, Sremski Karlovci, 1966) 837
Draga Vuksanović-Antić:
Dr Ljiljana Aleksić–Pejković: Odnosi Srbije sa Francuskom i Engleskom 1903—1914 (Istorijski institut, Beograd, 1965) 839
V. G.:
»Međunarodni radnički pokret«, 1/67 841
Gavro Marjanović:
Radnička klasa Afrike (Рабочий класс Африки, Издательство „Наука", Москва, 1966) 842
Strani časopisi 845

BROJ 7—8/1967.

Živojin Rakočević:
Opšta regulativna cena proizvodnje i ekstradohodak 863
Vojo Rakić:
Razvoj međunacionalnih ekonomskih odnosa u praksi 887

Digitized by Google

Mitja Ribičič:
Slovenački narod u jugoslovenskoj zajednici 908
Jovan Đorđević:
Autonomne pokrajine u našem političkom sistemu 921
Laslo Rehak:
Proces afirmacije narodnosti 930

Prilozi

Žarko Bulajić:
Marksova teorija radne vrednosti i dezintegracija političke ekonomije 944
Mihailo V. Stevović:
Ekonomska politika Kenedijeve i Džonsonove administracije 964
Vučina Vasović:
Izbori i demokratija 985

Komentari

Milija Komatina:
Praktični koraci u reorganizaciji Saveza komunista 999
Milan Šahović:
Nova etapa krize na Bliskom istoku 1005

Osvrti

Vojin Hadžistević:
Četvrti naučni skup »Marks i savremenost« 1015
Aleksandar Ivić:
Osvrt na Poslovnik Savezne skupštine 1028

Prikazi

Prvoslav Ralić:
Ernst Bloch: Tübingenski uvod u filozofiju (»Nolit«, Beograd, 1966) 1036
Milovan Buzadžić:
Dr Miroslav Pečujlić: Klase i savremeno društvo — ogledi (»Savremena administracija«, Beograd, 1967) 1039
Milija Komatina:
Krsto Kilibarda: Samoupravljanje i Savez komunista (Sociološki institut, Beograd, 1966) 1043
Jovan R. Marjanović:
SKJ u samoupravnom društvu (»Sedma sila«, Beograd, 1967) 1047
Mileva Kalezić:
Demokratija i totalitarizam (Raymond Aron: Democratie et totalitarisme, Gallimard, Paris, 1965) 1049
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, broj 5 i 6—7/67. 1055
Strani časopisi 1059

BROJ 9/1967.

Slavko Milosavlevski:
Reforma ili evolucija izbornog sistema 1071
Milosav Ilijin:
Novo i staro u položaju poljoprivredne proizvodnje 1081

Prilozi

Andrija Stojković:
Lenjinovo shvatanje humanizma 1095
Dragoljub Dragišić:
Mogućnost različitog tumačenja Marksove teorije zemljišne rente 1117
Milan Nedkov:
Ogled o našem političkom mentalitetu 1133

Savremena društvena misao

Marksizam na novim putevima (Intervju s Rože Garodijem) 1143

Osvrti

Živorad Jevtić:
Čehoslovačka na putevima privredne reforme 1161
Franset Lazar:
Ekonomska i socijalna politika degolističke vlasti 1176

Prikazi

Đorđe Knežević:
Vladimir Dedijer: Sarajevo 1914. (»Prosveta«, Beograd, 1966) 1187
B. Hrabak:
Dragoslav Janković: Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. (»Savremena administracija«, Beograd, 1967) 1192

Digitized by Google

Mihailo Nikolić:
Edmond Huserl: Filozofija kao stroga nauka (»Kultura«, Beograd, 1967) 1196
Muzafer Hadžagić:
Gert V. Natzmer: Prethistorijske kulture (»Zora«, Zagreb, 1966) 1200
Strani časopisi 1203

BROJ 10/1967.

Đuniša Perović:
Oktobar i savremena borba za socijalizam 1215
Demokratski centralizam u uslovima preobražaja SKJ
Latinka Perović:
Demokratski centralizam i reorganizacija SKJ 1224
Ivan Perić:
Demokratski centralizam — izraz i uslov jedinstva SKJ 1231
Tomislav Čokrevski:
Oblik organizacije u zavisnosti od istorijske i društvene funkcije 1240
Radoslav Ratković:
Demokratski centralizam i sadašnja reorganizacija i preobražaj SKJ 1248
Dragomir Drašković:
Uloga hijerarhije u političkim organizacijama 1253
Pera Đoković:
Nova uloga SKJ traži i nova organizaciona rešenja 1260
Marinko Gruić:
Reafirmacija i renesansa demokratskog centralizma 1266
Aleksandar Fira:
Normativno i stvarno kroz evoluciju demokratskog centralizma 1276
Prvoslav Ralić:
SKJ između političkog posredovanja i integracije u samoupravno društvo 1287
Vojislav Stanovčić:
Nužnost prilagođavanja SKJ procesima demokratizacije društva 1291
Budo Šoškić:
Značaj i aktuelnost razvijanja demokratskih odnosa u SKJ 1297
Duje Katić:
Demokratski centralizam kao princip političke organizacije 1303

Komentar

Josip Đerđa:
Mediteranske aktuelnosti 1329

Savremena društvena misao

Hana Sychrova:
Obrazovanje i ljudske stvari 1335

Prikazi

Aleksa Buha:
Đerđ Lukač: Razaranje uma (»Kultura«, Beograd, 1966) 1341
Gligorije Zaječaranović:
Imanuel Kant: Metafizika ćudoređa (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1967) 1344
Sreten Petrović:
Putevi egzistencijalizma (Emmanuel Mounier: Introduction aux existentialismes, Paris, 1966) 1347
Strani časopisi 1349

BROJ 11/1967.

Ključne tačke političke akcije danas 1359
Branko Pribićević:
Oktobarska revolucija i savremeni radnički pokret 1368
Miroslav Pečujlić:
Kritika teorijske misli o strukturi socijalističkog društva 1384
Živojin Rakočević:
Privredna reforma i likvidnost privrede 1409
Vuko Pavičević:
O solidarnosti 1428

Prilog

Bogdan Ilić:
Formiranje cena u SEV-u 1441

Osvrti

V. S.:
Društvena struktura socijalističkog društva i problemi humanizma 1454

Digitized by Google

Nevenka Vejnović:
Nauka — faktor društvenog razvitka 1462

Prikazi

Prvoslav Ralić:
Vanja Sutlić: Bit i suvremenost (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1967) 1468
Milan Matić:
Pavle Ristić: Problemi odnosa između federacije i federalnih jedinica, sa posebnim osvrtom na Jugoslaviju (»Naučna knjiga«, Beograd, 1967) 1471
Milovan Buzadžić:
O nacionalnom pitanju (Zbornik tekstova, »Sedma sila«, Beograd, 1967) 1473
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 8—9 i 10/67. 1476
Strani časopisi 1479

BROJ 12/1967.

Veljko Vlahović:
Tito — revolucionar novoga vremena 1487
Miladin Vujošević:
Privredna reforma i društvene delatnosti 1498
Stane Dolanc:
Demokratski centralizam u teoriji i praksi Saveza komunista 1509
Živojin Rakočević:
Devalvacija funte i »Dolarski problem« 1521

Prilozi

Draginja Arsić:
Privredne reforme u socijalističkim zemljama 1538
Politički program nacionalnog fronta oslobođenja Južnog Vijetnama 1554

Savremena društvena misao

Radnička klasa između demokratije i tehnokratije (Intervju sa Seržom Maleom) 1575

Osvrt

Radomir Milić:
Funkcija i položaj banaka u sistemu socijalističke robne privrede 1592

Prikazi

Prvoslav Ralić:
Joachim Ritter: Hegel i francuska revolucija (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1967) 1599
Nikola Racković:
Karl Marx—Fridrich Engels: Rani radovi (III izdanje, Naprijed«, Zagreb, 1967) 1602
Časlav Strahinjić:
Štampa, radio i televizija u samoupravljanju (Jugoslovenski institut za novinarstvo, Beograd, 1967) 1604
Čedomir Štrbac:
Dr Petar Milosavljević: Velika oktobarska socijalistička revolucija (»Rad«, Beograd, 1967) 1606
Balša Špadijer:
Stifen K. Bejli: Novi kongres (Stephen K. Bailey: The new Congress, St. Martin's, Press, New York, 1966) 1608
Miroslav Striber:
Komunizam i kultura (Коммунизм и культура, „Наука", Москва, 1966) 1612
Jovanka Kepeska:
»Pogledi«, br. 2/67. 1613
Strani časopisi 1615
Registar za 1967. godinu 1629

BROJ 1—2/1968.

Promene u biću radničke klase i njene idejno-političke avangarde (Teorijska diskusija) 3
Edvard Kardelj:
Radnička klasa, birokratizam i Savez komunista Jugoslavije 4
Vladimir Bakarić:
Etatizam — samoupravljanje (O promenama u produkcionim odnosima i položaju radničke klase) 57

Digitized by Google

Veljko Vlahović:
Politički i idejni problemi izazvani promenama u položaju radničke klase 71

Ljubisav Marković:
Promene u društveno-ekonomskoj strukturi i transformacija uloge SKJ 80

Živojin Rakočević:
Ekonomsko oslobađanje rada i politička ekonomija 93

Dušan Čalić:
Načelna pitanja privrednih reformi u socijalističkom zemljama 106

Lazar Đurovski:
Rad opštinskih skupština u proteklim godinama 131

Komentar

Prvoslav Ralić:
Nauka između samoupravljana i administracije 152

Prilozi

Aleksandar Prlja:
Politička previranja u Alžiru 156

Mihailo V. Stevović:
Neki aspekti spoljnoekonomske politike Sjedinjenih Američkih Država 169

Svetozar Stojanović:
Još jedanput o etatističkom mitu socijalizma 191

Savremena društvena misao

Ulrih Lomar:
Cilj i metod političkog planiranja 199

Osvrti

Časlav Strahinjić:
Samoupravljanje, formiranje i raspodela dohotka u radnim jedinicama preduzeća 208

Stevan K. Vračar:
Fragmenti dosadašnjeg izučavanja birokratije i tehnokratije 222

Prikazi

Vojislav Stanovčić:
Prof. Jovan Đorđević: Politički sistem (Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1967) 234

Borislav Đurović:
Andrija Dujić: Lenjinova koncepcija partije i njen uticaj na stvaranje sovjetskog političkog sistema (»Matica hrvatska«, Split, 1967) 237

Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 11 i 12/67. 239

Strani časopisi 242

BROJ 3/1968.

Mito Hadži Vasilev:
Teorijski aspekti društvenog položaja kulture u socijalizmu 259

Muhamed Nuhić:
Savez komunista i javno mnjenje 287

Radoš Smiljković:
Komunisti u procesu samoupravnog odlučivanja radnih ljudi 300

Marija Ambrožić-Počkar:
Pogoršavanje položaja zemalja u razvoju u svetskoj privredi 311

Komentari

Zorica Priklmajer-Tomanović:
Ka ujedinjenju francuske levice 321

Savremena društvena misao

Vladimir Dostal:
Tolerantnost i program 330

Osvrti

Vladimir Milanović:
Naučni pristup izučavanju problema omladine 338

Prvoslav Ralić:
Kulturna politika i politička organizacija 349

Petar Šegvić:
Idejni problemi položaja crkve u našem društvu 358

Prikazi

Slavoljub Cvetković:
Oktobar u Jugoslaviji 1918—1945. (Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1967) 372

Digitized by Google

Branko Bosanac:
Ljubomir Petrović: Međunarodno razoružanje 374
Branko Petranović:
Ahmed Nazečić: Revolucionar Asim Behmen (»Svjetlost«, Sarajevo, 1967) 379
Vera Pilić:
S. Vigodski Kapitalistička privreda (S. Vygodsky, Capitalist economy, Progress publishers, Moskva, 1966) 381
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 1 i 2/68. 385
Jovanka Kepeska:
»Pogledi«, br. 4/67. 388
Strani časopisi 390

BROJ 4/1968.

Najdan Pašić:
Kritički osvrt na različite koncepcije samoupravljanja 403
Miloš Samardžija:
Kamata na poslovni fond i socijalistički ekonomski odnosi 425
Aleksandar Jovanović:
Društveni sistem i narodna odbrana 449

Prilozi

Milan Matić:
Problemi i perspektive izbornog sistema 467
Slavko Milosavlevski:
Društveno-političke organizacije i izbori 480
Sergej Pegan:
Izborni proces i učešće birača 492
Mijat Damjanović:
Ostvarivanje načela smenjivosti u izboru poslanika Savezne skupštine 507

Osvrti

Zdravko Munišić:
Marksistička filozofija u delu Rože Garodija 518

Prikazi

Hari Vels: Neuspeh psihoanalize (»Kultura«, Beograd, 1967) 537
Strani časopisi 543

BROJ 5/1968.

Jovan Đorđević:
Sindikat — autentična organizacija radničke klase 547
Zoran Vidaković:
Sindikat i komunistička avangarda 557
Vinko Trček:
Neposredni interesi i istorijske aspiracije radničke klase 569
Dimče Najdevski:
Uopšteni pogledi ili smernice za akciju 576

Prilozi

Stojan T. Tomić:
Samoupravno povezivanje lokalnih zajednica 583
Miladin Vujošević:
Novi odnosi u društvenim delatnostima 599
Milan Šahović:
Kodifikacija principa miroljubive i aktivne koegzistencije 613

Komentari

Raif Dizdarević:
Čehoslovački put u socijalizam 627

Osvrti

Vladimir Milanović:
Na marginama neofrojdističke literature 637

Prikazi

Branko Petranović:
Pero Damjanović: Tito na čelu Partije (»Komunist«, Beograd, 1968) 659
Prvoslav Ralić:
Igor Leandrov: Masovno komuniciranje kao naučna disciplina (Institut društvenih nauka, Beograd, 1968) 663
Čedomir Štrbac:
G. V. Čičerin: Članci i govori o pitanjima međunarodne politike (»Kultura«, Beograd, 1967) 665
Novica Vojinović:
Vladimir Zelenjin: Jugosloveni pod zastavom oktobra (»Mlado pokolenje«, Beograd, 1967) 668

Digitized by Google

Stevan K. Vračar:
Robert E. Lejn: Politička ideologija (Robert E. Lane: Political Ideology, Why American Common Man Believes What He Does. The Free Press of Glencoe, New York, 1962) 670
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 3 i 4/68. 673
Jovanka Kepeska:
»Pogledi«, br. 1—2/68. 676
Strani časopisi 678

BROJ 6/1968.

Pouke i perspektive 691
Aleksandar Fira:
Pet godina aktivnosti ustavnog sudstva u Jugoslaviji 705
Vojislav Stanovčić:
O političkoj odgovornosti i neodgovornosti u našem društvu 719
Vujo Vukmirica:
Problemi tehničkog progresa i zaposlenosti 740

Prilozi

Milovan Buzadžić:
Inercija starog u novim organizacionim oblicima Saveza komunista 757
Mirko Bošnjak:
Aktivna kulturna politika 769

Osvrti

Časlav Strahinjić:
Samoupravljanje u kontekstu aktuelnih problema društvenog razvitka 781

Prikazi

Gligorije Zaječaranović:
Teodor Adorno: Negativna dijalektika (Theodor W. Adorno: Negative Dialektik, Suhrkamp Verlag, Franfurt am Main, 1966) 798
Slavoljub Cvetković:
Dr Vera Mujbegović: Komunistička partija Nemačke 1918—1923. (Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1968) 802
Miloje Petrović:
Branko Kovačević: Klasici marksizma a društvenim klasama i njihovim odnosima (»Obod«, Cetinje, 1967 805
Dušan S. Bogdanović:
Santjago Kariljo: Posle Franka... šta? (»Sedma sila«, Beograd, 1967) 807
Brana Marković:
Ken Kouts i Antoni Topam: Industrijska demokratija u Velikoj Britaniji (Ken Coates and Anthony Topham: Industrial Democracy in Great Britain, Macgibbon & Kee, London, 1968) 809
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 5/68. 813
Strani časopisi 816

BROJ 7—8/1968.

Živojin Rakočević:
»Proizvodnja vrednosti« i iracionalna strana dohotka 835
Dragutin Šolajić:
Kineske kritike »Ekonomizma« 851
Branko Pribičević:
Međunarodno savetovanje i odnosi između socijalističkih snaga 867
O ustavnoj koncepciji Komune
Zdravko Tomac:
O komuni kao društveno-ekonomskoj zajednici 893
Leon Geršković:
Šta je suština Ustavne koncepcije komune? 901
Mićo Carević:
Komuna, vlast i vlasništvo 908
Đuka Hrženjak:
Oblici neposredne demokracije i njihovo funkcionisanje 917
Inge Kraljević:
Povezanost teritorijalne i funkcionalne organizacije društva 922
Majda Strobl:
Samostalnost skupština opština i odnos prema novim samoupravnim funkcionalnim zajednicama 927

Digitized by Google

Anđelko Veljić:
Samoupravljanje i samofinansiranje 933
Stojan T. Tomić:
Prostor i lokalna zajednica 941
Lazar Đurovski:
Normativni i stvarni položaj opština 953

Prilozi

Miroslav Pečujlić:
Društvene grupe i politička moć 959
Zoran Vidaković:
Glavna razvojna linija socijalističke revolucije u Jugoslaviji 987
Mihailo Nikolić:
Metafizička i progresivna dijalektika 1002

Komentari

Ljiljana Čalovska:
Posledice revizije Dimitrovskog kursa 1015

Savremena društvena misao

Pol Noaro:
Smisao studentskog pokreta 1026

Prikazi

Vladimir Milanović:
Vilijam H. Vajt Mlađi: Čovek organizacije (»Prosveta«, Beograd, 1967) 1036
V. Stanovčić:
Radnički i nacionalnooslobodilački pokreti — tom I: Afrika, Azija, Latinska Amerika (Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1968) 1042
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 6—7/68. 1044
Suzana Bogdanić-Đurić:
»Kultura«, br. 1/68. 1047
Strani časopisi 1049

BROJ 9/1968.

Velikodržavni hegemonizam i kriza etatizma 1059
Jedinstvo radničke klase i inteligencije u borbi za samoupravni preobražaj društva 1070
Adolf Dragičević:
Aktuelnost Marksove ekonomske misli 1089
Živko Marković:
Demokratizam i jedinstvo u sprovođenju politike Saveza komunista 1114

Prilozi

Lazar Đurovski:
Opštinska skupština i radne organizacije 1125

Osvrti

Gavro Altman:
Nemirni Francuski maj 1139
Časlav Strahinjić:
Odgovornost u sistemu samoupravljanja 1147

Savremena društvena misao

Luiđi Longo:
Pravo na autonomiju, nezavisnost i nacionalni suverenitet 1169

Prikazi

Slavoljub Cvetković:
Bogumil Hrabak i Dragoslav Janković: Srbija 1918. (»Sedma sila«, Beograd, 1968) 1185
Strani časopisi 1187
In memoriam Mito Hadži Vasilev 1199

BROJ 10/1968.

Sava Živanov:
Protivrečnost i granice procesa destaljinizacije 1203
Miladin Korać:
Cena koštanja u sistemu socijalističke robne proizvodnje 1223
Gazmend Zajmi:
Socijalistička misao i ravnopravnost jezika 1251
Muhamed Kešetović:
Samoupravljanje i društveno-političko organizovanje 1271

Prilozi

Prvoslav Ralić:
Klasne pretpostavke odnosa inteligencije i partije 1281

Digitized by Google

Vladimir Mitkov:
Delegacija kao načelo izbornog sistema 1288
Milosav Ilijin:
Troškovi proizvodnje u poljoprivredi 1295

Savremena društvena misao

Andraš Hegediš:
»Samokritika« Socijalističkog društva kao stvarnost i nužnost 1311

Prikazi

Ivan Lovrić:
Dr Mate Oreč: Sloboda informacija i propaganda (Institut društvenih nauka, Beograd, 1966) 1325
Vladimir Milanović:
Dž. Robert Openhajmer: Nauka i zdrav razum (»Prosveta«, Beograd, 1968) 1327
Gligorije Zaječaranović:
Karl Jaspers: Filozofija egzistencije (»Prosveta«, Beograd, 1967) 1331
Strani časopisi 1334

BROJ 11/1968.

Albreht Roman:
Ekonomski koreni najnovije krize etatizma 1347
Velibor Gavranov:
Političke implikacije teorije ograničenog suvereniteta 1371
Borisav Jović:
Privredne funkcije države i samoupravno dogovaranje 1385
Federalizam i samoupravljanje 1404
Najdan Pašić:
Deetatizacija društveno-političkih zajednica i razvoj federalizma 1404
Aleksandar Fira:
Neki institucionalni aspekti međunacionalnih odnosa 1412
Zoran Vidaković:
Klasni i međunacionalni osnovi jugoslovenske federacije 1417
Hamdija Čemerlić:
Karakter i sastav Savezne skupštine 1421
Peter Klinar:
Federacija kao društvena zajednica 1426
Đorđi Caca:
Jugoslavija kao socijalistička federativna zajednica radnih ljudi 1434
Dušan Ičević:
Odnos nacionalnog i samoupravnog u savremenom jugoslovenskom federalizmu 1442

Prilozi

Muhamed Nuhić:
Informacija u samoupravnom društvu 1446

Savremena društvena misao

L. Magri:
»Država i revolucija« danas 1461

Prikazi

Stojan Jasik:
Džon S. Kembel: Titov poseban put — Amerika i Jugoslavija u svetskoj politici (John C. Campbell: Tito's Separate Road — America and Yugoslavia in World Politics, Harper and Row, Publishers, New York and Evanston, 1967) 1474
Mihailo Popović:
Edgar Moren: Duh vremena. Esej o masovnoj kulturi (»Kultura«, Beograd, 1967) 1479
Strani časopisi 1483

BROJ 12/1968.

Deset godina časopisa »Socijalizam« 1491
Kiro Hadži Vasilev:
Mistifikacije teoretičara »Uslovljene« suverenosti 1494
Budislav Šoškić:
Demokratski centralizam u nacrtu novog Statuta SKJ 1513
Živojin Rakočević:
Revolucionisanje ekonomskih oblika samoupravljanja 1528

Digitized by Google

Jovan Raičević:
Etatizam i jedinstveni društveni rad 1546

Prilozi

Živko Marković:
Mesto i uloga stalnih komisija u Savezu komunista 1566

Savremena društvena misao

Pjetro Ingrao:
Problemi socijalističke izgradnje 1574

Osvrti

Sava Živanov:
Na marginama Petog Kongresa PURP 1591

Prikazi

Mihailo Nikolić:
Karel Kosik: Dijalektika konkretnog (»Prosveta«, Beograd, 1967) 1603
Obrad Pejanović:
Erih Vajl: Hegel i država (»Logos«, Sarajevo, 1968) 1611
Branko Petranović:
Pokreti otpora u Evropi 1939—1945. (»Mladost«, Beograd, 1968) 1614
Branislav Milošević:
Sveta Lukić: Savremena Jugoslovenska literatura (»Prosveta«, Beograd, 1968) 1618
Strani časopisi 1622
Registar za 1968. godinu 1633

BROJ 1/1969.

Rikard Štajner:
Razvoj sistema proširene reprodukcije u uslovima samoupravljanja 3
Luka Marković:
Društvene promjene u svijetu i sistem međunarodnih odnosa 31
Vladimir Milanović:
Socijalizacija ličnosti u Jugoslovenskom društvu 47

Prilozi

Josip Globevnik:
Poslanički mandat u sistemu samoupravljanja 59
Zorica Priklmajer-Tomanović:
Manifest Komunističke partije Francuske 71
Brana Marković:
Britanski put u socijalizam 80
Vladimir Goati:
Snaga i slabost studentskog bunta u Zapadnoj Evropi 89

Osvrti

Prvoslav Ralić:
Republički Kongresi Saveza komunista 106

Savremena društvena misao

Eva Liškova:
Biti ili imati 118

Prikazi

Miroslav Savićević:
Dve knjige povodom dvadesetpetogodišnjice smrti dr Vojislava Vučkovića (»Nolit«, Beograd, 1968) 129
Milenko Sretić:
Mihailo Bjelica: 200 godina Jugoslovenske štampe (Jugoslovenski institut za novinarstvo i Književno-izdavačka zadruga »Sloboda«, Beograd, 1968) 131
Nikola Racković:
Žan Furastije: Civilizacija sutrašnjice (»Naprijed«, Zagreb, 1968) 133
Strani časopisi 136

BROJ 2/1969.

Reorganizacija i idejno sazrevanje Saveza komunista (Razgovor Mijalka Todorovića, sekretara Izvršnog komiteta CK SKJ sa predstavnicima Redakcije časopisa »Socijalizam«) 147
Stanko Grozdanić:
Odgovornost nosilaca samoupravnih funkcija 168
Dragomir Drašković:
Vodeća uloga Saveza komunista i odnos prema vlasti 185
Miladin Vujošević:
Ekonomska osnovica reprodukcije društvenih delatnosti 197

Digitized by Google

Prilozi

Obrad Pejanović:
Kritika i politika u svetlosti Marksovog dela 209
Lazar Čović:
Kriza u Komunističkoj Partiji Austrije 223

Komentari

Beno Župančič:
Organizovanost progresivnih snaga u izbornoj aktivnosti 235

Osvrti

Milenko Marković:
O Lenjinu i lenjinizmu 242
Ljubinka Bogetić:
Naučni skup povodom 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje Jugoslovenske države 259

Prikazi

Vučina Vasović:
Karl Manhajm: Ideologija i utopija (»Nolit«, Beograd, 1968) 262
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 8—12/68. 267
Mihailo V. Popović:
»Kultura«, br. 2—3/68. 271
Jovanka Kepeska:
»Pogledi«, br. 4—5/68. 275
Strani časopisi 277

BROJ 3/1969.

Deveti Kongres i perspektive društvenog razvitka 291
Lazar Đurovski:
Sastav opštinskih skupština i izbori 308
Najdan Pašić:
Savremeni problemi teorije socijalističke demokratije 324
Živojin Rakočević:
Planiranje kao opšta veza društvenog rada u socijalizmu 344
Zoran Vidaković:
Lažni i stvarni problemi socijalističke demokratije 361
Vojislav Stanovčić:
Nekoliko problema teorije socijalističkih političkih sistema 370

Prilozi

Mihailo V. Stevović:
Kriza međunarodnog monetarnog sistema 385

Osvrti

Časlav Strahinjić:
Samoupravljanje i raspodela dohotka u preduzeću 404

Prikazi

Prvoslav Ralić:
Vjekoslav Mikecin: Marksisti i Marx (Radio-televizija Zagreb, 1968) 421
Đorđe Malavrazić:
Rože Garodi: O realizmu bez obala (»Mladost«, Zagreb, 1968) 423
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa«, br. 1/69. 425
Strani časopisi 429

BROJ 4/1969.

Vida Tomšič:
Nova uloga Veća naroda 435
Savo Drljević:
Izvori i osnove naše koncepcije narodne odbrane 456
Vajo Skendžić:
Samoupravljanje i ekonomsko-tehnološka integracija 478

Prilozi

Mirjana Janković:
Komunistička partija Italije danas 489
Mirko Aksentijević:
Novi kurs Palestinskog oslobodilačkog pokreta 503
Miloš Bogdanović:
Razvoj samoupravnih odnosa i visoko školstvo 517

Prikazi

Miloš Mijalković:
Dr Dimitrije Prodanović: Izbori za centralna predstavnička tela — komparativna studija (Institut društvenih nauka, Beograd, 1968) 530

Digitized by Google

Dragoljub Stojiljković:
Koncepcija i verifikacija specifične cene proizvodnje u Jugoslovenskoj privredi 1964. i 1966. (Grupa autora, Institut društvenih nauka, Beograd, 1968) 532
Slavoljub Cvetković:
Toma Milenković: Radnički pokret u Vojvodini 1918—1920. (Institut društvenih nauka, Beograd, 1968) 540
Obrad Pejanović:
Herbert Markuze: Čovek jedne dimenzije (»Logos«, Sarajevo, 1968) 542
Milenko Sretić:
Radnička klasa u socijalizmu (»Naše teme«, Zagreb, 1969) 547
Strani časopisi 551
Bibliografija 564

BROJ 5/1969.

Prvoslav Ralić:
Razvoj Saveza komunista u avangardu samoupravnog pokreta 579
Socijalizam i demokratija (Diskusija)
Slavko Milosavlevski:
Savez komunista u sistemu samoupravljanja 589
Adolf Bibič:
Društvo i država u političkom sistemu socijalizma 595
Zdravko Mlinar:
Različiti interesi i učešće u političkom životu 601
Vlado Benko:
Internacionalizam danas 604
Irena Dubska:
Za nove oblike socijalizma 609

Prilozi

Najdan Pašić:
Suština i smisao borbe Jugoslovenskih komunista protiv Staljinizma 627
Zoran Vidaković:
Izborni procesi — jedno svedočanstvo o ukupnosti društvenih odnosa 649

Osvrti

Časlav Strahinjić:
Savremeno rukovođenje i samoupravljanje 659

Prikazi

Drago Nikolić:
Dušan Dozet: Društvene osnove opštenarodne odbrane (»Komunist«, Beograd, 1969) 671
Đorđe Malavrazić:
Branko Bošnjak — Mijo Škvorc: Marksist i Kršćanin (»Praxis«, Zagreb, 1969) 676
Dušan S. Bogdanović:
Drago Šepić: Pisma i memorandumi Frana Supila (1914—1917) (Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1968)
Radomir Đorđević:
I. S. Narski: Filozofija Davida Hjuma (И. С. Нарский: Философия Давида Юма, Издательство Московского Университета, 1967) 680
Vučina Vasović:
R. E. Džons: Funkcionalna analiza politike (R. E. Yones: The Functional Analysis of Politics, Routledge and Kegan Paul, London, 1967) 681
Strani časopisi 685
Bibliografija 702

BROJ 6/1969.

Samoupravljanje i moderna tehnologija 723
Rajko Tomović:
Gde se nalazimo u naučno-tehnološkoj revoluciji 725
Slobodan Ristić:
Funkcija »Sistema informacija« u procesu samoupravnog odlučivanja 730
Dušan Strujić:
Integracija i koordinacija, a ne dupliranje kapaciteta 735
Zoran Vidaković:
Samoupravljanje i pretpostavke tehnološke revolucije 740

Digitized by Google

Živojin Rakočević:
Centralizacija »finansijskog kapitala« — umnožavanje učinaka akumulacije i ekonomska podloga za prevrate u tehnologiji 745
Vladimir Bakarić:
Opšte ekonomske pretpostavke i relativni, ograničeni karakter mjera ekonomske politike u primjeni najmodernije tehnike 752
Edvard Kardelj:
Istorijski procesi udruživanja rada i povezivanje nauke i obrazovanja sa društvenim radom 757
Kiro Gligorov:
Nedoslednosti u sprovođenju ekonomske politike otežavaju tehnološki razvoj 781

Prilozi

Milan Šahović:
Savremeni međunarodni odnosi i perspektive njihovog razvoja 796
Hilmija Hasanagić:
Društvena evidencija i kontrola u uslovima samoupravljanja 812
Milan Matić:
Izborni sistem i izbori 833

Prikazi

Dušan S. Bogdanović:
Dr Živko Avramovski: Balkanske zemlje i Velike sile 1935—1937. (»Prosveta«, Beograd, 1968) 844
Vlada Milić:
G. Klaus: Kibernetika i društvo (Г. Клаус: Кибернетика и общество, „Прогрес", Москва, 1967) 846
Jovanka Kepeska:
»Pogledi«, br. 6/68. 850
Strani časopisi 851

BROJ 7—8/1969.

Leo Mates:
Politika i perspektive nesvrstavanja 867
Da li je samoupravljanje u Jugoslaviji gradilište ili fasada jednog empirijskog socijalizma? (E. Kardelj odgovara na pitanja Žana Drija) 891
Jovan Raičević:
Istine i mistifikacije o nezaposlenosti 912
Živko Marković:
Samoupravljanje i promene u delovanju komunista 935
Muhamed Nuhić:
Savez komunista i javna riječ 952

Prilozi

Lazar Đurovski:
Položaj predsednika opštinskih skupština 967
Vukašin Stambolić:
Razlike u ekonomskoj razvijenosti republika 981
Boro Petkovski:
Društvena akcija sindikata 998
Matc Oreč:
Javne diskusije u političkom odlučivanju 1009
Lazar Čović:
Komunistički pokret u Saveznoj Republici Nemačkoj 1017

Osvrti

Časlav Strahinjić:
O normativnoj delatnosti radnih organizacija 1028
Vladimir Štambuk:
Revolucija bez idejno-političke avangarde 1039

Prikazi

Momir Stojković:
Politika nesvrstanosti u savremenom svetu (Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1969) 1047
Dušan S. Bogdanović:
Vladimir Dedijer: Izgubljena bitka Josifa Visarionoviča Staljina (»Svjetlost«, Sarajevo, 1969) 1051
Slavoljub Cvetković:
France Klopčič: Velika razmejitev (Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, 1969) 1054
Vinka Tomić:
Miko Tripalo: Bez kompromisa u ostvarivanju samoupravnog socijalizma (»Naprijed«, Zagreb, 1969) 1055

Digitized by Google

Nikola Racković:
Robert Eskarpi: Otvoreno pismo bogu (»Vuk Karadžić«, Beograd, 1968) 1059
Milenko Sretić:
Dva predstojeća naučna skupa »Marks i savremenost« 1060
Jelko Žagar:
»Teorija in praksa« 2—5/69. 1064
Strani časopisi 1073

BROJ 9/1969.

Radoslav Ratković:
Ideologija i ideološka akcija 1091
Milenko Marković:
Internacionalno i nacionalno u borbi za socijalizam 1106
Dušan Pirec:
Društveno-političke zajednice i proširena reprodukcija 1126

Prilozi

Najdan Pašić:
Neposredna demokratija kao istorijska vizija i kao realan politički proces 1147
Zoran Vidaković:
Naučno upravljanje materijalnim procesima i socijalno-proizvodne veze i odnosi među samoupravnim radnim zajednicama 1167

Savremena društvena misao

Franc Marek:
Krize i revolucionarne mogućnosti radničkog pokreta 1189

Prikazi

Đorđe Malavrazić:
Religija i društvo (Grupa autora, »Stvarnost«, Zagreb, 1969) 1198
Dušan S. Bogdanović:
Dr Branko Petranović: Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove (Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1969) 1203
Vasilije Cerović:
Obrad Pejanović: Marks i politika (»Export-press«, Beograd, 1969) 1207
Jelena Arneri:
Čovečanstvo dvehiljadite (Mankind 2000, Universitetsforlaget, Oslo, izdavač: Alen & Unwin, London, 1969) 1210
Đ. M.:
Treći program (Radio-Beograd, proleće 1969) 1215
Strani časopisi 1217

BROJ 10/1969.

Pred novim zadacima u razvoju društveno-ekonomskog i političkog sistema (Razgovor predstavnika Redakcije časopisa »Socijalizam« sa Milentijem Popovićem, predsednikom Savezne skupštine) 1235
Stanko Grozdanić:
Ustavni Amandman XV i promene u organizaciji samoupravljanja u preduzećima 1261
Dragutin Šolajić:
Osnovne dileme društvenog i ekonomskog razvoja Kine 1274

Prilozi

Leon Geršković:
Pretpostavke revizije pravnog sistema Jugoslavije 1299
Ivan Landripet:
Savez komunista i općenarodna odbrana 1332

Prikazi

Đorđe Malavrazić:
Đerđ Lukač: Teorija romana (»Veselin Masleša«, Sarajevo, 1968) 1347
Dušan S. Bogdanović:
Dušan Bilandžić: Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1969. (Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1969) 1349
Jovan R. Marjanović:
Latinka Perović: Savremena uloga avangarde (Institut za političke studije FPN, Beograd, 1969) 1352

Digitized by Google

Predrag Radenović:
Radoš Smiljković: SKJ u procesu konstituisanja samoupravljanja (»Hronometar«, Beograd, 1969) 1355
Đ. M.:
»Kultura«, br. 4/69. 1359
Jovanka Kepeska:
»Pogledi«, br. 1, 2 i 3/69. 1361
Strani časopisi 1363

BROJ 11/1969.

Ideologija i ideološka akcija SKJ
Veljko Vlahović:
Samoupravljanje — realna osnova za nove idejne prodore 1379
Miko Tripalo:
Osnovni problemi i pravci dalje idejno-političke akcije na preobražaju SKJ 1389
Najdan Pašić:
Politička funkcija Saveza komunista i njegova ideologija 1402
Živojin Rakočević:
Protivrečnosti u razvitku ekonomskog sistema »Udruženog rada« i konvulzije u idejno-političkoj sferi 1410
Oskar Davičo:
Nacionalističke diverzije literarne čaršije 1431
Ljubisav Marković:
Ideologija i politička akcija 1444

Prilozi

Borivoje Pupić:
Aktuelni trenutak u razvoju jugoslovenskog federalizma 1451
Lazar Čović:
Kraj jedne ere 1464
Mirko Bošnjak:
Kulturna politika bez dirigenata 1474

Savremena društvena misao

Enco Pači:
Čovek i sinteza nauka 1492

Prikazi

Vlada Milić:
Prof. dr Eugen Pusić: Samoupravljanje — prilozi teoriji i praktični problemi (»Narodne novine«, Zagreb, 1968) 1502
Đorđe Malavrazić:
Dijalektika oslobođenja (Grupa autora, »Praxis«, Zagreb, 1969) 1506
Miloje Petrović:
Dr Vojan Rus: Dijalektika čoveka i sveta (Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1969) 1510
Strani časopisi 1513

BROJ 12/1969.

Kiro Hadži Vasilev:
Pred novim teorijskim problemima 1523
Jovan Raičević:
Aktuelna ideološka kretanja u međunacionalnim odnosima 1539
Mićo Carević:
Dileme pred kojima se nalazi Komuna 1562
Đ. Tozi — D. Petrović:
Politički odnosi i sastav Skupština društveno-političkih zajednica 1581

Prilozi

Prvoslav Ralić:
Filozofija između ideologizacije i revolucije 1600
Ljubomir Paligorić:
Uloga armije u političkim sistemima Latinsko Američkih Država 1614

Osvrti

Aleksandar Sekulović:
Modernizacija rada organa uprave 1639

Prikazi

Miroljub Vasić:
Omladinski pokret u Jugoslaviji 1919—1969 (»Mladost«, Beograd, 1969) 1645

Digitized by Google

Vlada Milić:
G. M. Dobrov: Nauka o nauci (Institut za naučno-tehničku dokumentaciju i informacije, Beograd, 1969) 1647

Čedomir Štrbac:
Valdek Roše: Budućnost Komunističke partije Francuske (Waldeck Rochet: L'avenir du Parti Communiste Français, Paris, 1969) 1651

Jovo Ivošević:
»Zbornik radova«, br. 2/69. (Izdanje Političke škole JNA, Beograd) 1653

Đorđe Malavrazić:
»Treći program« (Radio-Beograd, leto 1969) 1656
Strani časopisi 1659
Registar za 1969. 1665

BROJ 1/1970.

Mijalko Todorović:
O reformi Univerziteta 3

Vojislav Stanovčić:
Konfliktne situacije u našem društvu 36

Emerik Blum:
Samoupravno preduzeće i njegov direktor 59

Prilozi

Milutin Čolić:
Iskušenja i zablude 80

Vladimir Goati:
Traganje za novom radničkom partijom na Zapadu 107

Prikazi

Vučina Vasović:
Dr Najdan Pašić: Klase i politika (»Rad«, Beograd, 1968) 125

Dušan S. Bogdanović:
Dr Todor Stojkov: Opozicija u vreme Šestojanuarske diktature 1929—1935. (»Prosveta«, Beograd, 1969) 130
Jugoslovenski časopisi 133
Strani časopisi 137

BROJ 2/1970.

Neophodnost razvijenije ideologije 147
Živojin Rakočević:
Tendencija konvertibilnosti u novčano-kreditnim odnosima »udruženog rada« 157
Živko Marković:
Uslovi idejno-političke diferencijacije u Savezu komunista 179

Polemika

Nikola Tintić:
U povodu priloga »Pretpostavke revizije pravnog sistema Jugoslavije« 202

Prilozi

Mijat Šuković:
Princip delegacije i razvoj društvenog samoupravljanja 228
Milivoje Trklja:
Načelo samoupravnosti u sistemu formiranja prihoda društveno-političkih zajednica 241

Osvrti

Života Đorđević:
Pred zagonetkom revolucije 253

Prikazi

Radenko Ristić:
Josip Županov: Samoupravljanje i društvena moć (»Naše teme«, Zagreb, 1969) 260
Veljko Radović:
Predrag Matvejević: Razgovori s Miroslavom Krležom (»Naprijed«, Zagreb, 1969) 264
Radomir Šaranović:
Dušan Stojanović: Velika avantura filma (Beograd, 1969) 268
Jugoslovenski časopisi 272
Inostrani časopisi 281

BROJ 3/1970.

Živojin Rakočević:
Konvertibilnost dinara i »Kreditni kapital« 291
Marjan Rožič:
Sindikati i samoupravno dogovaranje 314

Digitized by Google

Lazar Đurovski:
Ostvarivanje funkcije opština u oblasti narodne odbrane 328

Prilozi

Đoko Tozi:
Usaglašavanje Statuta i preobražaj Saveza komunista 349
Stevan Majstorović:
Plan kulturnog razvoja i televizija 355
Vukoje Bulatović:
Posle Kongresa Francuskih komunista 363
Arsen Jovanović:
Nova Istočna politika Bona 369

Komentari

Veljko Radović:
Čovjek iza i ispred kamere 378

Osvrti

Nevenka Vejnović:
Položaj naučnoistraživačkog rada 385

Prikazi

Jovo Mihaljević:
Dr Dušan Živković: Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji 1941—1942. (Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1969) 399
Velibor Gavranov:
Dr Milan Šahović: Putevi savremenog razvoja međunarodnog prava — Zbirka rasprava (Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1969) 401
Vladimir Milić:
Dr Milorad Mlađenović: Nauka u maloj zemlji (Institut za naučno-tehničku dokumentaciju i informacije, Beograd, 1969) 405
Sergej Flere:
Alen Turen: Postindustrijsko društvo (Alain Touraine: La société postindustrielle — naissance d'une société, Paris, Editions du Seuil, 1969) 407
Jugoslovenski časopisi 410
Inostrani časopisi 421

BROJ 4/1970.

Lenjin — mislilac revolucije 435
Milenko Marković:
Lenjin i Partija 443
Sava Živanov:
Lenjinov stvaralački pristup revolucionarnom preobražaju 461
Borislav Đurović:
Lenjin, radnička klasa i partija 477
Svetolik Popović:
Poljoprivredno zadrugarstvo i samoupravljanje 489

Prilozi

Stevan Bezdanov:
Obrazovanje između opšte i proizvodne potrošnje 519

Osvrti

Vojislav Stanovčić:
Naučno-tehnološka revolucija i samoupravljanje 544

Prikazi

Mihailo Šaranović:
Jordan Dinić — Dušan Lazić: Narodna Republika Kina (Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd, 1970) 553
Đorđe Malavrazić:
Sejmor Martin Lipset: Politički čovek (»Rad«, Beograd, 1969) 557
Jugoslovenski časopisi 562
Inostrani časopisi 570

BROJ 5/1970.

Najdan Pašić:
Samoupravna integracija i politički sistem 579
Vukašin Mićunović:
Podruštvljavanje kulture 600
Mićo Carević:
Funkcionisanje izbornog sistema u opštini 618

Polemika

B. V. Borjan:
Ideologizacija između filozofije i revolucije 639

Digitized by Google

Prilozi

Dušan Petrović:
Lenjin i sindikati 647
Milutin Čolić:
Ugroženo dostojanstvo filma 655
Miraš Trešnjar:
Demokratizacija političkih odnosa u opštini 669

Osvrti

Jovan Raičević:
Klasno i nacionalno u savremenom socijalizmu 679

Prikazi

Dragan Miljanić:
Prof. dr Branimir M. Janković: Međunarodno javno pravo (»Naučna knjiga«, Beograd, 1970) 688
Miloje Petrović:
Pavao Vuk-Pavlović: O smislu filozofije. Filozofije i svjetovi. Filozofija i vlast. (»Školska knjiga«, Zagreb, 1969) 692
Mihailo Radić:
Prof. dr Vladimir Stipetić: Poljoprivreda i privredni razvoj (»Informator«, Zagreb, 1969) 694
Dušan S. Bogdanović:
Andrej Mitrović: Jugoslavija na konferenciji mira 1919—1920. (Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1969) 697
Sergej Flere:
John Kenneth Galbraith: Nova industrijska država (»Stvarnost«, Zagreb, 1970) 700
Jugoslovenski časopisi 705
Inostrani časopisi 716

BROJ 6/1970.

Predrag Vranicki:
Teorijsko zasnivanje ideje o samoupravljanju 723
Viktor Bubanj:
Samoupravno društvo i koncepcija opštenarodne odbrane 744
Kritika i kulturno stvaralaštvo
Avdo Humo:
O aktuelnim idejnim pitanjima kulture 756
Milan Đurčinov:
Idejno neutralna kritika i stvaralaštvo 762
Miodrag Bogićević:
Estetski pluralizam i idejni elektekcizam 767
Predrag Matvejević:
Mit i stvarnost marksističke kritike 771
Draško Ređep:
Tri zapisa o kritici 775
Vukašin Mićunović:
Posredništvo kritike 782
Dragan M. Jeremić:
Marksistička kritika — Vid integralne kritike 795
Eli Finci:
Marksistička književna kritika danas 798

Prilozi

Radoslav Ratković:
Lenjin u savremenosti 805
Razvojni put samoupravnih odnosa i proces samoupravnog odlučivanja 811

Prikazi

Vinka Tomić:
Dr Stipe Šuvar: Nacije i međunacionalni odnosi (»Naše teme«, Zagreb, 1970) 831
Veljko Radović:
Andre Malraux: Antimemoari (»Naprijed«, Zagreb, 1969) 836
Ivan Stojanović:
Paul A. Baran i Paul Sweezy: Monopolni kapital — Esej o Američkom ekonomskom i društvenom poretku (»Stvarnost«, Zagreb, 1969)
Jugoslovenski časopisi
Inostrani časopisi 850

BROJ 7—8/1970

Samoupravna integracija i politički sistem (Diskusija) 865
Jovan Đorđević:
Integracija aktuelan problem teorije i prakse 865
Petar Zečević:
Velike integracije celine i ekonomisanje radom 874

Digitized by Google

Dušan Čkrebić:
Mnoga praktična rešenja su ispred naučne misli 878
Radoslav Ratković:
Integracija i politička vlast 885
Latinka Perović:
Nova uloga političkog faktora u procesima ekonomskih i društvenih integracija 891
Dušan Bilandžić:
Privreda se mora brzo osloboditi antidinamičkih, statičkih elemenata 894
Dušan Ilijević:
Komuna bitan konstitutivni činilac političkog sistema 895
Miodrag Čeperković:
Integracija i svetsko tržište 899
Živojin Rakočević:
Političke implikacije kontroverzija o »dohotku« 903
Milan Mali:
Integracija može ponekad i ugroziti samoupravljanje 913
Boris Majer:
Kultura između države i tržišta 918
Mahmut Bakali:
Interesne grupe i funkcija socijalističkog saveza 933
Živko Marković:
Savez komunista kao unutrašnja snaga socijalističkog saveza 944
Dragomir Drašković:
Socijalistički savez kao faktor socijalne zajednice 956
Mitar Mihaljica:
Socijalistički savez i opštinske skupštine 967

Prilozi

Zvonimir Tanko:
Šta je društvena svojina? 975
Najdan Pašić:
Samoupravno jedinstvo privrede i društva 996
Stanko Grozdanić:
Koncepcija i program kongresa samoupravljača Jugoslavije 1005

Osvrti

Janko Klikovac:
Država — univerzalni lijek 1019

Prikazi

Knjige 1028
Jugoslovenski časopisi 1041
Inostrani časopisi 1057

BROJ 9/1970.

Milan Šahović:
Nove inicijative za Evropsku konferenciju o bezbednosti 1073
Ćazim Sadiković:
Etatizam i odnosi među socijalističkim zemljama 1081
Miladin Vujošević:
Cena zdravstvenih usluga 1091
Franjo Kožul:
Politička kultura i ponašanje u savremenim procesima 1110

Prilozi

Radovan Vukadinović:
Lenjinova uloga u stvaranju sovjetske vanjske politike 1119
Tihomir Đokanović:
Posledice porasta stanovništva u nedovoljno razvijenim zemljama 1138

Komentari

Slobodan Sivčev:
Individualno poljoprivredno gazdinstvo i zadruga 1148
Bogdan Ilić:
Novi podsticaj razvoju nerazvijenih područja 1156

Savremena društvena misao

Adriano Sofri — Romano Luperini:
Kakva avangarda? Kakva organizacija? 1167

Prikazi

Branislav Vuković:
Stane Južnič: Socijalizam i zemlje u razvoju (Institut za političke studije FPN, Beograd, 1969) 1184
Dragan Monašević:
Strukturalizam (Grupa autora, izdanje časopisa »Kritika«, Zagreb, 1970) 1187
Žarko Milošević:
Stiven Spender: Godina mladih buntovnika (Stephen Spender: The Year of young Rebels, Weidenfeld and Nicolson, London, 1969) 1190
Jugoslovenski časopisi 1195
Inostrani časopisi 1206

Digitized by Google

BROJ 10/1970.

Trajko Trajkovski:
Zastupljenost republika i pokrajina u federaciji 1217
Miroslav Pečujlić:
Kibernetika — društvena moć — čovek 1236
Samoupravljanje u preduzećima (Diskusija) 1256
Miloš Sinđić:
Društveno-ekonomski odnosi u preduzeću 1256
Mitja Švab:
Institucionalni aspekti samoupravljanja 1259
Stanko Grozdanić:
Neke pretpostavke i elementi procesa ostvarivanja samoupravljanja u preduzećima 1270
Leon Geršković:
Zakonodavna reforma osnove samoupravljanja u organizacijama udruženog rada 1281
Tomaž Ertl:
Prevazilaženje podvojenosti samoupravljanja i rukovođenja 1287
Bogdan Kavčič:
Neke »predrasude« o samoupravljanju 1288
Miloš Petrović:
Efekti samoupravljanja o ekonomskim jedinicama 1293
Dražen Kalođera:
Prilagođavanje organizacione strukture preduzeća tržištu 1295
Branislav Ivanović:
Samoupravljanje u integrisanoj privredi 1307
Jovan Đorđević:
Samoupravna radna organizacija kao snaga dubljih društvenih promena 1309
Roman Albreht:
Na značajnom raskršću 1316

Komentari

Velibor Gavranov:
Treća konferencija nesvrstanih 1324

Prikazi

Miloje Petrović:
Gligorije Zaječaranović: Dijalektika ljudskog sveta (Centar za političke studije, Novi Sad, 1969) 1332
Vinka Tomić:
Jirgen Habermas: Javno mnjenje (»Kultura«, Beograd, 1969) 1334
Jugoslovenski časopisi 1339
Inostrani časopisi 1350

BROJ 11/1970.

Branko Mikulić:
Sadašnji trenutak u razvoju Bosne i Hercegovine 1361
Najdan Pašić:
Razvojne dileme jugoslovenske federacije 1382
Televizija i kultura
Stevan Majstorović:
Televizija kao institucija 1405
Ratko Božović:
Televizija u traganju za svojim identitetom 1413
Branko Prnjat:
Kulturne funkcije televizije 1419
Firdus Džinić:
Televizija — faktor demokratizacije kulture 1422
Igor Leandrov:
Televizijski auditorijum 1427
Dragana Kraigher:
Televizija i nacionalni okviri 1432
Božidar Violić:
Odsustvo ishodišnog kriterija 1435
Veljko Radović:
Odgovornost televizije pred kulturom 1438
Muhamed Nuhić:
Informacioni krugovi i problem jedinstva političke javnosti 1444

Osvrti

Ljubomir Paligorić:
Čile — Da li će pobediti mirni put u socijalizam 1463

Prikazi

Obrad Pejanović:
Đerđ Lukač: Povijest i klasna svijest — Studija o marksističkoj dijalektici (»Naprijed«, Zagreb, 1970) 1474
Dušan S. Bogdanović:
Vlado Strugar: Jugoslavija 1941—1945. (Drugo izdanje Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1970) 1478

Digitized by Google

Jasna Petrović:
Prilozi za istoriju socijalizma (Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1969) 1483
Jugoslovenski časopisi 1486
Inostrani časopisi 1493

BROJ 12/1970.

Petar Marković:
Aktuelna pitanja daljeg razvoja poljoprivrede Jugoslavije 1505
Stojan Andov:
Kritičke beleške o metodu dohodne cene 1532
Televizija i kultura
Vukašin Mićunović:
Televizija izvan etatizirane svijesti 1551
Žika Bogdanović:
Tip potkulture 1555

Komentari

Branko Skrinjar:
Evropske nade i dileme 1563

Prilozi

Mitra Šaroska:
Samoupravna integracija i uslovi privređivanja i sticanja dohotka 1574
Milivoje Molerović:
Razvoj uprave i pravosuđa u uslovima ubrzanog naučno-tehničkog progresa 1581
Vera Pilić:
Kibernetski metodi i mogućnosti optimizacije univerzitetske nastave 1597
Obrad Račić:
Četvrt veka Ujedinjenih nacija 1612

Prikazi

Strezo Koloski:
Slavko Milosavlevski: Revolucija kulture (Э. С. Макарян: Очерки теории культуры, изд. А. Н. Армянской ССР, Ереван, 1969) 1626
Dušan Ničić:
Dr Predrag Radenović: Sociološki aspekti funkcije rukovođenja u strukturi radne organizacije savremenog jugoslovenskog društva (RU »Kosta Stamenković«, Leskovac, 1970) 1630
Jugoslovenski časopisi 1632
Inostrani časopisi 1637
Registar za 1970. godinu 1647

BROJ 1/1971.

Studije i članci

Jovan Raičević:
Ideološka integracija i Ustavna reforma 3
Mitar Mihaljica:
Tendencija samofinansiranja i »Tržište kapitala« 19
Lazar Đurovski:
Stvarni položaj opštinskih skupština u sferi normativne delatnosti 38
Stanko Grozdanić:
Novije pojave u samoupravljanju u preduzećima 58
Stevan Bezdanov
Između rada i obrazovanja 74

Komentari

D. Adamović:
»FEST 71« — Kritika u prvom planu 85
Nemanja Božić:
Nova ravnoteža snaga u sredozemlju 93
Slobodan Sivčev:
Reprodukcija u poljoprivredi — integralan društveni proces 104

Esej

Prvoslav Ralić:
Arhaični čovek politike 113

Prilozi

Ivan Stojanović:
Evropska privreda, njena integracija i svetska trgovina 116

Prikazi

Milovan Buzadžić:
Najdan Pašić: Političko organizovanje samoupravnog društva 132
Obrad Pejanović:
Nerkez Smailagić: Historija političkih doktrina 136

Digitized by Google

Vujadin Jokić:
Milan Ranković: Društvena kritika u savremenom jugoslovenskom igranom filmu 139
Ivan Lovrić:
Dr Mate Oreč i Vojislav Mićović: Kako deluje inostrana propaganda 141
Gligorije Zaječaranović:
O kritici »Dijalektike ljudskog sveta« 143
Jugoslovenski časopisi 145

BROJ 2/1971.

Avangarda na raskršću 153

Studije i članci

Milenko Marković:
Klasno i nacionalno u samoupravnom socijalizmu 159
Janko Klikovac:
Kriza povjerenja ili politike u Poljskoj 184

Komentari

Dragana Kraigher:
Protivrečnosti današnje kulturne situacije 194
Olga Biljanović:
Samoupravno povezivanje kulture i privrede 199

Esej

Ljubomir Jokanović:
Figure apsurdnog plesa 203

Prilozi

Manojlo Broćić:
Studenti o socijalizmu i samoupravljanju 208
Živko Marković:
Savez komunista i samoupravljanje u mesnoj zajednici 225
Milorad Drenjanin:
Savez komunista u integrisanim radnim organizacijama 238
Aleksandar Sekulović:
Efikasnost sudske zaštite i putevi njenog poboljšanja 246
Atif Purivatra:
Nacionalnost Muslimana i Peta Zemaljska konferencija KPJ 252

Prikazi

Radivoje Marinković:
Dr Miroslav Pečujlić: Horizonti revolucije 260
Vinka Tomić:
Dr Ljubiša Adamović: Međunarodni ekonomski odnosi 263
Dušan S. Bogdanović:
Jugoslavija u svetu — Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije 1941—1969. 267
Aleksandar Miletić:
Dr Venceslav Glišić: Teror i zločin Nacističke Nemačke u Srbiji 1941—1944. 270
Jugoslovenski časopisi 272
Inostrani časopisi 276

BROJ 3/1971.

Studije i članci

Radoslav Ratković:
Ideološki aspekti ustavnih promena 285
Najdan Pašić:
Samoupravna formula jedinstva nacionalnog i klasnog 295
Juraj Hrženjak:
Položaj općine u političkom sistemu 307
Muhamed Kešetović:
Socijalistički Savez i promjene u političkom sistemu 322
Televizija i kultura
Avdo Humo
Fetišizirana svijest 335
Dragutin Gostuški
Prirodan raspored kulturnih sila 339
Božidar Kalezić:
Priroda televizijskog medija 342
Prvoslav S. Plavšić:
Televizija je deo kulture 346

Komentari

Angiras Shukla:
Indijski izbori 352

Prilozi

Vera Pilić:
Pariska komuna i savremeni društveni i privredni razvoj 359
Sreten Asanović:
Kultura na raskršću 371

Digitized by Google

Raspre i polemike

Prvoslav Ralić:
Dogme u revoluciji — Dogme o revoluciji 377

Prikazi

Sergej Flere:
Vjekoslav Mikecin: Socijalizam i revolucionarni subjekt 387
Mitar Miljanović:
Atif Purivatra: Nacionalni i politički razvitak Muslimana 389
Miloje Petrović:
Ernst Fišer i Franc Marek: Šta je Lenjin stvarno rekao 391
Jugoslovenski časopisi 393
Inostrani časopisi 402

BROJ 4/1971.

Studije i članci

Vojislav Stanovčić:
Teritorijalni i funkcionalni aspekti federalizma 413
Vojin Hadžistević:
Radnička demokratija i birokratija 422
Živojin Rakočević:
Troškovi naučne proizvodnje i tehnološka renta 439
Dušan Čalić:
Nauka i obrazovni proces 454
Rajko Tomović:
Karakter savremenog tehničkog progresa 466
Slavko Milosavlevski:
Demokratizacija društva i nauka 474
Beno Zupančić:
Razmišljanje o politici i nauci u nas 487

Komentari

Jelko Žagar:
Kojim putem do evropske bezbednosti? 501

Prikazi

Vinka Tomić:
Zoran Vidaković: Korak nazad, dva koraka napred 520
Nada Popović:
Serž Dubrovski: Zašto nova kritika? 524
Milorad S. Leković:
Dr Novica Vojinović: Lenjin i stvaranje sovjetske države 527
Jugoslovenski časopisi 531
Inostrani časopisi 540

BROJ 5/1971.

Studije i članci

Jovan Raičević:
Reorganizacija i jedinstvo Saveza komunista 555
Vukašin Pavlović:
Sindikat i naučno-tehnološka revolucija u industrijskom sistemu 563
Miloje Petrović:
Jugoslovenska filozofska kritika staljinizma 572

Komentari

Sava Živanov:
Kongres kontinuiteta 592
Milutin Milenković:
Arapski unionizam između težnji i mogućnosti 602

Prilozi

Veselin Đuričković:
Društveno-političko obrazovanje mladih 613
Đuro Knežević:
Primena principa rotacije u Savezu komunista Vojvodine 625
Borisav Džuverović:
Aspiracije i društvene vrijednosti seoske i radničke omladine 634

Osvrti

Ivan Lovrić:
Odgovornost nosilaca samoupravnih i drugih javnih društvenih funkcija 645

Prikazi

Radivoje Marinković:
Dr Esad Ćimić: Drama ateizacije 653

Digitized by Google

Andrija Miletić:
Šarl de Gol: Memoari nade — obnova (1958—1962) 657
Žarko Albulj
Erih From: Zaboravljeni jezik 662
Voja Vukićević:
Kulturni život u JNA 664
Jugoslovenski časopisi 667
Inostrani časopisi 674

BROJ 6/1971.

Studije i članci

Teorijska misao Milentija Popovića
Najdan Pašić:
Teoretičar savremene države i neposredne demokratije 683
Živojin Rakočević:
Osobenost teorijske misli Milentija Popovića 690
Jovan Raičević:
Prilog teoriji međunanacionalnih i međudržavnih odnosa u socijalizmu 696
Prvoslav Ralić:
Filozofske osnove političke misli Milentija Popovića 702
Petar M. Sorić:
Inteligencija i kritika 707
Živko Marković:
Savez komunista i Sindikati 717

Prilozi

Lazar Đurovski:
Borba KPJ za rešavanje nacionalnog pitanja između dva svetska rata 731
Bogdan Ilić:
Kadrovski potencijal i savremeni razvoj 746
Radovan Vukadinović:
Vojni establišment i vanjska politika SAD 756

Prikazi

Obrad Pejanović:
Luj Altise: Za Marksa 773
Nijaz Mesihović:
Ernest Mandel: Rasprava o marksističkoj ekonomiji 776
Vinka Tomić:
V. I. Lenjin: Neki problemi socijalističke demokratije 780
Predrag Protić:
Pravosuđe u republikama i federaciji 785
Jugoslovenski časopisi 787
Inostrani časopisi 792

BROJ 7—8/1971.

Studije i članci

Živojin Rakočević:
»Tehnostruktura« i preduzetništvo u funkciji samoupravljanja i nove tehnologije 809
Vladimir Milić — Đoko Tozi:
Preobražaj i socijalna struktura Saveza komunista Jugoslavije 832
Ratko Božović:
Umetnost u senci utilitarizma i pragmatizma 849
Krsto Kilibarda:
Samoupravno angažovanje i struktura Saveza komunista 868

Prilozi

Damdini Gombožav:
Pedeset godina mongolske revolucije 884
Branko Pribićević:
Samoupravljanje i industrijska demokratija 890
Brana Marković:
Politika dohodaka i kolektivno pregovaranje u Velikoj Britaniji 905
Stojan Bulat:
Položaj, aktivnost i funkcije Centralne banke 928
Prvoslav S. Plavšić:
Društvena moć i samoupravna kontrola nad sredstvima masovnog komuniciranja 939

Osvrti

Drugi kongres samoupravljača Jugoslavije i problemi daljeg razvoja samoupravljanja 946

Prikazi

Knjige 958
Jugoslovenski časopisi 977
Inostrani časopisi 983

Digitized by Google

BROJ 9/1971.

Studije i članci

Radoslav Ratković:
Današnja situacija i problemi daljeg razvoja Saveza komunista 993

Milan Mali:
Problemi obnavljanja i jačanja Saveza komunista 1000

Slavko Milosavlevski
Aktuelni momenat avangarde 1003

Prvoslav Ralić:
(Ne)sposobnost idejne sinteze 1013

Stevan M. Majstorović:
Umetnici kao stvaraoci javnog mnenja u jugoslovenskom društvu 1019

Prilozi

Miladin Vujošević:
Ekonomska osnova reprodukcije kulture 1048

Milan Šahović:
Međunarodni odnosi danas 1064

Savremena društvena misao

Ježi J. Vjatr:
Marksizam i buržoaska sociologija u odnosu na perspektive savremenog kapitalizma 1072

Osvrti

Pero Morača:
Oslobodilački rat i revolucija naroda Jugoslavije u »Istoriji Komunističke partije Sovjetskog Saveza« 1085

Prikazi

Veljko Radović:
Maršal Makluan: Poznavanje opštila — čovekovih produžetaka 1092

Obrad Pejanović:
Vjekoslav Mikecin: Otvoreni marksizam 1095

Dušan S. Bogdanović:
Dr Branislav Gligorijević: Demokratska stranka i politički odnosi u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1099

Jugoslovenski časopisi 1102

BROJ 10/1971.

Studije i članci

Budislav Šoškić:
Smisao i pretpostavke jedinstva u SKJ u savremenim uslovima 1121

Najdan Pašić:
Reorganizacija Saveza komunista kao funkcija ukupnih promena u političkom sistemu 1139

Stane Kranjc:
Karakteristike sadašnjeg momenta u procesu reorganizacije SKJ 1148

Stipe Šuvar:
Elementi ideološke krize 1154

Prilozi

Ratko Božović:
Rad i nepodeljeni čovek 1165

Jovan R. Marjanović:
Reformisanje organizacije SK u beogradskoj opštini Palilula 1186

Jokica Hadži Vasileva:
Orijentacija ka socijalizmu u zemljama tropske Afrike 1199

Fuad Muhić:
Mistifikacije Staljinove teorije partije 1220

Prikazi

Vinka Tomić:
Eugen Pušić: Problemi upravljanja 1231

Sreten Sokić:
Aleksandar Lerner: Principi kibernetike 1236

Jugoslovenski časopisi 1240

Inostrani časopisi 1249

BROJ 11—12/1971.

Studije i članci

Jovan Raičević:
Reafirmacija klasno-samoupravne orijentacije 1263

Najdan Pašić:
Nacionalni odnosi i samoupravljanje 1274

Prvoslav Ralić:
Radikalna socijalna revolucija — rešenje krize 1289

Digitized by Google

Vojislav Stanovčić:
Samoupravljanje u radnoj organizaciji i demokratija u globalnom društvu 1300
Boro Petkovski:
Sindikat i društveno-ekonomski odnosi 1322

Prilozi

Vladan Ćetković:
Nova uloga Socijalističkog saveza u razvijanju neposredne demokratije 1337
Stojan Bulat:
Posledice inflacije 1347
Bogdan Ilić:
Saradnja jugoslovenskih i inostranih privrednih subjekata 1364
Radovan Vukadinović:
Američka politička misao o novim tendencijama u odnosima SAD—SSSR 1373
Stojan Gligorić:
Interpretacije socijalizma u arapskim zemljama 1387
Svetislav Pavićević:
Društveni položaj umetničkog stvaralaštva 1403

Osvrti

Miraš Trešnjar:
Treća tribina klubova samoupravljača o drugoj fazi ustavnih promena 1414
Obrad Pejanović:
U traganju za integralnim marksizmom 1420

Prikazi

Mile Konjević:
Pariska komuna 1871—1971. 1430
Kaćuša Mijanović:
Bronislav Malinovski: Naučna teorija kulture 1433
Nijaz Mesihović:
Džon Galbrajt: Era izobilja 1436
Nikola Racković:
Savremena filozofija 1441
Jugoslovenski časopisi 1442
Inostrani časopisi 1447
Registar za 1971. godinu 1457

BROJ 1/1972.

Studije i članci

Živojin Rakočević:
Pragmatička granica ekonomske politike 3
Balša Špadijer
Razvoj jugoslovenskog samoupravnog federalizma i ustavni amandmani 27
Ratko Božović:
Dirigovanost u stvaranju ljudskih potreba 42
Zorica Priklmajer-Tomanović:
Teorija partije u komunističkom pokretu Zapada 63

Komentari

Milija Komatina:
Klasa i avangarda u svetlosti Druge konferencije SKJ 78

Prilozi

Lazar Đurovski:
Prilog diskusiji o novom ustavnom određenju opštine 92
Milan Vukasović:
Sindikat u novim uslovima 107

Prikazi

Kaćuša Mijanović:
Valter Benjamin: Uz kritiku sile 121
Dragica Janjić:
Studija Pentagona 125
O. Babarović — Lj. Paligorić:
Kandido Mendes: Pokret u akciji — katolička levica u Brazilu 128
Jugoslovenski časopisi 130
Inostrani časopisi 135

BROJ 2/1972.

Studije i članci

Najdan Pašić:
Klasne pretpostavke međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji 145
Milenko Marković:
Mistifikacije u ideologiji samoupravnog socijalizma 166
Petar Marković:
Aktuelna pitanja daljeg razvoja poljoprivrede 188
Stanko Grozdanić:
Odgovornost i konflikti u praksi radničkog samoupravljanja 198

Digitized by Google

Prilozi

Iko Mirković:
Radnički uticaj u Savezu komunista 212

Boris Majer:
Politički aspekti socijalne diferencijacije 220

Osvrti

Časlav Strahinjić:
Primena ustavnih amandmana u organizacijama udruženog rada 226

Veljko Radović:
Nula ispred svega 238

Prikazi

Ivan Stojanović:
Dr Stojan Jankov: Savremeni privredni sistemi — razvijene kapitalističke zemlje 244

Vinka Tomić:
Dr Radivoje Marinković: Ko odlučuje u komuni 246

Dragica Janjić:
Džordž Pikering: Izazov obrazovanju 250

D. J.:
Pol Langran: Uvod u permanentno obrazovanje 252
Jugoslovenski časopisi 253
Inostrani časopisi 263

BROJ 3/1972.

Studije i članci

Aleksandar Grličkov:
Vraćanje reformi 273

Toma Đorđević:
Socijalni konflikti i društveni dogovori 288

Prvoslav Ralić:
Dileme oko strategije socijalne revolucije 301

Mirjana Janković:
Demokratska ponuda i predrasude 313

Prilozi

Nemanja Božić:
Niksonova doktrina 325

Ljubomir Paligorić:
Čile — revolucija bez uzora 342

Milan Ranković:
Televizija između reprodukcije i kreacije 360

Predrag Protić:
Dileme oko kulture 371

Prikazi

Zoran Lakić:
Dr Jovan R. Bojović: Izvori za istoriju radničkog pokreta i revolucije u Crnoj Gori 1918—1945. Serija I (1918—1929) 377

Zvonko Simić:
Filip H. Kums: Svetska kriza obrazovanja 379

Anđelka Mihić:
Vladimir Ibler: Međunarodni odnosi 381
Jugoslovenski časopisi 384
Inostrani časopisi 390

BROJ 4/1972.

Studije i članci

Edvard Kardelj:
Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi 399

Avdo Humo:
Rukovodeća uloga radničke klase u samoupravnom socijalizmu 439

Miloš Tomin:
Reprodukcija seljačkih gazdinstava i poljoprivrednih zadruga 457

Prilozi

Milan Cuković:
Neki aspekti daljeg razvoja skupštinskog sistema 474

Zdravko Leković:
Socijalne razlike i demokratizacija školskog sistema 494

Prikazi

Prvoslav Ralić:
Danilo Marković: Osnovni problemi sociologije rada 506

Digitized by Google

Vasil Grivčev:
Dr Jovan Stojanovski: Polazne postavke ciljevi i rezultati privredne reforme u oblasti cena 509
Pavle Milošević:
Zoran Lakić: Zapisi o revoluciji 511
Jugoslovenski časopisi 513

BROJ 5/1972.

Tito — Autoritet revolucije 521

Studije i članci

Milenko Marković:
Radnička klasa i kontinuitet revolucije 525
Milutin Milenković:
Kriza na Bliskom Istoku pet godina posle agresije 545
Vladan Ćetković:
Odumiranje političke države i samoupravljanje 556
Drago Gorupić:
Radničko samoupravljanje i obrazovanje 566

Prilozi

Milan Ranković:
Novija kretanja u sovjetskom filmu 571
Borisav Džuverović:
Omladina i društveno-politički sistem 580
Dragoljub Simonović:
Proces migracije seoskog stanovništva 590

Osvrti

Sava Živanov:
Sovjetski sindikati danas 600

Prikazi

Žarko Protić:
Sabrana dela Josipa Broza Tita 610
Branko Prnjat:
Stevan Majstorović: Pravo na kulturu 612
Slobodan P. Inić:
Aktuelni problemi savremenog društva 615
Jugoslovenski časopisi 619
Inostrani časopisi 628

BROJ 6/1972.

Studije i članci

Slobodan Ristić:
Proces odlučivanja u samoupravno organizovanoj privredi 637
Branko Prnjat:
Samoupravna kulturna politika i usmeravanje kulturnog razvitka 649
Živko Marković:
Savez komunista i omladina 663
Ivo Paić:
Bilješke o odnosu revolucionarnog pokreta i revolucionarne teorije-učenja 672

Prilozi

Đoko Stojičić:
Aktuelne teme naše kulturne situacije 681
Zdenko Rajh:
Novije tendencije u stvaranju multinacionalnih kompanija 692
Milorad M. Radević:
Nejednake mogućnosti učešća u odlučivanju kao izvor socijalnih nejednakosti 708
Časlav Strahinjić:
Osnovna organizacija udruženog rada u samoupravnom sistemu 716

Prikazi

Strezo Koloski:
Mito Hadži Vasilev: Velika istorijska prekretnica 731
Veljko Radović:
Nikola Milošević: Ideologija, psihologija i stvaralaštvo 737
D. Šolajić:
Džemal Hatibović: Međunarodni položaj Japana poslije drugog svjetskog rata 742
Predrag Protić:
Milan Bakovljev: Teorijske osnove programirane nastave 744
Jugoslovenski časopisi 746

BROJ 7—8/1972.

Savetovanje o ideološkom radu u SKJ

Budislav Šoškić:
Aktuelna pitanja idejne akcije SKJ 761

Digitized by Google

Dušan Bilandžić:
Idejno stanje u SKJ 776
Srđan Vrcan:
Savez komunista i razvitak samoupravljanja 782
Franjo Kožul:
O jedinstvu u Savezu komunista 796
Fuad Muhić:
Ideologija SKJ i divergentne platforme 806
Rajko Danilović:
Neka iskustva Saveza komunista Beograda iz razvijanja idejnog rada 814
Jovan R. Marjanović:
Savez komunista i ideološko-političko obrazovanje radnika u Srbiji 821
Boro Petkovski:
Idejno-političko obrazovanje radničke klase 829
Radovan Radonjić:
Socijalna struktura Saveza komunista i problemi idejnog jedinstva 833
Prvoslav Ralić:
Revolucionarna praksa — merilo stvaralačkog odnosa prema marksizmu 838
Vojislav Stefanović:
Proučavanje efekata društveno-političkog obrazovanja 843
Milosav V. Milosavljević:
Idejno-političko obrazovanje mladih 855
Dimitar Mirčev:
Razvoj samoupravljačke svesti i funkcija idejnog obrazovanja 865
Nenad Dagnić:
Iskustva Željezare Sisak 873
Milan Kučan:
Idejna kriza i pravci akcije 876
Ivan Perić:
Nacionalizam i njegove implikacije na idejnom planu 879
Dušan Ičević:
Vrijednost ideološkog rada se potvrđuje u praksi 885
Stipe Šuvar:
Koegzistiranje i sukobljavanje različitih ideologija 888
Miroslav Marković:
Više inicijative i stvaralačkog rada 896
Stane Kranjc:
Neophodne su dublje analize idejne krize 901
Milenko Marković:
Klasni ispit avangardizma SKJ 904

Prikazi

Obrad Pejanović:
Zdravko Munišić: Filozofska shvatanja Rože Garodija 910
Veljko Radović:
Makluanova galaksija 914
Vinka Tomić:
Ernst Kasirer: Mit o državi 918
Ivo Paić:
Izazov kibernetici 922
Nikola Racković:
Slobodan Tomović: Njegoševa luča i vječna zublja Njegoševa 925
Jugoslovenski časopisi 927
Inostrani časopisi 933

BROJ 9/1972.

Studije i članci

Jovan Đorđević:
Samoupravna misao i institucionalizam 941
Časlav Strahinjić:
Autonomni status osnovne organizacije udruženog rada 964
Vladimir Milanović:
Marksističko obrazovanje studenata 980
Vladimir Štambuk:
Društvena moć i kibernetski sistem 991

Prilozi

Vaso Milinčević:
Idejni problemi u interpretaciji kulturnog nasleđa 1004
Koviljka Romanić:
Odlučivanje u opštini o pitanjima od zajedničkog i opšteg interesa 1011
Mate Oreč:
Ustavni amandmani i informativna delatnost 1022

Prikazi

Radosav Đokić:
Bogdan Suhodolski: Moderna filozofija čoveka 1031

Digitized by Google

Sava Živanov:
Dr Radovan Vukadinović: Sila i interesi — vanjska politika SAD 1033
Prvoslav Ralić:
Sreten Petrović: Uvod u antičku retoriku 1036
Vladimir Milanović:
Dr Andrija Stojković: Razvitak filozofije u Srba 1804—1944. 1039
Nijaz Mesihović:
Pjer Navil: Od otuđenja do posjedovanja 1040
Božidar Tadić:
Alvin Tofler: Šok budućnosti 1045
Jugoslovenski časopisi 1049
Inostrani časopisi 1054

BROJ 10/1972.

Nove inicijative i nove mogućnosti u jačanju Saveza komunista 1069

Pred Treću konferenciju SKJ

Kiro Hadži Vasilev:
Za samoupravni sistem obrazovanja 1078
Najdan Pašić:
Omladina i Savez komunista 1099
Dušan Ičević:
Omladina u samoupravnim odnosima 1103
Milosav V. Milosavljević:
Putevi društveno-političkog organizovanja omladine 1114

Studije i članci

Radoslav Ratković:
Aktuelna idejna kretanja i Savez komunista Jugoslavije 1122
Miodrag Petrović:
Međurepublička saradnja kao oblik integracije jugoslovenske zajednice 1131
Ljubivoje Aćimović:
Problem bezbednosti i saradnje u Evropi 1141
Miloš Jevtić:
Pravo radničke klase na kulturu — Osnovna obaveza kulture 1155

Prilozi

Miodrag M. Nikolić:
Gradska renta — faktor socijalnih razlika 1161
Bogdan Knežević:
Kulturno-umetnička delatnost u opštenarodnoj odbrani 1167

Prikazi

Predrag Aleksić:
Dr Vlajko Petković: Društveno-ekonomski problemi korišćenja vremena 1180
Milan Podunavac:
Marksizam i marksističko obrazovanje 1185
Vladimir Milanović:
Dr Predrag Radenović: Osnovi sociologije i praktikum iz sociologije rada 1188
Jugoslovenski časopisi 1189

BROJ 11—12/1972.

Savez komunista i omladina 1205

Studije i članci

Milan Matić:
Delegatski sistem i izbori 1212
Časlav Strahinjić:
Samoupravno normativno uređivanje odnosa u udruženom radu 1222
Branko Prnjat:
Ciljevi kulturne politike u samoupravnom društvu 1242
Sava Živanov:
Stvaranje SSSR-a — istorijski korak u rešavanju nacionalnog pitanja 1257

Prilozi

Dušan Vejnović:
Jedan pogled na naciju i nacionalno pitanje u savremenim uslovima 1277
Prvoslav Ralić:
Inteligencija između »Kritičke utopije« i etablirane partije 1295
Mihailo Radić:
Ekonomski položaj agrarne proizvodnje 1309

Digitized by Google

Osvrti

Veljko Radović:
»Guslarski dogmatizam« kao duh izolacije 1318

Savremena društvena misao

Ichak Adizes:
Samoupravljanje kao društveni cilj i organizacijski proces 1324

Prikazi

Đorđe Malavrazić:
Miroslav Krleža: 99 varijacija 1333
Vinka Tomić:
Ivan Kuvačić: Sukobi 1336
Milan Šahović:
Dr Velibor Gavranov i dr Momir Stojković: Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije 1340
Aleksandar A. Miljković:
Predrag Protić: Stvaralac i politika 1343
Mile Konjević:
Branislava Jojić: Čovek u socijalizmu 1345
Zoran Sekulić:
Čarls Snou: Dve kulture 1347
Jugoslovenski časopisi 1349
Inostrani časopisi 1362
Registar za 1972. godinu 1373

BROJ 1/1973.

Studije i članci

Stojan Andov:
Protivurečno društveno biće samoupravljača i proizvodnja vrednosti u socijalizmu 3
Vučina Vasović:
Snaga i granice ideologije 22
Mićo Ćušić:
Međunarodni aspekti opštenarodne odbrane 41

Prilozi

Predrag Radenović:
Društveni aspekti samoupravljanja i rukovođenja u organizaciji udruženog rada 54
Milan Ranković:
Komponente društvenog položaja televizije 70
Blagoje Mujović:
Slabosti i perspektive sistema obrazovanja 76

Prikazi

Ratko Nešković:
Sreten Petrović: Negativna estetika 94
D. Ljubomirović:
Dr Brana Marković: Politika dohodaka i sindikati — iskustvo Velike Britanije 1964—1970. 98
Nijaz Mesihović:
Serž Male: Radnička moć 101
Jugoslovenski časopisi 103

BROJ 2/1973.

Studije i članci

Radoslav Ratković:
Samoupravno organizovana radnička klasa — vladajuća ekonomska i politička snaga društva 119
Aleksandar M. Vacić
Otvorena pitanja sistema dohotka 128
Radivoje Marinković:
Zajednički interesi i interesne zajednice 158
Ljubomir Paligorić:
Čileanski nenasilni put i klasna borba 167

Prilozi

Miloš Jevtić:
Klasni koncept kulture u našem samoupravnom društvu 182
Anđelko Veljić:
Klasna suština samoupravne demokratije 197

Prikazi

Ratko Nešković:
Sreten Petrović: Estetika i ideologija 209
Predrag Protić:
Rastislav V. Petrović: Adam Bogosavljević 212
Zoran Sekulić:
Dr Mihailo Nikolić: O progresu 214

Digitized by Google

Zoran Stanojević:
Kostas Axelos: Uvod u buduće mišljenje 217
Miloš Mijanović:
Ivan Ilič: Dole škole 220
Jugoslovenski časopisi 223

BROJ 3/1973.

Studije i članci

Mijalko Todorović:
Novi prodori samoupravljanja — smisao klasne borbe danas 235
Stojan Andov:
Odnos vrednosti i cene u socijalističkoj robnoj proizvodnji 257
Savetovanje o radu časopisa za teorijska i društvena pitanja 273
Najdan Pašić:
Naša publicistika i idejno delovanje Saveza komunista 273
Milan Mali:
Zanemarena je kadrovska strana teorijske publicistike 277
Ivan Salečić:
Neophodna je veća društvena podrška časopisima 278
Ivan Šiber:
Politički pragmatizam zamagljuje osnovnu idejnu orijentaciju 280
Nikola Bošale:
Kompleksnije sagledati odnos teorije i prakse 281
Tibor Varadi:
Dva vida zatvorenosti časopisa 283
Mitja Gorjup:
Imamo mnogo časopisa, a malo teorije 285
Budislav Šoškić:
Publicistika će ispuniti očekivanja ako ima radničko-klasnu poziciju i sigurnost u idejnoj orijentaciji 286
Miloš Prelević:
Veća pažnja opštenarodnoj odbrani u teorijskoj publicistici 291
Stane Kranjc:
Tri vida pojednostavljivanja uloge časopisa 294
Boštjan Markič:
Teorijska misao ne sme da zaobilazi raskorak između normativnog i stvarnog 296
Žarko Puhovski:
Snažnije povezivanje časopisa sa radničkom klasom i njenim interesima 298

Prilozi

Zorica Priklmajer-Tomanović:
Koalicija levice u političkom sistemu Francuske 299
Tihomir Đokanović:
Kriza međunarodnog monetarnog fonda 319

Prikazi

Kaćuša Mijanović:
Vukašin Mićunović: Između kulture i rada 336
Nikola Tašić:
Dr Radoslav Ratković: Ideologija i politika 339
Veljko Radović:
Mit, tradicija, savremenost 342
Slobodan P. Inić:
Herbert Marcuse: Kraj utopije i esej o oslobođenju 346
Jugoslovenski časopisi 349

BROJ 4/1973.

Studije i članci

Najdan Pašić:
Nacije, nadnacionalna integracija i socijalistički federalizam 363
Zoran Vidaković:
Nekoliko teza o modernoj tehnokratiji 383
Časlav Strahinjić:
Udruživanje i međusobni odnosi osnovnih organizacija udruženog rada 399
Muhamed Nuhić:
Klasna uslovljenost masovnih medija 414

Prilozi

Milan Miladinović:
Tito o liku komuniste 426
Sava Živanov:
Sovjetski koncept o razvijenom socijalističkom društvu 439

Digitized by Google

Prikazi

Zoran Stanojević:
Lešek Kolakovski: Filozofija pozitivizma 455
Ratko Nešković:
Arif Tanović: Vrijednost i vrednovanje 461
D. Šolajić:
Mihailo Šaranović: Kina — zemlja na zemlji 465
Džemal Sokolović:
Dušan Kecmanović: Između normalnog i patološkog 469
Jugoslovenski časopisi 471

BROJ 5/1973.

Studije i članci

Aleksandar Grličkov:
Klasni i nacionalni interes u procesu ekonomske integracije socijalističkih zemalja 487
Stojan Andov:
Suprotnosti između sadašnjeg oblika dohotka i samoupravnih socijalističkih odnosa u proizvodnji 513
Zoran Vidaković:
Nekoliko teza o modernoj tehnokratiji 528
Đura Ninčić:
Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji 549

Prilozi

Miroslav Pečujlić:
Čovek i životna sredina — sociološki i politički aspekti 557
Vera Pilić:
Koreni anarhizma nove levice 570
Milan Miladinović:
Tito o kritici i samokritici 580

Prikazi

Branko Prnjat:
Veljko Vlahović: Revolucije i stvaralaštvo 592
Balša Špadijer:
Milojko Drulović: Samoupravna demokratija 596
Aleksandar Todorović:
Dr Borislav Dimković: Seljaštvo i komunisti na selu 598
Jugoslovenski časopisi 600
Inostrani časopisi 605

BROJ 6/1973.

Studije i članci

Sergej Krajger:
O minulom radu 611
Čedo Grbić:
Ustav i slobodna razmjena rada 637
Đorđi J. Caca:
Političko-izvršna i upravna funkcija u ustavnim promenama 646
Aleksandar Fira:
Ustavnost i zakonitost 657
Milan Ćuković:
Predsedništvo SFRJ u nacrtu novog ustava 669
Ilijaz Kurteši:
Opština u novom ustavnom sistemu 675
Jovan Đorđević:
Opšta pitanja teorije i prakse komunalnog sistema 684
Majda Strobl:
Specifičnosti položaja i organizacije grada Ljubljane 702
Lazar Đurovski:
Perspektiva izgradnje samoupravne komune 707
Ivo Paić:
Revolucionarni ustav i svijet postojećeg 721

Prikazi

Miloš Mijanović:
Arif Tanović: Etika i politika 733
Predrag Protić:
Branko Despot: Vidokrug apsoluta 737
Jugoslovenski časopisi 739

BROJ 7—8/1973.

Savez komunista i teorija

Najdan Pašić:
Aktuelni problemi naše marksističke teorije i društvenih nauka i politika Saveza komunista 749

Digitized by Google

Franjo Kožul:
Savez komunista u razvoju samoupravnog društva 762
Odnos između životne situacije radničke klase, položaja i uloge Saveza komunista te stanja teorijske misli 798
Aleksandar Todorović:
Savez komunista i radnička svest 829
Milorad Muratović:
Savez komunista Jugoslavije kao faktor kohezije i socijalne integracije 841
Milan Mali:
Avangarda i ustavne promene 847
Gligorije Zaječaranović:
Marksizam u današnjoj situaciji i Savez komunista 852
Nikola Babić:
Višenacionalna zajednica i Savez komunista 859

Studije i članci

Augustin Papić:
Od Lusake do Alžira 865
Stevan Majstorović:
Radnička klasa i kultura 884

Prikazi

Veljko Radović:
Rober Eskarpi: Revolucija knjige 904
Miloš Mijanović:
Dr Gligorije Zaječaranović: Filozofija marksizma 909
Predrag Protić:
Ernst Kasirer: Jezik i mit 912
Vladimir Milanović:
Pet predavanja Hirberta Markuzea 913

Stojan Andov:
Teorijski aspekti uloge minulog rada u samoupravnom socijalizmu 953
Miroslav Pečujlić:
Teorija između iluzija i života 965
Prvoslav Ralić:
Mogućnosti i granice idejne sinteze 977

Prilozi

Đorđe Popović:
Tehnokratija i savremeni klasni odnosi 986
Brana Marković:
Multinacionalne korporacije, radnička klasa i sindikati 991
Miloš Nikolić:
Institucionalna i finansijska osnova razvoja društvenih nauka 1002
Toma Marković:
Iskustva iz primene ustavnih amandmana 1022

Prikazi

Zoran Stanojević:
Georges Friedmann — Pierre Naville: Sociologija rada 1030
Veljko Radović:
Vilhelm Rajh: Masovna psihologija fašizma 1033
Predrag Protić:
Abdulah Šarčević: Sfinga zapada 1037
Ivan Stojanović:
Dr Jože Rues: Ekonomske teorije teoretičara Druge internacionale 1039

BROJ 9/1973.

Studije i članci

Jovan Đorđević:
Koncept i značaj sloboda, prava, dužnosti i odgovornosti čoveka i građanina 923
Vlado Nikolić:
Smisao i suština prava rada društvenim sredstvima 930
Časlav Strahinjić:
O Samoupravnoj radničkoj kontroli 940

BROJ 10/1973.

Studije i članci

Najdan Pašić:
Država u nacrtu novog ustava 1047
Milivoje Jeličić:
Ekonomske funkcije republike 1075
Lazar Đurovski:
Skupštinski sistem na delegatskoj osnovi 1090

Digitized by Google

Prilozi

Milovan Mićović:
Socijalne protivrečnosti — izvor nacionalizma 1108
Zdravko Munišić:
Marksistička filozofija u delu Luja Altisera 1126

Komentari

Ljubomir Paligorić:
Drama čileanske revolucije 1145

Prikazi

Zoran Marković:
Dr Živojin Rakočević: Dinar i zlatnovalutni standard 1158
Sava Živanov:
A. K. Belyh: Upravljanje i samoupravljanje 1163
Predrag Protić:
Dragiša Popović: Ratnik mira Vili Brant 1168

BROJ 11/1973.

Tri decenije nove Jugoslavije 1173

Studije i članci

Zoran Pjanić:
Mesto i uloga robne privrede 1177
Todo Kurtović:
Aktuelni problemi informisanja 1199
Boro Petkovski:
Produkcioni odnos samoupravljanja i radnička klasa 1223
Vladimir Milić:
Socijalno izvorište tehnokratije u kapitalizmu i socijalizmu 1236
Slobodan P. Inić:
Savez komunista i konzervativna svijest 1252

Prilozi

Ivan Kristan:
Kočevski zbor — rođenje samostalne Slovenije 1268
Milan M. Miladinović:
Moralno-humana sadržina rada AVNOJ-a od prvog do drugog zasedanja 1278

Prikazi

B. Marković:
Dr Branko Petranović, dr Čedomir Štrbac, dr Stanislav Stojanović: Jugoslavija u međunarodnom radničkom pokretu 1288
Ratko Nešković:
Marksizam i marksističko obrazovanje danas 1292
Zoran Stanojević:
Frantz Fanon: Prezreni na svijetu 1295
Jelena Stupar:
Vijetnam 1299

BROJ 12/1973.

Studije i članci

Živojin Rakočević:
Specifičnost i istorijski prolazan karakter robnog oblika procesa udruživanja rada 1305
Vučina Vasović:
Smisao i značaj izbora 1331
Dragomir Drašković:
Sociološke pretpostavke naučne politike 1349
Gavro Perazić:
Međunarodni subjektivitet federalnih jedinica u složenoj državi 1364

Savremena društvena misao

Strategija Komunističke partije Italije u borbi za socijalizam (Intervju Luiđija Longa »Socijalizmu«) 1377

Prilozi

Smiljana Đurović:
Aktuelni problemi naše istoriografije 1386
Branko Prnjat:
Društvena funkcija filma 1400

Prikazi

Radoslav Marinković:
Dr Zoran Pjanić: Teorija cena 1408
Jovan Raičević:
Dr Vera Pilić: Savremeni problemi političke ekonomije — metodološki aspekti 1412

Digitized by Google

Ljubomir Kljakić:
Maršal Mekluan: Gutenbergova galaksija: Civilizacija knjige 1414
Gordana Pavićević:
Žan Furastje: Univerzitet pred stečajem 1418
Zoran Stanojević:
Umberto Eko: Kultura, informacija, komunikacija 1420
Registar za 1973. 1425

BROJ 1—2/1974.

Studije i članci

Živojin Rakočević:
Specifičnosti i istorijski prolazan karakter robnog oblika procesa udruživanja rada (II) 3
Boris Ziherl
Engels, Lenjin i »Autentični marksisti« 28
Mitar Mihaljica
Putevi oblikovanja i konkretizovanja zajedničkog interesa u platformi i uloga Saveza komunista 39
Miloš Aleksić:
Obrazovanje radničke klase i socijalna struktura društva 52
Živko Marković:
Ustavne promene i delovanje komunista u opštini 64

Prilozi

Miloje Petrović:
Lukačeva kritika staljinizma 74
Božidar Popović:
Smisao i značaj permanentnog obrazovanja 91
Jure Boban:
Socijalistički savez i novi ustavni položaj mesne zajednice 96
Anto Sabljak:
Sociološki i političko-ekonomski vidovi zdravstvenog (i socijalnog) osiguranja zemljoradnika 103
Savo Čukanović:
Penzijsko osiguranje zemljoradnika 111

Osvrti

Veljko Radović:
Prošireni i zatvoreni vidik (Povodom četvrtog FEST-a, 1—9. februara 1974) 127

Prikazi

Vladimir Milanović:
Dr Najdan Pašić: Nacionalno pitanje u savremenoj epohi 137
Dragica Janjić:
Ljubomir Radovanović: Nesvrstanost — osnovi jedne doktrine međunarodne politike 141
Obrad Pejanović:
Dr Vučina Vasović: Demokratija i politika 143
Jelena Stupar
Dr Stojan Gligorić: Arapski svet i socijalizam 147
Tomislav Stošić:
Milton Fridman: Teorija novca i monetarna politika 151
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 1/1974. 153

BROJ 3/1974.

Studije i članci

Boris Ziherl:
Engels, Lenjin i »Autentični marksisti« (II) 159
Momir Stojković:
Načela spoljne politike u novom ustavu 170
Đorđe Popović:
Nauka i klasna svest 187
Branislav Krstić:
Uređenje čovjekove sredine — novi kvalitet razvoja 197

Prilozi

Božidar Avlijaš:
Novi zahtjevi u raspoređivanju dohotka na ustavnim osnovama 210
Aleksandar Ivić:
Marksističko shvatanje svojine 231
Živko Marković:
Ustavne promene i samoupravni razvoj mesne zajednice 245

Digitized by Google

Prikazi

Sava Živanov:
Dr Dušan Bilandžić — dr Radovan Vukadinović: Osnovne društvene promjene u Jugoslaviji i svijetu nakon drugoga svjetskog rata 1945—1973. 255
Zoran Stanojević:
Franz Marek: Filozofija svjetske revolucije 259
Sreten Sokić:
Dr Vujo Vukmirica: Savremeni ekonomski sistemi i odnosi 263
Božo Šašić:
Milija Stanišić: KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije 267
Miloje Petrović:
György Lukács: Prilog ontologiji društvenog bitka. Hegelova kriva i prava ontologija 270
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 2/1974. 272

BROJ 4/1974.

Studije i članci

Milenko Marković:
Odnos objektivnog i subjektivnog faktora u socijalizmu 277
Gojko Stanič:
Nove dimenzije rada Saveza komunista 295
Vasil Grivčev:
Uticaji privrednog sistema na inflaciju 304
Momir Stojković:
Jugoslovensko-italijanska državna granica u svetlosti međunarodnih ugovora 323

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Dušan Bilandžić:
Hrvatska: Konzistentan program revolucionarnih promena 340
Milija Komatina
Bosna i Hercegovina: Brz i svestran razvoj 349
Dušan Bogavac:
Crna Gora: Jačanje uloge radničke klase 358
Jusuf Keljmendi:
Kosovo: Ubrzati tempo privrednog razvitka 366

Prilozi

Vlastimir Matejić:
Minuli rad i lični dohoci 371
Veljko Radović:
Bledi oblesci stvarnosti (Povodom 21. festivala Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma) 387
Giuseppe Boffa:
Socijalizam i samoupravljanje 394

Prikazi

Jelena Stupar:
Dr Jokica Hadži Vasileva: Afrika i socijalizam 401
Jasmina Sotirovski:
Bogdan Suhodolski: Tri pedagogije 403
Teodor Anđelić:
Mikel Difren: Za čoveka 407

BROJ 5/1974.

Studije i članci

Najdan Pašić:
Klasni interesi, institucije, partija 413
Miroslav Pečujlić:
Partija istorijskog kretanja 425
Đorđe Pribićević:
Uzroci krize razvijenih kapitalističkih zemalja 438
Ljubomir Paligorić:
Strateška pitanja socijalizma u »Trećem svetu« 458

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Franc Šali:
Slovenija: Učvršćivanje i razvijanje samoupravnih odnosa 475
Dušan Popovski:
Makedonija: Dosledno na revolucionarnom kursu 482
Laslo Varga:
Vojvodina: U neprestanoj revolucionarnoj akciji 489

Digitized by Google

Miroslav Koraksić:
Srbija: Učvršćivanje jedinstva na klasnoj osnovi 494

Prilozi

Vida Tomšić:
Planiranje porodice i populaciona politika 502

Prikazi

Vladan Ćetković:
Dr Velizar N. Najman: Sociopatologija u socijalističkom društvu 514
Ognjen Lakićević:
Dr Milan Ranković: Komparativna estetika 517
Slobodan Inić:
Sergej Flere: Obrazovanje za sve? Ogled o obrazovanju kao činiocu društvene strukture 519
Miloje Petrović:
Gian Enrico Rusconi: Kritička teorija društva 522
Milena Vukoje:
Abraham Mol: Kič 524
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 3/1974 526

BROJ 6/1974.

Jovan Raičević:
Kongres jedinstva i revolucionarnih promena 533

Studije i članci

Slobodan Ristić:
Fundiranje procesa upravljanja i odlučivanja u samoupravnim društveno-ekonomskim uslovima 550
Bogdan Crnobrnja:
Savremene promjene u odnosu snaga u svijetu 564
Blaženka Despot:
Kulturne pretpostavke razumjevanja strategije socijalizma u »Trećem svijetu« 580
Zoran Trputec:
Razvoj proizvodnih snaga na svjetskom nivou i klasna struktura u zemljama u razvoju 592

Komentari

Boško Dimitrijević:
Osnove dugoročnog razvoja Jugoslavije 606

Prilozi

Dušan Pirec:
Neka pitanja modernizacije industrije 610
Lazar Đurovski:
Osnovna obeležja nove ustavne koncepcije mesne zajednice 626

Prikazi

Milovan Buzadžić:
Prof. Jovan Đorđević: Ideje i institucije 641
Damir Grubiša:
Dr Jovan Mirić: Interesne grupe i politička moć 646
Đorđe Popović:
Grupa autora: Marksizam i samoupravljanje 649
Radoslav Đokić:
Kažimjež Žigulski: Uvod u probleme kulture 650

BROJ 7—8/1974.

Studije i članci

Živojin Rakočević:
Uzroci i karakter svetske monetarne krize 655
Boris Vušković:
Gibanja u socijalnoj strukturi članstva SKJ 679
Dimče Belovski:
Nacionalne manjine i problemi međunarodne saradnje 703
Koča Jončić:
Položaj narodnosti u novom ustavnom sistemu 709
Vučina Vasović:
Smisao i funkcije samoupravnih interesnih zajednica 728
Kiril Miljovski:
Kretanje stanovništva, ekonomski razvoj i nedovoljno razvijena područja 738

Prilozi

Dragoslav Mišić:
Samoupravna radnička kontrola 754

Digitized by Google

Nemanja Božić:
Oktobarski rad i njegov uticaj na odnos snaga u Izraelu 761
Milutin Milenković:
Svetske raskrsnice na Bliskom istoku 769
Đorđe Popović:
Projektovanje budućnosti i »granice rasta« 774
Trajko Trajkovski:
Prvi izbori na delegatskom principu i sastav delegacija i skupština 781
Tarik Karavdić:
Samoupravno organizovanje u oblasti stanovanja 795
Miloje Legetić:
Renesansa proizvodnje uglja 803

Osvrti

Branko Prnjat:
Angažovanost publicistike 810

Prikazi

Milena Vukoje:
Boris Džuverović: Generacija budućnosti 814
B. P.:
Grupa autora: Sociologija rada
Ivan Stojanović:
Žorž Marše: Demokratski izazov 817
Dragica Maksimović:
Paul Tabori: Povijest ljudske gluposti 820
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 4/1974. 823

BROJ 9/1974.

Studije i članci

Muhamed Filipović:
Strategijski smisao i značenje iskustva borbe za socijalističko samoupravljanje 831
Marko Kerševan:
Klase i slojevi 842
Dragomir Drašković:
Rukovođenje u funkciji razvoja udruženog rada 865
Karlos Altamirano:
Kritička razmišljanja o čileanskom revolucionarnom procesu 879

Prilozi

Đorđe Pribićević:
Dileme dugoročne ekonomske politike sadržane u »Osnovama zajedničke politike dugoročnog razvoja SFRJ« 899
Đura Knežević:
Položaj i uloga rukovodstava u Savezu komunista 914
Conka Nikolić-Simončić:
Kultura međuljudskih odnosa i ostvarivanje generičke suštine čoveka 925

Prikazi

Miloje Petrović:
Franc Cengle: Marksovo shvatanje slobode 938
Damir Grubiša:
Srđan Vrcan: Društvene nejednakosti i moderno društvo 942
Dragica Janjić:
Milorad Popović: Delegatski sistem i samoupravljanje 945
Aleksandar Sekulović:
Enco Koloti: Nacizam 946
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 5—6/1974. 950

BROJ 10/1974.

Tema broja: Sindikati i radnička klasa 957
Putnik Dajić:
Lenjin o mestu i ulozi sindikata u socijalističkom društvu 959
Vučina Vasović:
Mesto sindikata u strukturi društveno-političke moći 973
Vojislav Stanovčić:
Sindikati i samoupravljanje 990
Boro Petkovski:
Sindikat kao organizovana neposredna akcija radničke klase 1000
Živko Marković:
Sindikalna akcija i samoupravno odlučivanje 1009

Digitized by Google

Radoš Smiljanić:
Savez komunista i Sindikati u uslovima samoupravljanja 1016
Marjan Rožič:
Sindikati kao značajan faktor konstituisanja SSRN 1029
Vukašin Pavlović:
Sindikat i politika cena 1036
Milena Gavrilov:
Demokratski centralizam u sindikatu 1047
Nada Cazi:
Efikasnost osnovne organizacije sindikata i učešće radnika u samoupravljanju 1053

Prilozi

Tihomir Đokanović:
Uslovi i mogućnosti ekonomske saradnje Jugoslavije sa inostranstvom 1064

Prikazi

Gordana Konstantinović:
Prof. dr Radmila Stojanović: Optimalna strategija privrednog razvoja 1077
Kaćuša Mijanović:
Miloš Nemanjić: Kulturne potrebe 1033
Milena Vukoje:
Dr Stojan Bulat: Novac, inflacija i stabilizacija 1087
Jelena Stupar:
Dragiša Popović: Zašto je ubijen Aljende 1090

BROJ 11/1974.

Studije i članci

Damir Grubiša:
Tehnokracija: Klasa, sloj ili grupa? 1095
Aleksandar M. Vacić:
Dohodak, lični dohoci i materijalno stimulisanje 1113
Toma Đorđević:
Sredstva masovnog komuniciranja i razvoj kulture 1128
Blagoje Mujović:
Reforma univerziteta u razvitku savremenog jugoslovenskog društva 1139
Sava Živanov:
Shvatanja o državi i samoupravljanju u novijoj sovjetskoj teoriji 1154

Prilozi

Trajče Grujoski:
Ostvarivanje izvršne i upravne funkcije u opštinama 1170
Milosav Ilijin:
Osnove slobodnog udruživanja zemljoradnika 1179
Nemanja Božić:
»Votergejt« — afera i kriza 1185

Prikazi

Nikola Tašić:
Dr Jovan R. Marjanović: Delegatski sistem i politička reprezentacija 1191
Rajko Vasić:
Vjekoslav Mikecin: Povijest i kritička svijest 1195
Kaćuša Mijanović:
Dr Miloš Ilić: Kultureme 1197
Vladimir Milanović:
Samoupravljanje i radnički pokret — antologija 1202
Borislav Džuverović:
Milosav Milosavljević: Mladost radničke klase 1203
Jovan Gagrica:
Anri Lefevr: Urbana revolucija 1207
Srđan Kerim:
Čarls Levinson: Kapital, inflacija i multinacionalne kompanije 1211
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 7—8/1974. 1215

BROJ 12/1974.

Studije i članci

Vojin Simeunović:
Kritičko mišljenje i protivurječnosti savremenog društva 1221
Aleksandar M. Vacić:
Socijalno-ekonomska politika i dalji razvoj socijalizma 1238

Digitized by Google

Josip Vrhovec:
Teze o zadacima Saveza komunista u reformi univerziteta 1251
Pajazit Pomak:
Klasici marksizma-lenjinizma i sovjetski ekonomisti o proizvodnji u socijalizmu 1260

Prilozi

Sava Živanov:
Osnovni stavovi programa rumunske komunističke partije 1279
Žarko Ristić:
Ekonomski i finansijski mehanizam savremene kapitalističke reprodukcije 1291
Simo Turudija:
Informisanje u organizacijama udruženog rada — značajna pretpostavka samoupravljanja 1308

Prikazi

Živko Marković:
Dr Predrag Radenović Ideologija i udruženi rad 1318
Vladimir Milanović:
Dr Mihailo Popović: Savremena sociologija 1321
Dragan Veselinov:
Grupa autora: Samoupravno angažovanje individualnih poljoprivrednih proizvođača i uloga Saveza komunista 1323
Jelena Stupar:
Dr Nemanja Božić: Poslератna globalna strategija SAD 1327
Branislav Milošević:
Valter Benjamin: Eseji 1330
Vladimir Prvulović:
Anri Lefevr: Antisistem 1333
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 9/74. 1337
Registar za 1974. 1343

BROJ 1/1975.

Programska orijentacija časopisa »Socijalizam« za 1975. godinu 3

Studije i članci

Bogdan Kavčič:
Učešće radnika u upravljanju preduzećima 15
Ljubiša Ristović:
Transformacija preduzeća u organizaciju udruženog rada 38
Simo S. Nenezić:
Divergentne koncepcije u SKJ o demokratskom centralizmu 52
Ratko Marković:
Izvršna funkcija u komunalnoj samoupravi 70

Komentari

Đorđe Radenković:
Svet na početku 1975. godine 85
Dimitrije Pindić:
Položaj slovenačke i hrvatske manjine u Austriji sa gledišta savremenog međunarodnog prava 92

Osvrt

Vlajko Begović:
Socijaldemokratski radnički pokret u Bosni i Hercegovini (1909—1919) 101

Prikazi

Živko Marković:
Mr Vukašin Pavlović:
Sindikat i politički sistem 115
Jovan Gagrica:
Dr Zoran Vidaković: Kovači lažnog progresa 117
Milena Vukoje:
Dr Miloš Aleksić:
Organizovanje radničke klase, tehnički progres i socijalizam 121
Jasna Sotirovski:
Dr Predrag Aleksić: Budžet vremena gradskog stanovništva 123

BROJ 2/1975.

Tema broja: Socijalistički savez u novim uslovima 129
Jovan Đorđević:
Prilog teoriji Socijalističkog saveza 131

Digitized by Google

Mićo Rakić:
Evolucija i reforma Socijalističkog saveza 142
Kiro Hadži Vasilev:
Socijalistički savez u delegatskom sistemu 154
Mirko Bošković:
Preobražavanje Socijalističkog saveza u općini 164
Dušan Ičević:
Neposredno samoupravno-političko udruživanje u Socijalističkom savezu 172

Studije i članci

Fuad Muhić:
Demokratski centralizam i tendencije njegovog negiranja 183
Živomir S. Đorđević:
Stvarna prava u socijalističkom društvu 193
Đorđe Radenković:
Nafta i sirovine — važni činioci u međunarodnim odnosima 207

Komentar

Jačanje Saveza komunista (Povodom Druge sednice CK SKJ) 219

Prilog

Firdus Džinić:
Delegatski sistem i interesna konfiguracija u samoupravljanju 225

Osvrt

Đorđe Popović:
Promene u savremenoj birokratiji 231

Prikazi

Vladimir Milanović:
Pero Damjanović: Tito pred temama istorije 239
Radivoje Marinković:
Dr Milan Matić: Političko predstavljanje 241
Conka Nikolić-Simončić:
Danilo Ž. Marković: Osnovi opšte sociologije 245
Zdravko Antonić:
»Prilozi za istoriju socijalizma«, br. 1—9/1964—1974. 246
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 10/74. 250

BROJ 3/1975.

Studije i članci

Veljko Vlahović:
Teze o makedonskom nacionalnom pitanju 257
Momir Stojković:
Međunarodnopravni položaj jugoslovenskih nacionalnih manjina u Italiji, Austriji i Bugarskoj 268
Bora Romić:
Pojave i tendencije u organizaciji OOUR 297
Aleksandar Bakočević:
Međunarodna aktivnost Socijalističkog saveza 310

Osvrti

Veljko Radović:
Nada u snage dobra (Izveštaj sa FEST-a 75) 317

Savremeni socijalni film

[Izbor tekstova sa simpozijuma o filmu u okviru FEST-a 75:
Vladimir Pogačić, Najdan Pašić, Mišel Siman (Pariz), Ježi Plaževski (Varšava), Rostislav Jurenjev (Moskva), Boleslav Mihalek (Varšava), Žika Bogdanović, Antonin Lim (Njujork), Šarl Ford (Pariz), Dimitrije Pisarevski (Moskva), Manuel Alkala (Madrid), Milan Đurčinov, Marsel Marten (Pariz), Milan Ranković, Enco Kara (Rim), Miroslav Pečujlić, Alber Servoni (Pariz) i Đerčem Ervin (Budimpešta)] 325

Prikazi

Damir Grubiša:
Dr Stipe Šuvar: Nacionalno i nacionalističko 387

Digitized by Google

Dušan Zdravković:
Dr Berislav Šefer: Socijalna politika i socijalna strategija 390
Jovan Gagrica:
Vanja Sutlić: Praksa rada kao znanstvena povijest 391
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 11/74. 395

BROJ 4/1975.

Studije i članci

Zoran Pjanić:
Normalna cena i obrazovanje tržišnih cena 401
Cveta Mlakar:
Sistem cena i normalna cena u našoj privredi 412
Jovan Đorđević:
Prilog teoriji avangarde 420
Vučina Vasović:
Participacija i demokratija 441
Stojan Tomić:
Institucionalni sistemi, participacija i samoupravljanje 452
Radivoje Marinković:
Ustavni koncept političkog odlučivanja 468

Prilozi

Pavel Vindišar:
Raspodela prema radu i princip solidarnosti 477
Aleksandar Petković:
Informisanje u delegatskom sistemu 492

Osvrti

Veljko Radović:
Jubilej u znaku stvaralačke neizrazitosti (Povodom Sterijinog pozorja) 507

Prikazi

Biljana Kašić:
Počeci socijalističke štampe na Balkanu 515
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 12/74. 519

BROJ 5/1975.

Tema broja: NOB i socijalistička revolucija 525
Pero Morača:
Ustanak naroda Jugoslavije 1941. 527
Fabijan Trgo:
Pobjeda nad fašizmom — pobjeda revolucije u Jugoslaviji 545
Nedim Šarac:
Revolucija i Komunistička partija Jugoslavije 556
Dušan Živković:
Klasni i revolucionarni karakter narodne vlasti 563
Miloš Prelević:
Titova misao — klasna i vojnostrategijska misao revolucije 574
Mihailo Apostolski:
Oružana sila u NOR-u — faktor stvaranja i čuvanja države 589
Fadilj Hodža:
Završne borbe za oslobođenje Kosova 603

Eseji

Radonja Vešović:
Pozdrav vijetnamskoj pobjedi 613

Prilozi

Mijat Šuković:
Klasno-politička suština samoupravnih interesnih zajednica 619
Dušan Pirec:
O nekim protivrečnostima savremenog kapitalizma 636

Osvrti

Veljko Radović:
»Veliko žarište sumnji« 645

Prikazi

Vladimir Lakićević:
Karl Korš: Radno pravo za savjete poduzeća 651
Blagoje Mujović:
Svetozar Radonjić Ras: Traganja teatrom 654

Digitized by Google

BROJ 6/1975.

Franc Cengle:
Socijalističko samoupravljanje i socijalistička revolucija 661

Studije i članci

Milka Planinc:
Suština suvremene etape samoupravljanja 671
Jure Boban:
Mjesna zajednica i društveno-političke organizacije 683
Milan Baškovič:
Republičko i pokrajinsko zakonodavstvo na osnovama novog Ustava 694
Milovan Buzadžić:
Marksova kritika otuđene političke reprezentacije 705

Prilozi

Besim Ibrahimpašić:
Lijeva heterodoksija u savremenom marksizmu 721
Dragan Bartolović:
Neki oblici politizacije crkve 734
Vladimir Stipetić:
Radna snaga i agrarna prenapučenost 747
Danilo G. Koprivica:
Problem odgovornosti kroz savezne ustave 761

Osvrti

Stanislav Stojanović:
Evropske zemlje i zemlje u razvoju 769

Prikazi

Ilija Vuković:
Dr Dragan Taškovski: O makedonskoj naciji i Kon etnogenezota na makedonskiot narod 775
Dušan Zdravković:
Dr David Dašić: Sistem i politika cena u uslovima socijalističkog samoupravljanja 777

BROJ 7—8/1975.

Studije i članci

Todo Kurtović:
Revolucija, nacionalne slobode i ravnopravnost 781
Živojin Rakočević:
Udruženi rad 806
Ksente Bogoev:
Položaj nedovoljno razvijenih republika i SAP Kosovo u razvoju Jugoslavije 825
Zvone Dragan:
Integracioni procesi, planiranje i proširena reprodukcija 842

Komentari

Zdravko Mićić:
Evropa na istorijskoj raskrsnici 853

VI konferencija Nauka i društvo«

Aleksandar Grličkov:
Međuzavisnost savremenog sveta 861
Anton Vratuša:
Saradnja kao uslov progresa 870
Rikard Lang:
Uloga nauke i transfer tehnologije 880
Jokica Hadži Vasileva:
Međunarodni faktori u socijalističkoj usmerenosti zemalja u razvoju 895
Stevo Ilić:
Naoružavanje i svetski ekonomski problemi 909

Prilozi

Mihajlo Mihelič —
Lazar Đurovski:
Opštenarodna odbrana u mesnoj zajednici 915
Miodrag Višnjić:
Delegatski sistem i društveno-politička veća 929
Zdravko Leković:
Samoupravljanje i javno informisanje 940
Dušan Babović:
Zašto radni ljudi izostaju sa zborova 953

Digitized by Google

Prikazi

Pavle Gazivoda:
Dr Fuad Muhić: SKJ i kulturno stvaralaštvo 961
Bećir Macić:
Dr Ilija Vuković: Socijalistički savez radnog naroda u političkom sistemu SFRJ 963
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 1/75. 965

BROJ 9/1975.

Studije i članci

Edvard Kardelj:
Samoupravljanje — jedna od zakonitosti u razvoju socijalizma 973
Nikola Balog:
Odnosi među osnovnim organizacijama udruženog rada u integracijama 981
Vuko Medenica:
Planiranje i udruženi rad 1004
Ivica Gretić — Ivan Vlahović:
O problemu cijena i raspodjele prema radu 1018

Komentari

Živojin Jazić:
Ministarska konferencija nesvrstanih zemalja u Limi 1040

Radnička klasa i kultura

Beno Zupančič:
Radnici i kultura 1049
Recenzije: Vukašin Mićunović, Prvoslav Ralić 1072
Diskusija: I. Laća, P. Broz, B. Gagro, M. Đurčinov, I. Perić, V. Mićunović, F. Cengle, P. Ralić, S. Musabegović, B. Zupančič 1081

Prikazi

Blagoje Mujović:
Ratko Božović: Iskušenja slobodnog vremena 1105
Vladimir Sultanović:
Dr Franjo Kožul: Politička kultura samoupravljanja 1108
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 2/75. 1111

BROJ 10/1975.

Studije

Edvard Kardelj:
Istorijski koreni nesvrstavanja 1117

Članci

Srđan Kerim:
Aktivnost nesvrstanih zemalja u izgradnji novog međunarodnog ekonomskog poretka 1152
Jakov Mrvaljević:
Uticaj tradicije u dekolonizovanim zemljama 1166
Dušan Pirec:
Zemlje u razvoju i razoružanje 1179

Komentari

Marko Vrhunec:
Proces stvaranja novog međunarodnog ekonomskog poretka 1190

Prilozi

Živko Marković:
Samoupravljanje i praktično-političko delovanje avangarde 1201
Žarko Ristić:
Socijalistički samoupravni koncept fiskalnog sistema 1212

Prikazi

Dragan Vukobratović:
Svetozar Marković: Socijalizam na Balkanu 1232
Miloje Petrović:
Muhamed Filipović: Marksizam i suvremena filozofija 1236
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu« br. 3/75. 1241

BROJ 11/1975.

Studije i članci

Radoslav Ratković:
Idejno-teorijske osnove delegatskog sistema 1247

Digitized by Google

Boško Krunić:
Savez komunista u ostvarivanju delegatskog sistema 1261
Boštjan Markič:
Delegatski sistem: od ideje ka realizaciji 1272
Radivoje Marinković:
Etatističko-birokratske opasnosti i delegatski sistem 1280
Dragomir Drašković:
Informisanje u funkciji udruženog rada 1295
Stojan Andov:
Ustavna koncepcija zajedničkog dohotka i Marksova teorija vrednosti 1307

Komentari

Stanislav Stojanović:
Informbiro i neoinformbirovština (Povodom Četrnaeste sednice Predsedništva CK SKJ) 1324

Prilozi

Mahmut Bakali:
Klasna, nacionalna i humanistička osnova samoupravljanja 1333
Ilija Nikezić:
Opštenarodna odbrana i društvena samozaštita i Savez komunista 1339
Dragomir Filipović:
Permanentno obrazovanje i udruženi rad 1353
Aleksandra Kornhauser
Istraživačka delatnost — ukrasni dodatak ili potreba i sastojak udruženog rada? 1364

Prikazi

Ibrahim Bakić:
Edvard Kardelj: Nacija i međunarodni odnosi 1373
Veljko Radović:
Milo Kralj: Kultura svakodnevno 1376
Vladimir Milanović:
Dr Živan Tanić: Seljaci na evropskim raskrsnicama 1379
Đorđe Popović:
»Marksistička misao«, br. 1 i 2/75. 1382
Drago Radonjić:
»Praksa«, br. 5—6/75. 1385

BROJ 12/1975.

Studije i članci

Vojan Rus:
Nesvrstavanje i socijalistički preobražaj čovečanstva 1391
Miodrag Zečević —
Nikola Stefanović:
Delegatske skupštine društveno-političkih zajednica 1411
Nikola Čingo:
Makedonci i prvi popis stanovništva u otečestvenofrontovskoj Bugarskoj 1428
Boris Majer:
Međurepublička kulturna saradnja i književnost 1444

Prilozi

Vojislav Stanovčić:
Karakteristike prvih fašističkih programa 1458

Osvrti

Živko Marković:
Funkcionisanje delegatskog sistema (Povodom savetovanja u Cavtatu) 1477
Slobodan Inić:
Birokratija na Parkinsonov način (Promišljanje povodom studije »Parkinsonov zakon i druge studije o administraciji«) 1485

Prikazi

Vlado Strugar:
Mihailo Apostolski: Izbor 1493
Miloje Petrović:
Abdulah Šarčević: Kriza svijeta i istina 1496
Radoslav S. Stevanović:
Dragoljub Č. Simonović:
Uključivanje zemljoradnika u samoupravne odnose 1499
Esat Stavileci:
»Perparimi«, br. 1, 2 i 3/75. 1502
Svetislav Stojakov:
»Savremenost«, br. 5/75. 1505
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 4/75. 1508
Registar za 1975. godinu 1513

Digitized by Google

BROJ 1/1976.

Studije i članci

Veselin Đuranović:
Aktuelna pitanja društveno-ekonomskog razvoja Crne Gore u savremenim uslovima 3

Milan Milutinović:
Društvena samozaštita kao teorija, politika i praksa zaštite našeg društva 25

Vladimir Milanović:
Svest građana kao faktor društvene samozaštite 44

Vladimir Milić:
Teorije otuđenja u savremenom društvu 58

Komentari

Marko Vrhunec:
Pariska konferencija o međunarodnoj ekonomskoj saradnji 80

Prilozi

Tone Krašovec:
Multinacionalne kompanije nekad i sad 88

Ernest Petrič:
Multinacionalne kompanije i transfer tehnologije 105

Boris Verbič:
Blagoslov i prokletstvo (Multinacionalne kompanije i EZZ) 114

Predrag Jovanović Gavrilović:
Elementi novog svetskog ekonomskog poretka 120

Strani autori

Joachim Petzold:
Monopolistički kapital i fašistička ideologija 129

Prikazi

Žarko Bulajić:
Ekonomski leksikon 143

Ljubomir Jakimovski:
Angel Čemerski: Sojuzot na komunistite vo borba za novi odnosi 144

Prvoslav Ralić:
Savremeni marksizam — geneza, struktura, problemi 147

Milica Bodrožić:
Milan M. Miladinović: O samoupravnom moralu 151

Aleksandar Sekulović:
Palmiro Togliati: Lezioni sul fascismo 153

Joco Klopčič:
»Teorija in praksa«, br. 1—10/75. 158

Ibrahim Bakić:
»Opredjeljenja«, br. 10—11/75. 161

Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 5—6/75. 164

BROJ 2/1976.

Studije i članci

Jovan Raičević:
Neki problemi idejno-teorijske izgradnje Saveza komunista 171

Zorica Priklmajer-Tomanović:
Ka »istorijskom susretu« komunista i socijalista 189

Mirjana Janković:
Osavremenjivanje koncepcije savezništva 206

Stojan Andov:
Pretpostavke procesa proizvodnje robe u OOUR 218

Časlav Strahinjić:
Smisao i značaj samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora 237

Komentari

Nisim Konfino:
Politika ekonomskog i socijalnog razvoja Jugoslavije u 1976. godini 257

Nikola Vitorović:
Kongres KP Francuske — nagoveštaj krupnih promena 265

Iz prakse Saveza komunista

Dragan Gligorić:
Iskustva i problemi u primeni Statuta u Savezu komunista Srbije 270

Digitized by Google

Prilozi

Dušan Čalić:
Multinacionalne kompanije i oblici njihovih pritisaka na druge zemlje 283

Osvrti

Veljko Radović:
Posljedice težnje za totalnom informativnošću (Povodom VI Međunarodnog filmskog festivala u Beogradu) 293

Prikazi

Vladimir Milanović:
Dr Milan Ranković: Umetnost i marksizam 304
Desanka Ikić:
Dr Zlata Grebo: Čovjek, rađanje i društvo 308
Miloje Petrović:
Vujadin Jokić: Filozofske i književno-kritičke rasprave 311
Đ. Piljević:
Istorija Beograda 313
Svetislav Stojakov:
»Savremenost«, br. 6/75. 316
Drago Radonjić:
»Praksa«, br. 7—8/75. 318
Nijaz Duraković:
»Pregled« i »Survey« 1975. 319
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 7—8/75. 322

BROJ 3/1976.

Studije i članci

Dragomir Vojnić:
Sistem akumulacije i raspodjela dohotka u socijalističkom samoupravnom društvu 329
Boris Iljenko:
Interes zajedništva i kulturna politika 345
Blažo Nikolovski:
Internacionalizam u delima Marksa, Engelsa i Lenjina 363

Strani autori

Martin Nikolaus:
Nepoznati Marks 383

Simpozijum — FEST 76

Žena na filmu (Pišu: R. M'Bow, J. Ribnikar, V. Volman, J. Plaževski, R. Šuklje, T. Frelih, R. Munitić, G. Dolmatovska, K. Habernol, R. Holovej, A. Štaka, O. Bihalji-Merin, M. Aleč-ković, M. Đurčinov i B. Drašković) 405

Prikazi

Vasil Grivčev:
Dr Jovan Stojanovski: Prelivanje na narodniot dohod preku pazarniot mehanizam vo Jugoslavija 468
Geza Juhász:
Jovan Veselinov Žarko: Az autonóm Vajdaság születése 471
Jovan Gagrica:
Prvoslav Ralić: Duhovnost i rad 474
Dragomir Filipović:
Dr Kasim Trnka: Samoupravljanje u visokom školstvu u Bosni i Hercegovini. Rezultati istraživanja 477
Živorad Đorđević:
»Marksistička misao«, br. 1/76. 480
Joco Klopčič:
»Teorija in praksa«, br. 11—12/75. i 1—2/76. 482
Žarko Milošević:
»Aktuelna pitanja socijalizma«, br. 1—12/75. 484
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 9/75. 487

BROJ 4/1976.

Studije i članci

Edvard Kardelj:
Idejna, društveno-ekonomska i politička opredeljenja Nacrta zakona o udruženom radu 493
Dragutin V. Marsenić:
Društveno-ekonomski karakter i oblici samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja 514

Digitized by Google

Milan Aleksić:
Sistem i politika ekonomskih odnosa s inostranstvom 533
Zorica Priklmajer-Tomanović:
Strategija Komunističke partije Francuske u borbi za socijalizam 549
Mirjana Janković:
Promene u strategiji italijanskih komunista 570

Prilozi

Miloje Petrović:
Kritika Blohove kritike staljinizma 590
Pajazit Nuši:
Kvalitativne promene u kulturnoj emancipaciji albanske narodnosti u Jugoslaviji 615

Osvrti

Veljko Radović:
Posredna podrška osrednjosti (Povodom 23. festivala Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma u Beogradu) 627

Prikazi

Mile Pavlin:
Boris Ziherl: Včeraj in danes 641
Vladimir Sultanović:
Todo Kurtović: Idejni rad i politička praksa 644
Nikola Čingo:
Vanđa Čašule: Od priznavanje do negiranje (Bugarski stavovi po makedonskoto prašanje) 648
Dragutin Šolajić:
Dr Čedomir Štrbac: Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemlja 650
Vladimir Milanović:
Savremena filozofija 653
Miloš Mijanović:
Dušan M. Savićević: Povratno obrazovanje i udruženi rad 656
Drago Radonjić:
»Praksa«, br. 1/76. 658
Sonja Grkovska:
»Pogledi«, br. 8/75. 660
Đura Laćak:
»Svetlosc« 1975. 663
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 10/75. 665

BROJ 5/1976.

Studije i članci

Todo Kurtović:
Jedinstvo, aktuelnost i značaj idejne akcije 671
Jovan Raičević:
Od dogmatizma ka ideološkom monopolu 685
Kiro Hadži Vasilev:
Diktatura proletarijata i njen razvoj u našem društvu 715
Najdan Pašić:
Aktuelnost Lenjinove »Države i revolucije« 736
Radovan Vukadinović:
O kontinuitetu Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji 751
Peter Jambrek:
Dimenzije i uslovi klasne strukture društva 761

Prilozi

Kasim Trnka:
Ostvarivanje samoupravnog koncepta reforme visokog školstva u SR Bosni i Hercegovini 777

Strani autori

Akira Kudo:
Sadašnja ekonomska situacija u Japanu 794

Osvrti

Veljko Radović:
Sterija naših dana i druge teme (Povodom 21. Jugoslovenskih pozorišnih igara u Novom Sadu) 804

Prikazi

Dragomir Drašković:
Edvard Kardelj i Miroslav Krleža: Tito i Savez komunista Jugoslavije 813
Ljubomir Jakimovski:
Stane Dolanc: SKJ i socijalističkoto samoupravuvanje 815

Digitized by Google

Slobodan Inić:
Živko Marković: Samoupravljanje i avangarda 818
Živorad Đorđević:
Demokratski centralizam u teoriji i praksi SKJ 820
Milan M. Miladinović:
Dr Petar Kačavenda: SKOJ i omladina u NOV i POJ 1941—1945. 822
Svetislav Stojakov:
»Savremenost«, br. 1/76. i 2/76. 824
Esat Stavileci:
»Obeležja« 1975. 827
Dragoljub Moračić:
»Përparimi«, br. 4/75. i 5/75. 830
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 11/75. 832

BROJ 6/1976.

Tema broja:
Socijaldemokratija danas
Branko Pribićević:
Mesto, položaj i uticaj savremene socijaldemokratije 840
Brana Smiljanić:
Savremene socijaldemokratske koncepcije o društvenom preobražaju 862
Brana Marković:
Zapadnoevropska socijaldemokratija i međunarodni odnosi 871
Arsen Jovanović:
Socijalistička internacionala i odnosi unutar socijaldemokratije 887
Zorica Priklmajer-Tomanović:
Mogućnosti dijaloga komunista i socijaldemokrata (Diskusija: D. Pirec, B. Marković, Đ. Radenković, D. Vidić, B. Smiljanić, M. Marković, B. Pribićević, A. Grličkov i B. Caratan) 903

Prilozi

Ivan Kristan:
Razvoj jugoslovenske federacije 940
Branislav Šoškić:
Ekonomska politika zaposlenosti i stabilizacija 962

Osvrti

Prvoslav Ralić:
Kriteriji revolucionarnosti danas 985

Prikazi

Đurica Labović:
Trideset godina socijalističke Jugoslavije 996
Mile Pavlin:
Boris Kidrič: Zbrano delo, knj. IV 998
Drago Radonjić:
Veljko Milatović: Tokovi revolucije 1000
Blažo Nikolovski:
Oružane borbe makedonskog naroda od VI do XX veka 1003
Vera Pilić:
Dr Dušan Čalić: Aktuelni problemi razvoja samoupravnog društva u SFRJ 1004
Damir Grubiša:
Dr Ivan Perić: Suvremeni hrvatski nacionalizam — izvori i izrazi 1006
Jordan Jovanovski:
»Pogledi«, br. 1—2/76. 1008
Jan Kmeć:
»Nový život«, 1975. 1010
Inoslav Bešker:
»Naše teme«, 1975. 1012
Aurora Rotariu-Planjanin:
»Lumina«, 1975. 1014
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 12/75. 1016

BROJ 7—8/1976.

Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope 1021

Tema broja (I):
Pokret nesvrstanih
Miljan Komatina:
Nesvrstanost — nastanak, uspon i bilans 1032
Ranko Petković:
Nesvrstane zemlje i novi sistem međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa 1050
Vlado Benko:
Miroljubiva koegzistencija, nesvrstanost i socijalizam 1069

Digitized by Google

Marko Vrhunec:
Ekonomska strategija nesvrstanosti 1084
Krsto Bulajić:
Transfer tehnologije kao faktor ubrzanog razvoja zemalja u razvoju 1098
Ljubiša Adamović:
Neki ekonomski aspekti nesvrstavanja 1109
P. R. Čari (Indija):
Nesvrstanost i međunarodna bezbednost 1119
Jogendra Duraisvami:
(Šri Lanka)
Nesvrstanima su potrebni jedinstvo i zajednički ciljevi 1130
Mohamed Aziz Naim:
(Avganistan)
Uloga nesvrstanih zemalja u sadašnjoj svetskoj situaciji 1134
Adekunle Ajala:
(Nigerija)
Afrika u svetu koji se menja 1137
S. Gopal:
(Indija)
Nesvrstanost je prirodni izraz nekada podjarmljenih naroda 1146

Tema broja (II):
Udruženi rad
Živojin Rakočević:
Osnovni egzistencijalni oblik udruživanja rada i zakoni društvene reprodukcije 1152
Hamdija Pozderac:
Ostvarivanje dominantne uloge radničke klase u društvu 1176
Dragomir Vojnić:
Proširena reprodukcija i funkcija cilja u udruženom radu 1185
Aleksandar Bajt
Društvena svojina u Nacrtu o udruženom radu 1192
Živko K. Kostić:
Definisanje rada kao kriterijuma u regulisanju odnosa u udruženom radu 1202
Bogdan Pilić:
Udruženi rad, opština i proširena reprodukcija 1212
Marijan Korošić:
Elementi sistema raspodjele 1223

Prikazi
Živorad Đorđević:
Indira Gandi: Izabrana dela 1228
Slobodan Inić:
Strategije socijalizma: 1230
Momir Stojković:
Skupovi nesvrstanih zemalja 1961—1974. 1233
Husein Kapić:
Aleksandar Novačić i Miodrag Đukić: Nesvrstani od Beograda do Kolomba 1236
Žarko Ristić:
Evropske zemlje i zemlje u razvoju — borba za nove međunarodne ekonomske odnose 1239
Jakov Mrvaljević:
Dr Novica Blagojević: Ekonomska uloga države u nerazvijenim afričkim zemljama 1241
Zoran Stanojević:
»Međunarodni radnički pokret«, 1975. 1244
Ana Damian:
»Međunarodni problemi«, 1975. 1248

BROJ 9/1976.

Studije i članci
Ivan Maksimović:
Društvena svojina i udruženi rad 1253
Dragutin V. Marsenić:
Uloga društveno-političkih zajednica u obezbeđivanju jedinstva privrednog sistema 1261
Stojan T. Tomić:
Politička i ljudska emancipacija u Nacrtu zakona o udruženom radu 1279
Dušan Jovanović:
Samoupravni sporazumi o osnovama planova organizacija udruženog rada 1295
Dušan Ičević:
Tehnobirokratija, nacija i nacionalizam 1307

Komentari
Ranko Petković:
Peta konferencija nesvrstanih u Kolombu 1321

Digitized by Google

Prilozi

Karl Marks:
Proizvodni i neproizvodni rad 1337
Ivan Kristan:
Razvitak jugoslovenske federacije 1348
Branko Caratan:
Staljinov pragmatski etatizam 1371

Prikazi

Gojko Stanič:
Vida Tomšič: Ženska — delo — družina — družba 1395
Vlado Strugar:
Bogdan Krizman: Vanjska politika jugoslovenske države 1918—1941. 1397
Petar Stanišić:
Dr Vasil Grivčev: Inflacija u SFRJ 1399
Jovan Gagrica:
Kultura i umjetnost u NOB i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj 1401
Nikola Čingo:
Vangel Ajanovski-Oče: Egejski buri 1404
Sándor Mészáros:
Munkásélet (Radnički život) 1406
Josip Matušek:
»Přehled«, IX/75. 1408
Žarko Milošević:
»Macedonian Review«, No 1/76. 1411
Đura Laćak:
»Svetlosc«, čsl. 1 i 2/76. 1413
Nenad I. Kecmanović:
»Pregled«, br. 1—6/76. 1416

BROJ 10/1976.

Međunarodna tribina:
»Socijalizam u savremenom svetu« 1421
Nikolas Poulantzas (Pariz):
Savremene transformacije države, politička kriza i kriza države 1423
Lucio Libertini (Rim):
Demokratija i socijalizam u zemljama razvijenog kapitalizma 1449
Elmar Altvater (Zapadni Berlin):
Socijalističke tendencije u kapitalističkim zemljama Zapadne Evrope 1464
Anouar Abdel-Malek (Pariz):
Prodor socijalističke misli — Pretpostavke — 1476
Ele Alenius (Helsinki):
Demokratski put socijalističkog preobražaja u Finskoj 1490
Monty Johnstone (London):
Socijalizam i demokratsko sprovođenje političke moći 1499
Fuad Mursi (Kairo):
Kriza Naserove socijalističke formule 1505
Francisco Bustelo (Madrid):
Od kapitalizma do socijalizma (Beleška o španskom slučaju) 1515
Miroslav Pečujlić:
Revolucije ne idu pravolinijski 1519
Muhamed Filipović:
Socijalizam i pitanje strategije borbe za socijalizam u savremenom svijetu 1542
Budislav Šoškić:
Radnička klasa i Savez komunista u sistemu socijalističkog samoupravljanja 1553
Najdan Pašić:
Socijalistička demokratija i društveno oslobođenje rada 1565
Miladin Korać:
Dileme i razvoj robne proizvodnje u socijalizmu 1580
Dančo Zografski
Borba za nacionalnu slobodu i socijalistički razvoj u savremenom svetu 1588
Dušan Pirec:
Kriza kapitalizma i neophodnost borbe za nove međunarodne ekonomske odnose 1601
Božidar Debenjak:
Samoupravni socijalizam i humanističke perspektive 1618

BROJ 11/1976.

Međunarodna tribina:
»Socijalizam u savremenom svetu«
Dušan Popović:
Marksizam — celovita spoznaja istorijskog kretanja 1629

Digitized by Google

Jurij Krasin (Moskva):
Problemi strategije jedinstva socijalističkih i demokratskih snaga u savremenom revolucionarnom procesu 1637
Lelio Basso (Rim):
Socijalistički sadržaj antikolonijalne i antiimperijalističke revolucije u našoj epohi 1644
Pierre Joye (Brisel):
Protivrečnosti i transformacije savremenog kapitalizma i problemi revolucionarne strategije socijalističkih snaga 1654
Theotonio dos Santos (Meksiko Siti):
Socijalizam i fašizam u Latinskoj Americi danas 1666
Emmanuel Arghiri (Pariz):
Socijalistički projekt u dezintegrisanom kapitalističkom svetu 1683
Branko Pribićević:
Razvijeno kapitalističko društvo, radnička klasa i socijalizam 1698

Diskusija

Vladimir Bakarić:
O koncepciji udruženog rada i dohotka 1718
Aleksandar Grličkov:
Međunarodni uslovi i strategija borbe za socijalizam 1723
Josip Vrhovec:
Marksističko zasnivanje strategije socijalističke prakse 1728
Vjekoslav Mikecin:
Socijalizam i problemi teorije revolucije 1731
Adolf Bibič:
Protivrečnosti interesa u socijalističkom društvu 1740
Petre Georgijevski:
O društvenim protivrečnostima u socijalizmu 1742
Stipe Šuvar:
O različnim kvalifikacijama što je socijalizam danas 1747
Radovan Radonjić:
Pretpostavke izrastanja radničke klase u odlučujuću društvenu snagu 1752
Milivoj Oreb:
O diktaturi proletarijata i krizi savremene države 1755
Živojin Rakočević:
Fiziologija savremenog kapitalizma: promenjene tehnološke, organizacione i finansijske dispozicije za industrijski kapital 1759
Hasan Hadžiomerović:
Marksistička misao mora odgovarati na savremene probleme 1765
Ivan Kristan:
Samoupravljanje i participacija u svetlosti razvoja socijalizma 1768
Milenko Marković:
Revolucionarna strategija i internacionalizam u savremenim uslovima 1772

Prikazi

Žarko Milošević:
Konferencija komunističkih i radničkih partija Evrope 1777
Vladimir Lakićević:
Kim Il Sung: Ideja Đuče i ponovno ujedinjenje Koreje 1780
Lorenzo Vidotto:
Giacomo Scotti — Luciano Giuricin: Rossa una stella 1783
Damir Grubiša:
Dr Stojan T. Tomić: Profesionalizam u politici 1786
Nikola Čingo:
Izvori za Osloboditelnata vojna i Revolucija vo Makedonija 1941—1945. 1788
Slobodan Inić:
Smilja Tartalja: Skriveni krug 1791
Vladimir Milanović:
Dr Rade Aleksić: Dijalektika socijalizma 1792
Bejto Novobrdali:
»Çevren«, No 1—10 1796
Jordan Jovanovski:
»Pogledi«, br. 3 i 4—5/76. 1799
Vlado Kostelnik:
»Nova dumka«, čsl. 11 i 12 1801
Mirko Prelas:
»Pogledi«, br. 18 1804
Nenad I. Kecmanović:
»Opredjeljenja«, br. 1—7/76. 1806
Joco Klopčič:
»Teorija in praksa«, št. 3—4, 5—6, 7—8/76. 1808
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 1/76. 1811

Digitized by Google

BROJ 12/1976.

Studije i članci

Edvard Kardelj:
Savez komunista treba da bude prisutan svuda gde samoupravljači odlučuju 1817
Josip Vrhovec:
Marksističko obrazovanje i idejno-političko osposobljavanje komunista 1830
Todo Kurtović:
Ideološki rad treba stalno da osposobljava radnog čoveka samoupravljača 1842
Ilijaz Kurteši:
Zakon o udruženom radu — izraz naših revolucionarnih saznanja i prakse 1856
Predrag Radenović:
Nove mogućnosti razvitka osnovne organizacije udruženog rada 1870
Miodrag Zečević:
Klasifikacija slobodnih oblika udruživanja radnih ljudi i građana 1886

Prilozi

Anđelka Milić:
Značaj i osnovne pretpostavke empirijskog istraživanja svesti članova SK 1898
Zeki Bejtulahu:
Jedinstveno tržište i dohodak i samoupravno dogovaranje 1914
Ljubomir Paligorić:
Revolucionarne pouke iz čileanske drame 1925

Osvrti

Veljko Radović:
Novo pozorište i jedinstveni duh ljudske zajednice 1937
Vladimir Milanović:
O socijalističkoj etici 1952

Prikazi

Živorad Đorđević:
Santjago Kariljo: Na redu je Španija 1962
Tomislav Ketig:
Jovan Popović: Teme revolucije 1964
Nenad I. Kecmanović:
Branko Mikulić: Za šta a protiv čega 1967
Ljubomir Jakimovski:
Jure Bilić: Revolucija i politika 1970
Jelena Stupar:
Reči i dela 1973
Žarko Milošević:
The Epic of Ilinden (Ilindenska epopeja) 1976
Damir Grubiša:
Dr Stipe Šuvar: Lijevo i deno ili desno i lijevo 1979
Vanek Šiftar:
Dr Rudi Kyovsky i dr Aleksander Radovan: Konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela 1981
Drago Radonjić:
»Praksa«, br. 2 i 3—4/76. 1983
Bogoljub Ilijev:
»Most«, kn. 39 1986
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 2—3/76. 1988
Registar za 1976. godinu 1993

BROJ 1/1977.

Studije i članci

Aleksandar Grličkov:
Nacionalno i internacionalno 3
Ivo Paić:
Filozofija između nepovijesnog kategorijskog konstruktivizma i autoriteta rada 28
Duško Popovski:
Samoupravljanje i idejno osposobljavanje komunista 49
Nikola Balog:
Načelo slobodne razmene rada i njegova primena 65
Dragutin V. Marsenić:
Institucionalni oblici raspodele dohotka u našem privrednom sistemu 80

Prilozi

Sava Živanov:
Sovjetska radnička klasa 105
Jokica Hadži Vasileva:
Karakteristike političkog organizovanja u Africi 125

Digitized by Google

Branislav Vuković:
Narodni pokreti u nekim zemljama Afrike 137

Savremena društvena misao

Antonio Rubbi
Novi internacionalizam 146

Osvrti

Veljko Radović:
Živa misao Miroslava Krleže 152

Prikazi

Zoran Marković:
Dr Bojana Tadić: Nesvrstanost u teoriji i praksi međunarodnih odnosa 156
Vojo Rajčević:
Milica Damjanović: Napredni pokret studenata Beogradskog univerziteta I—II 158
Nenad I. Kecmanović:
Dr Predrag Radenović i Živko Surčulija: Marksizam i samoupravljanje 163
Borisav Lazarević:
Dr Bogdan Trifunović: Francuska levica i samoupravljanje 165
Dragiša Maksimović:
Reviews of National Science Policy — Yugoslavia 168
Franjo Kožul:
Dr Safet Šerifović: Naučno-tehnički progres i društveno-ekonomski razvoj 171
Jovan Gagrica:
Dr France Vreg: Opštestveno komuniciranje 174
Dragoljub Moračić:
»Përparimi«, br. 1, 2 i 3/76. 176
Đura Lačak:
»Svetlosc«, čsl. 3 i 4/76. 178
Živorad Đorđević:
»Marksistička misao«, br. 6/76. 180

BROJ 2/1977.

Tema broja:
Produktivnst rada: 185
Mika Špiljak:
Sindikati i produktivnost rada 187
Rade Galeb:
Društvena akcija na povećanju produktivnosti rada 193
Dragomir Vojnić:
Društvena produktivnost rada i efikasnost privređivanja 200
Miloš Sinđić:
Produktivnost i organizacija rada 210
Ivo Vinski:
Kretanje produktivnosti rada u Jugoslaviji 222
Dragutin Radunović:
Produktivnost rada u našoj privredi 228
Mirjana Pavlović:
Samoupravno planiranje i produktivnost rada 244
Živko Marković:
Samoupravna organizacija radnog procesa i društvena organizacija rada 253
Petar Stanišić:
Regionalni aspekt produktivnosti rada u Jugoslaviji 264
Risto Vukčević:
Produktivnost rada i zapošljavanje kao komplementarni faktori privrednog razvoja 273

Prilozi

Dragan Taškovski:
Koreni velikobugarskog nacionalizma 283
Milo Bošković:
Položaj slovenačke i hrvatske manjine u Austriji 305

Osvrti

Veljko Radović:
Svijet u očekivanju promjene 326

Prikazi

Kamber Avdiu:
Tito na Kosovu 337
Kasim Suljević:
Todo Kurtović: Komunisti i nacionalne slobode 339
Žarko Milošević:
Socijalistička Republika Makedonija 342
Laslo Rehak:
Ištvan Seli: Nacionalna književnost — književnost narodnosti 345

Digitized by Google

Mile Pavlin:
Slovenija 1945—1975. 348
Mirko Prelas:
»Pogledi«, br. 19 351
Bogoljub Ilijev:
»Most«, kn. 41 353
Jindřich Stanja:
»Jednota« 1976. 356
Drago Radonjić:
»Praksa«, br. 5 i 6/76. 358
Nenad I. Kecmanović:
»Pregled«, br. 7—8, 9, 10 i 11—12/76. 361

BROJ 3/1977.

Studije i članci

Kiro Gligorov:
Samoupravno organizovanje udruženog rada 367
Jozo Bakalar:
Sistem i društvena kontrola cijena 386
Aleksandar Bajt:
Društvena svojina u Ustavu i Zakonu o udruženom radu 410
Prvoslav Ralić:
Socijalizam pred alternativama koje nameću nove ljudske potrebe 428

Prilozi

Dragomir Drašković:
Metod rada kao konkretno-istorijsko potvrđivanje avangarde 446
Iko Mirković:
Boračka organizacija i delegatski sistem 462

Simpozijum — FEST 77

Film i mladi
(Pišu: Miloš Ilić, Arthur Gillet, Breda Pavlič, Ronald Holloway, Aleksandar Karaganov, Kurt Habernol, Wojcieh Wierzewski i Claudio Trionfera) 473

Osvrti

Veljko Radović:
Stvarnost viđena izdaleka 514

Prikazi

Žarko Milošević:
Peta konferencija nesvrstanih zemalja u Kolombu 524
Nenad I. Kecmanović:
Džemal Bijedić: Samoupravljanje kao zahtjev i praksa 526
Milan Mali:
Dušan Popović: Za revolucionarni kurs SKJ 529
Živorad Đorđević:
Dr Miodrag Zečević: Društvene organizacije i udruženja 532
Radoslav S. Stevanović:
Dr M. Novak i dr Ž. Popović: Razvojna politika 534
Vladimir Milanović:
Boris Majer: Strukturalizam 536
Nikola Saveljić:
Književna kritika i njena društvena funkcija 540
Miloš Mijanović:
Permanentno obrazovanje 542
Bejto Novobrdali:
»Çevren«, No 11 544
Jordan Jovanovski:
»Pogledi«, br. 6 i 7—8/76. 546
Joco Klopčič:
»Teorija in praksa«, št. 9—10, 11 i 12/76. 548

BROJ 4/1977.

Tema broja:

Novi međunarodni ekonomski poredak

Tomislav Popović:
Polazne osnove koncepcije novog međunarodnog ekonomskog poretka 555
Rikard Štajner:
Refleksije o novom ekonomskom poretku 581
Dušan Pirec:
Teorijsko-metodološki pristup NMEP-u 598
Zoran Trputec:
Novi i »novi« međunarodni ekonomski poredak 620
Džemal Hatibović:
Nova strategija privrednog razvoja u funkciji izgradnje NMEP 631

Digitized by Google

Dušan Čalić:
Novi ekonomski poredak — etapa zakonomjernog razvoja svjetske privrede 636
Ivo Fabinc:
Kriterijum progresivnosti protiv dominacije i eksploatacije u međunarodnim ekonomskim odnosima 648
Milan Vojnović:
Kontrola transnacionalnih korporacija — bitan element NMEP 655
Slobodan Ristić:
Transfer tehnologije i uspostavljanje NMEP-a 674
Miodrag Stojiljković:
Prilaz ZUR procesu izgrađivanja novog sistema međunarodnih monetarnih odnosa 684
Oskar Kovač:
Međusobna saradnja zemalja u razvoju 693
Boris Cizelj:
Teorijska osnova i osvrt na ekonomsku saradnju i regionalnu integraciju zemalja u razvoju 706
Jelica Minić —
Blagoje Babić:
Oblici međusobne ekonomske saradnje zemalja u razvoju 715
Darko Bekić:
Jugoslavija u novom ekonomskom poretku — slučaj Integralnog programa sirovina 725

Prikazi

Žarko Milošević:
Afrika i socijalizam. Panorama socijalističkih opredeljenja u zemljama Crne Afrike 745
Vlado Benko:
Vojan Rus: Izvori in temelji neuvrščenosti 749
Vlado Strugar:
Gligor Todorovski:
Okupacijata na zapadna Makedonija 751
Miloje Petrović:
»Dijalog«, br. 1/77. 754

BROJ 5/1977.

Tema broja:
Titovo revolucionarno delo i misao

Vladimir Bakarić:
U Titovom vremenu i na Titovom putu 763
Edvard Kardelj:
Tito i Komunistička partija Jugoslavije 775
Nikola Ljubičić:
Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana 811
Jovan Raičević:
Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje 833
Miloš Minić:
Tito — neimar pokreta nesvrstanosti 867
Stanislav Stojanović:
Tito i odnosi u međunarodnom radničkom pokretu 882
Budislav Šoškić:
Titova koncepcija organizovanja narodnih masa 893

Prilozi

Pero Damjanović:
Josip Broz Tito (Biografski prilog) 934
Slobodan Nešović:
Strani državnici o Titu 969
Tito — počasni član akademija nauka i umetnosti naroda Jugoslavije 985

BROJ 6/1977.

Studije i članci

Aleksandar Grličkov:
U susret Jedanaestom kongresu Saveza komunista Jugoslavije 1011
Ivo Paić:
Bit djelovanja i revolucionarno mišljenje 1038
Jovan Đorđević:
Višedimenzionalnost samoupravne ideje i prakse 1060
Stojan Andov
Kako pristupiti istraživanju društvene svojine 1073
Radovan Vukadinović:
Evropska sigurnost i suradnja 1088

Digitized by Google

Jovan Raičević:
Bugarski »popravljači« istorije drugog svetskog rata 1110

Prilozi

Dragiša Maksimović:
Istraživački rad kao faktor razvoja u privredi 1152
Đoko Tozi:
Promene i tendencije u socijalnoj strukturi SKJ 1168

Osvrti

Veljko Radović:
Prevlast »opštih mjesta« 1179

Prikazi

Bogdan Gvozdenović:
Josip Broz Tito: O liku komuniste 1188
Janko Sabadoš:
Josip Broz Tito: O nacionalnom pitanju 1191
Blagoje Mujović:
Tito o samoupravljanju 1194
Dušan Dozet:
Josip Broz Tito: Govor prilikom promovisanja za doktora vojnih nauka 1197
Jordan Jovanovski:
Josip Broz Tito: Za opštonarodnata odbrana 1200
Živorad Đorđević:
Tito o privredi 1202
Mile Pavlin:
Edvard Kardelj: Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka 1205
Vojo Rajčević:
Mihael Sobolevski: Ogulinski proces Josipu Brozu 1208
Žarko Milošević:
»Aktuelna pitanja socijalizma« 1976. 1209

BROJ 7—8/1977.

Savez komunista i politički sistem 1215

Studije i članci

Mirko Popović:
Sistem socijalističke samoupravne demokratije i uloga Saveza komunista Jugoslavije 1223
Živojin Rakočević:
Udruženi radnik i društvena reprodukcija 1239
Časlav Strahinjić:
Zakon o udruženom radu i poslovodna funkcija 1272
Hajredin Hodža:
Razvoj Kosova i ostvarenje nacionalne ravnopravnosti 1292
Milenko Marković:
»Univerzalni model« i različitost puteva socijalizma 1311
Branko Pribićević:
Revolucionarni pokret i postrevolucionarni poredak 1321

Novi međunarodni ekonomski poredak

Janez Stanovnik:
Sedam principa novog međunarodnog ekonomskog poretka 1339
M. Dowidar (Egipat):
Strategija oslanjanja na sopstvene snage i novi međunarodni ekonomski poredak 1345
Idriss Jazairy (Alžir):
Novi međunarodni poredak i pravo 1359
Tamás Szentes (Mađarska):
Neki pogledi na strategiju razvoja i NMEP 1368

Prilozi

Dušan Čalić:
Mitiviranost omladine za socijalističko samoupravljanje 1380
Ruža First-Dilić:
Žena u socijalističkom razvoju poljoprivrede 1392

Osvrti

Gordana Konstantinović:
Stare i nove protivrečnosti savremenog kapitalizma 1406
Boris Iljenko:
Komunikacija informacija i društveni interesi 1422

Prikazi

Nenad Kecmanović:
Tito o radničkoj klasi 1428
Žarko Milošević:
Jugoslavija i evropska bezbednost i saradnja 1430

Digitized by Google

Ibrahim Bakić:
P. Morača, dr D. Bilandžić, dr S. Stojanović: Istorija SKJ 1433
Slobodan Inić:
Dr I. Očak i J. Popović: Končar — sekretar Partije 1435
Đurica Labović:
Krv i život za slobodu 1437
Nikola Popović:
Dr Stojan Kesić: Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine 1438
Vladimir Milanović:
Živomir Spasić: Crveni barjak u Kragujevcu 1442
Boris Majer:
Dr Vojan Rus: Etika in socijalizem 1443
Miloje Petrović:
Aldo Zanardo: Filizofija i socijalizam 1448
Živorad Đorđević:
Marksistička teorija o društvu 1450
Partizan Šuperka:
Ali Dida: Studije iz društvenih nauka 1452
Pavle Gazivoda:
Dr Dušan M. Savićević: Teorija i metodika marksističkog odgoja i obrazovanja odraslih 1454
Jordan Jovanovski:
Mr Risto Kartalov: Opštestveno-ekonomskite promeni i tendencii vo zemjodelstvoto vo Polog 1456
Radoslav S. Stevanović:
Dr Dragutin Radunović: Tržišna politika organizacija udruženog rada 1458
Jan Kmeć:
»Nový život« 1976. 1460
Drago Radonjić:
»Praksa«, br. 1/77. 1463

BROJ 9/1977.

Tema broja:

Socijalizam i politički sistemi

Dušan Popović:
Osnovni pravci razvitka političkog sistema 1475
Lucio Libertini (Italija):
Demokratija i pluralizam u socijalističkim političkim sistemima 1486
Jovan Đorđević:
Geneza i razvitak političkog sistema socijalističke Jugoslavije 1499
C. H. Hermansson (Švedska):
Model dualističkog sistema 1517
Wolfgang Fritz Haug:
(SR Nemačka)
O dijalektici društvene baze i političke nadgradnje u socijalizmu 1523
Kiro Hadži Vasilev:
Politički sistem radničke klase i nacionalni odnosi 1532
Pablo Gonzales Casanova:
(Meksiko)
Politički sistemi i borba za socijalizam u Latinskoj Americi 1546
Najdan Pašić:
Klasni interesi, država i demokratija 1561
Lelio Basso (Italija):
Demokratija i socijalizam u Zapadnoj Evropi 1577
Pierre Joye (Belgija):
Problemi države i perspektive samoupravljanja u kapitalističkim državama 1594
Fouad Moursi (Egipat):
Nerešen problem demokratije u postkolonijalnim državama 1604
Robert Chapuis (Francuska):
Samoupravljanje i uloga države 1615
Ćazim Sadiković:
O značaju samoupravljanja za razvoj političkog sistema u socijalizmu 1628
J. A. Krasin (SSSR):
Komunistička partija u političkom sistemu socijalizma 1640
Anouar Abdel-Malek (Egipat):
Ujedinjeni front kao istorijska strategija 1647

Prilozi

Boris Nonevski:
Misao kao prekretnica civilizacija 1662

Digitized by Google

Osvrti

Veljko Radović:
Oto Bihalji-Merin: Ispunjen i cjelovit život 1676

Prikazi

Vojo Rajčević:
Josip Broz Tito: Borba i razvoj KPJ između dva rata 1682
Živorad Đorđević:
Dušan Petrović Šane: Putevima borbe radničke klase 1686
Jordan Jovanovski:
Dr Dušan Veljković: Regionalen stopanski razvoj 1688
Mile Pavlin:
Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji; »Razprave in gradivo«, št. 7—8/76. 1690
Nenad I. Kecmanović:
Dr Atif Purivatra: JMO u političkom životu Kraljevine SHS 1692
Fetah Bakija:
Mr Ekrem Murtezai: Lenjinova koncepcija dijalektičke metode 1694
Drago Radonjić:
»Savremenost«, vanredni broj 1696
Vlado Kostelnik:
»Nova dumka« 14 1698
Žarko Milošević:
»Macedonian Review«, No 1/77. 1700
Dragoljub Moračić:
»Përparimi«, br. 1/77. 1703
Esat Stavileci:
»Obeležja«, br. 1, 2 i 3/77 1704
Savo Pešić:
»Naše teme«, br. 1, 2 i 3/77. 1706
Joco Klopčič:
»Teorija in praksa«, št. 1—2, 3 i 4/77. 1708
Bogdan Gvozdenović:
»Opredjeljenja«, br. 5—6/77. 1710
Zoran Stanojević:
»Međunarodni radnički pokret« 1976. 1712
Ratko Nešković:
»Marksizam u svetu«, br. 1—2 i 3/77. 1714

BROJ 10/1977.

Studije i članci

Aleksandar Grličkov:
Šest decenija oktobarske revolucije 1721
Munir Mesihović:
Organizacije udruženog rada i njihova reproduktivna i akumulativna sposobnost 1728
Marijan Rožič:
Socijalistički savez i razvoj političkog sistema 1744
Dragutin V. Marsenić:
Motivaciona osnova samoupravnog udruživanja rada i sredstava 1759
Alojzij Finžgar:
Društvena svojina kao ekonomski, društveno-politički i pravni pojam 1776
Slobodan Ostojić:
Problemi planiranja zajedničkog dohotka 1786
Gojko Stanič:
Klasna osnova revolucionarne avangarde u uslovima socijalističkog samoupravljanja 1797
Gojko Gruevski:
Neki vidovi odnosa radničke klase i Saveza komunista 1807
Đorđe Popović:
Tehnokratija i intelektualni rad 1818

Prilozi

Milija Komatina:
Oktobar i pluralizam stvaralačkih tokova 1828
Tone Zorn — Dušan Nećak
O položaju koruških Slovenaca 1843

Osvrti

Veljko Radović:
Moderno pozorište u traženju novih oblika 1853
Vladimir Sultanović:
Marksizam i samoupravljanje 1866
Vladimir Sultanović:
Prikazi 1874
Knjige 1874
Časopisi 1904

Digitized by Google

BROJ 11/1977.

Studije i članci

Dušan Pirec:
Dodatni izvori finansiranja nerazvijenih zemalja 1913
Radovan Vukadinović:
Détente — sadržaj i perspektive 1928
Đuro Kovačević:
Tendencije i promene u savremenom građanskom društvu 1943
Boris Nonevski:
Javno mnenje 1956
Teodosije Čelenković:
Teorijsko-metodološki problemi definisanja društvene svojine 1976
Dušan Ičević:
Društvena svojina i društveno biće nacije 1990
Zeki Bejtulahu:
Osnove sistema ubrzanog razvoja nedovoljno razvijenih područja 2001

Prilozi

Mirjana Pavlović:
Primena Zakona o udruženom radu i problemi zajedničkog prihoda 2016
Krsto Kilibarda:
Prepreke razvoju ekološke aktivnosti i svesti 2024

Osvrti

Milorad Popović:
Klasna suština socijalističke samoupravne demokratije 2036
Dragan Taškovski:
Bugarska komunistička partija i makedonsko pitanje u periodu 1944—1948. godine 2048

Prikazi

Knjige 2057
Časopisi 2071

BROJ 12/1977.

Studije i članci

Josip Vrhovec:
Značaj Titove teorijske misli i revolucionarnog djela 2101
Ivan Laća:
Tito — historijska ličnost 2112
Ivo Paić:
Klasna diktatura proletarijata i socijalistička revolucija 2128
Vera Pilić:
»Teorije o višku vrednosti« — četvrti tom Marksovog »Kapitala« 2150
Mitar Mihaljica:
Sticanje dohotka učešćem u zajedničkom dohotku 2166
Marko Kerševan:
Marksistički pristup fenomenu religije 2183

Prilozi

Jokica Hadži Vasileva:
Radnička participacija u Africi 2201
Risto Kartalov:
Kooperacija i udruživanje zemljoradnika u Makedoniji 2213

Savremena društvena misao

Štefan Vojku:
Opšte i posebno u socijalističkoj revoluciji i izgradnji 2222

Osvrti

Ljupčo Cuculovski:
Bloh kao tumač Marksovih »Teza o Fojerbahu« 2235
Džemal Hatibović:
Povodom kongresne rezolucije japanskih komunista 2245

Prikazi

Knjige 2251
Časopisi 2269
Registar za 1977. godinu 2275

BROJ 1/1978.

Studije i članci

Muhamed Filipović:
Marksizam i samoupravljanje 3
Milan Đurčinov:
Kritika i umetničko stvaralaštvo 11
Jože Goričar:
Sankcije u našem samoupravnom pravu 31

Digitized by Google

Vuko Medenica:
Funkcionisanje samoupravnog sistema društvenog planiranja 46
Hamdija Pozderac:
Marksistička teorija nacije i nacionalnih odnosa 68
Živko Marković:
Sindikat i samoupravljanje 85

Prilozi

Nisim Konfino:
Problemi i pravci privrednog razvoja u 1978. godini 95
Naum Grizo:
Neoracionalistička teorija odlučivanja 111
Branislav Sinadinovski:
OOUR i mesna zajednica — osnova organizovanja i aktivnosti komunista 130

Prikazi

Stanislava Koprivica Oštrić:
Dr Gordana Vlajčić: Osma konferencija zagrebačkih komunista 142
Vojo Rajčević:
Mihael Sobolevski: Bombaški proces Josipu Brozu 144
Zdravko Mlinar:
Vida Tomšič: Vloga in delo komunistov v krajevni skupnosti 146
Stanoje Ivanović:
Dr Radoslav Ratković: Osnovi nauke o politici 148
Risto Kartalov:
Dr Boško Jaćovski: Ekonomika i organizacija na zemjodelskite OZT 151
Petar Stanišić:
Dr Pajazit Pomak: Normalna cena u marksističkoj ekonomskoj teoriji 153
Drago Radonjić:
Mr Milica Kostić: Raspodjela nacionalnog dohotka i njen uticaj na razvoj jugoslovenske privrede 156
Ibrahim Bakić:
»Most«, br. 16 158
Živorad Đorđević:
»Savremenost«, br. 3/1977 160
Žarko Milošević:
»Yugoslav Survey«, august 1977 163

BROJ 2/1978.

Studije i članci

Georgi Stardelov:
Sloboda stvaralaštva kao stvaralaštvo slobode 169
Ištvan Seli:
Građansko nasleđe u kulturi Mađara u Jugoslaviji i njegovo prevazilaženje 193
Stojan Andov:
Još jednom o pristupu istraživanju društvene svojine 213
Mijalko Todorović:
Proizvodni rad u socijalističkom samoupravnom društvu 228
Simpozijum — FEST 78
Film i istorija
Vladimir Pogačić:
Dokumentarnost igranog filma 244
Gvido Aristarko (Italija):
Istoriografija i filmski dokument u Italiji od »Zauzeća Rima« do neorealizma 247
Šarl Ford (Francuska):
Istorija na filmu 253
Jurij Hanjutin (SSSR):
Mumija koja živi 257
Ratko Božović:
Istorija i umetnost: različitost iskustva 261
Tadao Sato (Japan):
Karakteristike japanskog istorijskog filma 265
Donald Riči (SAD):
Trag prošlosti 267
Čedomir Popov:
Film kao svedočanstvo i interpretacija istorije 268
Jerži Plaževski (Poljska):
Na ekranu — istorija 275
Milan Ranković:
Film i istorija 281
Vladimir Ignjatovski (Bugarska):
Istorija, kanon, mit 286
Tone Frelih:
Istorija i manipulacija 291

Osvrti

Veljko Radović:
Od ćutanja do komunikacije 294
Prikazi
Knjige 308
Časopisi 321

Digitized by Google

BROJ 3/1978.

Tema broja:
Savez komunista i samoupravljanje 3
Branko Caratan:
Savez komunista u samoupravljanju 5
Ivo Paić:
O odnosu revolucionarnog pokreta i revolucionarnog mišljenja 30
Blaženka Despot:
Samosvijest radničke klase u teoriji i praksi 49
Zoran Vidojević:
Preobražaj rada kao ishodište emancipacije klase i delovanja partije 62
Jovan Raičević:
Neka organizacijska pitanja i načela demokratskog centralizma 82
Dragomir Drašković:
Demokratski centralizam u SKJ i pluralizam samoupravnih interesa 101
Gojko Stanič:
Kadrovski ili masovni Savez komunista — stvarna ili izmišljena dilema 115
Diskusija:
Aleksandar Grličkov: Samoupravljanje je dijalektički vezano za ulogu subjektivnog faktora 123
Fuad Muhić:
SKJ se bori protiv odnosa partija — transmisije 126
Vladimir Goati:
Nova relacija avangarda — radnička klasa 129
Ivan Perić:
Savez komunista u suvremenim uvjetima — što znači taj stav? 134
Gojko Stanič:
Revolucionarno stvaralaštvo kao strateško pitanje 138
Milan Mali:
Mesto i uloga organizovanih subjektivnih snaga 141
Slobodan Inić:
Problemski luk avangardnog vođstva 145
Predrag Vranicki:
Partija i socijalizam 149
Borislav Đurović:
Revolucija-klasa-samoupravljanje — i država i Savez komunista 154
Vučina Vasović:
Partija i revolucija 160
Budislav Šoškić:
Savez komunista u delegatskom sistemu 165
Radoslav Ratković:
Avangarda u socijalističkom samoupravljanju 175
Jovan Raičević:
Jedno objašnjenje o Marksovom i Lenjinovom shvatanju avangarde 180
Silvano Bolčić:
O praktičnim implikacijama novog načina delovanja Saveza komunista 183
Blaženka Despot:
Kontemplacija i revolucija 187
Mensur Ibrahimpašić:
SKJ i klasna suština opštenarodne odbrane 192
Dragomir Drašković:
Savez komunista i pluralizam samoupravnih interesa 198
Gojko Stanič:
Savez komunista nije iznad empirijskog bića 202
Milorad Muratović:
Savez komunista — vodeća snaga demokratskog samoupravnog pluralizma 204
Boštjan Markič:
Savez komunista je stvaralac, ali i kritičar postojećeg sistema 207
Milenko Marković:
Klasno i nacionalno u organizacionom strukturiranju i načinu delovanja SKJ 214
Hajredin Hodža:
Savezu komunista nedostaje efikasnost u ostvarivanju proklamovanih ciljeva 222
Predrag Vranicki:
Savez komunista i demokracija 225
Milija Komatina:
Demokratizacija samoupravnih procesa odlučivanja i uloga Saveza komunista 227
Mitar Milianović:
Međunarodne i historijske dimenzije savremene društvene pozicije SKJ 233
Živko Marković:
Delovanje Saveza komunista u udruženom radu 241

Digitized by Google

BROJ 4/1978.

Tema broja:
Politički sistem socijalističkog samoupravljanja 3
Neca Jovanov:
Odnos samoupravljanja i drugih relevantnih elemenata strukture društva 5
Mijat Šuković:
Dva teorijska i praktična pitanja unapređivanja delegatskog skupštinskog sistema 36
Dušan Čalić:
Subjektivni faktor i samoupravno organizovanje društva 49
Đorđi Caca:
Odgovornost u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja 60
Esat Stavileci — Kurteši Saliu
Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje 79
Ivan Kristan:
Odnosi između društveno-političkih zajednica 90
Dragoljub Stavrev:
Izvršna vlast u političkom sistemu Jugoslavije 100
Lazar Đurovski:
Mesto i uloga opštine u političkom sistemu 109
Marijana Pajvančić:
Funkcionisanje delegatskog sistema u samoupravnim interesnim zajednicama 128
Diskusija:
Aleksandar Grličkov: Demokratija u socijalizmu i socijalizam u demokratiji 131
Dušan Čalić:
Društveno poticanje individue na razvoj samoupravljanja 133
Leon Geršković:
Samoupravni demokratizam i radnička demokratija 135
Franjo Kožul:
Politički sistem u funkciji realiziranja temeljnih principa 138
Đuro Kovačević:
Subjektivitet klase i politički sistem 140
Aleksandar Fira:
O definisanju društveno-političkih zajednica i njihovih odnosa 145
Dušan Bilandžić:
O tehnokratizmu i birokratizmu i njihovim odnosima 148
Stojan T. Tomić:
Odnosi između veličine i strukture samoupravnog sistema 151
Vladimir Rašković:
Dijalektika društveno-ekonomskih odnosa — osnova političkog sistema 159
Fuad Muhić:
Pluralizam i represija 162
Radivoje Marinković:
Odnos sadržine i formi u našem političkom sistemu 165
Vladan Ćetković:
Nova delegatska suština političkog predstavljanja i odlučivanja 171
Ivan Kristan:
Ustavni koncept opštine se nedosledno ostvaruje 174
Lazar Đurovski:
Širi se interesovanje i za komunu kao deo političkog sistema 177
Leon Geršković:
Komuna je politička zajednica oslobođenja rada 177
Ljubiša Ristović:
Između bitnih promena ili malih popravki komune 181
Lazar Đurovski:
Novi naglasak na ulogu komune 184
Ivan Šiber:
Položaj općine je sličan položaju poslovođe 185
Ciril Ribičić:
Neka pitanja delovanja opštinskih skupština u SR Sloveniji 187
Jovan R. Marjanović:
Delegatski sistem — instrument vlasti i samoupravljanja 195
Esat Stavileci:
O suštini delegatskog odnosa 198
Branislav Marković:
Neke napomene u vezi s funkcijom uprave 200
Miha Ribarič: Skupštine kao radna tela 207

Digitized by Google

Omer Ibrahimagić: Odnos prava i odgovornosti 210
Mijat Damjanović: Pretpostavke procesa samoupravnog odlučivanja 213
Đorđi Caca: Društveni i politički značaj samoupravne odgovornosti 216
Miodrag Zečević: Društvene organizacije i udruženja 218
Esat Stavileci: Politički sistem i međunacionalni odnosi 227
Radivoje Brajović: O odnosu skupština interesnih i društveno-političkih zajednica 230
Majda Strobl: Praksa samoupravnih interesnih zajednica zaslužuje kritiku 235
Damir Grubiša: Jednopartijski recidiv i nužnost njegovog prevladavanja 239
Jovan R. Marjanović: Uloga subjektivnog faktora u demokratskom izražavanju i usklađivanju pluralizma samoupravnih interesa 243
Prikazi
Knjige 247
Časopisi 254

BROJ 5/1978.

Studije i članci

Vlado Klemenčič: Slobodna razmena rada 3
Đorđe Popović: Inteligencija i duhovna uloga avangarde 16
Milorad Muratović: Odnos »većina« — »manjina« sa stanovišta iskustva Saveza komunista Jugoslavije 34
Stojan T. Tomić: Frakcija i birokratizacija partijsko-političkog života 44
Vida Tomšič: Samoupravljanje sjedinjuje emancipaciju žena s borbom za ljudsku emancipaciju 55
Vladimir Milanović: Socijalističko samoupravljanje i otpori naučnom, kritičkom mišljenju 66
Radovan Vukadinović: Jugoslavija i Mediteran 72

Prilozi

Dane Petkovski: Kultura i opštenarodna odbrana 84
Živko Marković: Različita praksa u raspodeli ličnih dohodaka 96
Janko Maksimović: Obrazovanje uz rad i za rad 111

Osvrti

Veljko Radović: Činjenice stvarnosti i njihov filmski izraz 121
Prikazi
Knjige 129
Časopisi 154

BROJ 6/1978.

Kongresi i konferencije Saveza komunista 3
Sedmi kongres SK Bosne i Hercegovine *(Đuro Đuraškoviċ)* 5
Sedmi kongres SK Crne Gore *(Milija Komatina)* 17
Osmi kongres SK Hrvatske *(Mirko Galić)* 27
Dvanaesta konferencija SK Kosova *(Milan Šešlija)* 38
Sedmi kongres SK Makedonije *(Boris Nonevski)* 50
Osmi kongres SK Slovenije *(Vlado Janžič)* 62
Osmi kongres SK Srbije *(Ljubiša Ristović)* 76
Šesnaesta konferencija SK Vojvodine *(Živko Vasić)* 87

Studije i članci

Mahmut Bakali: Jugoslovenska iskustva i politika razvoja nerazvijenih područja 97
Aleksandar M. Vacić: Osnovni pravci politike dohotka na osnovu Zakona o udruženom radu 113

Digitized by Google

Momir Stojković:
Klasni karakter nesvrstanosti 130

Prilozi

Dušan Pirec:
O jednom socijalističkom projektu u dezintegrisanom svetu 147
Bogdan Ilić:
Osnove marksističke teorije svetskog tržišta i cena 163

Osvrti

Veljko Radović:
Doba »kolektivnog junaka« 175
Prikazi
Knjige 185
Časopisi 200

BROJ 7—8/1978.

Studije i članci

Jovan Raičević:
Kongres revolucionarnog kontinuiteta i akcije 3
Živojin Rakočević:
Ravnotežna cena i ekonomsko-tehnološki razvitak proizvodnih asocijacija rada 30
Vukašin Mićunović:
Podruštvljavanje vrednovanja kulturnog stvaralaštva 60
Milan Damnjanović:
Umetnik i društvo 73
Boris Nonevski:
Novo pozorište i stvaralačka publika 86
Nikola Balog:
Samoupravne interesne zajednice komunalnih delatnosti 106
Rikard Štajner:
Lice i naličje transfera sredstava u zemlje u razvoju 119

Prilozi

Petar Kozić:
O klasnoj borbi i proleterskoj revoluciji 146
Risto Kartalov — Boško Jaćovski:
Organizovanost i integrisanost poljoprivrede SR Makedonije 163
Jokica Hadži Vasileva:
Oslonac na sopstvene snage — važan činilac NMEP-a 177

Prilog istoriji Saveza komunista Jugoslavije

Projekt istorije Saveza komunista Jugoslavije 191

Osvrti

Milovan Buzadžić:
Titova misao revolucije 212
Vladimir Milanović:
»Revolucija« koja nas vraća u srednji vek 224
Prikazi
Knjige 231
Časopisi 257

BROJ 9/1978.

Studije i članci

Momir Stojković:
Društvene osnove nastanka, razvoja i afirmacije nesvrstanosti u međunarodnim odnosima 3
Ivan Cvitković:
Kritika teološkog odnosa prema naciji i socijalističkom zajedništvu 20
Milivoje Vujačić:
Uzroci niske akumulativne i reproduktivne sposobnosti privrede 54
Dragutin V. Marsenić:
Determinante i opredeljenja budućeg društveno-ekonomskog razvoja 70

Prilozi

Živojin Rakočević:
»Pravci udruživanja« 88
Tomislav Osmanli:
Neorealizam i kinestetičko 98
Bogoljub Ilijev:
Internacionalni karakter narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije 117

Digitized by Google

Osvrti

Obrad Pejanović:
Kritika pozitivističkog marksizma 144
Blaženka Despot:
Ka subjektu samoupravljanja 154

Prikazi
Knjige 161
Časopisi 170

BROJ 10/1978.

Tema broja:
Socijalizam i zemlje u razvoju 3

Wolfgang Abendroth:
Petnaest teza o problemu: socijalizam i zemlje u razvoju 7
Lelio Basso:
Nekapitalistički put u socijalizam zemalja u razvoju 18
Jack Woddis:
Četiri klljučna problema 37
Oscar Waiss:
Putevi socijalizma u Latinskoj Americi 47
K. A. Čehutov:
Socijalističke države i preobražaj međunarodnih ekonomskih odnosa 57
Samir Amin:
Klasna struktura savremenog imperijalističkog sistema 79
Paul Joseph:
Reforma i kontrarevolucija: Sjedinjene Države i međunarodna privreda 96
C. H. Hermansson:
Mala imperijalistička država i treći svet 108
Michael A. Lebowitz:
Kapitalistička struktura potreba, zemlje u razvoju i socijalizam 119
Horace Gatien:
Sistem fokonolona 142
Pablo Gonzáles Casanova:
Etničke manjine Latinskoj Americi: iz kolonijalne nerazvijenosti u socijalizam 150
Salah Garmadi:
Različite političke i društvene snage i novi zadaci progresivnih snaga u Tunisu 173
G. P. Parthasarathi:
Povezanost mira i miroljubive koegzistencije, slobode i jednakosti, nezavisnog razvitka i socijalizma 183
Prikazi 189

BROJ 11/1978.

Studije i članci

Andrej Marinc:
Primena novog sistema društvenog planiranja 3
Žarko Papić:
O društveno-istorijskom karakteru socijalističke samoupravne robne proizvodnje 14
Siniša Pudar:
Marksova kritika kapitalističkog ugovora o radu i prevazilaženje tog odnosa 36
Vlado Nikolić:
Društvena svojina i samoupravni sporazumi i društveni dogovori 50

Prilozi

Zeki Bejtulahu:
Stanovništvo i privredni rast nedovoljno razvijenih područja 65
Ljubiša Adamović:
Protekcionizam u svetskoj trgovini i zemlje u razvoju 89

Prilog istoriji SKJ

Projekt istorije Saveza komunista Jugoslavije 108

Osvrti

Gojko Stanič:
Demokratija i prava čoveka u socijalizmu 152
Veljko Radović:
Pozorište u usponu ili u opadanju 158
Prikazi 169

BROJ 12/1978.

Poruka predsednika Tita redakciji časopisa »Socijalizam« 3
Aleksandar Grličkov:
Dvadeset godina časopisa »Socijalizam« 5

Digitized by Google

Studije i članci

Edvard Kardelj:
Samoupravljanje i nesvrstanost 12

Jovan Đorđević:
Društvena svojina i samoupravljanje 24

Lazar Mojsov:
Tridesetogodišnjica Opšte deklaracije o pravima čoveka 35

Dragomir Drašković:
Socijalno-klasna struktura i politički sistem 47

Prvoslav Ralić:
Pred mogućnostima novog stvaralaštva 67

Vladimir Goati:
Vrednosna opredeljenja i društveno-političko angažovanje mladih 82

Vlado Popovski:
Skupštine i njihova demokratska uloga 92

Komentari

Ljubiša Ristović:
Osmi kongres Saveza sindikata Jugoslavije 109

Milan Bajec:
Kvalitativni faktori u razvojnoj politici 123

Osvrti

Veljko Radović:
Vjerodostojni svjedok istorije 136
Prikazi 143
Registar za 1978. godinu 161

BROJ 1/1979.

Studije i članci

Jovan Raičević:
Odnos revolucionarne teorije i prakse 3

Stanislav Stojanović:
Socijalističke revolucije 27

Đoko Tozi:
Socijalističko samoupravljanje i podruštvljavanje politike 43

Krsto Kilibarda:
Metod rada Saveza komunista u sadašnjim uslovima 60

Branko Vasiljević:
Transfer nuklearne tehnologije i zemlje u razvoju 73

Prilozi

Živojin Rakočević:
Engels posle Marxa 85

Najdan Pašić:
Engelsova pisma — doprinos teoriji i strategiji radničkog pokreta 108

Iz prakse za novu praksu

Ljiljana Jovičić:
Raspoređivanje čistog dohotka i raspodela ličnih dohodaka 111

Svetlana Božinović:
Teritorijalna pokretljivost radnika i njihovi životni i radni uslovi 131

Prilozi istoriji SKJ

Pero Damjanović:
Filip Filipović kao istoričar-marksist 146

Toma Milenković:
Doprinos Filipa Filipovića stvaranju KPJ 155

Osvrti

Vladan Ćetković:
Politička ekonomija kao kritička i pozitivna nauka 178

Veljko Radović:
Pozorište i »opšta volja« 185
Prikazi 196

BROJ 2/1979.

Jovan Raičević:
Edvard Kardelj — neimar i teoretičar revolucije 3

Studije i članci

Zoran Polič:
Učvršćivanje i razvijanje skupštinskog sistema 15

Najdan Pašić:
Političke nauke u samoupravnom društvu 31

Dušan Pirec:
Neki pristupi istraživanjima u oblasti ekonomskih nauka 41

Digitized by Google

Nisim Konfino:
Reafirmacija politike ekonomske stabilizacije 50
Ilija Vakić:
Smetnje afirmaciji samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja 64

Iz prakse za novu praksu

Živko Marković:
Zajedničke potrebe i slobodna razmena rada u mesnoj zajednici 71
Savo Čukanović:
Zemljoradnička zadruga — ekonomska organizacija udruženih zemljoradnika i radnika 84

Osvrti

Žarko Milošević:
Dalje razvijanje strategije »istorijskog kompromisa« 101
Žarko Papić:
O socijalističkom samoupravnom načinu proizvodnje 109
Veljko Radović:
Čovjek od mermera i trske 120

Simpozijum — FEST 79

Film — literatura i pozorište 131
(Pišu: Muharem Pervić, Gvido Aristarko (Italija), Milan Damjanović, Milan Đurčinov, Ježi Plaževski (Poljska), Ervin Đerčem (Mađarska, Marija Racheva (SR Nemačka), Marc Turfkruyer (Belgija), Paul Buisin (Francuska) i Jevgenij Surkov (SSSR)

Prikazi

Knjige 194
Časopisi 209

BROJ 3/1979.

Studije i članci

Neca Jovanov:
Pretpostavke ostvarivanja veće uloge i odgovornosti nauke za razvoj društva 3
Vučina Vasović:
Smisao kolektivnog odlučivanja i odgovornosti 21
Milija Kovačević:
Kritičko preispitivanje privrednog i društvenog razvoja SAP Kosovo 33
Stojan Jankov:
Problem regulatora sovjetske privrede 52
Danilo Slivnik:
Racionalizacija ili reforma ekonomskog poretka u svetu 73

Komentari

Milan Bajec:
Politika cena u ovoj godini 89

Prilozi

Jovan Andrijašević:
Sticanje dohotka preko sistema kompenzacija 100
Ilija Nikezić:
Koncepcija opštenarodne odbrane i društvene samozaštite 123

Osvrti

Časlav Strahinjić:
Slobodni udruženi rad 140
Ljiljana Jovičić:
»Crveni barjak« o slobodnoj razmeni rada i samoupravnom interesnom organizovanju 157
Prikazi 167

BROJ 4/1979.

Josip Broz Tito:
Šezdeset godina revolucionarne borbe Saveza komunista Jugoslavije 3

Studije i članci

Jakov Sirotković:
Razvoj sistema samoupravnog planiranja 34
Miladin Korać:
Teze o teritorijalizaciji robnog prometa i samoupravnom planiranju 45
Blaženka Despot:
Kakva je tehnologija potrebna samoupravljanju 53
Mitar Mihaljica:
Inovacioni procesi i raspodela prema radu 71

Digitized by Google

Iz prakse za novu praksu

Stojadin Stošić:
Neka iskustva iz rada komisija za ispitivanje porekla imovine 84

Prilozi istoriji SKJ

Toma Milenković:
Dokumenti Kongresa ujedinjenja 91
Todor Stojkov:
Socijalno-politička kriza stare Jugoslavije i njene posledice 100

Osvrti

Dragoje Žarković:
Kritička razmišljanja o političkoj ekonomiji socijalističkog samoupravnog društva 120
Veljko Radović:
Nenamjerno krivotvoreni dokumenti 133

Prikazi

Knjige 146
Časopisi 161

BROJ 5/1979.

Studije i članci

Gordana Bosanac:
Historijski materijalizam i pedagogija 3
Zeki Bejtulahu:
Institucionalne osnove finansiranja nerazvijenih republika i SAP Kosovo 15
Dušan Pirec:
Neki aspekti reforme međunarodnog monetarnog sistema i zemlje u razvoju 29
Nikola Poplašen:
Ljudske potrebe u svetlosti Marksovog mišljenja revolucije 49

Iz prakse za novu praksu

Živko Marković:
Iskustva i problemi slobodne razmene rada 60
Miodrag Trajković:
Privredne komore i granska udruženja u sistemu samoupravnog planiranja 81

Prilozi

Tihomir Đokanović:
Ekonomska saradnja zemalja u razvoju 96

Eseji

Ljubiša Georgijevski:
Otvoreno pismo malograđaninu 109

Osvrti

Veljko Radović:
Pozorje s pečatom mladih 125
Prikazi 137

BROJ 6/1979.

Studije i članci

Fuad Muhić:
Ideologije o ljudskim pravima 3
Branko Caratan:
Nova ljevica i strategija ljevice 19
Aleksandar Hristov:
Društveni položaj uprave u delegatskom sistemu 34
Ivan Kristan:
Odnosi federacije i federalnih jedinica 44

Komentari

Milan Bajec:
O osnovama samoupravnog planiranja 55

Iz prakse za novu praksu

Svetlana Božinović:
Stanje i problemi nezaposlenosti 65

Prilozi

Vladimir Milić:
Od budućnosti kao raja do budućnosti kao košmara 75
Anton Jekauc:
Uvođenje i organizacija tehničko-tehnološkog progresa 90
Časlav Strahinjić:
Odgovornost kao bitna komponenta zaštite samoupravljanja i društvene svojine 102

Digitized by Google

Eseji

Aleksa Čelebonović:
Zamerke informisanju o umetnosti 116

Prikazi

Knjige 124
Časopisi 133

BROJ 7—8/1979.

Studije i članci
Marijan Korošić:
Granice samoupravnog sistema i politike cijena 3
Živojin Rakočević:
Aktualitet Kidričevih »Teza...« 24
Muhamed Hadžić:
Procesi uvođenja novog deviznog sistema 51
Dušan Tešić:
Iza granice nerazvijenosti 58
Jože Smole:
Borba za novi međunarodni ekonomski poredak i delatnost organizacija Saveza komunista 75
Augustin Papić:
Međunarodna saradnja za razvoj 87
Radovan Vukadinović:
Uloga nesvrstanih zemalja u procesu détente 107
Bojana Tadić:
Nesvrstane zemlje i novi međunarodni ekonomski poredak 128
Vučina Vasović:
Problemi i ostvarivanje pluralizma interesa u socijalističkom samoupravljanju 145
Ciril Ribičič:
Ostvarivanje kolektivnog rada i odgovornosti 161
Ivo Paić:
Socijalistički društveni proces i djelotvornost nastave marksizma 179

Prilozi

Sreten Petrović:
Umetnost i ontologija rada 192
Milenko Perović:
Janusova lica malograđanstva 216
Duško Popovski:
Borba makedonskog naroda za nacionalno oslobođenje 238

Osvrti

Miladin Korać:
Osvrt na nepročitanu knjigu 257
Prikazi 264

BROJ 9/1979.

Studije i članci

Budislav Šoškić:
Suština i način ostvarivanja vodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije 3
Živojin Rakočević:
Aktualitet Kidričevih »Teza...« 32
Branko Prnjat:
Monopolizam u kulturnom životu 48
Đuro Kovačević:
Pretpostavke istraživanja klasnih osnova revolucije u savremenosti 67

Tema broja:

Prognoziranje i društveno vrednovanje tehnologije

Živojin Rakočević:
Naučno predviđanje i društveno ocenjivanje (vrednovanje) tehnološkog progresa 84
Rajko Tomović —
Slobodan Ristić:
Vrednovanje tehnološkog progresa 90
Dušan Strujić:
Tehnološka transformacija zemalja u razvoju 96
Jurij Bajec:
Vrednovanje tehnologije u zemljama u razvoju 112
Slobodan Radoman:
Naučno-tehnološko prognoziranje kao deo strategije razvoja 120
Marvin Cetron:
Transfer tehnologije: kako danas stojimo? 128

Digitized by Google

Prilozi

Stevan Majstorović:
Kulturni razvoj i građanska filozofija napretka 151

Prilozi istoriji SKJ

Projekt o izdavanju istorijske građe SKJ 163

Osvrti

Milan Damnjanović:
Hegelov kongres u Beogradu 175

Prikazi

Knjige 182
Časopisi 197

BROJ 10/1979.

Tema broja:
Subjektivne snage socijalizma

Aleksandar Grličkov:
Međunarodna saradnja i solidarnost subjektivnih snaga socijalizma 7
Mohamed Sid-Ahmed:
Protivrečnosti između subjektivnih i objektivnih činilaca u svetskom socijalističkom procesu 28
Rade Kalanj —
Vjekoslav Mikecin:
Subjektivne snage socijalizma kao svetskog procesa 35
Ulf Himmelstrand:
Subjektivni faktor u borbi koja prelazi okvire sistema 61
Ivo Paić:
O subjekt-objekt odnosu u socijalističkom procesu 77
Elmar Altvater:
Mogućnosti izlaza iz krize alternativama privredne politike 101
Richard Healey:
Kontradiktorna svest 121
Pierre Joye:
Promene društvenih struktura u savremenom kapitalizmu 130
Tadeusz Jaroszewski:
Razvoj ličnosti čoveka — subjektivna snaga socijalizma 150
A. P. Butenko:
Radnička klasa kao subjekt revolucionarnih preobražaja 158
Branko Pribićević:
Organizovane socijalističke snage u razvijenom svetu 167
Pedro Vusković —
Belarmino Elgueta:
Subjektivne snage socijalizma u latinskoameričkoj borbi 191
Hisao Onoe:
Narodna hegemonija u političkom odlučivanju: slučaj razvijenih kapitalističkih zemalja 204
Stipe Šuvar:
Subjektivne snage socijalističke revolucije u Jugoslaviji 211
Pablo Gonzáles Casanova:
Izrabljivački odnosi i socijalističke ideologije 225
Samuel Bowles —
Herbert Gintis:
Kriza kapitala i kriza liberalne demokratije 239
Ljubomir Paligorić:
Širenje subjekata socijalizma u zemljama u razvoju 252
Marios Nikolinakos:
Subjektivne snage revolucionarnih procesa i oblici njihovog organizovanja u kapitalističkim zemljama 270

Prikazi 282

BROJ 11/1979.

Studije i članci

Jovan Đorđević:
Zemlje u razvoju i modernizacija političkog sistema i političke nauke 3
Fuad Muhić:
Islamske institucije i nacionalizam 11
Aleksandar M. Vacić:
Socijalistički privredni razvoj u svetlosti istorijskog iskustva 38
Zdravko Munišić:
Filozofska ortodoksija u SSSR-u danas 72

Digitized by Google

Mitar Mihaljica:
Raspodela ličnih dohodaka i njena strukturna obeležja 101

Iz prakse za novu praksu

Boris Iljenko:
Iskušenja agitpropa i tržišta u društvenom položaju štampe 117
Ljiljana Jovičić:
Lična primanja na teret materijalnih troškova i iz sredstava zajedničke potrošnje 126

Prilozi

Đura Knežević:
Kadrovska politika i politički profesionalizam u Savezu komunista 138
Srđan Kerim:
Geneza međunarodne aktivnosti Saveza socijalističke omladine Jugoslavije 154

Strani autori

Yvon Bourdet:
Kretanje slobode prema objektivnim zakonima nauke 171

Osvrti

Boris Nonevski:
Iskustva i iskušenja BITEF-a 188

Prikazi

Knjige 206
Časopisi 220

BROJ 12/1979.

Studije i članci

Ljubisav Marković:
Jedinstveno tržište 3
Milan Bajec:
Samoupravno udruživanje i minuli rad 17
Dušan Pirec:
Refleksije o ideologiji rasta i progresa 31
Marko Kerševan:
Povodom diskusije o marksizmu ateizmu i religiji u samoupravnom društvu 43
Milutin Čolić:
Između estetike i ekonomike 63

Sučeljavanja

Žarko Papić:
Da li je samoupravljanje moguće? 75
Dragoje Žarković:
Povodom napisa M. Koraća »Osvrt na nepročitanu knjigu« 87

Prilozi

Aleksandar Hristov:
KPM — legitimni predstavnik vitalnih nacionalnih interesa makedonskog naroda u revoluciji 1941—1945. 89
Duško Popovski:
Neki dokumenti Bugarske komunističke partije o makedonskom nacionalnom pitanju 102

Eseji

Miodrag Živanović:
O jeziku dnevne politike 122
Prikazi 129
Registar za 1979. godinu 153

BROJ 1/1980.

Studije i članci

Dragomir Vojnić:
Razmišljanja o momentu razvoja privrednog sistema 3
Božo Jovanović:
Unapređivanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom 27
Blaženka Despot:
Povijest i socijalistička priroda 44
Nikola Pejnović:
Uloga oružanih snaga u socijalističkim preobražajima 70

Iz prakse za novu praksu

Nebojša Savić:
Društveni dogovori o akumulaciji i investicijama 96

Digitized by Google

Prilozi

Vera Mujbegović:
Levičarstvo u komunističkom pokretu 1919—1921. 111
Najdan Pašić:
Marksistička kritika anarhističkih koncepcija osnovne ćelije budućeg besklasnog društva 131
Boro Petkovski:
Slobodna razmena rada — produkcioni odnos — društvena svojina 144
Ivan Jelić:
O nekim osnovnim metodološkim problemima u radu na sintezi Historije SKJ 158

Prikazi 167

BROJ 2/1980.

Tema broja:

Savez komunista i socijalistička revolucija 3
Stevan Doronjski:
Savezu komunista je potrebna teorija kao kritička misao revolucije 5
Kiro Gligorov:
SKJ i razvojna politika Jugoslavije 13
Najdan Pašić:
Savez komunista u sistemu pluralizma samoupravnih interesa 34
Vučina Vasović:
Savez komunista u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja 47
Mijat Šuković:
Kolektivni rad i kolektivno odlučivanje 67
Hamdija Pozderac:
Nacionalna ravnopravnost u socijalističkom samoupravljanju 87
Stevo Ilić — Franjo Feldi:
Savez komunista i opštenarodna odbrana i društvena samozaštita 97
Jovan Raičević:
Komunisti i organizacija 109
Zoran Vidojević:
Odnos klase i partije u svetlosti sadašnjih granica samoupravljanja 134
Stipe Šuvar:
Savez komunista Jugoslavije i njegova klasno-socijalna osnova 153
Božidar Debenjak:
Savez komunista i marksizam 162
Anđelka Milić:
Ideološka svest i angažovanost članova Saveza komunista 175
Vladimir Cvjetićanin:
Savez komunista u socijalističkom preobražaju poljoprivrede i sela 186
Branko Mikulić:
Značajan doprinos Šestog kongresa našem ukupnom razvoju 193
Stane Dolanc:
Misao o partiji razvija se u okviru teorije revolucije 198
Vladimir Bakarić:
Inicijative komunista zavise od rezultata naše teorije 204

BROJ 3/1980.

Studije i članci

Ljubivoje Aćimović:
Zastoj evropskog detanta — moguće posledice i alternative 3
Rudi Rizman:
Kritika doktrine o »socijalističkoj naciji« 21
Zoran Stanojević:
Protivurečnosti društveno-ekonomskih transformacija u zemljama Latinske Amerike 36
Boris Majer:
Samoupravljanje i filozofija 58
Martin Vedriš:
Samoupravljanje i pravo 69

Iz prakse za praksu

Milan Bajec:
Društvena merila raspodele 85
Svetlana Božinović:
Osnove politike cena i troškova života u Društvenom planu Jugoslavije za period 1976—1980. 95

Digitized by Google

Prilozi

Slobodan Lazarević:
Lukač i Landlerova frakcija 108
Ljubiša R. Mitrović:
Samoupravljanje i diktatura proletarijata 127
Risto Vukčević:
Funkcionisanje privrednog sistema i domet tekuće ekonomske politike 138

Osvrti

Boris Nonevski:
Neizbrojiva lica sveta 155
Prikazi 168

VANREDNI/1980.

Naš Tito 3

Proglas Centralnog komiteta SKJ i Predsedništva SFRJ 15
Stevan Doronjski:
Reč na sahrani druga Tita 22
Lazar Koliševski:
Poslednji oproštaj od druga Tita 28

Titovo revolucionarno delo i misao

Pero Damjanović:
Josip Broz Tito 33
Vladimir Bakarić:
Tito i revolucija 68
Edvard Kardelj:
Tito i Komunistička partija Jugoslavije 81
Veljko Vlahović:
Tito i afirmacija antidogmatskih gledišta i prakse SKJ 118
Nikola Ljubičić:
Titova vojna strategija i opštenarodna odbrana 129
Fabijan Trgo:
Izvornost strategije narodnooslobodilačkog rata 151
Radoslav Ratković:
Jedinstvo revolucionarne prakse i teorije u Titovom delu 163
Jovan Raičević:
Titova narodnooslobodilačka misao socijalističke revolucije i nacionalno pitanje 171
Jovan Đorđević:
Titova misao o samoupravljanju 200
Najdan Pašić:
Interesi radničke klase — strateško polazište Titove koncepcije socijalističke samoupravne demokratije 215
Miloš Minić:
Tito — neimar pokreta nesvrstanosti 227
Leo Mates:
Titove vanjskopolitičke koncepcije i uloga u međunarodnim odnosima 241
Fuad Muhić:
Filozofske pretpostavke historijske uloge Titove ličnosti 261
Ivan Laća:
Tito — historijska ličnost 283

BROJ 5/1980.

Studije i članci

Zoran Pjanić:
Savremena teorijska ekonomija između marksizma i neoklasične škole 3
I. Gretić — I. Vlahović:
Kritika i inovacija raspodjele dohotka i sredstava za osobne dohotke 21
Ranko Petković:
Pokret nesvrstanosti i evropska bezbednost i saradnja 34
Čedo Grbić:
Kolektivno odlučivanje i liderstvo 50
Vojan Rus:
Mogućnosti marksističke estetike 60

Iz prakse za praksu

Branislav Fatić:
O problemima primene samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora 85

Prilozi

Stane Možina:
Planiranje potreba i razvoja kadrova u udruženom radu 99
Munir Mesihović:
Neka aktuelna idejno-politička pitanja zaposlenosti i zapošljavanja 117

Digitized by Google

Zdravko Mlinar:
Protivrečnosti neravnomernog razvoja opština u Sloveniji 128

Osvrti

Boris Nonevski:
Otkrivanje otkrića 144
Prikazi 162

BROJ 6/1980.

Studije i članci

Marijan Korošić:
Ekstradohoci i rente u privredi 3
Ivo Burić:
O kategorijalnom značenju minulog rada u uvjetima udruženog rada 19
Dušan Pirec:
Lamentacije nad ekonomskom situacijom i razvojna orijentacija 39
Jovan Andrijašević:
Kriterijumi i parametri u raspoređivanju i neposrednom prisvajanju dohotka 59
Slobodan Inić:
Marksovo shvaćanje materijalnih pretpostavki revolucije 77
Jokica Hadži Vasileva:
Društveno-ekonomski preobražaj zemalja u razvoju 93

Prilozi

Ljiljana Pađen:
Mogućnosti ekonomskog rasta i razvoja 111
Milovan Pavlović:
Mogućnost i neophodnost konstituisanja političke ekonomije socijalističkog (samoupravnog) društva 121
Slobodan Jakšić:
Socijalni razvoj i položaj žene u svetu 133
Boris Iljenko:
Informisanje kao ideologija 147

Eseji

Vladimir Milanović:
Anahronizam i humanizam 156

Osvrti

Ramadan Marmulaku:
Slobodni Zimbabve 169

Prikazi 180

BROJ 7—8/1980.

Studije i članci

Živojin Rakočević:
Ka reformi jugoslovenskog bankarstva (I deo) 3
Lojze Sočan:
Uticaj razvojne strategije na upravljanje privredom 27
Ivan A. Rankov:
Materijalna osnova i položaj društvene privrede Jugoslavije 39
Vučina Vasović:
Država i samoupravna socijalistička demokratija 68
Neca Jovanov:
Pledoaje za dijalog o državi u socijalizmu 79
Ferenc Bodrogvári:
Dominacija kao potreba i samoupravljanje kao dominacija 104
Milenko Perović:
Disput o socijalističkom moralu 112

Prilozi

Boro Petkovski:
Integracijom ka asimilaciji 140
Milan Bajec:
Odlučujući zaokret u ekonomskoj politici 159
Darko Marinković:
Neki društveno-politički aspekti predstavki i žalbi radnika 172

Prilozi istoriji SKJ

Smiljana Đurović:
Osnovni metodološki problemi u radu na sintetičkom tekstu Istorije SKJ 187
Orde Ivanovski:
Makedonska nacionalna i socijalna revolucija u strategiji i taktici KPJ u periodu između dva rata 212

Digitized by Google

Osvrti

Jovan Korubin:
Makedonski rečnik sociološte terminologije 228

Milan Petrović:
Međunarodno finansiranje privrednog razvoja 236

Ilindenka Petruševa — Đorđe Vasilevski:
Obnovljeno vreme Miltona Manakija 242

Prikazi 246

BROJ 9/1980.

Studije i članci

Živojin Rakočević:
Ka reformi jugoslovenskog bankarstva (II deo) 3

Andrej Berden:
Društvena svojina u Jugoslaviji 19

Branko Horvat:
Prilog diskusiji o političkoj ekonomiji socijalizma 44

Augustin Papić:
Inostrani privatni kapital i zemlje u razvoju 52

Vladimir Cvjetićanin — Vlado Puljiz:
Deagrarizacija poljoprivrednog stanovništva 71

Mara Bešter:
O nekim otvorenim pitanjima slobodne razmjene rada na području društvenih djelatnosti 89

Branko Vojičić:
Pravo veta u Savjetu bezbjednosti 98

Polemika

Mijat Šuković:
Revolucionarni etatizam i kontinuitet revolucije u Jugoslaviji 112

Jovan Andrijašević:
Dohodak od izuzetnih pogodnosti ili renta 130

Eseji

Predrag Golubović:
Povodom filmova 142

Osvrti

Boris Nonevski:
Žilava manjina — poezija 157

Ljubiša R. Mitrović:
Savremena francuska sociologija i samoupravljanje 170

Kica Bardžieva:
Čekajući Becketta! 181

Prikazi 190

BROJ 10/1980.

Tema broja:
Participacija, samoupravljanje, socijalizam 3

Hamid Ait Amara:
Karakteristike kolektivnog proizvodnog sektora alžirske poljoprivrede 6

Ken Coates — Tony Topham:
Radnička kontrola i samoupravljanje u Velikoj Britaniji 22

Parimal Ghosh:
Participacija, samoupravljanje i socijalizam u Indiji 43

Kiro Gligorov:
Društveno-ekonomski osnovi socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji 53

Leslie Goonewardene:
Primenljivost samoupravljanja na državna proizvodna preduzeća u Šri Lanki 69

Zdravko Grebo:
Samoupravljanje i država 77

Pierre Hureau:
Stavovi CFDT o samoupravljanju i socijalizmu 98

D. A. Kerimov:
Socijalno planiranje u SSSR: teorija, praksa, perspektive 107

Max Mmuya:
Ujamaa i participacija 115

Miloš Nikolić:
Teorijske osnove razvoja socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji 126

Mounir Shafiq:
Samoupravljanje u istorijskom iskustvu arapsko-islamskih društava 150

Su Shaozhi:
Neka pitanja socijalističke privredne izgradnje Kine 158

Digitized by Google

Jaroslav Vanek:
Pionirska uloga Jugoslavije za globalno društvo 171
Oscar Waiss
Aktuelna privlačnost ideje samoupravljanja 189
Augustin Wajda —
Mieczyslaw Szyszko:
Radničko samoupravljanje i razvoj socijalističke demokratije u Poljskoj 206

Polemika

Radovan Drašković:
Institucionalizacija našeg društva i hiperprodukcija (proliferacija) državnih i samoupravnih akata 221

Aleksandar Sekulović:
Odnos partija — klasa kao ključno pitanje države u socijalizmu 245

Mile Lavrnić:
Društveno-ekonomski aspekti akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada 117

Osvrti

Boris Nonevski:
Jedno pozorište nije dovoljno ovom svetu 134
Ljubiša Ristović:
Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobar 1940) 148
Stjepan T. Šimić:
Socijalizam i društveni razvoj 156
Maja Levi-Jakšić:
O mogućnostima globalnih modela 166
Rajko Đurić:
Metamorfoze Lešeka Kolakovskog 175

Prikazi 184

BROJ 11/1980.

Studije i članci

Ranko Petković:
Nesvrstanost i rat 3
Mile Njegovan:
Faktori koji otežavaju međusobnu ekonomsku saradnju zemalja u razvoju 25
Dragana Kandić:
Odnos politike i svakodnevnog života 35
Tomislav Ž. Nikolić:
Ostvarivanje društvene svojine i ekonomske funkcije društvenog kapitala 54
Dragan Veselinov:
Zemljišni maksimumi i sitno-parcelno vlasništvo u Jugoslaviji 69

Prilozi

Vojan Rus:
Rad i umetnost — strukturna povezanost 95
Miodrag Ivanović:
Samoupravno društveno planiranje — uslovljenost i zavisnost od društvenih dogovora 103

BROJ 12/1980.

Studije i članci

Zorica Priklmajer:
Evrokomunizam i nesvrstanost 3
Brana Smiljanić:
Zapadnoevropska socijaldemokratija i pokret nesvrstanosti 25
Gavro Altman:
Razvitak nesvrstane spoljne politike Jugoslavije 43
Ilija Marinković:
Procesi demokratizacije u Poljskoj 57
Jovan Đorđević:
Za antidogmatsku i imaginativnu samoupravnu misao 78
Zoran Polič:
Put ka društvenom planu 86
Tomislav Bandin:
Funkcionisanje i razvoj sistema udruženog rada 105
Dragan Veselinov:
Ekonomski efekti zemljišnog maksimuma 119

Digitized by Google

Polemika

Jože Goričar:
Podsticajan poziv na dijalog i razmišljanje 130

Prilozi istoriji SKJ

Slavoljub Cvetković:
Uticaj frakcijskih borbi u rukovodstvu KPJ na razvoj revolucionarnog pokreta 136

Osvrti

Trajko Stamatoski:
Trideset pet godina makedonske azbuke i pravopisa 147
Stjepan T. Šimić:
Značajno filozofsko djelo 153
Dušan Nedeljković:
Pet godina »Svetozarevih susreta« 159

Prikazi 166

Registar za 1980. godinu 189

BROJ 1/1981.

Studije i članci

Miloš Minić:
Uzroci i posledice ratnih sukoba među socijalističkim zemljama 3
Avgust Vrtar:
Tito o sukobima među socijalističkim zemljama 30
Nikola Pejnović:
Kardeljev doprinos marksističkoj teoriji o socijalizmu i ratu 57
Ivo Perišin:
Razmišljanja uz polemike o monetarnom sistemu i problemu 79
Živojin Rakočević:
Ekonomsko jezgro društvenog dohotka 102
Fuad Muhić:
Socijalističko samoupravljanje i »desna alternativa« 123

Polemika

Milutin S. Milošević:
»Preinstitucionalizacija« socijalističkog samoupravnog društva? 140

Prilozi

Ivan Vlahović:
Pristup normalnoj cijeni društvene reprodukcije 148
Vladimir Goati:
Iskustva i perspektive u naučnom istraživanju Saveza komunista 164

Prikazi

Knjige 172
Časopisi 181

BROJ 2/1981.

Studije i članci

Bogdan Kavčič:
Tehnološki aspekti alijenacije i samoupravljanje 187
Đuro Kovačević:
Radnička klasa i revolucija 210
Najdan Pašić:
Pluralizam interesa i samoupravna opština 232
Ljubomir Paligorić:
Novi uslovi klasne i političke borbe u Brazilu 249
Aleksandar M. Vacić:
Osnovi sticanja dohotka u socijalističkoj samoupravnoj privredi 267

Prilozi

Blaženka Despot:
Filozofija i socijalizam 294
Đuro Gatarić:
Socijalističko samoupravno društvo i državna uprava 304
Janko Maksimović:
Planiranje kadrova — osnova planiranja obrazovanja 319
Ismail Beriša:
Položaj i afirmacija Albanke na Kosovu 332
Prikazi 339

BROJ 3/1981.

Studije i članci

Ivo Paić:
Opće i posebno procesa revolucije 361

Digitized by Google

Branko Pribićević:
Svetski proces socijalizma i različiti putevi u socijalizam 385
Živojin Rakočević:
Opšte i posebno u ekonomskim zakonitostima prelaznog perioda 394
Vučina Vasović:
Upravljačko-razvojna sposobnost socijalističke samoupravne demokratije 401
Jovan Mirić:
Pluralitet samoupravnih interesa i (ne)mogućnost demokracije 419
Radovan Vukadinović:
Carterova vanjskopolitička bilansa 439

Komentari

Milan Bajec:
Uzroci sadašnjih ekonomskih teškoća 452

Prilozi

Ljiljana Jovičić — Živko Marković:
Samoupravna opština kao oblik oslobađanja rada 462
Vidak Krivokapić:
O autoritetu rada i radnoj odgovornosti 477

Osvrti

Đorđi Vasilevski:
Sučeljavanje demokratskih i mitskih vrednosti u novoj filmskoj produkciji 499

Prikazi 506

BROJ 4/1981.

Događaji na Kosovu

Ali Šukrija:
Nacionalizam i irendentizam na Kosovu 521
Tihomir Vlaškalić:
Uzroci i posledice događaja u SAP Kosovo 534
Lazar Mojsov:
O neprijateljskoj i kontrarevolucionarnoj aktivnosti u SAP Kosovo 555
Zaključci 20. sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije 570

Studije i članci

Kiro Gligorov:
Društveni i privredni razvoj i produktivnost rada 575
France Černe:
Usavršavanje i operacionalizacija našeg privrednog sistema 588
Zdravko Tomac:
Socijalističko samoupravljanje kao proces odumiranja države 614
Franjo Butorac:
Uloga države u zemljama u razvoju 633

Prilozi

Zoran Polič:
O privremenim merama Veća republika i pokrajina 646
Marijan Pavčnik:
Interdisciplinarnost, celovitost i pravo 660
Miodrag Živanović:
Marksistička kritika i kultura kritike 672

Osvrti

Blagoja Kunovski:
Žrtvovani mali filmski brat 683

Prikazi 692

BROJ 5/1981.

Dušan Bogavac:
Godina poslije Tita 711

Tema broja:
Samoupravni preobražaj komune 717

Okrugli sto:
»Aktuelni trenutak komune i njen dalji samoupravni preobražaj« 719
Lazar Đurovski:
Koncepcija i opredeljenja o opštini i njihovo ostvarivanje 725
(Diskusija: T. Grujoski, Č. Grbić) 733

Digitized by Google

Ljubiša Ristović:
Mesto opštine u društvenoj reprodukciji 744
(Diskusija: N. Jovanov, R. Marinković, D. Mirčev, J. Raičević, V. Vujačić, N. Pašić, K. Sardžovski, S. Škarić, M. Rožič, Z. Mlinar, D. Stavrev) 754
Radivoje Marinković:
Samoupravna organizovanost komune 809
Milan Matić:
Proces integracije i demokratizacija odlučivanja u komuni 817
(Diskusija: T. Grujoski, S. Škarić, Č. Grbić, Lj. Ristović, R. Ratković, J. Raičević, L. Đurovski, Z. Mlinar, V. Vujačić, N. Jovanov) 825
Miodrag Višnjić:
Subjektivne snage u komuni 851
(Diskusija: T. Grujoski) 854
Dimitar Mirčev:
Komuna, građanin i razvoj 858
Milan I. Miljević:
Dileme o komuni i komunalne dileme 863

Prikazi 873

BROJ 6/1981.

Studije i članci

Jovan Raičević:
U čemu je smisao parole »Kosovo republika« 893
Aleksander Bajt:
Privredni sistem i efikasnost socijalističkog samoupravljanja 914
Đuro Kovačević:
Samoupravljanje — revolucionarni proces samooslobađanja čoveka 930
Zoran Pjanić:
Nova teorijska ekonomija u Americi 948
Ivan Iveković:
Društveno-ekonomski temelji procesa dekolonizacije 968

Prilozi

Radivoje Marinković:
Marksistički pristup dijalektičnosti samoupravnog razvoja 989
Radoman Božović:
Reprodukcija društveno-svojinskih odnosa u socijalističkom samoupravljanju 1000
Nikola Trbojević:
Zaštitna funkcija političkog sistema i društvena samozaštita 1009
Svetlana Božinović:
Aktuelna pitanja životnog standarda 1026

Eseji

Radovan Pavlovski:
Šta može poezija? 1037

Prikazi 1042

BROJ 7—8/1981.

Studije i članci

Aleksandar Grličkov:
Međunarodni uslovi i borba za socijalizam u svetu 1061
Živojin Rakočević:
Prilog kritičkoj istoriji tehnologije 1075
Dušan Pirec:
Azijski način proizvodnje i ekonomske determinante kulturne revolucije 1107
Stojan Babić:
Ekonomski položaj privrednih subjekata i determinante nivoa ličnih dohodaka 1133
Augustin Papić:
Energija i ekonomski razvoj 1152
Vučina Vasović:
Političke nauke i savremeni politički sistemi — procesi 1176

Prilozi

Dragan Veselinov:
Seljak i kooperacija u Jugoslaviji 1186
Miran Potrč:
Raspodela prema radu i rezultatima rada 1203
Darko Marinković:
Praksa sudova udruženog rada 1220
Milan Mali:
Istorijski razvoj i teorijski aspekti koncepcije opštenarodne odbrane 1229

Digitized by Google

Slobodan Bosiljčić:
Društvene organizacije i udruženja građana 1245

Osvrti

Sreten Sokić:
Socijalistička samoupravna ekonomija 1256
Dragoljub Dragišić — Milovan Pavlović:
Zakonitosti robne proizvodnje u socijalističkom samoupravnom načinu proizvodnje 1270
Boris Nonevski:
Autorstvo i politika u pozorištu 1283
Prikazi 1301

BROJ 9/1981.

Studije i članci

Ivo Perišin:
O našem »skrivenom« eruptivnom vulkanu inflatornog financiranja 1329
Adolf Dragičević:
Stanje i zadaci naše političke ekonomije 1356
Milenko Marković:
Nacija i međunacionalni odnosi između države i samoupravljanja 1395
Ranko Petković:
Blokovi i međunarodna bezbednost 1414
Milija Komatina:
Demokratija između vlasti i slobode 1429

Prilozi

Vojislav Stanovčić:
Radničko samoupravljanje i participacija u svetu 1451
Džemal Sokolović:
Povijesno-ontološke pretpostavke udruženog rada 1474
Radovan Kovačević:
Problemi spoljnotrgovinske razmene Jugoslavije 1497

Osvrti

Pero Rakočević:
Nesvrstanost u osamdesetim godinama 1521
Prikazi 1532

BROJ 10/1981.

Tema broja:
Socijalizam, nauka, tehnologija i strategije razvoja 1553
Rajko Tomović:
Društveni aspekti savremene tehnologije 1555
David Plotke:
Tehnologija i društveni razvoj u SAD danas: politička i teorijska pitanja 1562
Su Shaozhi:
Socijalizam, kineski uslovi, moderna nauka i tehnologija, demokratizacija, strategija razvoja 1576
Teodoro Petkoff:
Nauka, tehnologija i ekonomske perspektive Latinske Amerike 1588
Marcello Cini:
Društvena struktura i evolucija naučnih jezika 1601
Elmar Altvater:
Socijalne implikacije uvođenja novih tehnologija tokom »dugih ciklusa« ekonomskog rasta 1613
Wolfgang-Fritz Haug:
Rad u uslovima automatizacije i kultura rada 1634
Emmanuel Arghiri:
Multinacionalne kompanije i transfer tehnologije 1643
Zoran Trputec:
Strategija razvoja i uloga nauke i tehnologije u zemljama u razvoju 1651
Blaženka Despot:
Tehnologija kao političko pitanje ili politika kao tehnološko pitanje 1671

Studije i članci

Ivan Lavrač:
Prilog proučavanju kategorije minuli rad 1677
Stojan Andov:
Ekonomska stabilizacija i društveni kapital 1695
Ivan Kristan:
Ustavnopravni položaj autonomnih pokrajina u SFRJ 1712
Prikazi 1737

Digitized by Google

BROJ 11/1981.

Studije i članci

Mensur Ibrahimpašić:
Socijalizam kao prelazni period i rat među socijalističkim zemljama 1759
Vladimir Goati:
Političke partije iznutra 1773
Zdravko Mlinar:
Istraživanje, predviđanje i usmeravanje razvoja u jugoslovenskom društvu 1794
Boro Petkovski:
Putevi i stranputice u sistemu samoupravnog interesnog organizovanja 1819
Ratko Nešković:
Filozofija kao mišljenje o mogućnom 1838
Blaženka Despot:
»Žensko pitanje« u socijalističkom samoupravljanju 1859

Prilozi

Milić Milovanović:
Teorijske osnove Zakona o minulom radu 1871
Žarko Jokić:
Uslovi sticanja, raspoređivanja i raspodele dohotka 1883
Milan Bajec:
O uzrocima i posledicama prekomernog investiranja 1897
Dušan Nikoliš:
Zemlje u razvoju u spoljnoj politici Reganove administracije 1908

Polemika

Žarko Puhovski:
Odgovor prof. dr Adolfu Dragičeviću 1921

Osvrti

Radivoje Marinković:
Komuna između etatizma i samoupravljanja 1924
Miomir Dašić:
Sinteza savremene istorije Jugoslavije 1932
Jovan Teokarević:
Tiranija ili o nezastarevanju jednog pitanja 1942

Prikazi 1954

BROJ 12/1981.

Studije i članci

Miloš Prelević:
Klasici marksizma o sukobima među socijalističkim zemljama i izvozu revolucije 1973
Jelica Kurjak:
SSSR i ostale zemlje »socijalističke zajednice« o nesvrstanosti 1987
Miladin Korać:
Samoupravni sistem planiranja 2003
Asim Stranjak:
Karakter svojine i novac 2033
Fuad Muhić:
Oko odnosa demokratskog centralizma i partijskog federalizma 2044
Miodrag Živanović:
Filozofija i samoupravljanje 2058

Prilozi

Anton Jekauc:
Samoupravljanje i tehničko-tehnološki progres 2066
Stojan T. Tomić:
Komuna između aktuelnih trenutaka i strategijskog pravca razvoja i promjena 2078
Tomislav Ž. Nikolić:
Administrativni versus ekonomski pristup ekonomskoj stabilizaciji 2093
Milan Petrović:
Međunarodni monetarni sistem: evolucija, postojeće stanje i alternative 2101

Prikazi 2121

Registar za 1981. godinu 2143

BROJ 1/1982.

Studije i članci

Milivoj Oreb:
Rat u socijalizmu i birokratija 3
Živojin Rakočević:
Ekonomska i tehnološka određenja socijalizma 17
Slobodan M. Blagojević
Socijalistička država ili država u socijalizmu 41

Digitized by Google

Kiril Temkov:
Pristup moralnoj problematici danas u svetlosti Engelsovih etičkih pogleda 62
Dragan Veselinov:
Seljaci i udruživanje rada i sredstava 74

Prilozi

Aleksandar Hristov:
Savremena bugarska istoriografija u odnosu na makedonsku naciju 90
Uroš Andreevski:
Ekonomska stanarina neophodnost — konverzija kredita imperativ 110
Milivoje Vujačić:
O neracionalnom rasporedu stručnih kadrova i korišćenju njihovog znanja 133
Aleksa Milojević:
Ekonomsko značenje migracije i problem povratka 150

Prikazi 167

BROJ 2/1982.

Studije i članci

Stojan Babić:
Politička ekonomija svetskog tržišta i teorija nejednake razmene 187
Ljubiša S. Adamović:
Svetska inflacija i tržište sirovina 216
Gavro Cerović:
Kriza i strukturne promjene u razvijenim zemljama 231
Dušan Dinkić:
Principi stimulativnog sistema sticanja i raspodele sredstava za lične dohotke 240
Vojan Rus:
Komunisti, moral i samoupravljanje 257
Branislav Krstić:
Ekspanzija najvećih gradova — zaoštravanje protivrječnosti u društvu i prostoru 272

Prilozi

Esad Zgodić:
Svjetski saobraćaj i nacionalni identitet 298
Darko Marinković:
Posebni oblici spontanog izražavanja interesa radničke klase 310
Severin M. Franić:
Film i društvena kritika 326

Osvrti

Vančo Andonov:
Makedonci u Harvardskoj etničkoj enciklopediji 342

Prikazi 350

BROJ 3/1982.

Studije i članci

Dragomir Vojnić:
Razmišljanja o pristupu dugoročnom programu ekonomske stabilizacije 371
Enver Redžić:
Moć birokratije i nemoć kritike birokratizma 395
Vučina Vasović:
Enigmatski sindrom »bankrotstva« buržoaskog »državnog čudovišta« 408
Ranko Petković:
Politika i pokret nesvrstanosti u osamdesetim godinama 427
Dragomir Radenković:
Putevi radničkog pokreta u Španiji 441

Prilozi

Nebojša Savić:
O otvorenim pitanjima sistema upravljanja akumulacijom u jugoslovenskom društvu 462
Dragiša Milićević:
Dohodak kao pokazatelj ekonomskog položaja 477
Lazar Đurovski
Aspekti teritorijalne organizacije opština i komunalnog sistema 498
Blagoja Kunovski:
Treći filmski svijet 512

Osvrti

Ilindenka Petruševa:
U fokusu — košmari savremenog sveta 530

Prikazi 537

Digitized by Google

BROJ 4/1982.

Studije i članci

Milenko Marković:
Neka teorijska i idejno-politička pitanja demokratskog centralizma u SKJ 561
Fuad Muhić:
Demokratski centralizam u teoriji i praksi SKJ 586
Milija Komatina:
O shvatanju suštine i ostvarivanju demokratskog centralizma u SKJ 602
Gojko Stanič:
Odnos načela demokratskog centralizma, znanja i vodeće, odnosno rukovodeće uloge SKJ 620
Jovan Raičević:
Savez komunista Jugoslavije i demokratski centralizam 645
Veselin Đuranović:
O nekim osnovnim obilježjima sadašnjeg ekonomskog trenutka 668
Radovan Vukadinović:
Kriza détentea 697

Polemika

Aleksander Bajt:
Da li je Marks zaista pogrešio? 715

Prilozi

Milan Bajec:
O prirodi naših spoljnotrgovinskih teškoća 722

Prikazi 743

BROJ 5/1982.

Kongresi i konferencije Saveza komunista 761

Osmi kongres SKBiH (Branislav Ribar) 763
Osmi kongres SK Crne Gore (Matija Novosel) 773
Deveti kongres SK Hrvatske (Viktor Štrkalj) 782
Osmi kongres SK Makedonije (Boris Nonevski) 790
Deveti kongres SK Slovenije (Marjan Kunej) 798
Deveti kongres SK Srbije (Živorad Đorđević) 809
Trinaesta konferncija SK Kosova (Žarko Bakić) 817
Sedamnaesta konferencija SK Vojvodine (Zdenko Pop) 825
Sedma konferencija organizacije SKJ u JNA (Albert Duši) 833

Studije i članci

Vojislav Stanovčić:
Titova koncepcija položaja čoveka u socijalizmu 839
Kiro Hadži Vasilev:
Nacionalizam 859
Vukašin Mićunović:
Društvo je slobodno koliko i saobraćanje među njegovim članovima 885

Prilozi

Milorad M. Radević
Za integrativnu ulogu sindikata 905
Dušan Tešić:
Lice i naličje energetskog bilansa Jugoslavije 917

Prikazi 929

BROJ 6/1982.

Studije i članci

Dušan Pirec:
O svetu današnjice i zahtevima vremena u kome živimo 947
Zoran Vidojević:
Klasna struktura, klasne borbe i Savez komunista 969
Ljubinka Joksimović:
Međuzavisnosti strukturnih promena i društveno-ekonomskog razvoja 987
Dragana Đurić-Bijelić:
Ka realnom i jedinstvenom kursu dinara 1000
Jovan Andrijašević:
Proces proširene društvene reprodukcije u okviru savremenog ciklusa reprodukcije 1019
Ferid Muhić:
Dijalektika društvene kritike i društvene politike 1034

Digitized by Google

Prilozi

Vladimir Milanović:
Sociološke beleške o mogućim uzrocima »neželjenih« ponašanja 1048
Boro Petkovski:
Ljudska dimenzija naše komune 1064
Milan Mali:
Savez komunista i odbrana i zaštita revolucije i ustavnog poretka 1079

Osvrti

Branko Petranović:
Narodnooslobodilački rat i revolucija u Jugoslaviji (1941—1945) 1091
Severin M. Franić:
Toliko filmova, a dokumentarac u bubnju 1101

Prikazi 1116

Prilozi

Kasim I. Begić:
Podjela nadležnosti i koordinacija u sistemu i politici društvenog finansiranja 1267
Svetlana Božinović:
Ekonomska stagnacija i socijalna politika 1286
Pero Krijan:
Državna uprava i potrebe društvenog razvoja 1306
Stevan Vrebalov —
Zdravko Leković:
Društveni sistem informisanja 1314

Osvrti

Severin M. Franić:
»Kratak predah« ili vreme posustajanja 1325

Prikazi 1344

BROJ 7—8/1982.

Studije i članci

Jovan Raičević:
Stvaralačka kritika i praksa socijalističkog samoupravljanja (Povodom Dvanaestog kongresa Saveza komunista Jugoslavije) 1131
Brana Marković:
Socijaldemokrati i socijalisti i perspektive društvenog preobražaja 1153
Pavle B. Jovanović:
Politički sistem »realnog socijalizma« i politička prava i slobode 1172
Vučina Vasović:
O nekim smetnjama efikasnom i samostalnom delovanju sindikata 1195
Žarko Ristić:
Ekonomija finansiranja nauke i naučnoistraživačkog rada 1204
Tomislav Ž. Nikolić:
Odnos svesnog i spontanog u uslovima socijalističkog samoupravljanja 1223
Andrej Berden:
Prilog teoriji samoupravnih sporazuma 1252

BROJ 9/1982.

Studije i članci

Adolf Dragičević:
Marxovo shvaćanje oslobođenja rada 1371
Pavle B. Jovanović:
Država i reprodukcija 1389
Svetislav Taboroši:
Društvena svojina i samoupravno sporazumevanje 1412
Predrag Matvejević:
O jugoslavenstvu danas 1440

Prilozi

Marijan Pavčnik:
Izvršna funkcija i uredba kao podzakonski akt 1447
Janko Maksimović:
Osnovni elementi metodologije strategije tehnološkog razvoja 1463
Branislav Sinadinovski:
Struktura i uloga političkih partija i organizacija u savremenom Libanu 1483

Savremena društvena misao

Bojan Grobovšek:
»Treći put« nije model, već metod 1497

Digitized by Google

Osvrti

Boris Nonevski:
Na talasu osrednjosti 1511

Prikazi 1517

BROJ 10/1982.

Marksistička misao danas: situacije, kontroverze, perspektive

Elmar Altvater:
Marksističke teorije krize nasuprot građanskim teorijama privrednih ciklusa 1535

Henri Lefebvre:
Stanje marksizma u Francuskoj 1543

James Petras:
Marksizam i svetsko-istorijske transformacije 1550

Božidar Debenjak:
Prevazilaženje marksizma Druge i Treće internacionale i konstituisajne savremenog marksizma 1568

Studije i članci

Nikola Pejnović — Žarko Šotra
Vojni faktor u međunarodnim odnosima 1582

Slobodan M. Blagojević:
Samoupravljanje i pravo 1608

Vlado Cvjetićanin — Vlado Puljiz:
Seljaci-radnici u poljoprivredi 1624

Mladen Obradović:
Koncept međuzavisnosti u svetskoj privredi i međunarodnim ekonomskim odnosima 1632

Osvrti

Aleksandar M. Vacić:
Otvorena pitanja političke ekonomije socijalizma 1649

Georgija Petkovski:
Upravljanje složenim sistemima 1670

Manol Pandevski:
Ogledalo razvitka makedonskog naroda tokom istorije 1679

Prikazi 1689

BROJ 11/1982.

Studije i članci

Pavle B. Jovanović:
Prilog problemu legitimisanja vlasti u savremenim političkim sistemima 1709

Miomir Jakšić:
Teorija načinâ proizvodnje i putevi društveno-ekonomskog razvoja 1727

Gavro Cerović:
Strategija razvijenih zemalja i zemlje u razvoju 1742

Dušan Nikolić:
Trilateralizam kao globalna međunarodna koncepcija SAD sedamdesetih godina 1754

Milan Bajec:
Zaposlenost i stvaralaštvo 1767

Radiša Jovanović:
Administrativna cirkulacija društvenog kapitala i ekonomski odnosi u privredi 1795

Prilozi

Vaso Blagojević:
Stabilizacija u stambenoj oblasti 1810

Aleš Vahčič:
Indeksiranje u Jugoslaviji 1833

Darko Marinković:
Još jednom o radničkoj većini 1839

Osvrti

Smotra ekstremnih ostvarenja 1850

Prikazi 1860

Boris Nonevski

BROJ 12/1982.

Studije i članci

Aleksandar Fira:
Socijalističko samoupravljanje i institucionalizacija 1881

Bogomir Kovač:
Marxov »Kapital« i savremena istorija kapitala 1913

Miomir Jakšić:
Kritika teorije »zavisnosti« i »svetskog kapitalističkog sistema« 1928

Digitized by Google

Ivan Vujačić:
Teorija etapa rasta: paradigma ili tautologija? 1944
Dušan Dinkić:
Strategija izvoza u funkciji razvoja 1961

Prilozi

Dušan Nikoliš:
Politika SAD prema nesvrstanim zemljama krajem sedamdesetih godina 1986
Marko Atlagić —
Damir Šargač:
Funkcioniranje delegatskog sistema u razvoju socijalističkog samoupravljanja 2004
Hazer Susuri:
Problemi nezaposlenosti u SAP Kosovo 2017

Prikazi 2027

Registar za 1982. godinu 2039

BROJ 1/1983.

Zajedničko saopštenje CK SKJ i Predsedništva SFRJ povodom smrti Vladimira Bakarića 3
Miladin Korać:
Marksistička ekonomska misao Vladimira Bakarića 6

Teorijske rasprave

Lazar Đurovski:
Koncepcija samoupravne komune u misli Edvarda Kardelja 10
Zdravko Mlinar:
Klizne pojave i mobilizacija razvojnih potencijala 27
Rosa Andžić:
Prognoza i projektovanje svetske ekonomike 52
Dušan Ičević:
Samoopredjeljenje i samoupravljanje 77
Đuro Gatarić:
Potrebe proširivanja samoupravnih prava radnika u državnoj upravi 98
Živko Marković:
Dileme o ulozi nauke u samoupravljanju 116

Komentari

Radovan Radonjić:
Stvarnost mora stremiti misli 129

Osvrti

Dragan Miljanić:
Osobenosti političkog sistema NR Kine u najnovijem ustavu 137

Prikazi 159

Reč Uređivačkog odbora 175

BROJ 2/1983.

Kiro Hadži Vasilev:
Aktuelni idejno-politički problemi i zadaci Saveza komunista 179

Teorijske rasprave

Branislav Šoškić:
Položaj i problemi nauke u našem društvu 195
Živojin Rakočević:
Osnovni oblik ekonomsko-tehnološkog udruživanja rada 212
Bogdan Kavčič:
Promene u raspodeli uticaja u privrednim organizacijama 228
Cveta Mlakar:
Minuli rad — element ekonomskog sistema 243
Miodrag Žečević:
Ostvarivanje političke organizacije na nivou federacije 250
Krstan Malešević:
Da li je socijalističko samoupravljanje diktatura proletarijata 274
Branko Pribićević:
Evrokomunizam pred izazovima parlamentarne demokratije 286

Osvrti

Miroslav Koraksić:
Centralni komitet o idejnim kretanjima i zadacima SKJ 302
Boris Nonevski:
Film na terazijama Festivala 309

Prikazi 319

Digitized by Google

BROJ 3/1983.

Sto godina od smrti Karla Marksa

Mitja Ribičič:
Naučna osnova revolucionarnih preokreta i socijalizma 337
Aleksandar Grličkov:
Marks u dioptriji savremenosti 351
Boris Majer:
Odnosi socijalističkog samoupravljanja — preduslov kerativnog shvatanja i primene marksizma 361
Zoran Pjanić:
Marks i savremena ekonomska misao 377
Borisav Džuverović:
Preteče marksizma u Jugoslaviji 394

Aktuelne teme

Marko Lolić:
Snaga i odgovornost štampe 411
Juraj Dadić:
Ostvarivanje većeg dohotka i njegova razmjernija raspodjela 422
Miroslav Hadžić:
Položaj i uloga SKJ u odnosima sa drugim socijalističkim snagama 438

Osvrti

Dragomir Radenković:
Španski socijalisti na vlasti 452
Boris Nonevski:
Umetnost u rezervatu festivala 467
Prikazi 476

BROJ 4/1983.

Najdan Pašić:
Teorijski osnovi razvoja socijalističkog samoupravljanja i razgraničenja sa etatizmom 493

Teorijske rasprave

B. Cerović, T. Čelenković, Ž. Olbina, Ž. Papić
Robna proizvodnja u uslovima socijalističkog samoupravljanja 512

Sto godina od smrti Karla Marksa

Predrag Vranicki:
Kontroverze oko Marksa 559
Radivoje Jovadžić:
Ideja naoružanog naroda u Marksovom mišljenju o revoluciji 573

Aktuelne teme

Radovan Radonjić:
Antisocijalističke tendencije i snage u našem društvu 591
Vladimir Milanović:
Etički aspekti odgovornosti u socijalističkom samoupravnom društvu 613

Osvrti

Vladimir Cvjetičanin — Boško Živković:
Aktuelna pitanja razvoja i socijalističkog preobražaja poljoprivrede i sela 622
Prikazi 629

BROJ 5/1983.

Milan Kučan:
Naš politički rad i omladina 641

Sto godina od smrti Karla Marksa

France Černe:
O nekim pitanjima ostvarivanja Marksovih ideja u našem društvu 660
Milena Vlaškalić — Jova Radić:
Marksova teorija o karakteru rada u društvenim delatnostima i koncepcija slobodne razmene rada 678

Rasprave i članci

Dragoje Žarković:
O uzrocima naših ekonomskih problema 687
Vlado Puljiz:
O razvoju poljoprivrede i promjenama u selu 702
Milan Ranković:
Pseudoumetnost u savremenim društvima 720

Digitized by Google

Rikard Štajner:
Kritika teorija o konvergentnom razvoju suvremenih društava 740

Osvrti

Blagoje Bošković:
Ekonomska stabilizacija u svjetlosti Sedme sjednice CK SKJ 754

Prikazi 767

BROJ 6/1983.

Predrag Vuković:
Četrdeset osma 789

Rasprave i članci

Ivan A. Rankov:
Materijalna baza i ekonomski položaj društvene privrede Jugoslavije 802

Zoran Vidojević:
Dijalektika društvenog bića i svesti radničke klase 824

Ljiljana Jovičić:
Dohodovni odnosi i razvoj nedovoljno razvijenih 848

Milivoje Vujačić:
Aktuelni problemi strategije razvoja 862

Koviljka Romanić:
Samoupravne interesne zajednice — problemi i perspektive razvoja 881

Milenko Marković:
Decentralizovani etatizam i međunacionalni odnosi 902

Stanko Nick:
Stanje i aktivnost pokreta nesvrstanih nakon samita u Nju Delhiju 911

Sto godina od smrti Karla Marksa

Predrag Radenović:
Postmarksovski razvoj i podele u marksizmu 923

Osvrti

Boris Nonevski:
Rastezanje društvene rezonance pozorišta 949

Prikazi 960

BROJ 7—8/1983.

Robna proizvodnja u uslovima socijalističkog samoupravljanja

Žarko Papić:
Uvodna reč 975

Svetislav Taboroši:
U čemu se razlikuje normativizam? 979

Tihomir Vlaškalić:
Razlike u mišljenju i autentični oblici robne proizvodnje 987

Aleksandar Raič:
Ideologija i nauka u ekonomskoj teoriji 990

Dragoje Žarković:
Osloboditi se utopijskih predstava o privrednoj stvarnosti 998

Tomislav Ž. Nikolić:
Samoupravni odnosi ili način proizvodnje 1003

Dag Strpić:
»Potiskivanje« »ekonomskih zakonitosti« 1015

Fuada Stanković:
Da li su u nas definisane ekonomske zakonitosti? 1030

Žarko Papić:
Bavimo se praksom, a ne spoljašnjim usmeravanjem 1033

Božidar Cerović:
Kako razrešiti protivrečnosti robne proizvodnje? 1035

Stipe Šuvar:
Robna proizvodnja na djelu 1039

France Černe:
Razmišljanje o radu »Robna proizvodnja u uslovima socijalističkog samoupravljanja« 1042

Ivan Stojanović:
Robna proizvodnja — od Marksa do savremene socijalističke prakse 1052

Misao i praksa

Živojin Rakočević:
Svetske cene kao parametri i kao promenljive vrednosti 1075

Cveta Mlakar:
Ekonomske zakonitosti i stabilizacija 1115

Digitized by Google

Osvrti

Ranko Petković:
Osnovne komponente bezbednosti na Mediteranu 1148
Pero Rakočević:
Potvrda principa naše spoljne politike 1163

Prikazi 1171

BROJ 9/1983.

Rasprave i članci

Stipe Orešković:
Pitanje bratstva i jedinstva 1187
Milan Bajec:
Od fiktivnog do stvarnog dohotka 1205
Ivan Ribnikar:
Promene u emisionom mehanizmu 1222
Miloje Petrović:
Blohova kritika Bergsona 1241

Sto godina od smrti Karla Marksa

Jovan Andrijašević:
Vraćanje Marksu kao idenje napred 1250
David Dašić:
O Marksovom metodu ekonomske analize 1257

Antikomunizam danas

Dušan Dragosavac:
Eskalacija antikomunizma 1268
Branko Pribićević:
Pojmovno određenje antikomunizma 1281
Miloš Minić:
Glavne komponente antikomunizma 1290
Milija Komatina:
Reduciranje socijalizma na staljinizam — strategija savremenog antikomunizma 1302
Živan Berisavljević:
Osnovna obeležja antikomunizma posle drugog svetskog rata 1312

Iskustva

Jovan Đorđević:
Stvaranje Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. 1318

Osvrti

Boris Nonevski:
Metamorfoze našeg filma 1347

Prikazi 1354

BROJ 10/1983.

Sistem i ponašanje društvenih subjekata

Stipe Šuvar:
Proizvodni odnosi i politički sistem 1369
Kiro Hadži Vasilev:
Odnosi proizvodnje determinišu i politički sistem 1382
Petar Radulović:
Neodgovorno ponašanje — uzroci i posledice 1386
Lazar Raonić:
U praktičnom ostvarivanju zakonitosti ogleda se stabilnost zajednice 1398
Dušan Dragosavac:
Sistem treba stalno dograđivati 1408
Aleksandar Fira:
Postoji li kriza političkog sistema socijalističkog samoupravljanja? 1412
Najdan Pašić:
Kako osigurati odgovorno izvršavanje politike? 1419
Miodrag Zečević:
Identifikovati uzroke neefikasnog funkcionisanja sistema 1427
Milorad Popović:
Razapetost između normativizma i spontanosti 1433
Dragutin V. Marsenić:
O nekim prazninama u pravnoj regulativi društveno-ekonomskih odnosa 1442
Milan Matić:
Odgovornost kao uslov i činilac razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa 1450
Jovan Munćan:
O nekim pitanjima pravnog sistema Jugoslavije 1465

Digitized by Google

Tokovi politike

Egon Štajner:
Politika cena i primarna raspodela dohotka 1475
Brana Marković:
Socijalistička internacionala i sadašnji zategnuti međunarodni odnosi 1488

Komentari

Miroslav Koraksić:
Nedorečenosti u socijalnoj politici 1514
Prikazi 1519

BROJ 11/1983.

Marks, marksizam i savremeni svet

Aleksandar Grličkov:
Marksistička misao danas 1533
Elmar Altvater:
Dvostruki karakter krize svetskog kapitalističkog sistema 1545
Ernest Mandel:
Ekonomska kriza savremenog kapitalizma 1564
Ištvan Balogh —
Tibor Halai:
Dostignuća i protivrečnosti socijalističkog društva 1588

Članci i rasprave

Dušan Pirec:
Refleksije o krizi u svetu, novom međunarodnom ekonomskom poretku i nesvrstanosti 1601
Aleksandar M. Vacić:
Činioci odstupanja razvoja Jugoslavije od socijalističke samoupravne robne privrede 1619
Vladimir Milanović:
Čovek i savremena kriza 1635

Osvrti

Franjo Štiblar:
Studij prava u svijetu i kod nas 1650
Prikazi 1664

BROJ 12/1983.

Dragoslav Marković:
Ostvarivanje Platforme SKJ o Kosovu 1683

Dvadeset pet godina Programa SKJ

Vjekoslav Koprivnjak:
Epoha i Program Saveza komunista Jugoslavije 1699
Radovan Radonjić:
Program revolucije 1705
Jovan Raičević:
Program SKJ — Komunistički manifest naše epohe 1715
Vukašin Mićunović:
Revalorizacija i reafirmacija marksizma 1726
Jovan Đorđević:
Dvadeset pet godina Programa SKJ 1730
Dragomir Drašković:
Erupcija kolektivnog stvaralaštva 1733
Dragoje Žarković:
Ne menjati, već dosledno primenjivati Program SKJ 1739
Stipe Šuvar:
Dalekosežnost Programa i potreba novih promišljanja 1743
Dušan Ničić:
Šta je to komunizam — danas i ovde? 1750
Radoslav Ratković:
Program SKJ i naše doba 1758
Dušan Bilandžić:
Sačuvati integritet Programa SKJ 1763
Milosav Simić:
Inspiracija za nova tragalaštva 1777
Stipe Šuvar:
Riječ je o misaonoj i praktičnoj revolucionarnoj snazi Saveza komunista 1779
Vjekoslav Koprivnjak:
Umjesto završne riječi 1782

Prilozi

Čedomir Štrbac:
Vizija svetskog zajedništva i međunarodna savremenost 1783

Digitized by Google

Osvrti

Nadežda Radović-Jarić:
Marks i socijalizam 1792

Prikazi 1800

Registar za 1983. godinu 1813

BROJ 1/1984.

Vladimir Bakarić:
Što je to dohodak 3

Janko Pleterski:
Istorijski razlozi postojanja SFRJ 22

Franjo Kožul:
Povijesno značenje prve decenije u razvoju samoupravljanja 44

Dragutin V. Marsenić:
Aktuelne teškoće i perspektive razvoja naše privrede 71

Ivan A. Rankov:
Bilansne protivrečnosti u poslovanju naših banaka 95

Milorad Drenjanin:
Robna proizvodnja socijalističkog samoupravljanja i način proizvodnje samoupravno udruženog rada 115

Miomir Jakšić:
Teorija načina proizvodnje i promene u međunarodnim ekonomskim odnosma 138

Osvrti

Mustafa Karahasan:
Svedočanstvo teške i velike borbe jednog naroda 152

Prikazi 163

BROJ 2/1984.

Edvard Kardelj:
Cene i zakon vrednosti 185

Janez Stanovnik:
Politička nezavisnost i ekonomska ravnopravnost 199

Milenko Marković:
Integralni smisao jugoslovenske socijalističke revolucije 217

Marjan Rožič:
Pluralizam samoupravnih interesa i SSRN kao frontno organizovanje subjektivnih snaga 231

Miroslav Kirinčić:
Osnovna organizacija udruženog rada i mjesna zajednica 244

Avdul Kurpejović:
Položaj privredno nedovoljno razvijenih u uslovima stabilizacije 255

Živko Marković:
Moral u samoupravnom društvu i raspodele prema radu 264

Osvrti

Miroslav Stojanović:
Koliko smo spremni za reforme 275

Aleksandar Sekulović:
Leva i druge alternative u Italiji 282

Prikazi 297

BROJ 3/1984.

Ivo Perišin:
Naša nova inflatorna erupcija i stabilizaciona politika 309

Miloš Minić:
Jugoslovenski federalizam i Moša Pijade 352

Žarko Papić:
Kriza etatizma i perspektive samoupravljanja 374

Dragoje Žarković:
Državno-socijalistički privredni sistem 390

Ivan Kristan:
Delegatski sistem na ravni federacije 404

Jokica Hadži Vasileva:
Marks, socijalizam i Afrika 423

Osvrti

Hazër Susuri:
O zapošljavanju žena u SAP Kosovo 436

V. Cvjetićanin — B. Živković:
Osnovna pitanja našeg agrarnog razvoja 448

Prikazi 453

Digitized by Google

BROJ 4/1984.

Augustin Papić:
Inostrana prezaduženost zemalja u razvoju 467
Dragomir Drašković:
Socijalistički savez i masovna politička inicijativa 494
Vladimir Stipetić:
Miljokazi na putu razmatranja seljačkog pitanja u Jugoslaviji 506
Fuad Muhić:
O jednom vidu osporavanja lenjinizma 536
Branislav Vuković:
Neke osobenosti i značaj nacionalnog pitanja u zemljama u razvoju 556
Sreten Gagić:
O otuđenju i tržištu umetnosti u savremenom svetu 569
Osvrti
Jovan Ničić:
Radna disciplina 579
Đuka Julijus:
Lekcije iz Grenade 590
Prikazi 610

BROJ 5/1984.

Vidoje Žarković:
SKJ u borbi za socijalističko samoupravljanje 623
Dragomir Vojnić:
Idejno-teorijske osnove Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije 645
Aleksandar Bajt:
»Realne kamate« i kursne razlike 674
Prvoslav Ralić:
Savez komunista i »omladinsko pitanje« danas 703
Stipe Orešković:
Leszek Kolakowski i filozofija dvorske lude 719
Ivan Bernik:
Društvene nejednakosti u socijalizmu 743
Veljko Milatović:
Tendencije i uslovi snaženja institucionalne demokratije u Latinskoj Americi 753
Prikazi 760

BROJ 6/1984.

Milutin Baltić:
Aktualni problemi u ostvarivanju ekonomske stabilizacije 775
Sistem i politika cena
Egon Štajner:
O otvorenim problemima sistema i politike cena 819
Dragoje Žarković:
O uzrocima galopirajuće inflacije u nas 832
Slobodan Maksimović:
Potreban je kompleksniji pristup problematici cijena 842
Sofija Popov:
Potrebe i mogućnosti efikasne kontrole cena 847
Živojin Rakočević:
Postupati ili ne postupati po ekonomskim zakonima 853
Milivoje Trklja:
Doprinosi za društvene delatnosti i rast cena 860
Lazar Drakul:
Neki problemi sistema i politike cena 869
Zoran Pupovac:
Način sprovođenja politike cena 888
Oskar Kovač:
Spoljni činioci i politika cena 893
Miloš Radulović:
Dispariteti i društvena kontrola cijena 898
Borislav Ždiara:
Cene: da li se razumemo? 906
Danilo Perović:
Odnosi domaćih cena na jedinstvenom jugoslovenskom tržištu 912
Istraživanja
Tomislav Dretar:
Konceptualizacija kulture u programima Saveza komunista Jugoslavije 917
Prikazi 978

BROJ 7—8/1984.

Miroslav Stojanović:
Opštepartijska debata o ulozi Saveza komunista 993

Digitized by Google

Članci

Anton Jekanc:
SKJ i razvoj proizvodnih snaga 1000
Mijat Šuković:
Podizanje kvaliteta prava i učvršćivanje ustavnosti i zakonitosti 1016
Ranko Petković:
Jugoslavija i susedne zemlje 1029

Idejni pluralizam, pluralizam samoupravnih interesa i politički pluralizam

Prvoslav Ralić:
Interesi se ne mogu usklađivati kompromisima 1043
Radoslav Ratković:
Interes nije bazična kategorija 1052
Dragomir Drašković:
Pluralizam ideja — pretpostavka društvenog napretka 1058
Fuad Muhić:
Institucionalni pluralizam i grupe za pritisak 1066
Jovan Komšić:
Problemi samoupravnog pluralizma i uloga subjektivnog faktora 1085
Radoš Smiljković:
Interesi — radnička klasa — organizacije 1098
Miloje Petrović:
Kako se razgraničiti od građanskog pojma »pluralizma interesa« 1109
Mirjana Maleska:
Pluralizam interesa i demokratizacija društva 1114
Vjekoslav Koprivnjak:
Korijeni pluralizma u nas 1118
Stipe Šuvar:
Sloboda misli — da, ideološki i politički pluralizam — ne 1125
Marijana Pajvančić:
Izražavanje i usklađivanje samoupravnih interesa u delegaciji 1134
Miha Ribarič:
Pluralizam samoupravnih i pluralizam političkih interesa 1143
Bećir Macić:
Samoupravno sporazumevanje i demokratski pluralizam samoupravnih interesa 1146
Mile Jovanović:
O nekim pitanjima istorijskog interesa radničke klase 1160

Portreti

Dobroslav Ćulafić:
Budislav Šoškić 1167

Osvrti

Boris Nonevski:
Pozorište između prošlosti i politike 1180

Prikazi 1190

BROJ 9/1984.

Hamdija Pozderac:
Ideja kretanja i Savez komunista 1213
Dragoje Žarković:
Ekonomska logika i socijalistička privreda 1230
Ivan Ribnikar:
Finansiranje privrede i inflacija 1243
Miomir Jakšić:
Kritika monetarizma 1262
Juraj Dadić:
Temeljni preduvjeti za funkcioniranje deviznog sistema 1278
Čedomir Budisavljević:
Socijalni efekti porezne politike 1299
Dušan Nikoliš:
Direktna ulaganja kapitala — ekonomski institut i vid dominacije SAD nad zemljama u razvoju 1311

Osvrti

Ranko Đukić:
Delegatski sistem i stvarni subjekti odlučivanja 1324
Dragomir Radenković:
Nesvrstanost iz ugla evrokomunizma 1337

Prikazi 1356

BROJ 10/1984.

Stojan T. Tomić:
Titov doprinos teoriji i praksi Partije 1369
Najdan Pašić:
Biti na kormilu 1382

Digitized by Google

Ciril Ribičič:
Aktuelni problemi izbora u delegatskom sistemu 1396
Milivoje Vujačić:
Uzroci i posledice neracionalnih i promašenih investicija 1411
Ivan A. Rankov:
Dva lica deviznog bilansa Jugoslavije 1437

Ogledi

Džemal Sokolović:
Kapital, razmjena i kooperacija 1449

Osvrti

Vladimir Vujačić:
O suštini samoupravne demokracije 1468
Božidar Kićović:
Glavni pravci akcije nesvrstanih 1497

Polemike

Miladin Korać:
Branko Horvat: »Politička ekonomija socijalizma« 1504

Prikazi 1531

BROJ 11/1984.

Branislav Šoškić:
Putevi izlaska iz ekonomske krize 1545
Mijat Šuković:
Jugoslovensko zajedništvo danas 1565
Aleksandar Hristov:
Konstituisanje Makedonije kao državnopravnog subjekta u jugoslovenskoj federaciji 1577
Ištvan Rajčan:
O nacionalnoj ravnopravnosti i aktuelnim pitanjima položaja narodnosti 1586
Marko Vrhunec:
Strategija — efikasno sredstvo upravljanja 1594
Jordan Aleksić:
»Omladinske revolucije« stilova života 1603
Matija Novosel:
Funkcionisanje samoupravnih interesnih zajednica 1614
Ranko Petković:
Obespravljenost i denacionalizacija delova jugoslovenskih naroda u Albaniji 1624

Ogledi

Ognjen Pribićević:
Engels i mirni put u socijalizam 1634

Polemike

Kosta Ugrica:
Je li socijalizam društvo nejednakosti i kako se odnositi prema nejednakostima 1652

Inostrani prilozi

Kažimież Doktur:
Kriza u Poljskoj, njeni izvori, tok i posledice 1661

Osvrti

Mirjana Đukić:
Socijalizam i mir 1672

Prikazi 1694

BROJ 12/1984.

Dušan Dozet:
Jugoslovenski pogledi na rat i vojnu silu 1713
Đuro Medić:
Lenjinova teorija o pretvaranju buržoaske u socijalističku revoluciju 1735
Augustin Papić:
Ekonomska saradnja zemalja u razvoju u uslovima krize u međunarodnim ekonomskim odnosima 1758
Tomislav Smrečnik:
O revolucionarnom potencijalu radničke klase u razvijenim kapitalističkim zemljama 1783
Ervin Peratoner:
Radnička literatura ili literatura za radnike? 1812

Osvrti

Milan Popović:
Svet interesa ili fenomenologija politike 1836

Digitized by Google

Polemike

Barbara Jelčić:
Socijalni efekti porezne politike 1848

Susreti

Jugoslovensko-poljski razgovori o socijalističkom samoupravljanju 1866

Prikazi 1884

Registar za 1984. godinu 1899

BROJ 1/1985.

Savez komunista danas

Prvoslav Ralić:
Neka pitanja jedinstva i revolucionarnog delovanja SKJ 3

Radovan Radonjić:
Diferencijacija — da, ali kako? 12

Žarko Papić:
Sudar samoupravljanja i etatizma 20

Milija Komatina:
Nužnost prevladavanja raskola između društvene baze i osamostaljenih političkih struktura 25

Milosav Simić:
Preduslovi za izlazak iz patsituacije ili blokade subjektivnih snaga 31

Azem Vlasi:
Otkud kritika usmerena ka drugim sredinama? 37

Đorđe Popović:
Razlike nisu suprotne načelima 40

Stipe Šuvar:
Što je pozitivnog, a što negativnog pružila partijska rasprava? 46

Vjekoslav Koprivnjak:
Protiv tendencije federalizacije Saveza komunista 56

Fuad Muhić:
Legitimitet, federalizam, suverenost 63

Radoš Smiljković:
Osnovni činioci jačanja jedinstva vodeće, idejno-usmeravajuće uloge SKJ 81

Aktuelne teme

Ivan Stojanović:
Privredna stabilizacija i formiranje cena 94

Nikola Stefanović:
Dogradnja ustavne koncepcije delegacija i skupštine kao organa društvenog samoupravljanja 112

Mitar Mihaljica:
O ekonomskom subjektivitetu osnovne organizacije udruženog rada 132

Ogledi

Ivan Vujačić:
Marks i Engels o nerazvijenosti i razvoju: restauracija izvesne koherencije 146

Prikazi 169

BROJ 2/1985.

Hamdija Pozderac:
Povjerenje u Savez komunista kao vodeću snagu radničke klase i društva 183

Veselin Đuranović:
O nekim aspektima politike razvoja koja je prethodila privrednoj krizi 206

Vinko Hafner:
Savez komunista, komunisti i komunizam 222

Ivan Perić:
Nacionalizam i njegovo izražavanje u jugoslavenskoj suvremenosti 242

Srđan Vrcan:
Omladina, religija i crkva ovdje i sada 258

Žarko Bulajić:
Motiv privređivanja u savremenom razvijenom kapitalizmu 277

Ogledi

Aleksandar Milenković:
Marksističko valorizovanje arhitekture i urbanizma 291

Prikazi

Digitized by Google

BROJ 3/1985.

Milija Komatina:
Pouke opštepartijske debate 317

Savez komunista i mlada generacija

Stipe Šuvar:
Ima li mjesta strepnji? 325
Duško Sabolović:
Ekonomski položaj omladine 336
Jordan Aleksić:
Savez komunista i Savez socijalističke omladine u raskoraku sa mladom generacijom 339
Vesna Janjić-Živadinović:
Poverenje »na papiru« 349
Andrej Klemenc:
Pojedinac ne sme biti skriven opštim pojmovima 351
Marinko Panić:
Kako osigurati historijski nužan kontinuitet? 355
Jovan Komšić:
Kako konstituisati teorijsko-politički prilaz analizi aktuelnih problema odnosa SK i mlade generacije? 361
Vjekoslav Koprivnjak:
Pitanje o omladini — pitanje o budućnosti 367
Vinko Hafner:
Odnos mladih komunista prema komunizmu 375
Renata Culej:
Omladina — odgovorni subjekt 379
Tatjana Đurić:
O problemu nezaposlenosti 382
Vladislav Hinšt:
Zanemarena tema 384
Vjeko Santrić:
Koje je boje situacija? 388
Senka Tajić:
O opredeljenjima omladine — čuti glas omladine 399

Polemike

Blaž Bošković:
Dijagnoze doktora Nece Jovanovića 411

Prikazi 423

BROJ 4/1985.

Ostvarivanje i zaštita društvene svojine

Alojzij Finžgar:
Šta je društvena svojina? 437
Vojislav Rakić:
Protivrječnosti društvene svojine 445
Slobodan Barač:
Društvena svojina kao norma i društvena svojina kao stvarnost 460
Ivan Perić:
Društveno vlasništvo u funkciji reprodukcije cjelokupnih uvjeta rada i življenja 476
Dag Strpić:
Društveno vlasništvo 486
Stipe Šuvar:
O razvoju društvenog vlasništva 492
Nikola Knežević:
Ekonomska djelotvornost — osnovni uvjet reprodukcije društvenog vlasništva 499
Martin Vedriš:
Na marginama društveno-vlasničkog odnosa 515
Josip Gašpar:
Oblici ugrožavanja društvenog vlasništva kroz odnose privatnog i društvenog sektora 528
Slavko Zajec:
Ugrožavanje društvenog vlasništva nepotpunim korištenjem industrijskih kapaciteta 532
Tomislav Knežević:
Neki aspekti zaštite društvene imovine i društvenih interesa 546
Stipe Domazet:
Samoupravna radnička kontrola u funkciji zaštite i razvoja samoupravnih prava radnika i društvenog vlasništva 557
Ivan Tormaš:
Idejni problemi zaštite društvenog vlasništva u poljoprivredi 591
Vladimir Milanović:
Vaspitanje u šoku 598

Prikazi 603

Digitized by Google

BROJ 5/1985.

Aktuelna pitanja političkog sistema

Ivan Kristan:
Kontinuitet u razvoju političkog sistema nove Jugoslavije 621
Krstan Malešević:
Udruženi rad i delegatski sistem 636
Dragutin V. Marsenić:
O nekim prazninama u pravnoj regulativi društveno-ekonomskih odnosa 654
Savo Klimovski:
Samoupravne interesne zajednice između države i samoupravljanja 662
Milivoje Trklja:
Otvorena sistemska pitanja slobodne razmene rada i samoupravnih interesnih zajednica u društvenim delatnostima 675
Radiša Jovanović:
Društvena moć Saveza sindikata u političkom sistemu Jugoslavije 687
Vladimir Štambuk:
Savremeno informisanje i razvoj samoupravljanja 714

Osvrti

Maja Levi-Jakšić:
Inovacije i tehnološki napredak 726
Aleksa Milojević:
Rad i razvoj 735

Ogledi

Stanka Drakulić-Kalezić:
Aktuelnost Aristotelovih viđenja konflikata 745

Prikazi 762

In memoriam 779

BROJ 6/1985.

Vidoje Žarković:
Dalji razvoj revolucije — osnova našeg jedinstva 785
Lazar Drakul:
Uticaj devalvacije dinara na izvoz u uslovima poremećenih odnosa domaćih cena 801

Revolucionarni proces i uloga SKJ

Ljubiša Stankov-Zemba:
Kritika kao stil ponašanja 821
Protiv unitarizma i separatizma 828
Milan Mali:
Žarko Papić:
O karakteru krize 836
Hamdija Pozderac:
O pretpostavkama idejnog i političkog jedinstva radničke klase i SKJ 841
Predrag Vranicki:
Samoupravljanje nije samo jedan od puteva socijalizma 847
Simeon Bunčić:
Raskorak između zamisli i ponašanja u Savezu komunista 854
Dušan Popović:
Kako dalje razvijati socijalističko samoupravljanje 860
Vjekoslav Koprivnjak:
Treba prepoznati zahtjeve vremena 871
Trpe Jakovlevski:
Zabrinjavajuće stanje svesti 877
Miljan Radović:
Uloga CK SKJ 883
Branko Caratan:
Strategijski problemi samoupravljanja i SKJ 888
Živan Berisavljević:
Potreba za snažnom avangardom revolucionarne akcije 893
Dušan Dragosavac:
Balkanske svađe i deficit marksističkog mišljenja 902
Vukašin Lončar:
Revolucionisanje akcije Saveza komunista 908
Marijana Pajvančić:
O metodu rada Saveza komunista 912
Milija Komatina:
Za promjene — ali pravcem revolucije 918

Problemi i akcije u SAP Kosovo

Milan Rakas — Milivoj Tatić:
Jugoslavensko pitanje — kako dalje na Kosovu 924
Sinan Hasani:
Socijalizmom protiv nacionalističkog grupisanja 949

Digitized by Google

Komentari

Marko Lolić:
Svijet zbilje, svijet ideja 957

Prikazi 963

BROJ 7—8/1985.

Četrdeseta godišnjica oslobođenja

Josip Broz Tito:
Naše oslobođenje je naše djelo 981
Branko Mamula:
Historijski značaj i međunarodne dimenzije NOR-a i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945. 1001
Milija Stanišić:
Ustanak naroda Jugoslavije 1941. 1022
Gojko Miljanić:
Bitke u toku NOR-a u Jugoslaviji 1941—1944. 1038
Peko Dapčević:
Manevar — osnova Titove strategije u narodnooslobodilačkom ratu 1065
Dušan Živković:
Počeci i razvoj revolucionarne vlasti u Jugoslaviji (1941—1943) 1079
Hamdija Pozderac:
Nacionalno pitanje u narodnooslobodilačkoj borbi 1100
Branko Petranović:
AVNOJ u sistemu vlasti DFJ 1114
Mladenko Colić —
Milosav Simić:
Saveznička pomoć NOVJ i njihovo učešće na jugoslovenskom ratištu u drugom svetskom ratu 1125

Prilozi

Kažimjež Sobčak:
Poljski ratni napor 1136

Prikazi 1148

BROJ 9/1985.

Savremeni svet i međunarodni razvoj

Ljubivoje Aćimović:
Jalta posle četrdeset godina 1157
Dušan Pekić:
Stare istine i nova saznanja o ratu 1170
Žarko Ristić:
Politika međunarodnog zaduživanja i kriza svetskog duga 1182
Bogdan Osolnik:
Suština spora oko novog međunarodnog informacijskog poretka 1200
Žarko Bulajić:
Država u savremenom razvijenom kapitalizmu 1225

Američke teme

Tomislav Smrečnik:
Teorija »nove radničke klase« u SAD 1264
Petar Bošković:
Aspekti savremenog konzervativizma u SAD 1287

Prikazi

Dragić Živković:
Dr Boris Zver: Proces odlučivanja u organizacijama udruženog rada 1305
Stanoje Ivanović:
Dr Vladimir Milanović:
Obrazovanje i društvo 1308
Zoran Stanojević:
Dr Vladimir Prvulović:
Pravo na slobodu 1311

BROJ 10/1985.

Dragutin V. Marsenić:
Akumulacija i investicije u jugoslovenskoj privredi 1317
Branislav Ribar:
Socijalizam i fenomen socijalnih nejednakosti 1332
Jovan Raičević:
Kritika i stvaralačka praksa 1344
Dragomir Drašković:
Sličnosti i razlike u statutima SK Srbije, SK Vojvodine i SK Kosova 1359
Jože Šter:
Moral i lik komunista 1372
Mirko Pejanović:
Kriza društva i kriza društvenog organizovanja omladine 1386
Milan Ranković:
Kultura, tržište, SIZ-ovi i društvo 1401

Digitized by Google

Ogledi

Ratko Nešković:
Lukačev put do Marksa 1412

Osvrti

Vladan Slijepčević:
Pogled na stanje u kinematografiji Srbije 1430

Dragan Simeunović:
Federalizam u SR Nemačkoj i SFRJ 1438

Prikazi 1444

BROJ 11/1985.

France Černe:
Pokušaj socio-ekonomske anatomije (i geneze) federalizma 1459

Mijat Šuković:
Politički sistem i samoupravna integracija društva 1478

Ivan Kristan:
Izvor federalnih država u SFRJ 1501

Ivan Stojanović:
Mogućnosti unapređenja sistema sticanja i raspodele dohotka 1515

Stjepan T. Šimić:
Kritika tradicionalističkoga odnosa nauke i politike prema nacionalnome fenomenu 1537

Borisav Džuverović:
Politika i kultura 1546

Damjan Šećković:
Tehnološki monopol i strategija savremenog kapitalizma 1555

Osvrti

Stojan Jankov:
Kineska privredna reforma 1571

Živka Juričić:
Mogućnost i svrha analize klasnih odnosa u socijalizmu 1596

Prikazi

Mustafa Karahasan:
Tikvešijata vo NOV 1941—1945 — Strašo Pindžur, naroden heroj 1607

Čedomir Popović:
Milan Matić: Mit i politika 1611

Vladimir Milanović:
Vladimir Milić: Socijalni portret partije 1617

BROJ 12/1985.

Milan Kučan:
Ostvarivanje ustavne koncepcije jugoslovenske federacije 1625

Fašizam i neodesničarstvo

Andrej Mitrović:
Fašizam 1645

Branislav Gligorijević:
Organizacioni oblici fašizma u Jugoslaviji između dva rata 1659

Bogdan Krizman:
Geneza i razvoj ustaškog pokreta 1674

Jefto Šašić:
Porijeklo i bit fašističkog genocida na tlu Jugoslavije 1717

Božidar Dikić:
Neonacizam u Zapadnoj Nemačkoj 1727

Zagorka Jovanović:
Alternative savremenih desnica 1749

Tomislav Gavrić:
Francuska »nova desnica« ili restauracija etiološkog modela 1764

Braco Kovačević:
Antikomunizam i hegemonija 1776

Inostrani prilozi

B. Besonov:
Opasnost od neofašizma 1794

Prikazi 1805

Registar za 1985. godinu 1819

BROJ 1/1986.

Najdan Pašić:
Kritika jalove kritike 3

Dušan Dragosavac:
Miroslav Krleža — revolucionarni stvaralac i borac za socijalizam 34

Digitized by Google

Sava Živanov:
Ubrzanje socijalno-ekonomskog razvoja Sovjetskog Saveza 59

Politički sistem i vertikalna dimenzija samoupravljanja

Milija Komatina:
Uvodne napomene 77
Miodrag Zečević:
Ograničeni domet sistema udruženog rada 81
Milan Vučinić:
Odnose ekonomske sfere ugraditi u društvo u celini 87
Boro Petkovski:
Samoupravna integracija i savremene proizvodne snage visoke tehnologije 93
Vladimir Milanović:
Mogućnosti za dijalog 100
Mirjana Maleska:
Zašto slabi pozicija udruženog rada 108
Mirko Pejanović:
Samoupravna integracija rada i dohotka — osnova uspostavljanja samoupravljanja kao jedinstvenog sistema 111
Prvoslav Ralić:
Samoupravljanje u budućnosti 121

Prikazi 131

BROJ 2/1986.

Milivoje Vujačić:
Lična potrošnja — stanje i perspektive 3
Vuk Ognjanović:
Nova faza razvoja jugoslovenskog bankarskog i kreditnog sistema 18
Milosav Simić:
Neki metodološki problemi istraživanja odnosa socijalizma i rata (socijalizma i mira) 26

Politički sistem i vertikalna dimenzija samoupravljanja

Jakov Lazaroski:
Istorijska nužnost 33
Mijo Dubak:
Privreda lokalnog karaktera 41
Ferhad Kotorić:
Zaostajanje samoupravne integracije 44
Zdravko Tomac:
Raskršća političkog sistema socijalističkog samoupravljanja 52
Milan Podunavac:
Anatomija i odgovornost sistemske integracije politike 66
Dušan Bilandžić:
Mogućnosti modernizacije samoupravljanja 73
Stojan T. Tomić:
Horizontalni i vertikalni nivo samoupravljanja 89
Vuk Stambolović:
Podsistem je (ipak) u državnoj službi 96

Osvrti

Miloš Nikolić:
Deset godina rada Okruglog stola u Cavtatu 103

Prikazi 139

BROJ 3/1986.

Kiro Hadži Vasilev:
Društveni koreni antisocijalističkog delovanja i antikomunističkih ideologija i borba SK za dalji razvoj socijalističkog samoupravljanja 3
Dušan Dragosavac:
Antisocijalističko djelovanje i antisocijalističke ideologije u svijetlu razvoja savremenog svijeta i našeg unutrašnjeg razvoja 20
Stipe Šuvar:
Etatizam, tehnobirokratizam i razvoj socijalističkog samoupravljanja i neke tendencije u društvenoj kritici 39
Petar Živadinović:
Ideologija nove desnice 62
Miloje Petrović:
»Novi filozofi« protiv Marksa 79
Marko Lolić:
Antisocijalističke ideologije i javna glasila 109

Digitized by Google

Pravo, ustavnost i zakonitost

Đuro Gatarić:
Kontroverze o pravu u socijalističkom samoupravnom društvu 121

Ćazim Sadiković:
Demokratski značaj primjene zakona 135

Miodrag Zečević:
Viđenja nekih pitanja našeg prava i pravnog sistema 149

Aleksandar Fira:
Ustavno-sudska kontrola zakona u Jugoslaviji 162

Prikazi 172

BROJ 4/1986.

Kiro Hadži Vasilev:
Aktuelni značaj teorijskih osnova delovanja i borbe Saveza komunista 3

O nacionalizmu danas

Hamdija Pozderac:
Društveno-ekonomski korijeni, klasna priroda i oblici ispoljavanja nacionalizma 13

Ivan Perić:
Nacionalizam, njegova prisutnost i djelovanje u Hrvatskoj 34

Dušan Janjić:
Prilog raspravi o uzrocima i oblicima ispoljavanja nacionalizma u SR Srbiji 46

Nijaz Duraković:
Mladi i nacionalizam 57

Lev Kreft:
Nacionalizam i Slovenci 67

Fuad Muhić:
Problemi nacionalizma u SR Bosni i Hercegovini 72

Nikola Čingo:
Neki vidovi makedonskog nacionalizma 76

Stipan Kopilović:
Klerikalizam i kleronacionalizam, njegovi nosioci i izvori 92

Azem Vlasi:
Neki oblici antisocijalističkog delovanja u SAP Kosovo 102

Marko Špadijer:
Nacionalizam u Crnoj Gori 111

Vojan Rus:
Perspektive socijalizma (sa osvrtom na nacionalno pitanje) 118

Pogledi

Dušan Ičević:
Nacionalnost i internacionalnost radničke klase 124

Osvrti

Ervin Peratoner:
Upliv strane propagande na formiranje (ideologija) naših »srednjih slojeva« 137

Đorđe Đurković:
Ustavno sudstvo u društveno-političkom sistemu 150

Prikazi 159

BROJ 5/1986.

Tehnologija i razvoj

Žarko Papić:
Društveno-istorijski aspekti tehnološkog razvoja 3

Rajko Tomović:
Tehnologija i društveni progres 12

Slaviša Aleksić:
Transfer tehnologije i ekonomska zavisnost Jugoslavije 19

Nenad Gojković:
Društveni razvoj u sklopu tehnološke revolucije 39

Jovan Andrijašević:
Prilagođavanje privrednog sistema naučno-tehničkom progresu 48

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Janez Korošec:
Slovenija: Organizovano i bez odlaganja izlaziti iz krize 61

Milivoje Tomašević:
Crna Gora: Na kursu revolucionarne obnove 71

Živorad Ž. Igić:
Kosovo: Pred novim iskušenjima i obavezama 80

Tomislav Peruničić:
SKJ u JNA: Realizam — kontinuitet — optimizam 89

Digitized by Google

Portreti

Ljubiša R. Mitrović:
Teorijsko-metodološke vrednosti radova Milentija Popovića za razumevanje dijalektike savremenog društva 103

Prikazi 115

BROJ 6/1986.

Kongresi i konferencije Saveza komunista

Naum Spiroski:
Makedonija: Samo promena ponašanja i stanja otvara perspektive 3
Ivo Družijanić:
Hrvatska: Pomirba nosi najveću opasnost 16
Dževad Tašić:
Bosna i Hercegovina: Kongres očekivanih tonova 29
Mirko Arsić:
Srbija: Kongres upozorenja 42
Nikola Cvetković:
Vojvodina: Idejno i akciono jedinstvo komunista — prvi uslov društvenog napretka 51

Dileme o razvoju političkog sistema

Marijana Pajvančić:
Otkuda razlike u pogledima na politički sistem 59
Zdravko Tomac:
Savez komunista mora biti i »ustavobranitelj« i »reformator« 67
Aleksandar Fira:
Pretpostavke ostvarivanja ustavnosti i zakonitosti 78
Franjo Kožul:
Zamagljeni frontovi 86
Atila Sam:
Ustupak otuđenim snagama 92
Najdan Pašić:
Savez komunista i politički sistem 95
Fuad Muhić:
Ekonomska uporišta nacionalizma 100
Branimir Brkljač:
Veštačke dileme 108
Branko Caratan:
Ćutanje o glavnim podelama 112
Kurteš Saliu:
Idejna konfuzija blokira Savez komunista 117
Radovan Radonjić:
Sistem ne može da funkcioniše sam po sebi 122
Arif Tanović:
Neophodnost dijaloga 127
Živan Berisavljević:
Čuvati se provizorija 132
Boško Krunić:
Nedorečeno protivljenje celini političkog sistema 134
Nandor Major:
Kako SK deluje unutar sistema 138

Prikazi 143

BROJ 7—8/1986.

Vidoje Žarković:
Savez komunista Jugoslavije u borbi za dalji razvitak socijalističke, samoupravne i nesvrstane Jugoslavije 3
Fuad Muhić:
Diferencijacija u SKJ, neformalni centri moći i radnička većina 44
Mijat Šuković:
Teorijske i praktične konsekvence principa jednoglasnosti 67
Žarko Bulajić:
Tržište u savremenom razvijenom kapitalizmu 81
Mileva Filipović:
Neki aspekti različitog shvatanja nauke kao proizvodne snage 98
Ranko Petković:
Proces podruštvljavanja spoljne politike Jugoslavije 106

Portreti

Antonio Rubi:
Mir, razvoj i novi internacionalizam — doprinos Enrika Berlinguera 117

Prikazi

Muslija Muhović:
Dr Šefko Međedović: Politika i revolucija (Prilog istraživanju Lenjinove političke misli) 132

Digitized by Google

Stjepan T. Šimić:
Dr Ivan Cvitković: Ko je bio Alojzije Stepinac 135
Jovan Teokarević:
John Naisbitt: Megatrendovi — deset novih smjerova razvoja koji mijenjaju naš život 138

BROJ 9/1986.

Dušan Dinkić:
Strategija izvoza kao osnova za izradu zajedničkih proizvodno-razvojnih programa 3
Milivoje Trklja:
Samoupravna svojina kao istorijski oblik društvene svojine 19
Marta Bazler-Madžar:
Međunarodni transfer tehnologije — problemi, efekti i novije tendencije 27
Nikola Visković:
Neokonzervativizam — dominantna građanska ideologija našeg vremena 42
Ervin Peratoner:
Kultura i ideologija (Konzervativna misao) 64
Svetozar Grujić:
Kriza modernog i postmodernog 87
Naum Grizo:
Participacija u nekim zemljama u razvoju 108
Đorđe Ivančević:
Raspodjela prema radu ili prema potrebama 126

Ogledi

Miloje Petrović:
Poperova kritika Marksa 132

Prikazi 158

BROJ 10/1986.

Veselin Đuranović:
O nekim aspektima odgovornosti u uslovima samoupravnog društvenog razvoja 3
France Černe:
Društveno-svojinski ekonomski subjekti i njihovo racionalno ekonomsko ponašanje 17
Miodrag Zečević:
Stanje i problemi jugoslovenskog prava 41
David Dašić:
Integracija rada i društvenog kapitala 60
Džemal Sokolović:
Činovništvo ili birokratija? 81
Ervin Peratoner:
Uskrsnuće ideologije o »totalitarizmu« 94

Ogledi

Ratko Nešković:
Empirijska svest i klasna svest proletarijata 116

Osvrti

Dragan Simeunović:
Učenje o revoluciji kao izvorište federalističke koncepcije Svetozara Markovića 138

Prikazi 149

BROJ 11/1986.

Mijat Šuković:
Ekonomsko-tehnološka situacija i dalji razvoj jugoslovenske federacije 3
Hamdija Pozderac:
Poreska politika i stabilizacija 35
Mira Lorger:
Sporovi o teoriji socijalističke revolucije 49
Ljubica Zjalić:
Znanje kao bitan činilac napretka zemalja u razvoju 107

Ogledi

Vanja Sutlić:
Mislilac i politika 121

Susreti

Socijalizam i samoupravljanje (Okrugli sto časopisa »Nowe drogi« i »Socijalizam«) 135

Prikazi 157

Digitized by Google

BROJ 12/1986.

Društvena kretanja i promene u socijalističkim zemljama

Risto Bajalski:
Uviđanje nužnosti promene u SSSR 3
Fuad Muhić:
Socijalizam je osvjedočio sposobnost samoreprodukcije 11
Sava Živanov:
Koreni krize 33
Vinko Trček:
Ciljevi, dostignuća i problemi ostvarivanja svestrane reforme u Kini 53
Ranko Petković:
Teorijska misao o socijalizmu između apriorizma i kreacije 70
Dušan Bilandžić:
Korjeni blokade društvenih reformi u socijalizmu 81
Blagoje Babić:
Socijalizam danas: još po jedna reforma privrednog sistema 86
Đorđe Pribićević:
Duboke promjene u privredi i privredni sistem SSSR 100
Franjo Butorac:
Neki aspekti društvenih promjena u socijalističkim zemljama 133
Branko Pribićević:
Reforme u socijalističkim zemljama — istorijski kontekst, motivi, otpori i izgledi 141
Žarko Milošević:
Potreba sistematskog praćenja i izučavanja promena 152
Milorad Pešić:
Čuvati se predubeđenja 157
Edita Stojić-Imamović:
Društvena kretanja i promene u susednim socijalističkim zemljama s posebnim osvrtom na Mađarsku 167
Petar Bošković:
Međusobna uslovljenost političkog i ekonomskog sistema 183
Milo Đukić:
Podsticaji i otpori 187
Prikazi 192
Pregled sadržaja u 1986. god. 207

BROJ 1/1987.

Branislav Šoškić:
Osnovni problemi naše ekonomske politike i privrednog sistema 3
Stipe Šuvar:
Marginalije o sociologiji razvoja i ekonomiji rasta 27
Ćazim Sadiković:
Dijalektika odnosa između države i samoupravljanja 61
Nedžad Bašić:
Federalizam i nacionalne slobode 70
Duško Vasić:
Budućnost kao projekcija prošlosti 94
Slavoljub Popović:
Izvoz »prljave tehnologije« iz razvijenih u nerazvijene zemlje 104

Osvrti

Leon Geršković:
Sistem stambenih odnosa 114
Prikazi 120

BROJ 2/1987.

Dragutin Marsenić:
Ljudski i materijalni uslovi privrednog razvoja Jugoslavije 3
Rosa Anđžić:
Intenzifikacija proizvodnje — ključni problemi ekonomskih procesa 39
Radoš Smiljković:
Savez komunista između klasnog i nacionalnog 60
Riste Ljubotenski:
Odraz društvene krize na idejnu svest i političku aktivnost radničke klase i njene avangarde 76
Snežana Filipović:
Reintegracija radnika povratnika i njihovo uključivanje u nacionalnu privredu 88
Mijat Šuković:
Reforme u socijalističkim zemljama — istorijski put i uslov razvoja socijalizma 101

Digitized by Google

Osvrti

Borislav Bijelić:
U kom pravcu mijenjati ZUR 122
Tomislav Bandin:
Fetišizam krize 129
Danilo Tomić:
Proizvodnja hrane — barijera svetskog privrednog razvoja 135

Inostrani prilog

Anatolij Pavlovič Butenko:
Koncepcija ubrzanja — njena suština i putevi realizacije 142
Prikazi 158

BROJ 3/1987.

Socijalistička demokratija i Savez komunista

Miloš Nikolić:
Socijalizam, demokratija, Savez komunista Jugoslavije 3
Vukašin Lončar:
Suština poruka XIII kongresa SKJ 20
Prvoslav Ralić:
Demokratija nije cilj za sebe 29
Atila Sam:
Objektivna uslovljenost demokratizacije 33
Radovan Radonjić:
O klasnoj dimenziji demokratizacije odnosa u SK 37
Risto Kilibarda:
Primena samoupravnih regula 41
Nijaz Duraković:
»Medveđa usluga« staljinizma 48
Radoš Smiljković:
Interesi, klasni pokret u optici Marksa i sledbenika 53
Fuad Muhić:
Kako se osloboditi dogmatskog nasleđa 66
Dušan Dragosavac:
Zašto antikomunisti poistovećuju marksizam i socijalističke revolucije sa staljinizmom 70
Mira-Ljubić Lorger:
Nemamo teoriju prelaznog perioda 77
Zdravko Tomac:
Naš cilj nije građanska, nego socijalistička samoupravna demokracija 81
Svetislav Stojakov:
Kritika kritike 94
Milija Komatina:
Kome treba fakultativna demokratija 99
Dragan Mrkšić:
Tri strateška zadatka 103
Zoran Vidojević:
Gde smo u pogledu demokratizacije? 110
Branko Caratan:
Programi nisu do kraja definirani 117
Marijana Pajvančić:
Učešće delegacije u odlučivanju 122

Osvrti

Dušan Pekić:
Mogućnost strategijskog iznenađenja i mere za njegovo sprečavanje u koncepciji opštenarodne odbrane 127
Branislav Ribar:
Kompjuterski sindrom 136
Prikazi 140

BROJ 4/1987.

Najdan Pašić:
Hipertrofija normativizma u političkom sistemu socijalističkog samoupravljanja: uzroci i posledice 3

Nacija i nacionalizam

Radoslav Stojanović:
Nacionalni interes, socijalizam i internacionalizam 14
Stipe Orešković:
Komunizam i nacija 27
Risto Kilibarda:
Hipoteze o izvorima nacionalizma u nas 64
Dušan Janjić:
Nacija i država 74

Međunarodni odnosi

Ranko Petković:
Jugoslavija i kriza na Bliskom istoku 95

Digitized by Google

Reagovanja

Dragoje Žarković:
Kritika bez osnova 108

Osvrti

Miroslav Milojević:
Osnovni značaj male privrede i elementi njene politike 111
Vesna Miladinović:
Društvena svojina — pojam i osnovni problemi 124

Prikazi 136

BROJ 5/1987.

Stipe Šuvar:
Aktuelna pitanja idejne borbe Saveza komunista Jugoslavije za razvoj socijalističkog samoupravljanja i socijalističke demokratije 3
Milan Kučan:
50 godina ostvarivanja Čebinskog manifesta 52
Džemal Sokolović:
Protivurječnosti ekonomske strukture jugoslovenskog društva 85
Vladimir Milanović:
Birokratizam i etatizam u savremenom jugoslovenskom društvu 118
Branko Prnjat:
Kulturna politika i bogatstvo ljudskih potreba 137

Prikazi 148

BROJ 6/1987.

Hamdija Pozderac:
Bespartijska demokratija kao politički ideal 3
Miladin Korać:
Aktuelne dileme o tržištu radne snage i tržištu kapitala u Jugoslaviji 18
Nikola Stefanović:
Federacija kao društveno politička zajednica i struktura Skupštine SFRJ 67
Đuro Medić:
Predmeti i zadaci studija savremene ekonomske misli 85

Komentari

Marko Lolić:
Vrijeme odgovora i odgovornosti 103

Osvrti

Dinko Medić:
Naznake o sukobljenosti samoupravljanja i birokratije 111

Reagovanja

Tomislav Nikolić:
(Zlo) Upotreba Marksa 118

Prikazi 125

BROJ 7—8/1987.

Marko Orlandić:
Ostvarivanje stavova SKJ o razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu i dalji zadaci 3
Stanko Stojčević:
Socijalističko samoupravljanje je jedini naš historijski put 23
Sergej Krajger:
Dugoročni program ekonomske stabilizacije u svetlu aktuelnih problema društveno-ekonomskog razvoja 37

Šta menjati u ZUR-u

Milija Komatina:
Mogu li se kako usaglasiti principi samostalnosti i jedinstva 56
Inga Kraljević:
Problem odgovornosti za ostvarivanje društvenog vlasništva i izmjene i dopune ZUR-a 65
Dragutin Marsenić:
Realnosti dati prioritet nad vizijama 74
Dobrica Sarić:
Brže ispravljati greške 86
Mijat Šuković:
Ne bilo kakve, već kvalitetne promene 97
Ljubomir Madžar:
Promene ZUR-a kao komponenta institucionalnog prilagođavanja jugoslovenske privrede 118

Digitized by Google

Miodrag Zečević:
Blokiran društveni sistem 132
Ivica Prga:
Od krize do realnog društva rada 138
Đorđi Caca:
Zašto ne funkcioniše sistem odgovornosti 144

Komentari

Mirko Arsić:
Poverenje koje treba da se potvrdi u praksi 151

Godišnjice

Dobrosav Bjeletić:
Aktuelnost Gramšijeve koncepcije komunističke avangarde i društvene hegemonije radničke klase 156

Prikazi 177

BROJ 9/1987.

Najdan Pašić:
Od partijsko-državnog monolitizma ka pluralizmu samoupravnih interesa 3
Mijat Šuković:
Predsedništvo SFRJ — jugoslovensko po načinu izbora i odgovornosti 17
Dragutin Marsenić:
Dugoročni trendovi u razvoju najvažnijih oblasti jugoslovenske privrede 29
Rosa Andžić:
Krizni ekonomski uslovi privređivanja 67
Atila Sam:
Empirijski uvid u proces idejno-političkog osposobljavanja komunista u OOSK u SAP Vojvodini 82

Šta menjati u ZUR-u

Gojko Rikalović:
Neadekvatnost predloženih promena 92

Međunarodne teme

Zoran Stanojević:
Ekonomski razvoj sandinističke Nikaragve 98

Osvrti

Branislav Ribar:
Administracija između nužnosti i balasta 116
Ivan Pavić:
Vrhunski sport danas, jučer, sutra 122

Prikazi 128

BROJ 10/1987.

Boško Krunić:
Istorijski smisao i značaj dolaska i delovanja Josipa Broza Tita na čelu KPJ (SKJ) 3
Kiro Hadži Vasilev:
Nacionalni odnosi u uslovima socijalističkog samoupravljanja 18
Dušan Ičević:
Savremeni smisao jugoslovenstva 47
Ivica Josipović:
Geneza krizâ savremenog jugoslovenskog društva 59
Svetislav Stojakov:
Neka aktuelna pitanja nastave marksizma u srednjoj školi i marksističkog obrazovanja i idejno-političkog osposobljavanja u Savezu komunista 70

Međunarodne teme

Petar Bošković:
Kraj reganizma ili reganizam i posle Regana 87

Osvrti

Dušan Janjić:
Napomene o revolucionarnom kontinuitetu 102

Prikazi 109

BROJ 11/1987.

Marko Orlandić:
Tendencije u međunarodnim odnosima i položaj Jugoslavije 3
Dušan Dragosavac:
Ustavnost i zakonitost 18

Digitized by Google

Tribina

Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova 32
Žarko Papić:
Strukturne promene i planiranje 35
Zoran Popov:
Privredni sistem i efikasnost funkcionisanja jugoslovenske privrede 43
Ivan Stojanović:
Delegatski sistem, Ustav, Zakon o udruženom radu — rešavaju li probleme nužnosti društvenog usmeravanja ekonomije 58
Dragoje Žarković:
Odnos politike prema ekonomiji u socijalizmu 75

Teorijsko nasleđe

Miloje Petrović:
Gramšijeva kritika materijalističke metafizike 78

Socijalizam u svetu (Cavtat '87)

Nadežda Radović:
Socijalizam, nacije, međunarodna saradnja 88

Prikazi 111

BROJ 12/1987.

Oktobarska revolucija i perspektive socijalizma

Uvod 3
Stipe Šuvar:
Epohalna prekretnička uloga oktobarske revolucije 14
Ervin Peratoner:
Oktobar nakon 70 godina i pogled dalje 35
Putnik Dajić:
Lenjin i lenjinizam danas 83
Borislav Đurović:
Seljaštvo — kolektivizacija — socijalizam 90
Zlatko Čepo:
Partija i klasa 99
Fuad Muhić:
Inicijative, procesi i domašaji destaljinizacije 106
Branko Caratan:
Perestrojka u SSSR-u i mogućnost obnove socijalizma 120
Risto Bajalski:
Perestrojka i glasnost — čemu se teži, šta se već ostvaruje 139
Milija Komatina:
Revolucija i demokratija 147
Iz našeg teorijskog nasleđa 163

Prikazi 187

Pregled sadržaja u 1987. god. 197

BROJ 1/1988.

Predrag Vranicki:
Program SKJ na provjeri istorije 3
Branislav Ivanović:
Zaštita društvene svojine u ustavnim amandmanima 28

Tribina

Društveni položaj i uloga mlade generacije 50
Boris Mužević:
Socijalizam i mlada generacija 51
Stanislav Seklecki:
Politika PURP prema omladini 58
Stipe Orešković:
Odnos socijalizma i omladine 62
Velja Tomanović:
Šta je socijalizam? 66
Milija Komatina:
Socijalizam ima budućnost, iako ne i svi njegovi dosadašnji reliteti 69
Grzegorz Novacki:
Mladi Poljaci o problemima socijalizma 73
Goran Milinović:
Pravo omladine na kritiku 78
Vjeslav Klimčak:
Principi i ideali socijalizma u vaspitanju omladine 81
Lev Kreft:
Artikulacija položaja i uloge omladine u omladinskoj organizaciji 89
Risard Kasinjski:
Doprinos mlade generacije izgradnji socijalizma 91

Digitized by Google

Srećko Mihailović:
Šta je ispod koprena i velova 100
Julian Nuckovski:
Omladinski pokret u socijalističkoj obnovi Poljske 111
Mira Lorger:
Uzroci i posledice revitalizacije religije 119
Wodzimierz Ulicki:
Učešće omladine u političkom životu 124
Mirko Arsić:
Dva tipa politizacije omladine 129
Prikazi 132

BROJ 2/1988.

Radovan Radonjić:
Titova misao i izgradnja KPJ/SKJ 3
Mijat Šuković:
Za jasniji i ostvarljiviji izraz društvenog uređenja 23
Muhamed Kešetović:
Ustavnim promjenama ka građanskom idealu »nacije« i »države« ili ka samoupravno udruženom radu 59
Zoran Vidojević:
Nacija i emancipacija 67
Nedžad Bašić:
Univerzalnost nacionalnih i ljudskih prava i sloboda 83
Dragoje Žarković:
Ekologija i politika 92

Međunarodne teme

Predrag Simić:
Društvene promene u NR Kini u svetlu XIII kongresa komunističke partije Kine 111
Prikazi 138

BROJ 3/1988.

Franc Šetinc:
Demokratski centralizam u prostoru i vremenu 3
Zlatan Gavrilović:
Marksizam i Savez komunista 24
Becir Macić:
Odgovornost — temeljna komponenta avangardnosti Saveza komunista 33
Nedžad Bašić:
Klasno-socijalne implikacije internacionalizacije kapitala 48
Živan Nikolić:
Svetsko tržište i svetska cena 59
Ranko Petković:
Istorijski i geostrateški položaj i značaj Balkana juče i danas 72

Suočavanja

Branko Petranović:
Za kritički dijalog o jugoslovensko-sovjetskim odnosima 88

Ogledi

Tamara Prošić:
Hegemonija i revolucija 114

Susreti

Socijalizam i »duhovna situacija vremena« 130

Osvrti

Pavle Anagnosti:
Ostvarivanje zajedničkog interesa u kulturi 141

Inostrani prilog

A. V. Dmitriev:
Tendencija razvitka sovjetskog političkog sistema 150
Prikazi 162

BROJ 4/1988.

Tribina

Oblici svojine u uslovima izgradnje i razvoja socijalizma 3
Slobodan Komazec:
Društveno vlasništvo, društveni odnosi i suvremeni privredni sistem 5
Miladin Korać:
Neke dileme o društvenoj svojini 19
Dragoje Žarković:
Krah dogovorne ekonomije 26

Digitized by Google

Nikola Visković:
Vlasništvo u suvremenosti 31
Tomislav Nikolić:
Vratimo se Marksu 38
Zoran Popov:
Sistem dogovorne ekonomije ne može biti efikasan 42
Milovan Pavlović:
Društvena svojina i sistem robnog privređivanja 46
Dragoje Žarković:
Društvena svojina i kriza 50
Džemal Sokolović:
Dijalektika privatne svojine 64
Brana Ivanović:
Društvena svojina nije pravo svojine, a jeste svojina 69
Inge Kraljević:
Zašto se ne sučeljavaju modeli 80
Čedo Grbić:
Glavna greška socijalizma 86
Tomislav Nikolić:
Socijalizam, svojina i eksploatacija 95
Zoran Popov:
Otvorena pitanja institucionalne regulacije zaštite društvene svojine 104
Ivan Bilić:
Odnosi vlasništva i odnosi proizvodnje 114
Radoman Božović:
Svojinski sadržaj društvene svojine — uslov izlaska iz krize 125
Bogumil Ferfila:
Svojina u ekonomskom i političkom sistemu 137
Ivan Perić:
Neke kontroverze u našem društvu sa izvorištem u pravu vlasništva 142
Branko Medojević:
Subjekti svojine u našem društveno-ekonomskom sistemu 147
Momir Bulatović:
Mogućnosti stvarne promene datog oblika svojine 155
Milovan Pavlović:
Nema samoupravljanja bez društvene svojine 161
Nikola Vukmirović:
Uticaj vlasničkih odnosa na strukturu privrede i njenu efikasnost 172
Marin Buble:
Socijalizmu je primjeren mješoviti privredni sistem 185
Zdravko Tomac:
Proturječnosti ustavne koncepcije društvenog vlasništva i pravci ustavnih promjena 192
Alojzij Finžgar:
Društvena svojina i ustavni amandmani 208
Blagoje Bošković:
Društvena svojina, robna proizvodnja, akcionarstvo 216
Ivica Prga:
Prolegomena za kritiku monetarnog fetišizma 231
Milija Komatina:
Socijalizam i svojina 236
Prikazi 241

BROJ 5/1988.

Boško Krunić:
Jačanje vodeće idejno-političke uloge, jedinstva i odgovornosti SK u borbi za izlazak iz društveno-ekonomske krize 3

Ustavne promene

Nikola Stefanović:
Federalizam i strukturalni poremećaji u jugoslovenskoj federaciji 22
Ivan Kristan:
Odgovornost republika i pokrajina za razvoj jugoslovenske federacije 63
Mijat Šuković:
Kako usaglašavati posebne i zajedničke interese 73

Oblici svojine

Nikola Kljusev:
Za drugačiji tretman svojine 110

Digitized by Google

Slavko Kulić:
Relevantnost vlasništva s aspekta stvaranja, prisvajanja i raspolaganja s proizvodnim snagama društva 117

Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova

Dragutin Marsenić:
Privrednosistemska ograničenja delotvornosti planiranja u Jugoslaviji i mogućnost njihovog prevazilaženja 126

Prikazi 144

BROJ 6/1988.

Stipe Šuvar:
Socijalizam pred novim izazovima 3
Boris Majer:
Razmišljanje o drukčijem socijalizmu 64
Nikola Visković:
(Ne)mogućnost političkog pluralizma u sadašnjem trenutku Jugoslavije 85

Inostrani prilog

Stanislav Gabrielski:
Partija u procesu reformi 101

Prikazi 117

Digitized by Google

REGISTAR TEMATSKIH CELINA I DISKUSIJA

1964.

Nesporazumi oko demokratije — br. 1, str. 103—130
Diskusije o Statutu — br. 10, str. 1296—1312

1965.

Mišljenja o ostvarivanju kongresnih odluka (Osmi kongres SKJ) — br. 1, str. 123—137
Privredna reforma — br. 7—8, str. 881—979

1966.

Radni čovek i Socijalistički savez — br. 1, str. 3—70
Promene u socijalnoj strukturi jugoslovenskog društva — br. 3, str. 345—381
Naša privreda u međunarodnim ekonomskim odnosima — br. 4, str. 460—511
Savez komunista i kultura — br. 9, str. 1106—1186
Savez komunista i naučno stvaralaštvo — br. 10, str. 1288—1335
Uloga i položaj Saveza komunista u sistemu samoupravljanja — br. 12, str. 1552—1577

1967.

Demokratizam i usmeravanje izbora — br. 2, str. 174—215
Osnovni oblici organizovanja komunista — br. 3, str. 325—368
Aspekti međunacionalnih odnosa u današnjoj fazi društvenog i ekonomskog razvoja — br. 7—8, str. 863—943
Demokratski centralizam u uslovima preobražaja SKJ — br. 10, str. 1224—1328

1968.

Promene u biću radničke klase i njene idejno-političke avangarde — br. 1—2, str. 3—105

Digitized by Google

Sindikat u sistemu samoupravljanja — br. 5, str. 547—582
O ustavnoj koncepciji Komune — br. 7—8, str. 893—958
Federalizam i samoupravljanje — br. 11, str. 1404—1445

1969.

Socijalizam i demokratija — br. 3, str. 324—384 i br. 5, str. 589—626
Samoupravljanje i moderna tehnologija — br. 6, str. 723—795
Ideologija i ideološka akcija SKJ — br. 11, str. 1379—1450

1970.

Stogodišnjica Lenjinovog rođenja — br. 4, str. 435—488
Kritika i kulturno stvaralaštvo — br. 6, str. 756—804
Samoupravna integracija i politički sistem — br. 7—8, str. 865—917
Samoupravljanje u preduzećima — br. 10, str. 1256—1323
Televizija i kultura — br. 11, str. 1405—1443 i br. 12, str. 1551—1562

1971.

Televizija i kultura (nastavak diskusije iz 1970. godine) — br. 3, str. 335—351
Društveni položaj i funkcija nauke u samoupravnom društvu — br. 4, str. 439—500
Teorijska misao Milentija Popovića — br. 6, str. 683—706
Problemi razvoja Saveza komunista Jugoslavije i putevi afirmacije njegove uloge — br. 9, str. 993—1018 i br. 10, str. 1121—1164

1972.

Savetovanje o ideološkom radu u SKJ — br. 7—8, str. 761—909
Pred Treću konferenciju SKJ — br. 10, str. 1078—1121

1973.

Rad časopisâ za teorijska i društvena pitanja — br. 3, str. 273—298
Savez komunista i teorija — br. 7—8, str. 749—864

1974.

Kongresi i konferencije Saveza komunista — br. 4, str. 340—370 i br. 5, str. 475—501
Sindikati i radnička klasa — br. 10, str. 957—1063

1975.

Socijalistički savez u novim uslovima — br. 2, str. 129—182
Savremeni socijalni film (Simpozijum FEST-a 1975) — br. 3, str. 325—385
Revolucija i politička participacija — br. 4, str. 420—467
NOB i socijalna revolucija — br. 5, str. 525—612
VI konferencija Nauka i društvo — br. 7—8, str. 861—914
Radnička klasa i kultura — br. 9, str. 1049—1104
Funkcionisanje delegatskog sistema — br. 11, str. 1247—1306

1976.

Žena na filmu (Simpozijum FEST 76) — br. 3, str. 405—467
Socijaldemokratija danas — br. 6, str. 840—939
Pokret nesvrstanosti — br. 7—8, str. 1032—1151
Udruženi rad — br. 7—8, str. 1152—1222
Međunarodna tribina Socijalizam u savremenom svetu — br. 10, str. 1421—1625 i br. 11, str. 1629—1776
Programi i literatura za ideološki rad — br. 12, str. 1830—1855

Digitized by Google

1977.

Produktivnost rada — br. 2, str. 185—282
Film i mladi (Simpozijum FEST 77) — br. 3, str. 473—513
Novi međunarodni ekonomski poredak (naučni skup u Beogradu) — br. 4, str. 553—744

Titovo revolucionarno delo i misao — br. 5, str. 761—933
Novi međunarodni ekonomski poredak (Međunarodni naučni skup u Cavtatu) — br. 7—8, str. 1337—1379

Savez komunista i politički sistemi — br. 9, str. 1471—1661
Tito i revolucija — br. 12, str. 2101—2127

1978.

Film i istorija (Simpozijum FEST 78) — br. 2, str. 244—293
Savez komunista i samoupravljanje — br. 3, str. 3—244
Politički sistem socijalističkog samoupravljanja — br. 4, str. 3—246
Kongresi i konferencije Saveza komunista — br. 6, str. 3—96
Prilog istoriji Saveza komunista Jugoslavije — bt. 7—8, str. 189—211, br. 11, str. 107—151 (pojedinačni prilozi objavljivani su i 1979. godine u br. 1, 4 i 9)

Socijalizam i zemlje u razvoju — br. 10, str. 3—188

1979.

Film — literatura i pozorište (Simpozijum FEST 79) — br. 2, str. 131—193

Prognoziranje i društveno vrednovanje tehnologije — br. 9, str. 84—150

Subjektivne snage socijalizma — br. 10, str. 5—281

1980.

Savez komunista i socijalistička revolucija — br. 2, str. 3—211
Titovo revolucionarno delo i misao — vanredni broj, str. 3—300
Participacija, samoupravljanje, socijalizam — br. 10, str. 3—220

1981.

Ratni sukobi među socijalističkim zemljama — br. 1, str. 3—78
Događaji na Kosovu — br. 4, str. 521—574
Samoupravni preobražaj komune — br. 5, str. 719—872
Socijalizam, nauka, tehnologija i strategija razvoja — br. 10, str. 1553—1676

1982.

Demokratski centralizam — br. 4, str. 561—667
Kongresi i konferencije Saveza komunista — br. 5, str. 761—838
Marksistička misao danas: situacije, kontroverze, perspektive — br. 10. str. 1535—1581

1983.

Sto godina od smrti Karla Marksa — br. 3, str. 337—410, br. 4, str. 559—590, br. 5. str. 660—686, br. 6, str. 923—948 i br. 7—8, str. 1250—1267

Robna proizvodnja u uslovima socijalističkog samoupravljanja — br. 4, str. 512—558 i br. 7—8, str. 975—1074
Antikomunizam danas — br. 9, str. 1268—1317
Sistem i ponašanje društvenih subjekata — br. 10, str. 1369—1474
Marks, marksizam i savremeni svet — br. 11, str. 1533—1600
Dvadeset pet godina Programa SKJ — br. 12, str. 1699—1782

Digitized by Google

1984.

Sistem i politika cena — br. 6, str. 819—916
Idejni pluralizam, pluralizam samoupravnih interesa i politički pluralizam — br. 7—8, str. 1043—1166

1985.

Savez komunista danas — br. 1, str. 3—93
Savez komunista i mlada generacija — br. 3, str. 325—410
Ostvarivanje i zaštita društvene svojine — br. 4, str. 437—597
Aktuelna pitanja političkog sistema — br. 5, str. 621—725
Revolucionarni proces i uloga SKJ — br. 6, str. 821—923
Problemi i akcije u SAP Kosovo — br. 6, str. 924—948
Četrdeseta godišnjica oslobođenja — br. 7—8, str. 981—1135
Savremeni svet i međunarodni razvoj — br. 9, str. 1157—1263
Fašizam i neodesničarstvo — br. 12, str. 1625—1804

1986.

Politički sistem i vertikalna dimenzija samoupravljanja — br. 1, str. 77—129 i br. 2, str. 33—102
Savez komunista u borbi protiv antisocijalističkih delovanja i antikomunističkih ideologija — br. 3, str. 3—120
Pravo, ustavnost i zakonitost — br. 3, str. 121—171
O nacionalizmu danas br. 4, str. 13—123
Tehnologija i razvoj — br. 5, str. 3—60
Kongresi i konferencije Saveza komunista — br. 5, str. 61—102 i br. 6, str. 3—58
Dileme o razvoju političkog sistema — br. 6, str. 59—141
Društvena kretanja i promene u socijalističkim zemljama — br. 12, str. 3—191

1987.

Socijalistička demokratija i Savez komunista — br. 3, str. 3—126
Nacija i nacionalizam — br. 4, str. 14—94
Šta menjati u ZUR-u — br. 7—8, str. 56—150 i br. 9, str. 92—97
Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova — br. 11, str. 32—77
Oktobarska revolucija i perspektive socijalizma — br. 12, str. 3—186

1988.

Društveni položaj i uloga mlade generacije — br. 1, str. 50—131
Oblici svojine u uslovima izgradnje i razvoja socijalizma — br. 4, str. 5—240
Ustavne promene — br. 5, str. 22—109
Oblici svojine — br. 5, str. 110—125

Digitized by Google

REGISTAR AUTORA

A. G. vidi Grosberger, Andrija
A. M. vidi Mihić, Anđelka
A. R. vidi Grosberger, Andrija
Abdel-Malek, Anouar 10/76, 9/77
Abendroth, Wolfgang 10/78
Acković, Aleksandar 7—8/65
Aćimović, Ljubivoje 10/72, 3/80, 9/85
Adamović, D.[ragoslav] 1/71
Adamović, Ljubiša 7—8/76, 11/78, 2/82
Adizes, Ishak 11—12/72
Ajala, Adekunle 7—8/76
Aksentijević, Mirko 4/69
Albulj, Žarko 5/71
Aleksić, Jordan 11/84, 3/85
Aleksić, Milan 4/76
Aleksić, Miloš T. 7—8/65, 1—2/74
Aleksić, Predrag 10/72
Aleksić, Rade 2/60, 5/64, 5/65, 6/65, 7—8/66, 12/66
Aleksić, Slaviša 5/86
Alenius, Ele 10/76
Alkala, Manuel 3/75
Almuli, Jaša 6/64, 7—8/64, 10/64, 2/65, 5/65
Altamirano, Karlos 9/74
Altman, Gavro 6/66, 9/68, 12/80
Altvater, Elmar 10/76, 10/79, 10/81, 10/82, 11/83
Amara, Ait Hamid 10/80
Ambrožić-Počkar, Marija 3/68
Amin, Samir 10/78
Anagnosti, Pavle 10/87, 3/88
Andonov, Vančo 2/82
Andov, Stojan 12/70, 1/73, 3/73, 5/73, 9/73, 11/75, 2/76, 6/77, 2/78, 10/81
Andreevski, Uroš 1/82
Andrić, Ana 6/72, 9/72, 10/72, 1/73
Andrijašević, Jovan 5/67, 3/79, 6/80, 9/80, 6/82, 9/83, 5/86
Andžić, Rosa 1/83, 3/87, 9/87
Anđelić, Teodor 4/74
Antonić, Zdravko 2/75
Apostolski, Mihailo 5/75
Aranđelović, Svetislav 6/79
Arbutina, Momirka 10/77
Arghiri, Emmanuel 11/76, 10/81
Aristarko, Gvido 2/78, 2/79
Arneri, Jelena 5/68, 12/68, 9/69
Arsić, Draginja 12/67
Arsić, Mirko 6/86, 7—8/87, 1/88
Arsov, Ljupčo 2—3/62
Asanović, Sreten 3/71
Atlagić, David 5—6/61
Atlagić, Marko 12/82
Avdiu, Kamber 2/77
Avlijaš, Božidar 3/74
Avramović, Miodrag 2/65
Aziz, Naim Mohamed 7—8/76

B. P. vidi Prnjat, Branko
B. S. vidi Simanić, Branko
B. Š. vidi Špadijer, Balša
Babarović, O. 1/72
Babić, Blagoje 4/77, 12/86
Babić, Jašo 10/64, 3/65
Babić, Nikola 7—8/73
Babić, Stojan 7—8/81, 2/82
Babović, Dušan 7—8/75
Babulen, Žan 12/66
Bajalski, Risto 12/86, 12/87
Bajec, Jurij 9/79
Bajec, Milan 3/64, 5/65, 12/78, 3/79, 6/79, 12/79, 3/80, 7—8/80, 3/81, 11/81, 4/82, 11/82, 9/83
Bajt, Aleksander 7—8/76, 3/77, 6/81, 4/82, 5/84
Bakalar, Jozo 3/77
Bakali, Mahmut 7—8/70, 11/75, 6/78

Digitized by Google

Bakarić, Vladimir 1—2/68, 6/69, 11/76, 5/77, 2/80, van./80 1/84
Bakić, Ibrahim 11/75, 1/76, 7—8/77, 10/77, 1/78, 7—8/78, 11/78, 3/79, 3/85
Bakić, Žarko 5/82
Bakija, Fetah 9/77
Bakočević, Aleksandar 4/64, 3/75
Balog, Nikola 9/75, 1/77, 7—8/78
Balogh, Istvan 11/83
Baltić, Milutin 6/84
Bandin, Tomislav 12/80, 2/87
Barač, Slobodan 4/85
Bardžieva, Kica 9/80
Barel, Iv 12/66
Bartolović, Dragan 6/75
Basso, Lelio 11/76, 9/77, 10/78
Bašić, Nedžad 1/87, 2/88, 3/88
Bašković, Milan 6/75
Bazler-Madžar, Marta 9/86
Bebler, Aleš 2/58, 6/59, 1/65, 5/65
Bećarovski, Fote 4/78, 1/79
Begić, Kasim I. 7—8/82
Begović, Vlajko 1/58, 4/61, 1/75
Bejtulahu, Zeki 12/76, 11/77, 11/78, 5/79
Bekan, Divna 10/82
Bekić, Darko 4/77, 2/79
Belan, Branko 2/66
Beldedovski, Mihail 5/85
Belovski, Dimče 4/59, 7—8/74
Benko, Vlado 5/69, 7—8/76, 4/77
Berden, Andrej 9/80, 7—8/82
Berisavljević, Živan 9/66, 10/66, 9/83, 6/85, 6/86
Beriša, Ismail 2/81
Bernik, Ivan 10/78, 5/84
Besonov, B. 12/85
Bešker, Inoslav 6/76
Bešter, Mara 9/80
Bezdanov, Stevan 3/65, 7—8/65, 11/65, 4/66, 4/70, 1/71
Bibič, Adolf 5/69, 11/76
Bićanić, Nikola 11/79, 7—8/80, 9/84
Bijelić, Borislav 2/87
Bilandžić, Dušan 3/64, 7—8/66, 7—8/70, 7—8/72, 4/74, 4/78, 12/83, 2/86, 12/86
Bilić, Ivan 4/88
Biljanović, Olga 5/65, 2/71
Bisić, Milica 5/88
Bjelajac, Stojan 3/66
Bjeletić, Dobrosav 7—8/87
Bjelica, Mihailo 5/65, 6/65, 10/65
Blagojević, Novica 5/59, 2/61
Blagojević, Slobodan M. 1/82, 10/82
Blagojević, Stevan 2/65
Blagojević, Vaso 11/82
Blažević, Jakov 7—8/65
Blečić, Mihailo 3/66
Blum, Emerik 1/70
Blum, Rudolf 2/60
Boban, Jure 1—2/74, 6/75
Bodiroža, Mladen 2/85
Bodrogvari, Ferenc 7—8/80
Bodrožić, Milica 1/76
Boffa, Giuseppe 4/74
Bogavac, Dušan 4/74, 5/81
Bogdanić, Suzana vidi Bogdanić-Đurić, Suzana
Bogdanić-Đurić, Suzana 2/67, 4/67, 6/67, 7—8/67, 9/67, 10/67, 11/67, 12/67, 3/68, 5/68, 6/68, 7—8/68, 9/68, 10/68, 11/68, 2/72, 3/72, 5/72
Bogdanović, Dušan S. 9/64, 2/65, 7—8/66, 10/66, 6/68, 5/69, 6/69, 7—8/69, 9/69, 10/69, 1/70, 5/70, 7—8/70, 11/70, 2/71, 7—8/71, 9/71
Bogdanović, Miloš 4/69
Bogdanović, Žika 4/66, 5/66, 11/66, 12/70, 3/75
Bogetić, Ljubinka 2/69
Bogićević, Miodrag 6/70
Bogoev, Ksente 7—8/75
Bojović, Ilija 7—8/64, 9/64, 9/66, 12/66
Bojović, Vojislav 5/65
Bolčić, Silvano 3/78
Borjan, B. V. 5/70
Bosanac, Branko 3/68
Bosanac, Gordana 5/79
Bosiljčić, Slobodan 7—8/81
Bosnić, Slavoljub 2/67
Bošale, Nikola 1/66, 3/73
Bošković, Blagoje 5/83, 7—8/87, 4/88
Bošković, Blaž 3/85
Bošković, Milo 2/77
Bošković, Mirko 2/65, 6/66, 2/75
Bošković, Petar 2/82, 9/85, 12/86, 10/87
Bošnjak, Branko 10/81, 2/82, 9/82, 10/82
Bošnjak, Mirko 12/65, 6/68, 11/69
Bourdet, Yvon 11/79
Božičević, Ivan 1/59
Božić, Nemanja 1/71, 3/72, 7—8/74, 11/74, 11/83, 11/84
Božinović, Neda 3/60
Božinović, Svetlana 1/79, 6/79, 3/80, 6/81, 7—8/82
Božović, Aleksandar 6/64
Božović, Blagota 7—8/70, 11/70, 2/71
Božović, Radoman 6/81, 4/88

Digitized by Google

Božović, Ratko 3/64, 5/64, 7—8/64, 10/64, 11—12/64, 1/65, 2/65, 4/65, 10/65, 10/66, 11/66, 11/70, 7—8/71, 10/71, 1/72, 2/78, 1/80, 6/81
Bowles, Samuel 10/79
Brajović, Radivoje 4/78
Branković, Slobodan 4/60
Breznik, D.(ušan) 10/65
Brili, Marjan 11—12/64
Brkljač, Branimir 6/86
Broćić, Ljubinka 4/66
Broćić, Manojlo 2/71
Broz, Pavao 1/64
Bubanj, Viktor 6/70
Buble, Marin 4/88
Budisavljević, Čedomir 9/84
Buha, Aleksa 10/67
Buisin, Paul 2/79
Bulajić, Krsto 2/58, 3/59, 5/60, 7—8/76
Bulajić, Milan 10/64
Bulajić, Žarko 3/64, 7—8/67, 1/76, 2/85, 9/85, 7—8/86
Bulat, Stojan 10/66, 7—8/71, 11—12/71
Bulatović, Momir 4/88
Bulatović, Vukoje 6/59, 5/64, 7—8/64, 1/65, 3/70
Bunčić, Simeon 6/85
Burić, Ivo 6/80
Bustelo, Francisco 10/76
Butenko, Anatolij Pavlovič 10/79, 2/87
Butorac, Franjo 4/81, 7—8/82, 5/84, 12/86
Buzadžić, Milovan 7—8/67, 11/67, 6/68, 1/71, 6/74, 6/75, 7—8/78
Bystrina, Ivan 1/67

Caca, Đorđi 11/68, 6/73, 4/78, 7—8/87
Caratan, Branko 7—8/73, 6/76, 9/76, 3/78, 6/79, 6/85, 6/86, 3/87, 12/87
Carević, Mićo 1/65, 7—8/68, 12/69, 5/70
Casanova, Pablo Gonzales 9/77, 10/78, 10/79
Cazi, Josip 2/59
Cazi, Nada 10/74
Cengle, Franc 6/75, 6/84
Cerović, Božidar 4/83, 7—8/83
Cerović, Gavro 2/82, 11/82
Cerović, Vasilije 9/69
Cetron, Marvin 9/79
Chapius, Robert 9/77
Cini, Marcello 10/81
Cizelj, Boris 4/77
Coates, Ken 10/80
Colić, Mladenko 7—8/85
Crnobrnja, Bogdan 6/74
Crvenkovski, Krste 1/58, 5/59, 7—8/64, 9/66, 12/66
Cuculovski, Ljupčo 12/77
Culej, Renata 3/85
Cvetković, Čedomir 3/66
Cvetković, Marijan 3/59
Cvetković, Nikola 6/86
Cvetković, Slavoljub 4/67, 3/68, 6/68, 9/68, 4/69, 7—8/69, 12/80, 5/86
Cvitković, Ivan 6/78, 9/78
Cvjetičanin, Veljko 7—8/73
Cvjetićanin, Vladimir 2/80, 9/80, 10/82, 4/83, 3/84

Čalić, Dušan 1—2/68, 4/71, 2/76, 4/77, 7—8/77, 4/78
Čalovska, Ljiljana 7—8/68
Čari, P. R. 7—8/76
Čehutov, K. A. 10/78
Čelebonović, Aleksa 6/79
Čelenković, Teodosije 11/77, 4/83
Čemerlić, Hamdija 11/68
Čeperković, Miodrag 7—8/70
Čepo, Zlatko 12/87
Černe, France 4/81, 5/83, 7—8/83, 11/85, 10/86
Čibo, Nina 12/87
Čingo, Nikola 12/75, 4/76, 9/76, 11/76, 5/83, 4/86
Čkrebić, Dušan 7—8/70
Čokrevski, Tomislav 10/67
Čolaković, Rodoljub 2/59
Čolić, Milutin 1/70, 5/70, 12/79
Čukanović, Savo 1—2/74, 2/79

Ćelić, Stojan 9/66
Ćetković, Vladan 6/65, 1/66, 11—12/71, 5/72, 5/74, 4/78, 1/79
Ćimić, Esad 9/66
Ćosić, Bogdan 2/86, 9/86
Ćović, Lazar 2/69, 7—8/69, 11/69
Ćuković, Milan 4/72, 6/73
Ćulafić, Dobrosav 7—8/84
Ćušić, Mićo 1/73

D. J, vidi Janković, Dušan
D. J. vidi Janjić, Dragica
D. N. 6/67
D. P. vidi Petrović, Dragoljub
D. R. 4/71
D. V. vidi Vučićević, Dragomir
Dabčević-Kučar, Savka 6/66
Dadić, Juraj 3/83, 9/84

Digitized by Google

Dajić, Putnik 4/62, 2—3/63, 10/74, 12/87
Dakić, Zoran 6/83
Damian, Ana 7—8/76
Damjanović, Mijat 4/68, 4/78
Damjanović Milan 5/66
Damjanović, Pero 3/61, 9/66, 5/77, 1/79, van./80
Damjanović, Zvonimir 3/64, 2/66
Damnjanović, Milan 7—8/78, 2/79, 9/79
Danilović, Rajko 7—8/72
Danilović, Vesna 9/87
Dapčević-Oreščanin, Sonja 6/59, 11/66
Dapčević, Peko 7—8/85
Dašić, David 9/83, 10/86
Dašić, Miomir 12/80, 11/81, 2/82, 7—8/82, 5/83, 2/84, 7—8/85, 2/86
Davičo, Oskar 9/66, 11/69
Davidović, Radivoje 2/59
Dazgić Nenad 7—8/72
Debenjak, Božidar 10/76, 2/80, 10/82
Deleon, Ašer 1/64
Despot, Blaženka 6/74, 3/78, 9/78, 4/79, 1/80, 3/80, 2/81, 10/81, 11/81
Dikić, Božidar 12/85
Dilparić, Snežana 4/71, 4/72, 5/72, 6/72, 11—12/72, 1/73, 3/73, 6/73
Dimitrijević, Boško 6/74
Dimovska, Snežana 4/85
Dinić, Jordan 2/82
Dinić, Milovan 2/67
Dinkić, Dušan 2/82, 12/82, 9/86
Dizdarević, Raif 5/68
Djetelić, Pero 2/58
Dmitriev, A. V. 3/88
Doktur, Kažimież 11/84
Dolanc, Stane 12/67, 2/80
Domazet, Mladen 3/83, 9/83, 4/84
Domazet, Stipe 4/85
Doronjski, Stevan 1/67, 2/80, van./80
Dos Santos, Theotonio 11/76
Dostal, Vladimir 3/68
Dowidar, M. 7—8/77
Dozet, Dušan 6/77, 12/84
Dragan, Zvone 7—8/75
Dragičević, Adolf 9/68, 9/81, 9/82
Dragišić, Dragoljub 9/65, 9/67, 7—8/81
Dragomanović, Vladimir 5/60, 1/62
Dragosavac, Dušan 4/63, 9/64, 1/65, 9/83, 10/83, 6/85, 1/86, 3/87, 11/87
Dragulj, Enver 5/78
Drakić-Kalezić, Stanka 5/85
Drakul, Lazar 6/84, 6/85
Drašković, Dragomir 2/64, 10/65, 11/66, 3/67, 6/67, 10/67, 2/69, 7—8/70, 12/73, 9/74, 11/75, 5/76, 3/77, 3/78, 12/78, 9/80, 12/83, 4/84, 7—8/84, 10/85, 4/87, 5/87
Drašković, Radovan 10/80
Drenjanin, Milorad 1/65, 2/71, 1/84
Dretar, Tomislav 6/84
Drljević, Savo 4/69
Drulović, Milojko 4/59
Družijanić, Ivo 6/86
Dubak, Mijo 2/86
Dubska, Irena 5/69
Duletić, Miro 6/60
Duraisvami, Jogendra 7—8/76
Duraković, Nijaz 2/76, 4/86, 3/87
Duši, Albert 5/82
Dužević, Stipe 10/68, 6/79, 10/69, 3/70, 6/70
Dužnović, Mirko 9/65, 2/66, 11/66

Džinić, Firdus 10/65, 11/66, 2/67, 11/70, 2/75
Džunov, Risto 7—8/65, 3/66
Džuverović, Borisav 5/71, 5/72, 11/74, 3/83, 12/84, 11/85

Đ. M. vidi Malavrazić, Đorđe
Đerčem, Ervin 3/75, 2/79
Đerđa, Josip 5/64, 7—8/66, 10/67
Đerić, Dušan 6/64
Đermanović, Nevena 9/67, 10/67
Đokanović, Tihomir 5—6/63, 6/65, 9/70, 3/73, 10/74, 5/79, 12/79
Đokić, Radosav vidi Đokić, Radoslav
Đokić, Radoslav 2/65, 3/65, 4/65, 7—8/65, 2/66, 3/66, 2/67, 5/67, 10/67, 12/67, 12/70, 7—8/71, 9/72, 6/74, 12/77, 11/78, 12/80
Đoković, Pera 10/67
Đorđević, Jovan 1/64, 1/66, 7—8/67, 5/68, 7—8/70, 10/70, 9/72, 6/73, 9/73, 2/75, 4/75, 6/77, 9/77, 12/78, 11/79, van./80, 12/80, 9/83, 12/83
Đorđević, Ljiljana 10/82
Đorđević, Predrag 10/77
Đorđević, Radomir 5/69
Đorđević, Toma 3/72, 11/74
Đorđević, Vićentije 10/79
Đorđević, Živomir S. 2/75
Đorđević, Živorad 3/76, 5/76, 7—8/76, 12/76, 1/77, 3/77, 6/77, 7—8/77, 9/77, 11/77, 1/78, 2/78, 5/78, 6/78, 7—8/78, 9/78, 10/78, 11/78, 11/79, 5/82
Đorđević, Života 2/70
Đukić, Milo 12/86
Đukić, Mirjana 11/84

Digitized by Google

Đukić, Ranko 9/84
Đulbić, Hajrudin 1/65
Đuranović, Veselin 4/59, 1/76, 4/82, 2/85, 10/86
Đurašković, Đuro 6/78
Đurčinov, Milan 6/70, 3/75, 1/78, 2/79
Đurđević, Obrad 10/78, 5/79, 1/80, 7—8/80, 6/81, 6/82
Đuretić, Veselin 1/65
Đurić-Bijelić, Dragana 6/82
Đurić, Rajko 11/80, 3/81, 10/81, 3/82, 9/83
Đurić, Tatjana 3/85
Đuričković, Veselin 5/71
Đurković, Đorđe 4/86
Đurović, Borislav 1—2/68, 4/70, 3/78, 12/87
Đurović, Smiljana 12/73, 7—8/80, 7—8/81
Đurović, Vojislav 5/1965, 12/1965
Đurovski, Lazar 1—2/68, 7—8/68, 9/68, 3/69, 7—8/69, 3/70, 1/71, 6/71, 1/72, 6/73, 10/73, 6/74, 7—8/75, 4/78, 5/81, 3/82, 1/83

Elgueta, Belarmino 10/79
Enker, Mišel 12/66
Eremija, Boško 2/64, 10/65, 3/66
Ertl, Tomaž 10/70

Fabinc, Ivo 4/77
Fatić, Branislav 5/80
Feješ, Ištvan 9/78
Feldi, Franjo 2/80
Ferfila, Bogumil 4/88
Fetahu, Adilj 7—8/78, 9/78, 2/79, 4/79
Fiamengo, Ante 6/65, 1/66, 3/66, 12/66, 3/67
Filipović, Dragomir 6/64, 11/75, 3/76
Filipović, Mileva 7—8/86
Filipović, Muhamed 9/74, 10/76, 1/78
Filipović, Snežana 2/87
Finci, Eli 6/70
Finžgar, Alojzij 10/77, 4/85, 4/88
Fira, Aleksandar 1/66, 10/66, 10/67, 6/68, 11/68, 6/73, 4/78, 12/82, 10/83, 3/86, 6/86
First-Dilić, Ružica 7—8/77
Flere, Sergej 3/70, 5/70, 3/71, 12/77
Ford, Šarl 3/75, 2/78
Franić, Severin M. 2/82, 7—8/82
Franjković, Pavle 6/67
Frelih, Tone 2/78

G. P. vidi Popović, Gordana
Gabrielski, Stanislav 6/88
Gagić, Sreten 4/84
Gagrica, Jovan 11/74, 1/75, 3/75, 3/76, 9/76 1/77, 10/77, 7—8/80
Galeb, Rade 1/66, 3/67, 2/77
Galić, Mirko 6/78
Garmadi, Salah 10/78
Garodi, Rože 7—8/66
Gašpar, Josip 4/85
Gatarić, Đuro 2/81, 1/83, 3/86
Gatien, Horace 10/78
Gavranov, Velibor 6/65, 11/68, 3/70, 10/70
Gavrić, Tomislav 12/85
Gavrilov, Aurel 11/77, 7—8/78
Gavrilov, Milena 10/74
Gavrilović, Zlatan 3/88
Gazivoda, Pavle 7—8/75, 7—8/77
Georgieva, Vera 5/79, 6/79
Georgijevski, Ljubiša 5/79
Georgijevski, Petre 11/76
Geršković, Leon 3/65, 7—8/68, 10/69, 10/70, 4/78, 1/87
Getejanc, Pavel 1/80
Geymonat, Ludovico 12/66
Ghosh, Parimal 10/80
Gi, Bes 7—8/66
Gligorić, Dragan 2/76
Gligorić, Stojan 11—12/71
Gligorijević, Branislav 3/66, 12/85
Gligorov, Kiro 4/66, 6/69, 3/77, 2/80, 10/80, 4/81
Glišić, Venceslav 2/79
Globevnik, Josip 1/69
Goati, Vladimir 6/67, 9/68, 11/68, 1/69, 9/69, 1/70, 4/70, 7—8/70, 3/78, 12/78, 1/81, 11/81
Gojković, Nenad 5/86
Golubović, Predrag 9/80
Gombožav, Damdini 7—8/71
Goonewardene, Leslie 10/80
Gopal, S. 7—8/76
Goričar, Jože 1/78, 12/80
Gorjup, Mitja 3/73
Gorupić, Drago 5/72
Gostuški, Dragutin 3/71
Gošnjak, Ivan 2—3/62
Grahek, Zvonko 9/64
Grbić, Čedo 3/59, 6/73, 5/80, 4/88
Grebo, Zdravko 10/80
Gretić, Ivica 2—3/62, 9/75, 5/80
Grivčev, Vasil 4/72, 4/74, 3/76
Grizo, Naum 1/78, 9/86
Grkovska, Sonja 4/76
Grličkov, Aleksandar 3/72 5/73, 7—8/75, 6/76, 11/76, 1/77, 6/77, 10/77, 3/78, 4/78, 12/78, 10/79, 7—8/81, 3/83, 11/83
Grobovšek, Bojan 9/82

Digitized by Google

Grosberger, Andrija 2/67, 3/67, 4/67, 5/67, 6/67, 7—8/67, 9/67, 10/67, 11/67, 12/67, 1—2/68, 3/68, 5/68, 6/68, 7—8/68, 9/68, 10/68, 12/68, 1/69, 2/69, 4/69, 5/69, 6/69, 7—8/69, 9/69, 10/69, 11/69, 1/70, 2/70, 3/70, 6/70, 7—8/70, 9/70, 10/70, 12/70
Grozdanić, Stanko 2/69, 10/69, 7—8/70, 10/70, 1/71, 2/72
Grubiša, Damir 6/74, 9/74, 11/74, 3/75, 6/76, 11/76, 12/76, 10/77, 11/77, 4/78, 7—8/78
Gruevski, Gojko 10/77
Gruić, Marinko 10/67
Grujić, Milenko 4/66
Grujić, Moma 1/63
Grujić, Svetozar 9/86
Grujoski, Trajče 11/74
Gvozdenović, Bogdan 6/77, 9/77, 11/77, 12/77

Hadžagić, Muzafer 9/67
Hadžić, Ibrahim 3/64
Hadžić, Muhamed 7—8/79
Hadžiomerović, Hasan 11/76
Hadžistević, Vojin 1/63, 5—6/63, 7—8/64, 4/65, 10/66, 7—8/67, 4/71
Hadži Vasileva, Jokica 10/71, 7—8/75, 1/77, 12/77, 7—8/78, 6/80, 3/84
Hadži Vasilev, Kiro 4/59, 5/60, 2/61, 4/61, 2/64, 10/64, 1/66, 12/68, 12/69, 10/72, 2/75, 5/76, 9/77, 5/82, 2/83, 3/83, 10/83, 3/86, 4/86, 10/87
Hadži Vasilev, Mito 2/58, 6/59, 6/60, 5—6/61, 11—12/64, 7—8/65, 11/65, 10/66, 2/67, 3/67, 3/68
Hafner, Petar 5/81
Hafner, Vinko 2/85, 3/85
Halai, Tibor 11/83
Hanjutin, Jurij 2/78
Hasanagić, Edi 2/59
Hasanagić, Hilmija 6/69
Hasani, Sinan 6/85
Hatibović, Džemal 4/77, 12/77
Haug, Wolfgang-Fritz 9/77, 10/81
Hazër, Susuri 12/82
Healey, Richard 10/79
Hegediš, Andraš 10/68
Hermansson, Caol-Henrik 9/77, 10/78
Himmelstrand, Ulf 10/79
Hinšt, Vladislav 3/85
Hodža, Fadilj 5/75
Hodža, Hajredin 7—8/77, 3/78
Hornjak, Emilija 4/67
Horvat, Bela 5/66
Horvat, Branko 9/80
Hrabak, Bogumil 9/67
Hristov, Aleksandar 6/79, 12/79, 1/82, 11/84
Hrženjak, Đuka vidi Hrženjak Juraj
Hrženjak, Juraj 7—8/68, 3/71
Hubeny, Marjan 4/66
Hudoletnjak, Boris 9/66
Hukić, Refik 4/64
Humo, Avdo 6/70, 3/71, 4/72
Hureau, Pierre 10/80

I. P. 2/67
Ibrahimagić, Omer 4/78
Ibrahimpašić, Besim 6/75
Ibrahimpašić, Mensur 3/78, 11/81
Ičević, Dušan 11/68, 7—8/72, 10/72, 2/75, 9/76, 11/77, 1/83, 4/86, 10/87
Igić, Živorad Ž. 5/86
Ignjatovski, Vladimir 2/78
Ilić, Bogdan 2/67, 11/67, 9/70, 6/71, 11—12/71, 6/78
Ilić, Dragoljub 2/61
Ilić, Miloš 9/66
Ilić, R.[adosav] 7—8/82
Ilić, Stevo 7—8/75, 2/80
Ilijev, Bogoljub 12/76, 2/77, 4/78, 9/78, 9/79, 12/79
Ilijević, Dušan 7—8/70
Ilijić, Slobodan 10/79
Ilijin, Milosav 2/66, 9/67, 10/68, 11/74
Iljenko, Boris 3/76, 7—8/77, 11/79, 6/80
Ikić, Desanka 2/76
Ingrao, Pjetro 12/68
Inić, Slobodan P. 5/72, 3/73, 11/73, 5/74, 12/75, 5/76, 7—8/76, 11/76, 7—8/77, 3/78, 10/78, 2/79, 6/80, 5/81, 4/82
Ivančević, Đorđe 9/86
Ivanović, Branislav 10/70, 1/88, 4/88
Ivanović, Milan A. 4/88
Ivanović, Miodrag 11/80
Ivanović, Stanoje 1/78, 4/79, 9/81, 2/82, 5/85, 9/85
Ivanovski, Orde 7—8/80, 12/80
Ivanovski, Vlado N. 6/80, 7—8/80
Iveković, Ivan 6/81
Ivić, Aleksandar 7—8/67, 3/74
Ivošević, Jovo 12/69

J. Ž. 11—12/64
Jaćovski, Boško 7—8/78
Jakimovska, Snežana 10/72, 11—12/72, 4/73

Digitized by Google

Jakimovski, Ljubomir 1/76, 5/76, 12/76
Jakovlevski, Trpe 6/85
Jakovljević, Vladimir 2/66, 4/66, 7—8/66
Jakšić, Miomir 9/80, 2/81, 5/81, 6/81, 11/81, 12/81, 1/82, 4/82, 11/82, 12/82, 2/83, 11/83, 1/84, 9/84
Jakšić, Slobodan 6/80, 3/82, 3/85
Jambrek, Peter 5/76
Jankov, Stojan 3/79, 11/85
Janković, Dušan 12/69
Janković, Kosta 3/59
Janković, Mirjana 1/59, 4/59, 2/60, 3/61, 4/61, 1/62, 2—3/62, 1/63, 9/64, 7—8/65, 4/66, 4/69, 3/72, 2/76, 4/76
Janžič, Vlado 6/78
Janjetović, Milan 12/65
Janjić, Dragica 1/72, 2/72, 7—8/72, 10/72, 1/73, 1—2/74, 9/74
Janjić, Dušan 4/86, 4/87, 10/87
Janjić-Živadinović, Vesna 3/85
Jaroszewski, Tadeusz 10/79
Jasik, Stojan 10/68
Jašović, Žarko 7—8/64
Jazairy, Idriss 7—8/77
Jazić, Živojin 9/75
Jekauc, Anton 6/79, 12/81, 7—8/84
Jelčić, Barbara 12/84
Jelić, Branko 7—8/67, 6/68 9/68, 10/68, 11/68, 2/69, 3/69, 4/69, 5/69, 7—8/69, 9/69, 10/69
Jelić, Ivan 1/80
Jelenić, Čeda 3/59
Jeličić, Milivoje 10/73
Jemuović, Rodoljub 2/66
Jeremić, Dragan M. 6/70
Jerotić, Vladeta 4/68
Jerovšek, Janez 3/66
Jevremović, Branko D. 1/64
Jevtić, Bora 4/63, 4/64, 2/65
Jevtić, Miloš 10/72, 2/73
Jevtić, Živorad 2/67, 4/67, 5/67, 7—8/67, 9/67, 12/67, 1—2/68, 3/68, 5/68, 6/68, 11/68, 2/69, 3/69, 4/69, 5/69, 7—8/69, 9/69, 12/69, 3/70, 5/70, 11/70, 4/71, 5/71, 6/71, 7—8/71, 10/71, 7—8/72, 9/72
Jindřich, Stanja 2/77
Johnstone, Monty 10/76
Jokanović, Ljubomir 2/71
Jokić, Vujadin 1/71
Jokić, Žarko 11/81
Joksimović, Ljubinka 5/80, 6/82
Jončić, Koča 7—8/74
Joseph, Paul 10/78
Josifović, Ljubomir 3/64
Josipović, Ivica 12/86, 2/87, 10/87, 2/88
Jovadžić, Radivoje 4/83
Jovanov, Neca 4/78, 3/79, 7—8/80
Jovanović, Aleksandar 4/68
Jovanović, Arsen 3/70, 6/76
Jovanović, Božo 1/80
Jovanović, Dušan 9/76
Jovanović Gavrilović, Predrag 1/76
Jovanović, Mile 7—8/84
Jovanović, Pavle B. 7—8/82, 9/82, 11/82
Jovanović, Radiša 11/82, 5/85
Jovanović, Zagorka 12/85
Jovanovski, Jordan 6/76, 11/76, 3/77 6/77, 7—8/77, 9/77, 11/77, 2/78, 9/78, 6/79, 11/82, 7—8/83
Jovanovski, Tihomir 9/66
Jovičić, Ljiljana 1/79, 3/79, 11/79, 3/81, 9/82, 6/83
Jovičić, Ratko 9/79
Jović, Borisav 11/68
Jović, Konstantin 11/80
Jović, Svetislav 4/83
Joye, Pierre 11/76, 9/77, 10/79
Juhasz, Geza 3/76
Julijus, Đuka 4/84
Jurenjev, Rostislav 3/75
Juričić, Živka 11/85
Južnič, Primož 7—8/83
Južnič, Stane 4/67

Kačavenda, Petar 5/78
Kadenić, Zoran 5/78, 7—8/78, 9/78
Kalajić, Dragoš 4/79
Kalanj, Rade 7—8/73, 10/79
Kalezić, Božidar 3/71
Kalezić, Mileva 3/67, 4/67, 5/67, 7—8/67
Kalođera, Dražen 10/70
Kandić, Dragana 11/80
Kapić, Husein 7—8/76
Kara, Enco 3/75
Karahasan, Mustafa 5/80, 7—8/80, 12/81, 11/82, 3/83, 1/84, 1/85, 11/85
Karavdić, Tarik 7—8/74
Kardelj, Edvard 9/65, 10/65, 12/65, 1—2/68, 6/69, 4/72, 9/75, 10/75, 4/76, 12/76, 5/77, 12/78, vanr./80, 2/84
Kartalov, Risto 12/77, 1/78, 7—8/78
Kasinjski, Risard 1/88
Kašić, Biljana 4/75
Katanić, Marko 11/70, 3/71, 4/71, 5/71, 6/71, 7—8/71, 1/72, 3/72,

Digitized by Google

7—8/72, 9/72, 11—12/72
Katić, Duje 10/67
Kavčič, Bogdan 10/70, 1/75, 2/81, 2/83
Kavčič, Stane 5/59, 7—8/65, 9/66
Kecmanović, Nenad I. 1/72, 9/76, 11/76, 12/76, 1/77, 2/77, 3/77, 7—8/77, 9/77, 2/78, 9/84
Keljmendi, Jusuf 4/74
Kepeska, Jovanka 12/67, 3/68, 5/68, 2/69, 6/69, 10/69
Kerim, Srđan 11/74, 10/75, 11/79
Kerimov, Dragomir A. 10/80
Kerševan, Marko 9/74, 12/77, 12/79
Kešetović, Muhamed 10/68, 3/71, 2/88
Ketig, Tomislav 12/76
Kićović, Božidar 10/84, 4/86
Kilibarda, Krsto 6/64, 7—8/71, 11/77, 1/79
Kilibarda, Risto 3/87, 4/87
Kirinčić, Miroslav 2/84
Kisić, Nada 12/69, 12/70, 3/71
Klarić, Ksenija 5/86
Klemenc, Andrej 3/85
Klemenc, J. 5/65
Klemenčič, Vlado 5/78
Klikovac, Janko 3/59, 7—8/70, 2/71
Klimčak, Vjekoslav 1/88
Klimovski, Savo 5/85
Klinar, Petar 11/68
Klopčič, Joco 1/76, 3/76, 11/76, 3/77, 9/77, 12/77
Kljakić, Ljubomir 12/73
Kljusev, Nikola 5/88
Kmeć, Jan 6/76, 7—8/77. 7—8/78
Knezović, Zlata 9/79, 3/80, 5/81, 1/83
Knežević, Bogdan 10/72
Knežević, Đorđe 9/67, 11/78, 6/81
Knežević, Đuro 5/71, 9/74, 11/79
Knežević, Milan 3/59
Knežević, Nikola 4/85
Knežević, Tomislav 4/85
Kolenc, Janez 6/83
Koliševski, Lazar vanr./80
Koloski, Strezo S. 12/70. 7—8/71, 6/72, 12/77, 2/79, 11/82, 7—8/83, 5/85, 6/85, 11/87
Kolundžija, Branka 4/79, 5/80, 9/84
Kolundžija, Velimir 2/67, 4/67, 5/67, 6/67, 1—2/68
Komar, Slavko 5/62. 3/65
Komatina, Milija 4/64. 7—8/67, 1/72, 4/74, 10/77, 3/78, 6/78, 9/81, 4/82, 9/83, 1/85. 3/85, 6/85, 1/86. 3/87, 7—8/87, 12/87, 1/88, 4/88
Komatina, Miljan 5—6/61, 7—8/76
Komazec, Slobodan 4/88
Komšić, Jovan 7—8/84, 3/85
Konfino, Nisim 2/76, 1/78, 2/79
Konstantinović, Gordana 10/74, 7—8/77, 7—8/84
Konjević, Mile 11—12/71, 11—12/72
Kopilović, Stipan 4/86
Koprivica, Danilo G. 6/75
Koprivica-Oštrić, Stanislava 1/78
Koprivnjak, Vjekoslav 12/83, 7—8/84, 1/85, 3/85, 6/85
Korać, Miladin 6/59, 1/61, 7—8/65, 3/67, 4/67, 10/68, 10/76, 4/79, 7—8/79, 12/81, 1/83, 10/84, 6/87, 4/88
Korać, Slobodan 12/77
Koraksić, Miroslav 5/74, 2/83, 10/83
Kornhauser, Aleksandra 11/75
Korošec, Janez 5/86
Korošić, Marijan 7—8/76, 7—8/79, 6/80, 1/84
Korubin, Jovan 2/79, 7—8/80
Kostelnik, Vlado 11/76, 9/77, 2/78, 9/78
Kostić, Živko K. 7—8/76
Kostov, Kosta 5/79
Kotorić, Ferhad 2/86
Kovač, Bogomir 12/82
Kovač, Oskar 4/77, 6/84
Kovačević, Braco 12/85, 3/86, 2/87, 2/88, 5/88
Kovačević, Đuro 11/77, 4/78, 9/79, 2/81, 6/81
Kovačević, Milija 3/79
Kovačević, Radovan 1/79, 6/80, 9/80, 12/80, 3/81, 9/81, 10/81, 12/81, 10/82, 12/82
Kovačević, Živorad 2/64
Kozić, Petar 7—8/78. 12/83
Kozman, Marko 1/65
Kožul, Franjo 9/70, 7—8/72, 7—8/73, 1/77. 4/78, 1/84. 6/86
Kraiger, Sergej 2/64, 11—12/64, 6/73, 7—8/87
Kraigher, Dragana 11/70, 2/71
Kraljević, Inge 7—8/68, 7—8/87, 4/88
Kranic, Stane 10/71. 7—8/72, 3/73
Krasin, Jurij A. 11/76, 9/77
Krašovec, Tone 1/76
Kreft, Lev 4/86, 1/88
Krešić, Andrija 10/66, 12/66
Krijan, Pero 7—8/82
Krilova, Jaroslava 5/69
Kristan, Ivan 5/69, 11/73, 6/76, 9/76, 11/76, 4/78, 6/79, 10/81, 3/84, 5/85, 11/85. 5/88
Krivokapić, Vidak 3/81
Krizman, Bogdan 12/85

Digitized by Google

Krndija, Drago 2/58
Kronja, Šime 10/77, 5/78, 7—8/78
Krstić, Branislav 3/74, 2/82
Krstinić, Mirjana 3/65
Krstonijević, Miloš 12/81
Krunić, Boško 11/75, 6/86, 10/87, 5/88
Kučan, Milan 7—8/72, 5/83, 12/85, 5/87
Kučinar, Zdravko 1/67
Kudo, Akira 5/76
Kukić, Đuro 10/84
Kulić, Mišo 9/78, 12/78
Kulić, Slavko 5/88
Kunej, Marjan 5/82
Kunovski, Blagoja 4/81, 3/82
Kurjak, Jelica 12/81
Kurpejović, Avdul 2/84
Kurteši, Ilijaz 6/73, 12/76
Kurtović, Todo 11/73, 7—8/75 5/76, 12/76

Laća, Ivan 2/58, 3/59, 5/60, 1/61, 6/64, 9/64, 12/77, vanr./80
Laćak, Đura 4/76, 9/76, 1/77, 4/78
Labović, Đurica 6/76, 7—8/77, 10/77, 1/77, 12/77, 2/78, 5/78, 6/78, 7—8/78, 9/78, 12/78, 11/79, 1/80, 3/80, 7—8/80, 4/81, 1/83, 7—8/85
Lakičević, Vladimir 5/75, 11/76
Lakić, Zoran 3/72, 5/87, 6/87
Lakićević, Ognjen 5/74
Landripet, Ivan 10/69
Lang, Rikard 7—8/75
Lanten, Alber-Pol 12/66
Lasić, Mile 11/83, 12/83
Lavrač, Ivan 10/81
Lavrnić, Mile 11/80
Lazar, Franset 9/67
Lazareski, Stojan 4/81
Lazarević, Borisav 1/77
Lazarević, Slobodan 3/80
Lazarević, Stanimir 1/60, 4/60, 3/61, 5/62
Lazaroski, Jakov 2/86
Leandro, Igor 11—12/64, 2/66, 11/70
Lebowitz, Michael A. 10/78
Lefebvre, Henri 10/82
Legetić, Miloje 7—8/74
Leković, Milorad S. 4/71
Leković, Vlastimir 3/80
Leković, Voja 2—3/62
Leković, Zdravko 4/72, 7—8/75 12/77, 7—8/80, 2/81, 7—8/82
Levada, J. 11/65
Levi, Rozita 5/67, 7—8/67, 9/67, 6/68, 7—8/68, 9/68, 12/68
Levi-Jakšić, Maja 3/80, 11/80, 5/81, 4/84, 5/85
Libertini, Lucio 10/76, 9/77
Lim, Antonin 3/75
Liškova, Eva 1/69
Litvinović, Dušan 1/65, 11/65
Lolić, Marko 3/83, 6/85, 3/86, 6/87
Lomar, Urlih 1—2/68
Lončar, Vukašin 6/85, 3/87
Lorger-Ljubić, Mira 11/86, 3/87, 1/88
Longo, Luiđi 9/68
Lovrić, Ivan 9/68, 1/71, 5/71
Lukić, Radomir D. 1/66, 3/66
Lukić, Sveta 9/66
Luperini, Romano 9/70

Ljubičić, Nikola 5/77, vanr./80
Ljubomirović, D. 1/73
Ljubotenski, Riste 2/87

M. K. vidi Kalezić, Mileva
M. K. vidi Katanić, Marko
M. O. 11—12/64
M. P. vidi Popović, Mihailo
M. R. 6/64
M. S. 3/59
M. T. vidi Trajković, Miodrag
Macić, Bećir 7—8/75, 3/82, 9/82, 7—8/84, 3/87
Madžar, Ljubomir 7—8/87
Magri, L.[ucio] 11/68
Majer, Boris 7—8/70, 2/72, 12/75, 7—8/77, 3/80, 3/83, 6/88
Major, Nandor 6/86
Majstorović, Stevan 9/65, 9/66, 3/70, 11/70, 9/71, 7—8/73, 9/79
Majstorović, Vesna 11/87, 4/88
Maksimović, Dragica 7—8/74
Maksimović, Dragiša 1/77, 6/77
Maksimović, Ivan 9/76
Maksimović, Janko 5/78, 2/81, 9/82
Maksimović, Slobodan 6/84
Malavrazić, Đorđe 3/69, 5/69, 9/69, 10/69, 11/69, 12/69, 1/70, 3/70, 4/70, 5/70, 11—12/72
Maleska, Mirjana 7—8/84, 1/86
Malešević, Krstan 2/83, 5/85
Mali, Milan 7—8/70, 9/71, 3/73, 7—8/73, 3/77, 3/78, 7—8/78, 7—8/ /81, 6/82, 6/85
Mamula, Branko 7—8/85
Mance, Zdenko 9/78, 12/79
Mandel, Ernest 11/83
Mandes-Frans, Pjer 12/66
Mangov, Kole 11/81
Marek, Franc 9/69
Marinc, Andrej 11/78
Marinković, Darko 7—8/80, 7—8/ /81, 2/82, 11/82

Digitized by Google

Marinković, Dušan 7—8/70
Marinković, Ilija 12/80
Marinković, Radivoje 2/71, 5/71, 2/73, 2/75, 4/75, 11/75, 4/78, 7—8/79, 5/81, 6/81, 7—8/81, 11/81
Marinković, Radosav 12/73
Marjanović, Gavro 6/67
Marjanović, Jovan 1/67
Marjanović, Jovan R. 12/66, 1/67, 3/67, 7—8/67, 10/69, 10/71 7—8/ /72, 4/78
Markič, Boštjan 3/73, 11/75, 3/78
Marković, Brana 6/68, 1/69, 7—8/ /71, 9/73, 11/73, 6/76, 7—8/82, 10/83
Marković, Branislav 4/78
Marković, Dara 5/67
Marković, Dragoslav 12/83
Marković, Luka 1/69
Marković, Ljubisav 3/61, 10/65, 1/66, 7—8/66, 12/66, 2/67, 6/67, 1—2/68, 11/69, 12/79
Marković, Milenko 3/59, 2/69, 9/ /69, 4/70, 2/71, 2/72, 5/72, 7—8/ /72, 4/74, 6/76, 11/76, 7—8/77, 3/78, 9/81, 4/82, 6/83, 12/83, 2/84
Marković, Miroslav 7—8/72
Marković, Moma 4/60
Marković, Petar 12/65, 5/67, 12/70, 2/72
Marković, Ratko 1/75
Marković, Toma 9/73
Marković, Zoran 10/73, 1/77
Marković, Živko 4/64, 9/68, 12/68, 7—8/69, 2/70, 7—8/70, 2/71, 6/71, 6/72, 1—2/74, 3/74, 10/74, 12/74, 1/75, 10/75, 12/75, 2/77, 1/78, 3/78, 5/78, 2/79, 5/79, 3/81, 1/83, 2/84, 10/84
Marks, Karl 9/76
Marmulaku, Ramadan 6/80
Marsenić, Dragutin V. 5/64, 6/64, 7—8/64, 4/76, 9/76, 1/77, 10/77, 9/78, 10/83, 1/84, 5/85, 10/85, 2/87, 7—8/87, 9/87, 5/88
Marten, Marsel 3/75
Martinović, Ivan 2/85
Matejić, Vlastimir 4/74
Mates, Leo 4/64, 2/65, 10/66, 5/67, 7—8/69, van./80
Matić, Milan 9/65, 7—8/66, 1/67, 11/67, 4/68, 6/69, 11—12/72, 9/79, 5/81, 12/82, 10/83, 10/87
Matić, Milan B. 4/69, 5/69
Matušek, Josip 9/76, 4/78
Matvejević, Predrag 6/70, 9/82
Medenica, Vuko 9/75, 1/78
Medić, Dinko 9/86, 6/87
Medić, Đuro 12/84, 4/85, 6/87
Medojević, Branko 2/84, 4/88
Mesihović, Munir 10/77, 5/80
Mesihović, Nijaz 6/71, 11—12/71, 9/72, 1/73, 7—8/84
Mészáros, Sándor 9/76
Mićić, Zdravko 7—8/75
Mićović, Milovan 10/73
Mićunović, Vukašin 5/59, 3/65, 5/ /65, 12/65, 9/66, 5/70, 6/70, 12/70, 7—8/78, 5/82, 12/83
Mihailović, Stevan 6/64
Mihailović, Srećko 1/88
Mihalek, Boleslav 3/75
Mihaljević, Jovo 3/70
Mihaljica, Mitar 7—8/70, 1/71, 1—2/74, 12/77, 4/79, 11/79, 1/85
Mihelič, Mihajlo 7—8/75
Mihić, Anđelka 10/70, 11/70, 4/71, 10/71, 1/72, 3/72
Mijalković Miloš 4/69
Mijanović, Kaćuša 7—8/71, 11—12/ /71, 1/72, 3/73, 10/74, 11/74
Mijanović, Miloš 2/73, 6/73, 7—8/ /73, 4/76, 3/77
Mikašinović, Nevenka 12/67, 1—2/ /68
Mikecin, Vjekoslav 9/66, 11/76, 10/79
Mikulić, Branko 11/70, 2/80
Miladinović, Milan M. 4/73, 5/73, 11/73, 5/76, 1/79, 7—8/79, 4/86
Miladinović, Vesna 4/87
Milanović, Milan 6/82
Milanović, Vladimir 2/58, 1/59, 4/63, 4/66, 6/66, 7—8/66, 1/67, 6/67, 3/68, 5/68, 7—8/68, 9/68, 1/69, 9/72, 10/72, 7—8/73, 1—2/ /74, 11/74, 12/74, 2/75, 11/75, 1/ /76, 2/76, 4/76, 11/76, 12/76, 3/77, 7—8/77, 10/77, 11/77, 5/78, 7—8/ /78, 12/78, 3/79, 7—8/79, 10/ /79, 12/79, 6/80, 12/80, 2/ /81, 3/81, 4/81, 7—8/81, 11/81, 4/82, 6/82, 11/82, 4/83, 11/83, 12/83, 4/85, 11/85, 1/86, 5/87
Milardović, Anđelko 2/81, 6/81, 9/ /81, 12/81
Milatović, Veljko 5/84
Milenković, Aleksandar 2/85
Milenković, Milica 4/82
Milenković, Milutin 5/71, 5/72, 7—8/74
Milenković, Toma 1/79, 4/79
Milešević, Danilo 4/66
Miletić, Aleksandar 2/71
Miletić, Andrija 5/71
Milić, Anđelka 12/76, 2/80
Milić, Danilo 4/60
Milić, Radomir 12/67

Digitized by Google

Milić, Vlada vidi Milić, Vladimir
Milić, Vladimir 6/69, 11/69, 12/69, 3/70, 7—8/71, 11/73, 1/76, 6/79
Milićević, Dragiša 3/82
Milinović, Goran 1/88
Milinčević, Vaso 9/72, 7—8/80
Milojević, Aleksa 1/82, 6/82, 5/85
Milojević, Miroslav 4/87
Milosavlevski, Slavko 2/65, 7—8/66, 1/67, 9/67, 4/68, 5/69, 4/71, 9/71
Milosavljević, Milosav V. 7—8/72, 10/72
Milošević, Branislav 12/68, 12/74
Milošević, Milan 6/72, 7—8/72, 9/72, 10/72, 11—12/72, 1/73
Milošević, Milutin S. 1/81
Milošević, Pavle 4/72
Milošević, Rada 7—8/80
Milošević, Žarko 9/70, 3/76, 9/76, 11/76, 12/76, 2/77, 3/77, 4/77, 6/77, 7—8/77, 9/77, 10/77, 11/77, 1/78, 6/78, 9/78, 2/79, 12/86
Milovanović, Milić 11/81
Milutinović, Milan 1/76
Miljanić, Dragan 5/70, 12/77, 1/83, 4/85
Miljanić, Gojko 7—8/85
Miljanović, Mitar 3/71, 3/78
Miljević, Milan I. 5/81
Miljković, Aleksandar A. 1/64, 6/64, 11—12/64, 10/65, 11/66, 4/67, 11—12/72
Miljovski, Kiril 7—8/74
Mimica, Blaženka 2/64, 6/64, 4/65, 12/66
Minić, Jelica 4/77
Minić, Milka 10/66
Minić, Miloš 5/77, van./80, 1/81, 9/83, 3/84
Mirčev, Dimitar 7—8/72, 5/81
Mirić, Jovan 3/81
Mirković, Iko 2/72, 3/77
Mirković, Milan 2/64
Mišić, Dragoslav 7—8/74
Mitević, Dušan 1/65
Mitkov, Vladimir 10/68
Mitrović, Andrej 12/85
Mitrović, Dragana 6/78
Mitrović, Ljubiša R. 3/80, 9/80, 11/80, 5/86, 3/87, 3/88
Mitrović, Živko 3/67
Mlakar, Cveta 4/75, 2/83, 7—8/83
Mlinar, Zdravko 5/69, 1/78, 5/80, 11/81, 1/83
Mmuya, Max 10/80
Modic, Lev 4/59
Mojsov, Lazar 12/78, 4/81
Molerović, Milivoje 12/70
Monašević, Dragan 9/70, 7—8/71
Morača, Pero 1/58, 9/71, 5/75
Moračić, Dragoljub 5/76, 1/77, 9/77, 10/77, 2/78, 4/78, 7—8/78
Možina, Stane 5/80
Mraović, Branka 11/86
Mrkić, Slavko 12/80
Mrkšić, Dragan 3/87
Mršić, Šime 11/8, 6/87, 5/88
Mrvaljević, Jakov 10/75, 7—8/76
Mudrovčić, Željka 4/78
Muhić, Ferid 6/82
Muhić, Fuad 10/71, 7—8/72, 2/75, 3/78, 4/78, 3/79, 6/79, 11/79, van./80, 1/81, 12/81, 4/82, 2/84, 4/84, 6/84, 7—8/84, 1/85, 4/86, 6/86, 7—8/86, 12/86, 3/87, 12/87
Muhović, Muslija 1/86, 7—8/86
Mujbegović, Vera 1/80
Mujović, Blagoje 1/73, 11/74, 5/75, 9/75, 6/77
Munćan, Jovan 5/78, 10/83
Munišić, Zdravko 4/68, 10/73, 11/79
Munjas, Petar 2/67
Muratović, Milorad 7—8/73, 3/78, 5/78
Mursi, Fuad 10/76, 9/77
Musić, Srđan 3/71, 6/71, 10/71, 11—12/71, 11/77
Mužević, Boris 1/88

N. Ć. 2/64
N. Đ. vidi Đermanović, Nevena
N. K. vidi Kisić, Nada
N. M. vidi Mikašinović, Nevenka
N. R. vidi Ratković, Nina
Nagradić, Slobodan 6/81, 5/82, 6/83, 4/84, 9/84
Najdeski, Dimče vidi Najdevski, Dimče
Najdevski, Dimče 2/65, 6/65, 10/65, 3/66, 4/66, 11/66, 2/67, 3/67, 6/67, 5/68
Nećak, Dušan 10/77
Nedeljković, Dušan 12/80
Nedkov, Milan 9/67
Nenezić, Simo S. 1/75
Nešić, Čeda 2—3/63
Nešić, Olivera 1/70, 3/70, 4/70
Nešković, Ratko 1/73, 2/73, 4/73, 11/73, 1—2/74, 3/74, 5/74, 7—8/74, 9/74, 11/74, 12/74, 2/75, 3/75, 4/75, 7—8/75, 9/75, 10/75, 12/75, 1/76, 2/76, 3/76, 4/76, 5/76, 6/76, 11/76, 12/76, 9/77, 10/77, 9/81, 11/81, 1/84, 12/84, 10/85, 12/85, 4/86, 10/86, 1/87, 3/87, 7—8/87, 9/87, 11/87, 1/88, 3/88, 6/88

Digitized by Google

Nešović, Slobodan 5/77
Netopilik, J. 5/69
Nick, Stanko 6/83
Ničić, Dušan 12/66, 12/70, 12/83
Ničić, Jovan 4/84
Nikezić, Ilija 11/75, 3/79
Nikolaus, Martin 3/76
Nikolić, Drago 5/69
Nikolić, Mihailo 5/66, 6/66, 7—8/66, 9/66, 11/66, 1/67, 9/67, 7—8/68, 12/68
Nikolić, Miloje 11/66
Nikolić, Miloš 4/61, 4/62, 11—12/64, 10/66, 9/73, 10/80, 2/86, 3/87
Nikolić, Miodrag M. 10/72
Nikolić, Radivoj 6/64
Nikolić, Radomir 12/80
Nikolić-Simončić, Conka 9/74, 2/75
Nikolić, Tomislav Ž. 11/80, 12/81, 7—8/82, 7—8/83, 6/87, 4/88
Nikolić, Vlado 9/73, 11/78
Nikolić, Živan 3/88
Nikolinakos, Marios 10/79
Nikoliš, Dušan 11/81, 11/82, 12/82, 9/84
Nikolovski, Blažo 3/76, 6/76, 11/77, 4/78, 5/78, 6/78, 7—8/78, 2/79, 5/79
Nikolovski, Tatjana 5/83
Ninčić, Đura 5/73
Ninković, Adam 12/85
Noaro, Pol 12/66, 7—8/68
Nonevski, Boris 9/77, 11/77, 6/78, 7—8/78, 11/79, 3/80, 5/80, 9/80, 11/80, 7—8/81, 5/82, 9/82, 11/82, 1/83, 2/83, 3/83, 6/83, 7—8/83, 9/83, 3/84, 7—8/84
Novacki, Grzegorz 1/88
Novak, Karla 3/67
Novaković, Vukica 9/80
Novobrdali, Bejto 11/76, 3/77, 2/78, 6/78
Novosel, Matija 5/82, 11/84
Nuckovski, Julian 1/88
Nuhić, Muhamed 3/68, 11/68, 7—8/69, 11/70, 4/73
Nuši, Pajazit 4/76
Nutrizio, Piero 7—8/78

Njegovan, Mile 11/80

O. N. vidi Nešić Olivera
Obradović, Mladen 10/82
Obradović, Vlada 5/59
Ognjanović, Vuk 2/86
Olbina, Živana 4/83
Onoe, Hisao 10/79
Oreb, Milivoj 11/76, 1/82
Oreč, Mate 2/67, 7—8/69, 9/72
Oreščanin, Bogdan 6/59
Orešković, Stipe 9/83, 5/84, 4/87, 1/88
Orlandić, Marko 7—8/87, 11/87
Orožen, Marjan 5/64, 7—8/64
Osmanli, Tomislav 9/78
Osolnik, Bogdan 1/66, 9/85
Osolnik, Marjan 4/60
Ostojić, Slobodan 10/77

P. P. vidi Protić, Predrag
P. R. vidi Ralić, Prvoslav
Pači, Enco 11/69
Pađen, Ljiljana 6/80
Paić, Ivo 6/72, 7—8/72, 6/73, 1/77, 6/77, 12/77, 3/78, 7—8/79, 10/79, 3/81
Pajić, Dragan 9/86
Pajvančić, Marijana 4/78, 11/78, 7—8/84, 6/85, 6/86, 3/87
Paligorić, Ljubomir 1/60, 12/69, 11/70, 1/72, 3/72, 2/73, 10/73, 5/74, 12/76, 10/79, 2/81
Pavlov, Mihailo 2/78
Pandevski, Manol 10/82
Panić, Marinko 3/85
Panovska, Ruža 4/79
Papić, Augustin 7—8/73, 7—8/79, 9/80, 7—8/81, 4/84, 12/84
Papić, Žarko 11/78, 2/79, 12/79, 4/83, 7—8/83, 3/84, 1/85, 6/85, 12/85, 5/86, 11/87
Papo, Mirjana 7—8/78
Parthasarathi, G. P. 10/78
Pašić, Najdan 1/61, 5—6/61, 3/64, 1/66, 6/66, 7—8/66, 10/66, 12/66, 1/67, 3/67, 4/68, 11/68, 3/69, 5/69, 9/69, 11/69, 5/70, 7—8/70, 11/70, 3/71, 6/71, 10/71, 11—12/71, 2/72, 10/72, 3/73, 4/73, 7—8/73, 10/73, 5/74, 3/75, 5/76, 10/76, 9/77, 1/79, 2/79, 1/80, 2/80, vanr./80, 2/81, 4/83, 10/83, 10/84, 1/86, 6/86, 4/87, 9/87
Pataki, Ferenc 4/67
Pavčnik, Marijan 12/78, 7—8/79, 4/81, 9/81, 9/82, 4/83
Pavić, Ivan 9/87
Pavićević, Gordana 12/73
Pavićević, Mišo 5/64, 11—12/64
Pavićević, Svetislav 2/70, 3/70, 4/70, 5/70, 6/70, 7—8/70, 11/70, 12/70, 1/71, 2/71, 3/71, 4/71, 5/71, 7—8/71, 9/71, 11—12/71, 2/72, 3/72, 11—12/72, 1/73, 2/73, 3/73, 4/73, 5/73, 6/73
Pavićević, Vladimir 10/79, 12/82
Pavićević, Vuko 4/61, 11/67
Pavličić, Milorad D. 10/86

Digitized by Google

Pavlin, Mile 4/76, 6/76, 2/77, 6/77, 9/77, 10/77, 11/77, 3/79
Pavlović, Bora 1/58
Pavlović, Milovan 11/66, 6/80, 7—8/81, 1/83, 1/84, 4/88
Pavlović, Mirjana 2/77, 11/77
Pavlović, Momčilo 12/87
Pavlović, Vukašin 5/71, 10/74
Pavlovski, Radovan 6/81
Pečujlić, Miroslav 2/64, 1/66, 5/66, 12/66, 11/67, 7—8/68, 6/69, 10/70, 5/73, 9/73, 5/74, 3/75, 10/76, 1/81
Pegan, Sergej 4/68
Peić, Branko 10/82, 11/82
Pejanović, Mirko 10/85, 1/86
Pejanović, Obrad 10/64, 2/65, 12/68, 2/69, 4/69, 7—8/70, 11/70, 1/71, 6/71, 9/71, 11—12/71, 7—8/72, 1—2/74, 10/74, 9/78,
Pejnović, Nikola 1/80, 1/81, 10/82
Pekić, Dušan 9/85, 3/87
Peratoner, Ervin 12/84, 4/86, 9/86, 10/86, 12/87
Perazić, Gavro 12/73
Perić, Ivan 3/66, 4/67, 10/67, 7—8/72, 3/78, 2/85, 4/85, 4/86, 4/88
Perišin, Ivo 1/81, 9/81, 3/84
Perović, Danilo 6/84
Perović, Latinka 5/60, 1/64, 1/66, 9/66, 10/66, 12/66, 10/67, 7—8/70
Perović, Milenko 7—8/79, 7—8/80
Perović, Mirko 10/65, 12/65, 3/66, 5/66
Perović, Puniša 1/64, 9/64, 12/65, 10/67
Peruničić, Tomislav 5/86
Pervić, Muharem 2/79
Pešaković, Gordana 9/87
Pešaković, Milentije 7—8/81, 10/81, 1/82, 7—8/82, 4/83
Pešić, Milorad 12/86
Pešić, Savo 9/77, 10/77, 11/77, 2/78, 5/78, 7—8/78, 9/78, 12/78, 1/79, 3/79, 5/79, 6/79, 7—8/79, 9/79, 11/79, 12/79, 6/80, 11/80, 1/81, 3/81, 11/81, 1/82, 10/83
Petkoff, Teodoro 10/81
Petković, Aleksandar 4/75, 5/80
Petković, Časlav S. 11/84
Petković, Ranko 7—8/76, 9/76, 5/80, 11/80, 9/81, 3/82, 7—8/83, 5/84, 7—8/84, 11/84, 7—8/86, 10/86, 12/86, 4/87, 12/87, 3/88
Petkovska-Hristova, Lidija 7—8/81
Petkovski, Boro 12/66, 7—8/69, 11—12/71, 7—8/72, 11/73, 10/74, 1/80, 3/80, 7—8/80, 11/80, 5/81, 11/81, 6/82, 7—8/82, 1/86
Petkovski, Dane 5/78
Petkovski, Georgija 10/82
Petranović, Branko 3/68, 5/68, 12/68, 6/82, 7—8/85, 3/88
Petras, James 10/82
Petrič, Ernest 1/76
Petrović, Aleksandar 2/66, 1/81
Petrović, Bogdan 5—6/61
Petrović, Časlav 12/86
Petrović, D. 12/69
Petrović, Daja 1/82
Petrović, Dragan 3/64
Petrović, Dušan 5/70
Petrović, Dragoljub 2/67
Petrović, Jasna 11/70, 2/71, 3/71, 4/71, 5/71, 6/71, 7—8/71, 11——12/72
Petrović, Milan 7—8/80, 12/81
Petrović, Miloje 11/65, 4/67, 6/68, 11/69, 5/70, 10/70, 3/71, 5/71, 7—8/71, 1—2/74, 3/74, 5/74, 9/74, 10/75, 12/75, 2/76, 4/76, 4/77, 7—8/77, 9/83, 7—8/84, 3/86, 9/86, 11/87
Petrović, Miloš 10/70
Petrović, Miodrag 10/72
Petrović, Sreten 10/67, 7—8/79
Petruševa, Ilindenka 7—8/80, 3/82
Petzold, Joachim 1/76
Pilić, Bogdan 7—8/76
Pilić, Vera 3/68, 12/70, 3/71, 5/73, 6/76, 12/77
Pilipović, Nikola 7—8/64, 2/65
Piljević, Đ. 2/76
Pindić, Dimitrije 1/75
Pirec, Dušan 3/65, 9/65, 9/69, 6/74, 5/75, 10/75, 6/76, 10/76, 4/77, 11/77, 6/78, 2/79, 5/79, 12/79, 6/80, 7—8/81, 6/82, 9/82, 11/83
Pirker, Pero 1/64
Pisarevski, Dimitrije 3/75
Pjanić, Zoran 1/59, 11/73, 4/75, 5/80, 6/81, 1/83, 3/83
Planinc, Milka 6/75
Plavšić, Prvoslav S. 3/71, 7—8/71
Plaževski, Jerži 3/75, 2/78, 2/79
Plenković, Juraj 5/86
Pleše, Zdenko 11/77, 9/78
Pleterski, Janko 1/84
Plevneš, Jordan 7—8/78
Plotke, David 10/81
Pobrić, Ana 5/78
Podunavac, Milan 7—8/70, 10/70, 5/71, 6/71, 9/71, 10/71, 11—12/71, 5/72, 7—8/72, 10/72, 2/86
Pogačić, Vladimir 3/75, 2/78
Polič, Zoran 2/79, 12/80, 4/81
Polovina, Svetislav 4/87
Pomak, Pajazit 12/74
Pop, Zdenko 5/82

Digitized by Google

Poplašen, Nikola 5/79
Poplazarov, Risto 3/82
Popov, Čedomir 2/78
Popov, Sofija 6/84
Popov, Zoran 11/87, 4/88
Popović, Božidar 1—2/74
Popović, Čedomir 1/84, 1/85
Popović, Dušan 1/66, 9/66, 11/76, 9/77, 6/85
Popović, Đorđe 7—8/71, 9/73, 3/74, 6/74, 7—8/74, 2/75, 11/75, 10/77, 5/78, 6/78, 12/83, 1/85
Popović, Gordana 5/69, 6/69, 7—8/69, 9/69, 11/69, 3/70, 5/70, 6/70, 9/70, 3/71, 4/71, 9/71
Popović, Mihailo 4/67, 6/67, 10/67, 11/67, 12/67, 1—2/68, 3/68, 4/68, 6/68, 7—8/68
Popović, Mihailo V. 4/65, 1/66, 3/66, 2/67, 11/68, 2/69
Popović, Milan 12/84
Popović, Milentije 1/58, 3/59, 4/59, 1/60, 7—8/64, 5/65, 6/65, 10/66, 11/66
Popović, Milo 4/62, 1/67
Popović, Milorad 11/77, 5/78, 10/83
Popović, Mirko 7—8/77
Popović, Nada 3/71, 4/71, 6/71
Popović, Nikola 7—8/77
Popović, Slavoljub 1/87
Popović, Svetolik 4/70
Popović, Tomislav 4/77
Popovski, Dušan 5/74, 1/77, 7—8/79, 12/79
Popovski, Duško vidi Popovski, Dušan
Popovski, Vlado 12/78
Potrč, Miran 7—8/81
Poulantzas, Nikos 10/76
Pozderac, Hamdija 7—8/76, 1/78, 2/80, 9/84, 2/85, 6/85, 7—8/85, 4/86, 11/86, 6/87
Prelas, Mirko 11/76, 2/77, 6/78
Prelević, Miloš 3/73, 5/75, 12/81
Prga, Ivica 7—8/87, 4/88
Pribičević, Đorđe 10/66, 12/66, 5/74, 9/74, 12/86
Pribićević, Branko 4/59, 6/59, 5—6/61, 6/66, 2/67, 4/67, 11/67, 7—8/68, 7—8/71, 6/76, 11/76, 7—8/77, 10/77, 10/79, 3/81, 2/83, 9/83, 12/86
Pribićević, Ognjen 11/84
Priklmajer-Tomanović, Zorica 5/59, 1/61, 3/61, 9/66, 2/67, 5/67, 3/68, 1/69, 1/72, 3/73, 2/76, 4/76, 6/76, 12/80
Prlja, Aleksandar 1—2/68
Prnjat, Branko 5/62, 5/64, 6/65, 11/70, 5/72, 6/72, 11—12/72, 5/73, 12/73, 7—8/74, 9/79, 5/87
Prodanović, D.(imitrije) 3/87, 3/88
Prošić, Tamara 3/88
Protić, Predrag 1/71, 3/71, 4/71, 6/71, 7—8/71, 3/72, 6/72, 2/73, 6/73, 7—8/73, 9/73, 10/73
Protić, Žarko 4/69, 5/69, 5/72
Prvulović, Petar 2/83, 6/85, 5/87
Prvulović, Vladimir 12/74
Pualić, Sofija 11/79, 5/80, 9/80, 4/81, 4/82
Pudar, Siniša 11/78
Puhovski, Žarko 3/73, 11/81
Puljiz, Vlado 9/80, 10/82, 5/83
Pupić, Borivoje 11/69
Pupovac, Zoran 6/84
Purivatra, Atif 4/64, 2/71
Putinski, Saltir 3/60

R. B. 4/70
R. Đ. vidi Đokić, Radoslav
R. K. 1/58
R. L. vidi Levi, Rozita
Racheva, Marija 2/79
Racković, Nikola 5/64, 4/65, 9/65, 12/65, 12/67, 1/69, 7—8/69, 11—12/71, 7—8/72
Račić, Obrad 12/70
Radenković, Dragomir 3/82, 3/83, 9/84
Radenković, Đorđe 1/75, 2/75, 6/76
Radenović, Predrag 10/69, 1/73, 12/76, 1/79, 6/83
Radević, Milorad M. 6/72, 5/82
Radić, Jova 5/83
Radić, Mihailo 5/70, 11—12/72
Radoman, Slobodan 9/79
Radonjić, Drago 11/75, 2/76, 4/76, 6/76, 12/76, 1/77, 2/77, 7—8/77, 9/77, 11/77, 1/78, 4/78
Radonjić, Radovan 7—8/72, 11/76, 1/83, 4/83, 12/83, 1/85, 6/86, 3/87, 2/88
Radonjić, Slobodan 5/78, 6/78
Radosavljević, Dobrivoje 2/67
Radosavljević, Momčilo 3/64
Radović, Nadežda vidi Radović-Jarić, Nadežda
Radović-Jarić, Nadežda 12/83, 2/87, 11/87, 2/88
Radović, Miljan 6/85
Radović, Veljko 2/70, 3/70, 6/70, 11/70, 9/71, 2/72, 6/72, 7—8/72, 11—12/72, 3/73, 7—8/73, 9/73, 1—2/74, 4/74, 3/75, 4/75, 5/75, 11/75, 2/76, 4/76, 5/76, 12/76,

Digitized by Google

1/77, 2/77, 3/77, 6/77, 9/77, 10/77, 2/78, 5/78, 6/78, 11/78, 12/78, 1/79, 2/79, 4/79, 5/79
Radulović, Marko 10/79
Radulović, Miloš 6/84
Radulović, Petar 10/83
Radulović, Senka 1/63
Radunović, Dragutin 2/77
Raič, Aleksandar 7—8/83
Raičević, Jovan 4/64, 10/64, 6/65, 7—8/65, 1/66, 4/66, 12/66, 4/67, 12/68, 7—8/69, 12/69, 5/70, 1/71, 5/71, 6/71, 11—12/71, 12/73, 6/74, 2/76, 5/76, 5/77, 6/77, 3/78, 7—8/78, 1/79, 2/79, 2/80, vanr./ /80, 6/81, 4/82, 7—8/82, 12/83, 10/85
Rajčan, Ištvan 11/84
Rajčević, Branka 6/87
Rajčević, Vojo 1/77, 6/77, 9/77, 1/78
Rajh, Zdenko 6/72
Rakas, Milan 6/85
Rakić, Ćiro 1/65
Rakić, Mićo 11—12/64, 10/65, 2/67, 2/75
Rakić, Miodrag 3/83
Rakić, Vojo 7—8/67
Rakić, Vojislav 4/85
Rakočević, Pero 9/81, 7—8/83
Rakočević, Živojin 4/62, 5/62, 6/62, 4/64, 7—8/64, 10/64, 4/65, 7—8/65, 9/66, 10/66, 7—8/67, 11/67, 12/67, 1—2/68, 7—8/68, 12/68, 3/69, 6/69, 11/69, 2/70, 3/70, 7—8/70, 4/71, 6/71, 7—8/71, 1/72, 12/73, 1—2/74, 7—8/74, 7—8/75, 7—8/76, 11/76, 7—8/77, 7—8/78, 9/78, 1/79, 7—8/79, 9/79, 7—8/80, 9/80, 1/81, 3/81, 7—8/ /81, 1/82, 2/83, 7—8/83, 11/83, 6/84
Ralić, Prvoslav 1/62, 2—3/62, 4/62, 5/62, 4/63, 5—6/63, 1/64, 2/64, 3/ /64, 4/64, 5/64, 6/64, 7—8/64, 9/64, 10/64, 11—12/64, 2/65, 4/65, 7—8/65, 12/65, 1/66, 3/66, 4/66, 6/66, 7—8/66, 9/66, 12/66, 1/67, 2/67, 3/67, 5/67, 6/67, 7—8/67, 10/67, 11/67, 12/67, 1—2/68, 3/68, 5/68, 10/68, 1/69, 3/69, 5/69, 12/69, 1/71, 3/71, 6/71, 9/71, 11—12/71, 3/72, 4/72, 7—8/ /72, 9/72, 11—12/72, 9/73, 1/76, 6/76, 3/77, 12/78, 5/84, 7—8/84, 1/85, 1/86, 1/87, 3/87, 1/88
Ranđelović, Novica 1/80
Rankov, Ivan A. 3/67, 7—8/80, 6/83, 1/84, 10/84
Ranković, Milan 2/61, 4/61, 2—3/ /62, 6/62, 2—3/63, 4/63, 5—6/63, 3/64, 4/64, 6/64, 9/64, 3/72, 5/72, 1/73, 3/75, 2/78, 5/83, 10/85
Raonić, Lazar 10/83
Rašković, Vladimir 4/78
Ratković, Nina 10/69, 11/69, 1/70, 2/70, 3/70, 6/70, 7—8/70, 9/70, 10/70, 11/70, 12/70, 2/71, 4/71, 6/71, 10/71, 11—12/71, 1/72, 2/72, 3/72, 5/72, 9/72, 11—12/72, 5/73
Ratković, Radoslav 1/60, 5/60, 2/61, 1/62, 6/64, 1/66, 12/66, 5/67, 10/67, 9/69, 6/70, 7—8/70, 3/71, 9/71, 10/72, 2/73, 11/75, 3/78, vanr./80, 12/83, 7—8/84
Rašković, Vladimir 4/78
Redžić, Enver 3/61, 3/82
Redžepi, Fehim 11/70
Ređep, Draško 6/70
Rehak, Laslo 1/66, 7—8/67, 2/77
Ribar, Branislav 5/82, 10/85, 3/87, 9/87
Ribarič, Miha 4/78, 6/81, 7—8/84
Ribičič, Ciril 4/78, 7—8/79, 10/84, 2/85
Ribičič, Mitja 7—8/67, 3/83
Ribnikar, Ivan 9/83, 9/84
Ribnikar, Jara 6/65
Riči, Donald 2/78
Rikalović, Gojko 9/87
Ristić, Radenko 2/70
Ristić, Slobodan 1/67, 6/69, 6/72, 6/74, 4/77, 9/79
Ristić, Žarko 12/74, 10/75, 7—8/76, 7—8/82, 9/85
Ristović, Ljubiša 1/75, 4/78, 6/78, 12/78, 11/80, 5/81
Rizman, Rudi 3/80
Roman, Albreht, 1/64, 4/64, 3/65, 7—8/65, 4/67, 11/68, 10/70
Romanić, Koviljka 9/72, 6/83
Romić, Bora 3/75
Rotariu-Planjanin, Aurora 6/76
Roter, Zdenko 5/69
Rožić, Marjan 3/70, 10/74, 10/77, 2/84
Rubbi, Antonio 1/77, 7—8/86
Rus, Vojan 7—8/64, 12/75, 5/80, 11/80, 2/82, 4/86
Ružica, Miroslav 6/86

S. B. vidi Bogdanić, Suzana
S. B.-Đ. vidi Bogdanić-Đurić, Suzana
S. D. vidi Dilparić, Snežana
S. D. vidi Dužević, Stipe
S. P. vidi Pavićević, Svetislav
Sabadoš, Janko 6/77

Digitized by Google

Sabljak, Anto 1—2/74
Sabolović, Duško 3/85
Sadiković, Ćazim 9/70, 9/77, 3/86, 1/87
Salečić, Ivan 3/73
Saliu, Kurteš 4/78, 6/86
Sam, Atila 6/86, 3/87, 9/87
Samardžija, Miloš, 2/61, 4/68
Santrić, Vjeko 3/85
Sarić, Dobrica 7—8/87
Sarić, Milica 6/60
Sato, Tadao 2/78
Saveljić, Nikola 3/77
Savić, Momčilo D. 7—8/79, 5/82, 10/84
Savić, Nebojša 1/80, 3/82
Savićević, Milorad 11/65
Savićević, Miroslav 1/69
Seklecki, Stanislav 1/88
Sekulić, Nikola 3/66, 9/66, 10/66, 12/66
Sekulić, Zoran 9/70, 10/70, 9/71, 10/71, 11—12/71, 2/72, 5/72, 6/72, 10/72, 11—12/72, 1/73, 2/73, 3/73, 4/73, 6/73
Sekulović, Aleksandar 12/69, 2/71, 9/74, 1/76, 10/80, 2/82, 2/84
Seli, Ištvan, 2/78
Seničar, Ivan 5/66
Servoni, Alber 3/75
Shafiq, Mounir 10/80
Shaozhi, Su 10/80, 10/81
Shukla, Angiras 3/71
Sid-Ahmed, Mohamed, 10/79
Siman, Mišel, 3/75
Simanić, Branko, 2/72, 3/72, 4/72, 5/72, 11—12/72, 1/73
Simeunović, Dragan 10/85, 1/86, 9/86, 10/86
Simeunović, Vojin 12/74
Simić, Milosav 12/83, 1/85, 7—8/85, 2/86
Simić, Predrag 12/78, 6/79, 11/79, 7—8/84, 2/88
Simić, Zvonko 3/72
Simoniti, Iztok 9/83
Simonović, Dragoljub 5/72
Simovska, Lidija 2/81, 6/83
Sinadinovski, Branislav 1/78, 9/82
Sinđić, Miloš 10/70, 2/77
Sire-Kanal, Žan 7—8/66, 12/66
Sirotković, Jakov 5—6/63, 4/79
Sivčev, Slobodan 9/70, 1/71
Skendžić, Vajo 6/64, 4/69
Slijepčević, Vladan 10/85
Slivnik, Danilo 3/79
Smiljanić, Brana 6/76, 12/80
Smiljković, Radoš 1/65, 3/65, 12/66 1/67, 3/67, 3/68, 10/74, 7—8/84, 1/85, 2/87, 3/87
Smole, Jože 3/60, 7—8/79
Smrečnik, Tomislav 12/84, 9/85
Sobčak, Kažimež 7—8/85
Sočan, Lojze 7—8/80
Sofri, Adriano 9/70
Sokić, Sreten 10/71, 3/74, 7—8/81
Sokolović, Džemal 4/73, 9/81, 10/84, 10/86, 5/87, 4/88
Sorić, Petar M. 6/71
Sotirovski, Jasmina 4/74, 1/75
Spinello, Mario 5/69
Spiroski, Naum 6/86
Sretić, Milenko 1/69, 4/69, 7—8/69
Stajić, Dubravka 1/80, 5/80, 11/80, 9/81, 12/81, 7—8/82, 10/82, 3/83, 3/84, 6/84, 11/84, 1/85, 6/85, 1/86, 3/86, 6/86, 10/86, 4/88, 6/88
Stamatoski, Trajko 12/80
Stamatović, Olga 10/71, 1/72, 3/72, 4/72
Stambolić, Vukašin 7—8/69
Stambolović, Vuk 2/86
Stamenković, Dragi 1/64
Stanič, Gojko 4/74, 9/76, 10/77, 3/78, 11/78, 4/82
Stanisavac, Gordana 7—8/72
Stanišić, Milija 7—8/85
Stanišić, Petar 9/76, 2/77, 1/78
Stankov, Zemba-Ljubiša 6/85
Stankov, Stojan 11/77
Stanković, Dušan 5—6/63
Stanković, Fuada 7—8/83
Stanković, Živomir 11—12/64
Stanojčić, Ilija 1/58
Stanojević, Zoran 2/73, 4/73, 9/73, 11/73, 12/73, 3/74, 7—8/76, 9/77, 2/78, 3/80, 9/83, 9/85, 12/86, 9/87
Stanovčić, Vojislav 1/64, 4/64, 9/64, 10/64, 11—12/64, 3/65, 4/65, 10/65, 1/66, 10/67, 1—2/68, 6/68, 7—8/68, 3/69, 1/70, 4/70, 4/71, 11—12/71, 10/74, 12/75, 9/81, 5/82
Stanovnik, Janez 3/59, 2/60, 1/65, 7—8/77, 2/84
Stardelov, Georgi 2/78
Stavileci, Esat 12/75, 5/76, 9/77, 11/77, 12/77, 4/78, 6/78
Stavrev, Dragoljub 4/78
Stefanović, Nikola 12/75, 1/85, 6/87, 5/88
Stefanović, Vidoje 6/80
Stefanović, Vojislav 7—8/72
Steinbauer, Vera 10/83, 12/84
Stevanović, Radoslav S. 12/75, 3/77, 7—8/77
Stevović, Mihajlo 5/62, 2—3/63, 7—8/67, 1—2/68, 3/69

Digitized by Google

Stipetić, Vladimir 3/60, 6/75, 4/84
Stjepanović, Nikola S. 2/85
Stojakov, Svetislav 12/75, 2/76, 5/76, 3/87, 10/87
Stojaković, Miša 2/58, 1/59
Stojanović, Ivan 6/70, 1/71, 2/72, 9/73, 7—8/74, 10/78, 7—8/83, 1/85, 11/85, 11/87
Stojanović, Jasna 7—8/87
Stojanović, Miroslav 2/84, 7—8/84
Stojanović, Radoslav 4/87
Stojanović, Stanislav 6/75, 11/75, 5/77, 1/79
Stojanović, Svetozar 1—2/68
Stojčević, Stanko 7—8/87
Stojić-Imamović, Edita 12/86
Stojičić, Đoko 6/72
Stojiljković, Dragoljub 4/69
Stojiljković, Miodrag 4/77
Stojkov, Todor 4/79
Stojković, Andrija 3/60, 9/67
Stojković, Momir 3/65, 6/65, 11/65, 10/66, 7—8/69, 3/74, 4/74, 3/75, 7—8/76, 6/78, 9/78
Stošić, Tomislav 1—2/74
Stošić, Stojadin 4/79
Strahinjić, Časlav 6/67, 12/67, 1—2/68, 6/68, 9/68, 3/69, 5/69, 7—8/69, 2/72, 6/72, 9/72, 11—12/72, 4/73, 9/73, 2/76, 7—8/77, 3/79, 6/79
Stranjak, Asim 12/81
Striber, Miroslav 12/67
Strobl, Majda 7—8/68, 6/73, 4/78
Strpić, Dag 7—8/83, 4/85
Strujić, Dušan 6/69, 9/79
Strugar, Vlado 12/75, 9/76, 4/77, 10/77
Stupar, Jelena 11/73, 1—2/74, 4/74, 10/74, 12/74, 12/76
Suhodloski, Bogdan 11/66
Sultanović, Vladimir 9/75, 4/76, 10/77, 6/80
Suljević, Kasim 2/77
Surkov, Jevgenij 2/79
Susuri, Hazër 3/84
Sutlić, Vanja 9/66, 11/86
Sychrova, Hana 10/67
Szentes, Tamas 7—8/77
Szyszko, Mieczyslaw 10/80
Šahović, Milan 7—8/67, 5/68, 6/69, 9/70, 9/71, 11—12/72
Šajnovski, Slobodan 3/79
Šali, Franc 5/74
Šarac, Nedim 5/75
Šaranović, Mihailo 4/70
Šaranović, Radomir 7—8/66, 1/67, 2/70
Šargač, Damir 12/82
Šaroska, Mitra 12/70
Šašić, Božo 3/74
Šašić, Jefto 12/85
Šćukanec, Dragutin 10/64
Šeat-Lasić, Milka 5/64
Šećković, Damjan 11/85
Šefer, Berislav 6/67
Šegvić, Petar 3/68
Šešlija, Milan 6/78
Šetinc, Franc 3/88
Šiber, Ivan 3/73, 4/78
Šimić, Stjepan T. 6/80, 11/80, 12/80, 2/81, 10/81, 12/81, 2/82, 7—8/84, 1/85, 3/85, 10/85, 11/85, 2/86, 7—8/86
Škrinjar, Branko 4/65, 12/70
Šolajić, Dragutin 7—8/68, 10/69, 6/72, 11—12/72, 4/73, 4/76
Šoškić, Branislav 6/76, 2/83, 11/84, 1/87
Šoškić, Budislav 6/60, 10/64, 3/67, 10/67, 12/68, 10/71, 7—8/72, 3/73, 10/76, 5/77, 3/78, 9/79
Šotra, Ranko 12/66, 3/67
Šotra, Žarko 10/82
Špadijer, Balša 4/65, 5/65, 4/66, 12/67, 1—2/68, 3/68, 10/68, 1/72, 5/73
Špadijer, Marko 4/86
Špiljak, Mika 3/60, 2/77
Špoljarić, Vesna 3/82
Štajner, Egon 1/62, 2—3/63, 10/83, 6/84
Štajner, Rikard 1/69, 4/77, 7—8/78, 5/83
Štambuk, Vladimir 7—8/69, 9/72, 5/85
Šter, Jože 10/85
Štiblar, Franjo 11/83
Štrbac, Čedomir 12/67, 5/68, 12/69, 12/83
Štrkalj, Viktor 5/82
Šuković, Mijat 2/70, 5/75, 4/78, 2/80, 9/80, 7—8/84, 11/84, 11/85, 7—8/86, 11/86, 2/87, 7—8/87, 9/87, 2/88, 5/88
Šukrija, Ali 4/81
Šuperka, Partizan 7—8/77
Šuvar, Stipe 10/71, 7—8/72, 7—8/73, 11/76, 10/79, 2/80, 7—8/83, 10/83, 12/83, 7—8/84, 1/85, 3/85, 4/85, 3/86, 1/87, 5/87, 12/87, 6/88
Švab, Mitja 10/70
T. V. vidi Vučković, Tihomir
Taboroši, Svetislav 9/82, 7—8/83, 11/87
Tadić, Bojana 7—8/79

Digitized by Google

Tadić, Božidar 9/72
Tadić, Ljubomir 6/62
Tajić, Senka 3/85
Tanas, Aleksander 5/69
Tanić, Živan 7—8/66
Tanko, Zvonimir 7—8/70
Tanović, Arif 6/86
Tašić, Dževad 6/86
Tašić, Nikola 3/73, 11/74, 1/79, 12/79
Taškovski, Dragan 2/77, 11/77
Tatić, Milivoje 6/85
Temkov, Kiril 1/82
Teokarević, Jovan 1/81, 11/81 3/86, 7—8/86, 10/87
Tešić, Dušan 7—8/79, 5/82
Tintić, Nikola 2/70
Tito, Josip Broz 2/59, 2/60, 4/79, 7—8/85
Todorović, Aleksandar 5/73, 7—8/73
Todorović, Mijalko 6/62, 1/63, 2—3/63, 11—12/64, 5/66, 1/70, 3/73, 2/78
Tomac, Vladimir 6/64, 7—8/66
Tomac, Zdravko 7—8/68, 4/81, 2/86, 6/86, 3/87, 4/88
Tomanović, Milutin 6/66
Tomanović, Velimir 3/65
Tomanović, Velja 1/88
Tomašević, Milivoje 5/86
Tomić, Danilo 10/84, 2/87
Tomić, Milan 7—8/79
Tomić, Stojan T. 1/66, 5/68, 7—8/68, 4/75, 9/76, 4/78, 5/78, 12/81, 10/84, 2/86
Tomić, Vinka 7—8/69, 6/70, 10/70, 2/71, 4/71, 6/71, 10/71, 2/72, 7—8/72, 11—12/72, 11/78
Tomin, Miloš 12/65, 6/66, 4/72
Tomović, Rajko 6/69, 4/71, 9/79, 10/81, 5/86
Tomšič, Vida 4/59, 5—6/61, 5/66, 1/67, 4/69, 5/74, 5/78
Tonković, Stipe 10/65
Topham, Tony 10/80
Tormaš, Ivan 4/85
Tozi, Đoko 12/69, 3/70, 7—8/71, 6/77, 1/79
Trajković, Aleksandar 12/65
Trajković, Miodrag 2/66, 4/66, 11/66, 2/67, 5/79
Trajkovski, Trajko 2/67, 10/70, 7—8/74
Trbojević, Nikola 6/81
Trček, Vinko 5/68, 5/69, 12/86
Trešnjar, Miraš 5/70, 11—12/71
Trgo, Fabijan 5/75, vanr./80
Trifunović, Savo 5/80, 1/81, 5/82, 2/83, 4/87
Tripalo, Mika 2/59, 1/61, 11/69
Trivić, Branka 10/81, 5/82, 2/83
Trklja, Milivoje 1/70, 6/84, 5/85, 9/86
Trnka, Kasim 5/76
Trputec, Zoran 6/74, 4/77, 10/81
Turfkruyer, Marc 2/79
Turtić, Mihajlo 1/60, 2/61
Turudija, Simo 12/74

Ugrica, Kosta 11/84
Ulicki, Wodzimierz 1/88

V. B. 1/58
V. G. vidi Goati, Vladimir
V. K. vidi Kolundžija, Velimir
V. M. 5/67
V. S. 2/64, 4/64, 6/66, 11/67
Vacić, Aleksandar M. 5/66, 2/73, 11/74, 12/74, 6/78, 11/79, 2/81, 10/82, 11/83
Vahčič, Aleš 11/82
Vakić, Ilija 2/79
Vanek, Jaroslav 10/80
Vanek, Šiftar 12/76
Varadi, Tibor 3/73
Varga, Laslo 5/74
Vasić, Dušan 10/77, 11/77, 1/87
Vasić, Miroljub 12/69
Vasić, Rajko 11/74
Vasić, Živko 6/78
Vasilevski, Đorđi 7—8/80, 3/81
Vasiljević, Branko 1/79
Vasiljević, Đorđe 6/86
Vasović, Vučina 7—8/66, 1/67, 7—8/67, 2/69, 5/69, 1/70, 1/73, 12/73, 7—8/74, 10/74, 4/75, 3/78, 3/79, 7—8/79, 2/80, 7—8/80, 3/81, 7—8/81, 3/82, 7—8/82
Vedriš, Martin 3/80, 4/85
Vejnović, Dušan 1/60, 11—12/72
Vejnović, Nevenka 5/64, 11/67, 3/70
Vekić, Đuro 5/67
Veljić, Anđelko 7—8/68, 2/73
Verbič, Boris 1/76
Veselinov, Dragan 12/74, 11/80, 12/80, 7—8/81, 1/82
Vesović, Milan 4/69, 5/69
Vešović, Radonja 11/65, 5/75
Vidaković, Bogdan 5—6/63, 3/66
Vidaković, Zoran 9/65, 3/66, 12/66, 5/68, 7—8/68, 11/68, 3/69, 5/69, 6/69, 9/69, 4/73, 5/73
Vidić, Dobrivoje 6/76
Vidojević, Zoran 10/66, 3/78, 2/80, 6/82, 6/83, 3/87, 2/88

Digitized by Google

Vidotto, Lorenzo 11/76
Vilfan, Jože 1/66
Vilić, D. 7—8/82
Vinaver, Vuk 1/67
Vindišar, Pavel 4/75
Vinski, Ivo 2/77
Violić, Božidar 11/70
Visković, Nikola 9/86, 4/88, 6/88
Višnjić, Miodrag 7—8/75, 5/81
Vitasović, Zdenko 12/65
Vitorović, Milesa 1/64
Vitorović, Nikola 2/76
Vjatr, Ježi J. 2/66, 9/71
Vlahović, Ivan 9/75, 5/80, 1/81
Vlahović, Veljko 1/58, 2/58, 2/59, 4/64, 7—8/65, 11/65, 9/66, 10/66, 12/67, 1—2/68, 11/69, 3/75, vanr./ /80
Vlajković, Jelena 7—8/70
Vlasi, Azem 1/85, 4/86
Vlaškalić, Milena 5/83
Vlaškalić, Tihomir 5/64, 4/81, 7—8/ /83
Vojičić, Branko 9/80
Vojinović, Novica 11/65, 2/66, 5/68
Vojku, Štefan 12/77
Vojnić, Dragomir 3/76, 7—8/76, 2/77, 1/80, 3/82, 5/84
Vojnović, Milan 4/77
Vojvodić, Rade 1/66
Vračar, Stevan K. 1/67, 1—2/68, 5/68
Vranicki, Predrag 6/70, 3/78, 4/83, 6/85, 1/88
Vranić, Miodrag 3/59
Vratuša, Anton 7—8/75
Vrcan, Srđan 7—8/72, 7—8/73, 2/85
Vrebalov, Stevan 7—8/82
Vrhovec, Josip 12/74, 11/76, 12/76, 12/77
Vrhunec, Marko 10/75, 1/76, 7—8/ /76, 11/84
Vrtar, Avgust 1/81
Vucelić, Voja 1/66
Vučićević, Dragan 4/64
Vučićević, Dragomir 2/67, 3/67, 4/67, 5/67, 6/67, 9/67, 11/67, 12/ /67, 1—2/68, 3/68, 4/68, 5/68, 6/68, 7—8/68, 10/68, 12/68, 1/69, 2/69, 4/69, 6/69
Vučinić, Drago 6/66
Vučinić, Gašo 4/60
Vučinić, Milan 1/86
Vučković, Čedomir 10/83, 7—8/84, 10/85, 10/86
Vučković, Tihomir 4/67, 5/67, 12/ /67
Vujačić, Ilija 5/83
Vujačić, Ivan 6/82, 12/82, 1/85
Vujačić, Milivoje 9/78, 1/82, 6/83, 10/84, 2/86
Vujčić, Vladimir 10/84
Vujičić, Milan 5/84
Vujošević, Miladin 6/65, 12/67, 5/68, 2/69, 9/70, 9/71
Vujović, Vojislav 5/60, 1/62, 4/62, 5/64, 11—12/64
Vukadinović, Radovan 9/70, 6/71, 11—12/71, 5/76, 6/77, 11/77, 5/78, 7—8/79, 3/81, 4/82
Vukasović, Milan 1/72
Vukčević, Risto 2/77, 3/80
Vukićević, Voja 5/71
Vukmanović, Tempo-Svetozar 5/64, 10/64, 7—8/65, 11/65, 2/66
Vukmirica, Vujo 5—6/63, 2/64, 5/ /64, 10/64, 5/65, 6/65, 2/66, 3/66, 1/67, 6/68
Vukmirović, Nikola 4/88
Vukobratović, Dragan 10/75
Vukoje, Milena 5/74, 7—8/74, 10/ /74, 1/75
Vukos, Milan 5/59
Vuković, Branislav 2/60, 9/70, 1/77, 4/84, 10/85
Vuković, Ilija 6/75
Vuković, Predrag 6/83
Vuković, Radovan Đ. 3/84
Vuksanović-Anić, Draga 6/67
Vusković, Pedro 10/79
Vušković, Boris 7—8/74

Waiss, Oscar 10/78, 10/80
Wajda, Augustin 10/80
Woddis, Jack 10/78

Z. P.-T. vidi Priklmajer-Tomanović, Zorica
Z. S. vidi Sekulić, Zoran
Zajec, Slavko 4/85
Zajmi, Gazmend 10/68
Zaječaranović, Gligorije 7—8/65, 11/65, 5/66, 10/67, 6/68, 9/68, 1/71, 7—8/73
Zdravković, Dušan 3/75, 6/75, 6/79
Zdravkovski, Atanas 1/66
Zec, Miodrag R. 7—8/81, 5/85, 2/87, 2/88
Zečević, Miodrag 12/75, 12/76, 4/ /78, 2/83, 10/83 1/86, 3/86, 10/86, 7—8/87
Zečević, Petar 7—8/70
Zekić, Slobodanka 3/80
Zgodić, Esad 2/82, 11/84, 6/86

Digitized by Google

Ziherl, Boris 1/59, 9/66, 1—2/74, 3/74
Zjalić, Ljubica 11/86
Zografski, Dančo 10/76
Zorn, Tone 10/77
Zubanov, Tomislav 6/87
Zupančič, Beno 9/66, 2/69, 4/71, 9/75

Ž. D. P. 2/64, 3/64, 4/64
Ž. J. vidi Jevtić, Živorad
Žagar, Jelko 6/59, 11—12/64, 2/65, 3/65, 4/67, 5/67, 7—8/67, 11/67, 1—2/68, 3/68, 5/68, 6/68, 7—8/68, 2/69, 3/69, 7—8/69, 2/70, 4/70, 5/70, 7—8/70, 9/70, 4/71
Žarković, Dragoje 4/79, 12/79, 5/83, 7—8/83, 12/83, 3/84, 6/84, 9/84, 4/87, 11/87, 2/88, 4/88
Žarković, Vidoje 5/84, 6/85, 7—8/86
Ždiara, Borislav 6/84
Živadinović, Petar 3/86
Živanov, Sava 2/67, 10/68, 12/68, 4/70, 5/71, 5/72, 9/72, 11—12/72, 4/73, 10/73, 3/74, 11/74, 12/74, 1/77, 1/86, 12/86
Živanović, Miodrag 12/79, 4/81, 12/81, 7—8/82
Živković, Boško 4/83, 3/84, 1/87, 1/88
Živković, Dragić 5/84, 5/85, 9/85
Živković, Dušan 5/75, 7—8/85
Živković, Nikola 9/79
Životić, Radomir 11/82, 4/84

Digitized by Google

Iz nasleđa časopisa

Mito Hadži Vasilev

Pravo svojine robne proizvodnje i oblici prisvajanja*

(Marksovi pogledi na vrednost i robnu proizvodnju)

PRETHODNE NAPOMENE UZ JEDNU TEZU

Tri bitne pretpostavke uslovljavaju stvaran i plodan prilaz socijalističke misli robnoj proizvodnji u socijalizmu:

1. odlučan raskid sa svakim *nenaučnim* postupkom koji joj oduzima neposrednu stvarnost (razvitka socijalističkih proizvodnih i društvenih odnosa) kao predmet istraživanja i podmeće joj za polazni princip naučnog suda o stvarnosti, bilo teorijsko nasleđe, bilo viziju budućnosti;

2. oslobađanje od *zablude* da je Marks celokupnim svojim delom i pre svega kritikom političke ekonomije, teorijski porekao svaku mogućnost da se robna proizvodnja iza svog kapitalističkog stupnja razvitka može istorijski produžiti u *novom* kvalitetu, kao *socijalistička* robna proizvodnja, sa nesmanjenim značajem svoje funkcije u razvoju društvenog rada;

3. konkretna naučna razrada problema dijalektičkog jedinstva i protivrečnosti objektivnih zakona društvenog razvoja i socijalizmu svojstvenog *svesnog usmeravanja* celokupnog razvitka.

---

* Objavljujemo u skraćenom obimu članak Mita Hadži Vasileva (»Socijalizam« broj 11/65), jednog od urednika ovog časopisa, ne samo kao ilustraciju određenih teorijskih doprinosa iz redakcijske tradicije već i više stoga što smatramo da su tadašnje naznake ovog autora i danas veoma aktuelne.

Digitized by Google

Smisao prvog pitanja je u sledećem: da li društveno-ekonomsku suštinu socijalizma i fenomene u kojima se ona ispoljava treba objasniti iz *njegovih vlastitih* društvenih i materijalnih osnova i njime uslovljenih kretanja — ili on svoju vrlinu dobiva iz *cilja* kojim završava svoje teorijsko kretanje; da li ljudi određuju karakter svojih odnosa u prelaznom periodu iz vlastitog saznanja cilja, ili je saznati cilj uopšte moguć i određen suštinom i razvitkom objektivno datih društvenih odnosa prelaznog perioda, stvaran produkt stvarnog razvitka tih odnosa? Praksa, dakle, treba da se odluči da li da organizovana društvena svest »podešava« ove odnose »s obzirom na budućnost«, ili da pomaže čoveku da ih svesno osvaja kao objektivnu suštinu koja vlastitim ostvarivanjem postaje sprovodnik i procesa ka neposrednoj budućnosti čoveka.

Ako se rasuđuje sa pozicija marksizma — ovde nema stvarne dileme. Nikad sâmo saznanje zakonitog nastajanja komunizma ne može učiniti da se socijalistički odnosi neposredno, u vlastitoj stvarnosti, formiraju prema društvenom karakteru cilja koji istorijski nastaje iz njih, ali time što ih nadrasta, ukida. Ovi odnosi se mogu formirati samo u skladu sa njima datim istorijskim društveno-ekonomskim pretpostavkama kojima je određeno i samo kretanje ka krajnjem istorijskom rezultatu.

Dileme nema, ali postoje filozofske špekulacije. I u tome je značaj postavljenog problema. Poznata je teza da ljudi izgrađuju socijalizam imajući u vidu i saznatu perspektivu. Ali kada jedna subjektivistička kritička pozicija prema stvarnosti pođe u potragu za »ubedljivom« teorijskom podlogom, ona prvo sa ove teze pređe na varijantu da ljudi praktično moraju da se odnose prema socijalizmu, ako je prelazni period, kao prema početku svojih napora u pravcu budućnosti. Iza toga već sledi »prirodan« zaključak da društvo treba da procenjuje svoju socijalističku praksu sa *stanovišta cilja.*

Špekulacija je veoma suptilna: naučna istina da saznati istorijski cilj samo *pomaže* ljudima da *shvate* prirodu i istorijsko mesto socijalističkih odnosa — tumači se kao ideja da sam cilj *određuje i društvenu prirodu* socijalističkih odnosa. A jedno je daleko od drugog kao i marksizam od subjektivizma.[1]

Problem, razume se, ne ostaje u domenu raspredanja teorijskih apstrakcija. Ovi pogledi teže ka efektnom praktičnom izrazu. Nastaje kritička akcija koja teorijski legalizuje zloupotrebu komunizma kao odlučujuću kritičku poziciju prema socijalističkoj stvarnosti. Tako se praksa suočava sa opasnošću da cilj postane smetnja *stvarnom* kretanju ka cilju.

Pozadina ove groteskne idejne mistifikacije je *nemoć* da se pozitivna stvaralačka kritička pozicija prema kretanjima i fenomenima stvarnosti otkrije ili realizuje u društvenoj praksi

[1] Na Skupu *Marks i savremenost* pojavila se teza da ljudi mogu da grade socijalizam samo ukoliko neposredno izgrađuju i komunizam.

Digitized by Google

— unutar samog razvoja socijalističkih odnosa, a ne spolja — kao sud budućnosti nad sadašnjošću. Hipertrofija i apstrakcija etičko-humanističkih komponenti ne bi se javljale kao opšti pravac kritičkog »destruisanja stvarnosti, koje dovodi u sumnju *socijalistički* karakter naše prakse u ostvarivanju raspodele prema radu, kad se ne bi zanemarivala objektivna društveno-ekonomska suština te raspodele.[2]

Ako je komunizam istorijska negacija (ukidanje) robne proizvodnje, to samo po sebi ne nameće zaključak da socijalistički odnos, kao istorijsko kretanje ka komunizmu, mora predstavljati *suprotnost* robnoj proizvodnji u okviru opšteg sukoba sa starim društvom. Na osnovu toga ne može se nametati razvitku socijalističkog odnosa društveno-istorijsko merilo koje je njemu tuđe. Naprotiv: saznanje zakonitosti da će socijalizam, svojim razvitkom ka višoj fazi, dovesti do ukidanja robne proizvodnje, može za svesnu društvenu akciju imati samo jedan smisao: *dopustiti samom socijalizmu* da taj istorijski zadatak izvrši na način koji mu je društveno-ekonomski objektivno dat, njegovim vlastitim zakonima razvoja. A to znači otkriti njegovo društveno biće i, snagom svesti, sadejstvovati razvitku unutar one suštine odnosa koje to biće samo nosi. Jedino u takvom slučaju ostajemo i na pravom putu ka budućnosti.

Socijalistička praksa je dosad pokazala da se procesi nastajanja budućnosti (ukidanje ljudske nejednakosti, rada kao istorijsko-ekonomskog oblika ljudske proizvodnje, države, politike, klasâ, nacijâ, robne proizvodnje, suprotnosti podele rada) — odigravaju u prelaznom periodu u dijalektički oprečnim oblicima. Istorijsko odumiranje ovih fenomena ne odvija se putem gubljenja njihovog značaja i funkcija, već njihovim *kvalitativnim preobražajem.* Socijalizam ih razvija na vlastitoj osnovi, kao oblike vlastitog razvitka; izražava i obezbeđuje njihovim kretanjem vlastito društveno biće, tj. i ovladava pomoću njih svestrano i u celini društvom.[3]

Marks se naročito bojao doktrinerskog odnosa prema stvarnosti kao predmetu kritičkog istraživanja i akcije. On je iz zakonâ stvarnosti izveo viziju i kategorički je odbacio svaku pomisao da je zadatak svesnog revolucionarnog preobražaja društva u tome da preustroji ljudske odnose prema nekim zamišljenim idealima i subjektivističkim konstrukcijama. Bio je zaista daleko od svakog voluntarizma kome se rušenje starog društva moglo predstavljati kao otvaranje puta za »slobodno« modeliranje novog društva prema shvatanjima ljudske sreće, pravde i jednakosti, ukorenjenim u čoveku. Duboki smisao

---

[2] Kriterijum razvijenosti socijalističke suštine može biti naučno zasnovan isključivo kao kritička pozicija samog socijalizma prema *dometu* razvoja vlastite suštine u stvarnosti kojom se reprezentuje. Sve ostalo je ideologizersko »popravljanje« stvarnog društva. Stoga je paradoksalna činjenica: naučni metod napušta i pristupa »efemer-

Digitized by Google

Kritike Gotskog programa jeste upozorenje da se *istorijskom* razvitku novog društva ne sme pristupati sa pozicije predstava o budućnosti. Marks zahteva naučnu analizu stupnjeva društveno-ekonomskog razvitka, i iz opštih objektivnih uslova prve faze, socijalizma, definiše njenu osnovnu zakonitost, pokazujući sam kako se u odnosu na nju pojmovi o jednakosti, pravdi itd. mogu ispoljiti kao prazne brbljarije do te mere da čak i sam »pogled u budućnost«, na temelju kojeg se prave konstrukcije pravednog društva, ostaje u suštini reakcionarna ideja i politička apoteoza najamnog rada.

Značaj *druge* pretpostavke proizlazi iz upornosti kojom dogmatizam nastoji da sačuva svoje pozicije u socijalističkoj društvenoj svesti, insistirajući na tome da njegove predrasude prema robnoj proizvodnji u socijalizmu imaju čvrst oslonac u Marksu.

Treba reći da greh takvog interpretiranja Marksa nije toliko u neautentičnom, proizvoljnom ili pogrešnom usvajanju određenih postavki iz njegovog celovitog dela. Radi se o *pragmatizmu* kojim se to čini, o ubijanju duše marksizma, o *ignorisanju* Marksovog naučnog metoda analize stvarnosti. *Dogmatizovanje* naučnoteorijskih rezultata marksizma (»destruisanje« stvarnosti pomoću teorijskog nasleđa) jeste u teorijskim špekulacijama sa »slovom« marksizma, ili sa parcijalnom istinom *protiv jedne nove društvene realnosti* koju treba objektivno analizirati sa *njenih vlastitih pozicija*. Iz takvog odnosa prema marksizmu nameću se novoj društvenoj materiji vlastite predrasude; od Marksove analize robne proizvodnje stvara se izvor teorijskih i idejnih *prepreka* za vlastitu analizu novog društvenoistorijskog

---

no-ideološkom« ocenjivanju stvarnosti upravo jedno mišljenje koje se grlato zalaže za razgraničenje nauke i ideologije u kritičkom odnošenju prema stvarnosti, koje zamera politici da naučni metod zamenjuje »improvizacijom«, »ideološkom apologetikom«, »prakticizmom«, »ekonomističkim imoralizmom« i koječim drugim što »ne spada« u arsenal etiketiranja (na koje je ono samo veoma alergično).

[3] Tako — *ostaje rad*, ali sada u punom smislu kao sredstvo za individualnu egzistenciju koje je društveno favorizovano, jer funkcioniše bez ekonomskog posredovanja klasnog odnosa, odnosno važi za sve članove društva podjednako; ostaje *ljudska nejednakost*, takođe društveno favorizovana raspodelom prema radu, ali na osnovi društvene jednakosti ljudi u radu; ostaje *radnička klasa* istorijski realizovana u funkciji vladajuće klase, ali ne sukobljena odnosima eksploatacije i antagonizma sa ostalim društvenim slojevima; ostaju *država i politika*, i to sa širom bazom i ulogom, nego što su ih imale bilo kada u istoriji, ali na bazi deetatizacije, u funkciji posredovanja razvoja samoupravljanja društva; ostaju *nacije*, podsticane u njihovom punom slobodnom razvitku na bazi ravnopravnosti, ali uz puni razvoj internacionalizma i integracije u svim sferama ljudske delatnosti i međusobnih odnosa; ostaje *uvažavanje objektivnih protivrečnosti* društvene podele rada, ali u okvirima procesa koji su okrenuti savlađivanju materijalnih i društvenih pretpostavki za slabljenje, a ne zaoštravanje tih protivrečnosti; i — ostaje *robna proizvodnja*, ali razvijena u novi kvalitet, u *socijalističku* robnu proizvodnju.

Digitized by Google

fenomena kakav jeste socijalistička robna proizvodnja. Taj vid »supremacije« teorijskog nasleđa ometa teorijsku misao da se licem okrene praksi socijalističkog društva, oslanjajući se na Marksa na način koji je ne odvaja i suprotstavlja toj praksi, već podstiče i pomaže joj da što dublje prodre u njene suštine i odnose.

Izučavanje Marksovog dela može za kritičku socijalističku delatnost biti stvaralačko ako prelazi okvire sticanja znanja iz političke ekonomije kapitalizma, ako je prožeto težnjom da se izgrade *teorijske osnove* i *metodologija* političke ekonomije socijalizma. Samo takvim pristupom Marksu može se danas, sa gledišta razvoja socijalističke prakse, usvajati suština i celina njegovog dela, i u punoj svetlosti i značenju shvatiti činjenica da Marks nije »vezao ruke« socijalističkoj ekonomskoj teoriji u pogledu robne proizvodnje, već, naprotiv, da joj je pružio polazne teorijske i metodološke osnove za samostalnu naučnu analizu robne proizvodnje u socijalizmu kao novog društvenoistorijskog fenomena.

Značaj *trećeg* pitanja je u potencijalnoj opasnosti da socijalistička misao, pod pritiskom određene društvene prakse ili sopstvenog dogmatskog balasta, učini velike kompromise birokratsko-subjektivističkim koncepcijama o usmeravanju društvenog razvitka. Ona je već, nesumnjivo, doprinela da se u jednom dužem periodu učvrste idejne prepreke samoupravljanju (odbranom državne svojine i administrativnog planiranja) i nagomilaju teorijske teškoće razumevanju i afirmisanju robne proizvodnje u praksi.

Viđena samo kao element stihijnosti, robna proizvodnja je po nekom »idejnom« automatizmu principijelno izbačena iz organskog tkiva društvenog bića socijalizma, shvaćenog kao društva koje se svesno i planski razvija, i u odnosu na koje sve stihijno ima (»prirodno«) karakter ostatka starog društva. No, takođe treba reći da se problem odnosa stihije i svesnog usmeravanja ne iscrpljuje — u odnosu na robnu proizvodnju — samo ovom dogmatskom varijantom. Za našu jugoslovensku praksu sada je značajnija opasnost da se socijalistička robna proizvodnja realizuje više kao *mehanički* spoj robne proizvodnje i socijalizma (na principu »bogu božje, caru — carevo«), a ne kao njihovo dijalektičko organsko međusobno uslovljavanje i izražavanje u jedinstvenom socijalističkom proizvodnom odnosu udruženih i samostalnih robnih proizvođača. Nedovoljno istražena suština ovih odnosa može lako dovesti do takvog poremećaja jedinstva stihije i svesne akcije društva, pri kojem bi deetatizacija, pored razaranja administrativnih odnosa i metoda, mogla da zagrize u samo usmeravanje, odnosno da oslobađanje ekonomskih zakona *socijalističke* robne proizvodnje ne otvori vrata samo za socijalističku stihiju, već i za neku drugu.

Ukratko: time što sa socijalizmom ljudi počinju svesno da grade svoju istoriju ne ukidaju se objektivni zakoni društvenog

Digitized by Google

razvitka, ne izbacuje se iz istorije stihijnost kao neki isključivi atribut prošlosti. Ali u istoj meri u kojoj u principu treba odbaciti takvu maloumnu argumentaciju protiv značaja robne proizvodnje u *svesnom*, društvu, treba imati na umu da postoji samo jedna osnova adekvatna socijalizmu, na kojoj se robna proizvodnja uopšte može ispoljiti kao socijalistička, na kojoj ona *jedino* može postati *slobodna* u socijalizmu, i koja je jedini kriterijum socijalističkog jedinstva stihije i svesnog regulisanja. Naime: pravo svojine robne proizvodnje mora uvek i sve doslednije da se razvija u socijalističko prisvajanje.

Čitalac će sam prosuditi da li je i u kojoj meri uspeo ovaj pokušaj da se, na bazi poštovanja i argumentisanja triju navedenih pretpostavki, razrade osnovna teorijska pitanja robne proizvodnje, odnosno odgovori na pitanje: *zašto, na koji način i u kakvim granicama socijalistički proizvodni odnos zahteva robnu proizvodnju?* Verujemo da će pri tom naići na puno razumevanje činjenica što smo se u samom otvaranju teme čvrsto oslonili na Marksa, pružajući istovremeno dokaze čitaocu da su istraživanja, razmišljanja i zaključci o mogućnosti novog karaktera robne proizvodnje u dubokom skladu sa Marksovim ekonomskim analizama, a ne protiv njih.

Vulgarne predstave i stvarne dileme

Ekonomska teorija, ili politička ekonomija socijalizma, ne može se »konstituisati« drukčije nego kao *teorija socijalističke robne proizvodnje.* To je logičan zaključak teze da je robna proizvodnja u socijalizmu — fenomen samog socijalističkog društvenog bića.[4]

[4] Budući da odbranu ove teze razvijamo nasuprot shvatanjima u našoj društvenoj misli koja je teorijski odbacuju a pozivaju se na Marksa, navešćemo odmah jedan dokaz da ne vodimo dijalog sa nekom sopstvenom izmišljotinom.

»Ja bih molio drugove ekonomiste, jer možda nisam dobro razumio Marksa kad sam čitao *Kapital,* da li je korektno upotrebljavati takav izraz kao što je »*socijalistička robna proizvodnja*«. Ja razumijem termin »robna proizvodnja u prelaznom periodu«, zato ne tražim objašnjenje. Ali, kad se kaže »socijalistička robna proizvodnja« i kada taj izraz stavljaju u naslove svojih studija naši ugledni ekonomisti, onda meni to nije jasno. Ili nisam shvatio elementarne stvari, ili se desilo nešto važno u našem životu, pa je naš pojmovni aparat zastario i treba da mijenjamo svoje shvatanje. Za sada ću reći da, po mom shvatanju, termin »socijalistička robna proizvodnja« predstavlja (contradictio in adjecto«. Zato mislim da on predstavlja (možda nesvjesno) zamagljivanje klasne svijesti. Oni koji zastupaju opravdanost »socijalističke robne proizvodnje« mogli bi, mislim, izjaviti zajedno sa Mahnovim anarhistima iz vremena oktobarske revolucije: »Karla Marksa mi čitali, njičevo ne ponjimali«. (Dr Ljubo Tadić: diskusija na *Skupu Marks i savremenost,* objavljena u istoimenom zborniku, II tom, str. 391).

Eto, profesor Tadić stavlja Mahnove anarhiste na pogrešnu adresu. On kao »traži« kompetentno mišljenje, a, u stvari, ocenjuje

Digitized by Google

Svi pokušaji da se kaže »završna« naučna reč o suštini i zakonitosti razvitka socijalističkih ekonomskih odnosa i njihove reprodukcije, sudarali su se krupnim teorijskim teškoćama zbog toga što su metodološki neadekvatno pristupili svojoj društvenoj materiji. Oni su odvajali »čiste« ekonomske kategorije i zakone socijalizma od delovanja robne proizvodnje koja je njegov ekonomski oblik, i kojoj su takvim rezom dodeljivali drugostepeni značaj i mesto. I obrnuto: nedovoljno poniranje u karakter i puteve razvitka socijalističkih odnosa proizvodnje i raspodele, ostavljalo je malo prostora za drukčiji prilaz robnoj proizvodnji, koja nije ni mogla biti shvaćena bez svestrane objektivne analize tih odnosa.

To je stvorilo veliku zbrku u teoriji: nije se moglo definisati »staro«, pa i ono u čemu se istorijski produžava, a da se ne zapadne u teške protivrečnosti, ili u način mišljenja vulgarne ekonomije koja *suštinu* odnosa identifikuje sa *predstavama* u kojima se ti odnosi javljaju zainteresovanim agensima društva putem svojih pojavnih oblika.

Osnova robne proizvodnje »otkrivena« je u *privatnom* radu. Razumljivo je što se ona stoga morala nametati svesti jedne epohe koja ukida privatan rad proizvođača — kao ostatak »starog«. Ali ako je njoj odsečena sama osnova, ostaje pitanje: na osnovu čega se »ukrcava« u socijalizam, na kojoj osnovi u praksi dobiva sve veći značaj. Ako je u njoj »staro« elementarnost njenih kretanja, koja rađaju — nasuprot socijalističkom planu i društvenoj svojini — stihijno-anarhične tendencije, egoizam i nezdravu konkurenciju (kao u kapitalizmu), nameće se opet pitanje: zašto socijalizam poziva u pomoć upravo njenu elementarnost ukoliko odmiče napred u materijalnom i društvenom razvitku. I dalje: ako ukidanje privatnog rada znači pretvaranje proizvodnje u *neposredno-društveni rad*, zato što se takav društveni rad or-

---

»ugledne ekonomiste«: čitaju Marksa, ali malo šta razumeju od njega, i opominje ih da razgrađuju klasnu svest usvajanjem pojma »socijalistička robna proizvodnja«. Ali na stranu to. Ovde je dovoljna napomena da se i u našoj društvenoj misli osporava socijalistička robna proizvodnja i da se to čini na jedan zabrinjavajući (za razvoj naučne misli) način, to jest — »odoka«, bez savesnog istraživanja prakse i izučavanja Marksa, bez sigurnosti u ono što se tvrdi, bez poznavanja suštine problema.

Iako je drug Tadić ostavio Skup u nedoumici šta za njega znači marksizam kao »kritika političke ekonomije«, on se već načinom na koji je prišao problemu kao takvom bitno, u naučnom smislu, ogrešio o Marksa na koga se poziva. Jer za Marksa — kritika političke ekonomije, ili sve što je ostavio u nasleđe (marksizam) nikad nisu imali smisao bekstva od neposredne stvarnosti kao predmeta naučnog istraživanja. Zaklanjajući se Marksom od stvarnosti, drugu Tadiću se desilo da je »shvatio« termin »robna proizvodnja u prelaznom periodu«, o čemu ne traži objašnjenje, a da ne može da shvati zašto bi ona bila socijalistička. — A kako će shvatiti: da *ovo drugo* i ne može da shvati jer nije shvatio *ono prvo* što smatra da je shvatio?

Digitized by Google

ganizuje u vidu *samostalnih* robnih proizvođača — to zahteva da se *dokaže* posredno (razmenom) kao društven rad, iako je on »već« takav zbog ukinute privatne svojine? Nakraju: ako robna proizvodnja *nema* više vlastitu »prirodnu« osnovu (privatan rad), otkuda taj »strah« da će ona sebi i svojim zakonima potčiniti sam socijalizam?[5]

Nijedno od tog grdnog broja pitanja u odnosu na robnu proizvodnju socijalizma nije neumesno, lišeno stvarnog problema teorije i prakse...

U našoj teorijskoj misli i u svesti radnih ljudi rašireno je shvatanje koje društvene odnose socijalističkog prisvajanja načelno suprotstavlja pravu svojine robne proizvodnje. Sa tih pozicija polazi vulgarna, ali grlata kritika odnosa raspodele koja zamera društvenoj praksi da *deformiše* (zahvaljujući robnoj proizvodnji, tj. tržištu) *suštinu* raspodele prema radu, nagrađivanje »*stvarnog*« rada — u raspodelu koja nije određena količinom i kvalitetom rada, već ostvarenim prihodom radnih zajednica na tržištu. U stvari, *napadom protiv prava svojine robne proizvodnje* vrši se pritisak na društvo da raspodelu obavlja na principu *ko-šta-koliko* i pod *kakvim* fizičkim i drugim uslovima *uradi*, utroši *konkretnog* rada, *stvori upotrebnu vrednost*, a ne na principu *vrednosti*, ne na bazi stvarnog doprinosa stvaranju *ukupne društvene vrednosti* koja se jedino i raspodeljuje kao društveni proizvod.

Ovde je, takođe, u pitanju jedna od mogućih »lažnih« predstava koje agensi proizvodnje stihijno stiču o karakteru društvenih odnosa pod pritiskom pojavnih oblika tih odnosa i površnog usvajanja određenih teorijskih postavki.

Vlastiti društveni odnos proizvodnje i raspodele prikazuje se pojedinačnom proizvođaču — u svom neposrednom obliku — isključivo kao odnos unutar radne zajednice. To je upravljanje društvenom proizvodnjom i raspodelom najbliže njemu, najdohvatljivije i u njegovoj neposrednoj vlasti. Šire društveno usmeravanje razvoja i vrednovanje rada, iz kojih proističe opšta raspodela, odigravaju se, po utisku pojedinca-proizvođača, van njegove moći i uticaja. Zbog toga on vidi sebe samo kao subjekta unutrašnjih odnosa u radnoj zajednici koji odlučuje kako će, najadekvatnije socijalističkom principu, raspodeliti na lične zarade (i fondove) dohodak koji je radna zajednica ostvarila. Budući da je ovde mera raspodele — individualni kvantum rada, to se proizvođač, polazeći od karaktera i značaja radnih mesta, kvalifikacije koju ona zahtevaju, lako može snaći u oceni kvaliteta i količine *uloženog* rada pojedinaca. I prirodno, okrenut samoupravljanju i unutrašnjoj raspodeli, on

[5] Nad svim ovim pitalicama stoji još (ni od koga dovedeno u sumnju) saznanje da će radnička klasa iz *staroga* graditi *novo* društvo, ali ne i da će ga graditi *pomoću staroga* u bilo kom vidu i aspektu.

Digitized by Google

počinje da shvata, kao proizvodni odnos i odnos raspodele prema radu, samo ove međusobne odnose pojedinaca zasnovane na kategoriji individualnog kvantuma rada, koja se tu ispoljava kao njihov zajednički, neposredan i svestan samoupravan društveni čin. Stoga mu se odnosi same radne zajednice sa drugim zajednicama javljaju kao *spoljni, poslovni,* ili *ekonomski* odnosi na tržištu.[6]

Nije, prema tome, ni čudno ni neobjašnjivo što pojedinac-proizvođač »lako« *naginje* vulgarnoj predstavi o upravljanju proizvodnjom koja identifikuje ovaj posao sa odlučivanjem o smeru i programu proizvodnje, o nomenklaturi proizvoda, razvoju tehnologije, organizaciji rada, radnim odnosima, itd., dok se prema ekonomskoj funkciji (karakteru) proizvodnog procesa — dakle: prema stvaranju vrednosti, robnoj razmeni, realizaciji i slično — odnosi kao prema sferi čiste poslovnosti radne zajednice koju proizvođači prate povremenim uvidima. Drugim rečima: oni neposredno organizuju proizvodnju, a o ekonomici »primaju izveštaje«. To još više ukorenjuje pogrešno shvatanje da se proizvodni odnosi ljudi svode samo na zajedničko obavljanje upravljačkih funkcija u tako jednostrano viđenom proizvodnom procesu i u ostvarenju proizvodnje na bazi samoupravnih odluka takvog karaktera.

Tu se gubi iz vida *rad koji stvara vrednost,* a time i činjenica da je socijalistički odnos — proizvodni odnos i odnos raspodele u društvenom radu koji stvara vrednost. Kada se opšti dohodak preduzeća prikazuje pojedinom proizvođaču isključivo kao *zarada* koja u konačnom izrazu proističe iz poslovnosti kolektiva, jer ova predstavlja njegovu »poslednju reč« na tržištu; to jest, kada se taj dohodak ne shvata u njegovoj objektivnoj suštini — kao *rezultat* raspodele prema radu u *društvenim* razmerama koji proizlazi iz društvenog priznanja

---

[6] U ovim *širim proizvodnim* odnosima *udruživanja* proizvođača na bazi rada sa društvenim sredstvima, tj. i u kompleksnim odnosima raspodele prema radu koja je opšti (društveni) produkcioni odnos proizvođača u zajednici kao celini — pojedinac ne oseća sebe dovoljno i neposredno kao proizvodnu snagu koja komanduje društvenim radom i raspodelom svog proizvoda. Tokovi reprodukcije društvene podele rada i raspodele proizvoda, objektiviraju se unutar osnovnih planskih proporcija slobodnim delovanjem ekonomskih zakona. Ta kretanja dobivaju za pojedince smisao nekontrolisane i njemu nepodređene stihije robne privrede, koja opšte uslove njegovog rada i života reguliše »iza njegovih leđa« — za razliku od proizvodnih odnosa i raspodele u radnoj zajednici kojima on neposredno ovladava. Stihijski odraz ove »dvostrukosti« njegovog položaja izbija u svesti pojedinca tako što on počinje da odvaja radnu zajednicu kao izraz *socijalističkog samoupravnog proizvodnog odnosa* koji je u njegovoj vlasti — od svega što je van nje ili njen spoljni odnos — kao *sfere robno-novčanih odnosa* u kojoj deluje stihija ekonomskih zakona, a ne samoupravljanje, konkurencija, a ne solidarnost. U osnovi, to je odvajanje proizvodnih odnosa od društvenog konstituisanja vrednosti, tj. od ekonomike kao njihovog oblika.

Digitized by Google

učešća radne zajednice u stvaranju ukupne društvene vrednosti — onda to samo govori da takav pojedinac nije još shvatio unutrašnju raspodelu (koju vrši sam) kao *produženje opšteg (»spoljnog«) društvenog procesa raspodele u pravcu formiranja individualnog kvantuma rada* za članove svog kolektiva. Ne shvatajući suštinu »zarade« kolektiva kao ekvivalent vrednosti svog zajedničkog rada, pojedinac ceo odnos raspodele prema radu prirodno vidi kao nagrađivanje rada na kriterijumu *ulaganja rada*, tj. svodi ga na onu operaciju koju sam neposredno obavlja u svojoj radnoj zajednici. Zbog toga, previđajući opšte odnose, on stihijski vrši snažan *pritisak* na društvo — ne bi li u društvenim razmerama obezbedio lični dohodak iz *ulaganog* rada a ne iz rada koji *stvara vrednost*...

II

SVOJINA I RAD KOJI STVARA VREDNOST

Marks ističe da akt robne razmene pretpostavlja *zakon privatne svojine*. On, zatim, kategorički *diferencira rad koji stvara vrednost*, odnosno zakone robne proizvodnje, i *konkretni društveno-istorijski oblik rada*, tj. najamni rad, (odnosno zakone kapitalističkog prisvajanja). I jedno i drugo za dogmatski način mišljenja predstavlja *nepremostivu prepreku* da prihvati političku ekonomiju socijalizma kao teoriju socijalističke robne proizvodnje.

Logika ovog načina mišljenja je sledeća:

Ako sama određujuća pretpostavka robne proizvodnje — razmena proizvoda rada na tržištu — ima osnovu u zakonu privatne svojine, u tome što se međusobno sučeljavaju odvojene i nezavisne vrste *privatnog* rada (dakle: ravnopravni privatni proizvođači i vlasnici proizvoda), onda je »sigurno« da robna proizvodnja »po svojoj prirodi« spada u epohu privatne svojine. Njeno prisustvo u socijalizmu gubi svoju prirodnu osnovu, te ona, u ovim novim uslovima, može da igra samo određenu ulogu jedne *nasleđene* kategorije koja je (čak i bez socijalističkih zahvata) bitno ograničena u ispoljavanju vlastitog društvenoistorijskog bića.

Dalje: ako se zakoni reprodukcije određene društveno-istorijske formacije ne mogu i ne smeju identifikovati sa zakonima same robne proizvodnje; ako prvi vladaju razvitkom »vlastitog« društva podređujući sebi delovanje drugih, onda je sasvim na mestu: utvrditi one *specifične* društveno-ekonomske zakone socijalizma koji vladaju njme, i dovoljno ih distingvirati od zakona robne proizvodnje koje sebi podređuju. Ukoliko odnos *podređenosti* znači odnos *ograničavanja i potiskivanja* (čiji je pravi smisao *suprotnost*), postaje jasno da predmet po-

Digitized by Google

litičke ekonomije socijalizma mogu biti samo funkcije *određujućih*, prioritetnih, suštinskih odnosa i zakona, što znači da se ona ne može razvijati kao teorija socijalističke robne proizvodnje.

Na kraju: ako je privatna svojina, u svom obliku kapitala, učinila da se *proizvodnja za razmenu* (tržište) pretvori u proizvodnju *radi sticanja profita*, kao logika imanentna istorijskom razvoju kategorije vrednosti, onda je očigledno da socijalizam — ukidanjem privatne svojine — ukida i razmenu u cilju *uvećanja* vrednosti kao *motiv* proizvodnje. Istorijsko, pak, nadrastanje razmene koja je podređena *oplođavanju* vrednosti neminovno povlači gubitak značaja i same proizvodnje koja je usmerena ka stvaranju vrednosti. Prema tome: sa socijalizmom prirodno nastupa epoha *revalorizacije istinske svrhe proizvodnje* — stvaranje upotrebnih vrednosti neposredno u cilju zadovoljavanja potreba ljudi. Time je robna proizvodnja, uz gubitak svoje »*prirodne osnove*« (ukidanje privatne svojine na sredstva za proizvodnju), izgubila još i svoju *svrhu* — proizvođenje radi »puke« razmene, čime gubitak njenog ranijeg značaja postaje kompletan. Iz toga je lako zaključiti da socijalistička privreda, praktički i teorijski, mora imati polaznu tačku ne u *otvaranju* prostora za slobodno delovanje ekonomskih zakona robne proizvodnje, već u njihovom *ograničavanju* da bi se što punije izrazili ekonomski zakoni razvitka samog socijalizma.

To su polazne osnove za tezu administrativnog obuzdavanja (ili ovladavanja zakonima) robne proizvodnje koje dogmatski prilaz toj proizvodnji »otkriva« u Marksu; to su i zaključci teorije o robnoj proizvodnji koja se stvara na bazi takvog prilaza i primenjuje u praksi državno-administrativne faze socijalizma, ali čiji se recidivi osećaju, i u teoriji, i praksi društva koje razvija socijalističko samoupravljanje.

Apstrahujući to što celokupna svetska socijalistička praksa ispoljava upravo suprotne tendencije od takvog karaktera razvitka ekonomskog sistema socijalizma koji dogmatizam želi da konzervira u toj praksi, postavljamo samo pitanje: *šta je ovaj način mišljenja »previdео« u Marksovoj teoriji robne proizvodnje?*[7]

---

[7] Moramo zamoliti čitaoca da nam oprosti za opširnije citiranje Marksovog teksta, čak i poznatijih stvari, i mestimično ponavljanje izvesnih stavova u komentarisanju tog teksta koje činimo ukoliko razni aspekti datih problema to zahtevaju. Opravdanost takve ekspozicije u postavljanju pitanja, izlaganju vlastitog stanovišta i argumentisanju Marksovim tekstom, autor vidi — nezavisno od toga koliko je uspešno prišao čitavoj temi — u potrebi za podsticanjem interesovanja za Marksovo delo i što potpunijeg obrazlaganja svog mišljenja, utoliko više što je ono, verovatno, diskutabilno možda i za širi krug teorijskih i stručnih radnika.

Digitized by Google

Svojinski odnos robne proizvodnje

Ostaje sada pitanje: ako rad kao *društveno proizvođenje vrednosti* ne doživljuje nikakvu transformaciju uprkos radikalnog preobražaja društva, — kakve reperkusije nastaju za prirodu robne proizvodnje usled toga što se menja društveni *karakter rada* koji proizvodi vrednost, što to više nije privatan rad, već socijalistički rad udruženih proizvođača. Drugim rečima: kako pomiriti činjenicu da vrednost (čija pretpostavka je razmena) dolazi u razmenu, koja se vrši po zakonima privatne svojine, iz jedne socijalistički organizovane proizvodnje? Kako se može »privatno« razmenjivati na bazi društvene svojine na sredstva za proizvodnju?

Po našem mišljenju, ovaj problem je ključ za razumevanje suštine i ekonomskog toka osnovnih odnosa u bazi socijalističkog društva. On je samo »druga strana« pitanja kojim se ovde bavimo: prerastanja prava (privatne) svojine robne proizvodnje u socijalističko prisvajanje.

U traženju naučnog odgovora neophodno je, pre svega, savesno, sa najvećom objektivnošću, utvrditi na kakve teorijske i praktičke zaključke — u pogledu društvene prirode robne proizvodnje i njene funkcije u socijalizmu — upućuje Marksovo razvrstavanje robne proizvodnje u *opštu* epohu privatne svojine. Treba u celokupnom njegovom delu posebno istražiti: šta je on otkrio i podrazumevao kao suštinu zakona (privatne) svojine u robnoj razmeni.

Izložićemo u grubim potezima svoju interpretaciju Marksovog shvatanja ovog pitanja.

Za razmenu su potrebni ravnopravni vlasnici proizvoda, roba. Ali je Marks utvrdio da je sama razmena indiferentna prema *društvenoistorijskom biću* vlasnikâ roba, tj. da je *indiferentna* prema svojini na sredstva za proizvodnju. Zato on kategorički razlikuje zakon (privatne) svojine robne proizvodnje po kome se vrši razmena, koji čini mogućnim osnovni akt razmene, od zakona određenog istorijskog tipa proizvodnje i prisvajanja koji je uslovljen oblikom svojine na sredstva za proizvodnju. Iz toga zaključujemo: *opšta epoha privatne svojine* — u koju je Marks istorijski smestio robnu proizvodnju — ne može se identifikovati sa *epohom privatne svojine na sredstva za proizvodnju*. Drugim rečima — robna razmena se ne može *lokalizovati* na epohe privatne svojine na sredstva za proizvodnju kao na svoju *prirodnu* sferu.

Marks je analizirao društvenu materiju čija je osnova bila privatna svojina na sredstva za proizvodnju, dakle, odnose robnih proizvođača čija se međusobna »nezavisnost« i samostalnost očitovala u obliku *privatnog* rada. Razumljivo je da se u njegovoj analizi te materije zakon »prisvajanja« (odnosno svojine) po robnoj proizvodnji, pojavljuje kao zakon privatne

Digitized by Google

svojine razmene koja je *razmena privatnog rada*, koja je produkt tog oblika rada, njegovo *produženje* u sferi prometa.

Treća kardinalna nekorektnost dogmatizma prema Marksu je u tome što mu pripisuje da je zaključak, — kako u svakoj razmeni roba nužno vlada zakon privatne svojine, — izveo iz toga što je *privatni* rad smatrao *nužnom* pretpostavkom za stvaranje vrednosti, za robnu proizvodnju. To je jedna od onih bahatih proizvoljnosti birokratskog pragmatizma na kojima je građena teorijska mistifikacija robne proizvodnje u socijalizmu. Zakon (privatne) svojine je, po Marksu, *apsolutan* za razmenu roba, ali privatan rad je *samo jedan istorijski* oblik stvaranja vrednosti. Stoga Marks nigde nije načelno ni vezao zakon razmene roba sa istorijskim trajanjem privatne svojine na sredstva za proizvodnju. Naprotiv, on je mnogo češće nazivao ovaj zakon jednostavno »zakonom svojine robne proizvodnje«. I smatrao ga je ne samo principijelno upotrebljivom, već i nužno potrebnom osnovom odnosa proizvodnje i raspodele u socijalizmu, premda je znao da su ovde u pitanju ukinuta privatna svojina i udruženi socijalistički proizvođači robe. Uostalom: danas u praksi samostalni robni proizvođači sa sektora *društvene* svojine, bez ikakvih teškoća, razmenjuju međusobno svoje proizvode; razmenjuju ih i sa proizvođačima na zadružnoj i privatnoj svojini, a vrše razmenu u sve širim razmerima i sa kapitalističkom proizvodnjom van zemlje, — i pri tom svi realizuju podjednako pravo svojine robne proizvodnje.

Marks sigurno nije mogao smetnuti s uma *istorijsko* nastajanje razmene koje je, nesumnjivo, *prethodilo* privatnoj svojini — prve slučajne i proste trampe između rodovskih ili plemenskih zajednica prvobitnog komunizma.

Nastajanje »rada«, primena prvih prirodnih predmeta u borbi za život i njihovo prilagođavanje toj svrsi, početak je prelaza u ljudsku vrstu, začetak formiranja novog vida životne delatnosti koja primenjuje »iskustvo«, počinje da misli i prema tome oblikuje, radi. Nastajanje rada počinje kao životni akt bez posredovanja oblika svojine ili svesti o svojini. A nicanje razmene jesu začeci (uz prvu podelu rada u prvobitnoj zajednici) razvijanja rada kao društvenog, ali bez privatne svojine na sredstva za rad. Element svojine počinje zajedno s tim da igra ulogu i to *prvo kao svojinski odnos razmene*. Počeci nastajanja društvene podele rada, društvenog rada, društvenog povezivanja divljačkih hordi, su i začeci formiranja *vlasnika* »proizvoda« koji idu u trampu. To je nastajanje »zakona svojine razmene« koji ističe samo to da se pojavljuju dva partnera trampe; da se »rad« odvojenih i možda zavađenih plemena povezuje između sebe u odnos međusobne zavisnosti, da nastaje kao društven rad, a da se u toj novoj, široj ljudskoj »ekonomskoj« zajednici, razvija jedno *uže pripadanje stvari* partnerima dovedenim u odnos razmene. Uz nasilno me-

Digitized by Google

đusobno otimanje onoga što počinje da *vredi*, formira se i »ekonomski« odnos sa »pravom« prisvajanja tuđeg »proizvoda« razmenom za svoj »proizvod«. To je početak istorijskog razvitka vrednosti, razdvajanja upotrebne i prometne vrednosti koji je još veoma daleko od pojave čak i one »robe« koju nazivamo ranom epohom proste robne proizvodnje. Ali se njena *suština* rodila *već tada* — na tlu kolektivne svojine, pre nastajanja privatne svojine.

Prema tome: u svojoj najdubljoj društvenoistorijskoj osnovi razmena je proces suočavanja, međusobnog povezivanja i razvijanja samostalnih ljudskih radova koji nastaju i produžuju se kao društveni rad na bazi nastajanja i razvijanja društvene podele rada. Pri tom se osnova razmene — vrednost — ispoljava kao društveni odnos međusobne zavisnosti odvojenih, samostalnih i suprotstavljenih proizvođača u društvenom radu. A zakon razmene (izjednačenje prometnih vrednosti) — kao ispoljavanje prava prisvajanja tuđih upotrebnih vrednosti na bazi jednake vrednosti. Zakon svojine robne proizvodnje je neposredan ekonomski i pravni izraz rada koji proizvodi vrednost. On se ispoljava kao zakon privatne svojine u *širem* istorijskom i suštinskom smislu, u kome *proizvođenje vrednosti* predstavlja odnose *sticanja u svojinu* uslova proizvodnje i predmeta potrošnje (kao što i zajednička svojina sadrži dijalektički ukinute elemente privatne svojine). I ispoljava se još — kao zakon privatne svojine u *užem* smislu ukoliko se samostalan rad robnih proizvođača predstavlja kao *privatni* rad na bazi privatne svojine na sredstva za proizvodnju.

Dakle: zbog prava svojine robne proizvodnje, ili zbog toga što se samostalni rad robnih proizvođača razvijao u veoma dugom istorijskom intervalu kao privatan rad, ne može se robna proizvodnja smatrati istorijskim fenomenom čija je prirodna osnova privatna svojina na sredstva za proizvodnju, što je čini »tuđom« socijalizmu ...

III

SVOJINSKI ODNOS ROBNE PROIZVODNJE I OBLICI PRISVAJANJA

Marksu pripada zasluga za teorijsko-naučno distingviranje zakona svojine ili svojinskog odnosa robne proizvodnje — od privatne svojine na sredstva za proizvodnju. On je razgraničio *rad* koji *stvara* vrednost od konkretno istorijskog *oblika rada* koji reprodukuje *određene društvene odnose;* razdvojio je *stvaranje* vrednosti od *raspodele* vrednosti, akt ekvivalentne robne razmene od društvenoistorijskog oblika *prisvajanja viška rada.*

Digitized by Google

Dogmatizam, nasuprot Marksu, sa velikom spremnošću identifikuje pravo svojine robne proizvodnje sa privatnom svojinom na sredstva za proizvodnju da bi *društvenu prirodu* robne proizvodnje predstavio *protivrečnom* socijalizmu. Taj način mišljenja sa istom spremnošću, radi kompletiranja teze o potrebi ograničavanja zakona robne proizvodnje, nepomirljivo suprotstavlja (i to »na bazi« ovih Marksovih postavki!) zakon vrednosti i ekonomske zakone razvitka socijalizma. To mu je neophodno da bi socijalističko ekonomsko kretanje prikazao kao stvar koja *nema veze* sa stvaranjem vrednosti, odnosno da se vrednost ne integriše u socijalistički proizvodni odnos, i da se ovaj razvija u sukobu s njom.

Iz toga su proizlazili zaključci:

a) da robna proizvodnja u socijalizmu ima u društveno-ekonomskom smislu sasvim ograničen značaj; da ona u socijalistički privredni razvoj integriše samo *izvesnu* funkciju tržišta, kao dopunskog regulatora, dok se osnovni proizvodni odnos i njegov razvitak regulišu na drugim osnovama;

b) da su zakoni robne proizvodnje i ekonomski zakoni socijalizma suprotstavljene snage, i da ove poslednje treba otkrivati u društvenoj sferi koja je *van* granica same robne proizvodnje i omogućavati njihovo delovanje ograničavanjem stihijskog delovanja zakona robne proizvodnje;

c) da je *načelan promašaj* zasnivanje razvoja socijalističkih proizvodnih i širih društvenih odnosa — na *dopuštanju* slobodnijeg (ili čak slobodnog) delovanja objektivnih ekonomskih zakona robne proizvodnje.

Marks je isticao da rad koji stvara vrednost »nema nikakva posla« sa konkretno-istorijskim određenjem samog rada, sa raspodelom stvorene vrednosti, sa zakonima i oblicima prisvajanja koji oblikuju odnose određenih formacija. O tome govori ceo njegov *Kapital,* ali ćemo ipak navesti neke izričite stavove u tom smislu:

»Ukoliko *rad stvara vrednost i predstavlja se u vrednosti roba, nema on nikakvog posla s raspodelom ove vrednosti* između različite kategorije (kapitalist — profit, zemljoposednik — renta, radnik — najamnina; prim. M. H. V.). Ukoliko ima *specifično društveni karakter najamnog rada on ne stvara vrednost.* Uopšte smo ranije pokazali da je najamnina ili cena rada samo iracionalan izraz za vrednost ili cenu radne snage: a *određeni društveni uslovi pod kojima se ova radna snaga prodaje nemaju nikakva posla s radom kao opštim faktorom proizvodnje...* I, uopšte, kada rad fiksiramo kao tvorca vrednosti, mi ga ne posmatramo *u njegovom konkretnom vidu* kao *uslov* proizvodnje nego u *društvenoj određenosti koja se razlikuje od njegove društvene određenosti kao najamnog rada*«. (*Kapital,* t. III, »Kultura«, Beograd, 1948, str. 713. Podvukao M. H. V.).

Dakle: rad *uopšte,* kao modus ljudske egzistencije, kao isteorijsko ljudsko proizvođenje čovekovog života — stvara vred-

Digitized by Google

nost. I on je osnova i polazna tačka celokupnog ekonomskog kretanja društva. Ljudski proizvodni proces koji ima karakter rada, tj. proizvođenja vrednosti, jest najopštije, ali suštinsko društveno određenje cele društvene reprodukcije čoveka. Ali, rad kao takav, koji je zakon generičko-istorijske egzistencije ljudskog društva, ispoljava se *pojavno* samo kao *specifičan, konkretan, društvenoistorijski rad* u onom smislu u kome se ljudska proizvodnja kao takva, kao uslov ljudske egzistencije, ispoljava samo u vidu *istorijski-određenog načina proizvodnje.* Zbog toga su generički opstanak čoveka, egzistencija ljudske vrste u prirodi, koji čine stvarnu istoriju čoveka, mogući samo u vidu egzistencijâ određenih, istorijski datih tipova društva — kao uzastopnih stepenica na opštem razvojnom putu čoveka...

Robna proizvodnja ne prouzrokuje eksploataciju

Marks, dakle, celom ovom analizom objašnjava mehanizam i suštinu kapitalističke eksploatacije. Za shvatanje pravog mesta i uloge robne proizvodnje u socijalizmu ogroman teorijski značaj ima, ako se već služimo Marksovim analizama, utvrđivanje sledeće činjenice:

kapitalističko prisvajanje, i sve što je vezano za njega, ima *opštu osnovu, okvire i determinirajuće* elemente u proizvođenju vrednosti, ali *nije određeno samom* robnom proizvodnjom, razmenom robnih ekvivalenata kao takvim; ono proističe iz kapitalističkog društvenog odnosa, iz *eksproprisanog* rada (počev od nasilne prvobitne akumulacije pa nadalje) koji je preobraćen u najamni rad nad kojim se vrši *prinuda* istiskivanja viška rada upravo *eliminisanjem* zakona vrednosti, *svojinskog odnosa* robne razmene u razmeni između *opredmećenog i živog* rada.

Tek na toj osnovi se stvara masa društvenog viška vrednosti koju kapitalisti — u žestokoj međusobnoj konkurenciji — »bratski« ravnopravno podele (u krajnjoj tendenciji) po jednakoj, opštoj prosečnoj profitnoj stopi realizujući različite udele srazmerno veličini predujmljenih kapitala. To, međutim, znači da oni svoju robu ne prodaju po vrednosti, već po ceni proizvodnje koja je jednaka vrednosti predujmljenog kapitala povećanoj za prosečni profit. Vladavina ovog zakona kapitalističke raspodele viška vrednosti, koji čini da sve cene odstupaju od vrednosti, tj. da se *vrednosti svih roba izravnjavaju sa cenom proizvodnje,* ne »potiskuje« zakon vrednosti, nego je samo *drukčiji mehanizam njegovog ostvarenja,* njegova modifikacija, a ne ograničavanje a još manje anuliranje. Tačnije: upravo iz toga što se zakon vrednosti realizuje u obliku cene proizvodnje (odnos opredmećenog i živog rada) kapitalisti mogu raspodeljivati prisvojeni višak vrednosti u rečenom smislu.

U ovom prožimanju seku se kao u žiži: a) istorijski razvoj vrednosti robe od opredmećenog društveno-potrebnog rada u

Digitized by Google

svakoj vrsti robne proizvodnje ka opredmećivanju u svakoj robi društveno-potrebnog rada primenjenog u celini društvene proizvodnje (što izražava gigantski razvoj društvene podele rada i masovne robne proizvodnje) — i — b) ostvarenje tog razvitka na osnovu najamnog rada, u obliku kapitala, odnosno putem nastajanja vrednosti koja se sama oplođuje. Upravo u tom smislu — cena proizvodnje je samo preobraćeni vid ispoljavanja suštine samog zakona vrednosti i oblik ostvarenja kapitalističke raspodele.[8]

Iz Marksovog teksta u fusnosti može se videti: 1) da kapitalistička robna proizvodnja nije prosto *preuzeta* robna proizvodnja, već drukčiji kvalitet, njen novi društveni stupanj razvitka; 2) da je novi vid formiranja vrednosti pojedinačne robe, ekonomska zakonitost razvijenog rada, masovne proizvodnje, u kojoj se rad na pojedinačnoj robi ne može ustanoviti ili proračunati; 3) da ta zakonitost — u uslovima kapitalističkih odnosa — dobiva specifičan istorijski vid određivanja vrednosti predujmljenim kapitalom plus prosečni profit (cena proizvodnje); 4) da, prema tome, treba skinuti samo ljusku kapitalističkog odnosa (kapital i profit) da bi se dobilo određivanje vrednosti u socijalizmu.

Dakle: *odstupanja* zakona vrednosti da bi se reprodukovali kapitalistički odnosi proizvodnje i raspodele stvorene vrednosti, imaju smisao priznanja sposobnosti tih odnosa da razvijaju društvene proizvodne snage, produktivnost rada i društvenu podelu rada. Zadržavanje, pak, opštih okvira i osnove za sva ta kretanja u proizvodnji i uvećanju ukupne društvene vrednosti, čini da se svi specifični zakoni društveno-ekonomskog razvitka kapitalizma javljaju kao kapitalističko preobraćanje *osnovnih ekonomskih* zakona proizvodnje vrednosti — u kojima imaju svoju meru, granicu i određujuće pravce. To ima svoj smisao u ograničavanju buržoazije i kapitalizma na onu funkciju u razvoju ljudskog rada i društva koja im je istorijski dodeljenja, odnosno ima smisao onemogućavanja buržoazije da uzurpira društvo pretvaraju-

[8] »Roba kako dolazi iz kapitalističke proizvodnje *razlikuje se* od robe kako se od nje polazi kao od elementa kapitalističke proizvodnje. Mi više nemamo pred sobom pojedinu robu, pojedini proizvod. Pojedina roba, pojedini proizvod pojavljuje se... ne samo kao realni, nego i kao idealni deo ukupne proizvodnje. Svaka pojedina roba pojavljuje se kao nosilac određenog dela kapitala i viška vrednosti koji je stvorio. Vrednost određenog dela kapitala plus prisvojeni višak rada... Kao rezultat tog procesa ne pojavljuje se pojedinačna roba nego masa roba u kojima se reprodukovala vrednost ukupnog kapitala plus višak vrednosti. *Proizvedena ukupna vrednost, dividirana brojem proizvoda, određuje vrednost pojedinog proizvoda i samo kao takvi alikvotni deo on postaje roba.* To više nije rad upotrebljen na pojedinu posebnu robu, *koji se u većini slučajeva ne bi uopšte više mogao da proračuna, i kojeg bi kod jedne robe moglo biti više nego kod druge, nego ukupan rad, ukupna vrednost,* dividirana *brojem proizvoda,* što određuje vrednost pojedinog proizvoda i konstituiše ga kao robu«. *(Teorije o višku vrednosti,* t. III. str. 124—125. Podvukao M. H. V.).

Digitized by Google

ći vlastito (i »po svom nahođenju« ostvareno) gospodstvo — u samu večnost.

Ovo posebno ističemo zbog toga što su i u nas, kao i u ostalim socijalističkim zemljama, dosta raširena shvatanja kako eksploatacija u kapitalizmu, pa i razni njeni recidivi u socijalističkom svetu, izviru iz same robne proizvodnje, iz odnosa robnih proizvođača i stihijskog delovanja njenih ekonomskih zakona. To je vulgarizacija par excellence: robna proizvodnja nikad u celoj svojoj istoriji nije bila u svojim primarnim odnosima izvor tog fenomena. Razni prisutni ili potencijalni oblici jednog ili drugog vida eksploatacije tuđeg rada, u smislu kršenja principa raspodele prema radu u socijalizmu, imaju drugu osnovu. Oni su rezultat materijalnih odnosa, disproporcija u društvenoj podeli rada, različitog nivoa produktivnosti rada ili *nerešenih socijalističkih odnosa proizvođača u raspodeli na bazi tog principa* — bilo u politici zajednice koja utiče na raspodelu, bilo u međusobnim dogovornim ekonomskim odnosima proizvođača. Robna razmena (proizvodnje) samo izražava takvo stanje...

ZAKON VREDNOSTI I SOCIJALISTIČKO PRISVAJANJE

Oslonci za naučnu analizu socijalističke robne proizvodnje

Ako sistematizujemo zaključke do kojih je došao Marks svojom analizom, dobivamo potrebnu teorijsku osnovu i provereni metodološki pristup za vlastitu naučnu analizu robne proizvodnje u socijalizmu. Polazni oslonci za ovu analizu su u sledećem:

1. *Proizvodni proces u socijalizmu ima oblik rada;* samim tim njegova *opšta* određenost ostaje *proizvodnja vrednosti;* njegova *specifična konkretno-istorijska određenost* je socijalistički *neposredno-društveni rad* — oslobođeni rad koji nastaje iz ukidanja privatnog rada, buržoaske privatne svojine na sredstva za proizvodnju i najamne eksploatacije. On je, dakle, *socijalistički oblik proizvodnje vrednosti* ili proizvođenje vrednosti u uslovima oslobođenog rada putem udruživanja proizvođača sa društvenom svojinom kao osnovom.

2. *Vrednost pretpostavlja razmenu,* tj. proizvod koji putem tržišta, kao roba, dolazi u potrošnju; proizvođenje vrednosti uslovljava da se socijalističko udruživanje proizvođača društveno organizuje kao *odnos proizvođača robâ* koji međusobno razmenjuju svoj rad na bazi vrednosti. Proizvodni proces, prema tome, nužno ima oblik *robne* proizvodnje. Produkcioni odnos proizvođača u stvaranju vrednosti na bazi društvene svojine uslovljava *rad kao opštu meru* u odnosima raspodele, a sposobnost u stvaranju društvene vrednosti kao kriterijum te mere.

3. *Razmena pretpostavlja zakon (privatne) svojine robne proizvodnje;* ona zahteva samostalne robne proizvođače koji sa-

Digitized by Google

mi i ravnopravno raspolažu *vlastitim* proizvodom. Protivrečnosti društvene podele rada su u suštini *nejednakost* društvene razvijenosti, *razlike* u produktivnosti i usklađenosti (međusobne i sa potrebama društva) raznih vrsta rada proizvođača koji su takvom nejednakošću *razdvojeni i suprotstavljeni* jedni drugima; to uslovljava da se udruženi proizvođači u vlastitom produkcionom odnosu postave jedni prema drugima na način koji ekonomski najadekvatnije izražava saodnos proizvodne snage vrstâ rada, kao i njihovu objektivnu poziciju u društvenoj podeli rada. Zbog toga se oni formiraju kao proizvođači robâ koji *samostalno* funkcionišu i koji putem vrednosti objektivno utvrđuju poziciju jednih prema drugima, odnosno svoje doprinose u stvaranju ukupne društvene vrednosti.

4. Zakoni stvaranja vrednosti, koji konstituišu udružene proizvođače u samostalne robne proizvođače, ne protivreče socijalističkim odnosima, jer i jedni i drugi u razvitku samoupravljanja, u ostvarenju proizvođača kao subjekta društvene svojine — nalaze organsko jedinstvo svojih suština i tendencija. Pretpostavka razmene (svojinski odnos robne proizvodnje) ne protivreči socijalističkom principu da proizvođač sam raspolaže proizvodom sopstvenog rada (ukidanje eksploatacije).

5. Formiranje udruženih proizvođača u samostalne proizvođače roba na društvenoj svojini, predstavlja *proizvodni odnos socijalizma koji je posredovan robnom proizvodnjom;* taj odnos polazi, dakle, od *spajanja* proizvođača sa svojinom i od njegovog *automatskog pretvaranja* putem tog spajanja u *robnog* proizvođača. Zbog toga se ovaj odnos ispoljava kao odnos ljudi u robnoj proizvodnji i, kao takav, omogućuje spajanje rada sa svojinom jedino putem *akta razmene* između pojedinog proizvođača (koji samostalno raspolaže radnom snagom) i asocijacije koja (u svojstvu samostalnog subjekta društvene svojine) predstavlja materijalne uslove proizvodnje. Time akt razmene postaje neposredno, jednovremeno *zasnivanje* socijalističkog proizvodnog odnosa udruživanja proizvođača i *početak* procesa stvaranja vrednosti.

6. *Osnovni akt razmene, koji se integriše u proizvodni odnos,* mora se realizovati *dosledno zakonima robne razmene,* tj. *kao ekvivalentna* razmena između dva vlasnika koji sučeljuju svoja prava na samostalno raspolaganje osnovnim elementima proizvodnje, koji razmenom prenose jedni na druge pravo korišćenja upotrebnih vrednosti kojima raspolažu. Opšta društveno-ekonomska osnova te razmene je *individualni kvantum rada.* On, *ispred* proizvodnog procesa, odnosno njegovog rezultata (koji ulazi u socijalističku raspodelu), *doseže društveno-ekonomski samo granice vrednosti radne snage,* a *iza* realizacije proizvoda predstavlja *ekonomski* postignut, i *svesnim* dogovorom asocijacije utvrđen, nivo socijalističkog potrebnog rada proizvođača-pojedinaca. Bez tog akta ekvivalentne razmene u opštem okviru

Digitized by Google

društvene svojine, kojim se zasniva proizvodni odnos, i počinje celokupno ekonomsko kretanje socijalizma, nije moguće shvatiti prisustvo robne proizvodnje u socijalizmu, niti karakter novih proizvodnih odnosa, dakle: ni procese stvaranja vrednosti, ni zakone socijalističke raspodele vrednosti.

7. Polazni ekvivalentni akt razmene (čiji je *društveni okvir* ugovor o ličnom dohotku na bazi pravilnika i u granicama stvarane mase potrebnog rada u asocijaciji, a — jedina, *unapred data, ekonomska* osnova: vrednost radne snage, koja je garantovana ispred proizvodnog procesa — realizuje, prema tome, *ona* prava svojina koja *nose* i kojima se sučeljuju *partneri* razmene. Tu *društvena* svojina razmenjuje upotrebnu vrednost materijalnih uslova proizvodnje za upotrebnu vrednost radne snage kojom samostalno raspolaže pojedinac, tj. razmenjuje sa *privatnom* svojinom u sferi potencijalnog rada. Sama ta razmena govori da je privatna svojina nad potencijalnim radom — *objektivna* (realizuje se kao takva!) da je proizvođač —*vlasnik* radne snage, da je radna snaga kao potencijalni rad — *roba.*

8. Ispoljavanje radne snage kao *privatne svojine,* odnosno *robe,* uopšte ne kompromituje socijalističke odnose proizvodnje i raspodele, ne ugrožava društvenu svojinu, socijalističku reprodukciju. Naprotiv: ona je *faktor* njihovog *formiranja,* njihovog *društvenog određenja* i razvitka. Videli smo već kod Marksa: kada je pojedinačni akt ekvivalentne razmene, sa kojim se zasniva proizvodni odnos, zadovoljen, onda može početi ekonomsko kretanje sa oblicima prisvajanja koji su čak *dijalektička negacija svojinskog odnosa robne proizvodnje;* dakle — može prirodno nastati prerastanje prava svojine po robnoj razmeni i u socijalističko prisvajanje, u prometni proces i reprodukciju socijalističkih odnosa proizvodnje i raspodele. *Iz samog prava svojine robne proizvodnje ne mogu se izvoditi zaključci o karakteru društvenog prometnog procesa i kretanja u celini;* ne mogu se tražiti negativne reperkusije na socijalističke odnose udruživanja proizvođača, kao što se iz tog akta u kapitalizmu ne može objasniti odnos klasa, potčinjenost radničke klase buržoaziji. U tom smislu: ostvarenje — u aktu razmene — prava privatne svojine nad potencijalnim radom ne vodi automatski do nastajanja i reprodukcije *privatnog* rada u samom procesu proizvodnje.

9. Neumitnost i značaj polaznog akta ekvivalentne razmene je u tome: a) što se moraju spojiti osnovne pretpostavke proizvodnog procesa da bi on uopšte nastao, i — b) što tim pretpostavkama proizvođač u socijalizmu raspolaže u *oprečnim* oblicima svojine, naime: *društveno* (kao *udruženi* proizvođač) sa materijalnim uslovima proizvodnje i *privatno* (kao *pojedinac)* sa radnom snagom — zbog čega ih može spojiti samo razmenom. To je sučeljavanje *društvenog i privatnog* bića proizvođača, *društvenog* i *individualnog* interesa, društvenog integrisanja materijalnih uslova i dezintegrisanosti pojedinaca, koja nije isto-

Digitized by Google

rijski prevaziđena; jer pojedinac ostaje i privatno biće, doduše više ne na bazi najamnog rada, ali reprodukovano u *socijalističkom* obliku putem raspodele prema radu, na bazi rada kao sredstva za individualnu egzistenciju. Na taj način: društveno-ekonomsko kretanje počinje razmenom »ispred« proizvodnog procesa u koju partneri ulaze samo s onim čime raspolažu, dakle, pojedinac sa radnom snagom, sa njenom vrednošću.

Iz ove (sada socijalističke!) razmene vrednosti radne snage, koja se ponaša kao roba, ne nastaju odnosi najamnog rada i kapitalističkog prisvajanja. *Partner pojedincu* u razmeni je *udruženi* proizvođač koji raspolaže *društvenom* svojinom, a ne kapital. Iz te činjenice proističe okolnost da proizvođač ovom razmenom ne prisvaja automatski *samo ekvivalent* za vrednost radne snage u licu garantovanog minimuma ličnog dohotka, *već uz to i pravo da se kao udruženi »suvlasnik« koristi upotrebnom vrednosti materijalnih uslova u društvenoj svojini.* On, dakle, automatski, postaje ovom razmenom realizator društvene svojine time što sam upravlja vlastitim proizvodnim procesom, vrši samostalno razmenu proizvoda svoga rada i reguliše odnose u raspodeli stvorene vrednosti, tj. na bazi *društvenog* proizvoda koji stvara u uslovima te svojine vrši *socijalističko prisvajanje.*

10. Akt razmene, sam po sebi, ne određuje ni karakter proizvoda (društveni ili privatni), ni odnose, ni oblike prisvajanja. Ali on povezuje partnere *čije društveno biće određuje čitavu sudbinu društveno-ekonomskog kretanja.* Iz toga proizlazi: a) da je osnovnim aktom razmene objektivno nužno dato prisustvo zakona vrednosti u celokupnom društveno-ekonomskom kretanju koje sledi iza njega; b) da se to kretanje razvija u oblicima i na osnovama koje mu određuju partneri razmene vlastitim konkretno-istorijskim društveno-ekonomskim bićem, i — c) da se zakon vrednosti zadržava i afirmiše u ovim uslovima *jedino transformiran u specifične društveno-ekonomske zakone samog bića tog kretanja.*

Diferenciranjem zakona robne proizvodnje i zakona prisvajanja, Marks je rekao samo to da se *prvo* mora shvatiti suština vrednosti, *pa tek onda* transformacija te vrednosti, odnosno pretvaranje robne proizvodnje u kapitalističku robnu proizvodnju, tj. transformacija prava svojine robne proizvodnje u određeni istorijski oblik prisvajanja. On je ujedno pokazao da *ne postoje,* u društvenom smislu, zakoni robne proizvodnje koji deluju *izvan, pored ili nasuprot* zakona razvoja rada u njegovom specifičnom društvenoistorijskom obliku. I obratno: da se ni *specifični* ekonomski zakoni formacije ne mogu tretirati kao *posebni* zakoni koji postoje ili deluju izvan, mimo ili uporedo sa zakonima robne proizvodnje.

U tom smislu: iz razlikovanja jednih i drugih, što samo objašnjava prirodu nastajanja i razvitka društvenoistorijske formacije, *ne nastaje suprotnost* između njih čiji se značaj proteže do same istorijske sudbine formacije. Poznati antagonizam iz-

Digitized by Google

među produkcionih odnosa i razvoja društvenog rada (proizvodnih snaga) nije *suprotnost između kapitalističkih odnosa i njima odgovarajuće kapitalističke robne proizvodnje, već između razvoja apstraktnog rada, samog stvaranja vrednosti* kao reprezentanta društvenog rada u uslovima protivrečnosti društvene podele rada — i *njegovog konkretnog oblika* u kome se ispoljava, odnosno stvara vrednost (najamni rad).

Društvo, prema tome, ne nadrasta samu proizvodnju vrednosti, apstraktni rad, već njegov istorijski oblik (najamnog) rada, tj. ne nadrasta robnu proizvodnju uopšte, ni njen osnovni zakon, već samo istorijski oblik (kapitalističke) robne proizvodnje.

11. Zbog toga socijalizam, koji izrasta iz produženja istorijskog razvoja apstraktnog rada (proizvodnje vrednosti): — a) normalno usvaja robnu proizvodnju kao svoj oblik društveno-ekonomskog kretanja; b) usvaja je *samo putem njenog transformisanja* u vlastito društveno-ekonomsko biće — na podlozi *svojih društvenih odnosa* (udruživanje proizvođača); na podlozi *sopstvene svojine* (društvene); na podlozi *svoje društvene organizacije rada* (ukidanje privatnog rada i pretvaranje robnog proizvoda iz privatnog u društveni proizvod); na podlozi *vlastite raspodele* (prema radu, a ne prema svojini), — ukratko: može je usvojiti samo ukoliko je pretvara u organsko tkivo vlastite društvene suštine, dakle, u *socijalističku* robnu proizvodnju.

12. Time socijalizam ne ukida zakon vrednosti, ne rađa iz sebe *posebne ekonomske zakone nasuprot zakonu vrednosti*, suprotstavljene njemu. Naprotiv: stvaraju se specifično-istorijski zakoni u kojima se robna proizvodnja — u uslovima socijalizma — ispoljava kao *kvalitativno nova* robna proizvodnja, *nov* istorijski stupanj njenog razvitka. Ti zakoni su transformacija zakona vrednosti u proizvođenje i raspodelu vrednosti u uslovima socijalizma, u zakone *socijalističkog prisvajanja.*

13. Prema tome: kada se govori o razvoju socijalističkog privrednog sistema u pravcu slobodnog delovanja zakona robne proizvodnje (ili »objektivnih ekonomskih zakona«), onda može biti reč samo o zakonima *socijalističke* robne proizvodnje. To nema i ne može imati suštinu nekog »popuštanja« zakonima robne proizvodnje *kao takve*, koji su do tada bili »socijalistički ograničavani«, da bi se objektivirala ekonomska kretanja; to jest — ne može imati smisao jačanja nečeg što je »tuđe« društveno-ekonomskim zakonima socijalizma i što, tobože, može samo da ugrozi razvoj socijalističkih odnosa. Radi se upravo o oslobađanju samih socijalističkih ekonomskih zakona o čemu i govori činjenica — da *objektiviranje raspodele prema radu* znači istovremeno *autentičnije, slobodnije ostvarenje zakona vrednosti*, i obratno.

14. Imajući to u vidu, nedopušteno je — samo zbog toga što se slobodnije delovanje ekonomskih zakona nužno ispoljava kao kretanje *slobodnog tržišta* — izvlačiti iz *opšteg* pojma »slo-

Digitized by Google

bodno tržište« zaključke o karakteru zakonâ *socijalističke* robne proizvodnje; nedopušteno je podmetati njoj i njenim zakonima — umesto onog što treba da bude *socijalističko slobodno robno tržište adekvatno* njenoj suštini — takva kretanja na tržištu koja odgovaraju razvoju robne proizvodnje na bazi privatne svojine i privatnog rada, odnosno ovoj ili onoj fazi takvog njenog razvoja.

15. *Ostvarenje* slobodnih, objektivnih *odnosa razmene* (kao slobodnog tržišta) ne može se identifikovati sa *samim odnosima raspodele* koji nastaju u sklopu reprodukcije, prometnog procesa u celini. To bi značilo: izgubiti iz vida prerastanje prava svojine robne proizvodnje u socijalističko prisvajanje i ići u pravcu suštinskog *deformisanja* raspodele prema radu a ne njenog doslednijeg ostvarenja i razvijanja. (Odnosi razmene i raspodele poklapali su se samo u fazi proste robne proizvodnje, tj. u uslovima privatne svojine na sredstva za proizvodnju i ličnog rada vlasnika tim sredstvima!).

Iz svega rečenog zaključujemo sledeće: društvena svojina, socijalistički proizvodni i društveni odnosi, prisustvo robne proizvodnje kao socijalističkog fenomena, celokupna reprodukcija socijalističkog društva ne mogu se shvatati — ako se ne *prihvati* realno-prisustvo i ubedljivo izraženo *postojanje* u socijalizmu *privatne svojine u sferi potencijalnog rada*, ako se ne pođe od istraživanja njenog značaja, uloge i sudelovanja u formiranju kakratera, funkcije i razvitka svih pomenutih socijalističkih društvenih fenomena.

Objektivna naučna analiza kompleksne suštine novog društva uz odlučan raskid sa balastom birokratsko-pragmatističkog ili deplasiranog idejno-moralizatorskog i »sentimentalnog« prilaženja razvojnim problemima socijalizma, pružiće socijalističkoj praksi jasniju orijentaciju i čvršće oslonce u izgradnji društveno-ekonomskog i političkog sistema, sačuvaće je od mogućih težih stranputica. Takava analiza podstaći će u jačoj meri one procese u društvenoj svesti koji *potiskuju vulgarne* i *izokrenute* predstave o stvarnosti, upućujući društvenu akciju ka pravim uzrocima raznih pojava zbog kojih se na optuženičku klupu često izvode, ili sam socijalizam, ili svesne društvene snage koje odgovaraju za neposredne tokove prakse.

Digitized by Google

Reagovanja

Dragoje Žarković

Neosnovane optužbe Miladina Koraća

Još 1979. godine počeo sam argumentovano da kritikujem pogrešne teorijske postavke Miladina Koraća, koji je u ono vreme pretendovao da bude zvanični državno-partijski teoretičar, uživajući privilegije kakve nije imao ni jedan naučnik u našoj zemlji, a verovatno ni u svetu.

Umesto da mi bude zahvalan na konstruktivnoj kritici, on od tada koristi svaku priliku da me javno napada u svojim napisima, pri čemu se ponekad koristi i neistinama, podmetanjima i institucijama. To se pokazalo i u njegovom skorašnjem napadu na mene u napisu »Nekorektnost Dragoja Žarkovića«, objavljenom u Socijalizmu, br. 5/1988 (str. 142—143).

Umesto da je pažljivo preslušao snimak mojih izlaganja u Splitu 26. 02. 1988. godine, na osnovu čega bi proverio šta sam tamo sve rekao u vezi njegovih koncepcija, on na osnovu vlastite improvizacije proizvoljno zaključuje da sam »samo nešto« rekao od onoga što piše u prvoj rečenici moga redigovanog i objavljenog teksta. Dakle, uzima samo jednu moju rečenicu! Umesto da citira moja izlaganja iz Splita, on citira samog sebe! Uostalom, Korać bi morao da zna da svaka autorizacija usmenog izlaganja u naučnoj raspravi u cilju objavljivanja, znači mogućnost izvesnih korekcija i upotpunjavanja teksta, jer se ne radi o sudskom zapisniku. Naučna diskusija nije rasprava u sudskom procesu.

I pre Splita pisao sam i govorio o »dogovornoj ekonomiji« i njenim rezultatima u praksi, o tome ko je glavni teoretičar te

Digitized by Google

»škole«, ko je razrađivao i popularisao nesvojinsku koncepciju društvene svojine itd.

Da je Miladin Korać glavni teoretičar tzv. dogovorne ekonomije — to zna svako ko imalo prati našu ekonomsku literaturu. Dovoljno je samo prelistati njegovu trotomnu knjigu, koja je trebalo da bude »teorijska« biblija »dogovornog socijalizma«, ali je vrlo brzo završila u podrumskim prostorijama za skladištenje nekurentne literature, a verovatno već i kao makulatura.

Da je »dogovorna ekonomija« dovela do sloma naše privrede — ni to ne treba ovde objašnjavati.

Da je nesvojinski koncept društvene svojine »teorijsko« čedo Miladina Koraća — lako je uočiti prelistavanjem njegove trotomne knjige. Kažem prelistavanjem, jer bi se pažljivim čitanjem uzalud izgubilo mnogo vremena. To sam nepobitno utvrdio.

Pošto se u mom prisustvu i prisustvu drugih uglednih ekonomista nije ni usudio da u vezi navedenog daje bilo kakve odgovore, on to u pomenutom napisu naknadno čini, pretpostavljajući da mu, zbog zasićenosti polemikom sa njim, verovatno neću ni odgovoriti.

Korać mi sramno podmeće da, tobože, predlažem »da se društvena svojina na sredstvima za proizvodnju potpuno likvidira i zameni državnom i privatnom svojinom« (njegove reči iz navedenog napisa, str. 143), što nigde nisam napisao niti ikada rekao.

Mislim da je prava šteta koristiti prostor u ovom časopisu za dalju polemiku sa autorom koji ne bira sredstva da bi branio ono što se ne može braniti.

Digitized by Google

Digitized by Google

YU ISSN 0560-6675

LIBRARY
MAY 5 1989
UNIVERSITY OF CALIFORNIA
BERKELEY

Socijalizam

ČASOPIS
SAVEZA KOMUNISTA
JUGOSLAVIJE

MAIN/UC-B

12
1988

Digitized by Google

Izdavački savet

Vasil Tupurkovski (predsednik), članovi: Mirko Arsić, Ciril Bašković, Sulejman Bosto, Marin Buble, Momir Bulatović, Ali Dida, Đula Feher, Vojmir Franičević, Ljupčo Jokimovski, Milija Komatina, Franjo Kožul, Ivan Kristan, Milenko Marković, Radovan Radonjić, Metodi Stojkov, Milorad Timotić

Uređivački odbor

Milija Komatina (glavni i odgovorni urednik), članovi: Mirko Arsić, Atila Sam, Dejan Rebić, Franjo Kožul, Milosav Simić, Ciril Bašković, Sonja Šćepanović, Trpe Jakovlevski

Časopis SOCIJALIZAM izdaje NIRO »Komunist«, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

SOCIJALIZAM izlazi mesečno. Godišnja pretplata iznosi 18.000 dinara. Za inostranstvo 36.000 dinara

Pretplata se vrši uplatom ili pismenom porudžbinom na adresu: SOCIJALIZAM, Beograd, žiro račun 6081-603-15351, poštanski fah 233

Rukopisi se šalju na adresu:
Redakcija časopisa SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061

Rukopisi se ne vraćaju
Odeljenje pretplate: SOCIJALIZAM, Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11, telefon 335-061, lokal 780

Štampa: BIGZ, Beograd, Bulevar vojvode Mišića 17

Digitized by Google

Proleteri svih zemalja, ujedinite se!

YU ISSN 0560-6675

Socijalizam

Časopis Saveza komunista Jugoslavije

Godina XXX
1988. Broj 12

Sadržaj

Ivica Račan
Kriza i reforma SKJ 3

Mira Ljubić-Lorger
Subjekti revolucionarnih promjena 16

Dragutin Marsenić
Akumulacija — motiv privređivanja i pokazatelj poslovnog uspeha radnog kolektiva 46

Miodrag Zec
Prilog konceptu regulisanja minimalne akumulacije samoupravnih privrednih subjekata 70

Vladimir Goati
Perspektiva i ograničenja triju reformi 80

Nedžad Bašić
Internacionalna struktura zavisnosti 104

Dušan Živković
Jugoslovenstvo i kontroverze oko toga pojma i njegove suštine 118

Međunarodne teme

Ognjen Pribićević
»Evrolevica« u potrazi za novim jedinstvom i identitetom 135

Prikazi 148

Pregled sadržaja u 1988. 161

Digitized by Google

Содержание

Ивица Рачан

Кризис и реформы 3

Мира Любич-Лоргер

Субъекты революционных перемен 16

Драгутин Марсенич

Накопление — мотив хозяйственной деятельности и хозяйственных успехов рабочего коллектива 46

Миодраг Зец

К концепту регуляции минимального накопления самоуправляемых хозяйственных субъектов 70

Владимир Гоати

Перспективы и ограничения трех реформ 80

Неджад Башич

Интернациональная структура зависимости 104

Душан Живкович

Югославянство и контроверзы в связи с его пониманием и сущностью 118

Международные темы

Огнен Прибичевич

„Евро-левая" — в поисках нового единства и идентичности 135

Обзоры 148

Указатель содержания в 1988 году 161

Contents

Ivica Račan

The Crisis and Reform of the LCY (League of Communists of Yugoslavia) 3

Mira Ljubić-Lorger

The subjects of revolutionary thanges 16

Dragutin Marsenić

Accumulation — an incentive for production and the business success indicator of an enterprise 46

Miodrag Zec

A supplement to the concept of the regulation of minimal accumulation in self-management economic organizations 70

Vladimir Goati

Prospects and limitations of the three reforms 80

Nedžad Bašić

International structure of dependence 104

Dušan Živković

Yugoslavianism and controversies about the notion and its essence 118

International Topics

Ognjen Pribićević

European Left Wing — searching for a new unity and identity 135

Reviews 148

The review of the contents in 1988. 161

Digitized by Google

Ivica Račan

Kriza i reforma SKJ

S pravom se može ocjeniti da je desetljeće nakon 1948. godine najproturječnije, najsloženije, ali i najdinamičnije i najuspešnije desetljeće u poslјeratnoj historiji Jugoslavije. Obilježava ga suočavanje sa duboko izraženim proturječnostima, ali i njihovo uspješno razrješavanje, veliki izazovi, ali i uspješni odgovori na njih. Stoga, ključni momenti tog perioda za naš socijalistički razvoj imaju trajni inspirativni karakter.

Otvoren je sukob između različitih i oprečnih koncepcija socijalizma. Između, na jednoj strani, državnog, etatističko-birokratskog sa staljinizmom kao svojim najradikalnijim oblikom i, na drugoj strani, demokratske koncepcije socijalizma, koncepcije samoupravnog socijalizma. Izboreno je pravo na vlastiti socijalistički razvoj, socijalističku samoupravnu demokratsku alternativu na unutrašnjem i aktivnu miroljubivu koegzistenciju na vanjskom planu. Dat je doprinos borbi za nove odnose u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu, za prevladavanje monolitizma, sektaške isključivosti, hegemonizma; za odnose na principima dobrovoljnosti, ravnopravnosti, samostalnosti i nemješanja u unutrašnje stvari drugih.

Stvaralački, antidogmatski i autentični karakter naše revolucije kao i opredeljenost jugoslovenskih komunista na samostalnost i ravnopravnost, morali su doći u sukob sa dogmatsko-birokrat-

Digitized by Google

skim snagama u komunističkom pokretu predvođenih staljinističkim rukovodstvom SKP (b). Riječ je o sukobu sa praksom u komunističkom pokretu da se sporovi i razlike prevazilaze »generalnim linijama«, nalozima iz »centra« te ekskomunikacijama »neposlušnih«. Riječ je o nesposobnosti da se shvate kao i nespremnosti da se prihvate nove historijske okolnosti i potrebe daljnjeg razvoja socijalizma kao svjetskog procesa.

Riješenost jugoslovenskih komunista da istraju u svojoj orijentaciji učinila je da ovaj sukob proizvede ogromne i radikalne konzekvence na idejno-teoretskom i praktičko-političkom planu. KPJ, kao i drug Tito, našli su se time pred jednim od najvećih problema i iskušenja u svojoj historiji. Uspješno savladavanje toga je zahtjevalo da se učini novi veliki iskorak u kritičkom preispitivanju same društvene prirode socijalizma, njegovog smisla i osnovnih vrijednosti, puteve njegovog razvoja i međusobnih odnosa socijalističkih snaga u tom procesu. Odatle i kritičko uočavanje karaktera etatističkog sistema i »deformacija« koje njegovo jačanje neminovno stvara: birokratizam kao najotpornijeg uporišta klasnog društva i neprijatelja socijalizma. Odatle spoznaja da nikakav birokratski aparat, ma tko mu bio na čelu, ne može izgraditi socijalizam već samo inicijativa i djelovanje miliona ljudi, jer je socijalizam upravo produbljenje socijalističke demokratije, što se u suštini može postići socijalističkim samoupravljanjem. Sve je to, počevši od predaje privrednih poduzeća radnicima na upravljanje 1950. godine, pa dalje, učvršćivalo opredeljenje za socijalističko samoupravni demokratski razvoj zemlje.

Stoga program SKJ nije, 1958. godine, nastao slučajno kao plod nekog trenutnog nadahnuća. On je uspješna kristalizacija jednoga cijeloga revolucionarnog procesa. Njega je tražila jedna originalna i stvaralačka socijalistička revolucija, njegovo iskustvo i njena perspektiva. Program je govorio našim jezikom ali je izrazio i stremljenja tadašnjih progresivnih i demokratskih socijalističkih snaga u svijetu. Duh Programa je marksistički u najboljem smislu te reči, on je stvaralački, kritički, otvoren, humanistički. Mnogi osnovni pogledi iznijeti u njemu izdržali su provjeru vremena i zadržali do danas svoju važnost, vitalnost i aktuelnost. Pored suprotstavljanja dotadašnjoj vladajućoj koncepciji socijalizma nove, drugačije koncepcije, koncepcije samoupravnog socijalizma, Programom je snažno otvoren proces dedogmatizacije marksizma. Time se na krizu socijalizma i otvorena pitanja socijalističkog razvoja daje stvaralački programatski odgovor. Antidogmatski karakter Programa izražen je i u odnosu na sam Program, na vlastito samorazumijevanje. On nije kodeks dogmi i konačnih istina. Naša buduća društvena praksa i naučna misao u cjelini — kaže se u Programu — prevazilazit će, ispravljat će, a možda i negirati pojedine konkretne stavove, poglede i formulacije, i upravo time afirmirati revolucionarni duh i stvaralačku koncepciju Programa SKJ.

Digitized by Google

Dakako, štošta u Programu i nije izdržalo probu vremena. Ima u njemu i pojednostavljenih i nerealnih, pogrešnih stavova i ocjena, koji u odnosu na mnoga nova teorijska i praktična iskustva ne mogu izdržati kritiku. Pokazalo se na primjer, da je u relativno zaostalim zemljama prevladavanje državnog socijalizma kao i približavanje kraha kapitalizma u razvijenim zemljama, mnogo dulji i kompleksniji proces nego što se pretpostavljalo, i nego što je Program optimistički procjenjivao.

Sve to što je prevaziđeno ili razumljivo, nije sadržano u Programu, a itekako je danas relevantno, ostaje nama danas kao izazov, zadatak stvaralčkog odgovora na otvorena pitanja i probleme današnjice. Stoga, vraćanje Programu je nužno, ali mislim da nije dovoljno. Valja se osloniti na njega, osobito na nedosegnute i nerealizirane njegove postavke. Ne ići ispod njegove dosegnute stvaralačke teorijske i političke razine. Međutim, koliko god je bio stvaralački produktivan naš kritički dijalog sa staljinizmom, to sada nije dovoljno. Valja se odlijepiti od toga. Život otvara nova pitanja, osobito naša stvarnost i njena perspektiva kao i stvarnost razvijenog svijeta. Stoga, inspirirani njegovim stvaralačkim i antidogmatskim duhom, valja ići i dalje od Programa u odgovoru na pitanje; kako iz društvene krize, kakva privredna i društvena reforma, i prije toga, kakav socijalizam?

O odnosu jugoslovenskih komunista prema koncepciji i smislu socijalizma jučer kao i danas, nemoguće je govoriti bez uvida u ono strateško i suštinsko u Titovom djelu, bez razumjevanja njegovog odnosa prema socijalizmu, socijalističkoj revoluciji i razvoju, kao i bez sagledavanja historijskih okolnosti u kojima se to zbivalo. Radi se o revolucionarnim idejama Josipa Broza Tita čiji je značaj nezaobilazan i za nas danas, za obnovu smisla i perspektive socijalizma. Riječ je o socijalizmu kao procesu oslobođenja rada i radničke klase i uspostavljanja slobodne asocijacije neposrednih proizvođača; o socijalizmu kao univerzalnom procesu u širokim svjetskim razmjerama; o ideji bogatog socijalizma, a ne društva materijalne i duhovne neimaštine, provincijalnosti i zaostajanja; o ideji socijalističkog samoupravljanja kao načina života i novog tipa najšire istinske demokracije; o ideji bratstva i jedinstva ravnopravnih naroda i narodnosti; ideji svijeta kao zajednice ravnopravnih, suverenih naroda koji slobodno grade svoju historiju; svijeta bez vojno-političkih blokova, svijeta mira.

Na društvene probleme i otvorena pitanja Tito je odgovorio novim stvaralačkim inicijativama, novim idejama, iskoracima. Nije postajao dogmatskim zarobljenikom promašenih ili istrošenih rješenja.

U našim, i šire, svjetskim razmjerama, kriza socijalizma snažno nameće kako kritičko preispitivanje ideje i prakse socijalizma, tako i traganje za putevima reforme tog socijalizma. U tom pravcu ništa, pa ni Titova uloga i djelo ne mogu biti izuzeti od kritičkog preispitivanja. To je jedno. Drugo je pak negacija i

Digitized by Google

rušenje tog djela u ime apriornih presuda, u korist etatističko-birokratskih i građansko-nacionalističkih rješenja naše krize.

Nije riječ o tome da branimo sve konkretne poteze i rješenja koje je Tito poduzimao i potpisivao. Ali branimo ono strateško i još nepreovladano u njegovom djelu.

Kritički odnos prema vlastitoj praksi i iskustvo drugih, ključna je crta Titovog djelovanja i našeg ukupnog socijalističkog razvoja. Nerješavanje otvorenih životnih pitanja i eksplozivno širenje socijalnih problema, zamagljivanje razvojnih perspektiva, odstupanja od samoupravljanja i nastupanja međunacionalnih konflikata — ruše ugled Savezu komunista danas i ugrožavaju Titovo djelo. Birokratizacija i etatizacija društveno-političkog života ne omogućuju snagama socijalizma da na probleme, izazove razvoja, odgovaraju stvaralački, a time se društveno-politička kriza ne prevladava već produbljuje. Zar upravo danas nemaju aktuelno značenje dva Titova upozorenja. Prvo, da za socijalizam nema veće opasnosti od stagnacije i gubljenja perspektive. I drugo, da je uspješni socijalistički razvoj bio moguć jer nismo bili opterećeni dogmatizmom jer ogromne teškoće s kojima smo se suočavali nisu mutile naš pogled u budućnost i kolebale naše povjerenje u vlastite stvaralačke snage.

Izuzetno je važno Titovo teorijsko i praktično revolucionarno opredjeljenje da je socijalizam stvar ljudi, radničke klase, naroda i narodnosti. To je pitanje života i rada stvarnih ljudi ovog historijskog trenutka a ne tek budućih. Socijalizam se razvija i kao budućnost dolazećih generacija, ali, kako je insistirao i Tito, on je i za ljude danas.

Marksistička misao ne gubi potrebnu kritičku distancu ni prema aktuelnoj situaciji, a ni prema svom historijskom djelu. Marksističko mišljenje samo kao otvoreno i kritičko izbjegava vlastitu dogmatizaciju i zapadanje u puko ideološko govorenje. Naš je revolucionarni pokret napredovao, uostalom, samo tada kada se pridržavao ove spoznaje. To treba naglasiti upravo danas kada je neophodno suočiti se sa pojavom da se kritičko mišljenje sve više gubi u pukom kritizerstvu uz istovremeno, sve izrazitije, teritorijalno-poltitičko i nacionalno svrstavanje. Danas — kada naša teorijska i naučna produkcija plaća visok danak vlastitoj dogmatizaciji i ideologizaciji, pretvarajući se, često, u sluškinju dnevno-političke pragme »svoje« nacije i države — trebalo bi jače naglašavati samosvojnost mišljenja.

Aktualna društvena kriza i otvorena pitanja društvene reforme i obnove socijalizma predstavljaju ne samo određeni izraz nove historijske situacije već izazove na koje valja stvaralački odgovoriti. Riječ nije samo o tekućem savladavanju društvene krize, već, u suštini, i o preispitivanju smisla i perspektive samog socijalizma. Dakako, bitno je kakvi su ti odgovori — da li su za ili protiv socijalizma, demokracije i napretka. Na štetu su socijalizmu i njegovoj perspektivi odgovori koji dogmatski tvrdoglavo i nestvaralački inzistiraju na bezživotnim formulama i preživjelim

Digitized by Google

rješenjima, koji ne otklanjaju probleme i proturječnosti u vlastitom sistemu i praksi.

Kritičkom preispitivanju mora biti izložen i dosadašnji pristup u poimanju socijalizma. Mora biti kritički sagledan pristup u kojem je socijalizam ono što je revolucionarni subjekt, odnosno avangarda, pojmila kao socijalizam. Iskorak u demokratizaciji društva mora se, prije svega, očitovati i u drugačijem pristupu, određivanju što socijalizam jeste i što bi trebao biti. Socijalizam ne može biti jednoznačni, unaprijed stvoren obrazac i nacrt po kome treba izgrađivati društvo. Pitanje je kako dolaziti do tog nacrta. Ako se, na primjer, mijenja društvena pozicija i monopolna politička uloga Saveza komunista u društvu, onda je neophodna i demokratizacija u formuliranju smisla i koncepta socijalizma koji želimo graditi. Ako je socijalizam stvar ljudi, koji u njemu žive, onda oni treba da budu subjekt tog formuliranja, a Savez komunista da se izbori za »svoju« viziju, ali ne mimo njih ili »u ime« njih.

Nije li izrazita slabost ne samo to što su u pravilu iz pojmova socijalističke teorije i ideologije izrađivani projekti ekonomskih i političkih odnosa i institucija socijalističkog poretka, već i to što su pojmovi koji iskazuju socijalizam formulirani više negativno nego pozitivno? Ako je razumljivo za klasike marksizma da češće govore o tome što treba ukinuti u kapitalističkom drštvu nego što je to socijalizam, nije li nerazumljivo i neprihvatljivo danas, usred socijalističke prakse — koliko god bila proturječna i tegobna, pretežno ostajati na tome što ukidati, a ne što treba graditi? Riječ je o neophodnosti stvaranja pozitivnog programa: što hoćemo, kakav socijalizam. Na njegovom formuliranju je potrebna i suglasnost, konsenzus svih snaga i subjekata socijalizma.

Ne smijemo bježati od činjenice da su se određena rješenja i odgovori na krupna otvorena pitanja i probleme društvenog razvoja koje praksa nije potvrdila, kao i greške koje su činjene — a neke od njih su bez sumnje ozbiljne, projicirala i na sam smisao, historijski legitimitet socijalizma, kao i na cjelokupni dosadašnji društveni razvoj. Uostalom, evidentna kriza etatističke koncepcije i prakse socijalističkog razvoja dovela je u pitanje i sam smisao takvog socijalizma. Nastao na zaostaloj i nerazvijenoj društvenoj podlozi, s osnovnim zadatkom ubrzane industrijalizacije, pravednije distribucije i socijalne sigurnosti — takav socijalizam je istrošio svoje historijske potencijale i više ne omogućava daljnji razvoj. Međutim, kada pored toga dolazi i do izostajanja artikulacije drugačije koncepcije socijalizma, adekvatnog razvijenijoj društvenoj podlozi, novoj historijskoj situaciji i otvorenim problemima, ugražava se ne samo razvoj već i smisao socijalizma kao takvog. Tu opasnost iznosi na vidjelo, više ili manje, svaka socijalistička kriza, pa i naša.

Analiza naše društvene situacije, a na toj liniji su i postavke Programa SKJ, ukazuje da je socijalizam u krizi i stoga što su se društveno-ekonomski odnosi pa i društvene vrijednosti izrasle

Digitized by Google

na njihovoj osnovi, značajno formirali dekretima, administrativno, voluntaristički. Time su degradirani i gurnuti u stranu kako ekonomska efikasnost, ekonomski tržišni kriteriji, tako i samoupravna socijalistička demokracija, čovjek kao osnovna proizvodna snaga i njegova stvaralačka inicijativa. A još je u Programu naglašeno da se socijalizam ne može stvarati radi nekih apstraktnih ciljeva nego za živog čovjeka, da mu on mora biti blizak, ne samo po sadržaju i materijalnim pogodnostima. Naglašeno je također da socijalizam ne može ličnu sreću čovjeka podređivati nikakvim »višim ciljevima«, jer je najviši cilj socijalizma lična sreća čovjeka. Socijalizam i kao projekt i kao praksa, mora se, više nego do sada graditi »odozdo«, rehabilitiranjem onog svakodnevnog i ljudskog, sada zapretene energije i stvaralačke inicijative ljudi.

Čitavo naše teorijsko saznanje i praktično iskustvo pokazuje, a aktualna ideološka konfuzija zahtijeva da se iznova naglasi, koliko je socijalizam proturječno i konfliktno društvo, kao i da se građansko-kapitalistički elementi ne mogu voluntarističkim dekretom dokinuti kao što se na isti način ni novi, komunistički ne mogu konstituirati. Aktualna situacija pokazuje da se nisu gradila djelotvorna sistemska rješenja koja bi polazila od stvarnih konflikata i konfliktnih odnosa i omogućavala da se oni slobodno iskažu i razjašnjavaju kroz »legalni sistem« i njegove institucije. Koliko je taj strah dogmatskog karaktera i apsurdan pokazuje se osobito danas u odnosima postojećih etatističko-birokratskih konflikata koji dominiraju i konflikata koje posreduju etatističko-birokratski monoliti.

Suočeni smo, pojednostavljeno gledano, sa sukobom dviju koncepcija daljnjeg socijalističkog razvoja. Prva koja svoje uporišne točke ima u realnoj ekonomiji i otvorenoj privredi, tržišno-ekonomskim zakonima, razvoju samoupravne strukture, demonopolizaciji Saveza komunista i demokratizaciji društva. I druge, koja se zasniva na državnom dirigiranju privredom, birokratsko-političkom monopolu, neformalnom odlučivanju i voluntarizmu. Ishod ovog sukoba zavisi ne samo od »odnosa snaga«, već i od stvaralačke sposobnosti nosilaca progresivnih promjena da svoj koncept temelje na realnom sagledavanju zbiljskih mogućnosti, da ga operacionaliziraju i afirmiraju kroz konkretna rješenja. Bez uspješnog razriješavanja ovog sukoba, ugrožen je i sam smisao i historijska mogućnost socijalizma.

Da li je iscrpljena potencija etatističko-birokratskog koncepta i prakse? Bilo bi opasno zavaravati se potvrdnim odgovorom. U prilog toga govore barem tri argumenta. Prvo, snagu ovoj alternativi daje štošta u našoj ekonomskoj i političkoj stvarnosti. Drugo, kasni koncipiranje, usaglašavanje i ostvarivanje demokratske socijalističke alternative izlaska iz krize. I treće, postoji određena praznina u »historijskom pamćenju«: ta alternativa u nas nije iskazana nikada u svoj »svojoj raskoši«, u svojim radikalnim i drastičnim oblicima i sadržajima. Jer, moglo bi se ustvrditi da je barem dijelom proces demokratizacije i samoupra-

Digitized by Google

ljanja u nas bio okrenut ublažavanju, kamufliranju i probavljivosti njenih sadržaja i metoda, njenih voluntarističko-autoritarnih karakteristika. Tako je na jednoj strani etatističko-birokratska koncepcija i praksa prigušivana i prikrivana, ali je na drugoj strani štošta kompromitirano što je u tome sudjelovalo. Prije svega, riječ je o samoupravljanju kao suprotnoj koncepciji i alternativi.

I ne samo to. Samoupravljanju i samoupravnoj demokraciji je neophodna rekonstrukcija i obnova, kao koncepcije i kao prakse, realnije utemeljenje i životnije dimenzioniranje. Jer, samoupravljanje do sada nije imalo mogućnosti da razvije svoje emancipatorske mogućnosti. Bilo je pritiskivano i ograničavano kako ekonomskim monopolom države i etatizirane ekonomije tako i monopolom političke moći Saveza komunista. Njegov »život« uređivali su zakoni i propisi i etatistička tekuća politika, a ne logika razvoja robne proizvodnje, proizvodnih snaga, diferenciranih razvojnih društvenih potreba i društvene svijesti. Možda su mogući i drugačiji odgovori na pitanje kakvo je mjesto samoupravljanja u revalorizaciji našeg shvaćanja socijalizma. O tome je važno govoriti upravo danas kada je problem samoupravljanja sve manje u fokusu, a sve više na marginama našeg društvenog, političkog i teorijskog života. Ne vodi li to stvaranju »ideološkog zakona« za lakše napuštanje te ideje kao i za skrivanje od odgovornosti za neuspeh u razvoju širokog samoupravnog emancipatorskog pokreta i mogućnosti utemeljenja u njemu političke demokracije, političkog pluralizma.

Sva ta, kao i druga pitanja, na površinu izbacuju društvena reforma i teškoće oko njenih koncipiranja i suglasnosti o njoj. Moramo biti svjesni i realnog postojanja faktora i okolnosti koji će iziskivati i iziskuju odstupanja od reforme, njene demokratske i progresivne alternative, a u korist »retrogradne obnove« socijalizma.

Svjedoci smo i sudionici porođajnih grčeva privredne reforme. Stoga o ekonomskom aspektu društvene reforme neće biti ovdje više govora. Ali, itekako aktualno značenje ima jedno upozorenje u Programu, koliko god je ono, nažalost, u njemu marginalizirano. Dokle god je robna proizvodnja objektivno uslovljena, neuvažavanje zakona vrijednosti i drugih zakona tržišta ne jača, već upravo slabi socijalističke elemente u privredi, sputava inicijativu pojedinaca i poduzeća, koči razvoj proizvodnih snaga i rađa snage izvan proizvodnje koje vrše nasilje nad njom. Odnos između planskog usmjeravanja i slobodnog djelovanja tržišta nije apsolutan i neizmjenjiv. On je određen konkretnim materijalnim odnosima u privredi u pojedinim fazama njenog razvoja i zato tekuća praksa mora to pitanje stalno rješavati prema konkretnim potrebama društva.

Ovaj jasan načelni stav Programa prema tržišno-planskoj privredi, mada sasvim nerazrađen i u koliziji sa nekim drugim stavovima Programa, itekako je aktualan danas kad oklijevanje prema uvođenju tržišta i njegovih integralnih funkcija produb-

Digitized by Google

ljuje krizu i socijalne konflikte — kojih bi bilo i sa tržištem ali uz razvoj i perspektivu — ekonomsku neefikasnost, vodi u manjak političke demokracije i samoupravljanja, etatističko-administrativnu regulativu i voluntarizam, retrogradne procese ka državnom socijalizmu.

Naša aktualna društvena situacija zaoštrava još jedno idejno-teorijsko pitanje. Je li moguć politički sistem sa izrazitom proturječnošću između njegovog ekonomskog i političkog karaktera. Konkretnije rečeno, je li moguća ekonomska demokratizacija i liberalizacija koja otvara u državi i naciji, pored ekonomskog prosperiteta, antagonizme, razlike, polarizaciju ... a na političkom planu države i nacije, monolitnost, homogenizaciju, jedinstvo? Logična je želja zagovornika takvog monolitističkog i autoritarnog sistema da u tržišnoj ekonomiji nađu alibi i osnovu svog prosperiteta. Nisu izgledne realne mogućnosti i dugovječnost tih koncepata. Osobito kada se, u ostvarivanju tog koncepta, nastupa politički i kadrovski sa parolom o borbi sa birokracijom, birokratskom kontrarevolucijom. Dakako, ostaje otvoreno pitanje: kako je moguće vršiti debirokratizaciju društva bez njegove demokratizacije osim ako nije riječ o rušenju »starog birokratizma« i uspostavljanju novog, makar i prosvjećenijeg, ako nije riječ samo o promjeni subjekata birokratske vlasti. Suzbijanje birokracije nije samo stvar čestitosti i poštenja, realnosti njenih oponenata, već, prije svega, demokratskih odnosa i institucija koje treba da sprečavaju birokratsku degeneraciju onih koji imaju u svojim rukama veliku političku i društvenu moć. Treba li se u tom pogledu još jednom pozvati na naše cjelokupno dosadašnje iskustvo? Važno je međutim, sagledati šta sve ide objektivno u prilog takvoj koncepciji u aktualnim društvenim procesima.

Cjelokupno iskustvo naše socijalističke revolucije pokazuje da je skladnije i homogenije međunacionalne odnose moguće graditi samo u onoj mjeri u kojoj svaki narod i narodnost osjeća da je jugoslavenskoj socijalističkoj zajednici na dobitku u pogledu slobode i vlastitog prosperiteta. Svaka slabost na tom planu, svaki problem koji se ne razriješi, osobito u uvjetima naraslih ekonomskih teškoća i zastoja socijalističkog samoupravljanja, jača suprotnu tendenciju: homogeniziranje na nacionalnim ili republičko-pokrajinskim planovima, političko-teritorijalne i birokratske diobe, nastup nacionalističkih programa ili njihovo utapanje u nacionalnu homogenizaciju, što ne samo da dezintegrira zajednicu u svijest o njoj već i jača međunacionalne i međurepubličke i pokrajinske napetosti i konflikte. Danas su na površini iznova zaoštreni problemi nacije i međunacionalnih odnosa. Posebnom žestinom otvoreno je pitanje samih osnova nacionalne ravnopravnosti, hoće li one biti više etatističke ili samoupravne. Za Savez komunista, ali i za cjelokupnu socijalističku samoupravnu perspektivu, problem se zaoštrava osobito onda kada se njegovi dijelovi toliko poistovjete pretpostavljenim interesom »svoje« nacije i »svoje« države, kad postanu njihovi zarobljenici.

Digitized by Google

I na kraju, sa nekoliko teza bih se osvrnuo na problem reforme partije, odnosno »preobražaja« Saveza komunista. Iako je po tom ključnom pitanju ukupne društvene reforme otvorena kritička rasprava, određivanje osnovnih pravaca zahvata u postojeću društvenu ulogu i poziciju Saveza komunista kao i idejne sukobe o tome u Savezu komunista — koji će po svemu sudeći biti vrlo žestoki — tek su pred nama. Međutim, već sada se ocrtavaju različiti stavovi o reformi SK, mada oni nisu sasvim i koncepcijski oformljeni. *Prvo*, demokratski preobražaj Saveza komunista, restruktuiranje Saveza komunista u avangardu demokratske obnove socijalizma. Ovo shvaćanje inzistira na sukladnosti demokratizacije kako privredne tako i političke sfere društva. U okviru ovog shvaćanja izražava se široka lepeza pogleda od, na primjer, profiliranja Saveza komunista kao subjekta nepartijske političke demokratizacije i političkog pluralizma, do Saveza komunista kao subjekta višepartijskog sistema. Formuliranje i profiliranje ovog shvaćanja je još na početku, a njegovi nosioci su pretežno u sferi društvene nadgradnje, u dijelovima političke i naučno-kulturne strukture. *Drugo*, retrogradna obnova Saveza komunista, preobražaj Saveza komunista u monopolistički tip partije, sa rukovodećom pozicijom u društvu. Javno iskazano nezadovoljstvo u širokoj socijalnoj strukturi društva, oštar karakter kritike Saveza komunista, suština zahtjeva upućena Savezu komunista Jugoslavije i njegovom rukovodstvu — čini ovo shvaćanje, bez obzira koliko je osvješćeno, snažnim i ofenzivnim. U svojim ekstremnim oblicima ono traži partiju jednopartijskog sistema s takvom državotvorno-komandirajućom pozicijom koju naša partija nije imala čak niti u periodu tzv. revolucionarnog etatizma. *Treće*, šutnja o reformi Saveza komunista koja izražava »odumiranje« saveza komunista na djelu. Riječ je o procesu svođenja partije na rukovodstvo, a rukovodstvo na odnos odgovornosti i izražavanja interesa »svog« naroda i »svoje« državne zajednice. Riječ je o utapanju Saveza komunista u »homogenizirani narod«, a njegove avangarde u druge »nove« avangarde. *Četvrto*, zahtjevi za odstupanje i povlačenje Saveza komunista sa društvene i političke scene, a nastupanje drugih i njihovih programa. Nerijetko su ova shvaćanja antikomunistički intonirana, a umjesto reforme Saveza komunista zahtijeva se njegovo ukidanje.

Vrlo je raširena ocjena o raskoraku proklamirane i stvarne društvene uloge i pozicije Saveza komunista. Prema svom programskom određenju Savez komunista treba biti vodeća idejnopolitička snaga koja djeluje snagom ubjedljivosti argumenata svojih pogleda; Savez komunista treba biti sve manje faktor vlasti, a sve više faktor formiranja i razvijanja socijalističke svijesti; Savez komunista se odriče monopolske i komandne društvene uloge jer ne želi da preko državnog aparata postane vlast umjesto radničke klase i radnih ljudi; Savez komunista se prema ostalim ljudima ne pojavljuje kao vladajuća partija prema onima kojima se vlada, niti u odnosu učitelja prema učeniku,

Digitized by Google

već se taj odnos mora sve više javljati kao odnos ravnopravnih; društvena uloga komunista Jugoslavije nije uloga superiorne, od naroda odvojene političke vlasti; vodeća politička uloga SK će u perspektivi isčezavati, sa razvijanjem i jačanjem sveobuhvatnijih oblika neposredne socijalističke demokracije; itd. Što je s ostvarivanjem ovih programskih opredjeljenja? Zašto se nisu ostvarile? Društvena pozicija i uloga Saveza komunista uveliko je išla suprotnim pravcem od ovih opredjeljenja. Po svoj prilici razlozi zato nisu jednoznačni, višestruki su.

Prvo, ta opredjeljenja nisu programski konzistentno razrađena, dapače može se ustvrditi da su u Programu SKJ dati elementi različitih koncepcija Saveza komunista. Tako na primjer, riječ je o Savezu komunista kao avangardi sa naglaskom na idejno-teorijsko i moralno prednjačenje komunista; riječ je o odgojnoj ulozi Saveza komunista, Partija mobilizira i usmjerava radničku klasu i njenu akciju u pravcu njenog vlastitog oslobađanja; riječ je o Savezu komunista kao rukovodećoj društvenoj snazi i sl. Drugo, naznake takve koncepcije SK uglavnom su se kretale u okviru pokušaja teorijsko-praktične negacije staljinizma i staljinističkog tipa Partije. Treće, izostalo je ispunjavanje nekih bitnih pretpostavki za ostvarivanje ovih opredjeljenja koji se tiču prije svega toga da li koncepcija partije odgovara koncepciji samog socijalizma i socijalističkih snaga. Treba imati na umu da stvarna praksa Partije u pravilu je sukladna stvarnom stanju tih odnosa.

Osobito danas treba imati na umu da određivanje društvene uloge i pozicije Saveza komunista ne smije toliko odskočiti od realnih uvjeta i mogućnosti društvene prakse, voluntaristički i nezavisno od konkretnih historijskih okolnosti i situacije. Također, loše je ako društvenu ulogu i položaj Saveza komunista određuju nužda i stihijski pritisci socijalnih procesa nezavisno od kritičke svjesti i opredjeljenja u samom Savezu komunista.

Društvena kriza i tendencija utapanja Saveza komunista u njoj, sasvim jasno dokazuju da se programatska i idejno-teorijska insuficijencija Saveza komunista ne može više danas kompenzirati njegovom političkom moći. Snažno se, stoga, aktualizira pitanje novog idejno-teorijskog digniteta Saveza komunista i njegove stvaralačke društvene uloge. Doveden je u pitanje i znatan dio sadržaja, načina rada, principa organiziranja, kompentencija SK.

Brojne rasprave kao i socijalni procesi, snažno aktualiziraju probleme odnosa partije i države. Stavovi o tome su različiti, nerijetko dijametralni. Na jednoj strani se razlaz partije i države kategorički zahtjeva, čak tretira kao osnovna pretpostavka svake demokratizacije Saveza komunista i društva, društvene reforme, na drugoj strani sve izrazitija su shvatanja o nemogućnosti ili nepotrebnosti tog razlaza. Ona su, međutim, različito idejno-teorijski zasnovana. Kako na dogmatskoj obrani jednopartijskog sistema i partije kao partije vlasti bez koje nema socijalizma,

Digitized by Google

tako i liberalističkoj obrani višepartijskog sistema kao najpotpunijeg i najrazvijenijeg oblika političke demokracije i političkog pluralizma. Ovo drugo shvaćanje, u ime demokracije, partiji na vlasti traži u drugoj partiji demokratsku kontrolu, konkurenciju, alternativu. Načelan stav Saveza komunista o potrebi razdvajanja partije i države, partije od vlasti; time je ozbiljno izloženo propitivanje. Otvaraju se mnoga pitanja i to ozbiljno argumentirana: kakvi su mogući historijski oblici demokracije, zašto se pitanje političke demokracije i političkog pluralizma restriktivno svodi na višepartijski pluralizam? Zar je jednoznačan i problematičan karakter partije i karakter vlasti? Stvari su donekle jasne, ako je riječ o klasičnoj partiji i klasičnoj vlasti.

Savez komunista se načelno distancirao od države i vlasti, ali njeni članovi su gotovo na svim nivoima države i vlasti. Stoga nije slučajno da vlast i državotvornost u biću Saveza komunista imaju stanovitu prevagu nad funkcijom idejno-političkog usmjeravanja. Tu je ishodište obrane jednopartijskog modela, kao i jedan od argumenata nužnosti višepartijskog sistema. Savez komunista se mora osamostaliti od države, ali i država od Saveza komunista, sa svim svojim klasičnim državnim i izvršno-upravnim funkcijama. To je jedna od pretpostavki stvarne transformacije partije u Savez komunista, a države u kompetentnu, pravnu državu sa razvijenim oblicima demokratske kontrole. Dakako, to opredjeljenje zahtijeva svoju razradu ali i povredu prakse kao konačnog sudije.

Problem demokratizacije Saveza komunista za Savez komunista i njegovo programsko djelovanje izuzetno je značajan. Uostalom o tome govore i dva stava Programa SK:

Cjelokupna historija razvoja radničkog pokreta kretala se kroz sukobe gledišta i mišljenja. Razlike u pogledima na teorijska i praktična pitanja izraz su dijalektičkih proturječnosti prakse i mišljenja. Oni izražavaju svu složenost prelaznog doba, žilavost starih shvaćanja, trzaje jednog društvenog sistema koji silazi sa historijske pozornice i uslova u kojima tegobno nastaje i raste novo socijalističko društvo. Samo u nekoj metafizičkoj zamisli svijeta vladaju spokojstvo, jednomišljenost i harmonija. To je jedan stav. A drugi je upozorenje da vjera da su dekreti sve, deformira komuniste, slabi u njima osjećanje odgovornosti prema masama, vodi njihovom zastoju i nazadovanju, jer se oni u takvim uslovima odvikavaju od borbe za svoja ubjeđenja, a time i od svakodnevnog provjeravanja pravilnosti tih ubjeđenja kroz praksu i borbu mišljenja. Ta upozorenja osobito dobijaju na težini što u našem društveno-političkom i teorijskom životu problemi razlika u idejnim pogledima i interesima imaju svoj značaj. Činjenica je da su mnoge od tih razlika — ekonomske, kulturne, civilizacijske, nacionalne, konfesionalne, političke i idejne — historijski uvjetovane, a mnoge je artikuliralo nastupanje etatizma i birokratskog voluntarizma. Stoga ne treba gubiti glavu pred njima. Prema njima se treba odnositi tolerantno, a prema mogućnostima njihovog

Digitized by Google

prevladavanja strpljivo. Mnoge su programske ideje i vizije bile izložene u svom ostvarivanju teškim preprekama pa i kompromitacijama zato što nismo dovoljno respektirali različite, specifične realne uvjete i različite situacije unutar Jugoslavije. Ne mogu, a da još jednom ne istaknem da je tome pripomogao i određeni ideološki pogled: naše jedinstvo i zajedništvo koje nije bilo osobito tolerantno prema onom što je posebno i različito i što je svoje ishodište i političku kulturu imalo više u autoritarnom i patrijarhalnom nasleđu nego na demokratskim tekovinama. Štošta danas pokazuje da ako u građenju jugoslovenskog zajedništva i u njegovim sistemskim institucijama nema dovoljno prostora za ono posebno i različito, onda se ono i legitimno mora izražavati protiv njega.

U kompleksu problema vezanih za demokratizaciju Saveza komunista i demokratizaciju društva, posebno je interesantno pitanje pluralizma unutar i van Saveza komunista, kao i njihovog međusobnog odnosa. Savez komunista postoji u socijalističkom pluralističkom ambijentu. Demokratizacija njegovih unutrašnjih odnosa zahtijeva novi kvalitet u unutarpartijskom životu, u mogućnosti artikuliranja i sučeljavanja različitih pogleda, u borbi mišljenja, u mogućnosti dinamičkog okupljanja članova iz različitih organizacija oko razmatranja jednog pitanja ili problema, itd. To podrazumijeva i kritičko preispitivanje postojećih koncepata i prakse principa demokratskog centralizma, organizacionog ustrojstva, odnosa većine i manjine, itd. U tom pogledu možemo govoriti o »unutrašnjem pluralizmu«. Saveza komunista. Na određen način on postoji i danas, ali u obliku sučeljavanja različitih političkih i interesnih monolita. Demokratizacija Saveza komunista bez »vanpartijskog pluralizma« bio bi surogat demokratizacije a u Savezu komunista bi zaoštravao sukobe njegovih monolitnih djelova. Stvarno postojeći idejni politički pluralizam u društvu, zbog nemogućnosti da se u njemu i izrazi, bio bi guran u Savez komunista, na račun neophodnog minimuma njegova idejno-političkog identiteta. Ostali građani bili bi pasivni promatrači ili rušilačka snaga pritiska na Savez komunista. »Vanpartijski pluralizam« svoje utemeljenje ima u pluralizmu samoupravnih interesa, ali, što je daleko značajnije i u radikalnoj transformaciji Socijalističkog saveza. Demokratizacija društva bez unutrašnje demokratizacije u Savezu komunista, gurala bi Savez komunista na margine društvene scene ali bi ga vezivala za državu kao faktor vlasti i otpor procesu demokratizacije društva. Time bi jačale nedemokratske alternative izlaska iz društvene krize. Govoreći o metodama demokratske borbe mišljenja u Savezu komunista, čije nepoštivanje potkopava jedinstvo SKJ i začinje frakcionaštvo, Kardelj je 1976. godine zahtijevao da se jasno razgraniči dozvoljeno od nedozvoljenog. Istakao je, s pravom, da je to stvar osjećanja svakog komuniste, a da je mjera koju se ne smije preći: dovođenje u pitanje vodeće uloge Saveza komunista njegovim razbijanjem »u mnoštvo centara, grupa i frakcija koje se međusobno sukobljavaju«. Najbolji »lijek« je, kako je isticao Kardelj

Digitized by Google

ponavljajući Titova opredjeljenja, da »moramo postati mnogo smjeliji u otvaranju nekih novih perspektiva u razvitku našeg socijalističkog društva«. Ukoliko toga nema onda se »po celoj Jugoslaviji... prilično jako razvija, rekao bih »liderstvo« ili »bosovstvo« — na svim stranama: od fabrike pa do gore«. Pri tom u vidu treba imati da kriza uvijek rađa nove opasnosti i mogućnosti stranputica. Podstiče jačanje i polarizaciju izrazito autoritarnih na jednoj i demokratskih tendencija u društvu na drugoj strani. Savez komunista ni sam nije pošteđen tog sukoba. Jačanje demokratskih tendencija je izuzetno važno. One su realna šansa stvaralačke obnove smisla i perspektive socijalizma. Inače, izlažemo se ostvarenju onoga što bi Krleža nazvao »legaliziranim ubojstvom svake ljudske pameti«.

Reforma Saveza komunista, odnosno preobražaj njegove društvene uloge, da kratko rezimiram, zahtijeva kako kritičko preispitivanje i redefiniranje pogleda i pristupa Saveza komunista socijalizmu, tako i njegovih unutrašnjih odnosa i »unutarpartijskog života«, te njegova odnosa prema postojećim i novim socijalističkim snagama i subjektima.

Digitized by Google

Mira Ljubić-Lorger

Subjekti revolucionarnih promjena

Što je aktuelnije pitanje razvoja i promjena u socijalizmu, naročito u periodima određenih njegovih kriza to je aktuelnije i pitanje uloge i karaktera revolucionarnog subjekta. A kontroverze do kojih dolazi u vezi sa tim — za kakav socijalizam i kako se boriti, pokazuju se najviše i prije svega na tom pitanju — ko jeste, ko može i ko treba da bude revolucionarni subjekt.

Poticaj dijelatnom prihvaćanju teorijskog stava o dijalektičkom jedinstvu subjektivnih i objektivnih elemenata revolucije unutar marksističke teorije revolucije dat je tek napuštanjem drugointernacionalske jednostranosti rasprave o samo materijalnim pretpostavkama revolucije upornim nastojanjem na potrebi razmatranja i subjekata revolucionarnih promjena. To je značilo upitati se, među ostalim, i da li je radnička klasa uopće subjekt revolucionarnih promjena.

Istina, i ova je rasprava *mogla* započeti među teoretičarima II Internacionale. Sjetimo se Berštajnovih stavova. Eduard Bernstein je, naime, smatrao da je ekonomski slom kapitalizma posve nevjerovatan. Ali zbog toga ne treba očajavati. Baš naprotiv, tvrdio je Bernstein, više je nego dobro što je tomu tako. Jer, čak i kad bi kapitalisti upravo dobrovoljno napustili tvornice, radnici ih ne bi mogli sami preuzeti i dalje uspješno održavati u pogonu. Uzrok tomu je posvemašnja nezrelost proletarijata

Digitized by Google

za ostvarenje tako ozbiljnog zadatka kao što je transformacija društva iz kapitalističkog društveno-ekonomskog sustava u socijalizam, gdje više nije riječ samo o tomu da se destruiraju već nadvladani i zastarjeli društveni odnosi, nego da se stvaraju novi.

Na njegovo radikalno drugačije razumijevanje uloge proletarijata od Marxova, upozorava i Thomas Meyer kad razmatra primjedbe koje je Bernstein uputio Marxu:

»Druga se Marxova kategorijalna greška, prema Bernsteinu, sastoji u tome što on kod modela transformacije, koji je u prvom planu, kao obrata u novu društvenu formaciju putem revolucije, ne vodi dovoljno računa o vlastitim društveno-političkim spoznajama. Jer i njegova spoznaja unutrašnje zakonitosti ekonomskog razvoja i njegova tvrdnja da proletarijat u kapitalizmu biva učinjen moralno i intelektualno degradiranim bićem jednoznačno govore protiv mogućnosti promjene socioekonomskih struktura putem revolucije. Dapače, postepeno preoblikovanje socioekonomskih struktura i postepeni rast nadležnosti proletarijata moraju, ako se Marxove vlastite analize uzmu ozbiljno, biti oblik transformacije u socijalizam. To vrijedi utoliko više ukoliko proletarijat sam treba da bude nosilac vlastite transformacije.«[1]

Kako stav da emancipacija radničke klase mora biti njezino vlastito djelo, po Bernsteinovu mišljenju ima šire značenje od pukog osvajanja državne vlasti od strane radnika, to je razumljiva i slijedeća zanimljiva interpretacija Bernsteinova reformizma:

»Kompleksno se društvo može transformirati prema mjerilima novih načela samo ako se *socijalistička društvena struktura uvodi postupno* u vezi s mogućnostima. Samo je u tom slučaju zajamčeno da *iskustvo i mjerodavnost radnika* rastu u onoj mjeri u kojoj oni uče praktički iskoristiti prilike postupno proširenih prava djelomičnog sudjelovanja.«[2]

Budući da, dakle, radnička klasa u kapitalizmu među ostalim jest i intelektualno, kulturno, civilizacijski... inferiorna — a to je polazna Marxova teza, drže Bernstein i Meyer — ne začuđuje njezina nespremnost, dapače, nesposobnost za radikalnu promjenu društva. Malo se može očekivati od samostalnog, a pogotovu nasilnog djelovanja tih inferiornih bića te Bernstein nastavlja:

»Ako, dakle, moramo napustiti misao o katastrofi, tada ono što se naziva *socijalističkim aktualnim radom* dobiva, naravno, *povišenu vrijednost*. Tada se pri tome ne radi o palijativnim sredstvima koja vrijede samo ako su prikladna da radnike odr-

[1] Thomas Meyer: »Bernsteinov konstruktivni socijalizam« u časopisu »Politička misao« 4/1979, str. 613.

[2] Thomas Meyer: idem, str. 616.

Digitized by Google

že sposobnima za borbu do velike katastrofe, tada taj rad postaje važnim *fundamentalnim pripremnim radom.* To je glavni momenat po kojemu se ravizionizam razlikuje od drugoga, staroga shvaćanja socijaldemokracije: po povišenom poštovanju onoga što pripada u socijalistički aktualni rad.«[3]

Ovim je Bernsteinovim tezama upozoreno na jednu od ozbiljnih nedoumica u vezi s ulogom radničke klase. O tomu u razdoblju II Internacionale nije vođena rasprava. S druge strane, dakako da stoji činjenica na koju ukazuje Ivan Prpić, da, naime, stanovite Bernsteinove postavke ponovo postaju idejnim dobrom dijela komunističkog krila radničkog pokreta — ovdje se pod tim »krilom« nabrajaju Komunističke partije Francuske, Italije i Španjolske — a ni Thomas Meyer nije propustio navesti tvrdnju Jeana Elleinsteina o tomu da je Bernstein ipak imao pravo, no *ovaj* »unutrašnji raspor Marxove misli« sa svim njegovim, a pogotovu današnjim, posljedicama još ni danas nije dostatno obuhvatno promišljen te i o primjerenosti Bernsteinovih rješenja valja tek razmisliti. Marksisti su, vidjelo se i u Bernsteinovu primjeru, dugo oklijevali makar i suočiti se s problemom naravi revolucionarnosti radničke klase — otuda šutnja o Bernsteinovim izvođenjima — čak i kada su naglašavali bitnu ulogu revolucionarnog subjekta. Revolucionarnost radničke klase naprosto se pretpostavljala. Stoga nije čudo što se vremenom dospjelo u situaciju koju dobro oslikavaju riječi Staneley Aronovitza:

»Poslije Marxa 'marksizam' nema koherentnu nauku o klasama.«[4]

A otvoreno je pitanje da li ju je imao i kod Marxa.

*
* *

Temeljito izlaganje onoga što možemo naći kod Marxa nalazimo u tekstu Miloša Nikolića »Marx o radničkoj klasi«. Već na samom početku, međutim, nalazimo tvrdnju koja marksističku teoriju klase opisuje još složenijim: problem, čini se, nije započeo »poslije Marxa«.

Kaže se, naime, da Marx nije ostavio razvijeniju teoriju klase i klasne borbe, da stavove iz ove problematike nije utemeljio na kritici političke ekonomije, da je potrebno izvršiti rekonstrukciju cjeline Marxove misli i otuda izvesti teoriju klasa i klasne borbe. A još prije se kaže i to da teorijske kategorije moraju odgovarati biti povijesne zbilje, no, ako se time predmnijeva da su Marxove kategorije nadvladane, tada valja voditi računa da se prosudba o istinitosti tog navoda treba donijeti uvažavanjem bitnih zahtjeva da moguća zamjena Marxovih katego-

[3] Eduard Bernstein: idem, str. 637—638.

[4] Stanley Aronovitz: »Da li Sjedinjene Države imaju novu radničku klasu?« u časopisu »Marksizam u svetu« 11/1974, str. 133.

Digitized by Google

rija mora biti rezultatom marksističkih istraživanja te da takva istraživanja moraju imati onaj isti gnoseološki karakter i vrijednosni sadržaj kakav imaju Marxove kategorije, naime, da nam, u granicama svoje moći, omogućuju revolucionarnu izmjenu svijeta.

Izlaganje počinje od Marxove teze da ne postoje društvene klase koje bi, formirane, stupale u klasnu borbu već one nastaju u procesu klasne borbe: nema klasa bez klasne borbe. Ekonomsko utemeljenje uglavnom je dobro eksplicirao Lenjin napisavši da su klase velike grupe ljudi koje se razlikuju s obzirom na mjesto u sustavu društvene proizvodnje, odnosu prema sredstvima za proizvodnju, ulozi u društvenoj organizaciji rada, načinu dobijanja i veličini dijela društvenog bogatstva kojim raspolažu.

Kako radnička klasa nije tek puki zbir individualnih radnika, to:

»S tim u vezi je veoma značajno uočiti da Marx u politekonomskim spisima uglavnom ne govori o radničkoj klasi, odnosno kapitalističkoj klasi, nego o radniku (radnicima) i kapitalisti (kapitalistima); o radničkoj i kapitalističkoj klasi govori na onim mestima gde se materija izlaže na konkretno-istorijskom (a ne apstraktno-teorijskom) nivou. (...) Na nivou kritike političke ekonomije radnik se javlja, kako to Marx definiše, kao 'personificiran najamni rad', kao što se kapitalista javlja kao 'personificiran kapital'. (...) Ovo je veoma značajno uočiti i istaći naspram onih koji bi da istorijsku ulogu proletarijata izvedu iz radnika kao radnika, a ne iz radničke klase; radnik kao radnik je samo personificiran najamni rad, a time deo produkcije i reprodukcije kapitala, a ne njegove destrukcije. (...) Tek klasna borba koja iz radnika produkuje, odnosno reprodukuje radničku klasu, omogućava da radnička klasa postane nosilac istorijske uloge proletarijata. To je, na primer, previdео Andre Gorz u svojoj knjizi 'Zbogom proletarijatu' i zato u svojoj kritici Marxa promašuje; ali to nisu shvatili ni mnogi drugi, pa ni Antonio Gramsci u misaonoj fazi 1919—1922.«[5]

Ekonomski, proletarijat je isključivo najamni radnik koji proizvodi višak vrijednosti. Za razliku od Engelsa i Kautskog, Marx jasno naglašava proizvodnju viška vrijednosti bez koje nema ni eksploatacije. Stoga Miloš Nikolić upozorava na pojam kapitalističke dominacije odnosno potčinjenosti primjeren najamnim radnicima koji ne proizvode višak vrijednosti. Sam proizvodni rad, pak, neovisan je o sadržaju rada te je društveno-ekonomski, a ne tehničko-materijalno određen. Dalje, a shvaćanjima Poulantzasa, Malleta, Garaudya, Richte i drugih nasuprot, Nikolić naglašava razliku između Marxova pojma radničke klase i pojma ukupnog radnika. Pojam radničke klase pripada teoriji klasne borbe i proleterske revolucije dok je pojam ukupnog radnika unutar domašaja kritike političke ekonomije i odnosi se na društveni

[5] Miloš Nikolić: idem, str. 20.

Digitized by Google

sklop radne sposobnosti ako je ona proizvodna i u najamnom odnosu. S obzirom na osobitosti prijelaznog perioda odnosno socijalizma djelatan je i pojam »radnika kao vlastitog kapitaliste«, a zbog više razloga zanimljiv je i sam razvoj pojma »proletarijat«. Za shvaćanje proletarijata u radovima pisanim prije »Bijede filozofije« iz 1847. godine karakterističan je značajan utjecaj Lorenz von Steina i Hessa po kojima je proletarijat, subjekt klasne i opšteljudske emancipacije zato što je totalno otuđen, što je sveden na ne-čoveka.[6]

Zbog toga se Miloš Nikolić slaže s Augustom Cornuom kad ovaj kaže da u takvom Marxovom shvaćanju proletarijat nalazi motiv za ponovno sticanje otuđene biti u samom svom padu na krajnji stupanj otuđenja, kao i sa sličnim mišljenjima Ernesta Mandela, Emila Bottigellia, Mauricea Godeliera, Lellia Bassa i drugih. I baš po tomu:

»Marxov pojam proletarijata iz tekstova pisanih 1844. i 1845. godine postao je ishodište za konstruiranje jednog transcendentalnog pojma proleterijata u istoriji marksizma.«

Međutim:

»Od 'Bede filozofije' (1947) i 'Manifesta komunističke partije' pa sve do poslednjih spisa pojam proletarijata za Marxa i Engelsa je uglavnom sinonim za pojam radničke klase, koja se definiše s obzirom na svoje društveno biće: ekonomsko utemeljenje i klasnu borbu (koja produkuje političku i ideološku dimenziju radničke klase).«[7]

Kako tek kroz klasnu borbu nastaje radnička klasa koja više neće biti puka personifikacija najamnog proizvodnog rada, to je razumljivo zašto kod Marxa nalazimo i grupu pojmova koja se tiču oblika razvoja radničke klase kroz različita povijesna razdoblja klasne borbe: »radništvo kao 'klasa za kapital', radnička klasa kao 'klasa za sebe', i radnička klasa kao 'revolucionarna klasa' i radnička klasa kao 'vladajuća klasa'.«[8]

U tekstu Miloša Nikolića, vidimo, doista je temeljito izloženo Marxovo shvaćanje radničke klase. Teško da bismo išta imali prigovoriti njegovoj rekonstrukciji, tim prije ako rekonstrukciju shvatimo više kao preustrojstvo ili čak samo kao ukazivanje na bitno, a manje kao uspostavu nečega što ranije nije postojalo odnosno ponovnu izgradnju na novim načelima.

Međutim, ostaju nam ipak brojne dvojbe.

Ako prihvatimo da je na razini političke ekonomije radnik samo personificiran najamni proizvodni rad i time dio produkcije i reprodukcije kapitala, a da elemente destrukcije unosi tek klasna borba, kako ćemo objasniti postojanje te klasne borbe? Da li kao puku sociološku činjenicu?

---

[6] Miloš Nikolić: id, str. 26.

[7] Miloš Nikolić: id, str. 26.

[8] Miloš Nikolić: id, str. 27.

Digitized by Google

Ako se složimo da se kroz klasnu borbu radništvo od »klase za kapital« pretvara u »revolucionarnu klasu« te da je revolucija potrebna, ili, kako kaže Marx, čak nužna, jer se vladajuću klasu ne može svrgnuti na drugi način i jer samo tako radnička klasa postaje sposobna izgraditi temelje novog društva, ako, dakle, postojanje radničke klase ovisi o političkim borbama, po čemu je radnička klasa uopće zainteresirana za »svrgavanje vladajuće klase«?

Ako radnička klasa ne može promijeniti vlastiti položaj, a da ne promijeni čitavo društveno ustrojstvo pa je zbog toga revolucionarna, zbog čega bi ona trajno bila zainteresirana za radikalnu promjenu vlastita položaja? A što ako joj se životni položaj promijeni i bez revolucije? I na što mislimo kad kažemo — »položaj radničke klase«?

Ako je pojam proletarijata u Marxovim radovima do »Bijede filozofije« ishodište transcendentalnog poimanja proletarijata u marksizmu, dok u kasnijim radovima to više nije — po čemu nije?

A da su izvođenja Miloša Nikolića, dakako, uistinu besprijekorna i da nisu ona razlogom nadoumica, možemo se uvjeriti i čitanjem Marxovih teza o radničkoj klasi i od strane drugih autora.

Tako, na primjer, u knjizi »Klase i klasna struktura suvremenog društva« Veljko Cvjetičanin u poglavlju »Marksističko shvaćanje klasa i klasne strukture društva« naglašava bitnu svrhu Marxova bavljenja teorijom klasa i klasne borbe. Ona nije u promatranju klasne strukture u stanju mirovanja i ravnoteže već u objašnjenju sveukupnih društvenih promjena, a posebno, kako kaže Cvjetičanin, oslobođenja proletarijata.

»Socijalno-političke ustanove i organizacije također su konstitutivni elementi klase i obratno. Organizaciono-politički aspekt je za Marxa uvjet prerastanja klase po sebi u klasu za sebe, a njegovi konkretni oblici su političke partije. (...) Politička sfera u njegovoj teoriji ima relativnu samostalnost i u njoj se formiraju kriteriji klasne diferencijacije. (...) Klasna svijest nužan je integralni aspekt klase. Klasna svijest je zapravo, prema Marxu, jedan od bitnih konstitutivnih elemenata u transformiranju klase po sebi u klase za sebe. (...) Klasna borba je također sastavni dio odredbe klase... način njihova postojanja. (...) Klasna borba ili klasni sukob izraz su suprotnosti u načinu proizvodnje između proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa. (...) Marx je u tendencijskom padu prosječne profitne stope otkrio objektivnu unutarnju granicu opstojnosti buržoazije kao vladajuće klase, a u organiziranoj borbi proletarijata subjektivnu snagu njenog prevladavanja.«[9]

Kako vidimo, ponovljena su, sistematizirana, opća mjesta Marxovog shvaćanja klasa i klasne borbe. Od mogućih prigovora

[9] Veljko Cvjetičanin: idem, str. 15, 17, »Klase i klasna struktura suvremenog društva«, »Školska knjiga«, Zagreb 1974, str. 21.

Digitized by Google

Marxovim gledištima izabrana su ona Thomasa Bottomorea i Georgesa Gurvitcha.

Bottomoreovi se prigovori odnose na promjene u biću radničke klase i promjene u društvenom položaju i strukturi buržoazije te se pridružuju sličnim primjedbama Georgesa Gurvitcha:

»Promjene u biću radničke klase, piše Bottomore, još u većoj mjeri osporavaju Marxovu teoriju klasa. Marx je očekivao od radničke klase da bude brojčano jača, homogenija, klasno svjesnija, te da napokon bude subjekt revolucionarnih društvenih promjena. Međutim, radnička klasa je u sve većoj mjeri stručno i profesionalno izdiferencirana, s porastom srednjih slojeva smenjuje se broj radništva, socijalna mobilnost potkopala je klasnu proletersku solidarnost i, napokon, poboljšanje životnih uvjeta uopće neutraliziralo je njezinu revolucionarnost.«[10]

Ovdje se revolucionarnost radničke klase čini ovisnom o poboljšanju odnosno pogoršanju životnih uvjeta. No, to nije nova primjedba Marxovoj teoriji klasa, kaže Cvjetičanin, jer je uvijek bilo ciničnih primjedaba da je Marx idejom proletarijata supstituirao biblijski izabrani narod, Hegelov svjetski duh ili državu kao oblik ostvarenja slobode u povijesti, a česti su prigovori da pojam proletarijata u Marxovom djelu ima izrazito filozofsko-metafizički karakter i da tako nešto u empiriji uopće ne postoji.

Tako, u vezi s revolucionarnošću proletarijata imamo, prema tomu, dvije napomene: da ona ovisi o životnim uvjetima te da revolucionarnost proletarijata sama po sebi, kao nešto izuzetno i svojstveno samo i upravo proletarijatu (ako zanemarimo ipak drugorazredno pitanje klasnog savezništva), niti ne postoji.

Veljko Cvetičanin odgovara:

»Marx kao da je anticipirao ovakve prigovore i vodi kritički dijalog s onima koji će ga optuživati da proletere proglašava bogovima. Baš obratno, kaže Marx, proletarijat je revolucionaran zato što je lišenost svega ljudskog, čak privida ljudskog, praktički završena u razvijenom proletarijatu, zato što je čovjek u njemu samoga sebe izgubio. Proletarijat je klasa koja je vezana radikalnim lancima, stalež koji je ukidanje svih staleža. Proletarijat je zato prisiljen da se pobuni i oslobodi samoga sebe.«[11]

Prema tomu, proletarijat je revolucionaran sada zbog lišenosti svega ljudskog, čak i njegova privida. Čini se, imamo opet raspravljati o Bernsteinovim primjedbama!

Dakako, mogli bismo pokušati riješiti sumnje tako što bismo još jednom čitali Marxa, činili to u društvu s još ponekim autorom, trudili se oko rekonstrukcije Marxovih teza... Rječju, mogli bismo pozvati Marxa za svjedoka. Jer, doista, mnoga naizgled (danas!) otvorena pitanja *jesu* sadržana u Marxovim radovima pa je, dapače, na njih i *odgovoreno*. Stoljeće i po nakon

[10] Veljko Cvjetičanin: id, str. 28.

[11] Veljko Cvjetičanin: id, str. 29.

Digitized by Google

prvih Marxovih radova pitati se kakav je odnos takozvanih subjektivnih prema objektivnim elementima revolucije, tko je revolucionarni subjekt, da li je to radnička klasa, ako jest — zašto, da li stoga što je u teškim životnim prilikama, da li zbog najveće mjere otuđenosti od svega ljudskog, nečeg trećeg ili zbog svega zajedno, da li s poboljšanjem materijalnih uvjeta života prestaje biti revolucionarnom, da li je takva klasa sposobna za radikalnu transformaciju društva, da li kao klasa još uopće i postoji, što je to — radnička klasa, da li je revolucija baš prijeko potrebna, zašto jest, a zašto opet možda ne — mogu se držati sasma neumjesnima.

»Je li radnička klasa revolucionarna?«, pita Henri Lefebvre i nastavlja: »Ova je formulacija namjerno izazovna; neki će reći da u samom pitanju prebiva sav revizionizam.«[12]

Možda i jest, ali je ipak baš to pitanje konstitutivni element same radničke klase u smislu u kojem nema klase bez klasne borbe. Stoga valja uvijek nanovo pitati »da li je radnička klasa revolucionarna?« To je jedan od načina da ona to bude!

Najjasnije izraženu sumnju u održivost Marxove teorije o radničkoj klasi nalazimo kod Leszeka Kolakowskog u prvom tomu »Glavnih tokova marksizma«.

Upozorava se, prvo, na mlado-hegelovski temelj razumijevanja povijesti kod Marxa po kojem ova dobija smisao tek predviđanjem buduće sudbine čovječanstva te se ne objašnjava samim njezinim istraživanjem. A toj budućoj sudbini, po Marxovom mišljenju u interpretaciji Kolakowskog, da neizbježno vodi sadašnje društvo. Upravo je to bit marksizma po kojoj se on razlikuje od drugih teorija: »Zato je nemoguće akceptirati marksizam bez prihvatanja njegovog komunističkog proročanstva: tako potkresan marksizam više nije marksizam.«[13]

Sa zasnovanošću proročanstva, pak, stoji ovako:

»Rosa Luxemburg je bila prva među marksistima koja je ukazala da Marx zapravo ni na koji način ne određuje ekonomske uslove koji propast kapitalizma čine neizbježnim. Zaista, takvih jasno određenih uslova u Marxa nema. Iz analize kriza i njihovih razornih posljedica nipošto ne proizlazi da takav sistem stihijskog prilagođavanja proizvodnje potrošnji ne može neograničeno trajati (čak i ako bismo i prihvatili Marxovu pretpostavku da kapitalizam nikad neće biti u stanju da otkloni krize hiperprodukcije). Teoriju Rose Luxemburg, po kojoj kapitalizam ne može postojati bez ne-kapitalističkih tržišta — koja na neki način sam ruši — odbacili su gotovo svi marksisti. Ni bijeda, ni anarhija proizvodnje, ni opadanje profitne stope, ne

[12] Henri Lefebvre: »Je li radnička klasa revolucionarna?« u časopisu »Naše teme« 4/1972, str. 527.

[13] Leszek Kolakowski: »Glavni tokovi marksizma« tom I, BIGZ, Beograd 1980, str. 442.

Digitized by Google

daju osnovu za pretpostavku da kapitalizam nužno ‚mora' propasti, utoliko manje — da njegova propast mora roditi socijalističko društvo u smislu koji je Marx odredio.«[14]

Problem usložava Marxovo objašnjenje nužnosti nastajanja socijalističkog društva kao posljedice jedino razumijevanja smisla vlastitog djelovanja od strane ljudi koji ostvaruju socijalizam i baš je i ta i takva svijest proletarijata nužan slijed razvoja kapitalističkog društva.

Tvrdnja da je subjekt povijesne promjene sam predmet te da je znanje o društvu sam revolucionarni pokret tog istog društva temelji se na Marxovom shvaćanju dijalektike. Za Marxa »pitanje odnosa svijesti prema istorijskom procesu pripada samom sadržaju dijalektike« jer je »dijalektika kao način shvaćanja svijeta... sekundarna u odnosu na stvarnu dijalektiku toga svijeta« i to u tom smislu što »sama teorija dijalektičkog kretanja društvene stvarnosti ima samosvjest svoje zavisnosti od istorijskog procesa koji ju je ostvario.«[15] Smisao takvog jedinstva subjekta i objekta jest u postojanju čovjeka samosvjesnim subjektom povijesti, odnosno: »Kretanjem istorije u potpunosti će upravljati svjesna ljudska volja, koja će znati da ona jeste to što jeste, a to znači svijest životnog procesa. *Istorijski proces i proces slobodnog razvoja svijesti postaće jedno isto.*«[16]

Tako shvaćena funkcija svijesti čini, međutim, teoriju o radničkoj klasi još manje osnovanom, proročanstvom bez obrazloženja, a ne naučnim predviđanjem.

Marx je, dakle, imao problema s teorijskom formulacijom radničke klase kao subjekta revolucionarnih promjena. Nije bolje stajao ni s empirijskim istraživanjima.

Pokušao je, kaže Kolakowski, zasnovati svoje uvjerenje da se kod proletarijata *mora* razviti revolucionarna svijest na pretpostavkama odnosno vjeri da će se klasna diferencijacija produbljivati, baš kao i društvena degradacija proletarijata. No, ove pretpostavke ne samo da nisu istinite, već ništa i ne dokazuju. Iz jačanja klasnih suprotnosti, sve i kad bi to odgovaralo empirijskom stanju, nipošto ne proizlazi da je neizbježna socijalistička revolucija. Isto tako:

»Ta neminovnost također ne proizlazi ni otuda što je radnička klasa otjelovljenje maksimalne dehumanizacije i što je istovremeno proizvodno aktivna klasa — jer ona se u ta dva pogleda ne razlikuje od antičkih robova. Ako je pak istina da se društvena degradacija radničke klase mora fatalno produbljivati, pogledi na svjetsku proletersku revoluciju — kako su više puta skretali pažnju Marxovi kritičari — ne bi time postali blistaviji: nije jasno na koji način bi klasa, za koju se

[14] Leszek Kolakowski: idem, str. 442—443.

[15] Leszek Kolakowski: id, str. 381.

[16] Leszek Kolakowski: id, str. 381.

Digitized by Google

predviđa da će biti držana u neznanju, neukosti, poniženju i fizičkoj iscrpljenosti, osuđena na uništavajuće teškoće i analfabetizam, trebalo da izvuče i smogne svoje snage za univerzalni prevrat, koji će ponovo uspostaviti izgubljenu čovječnost. (...)

Marx u suštini nije smatrao da proleterska revolucija treba da bude rezultat bijede. Isto tako, nikad nije prihvatio da pobošljanje položaja radnika treba da utiče na njihovu ‚prirodnu' revolucionarnu tendenciju. Niko to, također, nije prihvatio ni od kasnijih ortodoksa, iako je puno njih pogrdno pisalo o radničkoj aristokratiji, ili o onim slojevima koji se zbog životne sigurnosti i viših prihoda predaju ideološkim uticajima buržoazije — što ipak, na osnovu teorije, ne treba da nastane.«[17]

Kako se nada u pobjedu proletarijata ne može zasnivati ni na pravdi, a čak i kad bi navedene Marxove pretpostavke bile točne — što nisu — opet ništa ne bi dokazivale, to:

»Misao da će petsto hiljada godina ljudske vrste i pet hiljada godina pisane istorije uskoro završiti *happyendom* je izraz nade. Oni koji gaje tu nadu nisu u boljoj intelektualnoj situaciji nego oni koji je ne dijele. Marxova vjera u kraj ‚predistorije' je poziv, a ne naučna teorija, to je riječ proroka, a ne naučnika.«[18]

Ako bi se pokazala točnom Marxova teza da kapitalizam ne može neograničeno ekonomski uspješno funkcionirati, ni tada ne mora slijediti uspostavljanje socijalističkog društva. Naprotiv, može slijediti propast civilizacije, baš kao i neka drugačija kapitalistička forma.

Nije osnovana ni vjera da će kapitalizam propasti zbog gubljenja sposobnosti za razvijanje tehnike budući da razvijanje tehnike nije nikakva nužnost, a i kada bi bilo — radnička klasa nije nosilac ni takvog napretka. Da nije riječ niti o većoj produktivnosti rada u socijalizmu pokazuju, kaže Kolakowski, iskustva postojećeg socijalizma.

Ipak, i takva marksistička teorija imala je jakog utjecaja na radnički pokret, što međutim također ne govori o njezinoj naučnoj istinitosti. A s obzirom na to da još nigdje nije bilo revolucije o kakvoj je govorio Marx, to nema baš nikakvih empirijskih potvrda njegovih predviđanja.

Društvena efikasnost vjere u pobjedu proletarijata, pak, ima doista katastrofalne posljedice.

Teorijske nedorečenosti i unutrašnje napetosti marksističke teorije još nisu bile uočene, a pogotovu riješene kada je valjalo odlučiti se između čekanja ekonomske zrelosti kapitalizma i uspostavljanja vlasti tamo gdje je to politički izvedivo.

Marx, smatra Kolakowski, nije bio od velike pomoći:

»Prvi su prebacivali drugima da hoće da naruše prirodne zakone istorije — usprkos Marxu. Drugi su zamjerali prvima

[17] Leszek Kolakowski: id, str. 444—445.

[18] Leszek Kolakowski: id, str. 447.

Digitized by Google

da hoće da umjesto njih anonimni istorijski proces ‚izvede' revoluciju, što mogu čekati do svršetka svijeta. Marx je u tim sporovima bio pri pomoći kao izvor citata, ali, sastavljeni zajedno, citati nisu unaprijed odlučivali mnogo i, kao što to obično biva, služili su kao potpora prihvaćenim orijentacijama na nekoj drugoj osnovi.«[19]

Zatim se pokazuje na koji je način marksizam mogao postati osnovom, kako se kaže, krajnjeg despotizma u organiziranju društva, što možda i ne odgovara intenciji Marxove misli, u svakom slučaju, bila, kako je Kolakowski naziva, lenjinističko-staljinistička verzija ipak zaista samo verzija ili ne, tehnika ostvarenja Marxove ideje društvenog jedinstva svodi se na realnoj razini na despotizam kao »prirodno rješenje jer dosad nisu poznate druge tehnike koje vode do tog cilja.«[20]

Prigovori Marxu, dakle, odnose se na teorijsku formulaciju subjekta revolucionarnih promjena, na empirijsku osnovu teorijskih pretpostavki i na pokušaje praktične realizacije.

Rasprava o primjedbama Kolakowskog mogla bi se voditi s obzirom na Marxove tekstove, zatim s obzirom na marksizam i konačno, s obzirom na realne povijesne tokove pri čemu se Marxom ne možemo služiti samo kao *izvorom citata!* Nije, naime, baš posve jasna formulacija Kolakowskog, u vezi sa sporovima o oktobarskoj revoluciji, da je Marx u tim sporovima bio pri pomoći kao izvor citata. Misli li se da su se to »stranke u sporu« služile Marxom tek kao izvorom citata ili se misli da se Marxom i nije bilo moguće služiti drugačije do kao izvorom citata?

No, dakle, pripisuje se Rosi Luxemburg ukazivanje na činjenicu da Marx nije precizirao ekonomske uvjete koji bi činili neizbježnim propast kapitalizma, a njezin vlastiti pokušaj određenja također se pokazao neuspješnim. I ne samo da ih Marx nije objasnio, već takvih uvjeta niti nema. Na ovaj se način vraćamo raspravi o teoriji sloma, koja se ni u izvornom obliku nije pokazala osobito plodotvornom i u vezi s kojom je dostatno sjetiti se da se ona ne može pripisati ni Marxu niti većem broju marksista. Shvaćanje o »nužnosti« i »gvozdenim zakonima« također je neumjesno pripisivati marksistima, barem većini, makar i nekim Marxovim izdvojenim rečenicama usprkos. S druge strane, ni bijedu ni anarhičnost proizvodnje Marx nije držao razlogom VJEROVATNE i MOGUĆE ekonomske neefikasnosti kapitalističkog načina proizvodnje. Ali zakon o tendencijskom padu profitne stope jest. Da je bio u pravu pokazalo je vrijeme takvog razvoja kapitalizma kojim dominira prinuda na izvoz kapitala, stvaranje svjetskog kapitalističkog ekonomskog sustava, zaustavljanje razvoja zemalja Trećeg svijeta i zavisnih zemalja... No, sve je ovo već ponavljanje, potrebno možda

[19] Leszek Kolakowski: id, str. 449.

[20] Leszek Kolakowski: id, str. 502.

Digitized by Google

samo stoga da se sjetimo da pisac očaravajućeg »Razgovora s đavolom« u političkoj ekonomiji nije naročito mjerodavan. Uvjetovanje opstanka pljačkom ostatka svijeta i usporavanje vlastitog mogućeg razvoja ne čini *neizbježnim* nadvladavanje društvenog sustava koji još samo tako može funkcionirati. Opći potop nekomu *može* biti zabavan (moguće je reći i niz sličnih banalnosti). Uostalom, mnogo ljepšu priču ima Kolakowski:

»Ta je pričica vrlo kratka i nezamršena, sadrži samo potku, pitanje i poruku.

POTKA: Psalamist govori o Bogu (PS. 136, 10.15): koji se oborio na Egipat s njegovim prvorođencima, jer beskrajno je milosrđe njegovo.

I bacio je Faraona i njegovu vojsku u Crveno more; jer beskrajno je milosrđe njegovo.

PITANJE: Što misle Egipat i Faraon o božjem milosrđu?

POUKA: Milosrđe i dobročinstvo ne mogu biti za svakoga. Upotrebljavajući te riječi, uvijek dodajmo: za koga. A kada činimo dobročinstva narodima, pitajmo ih također što misle o tome. Egipat, na primjer.« (L. Kolakowski: »Ključ nebeski«, GZH, Zagreb, 1983, str. 29.) Dio radničke klase smješten u Trećem svijetu, na primjer?

Primjedba o oktobarskoj revoluciji kao »uspostavljanju vlasti tamo gdje je to politički izvedivo«, a ne kao izrazu nemogućnosti daljnjeg društveno-ekonomskog razvoja unutar sustava svjetskog kapitalističkog proizvodnog odnosa, i opet ne vodi računa o činjenici da nakon Lenjina, i kada napustimo razinu puke pojavnosti, ne možemo govoriti o izoliranim nacionalnim ekonomijama.

Da li je, međutim, djelatna revolucionarna svijest proletarijata nužna ili barem vrlo vjerovatna posljedica razvoja kapitalizma?

Kod Marxa, vidjeli smo da tvrdi Kolakowski, nema uvjerljivih dokaza da bi tomu bilo tako. Nema ih ni u zbiljskim povijesnim tokovima kapitalizma niti postojećeg socijalizma. Klasna diferencijacija se ne produbljuje, bijeda odnosno odsustvo bijede ne bi ni trebali imati ikakvog utjecaja, ideja pravde nikakve djelotvornosti nikada nije imala, a i dalje ostaje nejasnim kako će klasa za koju je Marx predviđao da će biti »držana u neznanju, neukosti, poniženju i fizičkoj iscrpljenosti, osuđena na uništavajuće teškoće i analfabetizam« smoći snagu za univerzalni prevrat. Nije riječ ni o tehničkom napredovanju ili produktivnosti rada — dokazom je empirijsko stanje.

Ni s Kolakowskim nismo odmakli od Bernsteinovog postavljanja problema!

Digitized by Google

Zaista, na čemu je Marx temeljio tezu o revolucionarnosti radničke klase? I da li je ona doista revolucionarna?

* *
*

Trajno je bilo lakše odrediti što je buržoazija i kakvi su njezini interesi od onoga što je proletarijat i kakav je njegov interes... Na smijeh navode poneke mrzovoljne primjedbe o proletarijatu koje ni klasici(!) gdjegdje ne uspijevaju potisnuti. No, navode i na mnogo više! Pokazat će to razvoj suvremenih teorija revolucije.

U opširnom raščlanjivanju »Klasne borbe« Karla Kautskog Adam Przeworski pokazuje neodlučnost i različitost odgovora Kautskog na pitanje o tomu što je proletarijat i komentira: »Da bismo razumeli ovu ambivalentnost, valja imati na umu da se osnivačima naučnog socijalizma izgleda činilo da pojmu proletarijata nije ni potrebna nikakva definicija.«[21] Bili su to naprosto, kaže Przeworski, jadni i siromašni ljudi koji su se mučili pored strojeva.

Zbog tolike jednostavnosti opisa te manifest-apelacionih riječi »oni nemaju što da izgube...«, teorijski *manifestno* neprimjerenih *pojmu* proletarijata, došlo je do tolike zbrke da i danas razmatrajući izmijenjene motive za revolucionarnu izmjenu svijeta ili pak odsustvo takvih motiva, čujemo:

»Izmijenilo se, međutim, to da je pobijanje društva u razvijenim kapitalističkim zemljama izgubilo svoju *prirodnu bazu.* Dok je bijeda — to jest, lišenost onoga što je nužno za život, bila sudbina najvećeg broja, nužnost revolucionarnog prevrata društva mogla je biti po sebi jasna.« (Gorz)[22]

Otuda se onda odlučujućim drži saznanje potreba na kojima se temelji preobražaj društva, pa se ni time, ako je vjerovati piscu pogovora Gorzove knjige, ne stiže dalje od svespasavajuće teorije »proleterske kritike u ime istinskih ljudskih potreba«. Uostalom, čini se da Rudiju Supeku jest vjerovati jer se Gorzov stav i ne može drugačije tumačiti: »Ukratko, ono što proleteri suprotstavljaju materijalnim interesima kapitalista, državnim razlozima ekonomskim nužnostima, to nije njihov interes, to je *njihova ljudska potreba.*«[23]

Siromaštvo i bijeda proletarijata mogli su biti problemom prvih teorijskih formulacija revolucionarnog subjekta — i jesu bili problemom, kao što je pokazao Bernstein — no, odsustvo siromaštva i bijede pokazalo se još i većim problemom!

---

[21] Adam Przeworski: »Postajanje proletarijata klasom: proces nastajanja klase od ‚Klasne borbe' Karla Kautskog do najnovijih sporova u časopisu »Marksizam u svetu« 10—11/1984, str. 47.

[22] Andre Gorz: »Radnička strategija i neokapitalizam«, »Komunist«, Beograd 1971, str. 7.

[23] Andre Gorz: id, str. 165.

Digitized by Google

Zamjene za udobno objašnjenje revolucionarnosti radničke klase u njezinoj životnoj bijedi nalažene su u raznim novim varijantama — a mnoge i dalje polaze od izgubljene prirodne osnove pobijanja kapitalističkog društvenog sustava ili smatraju da na nju još valja ukazivati — i baš je po njima i najlakše razlikovati suvremene teorije revolucije. Razlike su upravo ovdje najjasnije i najdrastičnije.

Teorija nove radničke klase obično se povezuje s radovima Sergea Malleta, Andrea Gorza, Bruna Trentina i Alainea Touraine te uz takve pojmove kao što su »radnička aristokracija« i »poburžoaziranje proletarijata«. Ukazuje se na društvene prilike njezina nastanka: porast općeg blagostanja i izjednačavanje stilova života u demokratsko-socijalnoj državi razvijenog kapitalizma kao obilježju stanovitog razdoblja (nešto kraćeg nego se očekivalo). Tek posve uzgred spomene se, u drugim svezama inače manje zapostavljene, ime Lelia Bassoa. A i tada se ovog teoretičara drži ponajprije autorom strategije radničkih borbi nazvane »antagonistička participacija«. Za teoriju socijalističke revolucije, međutim, mnogo je važniji način na koji Basso postavlja problem, temeljne pretpostavke njegove »antagonističke participacije«.

Lelio Basso, naime, polazi od veoma osobenog koncepta radničke klase.

Uobičajno je da se ovaj koncept smatra nedjeljivim od Bassovih teza o razlikovanju revolucija u centru i na periferiji kapitalizma te njegovom inzistiranju na tvrdnji da je revolucija u Rusiji »postavljena odozgo«, nije spontana posljedica »ruske zbilje« i da nije za nju bilo materijalnih pretpostavki (»Otuda se s velikim oprezom može govoriti o socijalizmu u vezi s tim revolucijama u zemljama gdje nedostaju materijalne osnove socijalističkog društva.«)[24] Dosljedno tomu, Basso naglašava da »socijalistička revolucija može konačno trijumfirati samo ukoliko porazi građanstvo u zemljama razvijenog kapitalizma«,[25] a da bi antikapitalistička i antiimperijalističke pobune mogle imati socijalističku perspektivu prijeko je potrebno »da se spoje sa socijalističkom borbom radničke klase kapitalistički razvijenih zemalja.«[26]

S tezom o nepostojanju materijalnih pretpostavki današnjim socijalističkim zemljama ne moramo se složiti uopće, a za postojanje socijalističke perspektive revolucija na periferiji kapitalizma tek u svezi sa socijalističkom borbom radničke klase razvijenih kapitalističkih zemalja možemo ustvrditi da u najmanju ruku vrijedi i obrnuto: da socijalistička narav borbe radničke klase u razvijenim kapitalističkim zemljama ovisi i o nje-

[24] Lelio Basso: »Izgledi evropske ljevice«, »Komunist«, Beograd 1971, str. 17—18.

[25] Lelio Basso: idem, str. 8.

[26] Lelio Basso: id, str. 19.

Digitized by Google

zinoj povezanosti s antikapitalističkim revolucijama na periferiji... i nastaviti se sporiti o tomu. Pogotovu se ne moramo složiti s objašnjenjem revolucija u nerazvijenim zemljama činjenicom da su tu »nova žarišta bijede«.[27] No bilo kako bilo, slagali se ili ne, ostaje bitan zadatak da se razumije radnička klasa u suvremenim kapitalističkim metropolama.

Razmatrajući razvoj pojma proletarijata kod Marxa, Basso prije svega upozorava na hegelijansko nasljeđe u njegovom ranijem tumačenju uloge proletarijata.

Tek se kasnije ustvrđuje dijalektika odnosa proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa kao »dinamika svojstvena cjelokupnom povijesnom razvitku,«[28] uvode se kategorije jedinstva proletarijata, njegova samooslobađanja, permanentne revolucije. Okosnicom Marxove teorije revolucije Basso drži teze po kojima sama revolucionarna volja nije dostatna za socijalističku revoluciju, objektivni razlozi revolucije su u osnovnom proturječju proizvodnih odnosa i snaga i oni su »urođeni« kapitalističkom razvitku pa je, prema tomu, revolucija i »nužan« i »unutrašnji momenat ovog razvitka«.[29]

Nakon upozorenja da Marx ipak nikada nije zanemario ulogu revolucionarnog subjekta pa, dapače, »u *Bijedi filozofije* potvrđuje se da 'od svih oruđa za proizvodnju, najveća je proizvodna moć sama revolucionarna klasa'«,[30] o radničkoj klasi Basso izriče slijedeće bitne stavove:

»Ostaje, dakle, čvrstom i u Marxovoj koncepciji revolucionarna uloga proletarijata. Jedino što mijenja naslov koji radničku klasu čini revolucionarnom klasom — nisu više bijeda ili neljudski uvjeti, a nisu više čak ni najamni odnosi, nego upravo njena homogenost s novim proizvodnim snagama, njena racionalnost u odnosu na zadaću tih snaga.«[31]

I još jednom, preciznije:

»S više se strana smatra da proletarijat danas više ne bi mogao biti revolucionarnom klasom, jer da više ne postoje uvjeti bijede kakvi su nekad postojali, pa se teži prikovati Marxa za njegovu mladenačku viziju. Ali u stvarnosti, kao što smo vidjeli, zreli Marx — hoću reći autentični Marx, to jest uistinu marksist — apelirao je ne na neki sirotinjski proletarijat, posljednju stepenicu društvene skale, već, naprotiv, na moderan i stručan proletarijat, koji je zbog svoje tehničke izobrazbe i svoje sposobnosti da vlada novim oruđima koje je stvorio čovjekov genije, također u stanju upravljati procesom proizvodnje.«[32]

---

[27] Lelio Basso: id, str. 19.
[28] Lelio Basso: id, str. 43.
[29] Lelio Basso: id, str. 59.
[30] Lelio Basso: id, str. 63.
[31] Lelio Basso: id, str. 65.
[32] Lelio Basso: id, str. 67.

Digitized by Google

Prema tomu, motiv revolucionarnosti proletarijata, njegove zainteresiranosti za revolucionarno nadvladavanje kapitalističkog društvenog sustava — a ne za reprodukciju sistema — nastaje u samom proizvodnom procesu i šire u cjelini društvene reprodukcije i temelji se na činjenici da je proletarijat *sposoban* sam upravljati procesom proizvodnje.

Dapače, proletarijat je za to *sve sposobniji* pa je suvremena radnička klasa *sve revolucionarnija ili čak upravo sada tek zaista revolucionarna. Revolucionarna, dakle, po mjeri njezine sposobnosti.*

No, da li je, samim tim što proletarijat *može* preuzeti vladanje »novim oruđima« i čitavim procesom društvene reprodukcije, ovo ujedno i *prijeko potrebno* ili barem *društveno opravdano* i zbog čega?

O tomu Basso kaže:

»No što je to što tjera proletarijat na revolucionarnu intervenciju? Zašto se on mora dokraja angažirati u ovoj borbi usmjerenoj na preobrazbu kapitalističkih proizvodnih odnosa u socijalističke odnose? (...)

Možemo sintetizirati promjenu orijentacije koja je prevladala u zrelom marksizmu utvrdivši da nepodnošljivost uvjeta života radnika, uvjeta tlačenja i izrabljivanja, trajno ostaje temeljom revolucionarne akcije, ali da se namjeste isključivo mamaterijalne nepodnošljivosti, što je izazvana bijedom, naglasak premješta malo-pomalo prema moralnoj nepodnošljivosti, prema nepodnošljivosti uvjeta tlačenja, nepodnošljivosti isključenja iz vlasti, i to upravo one klase koja progresivno stječe sve naslove da bi mogla sama upravljati podruštovljenim procesom proizvodnje, a, dosljedno tome, stječe i sva prava na vlast da bi mogla upravljati cijelim civiliziranim društvom.«[33]

Otuda mogućnost i potreba marksističke antagonističke participacije (postepenih i sve radikalnijih reformi) koja ne umanjuje revolucionarnost radničke klase već ju povećava. Tako bi makar trebalo biti. Ali su već Marx i Engels uočili da je uz poboljšane materijalne uvjete života uporedo na djelu slabljenje, čak iščeznuće stvarne subjektivne revolucionarne volje. Stoga je Marx naglašavao, a Basso mu se u tomu pridružuje, trenutke neravnoteže i kriza kao neophodne uvjete revolucije. U vezi s tim Basso spominje Marxove stavove o odnosu engleske radničke klase prema irskom pitanju — a stav je vrlo oštar i jasan — te Basso, istina, ne drži potrebnim mijenjati teorijsku koncepciju, ali ju valja dopuniti:

»Dakle, proletarijat može trijumfirati samo u oštroj borbi, koja svoje najpovoljnije uvjete nalazi vjerovatno tada kad sjedini odlike razvijenog i zrelog proletarijata, sposobnog da upravlja društvom, s revolucionarnom gorljivošću masa koje su više

[33] Lelio Basso: id, str. 68—69.

Digitized by Google

izrabljivane i povrijeđene u svom nacionalnom osjećaju (seljak, Irci itd.).«[34]

Prema tomu, ipak revolucija »seljaka, Iraca itd.« nije doista socijalistička ako nije povezana s razvijenim i zrelim proletarijatom sposobnim da upravlja društvom.

Stoga socijalističku revoluciju prije svega treba očekivati u »zapadnom svijetu«. Ona tu ima objektivne pretpostavke. Ali ne u dovoljnoj mjeri i subjektivne. Slijedi potreba podsticanja svijesti o temeljnim društvenim proturječnostima, na prvom mjestu proturječnosti između društvenog karaktera proizvodnje i privatno-vlasničkog poretka društvenih odnosa (na koji se način Basso izjasnio o osnovnoj proturječnosti, a nasuprot »nečem nesumnjivo skolastičnom u diskusiji koja se vodi o onom što bi se imalo smatrati ‚temeljnim proturječjem' kapitalizma«[35]). Dozrijevanju svijesti o revolucionarnoj izjmeni proizvodnih odnosa, međutim, važno je uočiti, ne pomažu laburističke tendencije u radničkom socijalističkom pokretu, to jest, tendencije smještanja ili čak svođenja radničkih borbi *unutar* tvornica budući da se kapitalistička vlast više ne izražava (ili sastoji) u vlasti u unutrašnjim odnosima rada već prostire, a dade se iz Bassovih analiza naslutiti — i legitimira — mnogo šire, u monopolističkim odnosima na tržištu te svim manifestacijama političkog i društvenog života. Program dugotrajne antagonističke participacije zato obuhvaća sve aspekte društvenog života: od ubrzanja tehničkog progresa (ovaj na radničku klasu djeluje osvješćujuće zbog rastućeg proturječja između njezinog intelektualnog i kulturnog razvitka i potčinjenog odnosa prema kapitalu) do proširenja stvarne demokracije i sticanja svijesti o zbiljskoj vodećoj ulozi koju ima radnička klasa. Program je utoliko važniji što su usporedno na djelu i procesi integracije, ekonomski i ideološki. Zbog toga:

»U aktualnoj situaciji Evrope radnička klasa ne može biti smatrana *samo* kao povijesni nosilac revolucionarnih zahtjeva, ili *samo*, kao klasa koja je integrirana u kapitalističko društvo: ona je uvijek, makar potencijalno jedno i drugo.«[36]

Takav je Bassov način promatranja revolucionarnosti radničke klase. Njegove su teze mogle biti povod zanimljive rasprave no bile su zasjenjene tezama drugih teoretičara nove radničke klase.

Tendencija nestajanja tradicionalnog industrijskog radništva i njegova sve veća politička pasivizacija uz istodobni porast učešća tehničara i inžinjera u štrajkovima, te pojava antikapitalističkog studentskog pokreta krajem šezdesetih godina — a bez nastojanja da se rasprava o ovim novim događajima poveže s marksističkom političkom ekonomijom pa onda i cjelinom marksističke

[34] Lelio Basso: id, str. 84.
[35] Lelio Basso: id, str. 103.
[36] Lelio Basso: id, str. 171.

Digitized by Google

teorije revolucije i posebno pitanjem legitimiteta revolucionarnosti uprave radničke klase odnosno povezanosti bića te klase i njezine revolucionarnosti — uvjetovali su kako pojavu pojednostavljenih varijanti teorije nove radničke klase tako i očekivanje da ulogu radničke klase preuzmu marginalne društvene grupe.

Pa ipak je potrebno naglasiti vrijednost pojave i samo takve, osiromašene teorije nasuprot zadržavanju starih definicija radničke klase koje o promjenama u njezinoj strukturi ne kažu uopće ništa.

No i kritike teorije nove radničke klase su ozbiljne i to kritike koje su se čule već u vremenu njezina nastanka, ako trenutno i zanemarimo posrednu kritiku okretanjem marksističkih istraživanja klase u posve novim pravcima koje je slijedilo u narednom razdoblju.

»Gotovo svi radovi, a posebno studije F. Deppea, S. Aronowitza, N. Beckenbacha, S. Herkommera i U. Kadritzkea, podvrgavaju kritici teoriju o ‚novoj radničkoj klasi'«, kaže Zoran Vidaković ocjenjujući dosege ove teorije, kao i ostalih teorija koje polaze od navodnog izmijenjenog »težišta klasne borbe s tradicionalnog industrijskog radništva koje odgovara srednjoj fazi kapitalističke industrijalizacije (...) ka tehnički obrazovanim radnicima specifičnim za višu fazu kapitalističke akumulacije. (...) Njihovo bitno ograničenje sastojalo se u tome što su ovu razvojnu tendenciju predimenzionirali i odelili od celine radničke klase kao revolucionarnog subjekta čija su svojstva i mogućnosti uslovljeni novim — naučno-tehničkim — razvojnim oblikom produkcije kapitala.«[37]

Iz analize promjena u proizvodnom procesu slijedi, dakle, primjedba da je teorija nove radničke klase pridala pretjeranu važnost tek jednoj razvojnoj tendenciji pri čemu je neosnovano pretpostavila njezino jačanje i buduću sveobuhvatnost. Uz to, teorija nove radničke klase ima i negativne političke posljedice jer *doprinosi ionako izraženoj parcijalizaciji uvida u biće radničke klase* koje, naglašava Vidaković, tek treba promisliti i to u svjetskim, globalnim razmjerima.

Negativno djelovanje na teoriju i praksu radničkog pokreta što ju je imala teorija nove radničke klase doista su naglašavali gotovo svi kritičari teorije: Niels Beckenbach, Sebastian Herkommer i Ulf Kadritzke govore o zaokretu k reformističkim strategijama[38], a Frank Deppe o napuštanju osnovnih marksističkih kategorija.

Već 1971. godine Stanley Aronowitz poduzeo je temeljito istraživanje mogućnosti primjene teorije nove radničke klase na

[37] Zoran Vidaković: »Novi susret marksizma i proletarijata« u časopisu »Marksizam u svetu« 11/1974, str. 17.

[38] Niels Beckenbach, Bebastian Herkommer, Ulf Kadritzke: »O klasnom položaju tehnički i naučno kvalifikovanih najamnih radnika« u časopisu »Marksizam u svetu« 11/1974, str. 54.

Digitized by Google

Sjedinjene Američke Države da bi prosudio opstojnost teorijskih pretpostavki Malleta, Tourainea, Denića... Karakteristično je da tekst završava riječima:

»Prema tome, odgovor na naše glavno pitanje glasi: Sjedinjene Države nemaju novu radničku klasu.«[39]

Prigovor se ponovno sastoji u tomu da je prenaglašena jedna od razvojnih tendencija. Osim toga, nije kao bitna uzeta u razmatranje klasna razlika između tehnokrata i tehničara. Posebno nije analiziran odnos povećanja kvalifikacija i novih tehnologija da bi se moglo odgovoriti na pitanje da li nove tehnologije zbilja traže obrazovaniju radničku klasu u cjelini.

Očito je da iz takvih zaključaka valja izuzeti teze Lelia Bassoa. Ona dosta jednim dijelom pripadaju krugu ideja nove radničke klase, osobito ako se u raščlambi pojam »sposobnosti radničke klase«, koji uvodi Basso, ovaj poveže s obrazovanošću, na primjer. Tada je ova teza podložna kritici o nedovoljnoj istraženosti zbiljske odvojivosti odnosno neodvojivosti od razvoja novih tehnologija i tendencije razvoja proizvodnih snaga. Međutim, misao da bi radnička klasa bila sposobna sama dalje razvijati proizvodne snage nadvladava ograničenje fasciniranosti jednim, i to ipak manjim, dijelom radničke klase.

Ipak, ni ideja »sposobnosti« nije neupitna.

Misli li se, primjerice, na sposobnost čitave klase, barem u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, ili je ona privilegija samo jednog dijela klase? Da li sposobnost ovisi o svijesti o sposobnosti? Kada sposobnost postaje »volja za«?

U opreci spram činjenice/ideje kulturne i civilizacijske insuficijencije radničke klase činjenica/ideja da je danas ta klasa SPOSOBNA upravljati i procesom proizvodnje i društvom *jest* značajna za teoriju revolucije. Naime, uvažavanjem činjenice (ali za ustvrđivanje koje s nešto više samopouzdanja još nam nedostaju relevantna sociološka istraživanja) o rastućoj sposobnosti radničke klase otklanjamo Bernsteinov prigovor. Jer je taj prigovor ionako bio temeljen na sociološkim podacima/stanju, a ne na osobitostima kapitalističkog društvenog razvoja. Bitno je uočiti da NITI JEDNA TEZA MARKSISTIČKE POLITIČKE EKONOMIJE NE GOVORI I O NEMOGUĆNOSTI DA RADNIČKA KLASA VREMENOM POSTANE SPOSOBNA PREUZETI UPRAVLJANJE PROCESOM PROIZVODNJE. Trajno povećavanje društvene degradacije proletarijata ne proizlazi ni iz jednog zakona političke ekonomije kapitalizma. »Jačanje i produbljavanje klasnih suprotnosti« *ne* odnosi se na razvojni potencijal radničke klase niti je, dakako, u suprotnosti s podruštvljavanjem proizvodnje. Stoga je važnije pitanje da li iz zakona političke ekonomije kapitalizma slijedi MOGUĆNOST ili čak vrlo velika VJEROVATNOST da će radnička klasa steći sposobnost o kojoj govori Lelio Basso. I čini

[39] Stanley Aronowitz: »Da li Sjedinjene Države imaju novu radničku klasu?« u časopisu »Marksizam u svetu« 11/1974, str. 156.

Digitized by Google

se da je u pravu Lelio Basso kada tvrdi da tomu jest tako. Tu nije riječ samo o podruštvljavanju proizvodnje već i o tomu da se ideja o socijalističkoj revoluciji osniva na teorijski neospornoj tvrdnji da se kapitalistički način proizvodnje ne može neograničeno reproducirati jer ne samo što razvoj upravlja u interesu kapitala, već zbog osobitosti tog razvoja (tendencijski pad profitne stope, monopoli...) biva vremenom usporavan razvoj sam. PROLETERIJAT JE REVOLUCIONARAN SAMO AKO JE PRVO SPOSOBAN, A ONDA I ZAINTERESOVAN DA NASTAVI I PODSTAKNE RAZVOJ PROIZVODNIH SNAGA DRUŠTVA.

Lelio Basso želi pokazati da jest sposoban i da je STOGA revolucionaran. A budući da spomenute osobitosti (tendencijski pad profitne stope, monopoli...) otklanja samo prestanak proizvodnje za profit to je ZA REVOLUCIJU, KOJA MORA ZNAČITI OMOGUĆAVANJE DALJNJEG RAZVOJA PROIZVODNIH SNAGA ZAINTERESIRAN SAMO PROLETERIJAT ili, mnogo točnije, KLASA ODNOSNO KLASE KOJE NE ŽIVE OD PROFITA. I baš zbog toga je toliko značajna Bassova teza o »sposobnosti«.

Međutim, da li je suprotnost proizvodnih odnosa i proizvodnih snaga danas tako bjelodana da bi čitava jedna klasa bila zainteresirana da ju nadvlada te da bi imala i svijest o takvom »morati«?

Uvjerljivog odgovora nema ni kod teoretičara nove radničke klase ni kod Bassoa.

Kada je još 1964. godine Andre Gorz upozorio na »kvalitativne promjene u strukturi radne snage koja je, na svim razinama, prijeko potrebna za napredak društvenog procesa proizvodnje«,[40] mogle su njegove riječi biti povodom da se teorija klasa usmjeri istraživanju naravi proizvodnog rada u suvremenom kapitalističkom proizvodnom procesu odnosno postojećem odnosu društvenog i tehničkog rada. U svakom slučaju, bile su pozivom za konačnim napuštanjem drugo i trećeinternacionalskog uprošćavanja problema proglašenja tvorničkih i transportnih radnika, fizičkih radnika, jedinim istinskim pripadnicima radničke klase i to proglašenja spram kojeg nije bilo nikakve kritičke distance — barem nije držana marksističkom. Zapravo, takvo pojednostavljivanje i nije bilo izrazom samo zle volje ili neznanja, kako se to ponekad nastoji pokazati. Ono se u značajnoj mjeri temeljilo na ondašnjem stanju, to jest faktičkoj, ne samo brojčanoj, prevlasti tvorničkog fizičkog rada. Tadašnjoj industrijalizaciji pripadala je, dakako, industrijska radnička klasa.

Izmijenjene okolnosti nisu donijele neprilike prevladavajućoj teoriji radničke klase samo zbog iščeznuća drastičnih oblika bijede u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, već i zbog rastućeg broja onog dijela najamnih radnika za koje se prvo smatralo da

[40] Andre Gorz: »Capitalist Relations of Production and the Socially Necessary Labour Force« u časopisu »International Socialist Journal« vol. 9. br. 10/1964, str. 429.

Digitized by Google

nisu proizvodni radnici, da ne proizvode višak vrijednosti, poslije se uvidjelo da jasno razgraničanje proizvodnog od neproizvodnog rada u tehničkom smislu nije nimalo jednostavan posao, a najposlije se čak počelo uzimati da proletarijat čine svi najamni radnici bez izuzetka.

Dakako da je suvišno napominjati kako je razumijevanje svih najamnih radnika radničkom klasom u suprotnosti s Marxovom teorijom o klasama budući da je to van svake sumnje »opće mjesto« marksističke literature. Baš stoga je i zanimljivo pogledati o kakvoj je argumentaciji riječ.

U tekstu »Radnici i permanentna revolucija« Ernest Mandel tako kaže:

»Sažeto rečeno, karakteristično za položaj proletarijata je da su mu uskraćena sredstva za proizvodnju, kao i sredstva za život, zbog čega je proleter u društvu opšte robne proizvodnje prinuđen da prodaje svoju radnu snagu. U zamenu za nju on dobija nadnicu koja mu ne omogućuje da pribavi potrošna dobra neophodna za zadovoljavanje njegovih potreba i potreba njegove porodice. To je strukturalna definicija najamnika, proletera.«[41]

Na moguće pitanje da li je masa onih koji žive od najamnine suviše neodređena i uopćena, Mandel odgovara da je, s jedne strane, revolucija automatizacije u stvari proces industrijalizacije gotovo svih sektora privrede (poljoprivrede, distribucije, uslužnih djelatnosti i administracije) te da danas industrijski rad ima centralno mjesto u strukturi privrede, a s druge strane:

»...značajna je činjenica da se razlike između 'čisto' produktivnog neposrednog proizvođača, 'čisto' neproduktivnog službenika i 'poluproduktivnog' zanatlije sve više brišu, zahvaljujući tehnološkim promenama i navikama, i da savremeni proces proizvodnje pokazuje tendenciju za sve većom *integracijom* neposrednih i ne-neposrednih proizvođača, polukvalifikovanih radnika na tekućoj traci i polukvalifikovanih radnika iz sektora za obradu podataka, visokokvalifikovanih u odeljenjima za održavanje i popravku i visokokvalifikovanih stručnjaka za elektroniku. Rad u laboratorijama i istraživačkim odeljenjima pre početka, ‚aktualne' proizvodnje, kao i rad u dispečerskim i skladišnim odeljenjima posle završetka 'aktualne' proizvodnje, produktivan je rad, ako prihvatimo Marxovu definiciju rada iz *Kapitala*. Sav taj rad je neophodan za konačnu potrošnju i nije gubitak izazvan posebnim društvenim ustrojstvom privrede (na primer, troškovima prodaje).

Vraćajući se na već ranije izloženo, možemo reći da u istoj meri u kojoj treća industrijska revolucija, automatizacija, vodi ka industrijalizaciji poljoprivrede, distribucije, uslužnih delatnosti i administracije, jednom reči ka industrijalizaciji svih oblasti, u

[41] Ernest Mandel: »Radnici i permanentna revolucija« u časopisu »Marksizam u svetu« 11/1974, str. 28—29.

Digitized by Google

toj istoj meri kreću se u pravcu integracije stalno rastuće mase nadničara i radnika pod platom u homogeniji proletarijat.«[42]

Stoga:

»... postaje jasno da se radi o procesu sve veće homogenizacije proletarijata, a ne heterogenizacije.«[43]

O tomu da je na djelu homogenizacija proletarijata, po Mandelovu mišljenju, govore činjenice smanjenja razlike u nadnicama službenika i neposrednih proizvođača, sve sličniji uvjeti rada, društveni status i životna sredina, izjednačavanje uvjeta za reprodukciju radne snage...

Razumljivo je da se, polazeći od ovakvih stavova, i mada ne prihvaća političke zaključke Sergea Malleta, Mandel slaže sa ovim kada tvrdi da »samo priroda procesa proizvodnje u uslovima poluautomatizacije ili automatizacije teži da uključi sve nove društvene slojeve u radničku klasu.«[44]

Držim da je Mandelovo razmišljanje ipak toliko nekonzistentno da dovodi u sumnju valjanost njegovih zaključaka.

U definiciju proletarijata Mandel kao kriterij razlikovanja unosi najamninu. U argumentaciji pak, vidjeli smo, *naglašava proizvodni karakter koji ima rad sve većeg broja najamnika. Čemu je onda potrebno uopćavanje najamninom?*

Istina, u naročitim prilikama i Marx je smatrao da je potrebno dopuniti pojam proizvodnog rada. Ovo je odlično uočio Miloš Nikolić:

»... pojam proizvodnog rada nema nikakve veze sa sadržajem rada. Zato Marx piše: 'Na primer, u nastavnim zavodima mogu učitelji da budu puki najamni radnici za preduzetnika nastavnog zavoda... Iako prema učenicima nisu proizvodni radnici, oni su to prema svom preduzetniku. On razmenjuje svoj kapital za njihovu radnu snagu i bogati se ovim procesom. Isto je kod pozorišnih preduzeća, ustanova za razonodu itd.' Istina, Marx odmah dodaje: 'Sve ove pojave kapitalističke proizvodnje u ovoj oblasti toliko su beznačajne upoređene sa celokupnom proizvodnjom da se mogu potpuno zanemariti.' (MED, 24/313—314). Ovo poslednje se danas, s obzirom na univerzijalizaciju robno-kapitalističkog oblika, više ne bi moglo reći.

Na jednom mestu u svojim spisima Marx predviđa takvu univerzijalizaciju robno-kapitalskog oblika i za takvu situaciju 'koja izražava limit' kaže: 'A u tom slučaju može se uzeti kao karakteristično za *proizvodne radnike*, tj. za radnike koji proizvode kapital, to da se njihov rad ostvaruje u *robi*, u materijalnom bogatstvu. I tako bi *proizvodan rad* pored svoje glavne karakterne crte koja nema nikakve veze sa *sadržinom rada*

[42] Ernest Mandel: idem, str. 35—36.

[43] Ernest Mandel: id, str. 36.

[44] Ernest Mandel: id, str. 35.

Digitized by Google

i od nje je potpuno nezavisna, dobio drugu, od prve različitu, sporednu karakternu crtu.' (MED, 24/313)«.[45]

Kada Mandel tvrdi da je danas sve različitiji rad prijeko potreban za konačnu potrošnju i stoga proizvodan, onda je očito da nije riječ o »graničnim slučajevima«. A ni tada Marx nije smatrao da bi najamnina bila dodatni kriterij! I mi ne vidimo po čemu bi ona to bila danas.

Dokazati, međutim, da gotovo sav rad postaje proizvodan bilo bi doista značajno.

Ipak, već ovim je otvoren put istraživanju proizvodnog rada u vremenu suvremene tehnološke revolucije.

Ako nije bijeda to što tjera radničku klasu na revolucionarnu izmjenu društva, ako proletarijat postaje sve sposobniji preuzeti upravljanje proizvodnim procesom i društvom te su kapitalisti (*sve* »frakcije buržoazije«) nepotrebni i suvišni, ako postoji čak i mogućnost da sve veće oblasti rada postaju dijelom proizvodnog rada, upravo sam proizvodni rad pa sve veći broj radnika, najamnika ne samo da dijeli sudbinu proletarijata već postaju baš taj isti proletarijat, ako, dakle, *tako* stoji s proletarijatom (barem u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama) pa uz suprotnost proizvodnih odnosa i snaga što se ogleda u teškoćama proizvodnje uslijed djelovanja zakona o tendencijskom padu profitne stope, imamo i »kvalitetan subjektivni faktor«, koja je društvena činjenica bitan motiv za revoluciju?

Ostavljajući po strani čitav kompleks rasprave o socijalnoj motivaciji, čini se jedan njezin dio postao nezaobilazan u teoriji socijalističke revolucije. Riječ je o iracionalnosti društvenog sistema kao bitnom motivu revolucije.

Složimo li se, naime, makar s onim dijelom Dahrendorfove rekonstrukcije nenapisane 52. glave III toma »Kapitala« — »Klase« — u kojem se upozorava da »sam klasni položaj« odnosno »ekonomski uslovi egzistencije nisu sami po sebi dovoljni za formiranje klasa« te da »kao takvi, oni su pasivni i ne stvaraju nikakvu stvarnu suprotnost, mada proizvode *jaz između životnog položaja radnika i životnog položaja kapitalista*«[46] (kod Dahrendorfa je potcrtan navod iz »Kapitala«) pa se stoga podsjeća na Marxove riječi iz »Njemačke ideologije« da »Pojedine individue čine jednu klasu samo utoliko, ukoliko moraju voditi zajedničku borbu protiv druge klase«[47] i zaključuje da su za Marxa »formiranje klasa i klasni sukob (...) bile pojave koje spadaju u područje politike«[48], a budući da politika, dakako, nije skup događaja bez

---

[45] Miloš Nikolić: »Marx o radničkoj klasi«, navedeni tekst, str. 22—23.

[46] Ralf Dahrendorf: »Marxov model klasnog društva« u časopisu »Marksizam u svetu« 8/1980, str. 56.

[47] Ralf Dahrendorf: idem, str. 57.

[48] Ralf Dahrendorf: id, str. 60.

Digitized by Google

ikakvog smisla i međusobne povezanosti to je očito da na ovoj razini rasprave zbilja moramo uvažiti argumentaciju iz područja »motivacije za djelovanje«.

Ernest Mandel, na primjer, drži da se tek u sadašnjem vremenu, kada je proletarijat zaposlen i nahranjen, pažnja može usmjeriti prema onom što je doista bitno — Mandel to naziva »bitnijim elementima eksploatacije«[49] — naime, pitanje radničke kontrole. Samo radničko upravljanje otklanja besmisao kapitalističke proizvodnje, nepotrebnu hijerarhiju i despotsku organizaciju rada. Kern i Schumann pak jasno pišu da nužnost socijalizma nije u slomu već u iracionalnosti sistema koja se izražava u nesrazmjeru između potencijalnog razvitka normi obrazovanja, norme potrošnje te stvarnosti rada.

Na sličan zaključak upućuje i razmatranje Branka Horvata o »putevima prelaska na radničko samoupravljanje u razvijenim kapitalističkim zemljama«[50] u kojem se temeljnom »točkom u kojoj sistem nije uspio« smatra neuspjeh u radnom procesu: radnici su naprosto nezadovoljni na poslu. Što se pod takvom formulacijom upravo misli možemo razumjeti čitajući analizu komparativne organizacije i efikasnosti kapitalističkog, etatističkog i socijalističkog modela proizvodnje i društva u »Političkoj ekonomiji socijalizma«.

Neefikasnost kapitalističke organizacije na razini poduzeća izražava se u nedostatku odgovarajuće motvacije za rad (»Kako radnik ne radi za sebe, nego za nekoga drugoga — za gazdu — njegov radni napor nije optimalan.«[51]), golemi su troškovi prijeko potrebnog stalnog nadzora, oslabljen je poticaj za inovacije, ponašanje direktora ne podliježe efikasnoj sankciji (»Direktori prave greške, a dioničari su kažnjeni. Proces zamjene neefikasne uprave je spor i slabog učinka. Najradikalnija presuda tržišta, stečaj, društveno je vrlo skupa stvar.«[52]), procedura pogađanja oko nadnica je skupa, oduzima vrijeme i energiju. Na razini narodne privrede to izgleda ovako: »Klasni antagonizmi onemogućavaju optimalnu upotrebu raspoloživih ljudskih resursa. Dolazi do golemog *rasipanja talenata*«[53], iracionalna je distribucija dohotka jer onemogućava povećanje ekonomskog blagostanja i jer smanjuje potencijalnu proizvodnu efikasnost privrede, društvena je kontrola nemoguća, resursi su loše raspodjeljeni, ograničeno je društveno planiranje, a »Nekoordinirane ekonomske odluke izazivaju privredne cikluse, nezaposlenost i golemo rasipanje

---

[49] Ernest Mandel: »Radnici i permanentna revolucija«, navedeni tekst, str.

[50] Branko Horvat: »Putevi prelaza na radničko samoupravljanje u razvijenim kapitalističkim zemljama« u časopisu »Gledišta« 5—6/1979.

[51] Branko Horvat: »Politička ekonomija socijalizma«, navedeno izdanje, str. 162.

[52] Branko Horvat: idem, str. 163.

[53] Branko Horvat: id, str. 164.

Digitized by Google

materijalnih resursa. Kao posljedica, stopa privrednog rasta je niža nego što bi inače mogla biti«[54]. Tu su zatim rasipanje u procesu poslovanja i skupo državno održavanje ravnoteže između suprotnih interesa rada i kapitala. Dakako da onda doista slijedi ono što je Horvat i stavio u naslov narednog poglavlja, naime, »poželjnost socijalizma«.

Proletarijat, moderni proletarijat, prema tomu, zaista izražava interese većine društva, interes za promjenama društvenog sistema. Dakle, jest revolucionaran.

* * *

Nasuprot tvrdnjama o sve većoj revolucionarnosti proletarijata u razvijenim kapitalističkim zemljama — koja sociološki i nije baš uvijek posve vidljiva i možda upravo stoga — grupa tzv. tijermondističkih teoretičara odriče tom proletarijatu ikakvu revolucionarnost.

Naime, prihvaćanje ekonomskih objašnjenja što ih je dao tijermondizam, a prije svega tvrdnja o upravo eksploataciji zavisnih zemalja od strane razvijenih, unijela je bitne novine i u dio teorije revolucije koji se odnosi na subjekt revolucije.

Govoreći o »poziciji radničke klase na međunarodnom planu« u dijelu o međunarodnoj proleterskoj solidarnosti, Arghiri Emmanuel kaže: »Nade koje je revolucionarni marksizam polagao u ovu solidarnost bile su posljednjih godina tako grubo iznevjerene da je možda vrijeme da se oslobodimo ovog tabua.«[55] Temeljeći svoje teze dijelom i na čuvenim Engeisovim i Lenjinovim navodima o »radničkoj aristokraciji«, Emmanuel tvrdi da su klasici marksizma izvjesne privilegije koje radnička klasa može imati od imperijalističke politike njihovih zemalja uvijek shvaćali privremenim i prolaznim te ograničenim na uski sloj radnika. No, danas je solidarnost interesa kapitalista i radnika tako objektivno utemeljena da nipošto više nije privremena, a obuhvaća gotovo sve dijelove radničke klase razvijenih zemalja. S obzirom na to, klasne suprotnosti u razvijenim kapitalističkim zemljama istina još uvijek postoje ali su u bitnom oslabljene.

Stoga je danas međunarodna proleterska solidarnost postala povijesna besmislica, a radnici najrazvijenijih zemalja nalaze se čak u prvim redovima borbe za obranu nacionalnih interesa.

U vezi s ovom tvrdnjom, Emmanuel navodi različiti odnos kapitala i proletarijata Francuske prema alžirskoj revoluciji, od kojih je odnos proletarijata — treba li i reći — reakcionarniji.

Tako, osnovna proturječnost suvremenog svijeta više nije ona između rada i kapitala već između ugnjetačkih i ugnjetenih zemalja pa se stoga jezgra revolucionarnog proletarijata više ne

---

[54] Branko Horvat: id, str. 166.

[55] Arghiri Emmanuel: »Nejednaka razmjena« II, »Komunist«, Beograd 1974, str. 27.

Digitized by Google

nalazi u centru nego na periferiji svjetskog kapitalizma, kaže Samir Amin.

Tek pobuna proletarijata na periferiji može pogoršati uvjete eksploatacije u centru, eksploatacije onog proletarijata koji danas uz »okove« IMA što izgubiti.

Slično razmišljaju Sweezy i Baran kad u »Monopolnom kapitalu« pišu o američkoj radničkoj klasi kao potpuno integriranoj u društveni sistem kapitalizma:

»Odgovor tradicionalne marksističke ortodoksije — da će industrijski proletarijat morati konačno dići revoluciju protiv svojih kapitalističkih ugnjetača — nije više uvjerljiv. Industrijski su radnici manjina američke radničke klase koja se dalje smanjuje, i njihovo organizirano jezgro u bazičnim industrijama je u velikoj mjeri integrirano u sisteme kao potrošač i ideološki preparirani članovi društva. Oni nisu, kao što su industrijski radnici u Marxovo vrijeme bili, posebna žrtva sistema, iako su oni pogođeni elementarnošću i iracionalnošću zajedno sa svim drugim klasama i slojevima — od nekih više od nekih manje.«[56]

S druge strane, Charles Bettelheim tvrdi da teorijski nedostaci Emmanuelovog koncepta baš osobitom oštrinom izbijaju u njegovim filozofskim i političkim konzekvencama.

Bettelheim polazi od, po njegovu mišljenju, temeljne razlike njegova i Emmanuelova shvaćanja, naime, od priznavanja odnosno nepriznavanja postojanja »epistemiološkog reza« u Marxovu misaonom razvoju te razlike proleterskih klasnih pozicija koje proizlaze iz tog »reza«. Razlika među njima tako odgovara postojanju dviju struja revolucionarne misli i akcije: jedne što preuzima stajalište »zrelog Marxa« i druge što ostaje na »predkritičkim« pozicijama. Ova potonja, u temelju sitnoburžoaska, danas je, tvrdi Bettelheim, relativno široko rasprostranjena te obuhvaća anarhistički pokret, »ultraljevicu« i revolucionarne struje Latinske Amerike. Bitna njezina osobina jeste odbacivanje vodeće uloge proletarijata te odricanje i samog postojanja ikakvog sukoba proletarijata i buržoazije kao osnovnog antagonizma suvremenog kapitalizma. Dakako, Emmanuel da pripada ovoj drugoj struji.

Bettelheim dopušta zbiljnost i težinu problema buržoaske ideološke dominacije, ali drži da se otuda, ako smo marksisti, ne može izvoditi postojanje tako širokog poburžoaziranja proletarijata dok god se reproduciraju kapitalistički proizvodni odnosi. Dakako da odbacuje Emmanuelovo nastojanje da takvo shvaćanje pripiše i Lenjinu. Tvrdi da je sitnoburžoaskim ideologijama osobeno negiranje klasne borbe unutar zemalja suvremenog kapitalizma te njezina zamjena proturječnostima bogatih i siromašnih zemalja.

---

[56] Paul A. Baran i Paul M. Sweezy: »Monopolni kapital«, »Stvarnost«, Zagreb 1969, str. 329.

Digitized by Google

Stoga i pored doista primjerene, ali teorijski nekoherentne s obzirom na marksističke kategorije, podrške borbi ugnetenih naroda, po Bettelheimovu shvaćanju. Emmanuel ne može ni tu borbu sagledati u zbiljskom kontekstu budući da zanemaruje uistinu najbitniju činjenicu, naime, da se MODERNI PROLETARIJAT NALAZI U INDUSTRIJSKIM ZEMLJAMA I DA JE ON GLAVNI PROIZVOĐAČ SVEKOLIKOG BOGATSTVA. »Još općenitije rečeno, 'ignorirane' su tako istovremeno i temeljna proturječnost na nivou klasne borbe, proturječnost između buržoazije i proletarijata, i temeljna proturječnost društvenih formacija, proturječnost između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje.«[57]

Rječju, samo radnici mogu biti eksploatirani, ne i kapitalisti.

Ipak, ni Bettelheim ne može posve zanemariti očito. Zato kaže:

»Događa se, istina, da kapitalisti koji eksploatiraju radnike neke druge zemlje *relativno* smanje eksploataciju kojoj su izloženi radnici njihove vlastite zemlje, u namjeri da ih pokušaju korumpirati stvarajući 'radničku aristokraciju', ali nije moguće radnike čija je stopa eksploatacije tako *relativno* smanjena zbog toga označiti kao 'eksploatatore' radnika dominiranih zemalja, jer su oni sami izloženi intenzivnoj eksploataciji. Činjenica da se ti radnici mogu, po Engelsovom izrazu, 'poburžoaziti' nešto je sasvim drugo što pripada *ideološkim odnosima* a ne proizvodnim odnosima.«[58]

Imamo tako sada već doista dvije krajnosti: od pripisivanja proletarijatu nekakva osobitog EUROPSKOG duha do proglašavanja proletarijata pripadnicima eksploatatora. No, na kraju, i nisu se ove teorije pokazale baš ni toliko različitim... Još ako bismo se sada počeli služiti citatima »klasika«, a ne vodili računa o bitnim kategorijama Marxove političke ekonomije — zbrka kao da bi bila potpuna.

Tako smo razmatrajući teorije o subjektima revolucionarnih promjena dospjeli u situaciju da kažemo »zbogom proletarijatu«, da ga tražimo u trećem svijetu, da ga vidimo samo u obrazovanom i stručnom proletarijatu razvijenih kapitalističkih zemalja, da ga nalazimo u »zrelim pojedincima«... Čini se da ne možemo naći drugo objašnjenje do onoga koje stanje u teoriji tumači gotovo navlas istim stanjem u strukturi MODERNE SVJETSKE RADNIČKE KLASE.

Držim da najtočniju i najobuhvatniju analizu globalnog stanja i suvremenog radničkog pokreta i teorija o subjektima revolucionarnih promjena nalazimo kod Zorana Vidakovića.

U radu »Novi susret marksizma i proletarijata« Zoran Vidaković, u vezi s teorijom marksizma, naglašava da su ZBIVANJA U MARKSIZMU UISTINU SAMO ASPEKT POVIJESTI RADNIČKE KLASE, tako da

---

[57] Charles Bettelheim: id, str. LVII.

[58] Charles Bettelheim: »Teorijske napomene« u knjizi A. Emmanuela »Nejednaka razmjena« II, navedeno izdanje, str. 166.

Digitized by Google

»I kad se čini da pojedine struje marksizma napuštaju radničku klasu kao teorijsku poziciju, da osporavaju njen istorijski subjektivitet i sumnjaju u njen identitet — u nekim aspektima socijaldemokratske i staljinističke dogmatike, kao i, kritičke teorije', filozofsko-antropološke kao i strukturalističke interpretacije marksizma — reč je o ekstrapolaciji protivrečnih momenata istorijske prakse radničke klase.«[59]

Bitno je uočiti da, međutim, nije riječ o povijesnom razvoju proletarijata, ne SAMO o tomu, već da svi proturječni momenti POSTOJE DANAS JEDAN PORED DRUGOG TE SU ČAK PRIJEKO POTREBNI ZA FUNKCIONISANJE SUVREMENOG SVJETSKOG KAPITALIZMA. Industrijsko radništvo je danas u bitnom podijeljeno pa, kako kaže Vidaković, dijeli se na industrijsko radništvo čija se vrijednost i cijena radne snage, uvjeti rada i potrošnje formiraju u klasnoj borbi između kapitala i buržoaski slobodnog najamnog rada i industrijsko radništvo lišeno socijalnih i političkih prava podvrgnutog nadeksploataciji pomoću vanekonomske prinude na tržištu radne snage i u procesu rada. Ovo se podudara s podjelom između matroloskih i neokolonijalnih industrijskih proleterskih klasa. Slijedi podjela s obzirom na razlike u organskim sastavima kapitala. Ova se podjela izražava u razlikama u znanstveno-tehnološkoj razvijenosti i tehničkoj opremljenosti rada te razlikama profitnih stopa, akumulativnih sposobnosti pojedinačnih kapitala i sektora kapitalističke proizvodnje.

»Nasuprot tendenciji izjednačavanja uslova proizvodnje kapitala konkurencijom, međunarodna restrukturacija pod hegemonijom supermonopola održava i produbljuje razlike. Podiže stepenaste piramide u produkciji kapitala, jer je to bitan uslov za međunarodnu maksimalizaciju viška vrednosti i suzbijanja pada profitne stope. U tom smislu podela radništva nije posledica razlika u uslovima proizvodnje kapitala, već se te razlike zasnivaju podelom radništva prema načinu upotrebe radne snage, i segregacijom tržišta radne snage.

Iz toga proističe *tendencija stepenaste podele radne snage prema obliku proizvodnje viška vrednosti:* sektori i područja u kojima se stopa eksploatacije povećava istiskivanjem apsolutnog viška vrednosti u ekstenzivnom obliku; zatim apsolutnog viška vrednosti, koji preovlađuje, i u sektorima i fazama proizvodnje kapitala gde se proizvode naoružanje, investiciona oprema i naučno-tehnološki, odnosno informatički potencijal, dakle sva sredstva koja monopolskom kapitalu omogućuju povećano istiskivanje viška vrednosti u drugim sektorima i fazama.

Ova tendencija stepenaste podele radne snage prema načinu crpljenja viška vrednosti predstavlja *ključ međunarodne*

[59] Zoran Vidaković: »Novi susret marksizma i proletarijata« u časopisu »Marksizam u svetu« broj 11/1974, str. 11.

Digitized by Google

podele rada, i prema tom ključu se vidi stratifikacija klasa industrijskih radnika u svetskim razmerama.«[60]

Budući da je, dakle, ovakva stepenasta međunarodna podjela rada *potrebna kapitalu danas to se klasna struktura može razmatrati samo u međunarodnim razmjerima.*

Vidaković upozorava da se klasna struktura zavisnih zemalja, klasno određenje masa beskućnika, gladnih i socijalno nemoćnih ne može tumačiti analogijom s lumpenproletarijatom i sličnim pojavama poznatim iz prošlosti Evrope i Sjeverne Amerike.

Ali isto tako prijeko potreban uvjet globalne produkcije i reprodukcije kapitala jest i obrazovano radništvo razvijenih zemalja — *sve su te mase ista radnička klasa.* No toliko je podijeljena različitim radnim i životnim položajem pa i različitim interesima da se teško ili nikako ne dolazi do svijesti o bitnom zajedništvu.

»Razdeljene međunarodnim antagonističkim procesima, čiju matricu čini globalni materijalni i društveni proces kapitala, pojedinačne proleterske, subproleterske i poluproleterske klase u različitim regijama i zemljama rastočenog svijeta posjeduju — pre nego što se u univerzalnoj oslobodilačkoj praksi konstituišu u revolucionarne klase i subjekte socijalizma — samo pojedinačne *isečke proleterskog klasnog bića* i tome odgovarajuću *partikularnu praksu* u klasnoj borbi, *partikularnu klasnu svest, redukovane i mistifikovane interese.*«[61]

Otuda više ne vrijedi ni za radničku klasu »de te fabula narratur«! Ni jedan se aspekt revolucije ne može više razmatrati izvan svjetskog konteksta produkcije i reprodukcije kapitala. Ne vrijedi više SAMO ENGLESKA ILI SAMO PROTIV ENGLESKE! Čitav je svijet potencijalno revolucionarno žarište, jače dakako tamo gdje je eksploatacija grublja, ali jako i tamo gdje je intenzivnija. NI JEDNA DOSADAŠNJA REVOLUCIJA SA SOCIJALISTIČKOM ORIJENTACIJOM NIJE IZVEDENA PROTIV »KAPITALA«, PROTIV EKONOMIJE NITI PROTIV MARXOVE TEORIJE REVOLUCIJE. SAMO SU ZADACI I PROBLEMI PRIJELAZNOG RAZDOBLJA SVUDA RAZLIČITI, VEĆ PREMA MJESTU U MEĐUNARODNOJ PODJELI RADA KOJU JE NEKA ZEMLJA IMALA U GLOBALNOM KAPITALISTIČKOM SISTEMU.

Stoga ne bi stajala tvrdnja Adama Przeworskog da je izvor neodređenosti pojma proletarijata u samoj dinamici razvoja kapitalizma nego je ona i u *sadašnjem* kapitalizmu.

Samo su rijetki marksistički teoretičari sagledali ovu cjelinu svjetskog kapitalizma te čak i za njih vrijedi zlobno-žalosna

[60] Zoran Vidaković: »Preobražaj klasa i subjekti emancipacije u trećem svetu« u časopisu »Marksizam u svetu« broj 7/1984, str. 9.
[61] Zoran Vidaković: id, str. 16—17.

Digitized by Google

primjedba E. P. Thompsona o »intelektualcima obično slabo obaviještenima o vlastitoj radničkoj klasi«.

Pa ako je istina to što kaže Alain Touraine, naime da »nije, dakle, ni u kom slučaju reč o nestajanju sindikalnog pokreta ili radničke klase; međutim, radnikovo životno iskustvo stečeno na radu i sama klasna svest preobražavaju se sve teže u klasno delovanje«,[62] ako je, ponavljam to istina — odgovornost je dobrim dijelom i na marksizmu. Ne razumijeti što se danas uistinu zbiva sa svjetskim proletarijatom isto je što i odustati od još uvijek postojećih potencijala marksizma i od revolucije. S tim se valja suočiti. Što prije — to bolje.

[62] Alain Touraine: »Sociologija društvenih pokreta«, »Radnička štampa«, Beograd 1983, str. 53.

Digitized by Google

Dragutin V. Marsenić

Akumulacija — motiv privređivanja i pokazatelj poslovnog uspeha radnog kolektiva

U ovom prilogu će biti izloženi politekonomski kontekst i implikacije proširene reprodukcije sa stanovišta formiranja akumulacije u uslovima socijalističkog samoupravljanja. Pri tome će se najpre saopštiti neke najvažnije predpostavke i postulati, zatim će se pružiti empirička građa formiranja akumulacije tokom 80-ih godina te sistemski uslovi pod kojima se taj društveni tok formiranja akumulacije odvijao i kritika tih uslova. Prilog ćemo završiti izlaganjem aktuelnih pogleda i kontroverzi o formiranju akumulacije koji se javljaju i javno artikulišu u debati o privrednoj reformi. Pri tome ćemo dati sopstveno viđenje i opredeljenje povodom dilema koje se tu javljaju i obrazloženje pretpostavki koje na početku priloga saopštavamo.

Najvažnije pretpostavke i postulati

1. Socijalističko samoupravljanje nije društveni odnos koji po svim najvažnijim pitanjima društvenih uslova pod kojima se u njemu odvija rast i razvoj privrede treba da se razlikuje od drugih danas postojećih i vladajućih društvenih odnosa u svetu. Naprotiv, ono kao društveni odnos mora biti otvoreno za sve sistemske i druge solucije koje postoje i deluju u drugim

Digitized by Google

društvenim odnosima i ovima daju u političkom smislu demokratski karakter a u ekonomskom smislu ih čine efikasnim ili doprinose njihovoj ekonomskoj efikasnosti.

2. Socijalističko samoupravljanje na ovom nivou ekonomske razvijenosti pretpostavlja robnu proizvodnju. Svaki oblik negiranja robne proizvodnje u masovnijim (ili opsežnijim) razmerama vodi slabljenju a ne retko i ukidanju unutrašnjih pobuda i motivacija ljudi da svoj rad i upotrebu raspoloživih resursa usmere u proizvodnju onih dobara kojima će maksimizirati svoje zarade te da svoje zarade usmere na pribavljanje onih dobara kojima će maksimizirati zadovoljavanje svojih potreba. Robna proizvodnja je i pretpostavka da se racionalno odmerava srazmera između sadašnje i buduće (sada odložene i u budućnosti očekivane) potrošnje odnosno da se racionalno odmeravaju vremenske preference u potrošnji bez čega inače nema ni racionalnog odnosa prema akumulaciji.

3. Robna proizvodnja pretpostavlja preduzeće kao bazičnu organizacionu jedinku proizvodnje. Preduzeće se prema sredstvima za proizvodnju odnosi kao prema kapitalu koji se mora oplođavati. Ono se i prema radnoj snazi odnosi kao prema faktoru proizvodnje koji ima svoju cenu. Preduzeće svoje ekonomske performanse ostvaruje prvenstveno preko i posredstvom preduzetništva bez kojeg inače izostaje svako njegovo trajnije napredovanje. Meru ekonomskog napredovanja preduzeća čini dobit koja se u relativnom izrazu javlja kao stopa dobiti, koja odmerava višak prihoda nad rashodima u odnosu naspram angažovanog kapitala.

4. Iz prednjeg postulata sledi da robna privreda mora biti tretirana kao celovit sistem razmenskih odnosa a nikako samo kao razmenski odnosi materijalnih dobara i usluga kao roba. To dalje znači da mora postojati i biti uvažavano i tržište kapitala i tržište radne snage (pored tržišta materijalnih dobara i usluga kao roba) ili robne privrede nema. Odnosno »okrnjena« robna privreda implicira čitav niz neželjenih posledica koje nisu ništa manje izopačene nego što je i njeno potpuno negiranje te podvrgavanje celog razvojnog toka administrativnoj regulaciji.

5. Nestabilnost je inherentno svojstvo robne privrede. Drugim rečima, robna privreda stalno prolazi kroz stanja neravnoteže ponude i tražnje, globalne i/ili parcijalne. Sa tim se vezuju i manji ili veći gubici učesnika u proizvodnji i razmenskim odnosima koji u agregiranom izrazu odmeravaju troškove kod kojih su izostali rezultati u zadovoljavanju ljudskih potreba. Gubici se javljaju i kao negativna akumulacija. Oni su svojevrsna dekapitalizacija društvenog kapitala. Inherentna nestabilnost robne privrede predpostavlja njenu regulaciju. Me-

Digitized by Google

đutim, regulacija ne sme biti usmerena na narušavanje motivacione strukture robnih proizvođača niti se pak njome sme zadirati u potrošačku slobodu građana. Njena je svrha da »nametne« robnim proizvođačima one institucionalne uslove proizvodnje u kojima će oni ostvarujući svoje ciljeve doprinositi ostvarivanju i društvenih ciljeva. Odnosno, reč je o regulaciji kojom se društveni ciljevi transformišu u ekonomske preference robnih proizvođača. Ili njena je svrha da kupcima u domenu potrošnje učini atraktivnim ona dobra čija je potrošnja iz raznovrsnih razloga u datom momentu poželjna i sa stanovišta društva u celini odnosno sa stanovišta aktera ekonomske politike. Svakom se regulacijom dakle simuliraju određeni tržišni uslovi koji privrednim subjektima čine atraktivnim ekonomska ponašanja koja su društveno poželjna.

6. Socijalističko samoupravljanje je duboko protivrečan društveni odnos. Ono se kao društvena praksa suočava sa konfliktnošću interesa raznovrsnih socijalnih grupacija. Jedva da je moguće u njemu identifikovati radničku klasu koja bi kao relativno homogena socijalna i klasna struktura imala jedinstven cilj u pogledu privrednog razvoja te u tom sklopu i jedinstven nastup prema formiranju akumulacije. Kao što u makro-društvenim razmerama radnička klasa nije homogen društveni stratum tako ni radni kolektivi preduzeća nisu homogene mikro-ekonomske i mikro-socijalne strukture. Sve to upozorava na opasnosti od dezorganizacije interesa, akcija i ponašanja u raspodeli dohotka s posledicama izostajanja akumulacije, odnosno najblaže s posledicama njenog formiranja na suboptimalnom nivou ukoliko u privrednom sistemu nisu uspostavljena pravila ponašanja kojima bi se pomenutoj dezorganizaciji suprotstavila koalicija interesa te moguća koordinacija akcija i ekonomske sankcije kada se narušava ono što je prethodno i na makro-ekonomskom i makro-socijalnom nivou ustanovljeno kao zajednički obrazac.

7. I na kraju, akumulacija je svojevrstan test na kome se proverava odnos društva prema privrednom razvoju. Ona je istovremeno i ono područje u kojem se dokazuje ili demantuje da u društvu, odnosno u njegovoj organizacionoj i ekonomsko-socijalnoj strukturi, postoje društvene snage koje po prirodi svojih ekonomskih i socijalnih stremljenja podržavaju akumulaciju i razvoj. Samo takva društva i društveni sistemi imaju nade na opstanak i izglede za napredak u kojima se akumulacija javlja kao »prirodno« stremljenje i kao »genetski« ugrađen motiv u ekonomsko i društveno biće vladajuće klasne snage. Poznato je da je na tome kapitalizam zasnovao svoje napredovanje. U socijalizmu je, međutim, akumulacija bila i ostala funkcija države. Sa afirmacijom robne privrede izgleda da se stvaraju društvene pretpostavke u njemu da akumulacija

Digitized by Google

postane motiv poslovne aktivnosti privrednih preduzeća i mera njihove poslovne uspešnosti.

Šire o iznetim postulatima i pretpostavkama biće reči u poslednjem delu ovog priloga.

Empirički tokovi formiranja akumulacije tokom 80-ih godina

1. Jedva da je moguće bilo šta novo reći o oslabljenoj akumulativnoj sposobnosti jugoslovenske privrede u momentu pisanja ovog priloga, odnosno o gotovo permanentnom osipanju akumulacije tokom 80-ih godina.[1] Zanemarimo li za momenat privredno-sistemske razloge koji su generisali raspad akumulacije jugoslovenske privrede (o njima će biti reči u narednom delu ovog priloga), te rasipnički odnos u domenu opšte i zajedničke potrošnje onda već u ovom momentu valja istaći dva razloga koji su već po sebi dovoljni kao objašnjenje za presahle izvore akumulacije. Prvi od njih je nizak privredni rast ili čak i njegovo odsustvo u pojedinim godinama kriznog toka privrede. Društveni proizvod Jugoslavije (i njegovi delovi u sektoru privrede društvene i privatne svojine) u periodu 1980—1987. (1979=100) beleži prosečnu godišnju stopu rasta od 1% (te u sektoru društvene svojine 1,1 a u sektoru privatne svojine od 0,6%).[2] Po približno istoj dinamici uvećavano je i stanovništvo s posledicom nultog rasta per capita društvenog proizvoda. (Ekonomska) stagnacija u kretanju društvenog proizvoda nikada, već po ekonomskoj logici, ne pogoduje formiranju akumulacije. Kada se zapadne u stanje stagnacije onda se jedini izlaz za povećavanje akumulacije nalazi u preraspodeli nacionalnog dohotka i društvenog proizvoda u prilog akumulacije a na štetu raznovrsnih oblika neproizvodne potrošnje. O teškoćama te preraspodele više reči će biti kasnije. Drugi razlog kojim se »objašnjavaju« nepovoljni trendovi u formiranju akumulacije su otplate dugova sa kamatama. One su u posmatranom periodu angažovale oko 10% društvenog proizvoda naše zemlje.

[1] Iz godine u godinu se taj proces osipanja akumulacije može da prati u godišnjim izveštajima Službe društvenog knjigovodstva o poslovanju privrede. Zatim, takođe u publikaciji Ekonomskog instituta iz Zagreba Dragomir Vojnić svake godine saopštava seriju podataka o akumulaciji i investicijama u jugoslovenskoj privredi u kojoj se vrlo upečatljivo ogleda negativan silazni trend. U više svojih radova je Marijan Korošić preko više indikatora saopštavao pogoršavanje akumulativne sposobnosti jugoslovenske privrede. Ovde posebno izdvajamo njegovu poslednju knjigu »Jugoslovenska kriza«, izdanje »Naprijed«, Zagreb, 1988. (Videti u toj knjizi poglavlje o akumulaciji i investicijama, strana 101—112).

[2] Izračunato prema: a) Statistički godišnjak Jugoslavije 1986, strana 85 i b) Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku »Obračun društvenog proizvoda i narodnog dohotka za 1987.« (broj 314 od 1. avgusta 1988).

Digitized by Google

Kao takve su i same vršile veliki pritisak na neproizvodnu potrošnju u zemlji sužavajući a delom i iscrpljujući svaki prostor da se preraspodelom na njihovu štetu sačuva akumulacija. Problem jugoslovenske akumulacije nije prema tome privremen. On to nije već zbog toga što traje već čitavu deceniju. Važnije je međutim od toga da nema izgleda za njegovo skoro rešenje u godinama koje su pred nama. Prvo nije u izgledu dinamiziranje privrednog rasta. Ma koliko privredna reforma koja je u pripremi nudila rešenja za dinamičan rast i razvoj mora se računati sa docnjom njenih efekata zbog prilagođavanja privrede novim »uslovima privređivanja«. Zatim dugovi će i dalje predstavljati veliki teret jugoslovenskoj privredi i apsorbovati lavovski deo nacionalnog dohotka i društvenog proizvoda koji bi u drugačijim okolnostima mogao da se usmeri u akumulaciju. Najzad, teško je računati na dalje restrikcije u ličnoj potrošnji budući da je ova za značajne segmente stanovništva dostigla neki, uslovno rečeno, najniži nivo ispod kog se jednostavno ne može ići. Biće čak i pritisaka za njen porast kojima će se ekonomska politika teško odupirati.

U nastavku ovog dela priloga ukratko pogledajmo kakve su se relacije u pogledu akumulacije oformile u makro-ekonomskim razmerama i na nivou mikroprivrednih subjekata.

2. Za sagledavanje osnovnih relacija u kojima su se u makro-ekonomskim razmerama nalazile akumulacija i investicije naspram društvenog proizvoda konstruisali smo tabelu 1. Podaci iz nje pokazuju da je učešće sredstava za investicije u društvenom proizvodu prema njegovoj osnovnoj raspodeli svedeno sa 25,2% u 1980. na 17,5% u 1986. godini, te da se stanje donekle »popravlja« kada se ima u vidu finalna upotreba društvenog proizvoda u kojoj su investicije zastupljene sa 41,5% (naspram 47,1% u 1980.). Valja odmah upozoriti na momenat da visoka stopa investicija od 41,5% u 1980. godini ne pruža pravu informaciju o veličini investicionog napora zemlje u posmatranoj godini. Gotovo jednu polovinu te stope (ili tačnije 20% društvenog proizvoda) čini prirast zaliha gotovih proizvoda, nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda. Time se učešće fiksnih investicija u finalnoj upotrebi društvenog proizvoda svodi svega na 21,5%. Isti pokazatelj u 1980. godini iznosio je 35,1%. Smanjenje je očigledno drastično. Smanjivanje stope fiksnih investicija (odnosno njihovog relativnog učešća u finalnoj upotrebi društvenog proizvoda) pri stagnaciji u dinamici društvenog proizvoda moralo je po prirodi stvari da ima za posledicu opadanje fiksnih investicija koje se odvijalo po negativnoj stopi rasta od 6,1%. Kumulativni »efekat« ovog opadanja je manji fizički obim fiksnih investicija u 1986. nego u 1980. godini za 30,7%. Opadanje fiksnih investicija nastavljeno je i u 1987. godini po stopi od 4% i one su u toj godini manje nego u 1980. za 33,4%.

Digitized by Google

UČEŠĆE INVESTICIJA U OSNOVNOJ RASPODELI I FINALNOJ UPOTREBI DRUŠTVENOG PROIZVODA

— U tekućim cenama —

	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.	1985.	1986.
Apsolutni iznosi u milijardama dinara							
1. Društveni proizvod	1533,1	2208	2925	4064	6326	11285	22062
2. Sredstva za investicije iz osnovne raspodele	391	551	741	1001	1654	2689	3865
3. Sredstva za investicije u finalnoj upotrebi	731	983	1227	1660	2691	4924	9310
4. Deficit =(3 — 2) odnosno višak =(2 — 3) sredstava za investicije	340	431	486	659	1037	2235	5444
Relativni odnosi u % od društvenog proizvoda							
5=2 : 1	25,2	25,0	25,3	24,6	26,2	23,8	17,5
6=3 : 1	47,1	44,6	42,0	40,8	42,5	43,6	42,2
7=4 : 1=(6 — 5)	21,9	19,6	16,6	16,2	16,4	20,3	24,7
8=2 : 3	46,5	56,0	60,4	60,3	61,5	54,6	41,5
9=4 : 3	53,5	44,0	39,6	39,7	38,5	45,4	58,5
10 8+9	100	100	100	100	100	100	100

Tabela sastavljena na osnovu izvora: Bilansi formiranja, raspodele i upotrebe društvenog proizvoda, SZS, Beograd, 1987., strana 46—47.

Ako se ima u vidu da u okviru stope fiksnih investicija od 21,5% poslovna sredstva (ili tačnije 10,1%) potiče od amortizacije onda se stopa fiksnih investicija koja ima poreklo u novostvorenoj vrednosti svodi na svega 11,4%. Ovaj pokazatelj je u 1980. godini iznosio 24,6%.

Najzad, u stopi fiksnih investicija (od 11,4%) koje vode poreklo iz nacionalnog dohotka sadržane su i investicije neproizvodnog ili neprivrednog karaktera (stambena izgradnja, finansijske i druge usluge, obrazovanje i kultura, zdravstvena i socijalna zaštita te društveno-političke zajednice i organizacije). Ako poslednji podatak od 11,4% »očistimo« od ove vrste investicionih izdataka dobijamo da je svega 8,5% društvenog proizvoda u 1986. godini angažovano za privredne investicije u osnovna sredstva. Taj pokazatelj je u 1980. godini iznosio 17,8%.

Očigledno je dakle da su investicije u osnovna sredstva privrede koje su namenjene njihovoj proširenoj reprodukciji (po-

Digitized by Google

tiču dakle iz novostvorene vrednosti odnosno iz nacionalnog dohotka) više nego prepolovile svoje učešće u društvenom proizvodu u 1986. u odnosu na 1980. Stanje je još nepovoljnije ako se ima u vidu da je i tako nizak parametar privrednih fiksnih investicija delom finansijski bio podržan inostranim izvorima (reprogramiranje i kratkoročne komercijalne pozajmice).

U nešto drugačijoj optici zvanična statistika registruje učešće akumulacije u društvenom proizvodu društvenog sektora od svega 8,5% u 1986. odnosno 16,3% u 1980. Ako se ovaj pokazatelj oslobodi sredstava iz fonda zajedničke potrošnje za stambenu izgradnju koja su u 1980. i 1986. godini činila 5,2 i 3,3% društvenog proizvoda te ako se svede na izdvajanja (a) u poslovni fond i za proširenje materijalne osnove rada koja u dve navedene godine iznose 9,2 i 2,9%, i (b) za rezerve koje u pomenutim godinama respektivno iznose 1,9 i 2,3% onda se praktično stopa akumulacije (kao i njeno učešće u društvenom proizvodu) dobija na nivou od 11,1% (1980) i 5,2% (1986). Odnosno konačno da svodeći poslednji pokazatelj za dve navedene godine na akumulaciju kao parametar raspodele odnosno upotrebe nacionalnog dohotka dobijamo njegove vrednosti od 12,4% (1980) i 5,8% (1986). Učešće akumulacije u nacionalnom dohotku od 5,8% (koje je više nego dvostruko manje nego u 1980. god.) je zabrinjavajuće nisko. Na njemu se ne može zasnovati bilo kakav dinamičan privredni rast. Vredi se ovde podsetiti na davno napisane i često citirane reči Artura Luisa po kome se radikalan raskid sa nerazvijenošću i stagnacijom vezuje i biva uslovljen povećanjem stope akumulacije sa 5 na 12% nacionalnog dohotka. Izgleda da se ovaj zadatak koji je Autur Luis stavljao pred nerazvijene zemlje koje još nisu bile ni započele osetniji ekonomski uspon ponovo aktuelizira za jugoslovensku privredu i to u vreme kada ona ima iza sebe više od četiri decenije dinamičnih razvojnih tokova i kada je dostigla per capita društveni proizvod od oko 2300 dolara. On međutim nije ništa manje ekonomski i društveno dramatičan nego što je bio pre četiri decenije. Preraspodele u prilog akumulacije koje on pretpostavlja zadiru u duboko ukorenjene obrasce potrošnje i nije ih nimalo jednostavno ostvariti imajući u vidu otpore koji im se pružaju.

3. Relativno učešće akumulacije u dohotku iz koga ona potiče to jest takozvana stopa akumulacije pripada uglavnom makroekonomskoj analizi. Svrha tog parametra je pre da izrazi žrtvovanja u domenu potrošnje radi privrednog rasta i razvoja nego da pokaže stvarne dimenzije akumuliranja proizvodnog dela društvenog bogatstva. Otuda građanska literatura sve do Džona Majnarda Kejnza nije u srazmeri u kojoj se akumulacija nalazi naspram ostvarenog dohotka pridavala veći značaj. Taj parametar (stopa akumulacije) i ne izražava neposredno motiva-

Digitized by Google

ciju i pokretačke pobude robnog (i kapitalističkog) načina proizvodnje. O tome će međutim više reči biti kasnije. Kejnz, a zatim i čitava plejada njegovih sledbenika, akcenat stavlja upravo na taj parametar, u formi prosečne i marginalne sklonosti akumulaciji (i potrošnji takođe). Pri tome insistiraju na aktivnoj ulozi države u definisanju srazmera akumulacije i potrošnje. To je opet razumljivo jer ne veruju da pokretačke snage u uslovima robnog kapitalističkog privređivanja (profitna motivacija) mogu rast i razvoj privrede održavati na željenom i mogućem nivou. Marks takođe ne stavlja u središte svoje analize raspodelu dohotka (ili profita) na akumulaciju i potrošnju. Svrha proizvodnje je ostvarivanje profita a ovaj sa svoje strane već po određenom automatizmu određuje dimenzije akumulacije. Otuda i kod Marksa i kod brojnih ekonomista u građanskoj literaturi pretpostavka da se ceo profit akumulira i dalje investiciono angažuje te da se ukupan iznos najamnina troši. Sa nastankom socijalističkih zemalja te sa centralističkim sistemom upravljanja u njima makro-ekonomske srazmere raspodele nacionalnog dohotka dolaze u samo središte i makroekonomske politike i makro-ekonomske nauke. Sasvim se u zasenak stavljaju motivacije privrednih subjekata da akumuliraju i na toj osnovi uvećavaju »svoj« i ukupan društveni proizvodni potencijal. To ima i svojih neželjenih implikacija ali o tome kasnije.

4. Jugoslovenska privreda tokom 80-ih godina beleži ubrzano opadanje akumulativne sposobnosti pod kojom podrazumevamo srazmeru između akumulacije i prosečno korišćenih poslovnih sredstava tokom godine. Reč je dakle o mikro-ekonomskom pristupu akumulaciji. Taj pokazatelj sukcesivno u periodu 1980—1986. godina iznosi (u %) 4,7, 5,3, 4,6, 4,7, 5,8, 5,0 i 3,8.[3] Prednji podaci zapravo pokazuju za koliko postotaka su se u navedenim godinama povećavala poslovna sredstva na bazi odgovarajućih izdvajanja iz dohotka u tu svrhu. (Kada bi izdvajanja za akumulaciju u tekućoj godini koja predstavljaju prirast poslovnih sredstava u toj godini stavili u odnos sa poslovnim fondom iz prethodne godine onda bi dobijeni parametar predstavljao stopu rasta poslovnih sredstava i bio bi mera njihovog proširenog reprodukovanja. Taj se pokazatelj ne bi bitno razlikovao od već navedenog i, za period 1981—1986., on iznosi 5,1, 4,4, 4,5, 5,5, 4,7 i 3,6%). Dva prednja niza podataka se odnose na takozvanu neto akumulativnost jugoslovenske privrede. Naspram njih nešto su povoljnije relacije kada je reč o bruto akumulativnosti. Pri tome bruto akumulacija predstavlja neto akumulaciju uvećanu za iznos amortizacije. Bruto akumulativnost jugoslovenske privrede predstavljene kao zbir relativnih srazmera amortizacije i akumulacije naspram prosečno korišćenih

[3] Izvor: Bilans formiranja, raspodele i upotrebe društvenog proizvoda Jugoslavije 1980—1986., Savezni zavod za statistiku, Beograd, strana 21.

Digitized by Google

poslovnih sredstava u odgovarajućoj godini, u periodu 1980—1986. godine (izražena u %) iznosi:[4]

	Bruto akumulacija / Poslovna sredstva	=	Amortizacija / Poslovna sredstva	+	Neto akumulacija / Poslovna sredstva
1980 :	8,0	=	3,3	+	4,7
1981 :	8,5	=	3,2	+	5,3
1982 :	8,6	=	4,0	+	4,6
1983 :	8,7	=	4,0	+	4,7
1984 :	9,6	=	3,8	+	5,8
1985 :	9,2	=	4,2	+	5,0
1986 :	7,8	=	4,0	+	3,8

Ovi podaci upućuju na važan momenat da se amortizacijom formira oko polovine jugoslovenske akumulacije. Zanemarujemo ovom prilikom momenat realnosti amortizacije. Ona (amortizacija) i nije precizno odrediv trošak iz prostor razloga što je bitan momenat za njeno utvrđivanje — vek trajanja osnovnih sredstava — u momentu određivanja stope amortizacije nepoznanica koja se tek aproksimativno određuje sa manjim ili većim stepenom verovatnoće da se to i praktično potvrdi. Znamo međutim da se zbog rastućeg udela opreme u tehničkoj strukturi osnovnih sredstava te zbog ubrzanog toka njenog ekonomskog obezvređivanja smanjuje vek trajanja osnovnih sredstava što se mora respektovati u povećanju stope amortizacije. Prednji podaci pokazuju da srazmera amortizacije prema poslovnim sredstvima tokom 80-ih godina nije izložena opadanju te tim pre ni srazmera amortizacije prema osnovnim proizvodnim fondovima (stopa amortizacije) ne sledi silazni tok. Uz sve to i učešće amortizacije u društvenom proizvodu ostaje tokom 80-ih godina na relativno stabilnom nivou od oko 10% (odnosno po godinama u rasponu 1981—1986. iznosi 10,5, 9,9, 12,2, 12,5, 11,7, 10,9 i 10,1%).[5] Tome su doprinele promene u sistemskom tretmanu osnovnih sredstava (povremene i stalne revalorizacije) i amortizacije. U svakom slučaju ostaje da amortizacija nije više otvoreno pitanje našeg privrednog sistema. To, međutim, ne sme da nas zavara. Na amortizaciji se ne može zasnivati rastući ritam osnovnih proizvodnih fondova. Osnovu njihovog rasta mora da predstavlja akumulacija koja potiče iz nacionalnog dohotka. Uz to ne previđamo mogućnosti zasnivanja rasta osnovnih proizvodnih fondova i na amortizaciji ali to zavisi prvenstveno od stope rasta investicija u njih. Napred smo videli da su investicije u osnovna sredstva u periodu 1980—1987. godine imale opadajući »rast« od 6,1% prosečno godišnje ili po

[4] Izvor naveden u prethodnoj fus-noti, strana 20—21.

[5] Izvor naveden u belešci 3, strana 68.

Digitized by Google

godinama sukcesivno: —5,9, —9,8, —5,5, —9,7, —9,6, —3,7, +2,0 i —4,0.[6] Takvo opadanje fiksnih investicija imalo je za posledicu i sve usporeniji rast osnovnih proizvodnih fondova koji u razdoblju 1981—1986. po godinama iznosi 5,8, 4,4, 4,0, 2,1, 2,0 i 2,1%.[7] Poređenja radi napomenimo da tokom 70-ih godina (a ranije tim pre) ona nije silazila ispod 7%. Na padajućoj stopi rasta fiksnih investicija te na skromnom rastu osnovnih sredstava (od 2% godišnje) teško je uopšte pretpostaviti da amortizacija može znatnijim delom služiti i proširenoj reprodukciji osnovnih proizvodnih fondova.

Institucionalni razlozi nepovoljnih tokova u formiranju akumulacije

Privredni sistem tokom 80-ih godina i pored čestih »sitnih« promena pa i jasne strateške orijentacije o njegovom drugačijem oblikovanju sadržane u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije ostaje uglavnom na rešenjima koja su bila važeća u prethodnoj deceniji. Ta su rešenja poznata i najkraće ih svodimo na sledeće momente:

Prvo, društvena svojina je i dalje zadržala institucionalni status nesvojine. To sa formiranjem akumulacije ima utoliko veze što se na njenom nesvojinskom statusu ne može zasnovati motivacija za uvećavanje fiksnih proizvodnih fondova niti ekonomska sankcija za njihovu eroziju ili osipanje.

Drugo, dohodak kao motiv poslovnog ponašanja i kao homogena ekonomska veličina ne može da izrazi »doprinos« društvenih sredstava njegovom ostvarivanju. Otuda se na homogenom dohotku ne može ni zasnovati objektivna neophodnost formiranja akumulacije.

Treće, zbog prethodna dva momenta pod lupu sumnje se stavlja i mogućnost ostvarivanja raspodele prema radu. Reč je naime o tome da homogenost dohotka isključuje vrednovanje radne snage pa prema tome isključuje i mogućnost uspostavljanja njegove ekonomske strukture (potreban rad i višak rada). Na toj se osnovi stavljaju barijere u odmeravanju doprinosa brojnih drugih činilaca ostvarenom dohotku kao što su prirodni izvori, preduzetništvo, monopolski položaji na tržištu, institucionalne povlastice u formiranju cena i možda još neki. Sve je to dobro poznato i nema potrebe za posebnim obrazloženjima.

Zbog sva tri prethodna momenta nije postojala odgovarajuća institucionalna zaštita akumulacije, odnosno tačnije aku-

[6] Izvor: Ostvarene investicije u osnovna sredstva u SFR Jugoslaviji 1977—1986, s procenom za 1987. godinu u cenama 1972. Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku broj 103 od 25. 3. 1988.

[7] Osnovna sredstva privrede društvenog sektora SFRJ 1977—1986. u cenama 1972. godine. Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku broj 237 od 3. 5. 1988.

Digitized by Google

mulacija nije bila ugrađena u motivacionu strukturu privrednih subjekata. Privredni sistem oblikovan tokom 70-ih godina izlagao je i amortizaciju osipanja dovodeći u pitanje prostu reprodukciju osnovnih sredstava na osnovu redovnih otpisa njihove vrednosti tezaurisanih u fondu amortizacije. Ova je praksa zaustavljena uvođenjem redovne revalorizacije fiksnog kapitala i revizijom stopa amortizacije tokom 80-ih godina (poslednja promena u ovom smislu izvršena je krajem 1986. godine).

Četvrto, ako je dohodak motiv poslovne aktivnosti radnih kolektiva, ako je on homogena veličina bez odgovarajuće ekonomske strukture koja odražava doprinose raznovrsnih faktora njegovom ostvarivanju (rada, kapitala, prirodnih izvora, preduzetništva, znanja, institucionalnih posebnosti — povlastica ili otežavajućih uslova), ako konačno sredstva za proizvodnju nisu društveni kapital već društvena (ne)svojina i kao takva samo puka oruđa rada, onda po prirodi stvari ne mogu u privrednom sistemu postojati, bar ne legalno, tržišta faktora proizvodnje. Ona se međutim ne mogu ni likvidirati činom jednokratnih odluka odnosno postojaće u nekoj nelegalnoj i u svakom slučaju perverznoj formi. Nepostojanje zvanično priznatog tržišta faktora proizvodnje dovelo je do toga da je najobilatiji faktor proizvodnje — radna snaga — bio i najskuplji. Njegovu cenu (neto lični dohodak) uvećavali su brojni doprinosi i porezi kojima su se obezbeđivala sredstva za opštu (budžetsku) i zajedničku (SIZ-ovsku) potrošnju. Naspram toga kapital kao redak i oskudan faktor proizvodnje nije imao uopšte realnu cenu ili je nominalna kamatna stopa na kredite privredi bila niža od stope inflacije s posledicom negativne realne kamatne stope. Mnogo je nepovoljnih ekonomskih implikacija ovakvog stanja. Najvažnije od njih svodimo na sledeća tri momenta. Prvo, kombinacija faktora proizvodnje njima je gubila ekonomsku zasnovanost. Primat su dobijali kapitalno intenzivni naspram kapitalno-štednih proizvodnih projekata sužavajući tako mogućnosti zapošljavanja radne snage i šireći problem nezaposlenosti. Drugo, u uslovima nulte ili negativne realne kamatne stope kredit kao inače svuda u svetu vrlo skup izvor finansiranja investicija u nas je bio veoma atraktivan. Lakoća dobijanja kredita sasvim je paralisala interes privrednih subjekata da sopstvena izdvajanja iz dohotka u poslovni fond učine značajnijim izvorom sopstvene investicione aktivnosti. Ukoliko bi privredni subjekti bili bez investicionog programa koji bi valjalo što pre realizovati, onda pogotovo nije bilo motivacije za akumulaciju jer bi inflacija svaku takvu »uštedu« ubrzo ugrozila, obezvredila. Otuda »jeftini« krediti pogoduju prioritetu potrošnje nad akumulacijom u namenskoj raspodeli. Posebno podvlačimo da besplatni krediti privredi labave ili ukidaju kriterije rentabiliteta upotrebe tako dobijenih sredstava. Treće, ako se celokupna »javna« (opšta i zajednička) potrošnja svaljuje na lične dohotke i na dohodak (zanemarujemo za momenat druge izvore) onda se

Digitized by Google

u takvim uslovima nigde ne vidi konkurentan odnos između tih oblika neproizvodne potrošnje na jednoj i akumulacije na drugoj strani. Stvara se privid da akumulaciji konkurišu samo lični dohoci. Kada bi opšta i zajednička potrošnja zavisile od dobiti, kada bi se u deobi dobiti direktno sučeljavale sa akumulacijom onda bi naravno bilo jasnije čime je akumulacija najviše ugrožena i ko je ugrožava. To pri rešenjima u deobi dohotka na različite subjekte društvene strukture (privredni subjekti, država, organizacije u domenu društvenih delatnosti i socijalne zaštite) nije vidljivo. A potrebno je da se zna, jer i od toga zavisi racionalno odmeravanje relacija akumulacije i neproizvodne potrošnje u raspodeli dohotka.

Dugoročni program ekonomske stabilizacije koji smo usvojili 1982. godine učinio je osetno pomeranje pogleda u prilog respektovanja robne privrede i tržišta. Bio je to, međutim, ipak »kompromis« sa osnovnim postulatima ekonomskog sistema iz 70-ih godina i sa teorijskim postulatima na kojima je taj sistem izgrađen. Imamo u vidu da se u njemu zadržava osnovna organizacija udruženog rada (iako se njime predlaže pomeranje poslovnih kompetencija u prilog radne organizacije), zatim i dalje se zadržava dohodak kao motiv poslovne aktivnosti (dakle i dalje se ignoriše dobit), nema eksplicitnih opredeljenja za tržište faktora proizvodnje — radne snage i kapitala — mada se mestimice pominje cena društvenog kapitala i iznosi ideja o dva dela ličnog dohotka (za tekući rad i za upravljanje — privređivanje minulim radom), itd.

Dugoročni program ekonomske stabilizacije čini osetne pomake u pogledima u domenu formiranja akumulacije (mada se ni tu radikalno ne zaseca u zatečeni sistem). Prvo, neobavezna amortizacija (ona koja prevazilazi njen obim formiran primenom zakonom propisanih, obaveznih stopa) isključuje se iz dohotka i kao takva ne podleže oporezivanju. Drugo, učinjen je napor da se motiv za akumulaciju izvede iz ličnog dohotka. Predloženo rešenje svodi se na obrazac da natprosečni lični dohodak po radniku mogu imati oni radni kolektivi kod kojih je parametar akumulatvne sposobnosti (akumulacija u odnosu na prosečno korišćena poslovna sredstva) takođe iznad proseka privrede republike odnosno pokrajine.

U Dugoročnom programu se veoma mnogo insistiralo na realnim ekonomskim parametrima uopšte. Ostvarivanje tog zahvata pretpostavljalo je aktiviranje mehanizma mnogobrojnih revalorizacija kako bi se izbeglo prelivanje ekonomske supstance u neproizvodne oblike potrošnje. Revalorizuju se osnovna sredstva, zalihe, krediti, vodi se politika realnog deviznog kursa i realnih kamata. Sve se to čini uz zadržavanje institucionalnog — privredno-sistemskog i političko-sistemskog okruženja iz 70-ih godina. Tome u prilog idu i rešenja sadržana u dokumentu Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema. Tim se do-

Digitized by Google

kumentom uveliko relativiziraju zahtevi za radikalnijim menjanjem privrednog sistema sadržani u Dugoročnom programu ekonomske stabilizacije. Razume se da je to jednostranu primenu Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije učinilo nedelotvornom odnosno doprinelo da realni parametri deluju samo kao ekspanzija troškova sa, razume se, snažnim inflatornim dejstvom. Primera radi navedimo da je neto kamata (dakle razlika između kamate koju privreda plaća na uzete kredite i kamate koju dobija za date kredite i depozite) iznosi 1980. godine 4,5 i sukcesivno se povećava tokom narednih godina te 1986. iznosi 12,5% od društvenog proizvoda. Istovremeno porezi i drugi troškovi za opšte potrebe tek neznatno (za 1,3%) smanjuju svoje učešće u društvenom proizvodu društvenog sektora privrede sa 13,7% (1980) na 12,4% (1986) dok doprinosi i drugi izdaci za zajedničke potrebe to učešće povećavaju za 2,5% (sa 18,1 u 1980. na 20,6% u 1986. godini). Drugim rečima prevođenje privrede na kolosek tržišnog privređivanja pretpostavlja njeno znatno manje opterećenje izdacima za opštu i zajedničku potrošnju. Uvođenje realnih ekonomskih parametara kojim su znatno uvećani izdaci privrede nije moralo imati inflatorno dejstvo pod uslovom da je bilo praćeno smanjivanjem njenih neproduktivnih izdataka za državu, društvene delatnosti i socijalnu sigurnost. Razume se da postoje i mnogi drugi razlozi zbog kojih je akumulacija bila na sporednom koloseku naše ukupne brige za uspešno privređivanje. Oni su najvećim delom sistemske prirode. Zajednički im je rezultat mogućnost da se ekonomski opstaje i kada se ne posluje uspešno. Stoga u narednom delu ovog priloga činimo pokušaj skiciranja sistemskih kontura akumulacije u samoupravnoj robnoj privredi.

Marksovo viđenje akumulacije u budućem društvu

1. Akumulacija je uopšte svojevrstan test valjanosti privrednog sistema. To je postulat koji prožima celokupnu ekonomsku teoriju i kao takav je svojstven njenim raznovrsnim i po mnogo — čemu drugom protivrečnim i isključivim pogledima. Marks je sa osloncem na klasične prethodnike za akumulaciju tvrdio da je sama esencija kapitalističkog načina proizvodnje i često je u građanskoj literaturi sa pozitivnim prizvukom citirana njegova krilatica: »Akumulirajte, akumulirajte, u tome je sav Marks je sa osloncem na klasične prethodnike za akumulaciju niz osobitih zakonitosti kapitalističkog načina proizvodnje kao što su rast organskog sastava kapitala te na njemu zasnovano tendencijsko opadanje profitne stope, relativno siromašenje

[8] Izvor: Bilansi formiranja, raspodele i upotrebe društvenog proizvoda Jugoslavije 1980—1986., Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1987., strana 51.

Digitized by Google

radničke klase, postojanje nezaposlenosti odnosno relativno suvišnog stanovništva. Zatim na akumulaciji su zasnovane, po Marksovoj analizi, centralizacija i koncentracija kapitala, probijanje barijera domaćih tržišta i njihovo pretvaranje u manje ili veće segmente svetskog tržišta; akumulacija kapitala je osnovni motiv i pokretačka pobuda najrazvijenijih kapitalističkih zemalja da značajne delove sveta pretvaraju u svoj kolonijalni posed. Neke od Marksovih postavki i teza o akumulaciji bile su kasnije argumentovano osporavane u građanskoj literaturi i to uglavnom na empiričkoj građi koja ih nije potvrđivala ili ih je čak demantovala. Odnosi se ovo pre svega na relativno i apsolutno siromašenje stanovništva, na rast organskog sastava kapitala, na tendenciju opadanja profitne stope itd. Ipak najvažnija poruka Marksovog dela koja je u neposrednoj vezi sa njegovim pristupom akumulaciji svodi se na to da je na akumulaciji kapitala zasnovano i da je njome uslovljeno izrastanje tehničkog progresa u najznačajniji vodeći faktor privrednog rasta i razvoja. Po tome je Marks nesumnjivo preteča svih kasnijih interpretatora i protektora ove teze koji su je razvijali upotrebom modernih instrumenata ekonomske analize, nepoznatih Marksu i u Marksovo vreme uopšte.

Marks nam je u vezi sa akumulacijom ostavio i poruke koje se odnose na buduće društvo. Imajući u vidu da je formirana akumulacija kapitala neplaćeni minuli rad radnika on u Komunističkom manifestu ističe da je u buržoaskom društvu živi rad samo sredstvo za uvećavanje nagomilanog rada. U komunističkom društvu nagomilani rad samo je sredstvo za proširivanje, obogaćivanje, unapređivanje životnog procesa radnika.[9] Možda nije na odmet da ovde navedemo i onu Marksovu misao po kojoj u kapitalističkom načinu proizvodnje čovekom gospodari proizvod njegovih rođenih ruku (akumulacija) kao što u religiji njime gospodari proizvod njegove rođene glave.[10] Sva je suština novog načina proizvodnje da čovek-proizvođač postane gospodar proizvoda svojih ruku, dakle gospodar viška vrednosti i akumulacije. Ovi (višak vrednosti i akumulacija) treba da služe za potrebe radnikovog razvitka.

Marks je potpuno odbacivao neophodnost i potrebu zadržavanja kategorija koje je analizirao na primeru kapitalističkog društva u društvu koje će posle njega istorijskom smenom nastati. Primera radi, navodimo da je u pedesetoj glavi trećeg toma Kapitala pisao: »Međutim, ako se najamnina bude svela na svoju opštu osnovicu, naime na deo sopstvenog proizvoda rada koji ulazi u individualnu radnikovu potrošnju; ako se ovaj deo oslobodi kapitalističke granice i uveća do takvog obima kakav,

[9] K. Marks, F. Engels, »Komunistički manifest« u zborniku njihovih radova Izabrana dela I, Kultura, 1949., strana 29.

[10] K. Marks, Kapital, izd. BIGZ i Prosveta, Beograd, 1972, strana 549.

Digitized by Google

s jedne strane dopušta postojeća proizvodna snaga društva (dakle društvena proizvodna snaga njegovog sopstvenog rada kao stvarno društvenog) a koja se s druge strane zahteva za puni razvitak individualnosti; ako se zatim višak rada i višak proizvoda svedu na meru koja se pod datim društvenim uslovima proizvodnje zahteva, s jedne strane za stvaranje fonda osiguranja i rezervi, s druge strane za stalno uvećavanje reprodukcije u stepenu koji je određen društvenom potrebom; ako se naposletku u potreban rad i višak rada uključi količina rada koju za rad sposobni članovi društva moraju da obave za članove koji još nisu ili više nisu sposobni za rad, to jest bude li se i najamnini i višku vrednosti, potrebnom radu kao i višku rada skinuo specifični kapitalistički karakter, onda baš ovi oblici ne ostaju već samo njihove osnovice koje su zajedničke svim društvenim načinima proizvodnje«.[11]

Marks za buduće društvo predviđa da se napusti podela na potreban rad i višak rada te bi u sklopu toga akumulacija koja bi služila radnikovom razvitku predstavljala takođe potreban rad. Drugim rečima, potreban rad u budućem društvu osetno je širi po spletu potreba koje njime treba zadovoljiti. »Uklanjanje kapitalističkog oblika proizvodnje dozvoljava da se radni dan ograniči na potreban rad. Ali tada bi se pod ostalim jednakim okolnostima proširio obim potrebnog rada. S jedne strane zato što bi radnik imao više uslova za život i što bi više zahtevao od života. S druge strane, jedan deo sadašnjeg viška rada uračunao bi se u potreban rad, naime, u rad potreban da se obrazuju rezervni i akumulacioni fond.[12]

Najzad navedimo da je u prvoj glavi trećeg toma Kapitala Marks posebno podvlačio razliku između kapitalističkog i stvarnog koštanja robe. »Kapitalističko koštanje robe meri se izdatkom u *kapitalu*, stvarno koštanje robe izdatkom u *radu*. Kapitalistička cena koštanja robe zbog toga je kvantitativno različita od njene vrednosti ili njene stvarne cene koštanja; ona je manja od robne vrednosti jer pošto je Vr=k+v, to je k= Vr—v. S druge strane, cena koštanja robe nikako nije neka rubrika koja postoji samo u kapitalističkom knjigovodstvu. Osamostaljivanje ovog dela vrednosti neprekidno se praktično sprovodi u stvarnoj proizvodnji robe, jer se on putem prometnog procesa iz svog robnog oblika stalno iznova mora opet pretvoriti u oblik proizvodnog kapitala, dakle cena koštanja robe stalno mora nanovo otkupljivati elemente proizvodnje utrošene u njenoj proizvodnji«.[13]

Nešto smo iscrpnije podsetili na prednje Marksove stavove kako bismo iz njih izveli zaključak da Marks na akumulaciju

[11] Isto, strana 1861—1862.

[12] Isto, strana 465.

[13] Isto, strana 1160.

Digitized by Google

u (za njega) budućem društvu gleda kao na društveni i ekonomski proces lišen protivrečnosti koje bi izvirale iz socijalnog miljea. Nema dakle protivrečnosti među društvenim subjektima u pogledu raspolaganja akumulacijom. Nema protivrečnosti ni po pitanju kome odnosno kojim društvenim slojevima akumulacija služi odnosno ko ubira plodove proširene reprodukcije koja se na njoj zasniva. Nema ni protivrečnog odnosa među potrebnim radom i viškom rada budući da se širi pojam potrebnog rada tako što se između ostalog u njega uključuje i akumulacija, najzad, pošto se cena koštanja u budućem društvu meri izdacima u radu a ne izdacima u kapitalu to ni pojam cene koštanja pa prema tome ni kategorije dobitka odnosno gubitka koje su svojstvene kapitalističkom društvu nisu i ne mogu biti svojstvene budućem načinu proizvodnje.

Prednji zaključci se mogu dovesti u vezu još sa dva skupa Marksovih pogleda. Jedan skup se odnosi na svojinu a drugi na robnu privredu. Izbeći ćemo davanje širih citata. Podsećamo da je Marks u delu »Građanski rat u Francuskoj« na jednom mestu osporavao vlasnički status sredstava za proizvodnju u budućem društvu te da će ona u njemu biti puka oruđa rada. Zatim povodom svojine nad zemljom ističe: »Sa stanovišta jedne višeekonomske formacije izgledaće privatna svojina pojedinih individua na Zemljinu kuglu isto tako apsurdna kao privatna svojina nekog čoveka na nekog drugog čoveka. Čak ni neko celo društvo, nacija pa ni sva istovremena društva uzeta zajedno nisu vlasnici zemlje. Ona su samo njeni posednici uživaoci i imaju je kao boni pater familias ostaviti poboljšanu sledećim generacijama«.[14] Uz ovo napominjemo i to da je Marks na više mesta isticao da će sredstva za proizvodnju zadržati svojinski status i u budućem društvu.[15]

Drugi skup Marksovih pogleda, koji se odnosi na robnu privredu svodi se na nespojivost robne privrede sa socijalističkim odnosno komunističkim načinom proizvodnje. Ovo Marksovo opredeljenje prožima celokupno njegovo delo, te bi navođenje bilo kog citata više siromašilo nego dokazivalo ono što bi se njime želelo dokazati. Ipak, istine radi, na nekim mestima u trećem tomu Kapitala Marks pominje ulogu banaka i kredita u budućem društvu, govori o akcijskom kapitalu kao obliku socijalizacije sredstava za proizvodnju. To međutim, niukoliko ne baca senku na njegovo generalno opredeljenje da robna pro-

[14] Isto, strana 1780.

[15] Primera radi navodimo: »Svaka proizvodnja jeste prisvajanje prirode od strane individue u okviru određenog društvenog oblika i njegovim posredstvom... Ali da ne može biti govora o nekoj proizvodnji, pa dakle, ni o nekom društvu gde ne postoji neki oblik svojine, jeste tautologija. Prisvajanje koje ništa ne prisvaja jeste contradictio in subjecto«, K. Marks »Uvod u kritiku političke ekonomije«, Kultura, 1956., str. 173.

Digitized by Google

izvodnja i socijalizam odnosno komunizam ne mogu ići zajedno.

Najzad, otvoreno je pitanje preciznog definisanja koji se Marksovi stavovi odnose na komunizam a koji na takozvani prelazni period. Kada je o robnoj proizvodnji reč ona po Marksu nije primerena ni prelaznom periodu. Tu je Marks decidiran i eksplicitan. »Kritika Gotskog programa« najbolji je dokaz za to.

Prednji Marksovi stavovi bili su po našem uverenju presudni za odnos socijalističkih društava prema akumulaciji te u širem kontekstu prema robnoj privredi i svojini odnosno i prema celini institucionalnog konteksta pod kojim su dosada funkcionisale socijalističke privrede. Nema potrebe da ovde ponavljamo već široko poznate »praznine« u sistemskom tretmanu akumulacije koji je bio oslonjen na izloženu Marksovu paradigmu, koji je dakle njome bio teorijski i više od toga (ideološki) inspirisan.

Iluzije koje su nastajale na podlozi većeg verovanja Marksovim predikcijama naše stvarnosti nego činjenicama koje tu stvarnost oblikuju plaćaju se krupnim ekonomskim promašajima koji se svode na sve siromašnije proizvodne rezultate sve obilatijih proizvodnih činilaca. Dokazi za to su poznati. Neke od njih za našu privredu naveli smo u delu ovog priloga.

»Novi« pristup akumulaciji

1. Budući da je odnos prema akumulaciji manje ili više identičan odnosu privrednog sistema prema privrednom razvoju, raskid sa dosadašnjim pristupom akumulaciji moguć je samo ako se ide i na radikalno raskidanje sa nekim bitnim postulatima privrednog sistema.

Prije svega valja imati u vidu da treba afirmisati dejstvo i slobodu robne privrede. U našem privrednom sistemu, te dokumentima kojima je teorijski i idejno on oblikovan, slično opredeljenje nikada nije manjkalo još od ranih 50-ih godina. I pored toga, sem kratkog perioda u trajanju od dve do tri godine u vreme privredne reforme (preduzete sredinom 1965.) nikada navedeno opredeljenje nije bilo na delu. U njegovom sprovođenju sada nam je potreban i neophodan radikalan zaokret u organizacionoj strukturi privrede, u motivacionoj strukturi privrednih subjekata i u bitno drugačijem odnosu institucionalnog okruženja prema privredi. Prije toga činimo jednu napomenu u kojoj saopštavamo drugačiji pristup razvoju od ustaljenog i dosada vladajućeg. I sve to, razume se, u neposrednoj vezi sa akumulacijom.

2. Privredni razvoj je integralan, sveobuhvatan ekonomski i društveni tok. On se odvija sektorski i prostorno svuda unutar

Digitized by Google

nacionalnog prostora. Njime se emituju signali u međunarodno okruženje i iz tog se okruženja primaju poruke za njegovo unutrašnje odvijanje. To dalje znači da privredni razvoj ne može svoj oslonac imati samo u onim sektorima koji su se izborili za status razvojnih prioriteta i kao takvi svoje institucionalne privilegije i povlastice nametnuli kao trošak preostalom delu privrede. Ovo je sa stanovišta akumulacije značajno utoliko što se ona (akumulacija) kreće ka ekonomskim sektorskim prioritetima ne zato što će njena upotreba u njima biti najefikasnija nego zato što su prioriteti odabrani na određenim političkim nivoima odlučivanja i ne po strogo ekonomskim kriterijima koji će opravdati ulaganja u njih. Zbog toga nam se i dešava apsolutni prioritet ulaganja u industriju naspram poljoprivrede a u industriji u neke njene grane — mašinogradnja, crna metalurgija — koje su nas dugo ostavljale bez proizvoda koji bi po kvalitetu i cenama bili prihvatljivi i za domaće i strano tržište. Zatim privredni razvoj mora da se odvija i u malim i u velikim preduzećima. Samo velika preduzeća nisu dovoljan garant njegovog uspešnog odvijanja. Iz niza razloga ona se mogu javljati i kao kočnica njegovog uspešnog toka a pogotovu kada se stavljaju ozbiljne barijere malim preduzećima za popunjavanje praznina u ponudi koje nastaju kada su razvojni podsticaji rezervisani samo za velika preduzeća. Privredni razvoj, da bi uopšte bio uspešan, mora da teče i u sektoru privrede društvenog vlasništva i u onom sektoru u kome je vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju privatno. Pokazalo se, dakle, da sektor društvenog vlasništva i onda kada uživa sve institucionalne razvojne podrške ne ostvaruje uspešne razvojne rezultate. Još je lakše dokazati da se privatni sektor održava i popunjava brojna prazna mesta i matrici ponude i onda kada mu izostaju privredno-sistemski i ekonomsko-politički razvojni podsticaji, pa čak i kada mu se u tim domenima (privrednog sistema i ekonomske politike) postavljaju barijere za razvoj. Privredni razvoj ne mora polove svoga odvijanja, mesta odakle se emituju njegovi uticaji na šire prostore, da poistovećuje sa velikim industrijskim centrima. Valja imati u vidu brojne razvojne potence u »zabitim« sredinama, »neatraktivnim« prostorima, u selima, palankama svuda tamo gde ljudi žive i ištu mogućnosti za svoje učešće u proizvodnim aktivnostima. Dovoljan uslov za izlazak u susret njihovim zahtevima da se uključe u razvojne tokove je živa komunikacija sa sredinama koje je razvoj već zahvatio i njihova sloboda da svoje imetke, znanja i sposobnosti stave u službu razvoja. Nosilac privrednog razvoja ne mora biti samo država iako bez efikasne države nema ni efikasnog razvoja. Razvoj pretpostavlja da se sve poluge njegovog ostvarivanja aktiviraju. To drugim rečima znači da na svakom radnom mestu, u svakom domaćinstvu, u svakoj porodici, u školama itd. postoje pobude za ostvarivanje razvojnih rezultata. Te će poluge po pravilu biti povratni efekti razvoja

Digitized by Google

na životni standard, socijalni status i poziciju u društvu onih koji razvoj nose svojim radom, znanjem, preduzetništvom, preduzimanjem rizika, inovativnom aktivnošću, smislom i osećajem za štednju (naspram sklonosti ka rasipništvu) pa konačno i svojim načinom života. Razvoj pretpostavlja i spontane ekonomske sankcije za neučestvovanje u njemu, za propuštanje šansi koje on nudi, za pogrešne poteze koje učesnici u njemu preduzimaju. Ekonomske sankcije moraju teći po ustaljenom automatizmu. Njih čini odsustvo prihoda i vegetiranje na zatečenoj ekonomskoj osnovi sve do ugrožavanja egzistencije zbog neefikasnog poslovanja ili nerada. Sve to zapravo pokazuje da nisu dobre razvojne strategije koje na periferiji razvoja ostavljaju neaktivirane mnoge razvojne potence. Nije dobar privredni sistem koji daje podršku takvim strategijama usporavajući time ukupno napredovanje.

Sa stanovišta akumulacije prednji širi pogled na razvoj kojim se ovaj ne vezuje samo za državu, razvojne sektore kao prioritete, za krupna preduzeća i urbane industrijske centre već aktere njegovog ostvarivanja vidi daleko sveobuhvatnije, ima utoliko značaja što ona (akumulacija) nastaje svuda tamo gde su ljudi životno zainteresovani za izvesniju i prosperitetniju budućnost. Akumulaciju formira stanovništvo svuda gde radi i za svoj rad prima odgovarajuće prihode. Akumulacija nije veličina jednoznačno određena veličinom prihoda. Nju određuju i motivacije ljudi za veća buduća primanja na bazi žrtvovanja u tekućoj potrošnji. Ovaj trade of između sadašnje potrošnje i budućih primanja mora biti sistemski regulisan. U sistemu sa negativnim realnim kamatnim stopama na finansijsku aktivu stanovništva deponovanu kod finansijskih posrednika akumulacija će se formirati na suboptimalnom nivou a potrošnja će prekoračiti stvarne potrošačke preference stanovništva. Zatim, ako su sistem i politika cena izloženi razornom dejstvu cenovnih dispariteta da bi se njima podstakla prelivanja dohotka ka razvojnim prioritetima onda to takođe višestruko slabi motivaciju za akumulacijom i investicijama kod niza sektora koji ne uživaju status razvojnih prioriteta. Ako uz sve to nema tržišta kapitala koje nudi svim imaocima novčanih sredstava da biraju optimalan portfolio svoje finansijske aktive (novčani depoziti, akcije, obveznice), onda će se po prirodi stvari ta finansijska aktiva brzo petrificirati u fizička dobra koja ni vlasnicima ni društvu ne donose željene rezultate (vikendice, automobili i sl.). Tim pre podvlačimo da zabrane ulaganja sopstvene finansijske aktive u malu privredu posebno u sektoru usluga ili ograničenja obima poslova (veličine opreme i broja zaposlenih) već po sebi usmeravaju stečenu finansijsku aktivu na potrošnju i destimuliraju njeno uvećavanje putem štednje (akumulacije) i investicija. Pogrešna je dakle ona strategija u domenu akumulacije koja njeno formiranje vezuje za državu i organizovanu privredu društvenog sektora svojine i koja dakle

Digitized by Google

akumulaciju svodi ili glavni akcenat stavlja na onaj njen deo koji potiče iz dohotka preduzeća u činu njegove namenske raspodele. Valja imati u vidu da je danas u najrazvijenijim zapadnim zemljama akumulacija koja potiče iz profita preduzeća (retained profit) skroman finansijski izvor njihovih investicija. Zaključujemo ovu napomenu time da se za formiranje akumulacije moraju sistemski motivisati mnogobrojni subjekti društvene strukture te da sistem polaže ispit efikasnosti zavisno od toga koliko sve imaoce finansijske aktive i novčanih prihoda podstiče na štednju (u raznovrsnim oblicima) i na atraktivna realna ulaganja i koliko im uopšte za to pruža šanse. To može da ponudi samo razvijeni sistem tržišne ekonomije.

3. Glavni akter tržišne ekonomije je preduzeće. »Prirodnu« osnovu tržišne ekonomije predstavlja privatna svojina nad sredstvima za proizvodnju. Prema tome preduzeće se javlja kao ekonomska organizacija usmerena na uvećavanje privatne svojine njegovih vlasnika. Ništa se bitnije, dakle u polit-ekonomskom značenju, ne menja činjenicom odvajanja funkcije vlasništva od funkcija upravljanja preduzećem i preduzetništva u njemu. Uz mnoštvo ciljeva koje današnja teorija pripisuje preduzeću (maksimizacija prodaje — sales maximisation, maksimizacija rasta — growth maximisation, maksimizacija vrednosti firme na tržištu kapitala — maximisation of the value of the company measured on the stock market, zadovoljavanje interesa vlasnika akcija i drugih oblika ulaganja u preduzeće) profit ostaje glavni pokretački motiv njegovog funkcionisanja i smisao njegovog postojanja. Profit može na kraću stazu i da protivreči ostvarivanju nekih drugih ciljeva preduzeća, pogotovo ako se ima u vidu da različite strukture u njemu — radnici, vlasnici, upravljačka elita — mogu imati povremeno i privremeno različite ciljeve, te da su posebno trajnije suprotstavljeni ciljevi radnika (plate) i vlasnika (uvećavanje prihoda od vlasništva). No, i pored toga on (profit) na dugu stazu ostaje glavna preokupacija onih grupa u preduzeću koje njime upravljaju. Profitna motivacija osnova je uvećavanja proizvodnog potencijala preduzeća i to u dvostrukom smislu. Prvo profit je izvor akumulacije i oslonac samofinansiranja preduzeća. I drugo, samo ostvarivanje većeg profita u budućnosti daje smisao akumulaciji koja se izdvaja iz tekućeg profita.

Naravno, postavlja se pitanje šta je sa preduzećem u socijalizmu kada mu nedostaju neke bitne društvene pretpostavke na kojima je ono zasnovano u kapitalističkom načinu proizvodnje. Ili, da li je preduzeće moguće kao ekonomski motivisana organizacija za rast i razvoj kada posluje sredstvima koja su u društvenoj svojini? Kada društvena svojina egzistira u obliku državne svojine to nije moguće. U takvim se uslovima preduzeće javlja kao »agent« države kome je povereno da ostvaruje one odluke koje su donete na drugim (»višim«) nivoima državne i političke organizovanosti društva. O posledicama

Digitized by Google

takvog društvenog stanja nema potrebe da se ovde govori. Nije se preduzeće pokazalo kao delotvorna ekonomska organizacija ni u drugom socijalističkom modelu u kome je sa sredstava za proizvodnju skinut društveni status državne svojine. Reč je o modelu u kome se sredstva za proizvodnju pojavljuju kao nesvojina a preduzeće dobija društvenu formu organizacije udruženog rada (svejedno je za svrhe ovog priloga da li je reč o osnovnoj, radnoj ili složenoj organizaciji). U prvom modelu akumulacija nije nedostajala ali je prinudno formirana i neefikasno investirana. U drugom modelu akumulacija se formira ispod mogućnosti i potreba privrede i društva i neefikasno se investira. Suvišno je navoditi dokaze. Neki od njih su sadržani u trećem delu ovog priloga.

Sada smo u potrazi za novim rešenjima. Sasvim je jasno da društvena svojina mora ostati »materijalni« oslonac preduzeća. To spada u zadato ograničenje koje proističe iz političkih i ideoloških opredeljenja društva. Na toj osnovi treba »graditi« i tržišnu ekonomiju i ona mora biti ograničenje za slobodu poslovanja preduzeća u socijalističkim tržišnim uslovima hteli to da priznamo ili ne. U priznavanju tog ograničenja nikako ne bi smeli preduzeće »oslobađati« onih bitnih karakteristika koje ono u tržišnoj privredi ima. To drugim rečima znači da ono mora biti autonoman privredni subjekat potpuno slobodan u donošenju ekonomskih odluka. Komunikacija na relaciji preduzeće — država morala bi biti indirektna (posredna) što će reći da ne bi smele da postoje direktne (neposredne) zabrane i naredbe po bilo kom pitanju kome bi država sa saveznog ili nižih (sve do komunalnih-lokalnih) nivoa upućivala pojedinačnim preduzećima ili grupama preduzeća. Informacije za svoju poslovnu aktivnost preduzeće dobija iz tri izvora. To su informacije sa tržišta, iz institucionalnog okruženja i od naučnih institucija. Na te informacije preduzeće reaguje svojim odlukama. Pri tome se rukovodi ostvarivanjem dobiti (profita) kao razlike između prihoda stečenog prodajom dobara i usluga kao roba i izdataka za njihovu proizvodnju. Profit ili dobit je ona motivacija u kojoj se potvrđuje društveno-ekonomski status preduzeća kao robnog proizvođača. Po prirodi stvari, dobit je izvor akumulacije preduzeća a ova je sa svoje strane osnova njegove dalje ekonomske ekspanzije, koja se ostvaruje njenim investicionim angažmanom. Da bi dobit uopšte mogla da se racionalno odmeri, da bi se mogla uopšte da ustanovi neophodno je vrednovanje živog rada to jest odmeravanje ličnog dohotka kao cene radne snage. Uz druge troškove (amortizacija, materijalni troškovi) to je osnova objektivizacije dobiti. Dobit stavljena u odnos sa poslovnim sredstvima čijom je upotrebom ostvarena daje parametar poslovnog uspeha preduzeća ili stopu dobiti. Zanemarujući detalje ističemo da se jedan deo dobiti mora upotrebiti za neprivrednu javnu (opštu i zajedničku) potrošnju. Preostali deo dobiti preduzeće deli tako

Digitized by Google

što jedan deo izdvaja u poslovni fond a jedan deo odlazi radnicima za njihove lične dohotke. Deo ličnog dohotka koji potiče iz dobiti treba da bude nagrada radnicima za upravljački rad, za racionalniju i efikasniju upotrebu sredstava za rad, za štednju predmeta rada i energije... Funkcija ovog dela ličnog dohotka je da motiviše za uspešnije privređivanje i gospodarenje društvenim kapitalom. Veličina ovog dela ličnog dohotka direktno treba da zavisi od veličine dobiti. Drugi deo dobiti treba da posluži za uvećanje poslovnog fonda. Glavno je pitanje da li treba preduzeća obavestiti da jedan deo dobiti usmeravaju u poslovni fond ili odluku o tome prepustiti njima po slobodnoj volji. U uslovima čiste robne privrede zasnovane na privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju uvećavanje kapitala putem izdvajanja dela dobiti u te svrhe slobodna je odluka vlasnika preduzeća. Kako proizvodni potencijal preduzeća sve više pripada vlasnicima van preduzeća i kao takav nosi sa sobom cenu kapitala kao izdatak ili trošak preduzeća to ono nastoji da istim aršinom vrednuje i svoj sopstveni kapital. Tako na primer, ako je cena akumulacije kapitala dividenda onda po prirodi stvari preduzeće će paralelno sa plaćanjem dividende izdvajati iz profita deo za uvećavanje sopstvenog kapitala koji ne bi bio manji od dividende na analogni deo akcijskog kapitala ili koji ne bi bio manji od cene koja se plaća za druge izvore eksternog finansiranja. Ovde se dakle radi o preduzeću koje funkcioniše na privatnom kapitalu ali čiji su izvori sve više i više eksterni. Po istoj analogiji nema ni smisla ni potrebe da se u samoupravnom socijalističkom preduzeću ima dvojni odnos prema dve vrste poslovnih sredstava koje ono koristi — prema sopstvenim i prema pozajmljenim sredstvima. Drugim rečima ako se već na pozajmljena ili na drugi način dobijena eksterna sredstva mora platiti odgovarajuća cena — kamata ili dividenda onda je sasvim prirodno obavezivati preduzeća da u istoj meri »oplođuju« i sopstvena sredstva izdvajanjem odgovarajućeg dela dobiti u poslovni fond. I više od toga, ova bi izdvajanja iz dobiti u poslovni fond morala imati prioritet u odnosu na lični dohodak koji bi poticao iz dobiti. Ukoliko bi ova izdvajanja iscrpljivala celu dobit kojom preduzeće raspolaže to bi značilo da posluje sa minimalnim rentabilitetom ne ostavljajući mogućnosti za stimulativni deo ličnog dohotka koji potiče iz dobiti. To bi već po sebi upućivalo na preispitivanja u preduzeću odgovornosti za stanje, polaganja računa rukovodeće strukture radnicima za nedovoljnu dobit i za odsustvo drugog dela ličnog dohotka koji zavisi od dobiti. Izdvajanje u poslovni fond iz dobiti u navedenom smislu značilo bi samo »plaćanje« odgovarajuće cene društvenog (sopstvenog) kapitala koja dakle ne bi smela da bude niža od cene kapitala koji potiče iz eksternih izvora. A kada tu cenu kapitala iz eksternih izvora privatno preduzeće ne može da plati ono obavezno pada u gubitke koje pokriva smanjivanjem svoga kapitala pa mu se gubitak javlja

Digitized by Google

kao dezakumulacija. Ni u našim uslovima ne bi moglo da bude drugačije. Gomilati gubitke iz godine u godinu i nastavljati sa istim programima nema nikakvog ekonomskog smisla. Gubici zbog lošeg poslovanja pretpostavljaju ekonomske sankcije. Za radni kolektiv — smenjivanje poslovodne strukture, otpuštanje suvišnih radnika, odsustvo ličnog dohotka za gospodarenje minulim radom. Ukoliko bi gubici bili i rezultat privatizacije društvenog kapitala i dohotka, dakle nezakonitog prisvajanja, onda to spada u domen krivične odgovornosti i sudske regulative. Prema tome, kada gubici nastaju zbog promašaja u kvalitetu poslovanja, zbog neznanja, zbog slabih programa onda ne treba tražiti po svaku cenu njihovo pokrivanje i njima opterećivati buduću proizvodnju te podsticati rast cena da bi se oni nadoknadili. Biće potrebno ići i na takve poteze kao što je otpisivanje dela poslovnog fonda uz sve ekonomske sankcije prema onima koji su do gubitaka doveli pre svega prema rukovodećoj strukturi preduzeća.

Ukoliko je međutim, dobit toliko velika da omogućava uvećavanje poslovnog fonda i iznad iznosa određenog cenom kapitala onda to uvećavanje mora biti stvar apsolutno slobodne volje radnog kolektiva.

Najzad, ne treba gubiti iz vida i mogućnost da radnici jedan deo svog ličnog dohotka koji potiče iz dobiti kolektivno ili pojedinačno »ustupe« preduzeću ne odričući se vlasništva nad njim i postajući tako suvlasnici preduzeća. Po sebi se razume da taj deo njihovog ličnog dohotka postaje »vlasništvo« preduzeća s pravom radnika, nezavisno od toga da li i dalje rade u tom preduzeću ili ne, na prihode po osnovu toga. To bi u još većoj meri zaoštravalo odgovornost preduzeća za uspešnost poslovanja. Ako je već sazrelo uverenje da preduzeće do potrebnog kapitala za svoj rast i razvoj može da dolazi i emitovanjem vrednosnih papira onda po prirodi stvari tu mogućnost najpre treba da koristi među svojim radnicima. Deo dobiti koji se u namenskoj raspodeli usmerava u stimulativni lični dohodak za privređivanje (gospodarenje) društvenim sredstvima prva je prilika da se dođe do akumulacije na dobrovoljnoj osnovi i po ekonomskoj motivaciji radnika. Ta je praksa već široko razvijena u zapadnim zemljama gde je među vlasnicima akcija i drugih vrednosnih naslova kapitala kojim preduzeće posluje sve više onih koji su u njemu zaposleni, posebno pripadnika dobro plaćene takozvane tehno-strukture.

4. Na prednji način preduzeće postaje kombinacija društvenog i privatnog (ili grupnog) vlasništva. Radni kolektiv preduzeća postaje kolektivni preduzetnik kome je društvo poverilo upotrebu — proizvodni angažman — društvenog kapitala obavezujući ga pri tome da taj kapital oplođava po minimalnoj stopi akumulativnosti. Akumulacija formirana po toj stopi za toliko uvećava društveni kapital kojim preduzeće posluje i ostaje na raspolaganje preduzeću. Time se preduzeću ne na-

Digitized by Google

među veće obaveze od onih koje ono ima po prirodi stvari u uslovima poslovanja sa kapitalom koji je u privatnom vlasništvu. Ne bi mu se međutim smelo dozvoliti da posluje u povoljnijim uslovima od privatnih preduzeća, da dakle opstaje na ekonomskoj sceni ne oplođavajući kapital koji koristi po stopi koja bi bila niža od stope oplodnje onog kapitala koji potiče iz eksternih izvora i fungira kao obaveza prema vlasnicima kapitala.

5. Preduzeće međutim mora biti kolektor dopunskih izvora za finansiranje svojih investicionih poduhvata. Drugim rečima, vrednost njegove imovine — praktično društvenog kapitala kojim posluje — mora biti pod bitnim uticajem kretanja prihoda na kapital kojim posluje i do kojeg je došlo emitovanjem akcija, obveznica i drugih novčanih naslova. Opadanje tih prihoda, smanjivanje cene hartija od vrednosti zbog loših poslovnih rezultata preduzeća vodilo bi daleko bržem obezvređivanju kapitala od njegovih knjigovodstvenih otpisa (na primer putem amortizacije). Cene hartija od vrednosti odražavale bi tako celokupno poslovno stanje i vitalnost preduzeća. Visoke dividende i prinosi koje donose drugi vrednosni papiri jačalo bi poverenje u preduzeće i otvaralo mogućnosti prikupljanja dopunskih izvora finansiranja emisijom novih vrednosnih papira. Ta bi mogućnost bila uskraćena neuspešnim preduzećima jednostavno tako što niko ne bi kupovao njegove nove emisije hartija od vrednosti na primarnom tržištu kapitala zbog upozorenja koja imaocima novčanih sredstava i potencijalnim investitorima u raznovrsne finansijske naslove vrednosnih papira pritiču sa sekundarnog tržišta kapitala.

Važno je u ovom momentu istaći da razvijeno tržište kapitala kao pouzdan mobilizator »slobodnih« novčanih sredstava za investicije mora biti razvijeno i među preduzećima unutar sektora privrede društvene svojine. Drugim rečima, preduzeće se javlja u dvostrukoj ulozi. Na jednoj strani ono emitovanjem hartija od vrednosti prikuplja »slobodna« novčana sredstva za svoje investicije od drugih proizvođača, stanovništva, banaka, neprivrednih institucija. Na drugoj strani, ono i samo učestvuje na tržištu kapitala kupovinom hartija od vrednosti i držanjem u tom obliku dela svoje finansijske aktive. Kada će emitovati a kada kupovati hartije od vrednosti, kada će time dopunjavati izvore sopstvenih investicija, a kada će sopstvenim finansijskim sredstvima dopunjavati izvore finansiranja investicija drugih preduzeća zavisi od mnogo razloga u koje ovde ne ulazimo. Izbor finansijske strategije u tom smislu slobodna je odluka svakog preduzeća ponaosob.

Drugim rečima, da zaključimo, tržište kapitala može biti, (a gde je razvijeno, i jeste) značajan mobilizator akumulacije, pouzdana prepreka potrošačkoj orijentaciji privrede i društva na štetu akumulacije i razvoja.

Digitized by Google

Miodrag Zec

Prilog konceptu regulisanja minimalne akumulacije samoupravnih privrednih subjekata

Teorijsku koncepciju koja rešenje sistema akumulacije vidi u regulisanju minimalne akumulacije preko vezivanja akumulacije za poslovni fond ili vrednost angažovanih osnovnih sredstava ima veliki broj pristalica u našoj ekonomskoj teoriji.

Veliki broj jugoslovenskih ekonomista smatra da bi se izgradnjom rešenja baziranih na vezivanju akumulacije za sredstva eliminisali brojni defekti u sadašnjem funkcionisanju sistema proširene društvene reprodukcije. U odsustvu adekvatnog oblika cene upotrebe društvenih sredstava dolazi do deformisanja troškova proizvodnje, različitosti u uslovima privređivanja, rentijerstvo postaje masovno, ostvareni dohodak se izjednačava sa zarađenim, nagrađivanje prema radu se ne ostvaruje, gubi se mogućnost adekvatne ocene društvenog rentabiliteta i brojnih drugih pokazatelja neuravnoteženosti i neefikasnosti privrednog sistema.[1]

Potrebu aktivnog pristupa politici akumulacije i pronalaženju adekvatnog mehanizma upravljanja njome zagovara veliki broj naših ekonomista. Pri tome se oni najčešće rukovode materijalnim i operativnim razlozima i nailaze na znatnu kritiku najčešće sa prizvukom ideoloških argumenata.

[1] Detaljnije: dr K. Mihailović: »Ekonomska stvarnost Jugoslavije«, Ekonomika, Beograd, 1981, str. 115—119, 228—258.

Digitized by Google

»Minimalan obim akumulacije, odnosno, kako se to kod nas češće naziva, donja granica akumulacije, i pored različitih mišljenja da li je nju potrebno u samoupravnom društvu određivati, izuzetno je značajna u čitavom upravljanju akumulacijom ... Konstatacija da je, ukupno gledano, akumulacija u privredi mala, da je manja u proizvodnoj nego u prometnoj sferi i da je najmanja u bazičnim granama, dovela je još pre jedne decenije neke naše ekonomiste da traže zaštitu akumulacije u određivanju kamate na fiksne fondove i rente za korišćenje mineralnog i šumskog bogatstva zemlje. Određivanje kamatne stope kao neki minimalan obim akumulacije i danas oni autori koji formiranje minimalnog obima akumulacije povezuju sa realnom cenom reprodukcionih sredstava u novčanom obliku ... Ona je izvor njihovog racionalnog ponašanja. Ona je realna osnova na kojoj se dalje može širiti proizvodnja, stvarati uvećana novostvorena vrednost, zapošljavati novi samoupravljači.[2]

U brojnim teorijskim interpretacijama uvođenje kamate kao instrumenta politike dohotka postoje brojne razlike u pristupu, od kojih je svakako najbitnija razlika između dve grupe:

Prvo, teorijske interpretacije koje odbacuju teoriju radne vrednosti;

Drugo, teorijske interpretacije koje ostaju u okvirima teorije radne vrednosti.

Prva grupa teorijskih interpretacija sastoji se, uslovno govoreći, od dve varijante.

Prva varijanta bazira se na neoklasičnoj teoriji prema kojoj svi faktori proizvodnje, tj. sredstva, prirodni uslovi i radna snaga imaju mogućnost stvaranja vrednosti, odnosno stvaranja dohotka.[3] Cena se definiše kao ekvivalent za marginalni doprinos stvaranju dohotka. Iz dohotka koji je zajednički stvoren određenom kombinacijom u proizvodnom procesu treba svakom faktoru pripisati alikvotni deo: sredstvima — kamatu, proizvodnim uslovima — rentu, proizvođačima — platu. Svaki od ovih dohodaka prisvaja njihov vlasnik. Pošto je u socijalizmu u društvenoj svojini i kapital i prirodna dobra, to se dohoci od ovih faktora trebaju usmeriti u društvene fondove odakle se raspoređuju prema određenim kriterijumima. U decentralizovanom sistemu ne-radni dohoci mogu biti usmereni jednim delom u fondove društva, a drugim delom u fondove preduzeća.

Ovakav pristup odbacuje većina autora koja se inače zalaže za kamatu kao instrument za ostvarivanje minimalne akumulacije u sektoru privrede.[4]

---

[2] Dr R. Stojanović: »Upravljanje razvojem u samoupravnom društvu«, Savremena administracija, Beograd, 1980, str. 221.

[3] Valorizaciju sredstava u okviru faktorijalne koncepcije u našoj literaturi zastupaju A. Bajt i B. Horvat.

[4] Detaljnije: »Privredni sistem SFRJ« I. D. N. Beograd, 1973, str. 92; »Sistem robne privrede, tržišta i cena«, Informator, Zagreb, 1978, str. 9; I. Maksimović: »Teorija osnove društvene svojine«, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 208—214.

Digitized by Google

Osim interpretacije kamate na sredstva koja se naslanja na faktorijalni pristup, u literaturi se nalaze i interpretacije koje kamatu tretiraju kao izraz ograničenosti, odnosno retkosti sredstava u društvenoj svojini.

Ovakav pristup društvenoj svojini negira njen nesvojinski tretman i zahteva da se u sistemu samoupravnog socijalizma ugrade instrumenti koji će po objektivnim ekonomskim kriterijumima zaštititi društvenu svojinu i obezbediti racionalno korišćenje društvenog kapitala.[5] Cena upotrebe društvenog kapitala pojavljuje se u obliku kamate na poslovni fond čime se omogućuje racionalna upotreba i alokacija sredstava. Izvodeći cenu sredstava iz njihove realnosti kamata se pojavljuje kao izvor minimalne stope rentabilnosti upotrebe društvenih sredstava i ujedno obezbeđuje minimalnu stopu proširene reprodukcije kroz minimalnu stopu akumulacije čime se objektiviziraju i drugi troškovi. Tako formirana akumulacija ostala bi na raspolaganju preduzećima sa obavezom dalje racionalne upotrebe...

Donošenjem Ustava iz 1974. i Zakona o udruženom radu kao ključno pitanje postavio se izbor adekvatnog instrumentarijuma kojim bi se adekvatno operacionalizovala proklamovana rešenja o obavezi radnika da društvena sredstva racionalno i ekonomično celishodno koriste i da se obezbedi njihovo stabilno uvećavanje i unapređivanje. Opredeljenje za kamatu na poslovna sredstva kao cenu upotrebe društvenih sredstava, a time i mehanizam za utvrđivanje minimalne stope akumulacije proističe iz uverenja da je logičnije kao osnovu za namensku raspodelu dohotka uzeti uslove sticanja nego ostvarene rezultate poslovanja. Osnovna premisa na kojoj počiva ova koncepcija bazira se na takvom komponovanju privrednog sistema u kome bi se na osnovu apsolutnog davanja prioriteta akumulaciji obezbedio mehanizam dugoročnog i stabilnog povećavanja društvenih sredstava. »Umesto da igra ulogu rezidualne stavke, tj. agregat koji se formira tek pošto se izdvoje druge komponente dohotka za koje su u postojećem sistemu subjekti raspodele prevashodno zainteresovani, akumulacija treba da dobije značaj najvišeg društvenog prioriteta«.[6]

Protagonisti vezivanja akumulacije za sredstva naglašavaju brojne i dalekosežne efekte koje bi izazvala ugradnja ovog instrumentarijuma u raspodelu dohotka i doveo do dalje afirmacije vrednosnih opredeljenja samoupravnog društva. Apostrofi-

[5] Sam izraz »društveni kapital« upotrebljava se uslovno kao vrednosni izraz za sredstva za proizvodnju u socijalizmu. I. Lovrač: »Cena upotrebe društvenog kapitala«, Ekonomska misao, Beograd, br. 3/1968, str. 411.

[6] Studija »Uslovi, mogućnosti i pravci društveno-ekonomskog razvoja Jugoslavije u periodu 1981—1985«, I. E. N., Beograd, 1979, str. 396. Redaktori (Lj. Madžar i Z. Popov) a i grupa ekonomista na Institutu ekonomskih nauka u Beogradu spadaju u red najdoslednijih zagovornika ove koncepcije.

Digitized by Google

raćemo samo neke od argumenata u prilog vezivanja akumulacije za sredstva koji se daju u pomenutoj studiji:[7]

Prvo, uvođenjem jedinstvene akumulacione obaveze automatski bi se značajno povećala akumulativnost privrede, a s njom i ukupan volumen društvene akumulacije;

Drugo, vezivanjem akumulacije za sredstva bili bi obezbeđeni brojni i sigurni izvori akumulacije čime bi se u uslovima planiranja omogućila daleko efikasnija alokacija investicija;

Treće, predloženi način formiranja akumulacije obezbedio bi daleko veće mogućnosti za koncentraciju sredstava i osposobio društvo da brzo i energično interveniše u otklanjanju uskih grla sa stanovišta sistema kao celine i povećao dinamičku fleksibilnost cele privrede i njenu sposobnost da se blagovremeno prilagođava promenljivim i teško predvidljivim odnosima u kompoziciji resursa, strukturi tražnje, međunarodnom okruženju, tehnološkim inovacijama;

Četvrto, sa porastom koncentracije povećala bi se i mobilnost društvenih sredstava sa poželjnim efektima na planu efikasnosti usled mogućnosti premeštanja akumulacije sa punktova gde je formirana u pravcu mesta na kojima bi davala najveće, sa stanovišta društva, rezultate i obezbedila adekvatan mehanizam za upoređivanje investicionih alternativa;

Peto, ovakvo formiranje akumulacije bilo bi automatski regulator minimalnog društvenog rentabiliteta u korišćenju postojećeg privrednog potencijala i značilo uvođenje sankcija za one subjekte koji, koristeći društvena sredstva, ne izvlače iz njih adekvatno i objektivno moguće povećanje dohotka;

Šesto, fiksiranje minimalnog društvenog rentabiliteta vodilo bi povećanju korišćenja kapaciteta i na toj osnovi povećanju proizvodnje i zaposlenosti;

Sedmo, ovakav mehanizam vodio bi rasterećenju radno-intenzivnih sektora;

Osmo, ovakav koncept formiranja akumulacije omogućio bi uvođenje kvalitativnih prometa u izboru investicionih alternativa, jer bi predstavljao svojevrsan test društvene rentabilnosti i odbir samo onih projekata za koje se utvrdi da mogu odbacivati neophodnu akumulaciju;

Deveto, izmenjeni parametri doprineli bi poboljšanju u vrednovanju resursa i uticali na promenu privredne strukture;

Deseto, dalja izgradnja sistema vezivanja akumulacije za sredstva doprinela bi približavanju raspodele načelu nagrađivanja prema radu.

Teorijsko obrazlaganje vezivanja akumulacije za sredstva u obliku »jedinstvene društveno dogovorene stope akumulacije« posledica je neophodnosti presecanja negativnih tendencija u

[7] Detaljnije: »Uslovi, mogućnosti i pravci...«, I. E. N., Beograd, 1979, str. 396—398.

Digitized by Google

spontanom formiranju akumulacije koja rezultirajući u padanju akumulacije ozbiljno ugrožava projektovane stope privrednog razvoja. Uvođenje novog termina trebalo je da otkloni pretežno ideološku kontraargumentaciju koju su izazvali termini »kamata na društvena sredstva« i »obavezna akumulacija«.

Polazni teorijski stav pri koncipiranju ovog modela sastoji se u mišljenju da društvena sredstva iako ne stvaraju vrednost deluju kao činilac formiranja dohotka[8] i kao nezaobilazan činilac njegove raspodele. Na osnovu društvene svojine i tržišno-planskog karaktera robne privrede društveno dogovorena stopa akumulacije se javlja kao nužnost. Bez nje se ne može obezbediti adekvatan mehanizam za racionalnu upotrebu sredstava i obezbeđivanje optimalnog obima akumulacije sa stanovišta potreba privrednog razvoja. Uvođenjem ex ante zadate akumulacije važiće za sve privredne subjekte omogućilo bi izdvajanje iz ukupnog dohotka svih egzogenih, od ponašanja kolektiva nezavisnih komponenti i formiranja dela dohotka raspoloživog za potrošnju.[9] Time bi se sprečila realna opasnost grupno-svojinskog prisvajanja efekata koji proističu iz društvenih sredstava i njihovo adekvatno upućivanje u akumulaciju. Subjekti koji uživaju privilegiju korišćenja društvenih sredstava dužni su iz dohotka da izdvoje sve komponente koje nisu rezultat rada i produktivnosti i da ga usmere u razvoj. Time bi se potvrđivao društveni karakter dohotka i afirmisala ideja da uz pravo rada društvenim sredstvima bezuslovno ide i obaveza njihovog adekvatnog, u društvenim razmerama dogovorenog, proširenog reprodukovanja. Fiksiranjem ex ante akumulacije u obliku »zadate« odnosno društveno dogovorene stope akumulacije ne samo da se ne bi odrazilo po pitanju samoupravljanja neposrednih proizvođača, već bi se ono potvrđivalo na širim društvenim relacijama.[10]

Prethodno opisani model vezivanja akumulacije za sredstva treba da obezbedi adekvatnu ekonomsku valorizaciju sredstava i obezbedi racionalnu alokaciju investicionih sredstava. Empirijska istraživanja[11] rađena na osnovnim teorijskim postavkama

[8] Dr Lj. Madžar: »Proširena reprodukcija i regulativa«, Ekonomska politika, Beograd, br. 1554 od 11. I 1982, str. 28.

[9] Detaljnije: dr N. Zelić: »Jedan model uređivanja cena u jugoslovenskoj privredi«, Ekonomska misao, Beograd, br. 1/1981.

[10] Dr N. Zelić: »Mogućnosti poboljšanja efikasnosti jugoslovenskog privrednog sistema«, Zbornik »Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije« knjiga I, SANU, Beograd, 1982, str. 171.

[11] Empirijska istraživanja data u radu I. Vanek — M. Jovičić: »Uloga kapitalne opremljenosti rada u formiranju i raspodeli dohotka u Jugoslaviji — teorijska i empirijska analiza«, Ekonomska analiza, Beograd, br. 1—2/1972, str. 56. Hipotetičku cenu kapitala fiksiraju iznad 9% mada priznaju da može da ide i do 12% kao što pokazuju procene dr V. Frankoviča (rad »Neki kvantitativni nalazi o nagrađivanju faktora proizvodnje u industriji SFRJ u periodu 1964/65 i 1968/70«, Ekonomska revija, Ljubljana, br. 1/1973 — citirano prema dr I. Maksimović: »Teorijske osnove društvene svojine«, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 242).

Digitized by Google

analiziranog modela i pored korišćenja različitih metodoloških postupaka i različitih izvora podataka rezultirala su u dosta sličnim rezultatima za iste periode. Ta istraživanja trebala su preko izračunavanja doprinosa sredstava uvećanju dohotka i utvrđivanja njihove cene, da daju osnov za izračunavanje visine jedinstvene dogovorene stope akumulacije.

Zagovornici cene upotrebe društvenih sredstava smatraju da »... Međutim, nije isključeno da će postupno, uz sve prisustvo institucionalnog nepriznavanja cijene upotrebe društvenih sredstava, upravo praksa neposrednog sporazumijevanja organizacija udruženog rada o uvjetima privremenog međusobnog ustupanja ili udruživanja sredstava (koje uključuje i utvrđivanje visine naknade za privremeno ustupljena, odnosno udružena sredstva), kao i ona u ostvarivanju prava udruženog rada da (u svojstvu osnivača banaka, odnosno one koja pozajmljuje i one koja posuđuje) neposredno učestvuju u postupku utvrđivanja uvjeta pozajmljivanja i posuđivanja novčanih sredstava — reziltirati u svojevrsnu »cijenu upotrebe tih sredstava« koja bi bila konzistentnija sa stvarnim doprinosom sredstava formiranju dohotka i sa stupanjem njihove raspoloživosti (odnosno oskudnosti), nego što je slučaj u praksi sa klasičnom tržišnom formiranom kamatnom stopom«.[12]

Početkom osamdesetih godina u literaturi se pojavio model raspodele koji pored zagovaranja programirane akumulacije preko njenog vezivanja za angažovana sredstva, predlaže uvođenje i programiranih ličnih dohodaka.[13] Osnova ovoga koncepta svodi se na uređivanje politike dohotka na sledećim instrumentima: programiranoj akumulaciji, programiranim minimalnim ličnim dohocima, društveno dogovorenim metodima ustanovljavanja i usmeravanjima rente i sistem indeksiranja.

Polazne premise ovog koncepta su:[14]

Prvo, ne postoji automatizam i objektivnost u raspodeli, već je ona uvek u funkciji društvenih ciljeva i zahteva konvencije u procesima dogovaranja radi relativiziranja konfliktnosti;

Drugo, dohodak ima svoju ekonomsku strukturu i ni jedan element te strukture nije samostalan u odnosu na druge.

Na bazi tih premisa predlaže se koncept programirane akumulacije, tj. utvrđivanje njene razmere prema sredstvima bilo putem utvrđivanja doprinosa sredstava rastu dohotka (što je već analizirano) ili ciljnim određivanjem. Novinu predstavlja i mogućnost da se uz postojanje jedinstvene stope obezbede i odstupanja u skladu sa prioritetima privrednog razvoja. Ovaj kon-

[12] Dr S. Jurin: »Tržište u jugoslovenskom ekonomskom modelu«, Zbornik »Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije«, knjiga I, SANU, Beograd, 1982, str. 133.

[13] Detaljnije: dr M. Korošić: »Programirana akumulacija i programirani lični dohoci«, Ekonomska politika, Beograd, br. 1558, od 8. II 1982.

[14] Dr M. Korošić: »Antiinflaciona politika«, Ekonomska politika, Beograd, 1980, str. 153.

Digitized by Google

cept pokušava uravnotežiti uslove sticanja i raspodele dohotka putem obezbeđivanja takvog ponašanja koje će voditi istom dohotku za isti rad i istoj akumulaciji za angažovana sredstva kao jedno od bitnih merila efikasnosti ukupnog funkcionisanja.

Bez obzira na brojne nijanse koje postoje među zagovornicima ove koncepcije potreba vezivanja akumulacije za sredstva putem institucionalizacije jedinstvene društveno dogovorene stope akumulacije uživa podršku pretežnog dela jugoslovenskih ekonomista. Takav pristup našao je odjeka i u Dugoročnom programu koji ukazuje na potrebu utvrđivanja adekvatnih odnosa između akumulacije i potrošnje.

Polazna osnova ovog koncepta bazira se na stavu da pitanje akumulacije ne može biti adekvatno rešeno spontanim i pojedinačnim odlukama brojnih privrednih subjekata, već je potrebna određena društvena koordinacija u procesu obezbeđivanja dovoljnog volumena akumulacije radi ostvarenja planiranih ciljeva privrednog razvoja. Ideja na kojoj se bazira ovaj koncept suštinski nije nova. U razvoju naše teorije i prakse, kao i u ostalim socijalističkim zemljama, pojavljivao se mehanizam kamate na poslovni fond, odnosno poslovna sredstva kao mehanizam akumulacije primeren socijalizmu. Pošto je ovaj mehanizam napušten zagovornici »cene upotrebe društvenih sredstava«, odnosno »jedinstvene društvene dogovorene stope akumulacije« su značajno unapredili ovu koncepciju kako u načinu određivanja akumulacione obaveze u skladu sa samoupravnim socijalizmom, tako i u definisanju subjekta koji raspolaže ovako izdvojenim sredstvima (za razliku od kamate ovim sredstvima raspolažu sami privredni subjekti). Pošto se ovaj koncept prirodno uklapa u teorijski model normalne cene u obliku specifične cene proizvodnje potpuno je logično što kritika prevashodno dolazi od zagovornika dohodne cene.[15]

Mi ćemo apostrofirati samo neke slabosti koje ističu protivnici primene ovog koncepta:

Prvo, pobornici »jedinstvene dogovorene stope akumulacije« kao značajnu prednost ističu osetno povećanje akumulativnog potencijala privrede. Kritičari tog koncepta upozoravaju da i pored povećanja akumulativnog potencijala ovaj koncept ne rešava pitanje raspodele celine dohotka[16] (deo dohotka koji ostane posle izdvajanja minimalne akumulacije) i ne garantuje usklađenost namenske raspodele dohotka u skladu sa razvojnim planovima. Divergentnost između ostvarene akumulacije i željenih investicija pokazuje da ovaj koncept rešava problem minimalne akumulacije a ne »potrebnog (optimalnog) obima akumulacije«. Predlozi da se ovaj problem otkloni su sledeći: iz planiranih od-

[15] Među najizrazitije kritičare ubrajamo dr A. Vacića i dr B. Cemovića. Pored toga, ovaj koncept nailazi na kritiku i drugih ekonomista koji su čak pristalice koncepta specifične cene proizvodnje.

[16] Detaljnije: dr A. Vacić: »Principi i politika dohotka«, Radnička štampa, Beograd, 1981, str. 271.

Digitized by Google

nosa globalne raspodele nacionalnog dohotka definiše potrebna masa akumulacije za ostvarivanje planirane stope rasta i tako utvrđena masa akumulacije se stavlja u odnos prema sredstvima i na taj način utvrđuje veličina »jedinstvenog akumulacionog parametra«.[17] Množenjem tog parametra sa veličinom sredstava dobili bismo masu akumulacije koju treba da formira svaki privredni subjekt bez obzira na nivo dohotka. Ovakav pristup koji masu akumulacije u makrosistemu izvodi iz obima investicija, i koji »cenu društvenog kapitala« stavlja u funkciju strategije razvoja znači povezivanje ovog koncepta sa konceptom programirane akumulacije.

Drugo, bez obzira što se jedinstvena stopa akumulacije vezuje za sredstva, njena veličina je ipak određena gornjom granicom dohotka. Privredni subjekti koji posluju na granici rentabiliteta automatski bi zapali u gubitak, a oni koji posluju sa gubitkom zapali bi u još teže stanje. U sadašnjim uslovima bez temeljne reforme u primarnoj raspodeli, uvođenje »jedinstvenog akumulacionog parametra« od 5% automatski bi ili gurnuli u gubitak preko 50% OUR-a u privredi ili bi bila osnova suvišnog troškovnog inflatornog udara. Konkretna situacija je takva da bi kapitalno intenzivni sektori koji bi uvođenjem ovog parametra morali da izdvajaju ogromna sredstva, a nesrazmerno mali dohodak koji ostvaruju automatski bi značio gubitak. Uslovi privređivanja i temeljna reforma odnosa u primarnoj raspodeli predstavljaju direktnu smetnju neposrednom unošenju ovog koncepta. Toga su svesni i njeni zagovornici.

Treće, teorijska analiza i praktična iskustva pokazuju da stvarnu ekonomsku snagu pojedinih privrednih subjekata ne određuje samo obim poslovnih sredstava kojima oni raspolažu. Protagonisti jedinstvene »cene upotrebe društvenih sredstava« pretpostavljaju statičke uslove privređivanja, te jednaku dostupnost i jednaku delotvornost društvenih sredstava. Iskustva, međutim, pokazuju da su neophodne brojne korektivne mere preko fiskalne politike čak i u razvijenim tržišnim privredama. Odredi li se akumulaciona obaveza nezavisno od nivoa dohotka, onda nije moguće obezbediti željeni nivo akumulacije. Ako se ona odredi na nivou najakumulativnijih sektora, onda je za sve druge potrebno utvrditi niže stope. Ukoliko se pak uradi obratno, da se za osnovu uzmu najniže akumulativni, onda je potrebno uvesti dodatne korekcije za visoko dohodne sektore. Ako se odredi na prosečnom nivou potrebno je i jedno i drugo. Realni ekonomski odnosi se karakterišu velikim stepenom nejednakosti u prisvajanju dohotka, te na toj osnovi ugradnju diferencirane stope za cenu upotrebe, jer se diferenciraju i efekti društvenih

[17] Detaljnije: dr F. Černe: »Problemi gospodarenja i upravljanja društvenim kapitalom radnika u udruženom radu« — uvodno izlaganje, Ekonomist, Zagreb, br. 4/1982, str. 291.

Digitized by Google

sredstava, postaje neophodnost.[18] To tim više ukoliko se pored racionalnog korišćenja postojećih potencijala želi obezbediti njihova racionalna alokacija. Zamišljena kao sredstvo za ujednačavanje uslova privređivanja, jedinstvena stopa bi se nužno morala diferencirati, jer bi bez toga zakonito vukla ka još većim razlikama između grana i grupacija. Taj nedostatak uočavaju i pristalice ovog koncepta.[19]

Četvrto, usled diferenciranosti u organskom sastavu faktora proizvodnje i diferenciranih efekata tih sredstava na rast dohotka, analiza pokazuje da bi primena »jedinstvenog akumulacionog parametra« uz nepromenjene odnose u primarnoj raspodeli vodila širenju raspona između visine ličnih dohodaka po uslovnom radniku, a ne njihovom sužavanju.[20] Približavanje raspodeli prema radu bilo bi moguće samo u uslovima radikalne reforme cena i približavanje uslova privređivanja teorijskim pretpostavkama ovog modela. Taj problem se ponavlja već dugi niz godina i teškoće naše privrede ne daju nade u njegovo skoro rešenje.

Peto, pristalice ovog koncepta problem mobilnosti i koncentracije akumulacije radi finansiranja krupnih prioritetnih sektora rešavaju kroz ugradnju mehanizma za prelivanje postojeće mase akumulacije, izostavljajući potpuno mogućnosti izgradnje adekvatnih mehanizama diferenciranog stvaranja akumulacije kroz primarnu raspodelu. Strukturni problemi koji postoje rešavaju se isključivo preko redistribucije između različitih sektora privrede kroz naglašenu funkciju kreditnog sistema.

Šesto, kritičari koncepta koji se bazira na jedinstvenom akumulacionom parametru iznose i čitav niz argumenata u osnovi ideološke prirode. On stavlja privredne subjekte u poziciju objekata raspodele, jer je akumulaciona obaveza ustanovljena spolja, nezavisno od veličine dohotka. Normalna logika proizvođača, što i praksa sličnih instrumenata u prošlosti, pokazuje da preostali deo dohotka treba potrošiti. »Tako je kamata na sredstva, iako zamišljena sa namerom da štiti ili obezbeđuje određeni nivo akumulacije, kao nesaglasna sa prirodom odnosa proizvodnje u sistemu dohotka, na duži rok mora pretvoriti u svoju suprotnost — u ugrožavanje nivoa akumulacije. Kritičari ovog koncepta kao zamerku iznose tvrdnju da bi njegova primena u uslovima porasta dohotka vodila manjoj akumulaciji od potencijalno moguće, a u uslovima opadanja dohotka postavlja se smisao »društvene zaštite« akumulacije, tj. ko od koga štiti akumulaciju. Istovremeno, ako ovaj koncept ne izražava unutrašnju logiku i interese

[18] Detaljnije: dr D. Miličević: »Centralno-planski socijalistički sistem«, I. D. N., Beograd, 1976.

[19] Detaljnije: dr. M. Korošić: »Antiinflaciona politika«, Ekonomska politika, Beograd, 1980.

[20] Detaljnije: dr S. Babić: »Položaj u primarnoj raspodeli privrednih subjekata i namenska alokacija dohotka« — međusektorska analiza«, Ekonomski anali, Beograd, br. 68—69/1980, str. 103.

Digitized by Google

učesnika u privrednom životu, te ga je potrebno nametati spolja, postavlja se pitanje kojim se sredstvima uvodi ta obaveza i da li su ta sredstva u skladu sa prirodom samoupravnih odnosa.[21]

Iz izložene kritike ovog koncepta koja se najčešće daje u literaturi, mogu se izvući sledeće opaske:

Prvo, udarni aspekt kritike predstavljaju ideološki argumenti da koncept vodi otuđivanju dohotka i odlučivanja o njemu od strane neposrednih proizvođača. Činjenica je da svaki društveni dogovor »ne može da pokrije sve i u punoj meri interese učesnika u dogovaranju«. Takav pristup dogovorima nije teorijski moguć, a kada bi se i napravio onda bi bio nepotreban. Svaki društveni dogovor predstavlja određenu sintezu i presek interesa. Nesumnjivo stoji činjenica da odluke o akumulaciji moraju biti dogovor radnika kao klase, a ne zbir pojedinačnih preferencija privrednih subjekata.

Drugo, kritika ekonomskih performansi ovog koncepta više govori o nepostojanju pretpostavki za njegovu primenu, a mnogo manje o nekonzistentnosti samog koncepta.

Treće, čak ni najradikalniji kritičari ne odriču potrebu konkretizacije kojom bi se omogućilo obezbeđivanje određenih odnosa između akumulacije i angažovanih sredstava kao elemenata racionalnog korišćenja postojećeg potencijala. »Ostajući pri navedenoj oceni da kamate na sredstva kao konvencionalni instrument politike dohotka odnosno jedan od pokazatelja za određivanje relativne velične ostvarenog dohotka na jedinicu sredstava, u principu nije INKOMPATIBILNA (podvukao M.Z.) sa sistemom dohotka iz navedenih razloga, smatramo da o njenoj vrednosti treba suditi smirenije nego što se obično čini i razdvajajući ono što se ne bi smelo mešati, ni teorijski ni društveno«.[22]

Kulminiranje ekonomske krize uslovilo je nužnost potenciranja akumulacije kao društvenog čina i potrebu odbacivanja »krutih ideoloških šablona« koji su u osnovi sprečavali primenu ovog koncepta. Najnoviji predlozi Komisije SIV-a i Komisije Predsedništva SR Srbije za privrednu reformu u osnovi se opredeljuju za potrebe određivanja minimalne akumulacije i konkretnih mehanizama za njeno formiranje. Debata koja se vodi dugi niz godina presečena je u uslovima radikalne ekonomske krize onog momenta kada je postignut politički dogovor.

[21] Dr B. Cerović: »O kamati na poslovna sredstva«, Naše teme, Zagreb, br. 9/1982, str. 1525.

[22] dr A. Vacić: »Principi i politika dohotka«, Radnička štampa, Beograd, 1981, str. 273.

Digitized by Google

Vladimir Goati

Perspektiva i ograničenja triju reformi

Promene pred kojima se nalazi jugoslovensko društvo nazivaju se »tri reforme«, a reč je o čvrsto povezanim reformama (u privredi, političkom sistemu i SKJ) koje se mogu pominjati kao nešto posebno samo iz analitičkih razloga. Posredi je, u stvari, neophodnost za krupnom društvenom reformom.

Pre nego što započnemo analizu prepreka reformi u Jugoslaviji, nužno se zapitati zašto je reforma uopšte potrebna? Šta je u društvu toliko nezadovoljavajuće da zahteva krupne promene? Da bi se na to odgovorilo, nužno se vratiti u sredinu prošle decenije, tačnije 1974. godini, kada je donesen jugoslovenski ustav koji do utančine reguliše čitav društveni život. Institucionalni razvoj do koga je došlo realizacijom jugoslovenskog ustava imao je više nepovoljnih društvenih efekata od kojih ćemo pomenuti samo neke. Naravno, daleko smo od pomisli da te efekte vezujemo isključivo za Ustav jer bi pri tom prevideli moguće deformacije, slabosti i propuste u njegovom ostvarivanju. *No, ovde ne treba zaboraviti ni to da ostvarenje neke ideje (pravne ili neke druge) najbolje pokazuje njene slabosti i mane. Jer, kako uopšte može jedna ideja pokazati svoje prednosti i ograničenja ako ne realizacijom?*

Jugoslovenski politički sistem konstituisan ustavom 1974. u velikoj meri se zasniva na pretpostavci o potpuno homogenom

Digitized by Google

društvu. Stoga je i shvatljivo što je »samoupravno sporazumevanje« i »dogovaranje« predviđeno kao osnovni metod regulisanja interesnih razlika. Preduslov delotvornosti »sporazumevanja« je visok stepen socijalne integracije društva; umesto toga u stvarnosti je na delu rastuća segmentacija zbog čega je pomenuti metod neefikasan. Samo površan uvid otkriva veliku nehomogenost jugoslovenskog društva po nizu obeležja: ekonomskom, nacionalnom, religioznom, kulturnom, istorijskom. Kao ilustracija veličine razlika neka posluži podatak da je 1986. odnos nacionalnog dohotka *per capita* u Sloveniji i Kosovu 7,7 : 1. Nehomogenost je potencirana okolnošću da postoji visok stepen konvergencije linija koje dele društvo po pomenutim obeležjima. Nacionalne razlike u velikoj meri se poklapaju sa religioznim, ekonomskim i kulturnim. A kada se interesi zasnovani na takvim razlikama transformišu u sukobe, ti sukobi lako zadobijaju destruktivni karakter. U takvoj situaciji ustavom proklamovani konsensualni način odlučivanja na federalnom nivou pokazao se sasvim neefikasan. Federalne jedinice (republike i pokrajine) svojim vetom onemogućavaju donošenje svih nepovoljnih odluka što dovodi do »paralize federacije«. U stvari, jugoslovenski politički sistem je pokazao malu »sposobnost regulacije« o kojoj piše G. Almond. Razlog za to leži u činjenici da akteri u političkom sistemu (republike i pokrajine) raspolažu prevelikom količinom moći zbog čega se sistem približava anarhičnom modelu. To svojstvo sistema zapažaju i strani posmatrači (npr. L. Burg, 1986).

Nastojanje jugoslovenskog ustavotvorca da izgradi savršen sistem i da unapred precizno reguliše sve odnose rezultiralo je u obimnom tekstu; Ustav SFRJ je prvi na svetu po broju članova (406), čak ispred indijskog ustava (395). J. Jerovšek o tome piše sledeće: »Naš institucionalni sistem je izrađen toliko do pojedinosti i formalno perfekcionalizovan, da je postao nefleksibilan i spor u svojim odgovorima na promene u sredini i na razne šokove koji dolaze iz sredine. Pošto do pojedinosti izrađen institucionalni sistem ima već sve odgovore na *inpute*, pokazalo se da je nespreman na krizu, jer *inpute*, koje generira svetska i domaća kriza nije ugradio u svoj sistem, pa zato ne može da na njih tekuće odgovori. Na njih počinje da odgovara refleksnim intervencionizmom koji nisu sastavni deo institucionalnog sistema«. (1985. g., 8). Izraženo Almondovom terminologijom politički sistem pokazuje malu »sposobnost reagovanja na izazove«.

Ekonomska efikasnost jugoslovenskog političkog sistema je *grosso modo* nezadovoljavajući i mogla bi se sažeti u jednoj rečenici: stagnacija uz istovremeno povećanje nezaposlenosti i galopirajuću inflaciju. Godišnja stopa rasta nacionalnog dohotka 1980—1986. ne doseže porast stanovništva (0,8% : 1%) što, uz ogromne kamate spoljnim poveriocima, neizbežno vodi opadanju životnog standarda. U celini uzev, »sposobnost ekstrakcije«

Digitized by Google

političkog sistema (G. Almond) je veoma niska. U ekonomskom životu Jugoslavije uočljive su još neke nepovoljne tendencije. Jedna od njih je jačanje autarkičnih procesa što predstavlja anahronizam jer se događa u vreme kada se intenziviraju integracioni procesi u svetu (Zajedničko evropsko tržište, SEV). U osmoj deceniji proces »ekonomskog zatvaranja« u Jugoslaviji dobio je zabrinjavajuće razmere o čemu svedoči podatak da je međurepublička robna razmena između 1970—80. opala sa 27,7% na 21,1% ukupne razmene. (Č. Ocić, 1972, 62). Nivo razmene između republika i pokrajina danas je niži nego između nekih zemalja OECD. Broj preduzeća koja imaju svoje delove izvan matične republike i pokrajine opao je sa 3,1% 1976. na 1,93% 1981. (Č. Ocić, 1982, 62), što ubedljivo govori o delovanju dezintegrativnih tendencija. Izneti podaci mogu se sociološki interpretirati kao indikator slabljenja organske solidarnosti u jugoslovenskom društvu. Paralelno sa tim dolazi do jačanja mehaničke solidarnosti u nacionalnim zajednicama što je preduslov za jačanje nacionalizma. To je osnova na kojoj od sredine osamdesetih godina nastaju intenzivni nacionalni sukobi.

Broj nezaposlenih prešao je još krajem 1984. godine milion, a do kraja 1987. povećan je još za 120.000. U ovom pogledu postoje ogromne razlike između pojedinih republika i pokrajina; ekstremne slučajeve čine SR Slovenija u kojoj je stopa nezaposlenosti samo 1,4% i SAP Kosova 24%. Dok armija nezaposlenih, uglavnom mladih i obrazovanih, uzaludno čeka svoju šansu, nedostatak motivacije za rad kod nezaposlenih uzelo je endemske razmere. O tome svedoči podatak da je 1986. jedna trinaestina zaposlenih Jugoslovena u društvenom sektoru (ukupno 6.800.000) svaki dan u radno vreme bila na sastanku, a osmina na bolovanju!

Objašnjenje za slabe ekonomske rezultate jugoslovenske privrede ne može se naći u spoljašnjim okolnostima, već u samom sistemu. Potvrdu za to daju neke evropske zemlje sa kojima se Jugoslavija često upoređuje i koje doživljavaju u istom razdoblju ekspanziju. O tome govori sledeća tabela.

Tabela I

	Rast nacionalnog dohotka per capita (u %)
	1980—1986
Jugoslavija	— 25
Italija	+ 76
Španija	+ 50
Portugalija	+ 150
Turska	+ 100
	(Komunist, 3. 6. 1988)

Ovde je bitno naglasiti da su na nezadovoljavajuće ekonomske rezultate jugoslovenske privrede odlučujući uticaj ost-

Digitized by Google

varili politički činioci. Najkraće rečeno, ekonomski racionalno poslovanje nije smatrano prioritetnim društvenim ciljem, ni na mikro ni na makro nivou. To posebno važi za razdoblje 1974—1980. kada se pri oceni stanja u preduzećima vodilo isključivo računa o »društvenim odnosima« dok je ekonomsko *output* smatran skoro nevažnim. U radnom vremenu održavani su maratonski sastanci, dok je briga za efikasno privređivanje potisnuta u drugi plan. Organizovano gubljenje vremena dostiglo je svoj apogej 1976—1977, u razdoblju sprovođenja u život Zakona o udruženom radu. U složenom i dugom procesu donošenja opštih akata u jugoslovenskim preduzećima, uz neposredno učešće svih zaposlenih, izgubljene su milijarde radnih časova. Na delu je bilo uverenje da revolucionarna volja, uobličena u sasvim originalan politički sistem može da kompenzira nepovoljnu stvarnost i da se »jugoslovensko društvo budućnosti« može ostvariti ne uvažavajući pozitivna i negativna iskustva drugih zemalja ni saznanja društvenih nauka (politikologije, ekonomije, prava). To je bio pokušaj da se proizvodni odnosi potpuno osamostale od proizvodnih snaga; na delu je, u stvari bila »jugoslovenska mini-kulturna revolucija« (R. Remington).

Dominacija političke sfere nad ekonomijom ostvaruje se velikim delom presudnim uticajem na kadrovsku politiku ekonomskih subjekata, radnih organizacija. Tu je najpre reč o spontanom i neformalnom uticaju do koga dolazi zato jer se »selekcijski kriterijumi iz dimenzije najveće moći prenose na sve ostale delove« (J. Jerovšek, 1986, 24). Ali tu je reč i o proceduri regulisanoj društvenim dogovorima i samoupravnim sporazumima. Pomoću te procedure politički činilac potpuno kontroliše proces kadrovske selekcije u jugoslovenskoj privredi i u drugim oblastima života. U takvim okolnostima autoritet privrednih rukovodilaca ne zavisi od njihove preduzetničke sposobnosti već od položaja u političkoj hijerarhiji (»Politički rejting«).

Nepovoljne tendencije, došle su do izražaja i u drugim društvenim sferama. Paralelno sa ekonomskim zatvaranjem tekao je prema rezultatima popisa stanovništva 1971. i 1981. — proces koncentracije etničkih grupa u one republike u kojima je nastanjen najveći deo pripadnika tih grupa. (R. Petrović, 1985). Drugim rečima, smer migracija u Jugoslaviji nije prvenstveno uslovljen ekonomskim razlozima, jer bi u tom slučaju privredno najrazvijenije republike bile središte migracije bez obzira na nacionalno obeležje emigranata, nego drugim uzrocima, pre svega, pogoršanjem međunacionalnih odnosa. Ovo je naročito došlo do izražaja na Kosovu koje u ovom pogledu predstavlja »neuralgičnu tačku«, prostor na kome se nacionalna podvajanja i napetosti intenzivnije osećaju nego igde drugo. Separatistička pobuna na Kosovu 1981. predstavlja kulminaciju loših međunacionalnih odnosa. Nakon suzbijanja pobune, separatizam nastupa u prikrivenijim oblicima. U tu svrhu koristi pojedinačne pritiske na manjinsko slovensko stanovništvo (Srbi, Cr-

Digitized by Google

nogorci, Muslimani, Hrvati i dr.), kao što su uzurpacije imovine, vandalsko uništavanje groblja i bogomolja, silovanja itd. U klimi nacionalnog nepoverenja pojedinačni ekcesi imaju snažan demonstracioni efekt, a počinioci često žele takav efekt. To pojačava zebnju i nesigurnost manjinske populacije tako da reka nasilno prognanih sa Kosova teče i posle 1981. Umesto prirodnog prožimanja albanskog i slovenskog življa koje vekovima živi na istom tlu, izolacija postaje jedini modus opstanka manjinskog stanovništva. U takvoj situaciji nacionalna pripadnost je apsolutni kriterijum svih vrednovanja pa i političkih. Ilustracija za to su izbori za članove društveno-političkog veća 1988. godine u novoformiranoj opštini Štrpce. U toj opštini u kojoj slovensko stanovništvo čini većinu (oko 60%) od 25 kandidata za pomenuto veće 10 je bilo Albanaca. Na izborima je dobilo većinu 14 delegata od kojih nijedan nije albanske nacionalnosti.

U mnogim segmentima kulturne sfere došlo je do labavljenja ili kidanja uspostavljenih veza: prostor kulturne saradnje u sve većoj meri je omeđen neprelaznim republičko-pokrajinskim granicama. O razmerama kulturne razdrobljenosti neka posvedoči podatak da je u SFRJ školske 1985/86. u osmogodišnjim školama bilo osam programa i osam udžbenika iz fizike (za svaku republiku i pokrajinu po jedan), dok su se u isto vreme đaci u SR Nemačkoj i DR Nemačkoj kao i u Danskoj i Norveškoj služili sa samo jednim udžbenikom.

U celini uzev, ukupan učinak negativnih procesa u svim sferama jeste društvena dezintegracija koju S. Bolčić, određuje kao »one pojave u životu ljudi koje govore o kidanju društvenih veza među ljudima, socijalnim grupama i društvenim zajednicama, usled čega dato društvo gubi karakter celovite zajednice« (1987, 3).

Iz političke sfere indukovano je razbijanje velikih ekonomskih sistema: železnice, PTT, elektroprivrede. Jugoslovenska železnica je rasparčana na 342 OOUR-a, PTT na 346 OOUR-a, elektroprivreda na 620 OOUR-a. Dezintegrisani veliki sistemi nisu mogli u svojim okvirima da uspostave ni minimalan stepen saradnje, a nosioci parcijalnih interesa uspevali su da osujete — koristeći legalne mogućnosti — opšte interese. Groteskan primer tiranije parcijalnih interesa navodi V. Stanovčić. On beleži: »Naime, 619 OOUR-a sporazumelo se i donelo odluku o finansiranju tehničkog sistema upravljanja u elektroprivredi Jugoslavije. Jedan OOUR, hidroelektrana »Perućica« (Nikšić, Crna Gora), međutim, tokom dve godine je svojim vetom odlagala pristupanje ostvarenju ove odluke čije ostvarivanje mora trajati nekoliko godina i koštaće 360 miliona dolara« 1980, 1986).

Okolnost da je politički sistem krojen po »meri antičkih heroja i polubogova, ali ne po meri radnika i običnog čovjeka«

Digitized by Google

(J. Županov, 1983, 57), neizbežno ima nepovoljan efekt na participaciju građana u radu niza novih institucija s nedovoljno jasnom društvenom funkcijom. Ta se participacija svodi na puko trošenje vremena i energije, što je nakon početnog entuzijazma dovelo do apstinencije jugoslovenskih građana od društvenih aktivnosti, povlačenja u privatnu sferu, apatije i rezignacije. A to je bitno uticalo na odvajanje političkog procesa od društva i na potpuno osamostaljivanje političkog stratuma — politokratije. Uz to, s obzirom da savremeno društvo traži brzo, često trenutno donošenje odluka, postojanje hipertrofiranog sklopa institucija s izukrštanim i nedovoljno razgraničenim nadležnostima otežava pravovremeno donošenje odluka, postojanje hipertrofiranog sklopa institucija s izukrštanim i nedovoljno razgraničenim nadležnostima otežava pravovremeno donošenje odluka i potencira traženje »prečica«, kraćih puteva. Odveć komplikovan politički sistem sam je prepreka vlastitoj realizaciji. Takav sistem doprinosi širenju osećanja nemoći. Evo podataka koji potvrđuju iznetu ocenu. V. Arzenšak, je u svojim istraživanjima u Sloveniji (1976, 1977. 1980/81) nepobitno utvrdio visok stepen osećanja političke nemoći kod zaposlenih respondenata različitih zanimanja: radnika, administrativnih službenika, stručnjaka i rukovodilaca. Svoj nalaz on ovako rezimira i komentariše: »Sve socioprofesionalne grupe izražavaju visok stepen političke nemoći u smislu odsustva aktivnog uticaja na procese političkog odlučivanja. Odsustvo uticaja socijalnog položaja na političku alijenaciju vidi se iz podataka da su rukovodioci sa visokom školom isto nemoćni kao i radnici sa nesvršenom školom... Ovo pokazuje da politički sistem dominira nad ekonomskim sistemom društva« (1984, 38—39). Podaci dobijeni u longitudinalnim istraživanjima u SR Hrvatskoj (1977—1980, 1984), kako piše I. Šiber, ubedljivo pokazuje da je došlo do pada u proceni vlastitog uticaja građana i radnih ljudi u mesnim zajednicama i radnim organizacijama (1985, 7—8). Sličan je zaključak S. Bolčića, koji je istraživao percepciju uticajnosti na formiranje opštinskih interesa. Najmanji uticaj u ovom pogledu, po mišljenju ispitanika iz svih socijalno-profesionalnih grupa, imaju građani preko zborova, a jedva nešto više delegacije i delegati (1987., 73). Na čelu su opštinski komiteti SK i izvršni saveti skupština opština. O visokom stepenu političke alijenacije na mestu stanovanja govori podatak iz obimnog istraživanja »Klasno biće savremenog jugoslovenskog društva« sprovedenog 1986/87, u svim federalnim jedinicama, po kome od dve trećine do tri četvrtine Jugoslovena ne zna, prema vlastitoj oceni, kako je izabran predsednik Saveta mesne zajednice (N. Toš i ostali, 1988., 102). Ovi nalazi govore, u stvari, o niskoj responzivnosti sistema što je rezultat koncentracije moći u uskoj grupi — politokratiji — na koju društvo nema uticaja.

Digitized by Google

Jugoslovenski politički sistem kao da je koncipiran za društvo koje je definitivno rešilo probleme materijalne oskudice i koje se permanentno nalazi na talasu ekonomskog prosperiteta. Takav sistem je relativno lako funkcionisao dok je navodni prosperitet trajao. Navodni zato što je bio baziran na spoljnjem zaduživanju. U tom razdoblju odluke o podeli sve većeg »ekonomskog kolača« su relativno lako donošene konsensualnim putem. Ali, na isti način se pokazalo teško pa i nemoguće, donositi odluke o preraspodeli tereta, o ekonomskim žrtvama i odricanjima. U tim okolnostima distributivna sposobnost (G. Almond) političkog sistema je izuzetno mala.

Naveli smo da se kriza proširila kao kap ulja na vodi na sve sfere jugoslovenskog društva od politike i ekonomije (redosled nije slučajan), do kulture i morala. Ali, kriza nije delovala samo horizontalno već i vertikalno pa se postavlja pitanje koje je razine društva, dubinski posmatrano, već zahvatila? Ovo pitanje je do sada na žalost sasvim zanemareno u istraživanju jugoslovenskog društva. Za ovakvu analizu heuristički plodno oruđe pruža nam D. Easton (1979). U svojoj analizi političkog sistema ovaj pisac razlikuje tri njegova aspekta, u stvari tri nivoa. Prvi najdublji nivo je politička zajednica koja označava »onaj aspekt političkog sistema koji se sastoji od grupe ljudi povezanih zajedno političkom podelom rada« (1979, 177). U izvesnom smislu ovo je osnova političkog sistema, ljudski supstrat na kome on počiva. Drugi aspekt (uslovno, viši nivo) je politički režim koji obuhvata »bazične procedure« koje se tiču sredstava pomoću kojih se regulišu sukobi i uspostavljaju neki ciljevi koji mogu barem široko i generalno voditi njihovom regulisanju. D. Easton razlikuje tri komponente političkog režima: vrednosti (i principe), norme i strukturu autoriteta. Najzad, treći (opet uslovno, najviši) nivo političkog sistema čine nosioci rukovodećih uloga. »Nosioci ovih uloga imaju posebna ovlašćenja, formalno data ili implicitno prihvaćena, da upravljaju, upućuju, ili komanduju i u mnogim sistemima, mada ne u svim, da vrše prinudu« (1979, 207). Sažeto rečeno, ovaj treći nivo sistema obuhvata rukovodeći sloj koji čini, kako S. Neumann naglašava, »životni sok političkog sistema« (1964, 14).

Na dva »gornja sprata« ovako shvaćenog jugoslovenskog političkog sistema pojavile su se uočljive pukotine. Mislimo pre svega, na izraženo nezadovoljstvo prema rukovodećem sloju koje je reljefno došlo do izražaja u raspravi o »Predlogu zaključaka 13-te sednice CK SKJ (jun 1984). Ta rasprava je vođena u svim osnovnim organizacijama SKJ (oko 16.000). Na osnovu naučnog praćenja rasprave koje je (metodom posmatranja) obuhvatilo 409 OOSK (pretežno iz industrije) iz svih republika i pokrajina *(Izveštaj,...* 1985) pokazalo se da je članstvo SKJ masovno pokretalo pitanje odgovornosti rukovodilaca (1985, 185). Sličan je nalaz empirijskog istraživanja u

Digitized by Google

Zagrebu 1985. u kome su od osam ponuđenih modaliteta odgovora o mogućnosti prevladavanja postojećih društvenih problema članovi SK na drugo mesto stavili: »Smenjivanje svih rukovodilaca i funkcionera koji nisu dali očekivane rezultate« (I. Šieber, 1987, 98). To govori o eroziji poverenja u rukovodeći sloj. Potvrdu za to daju i nalazi obimnog istraživanja — *Klasno biće savremenog jugoslovenskog društva* koje je izvršeno 1986/87. na reprezentativnom uzorku jugoslovenskih građana (18.058 ispitanika). U tom istraživanju većina ispitanika je iznela negativan ili neodlučan stav prema tvrdnji: »U celini gledano na najvišim položajima u nas su najsposobniji ljudi« (N. Toš i ostali, 1987). Po republikama i pokrajinama to u procentima ovako izgleda (u zagradi je neodlučan stav): Slovenija 56,8 (20,8); Srbija bez SAP 53 (25); Hrvatska 46,7 (26,9); Vojvodina 40,9 (24,6); Crna Gora 36,9 (23,4); Bosna i Hercegovina 33,7 (26); Makedonija 28,7 (36,2); i Kosovo 25,6 (28). Kao što se iz iznetih podataka vidi kritički stav prema rukovodećem sloju postao je u Jugoslaviji deo javne svesti. Takav stav pozitivno korelira sa nivoom razvijenosti sredine; on kulminira na Severu zemlje dok je manje zastupljen na Jugu. Negativnu ocenu rukovodstva ne registruju samo empirijska istraživanja (i analitički tekstovi pojedinih autora), već je takva ocena i oficijelno prihvaćena. Pomenimo, na primer, da se u »Tezama za pripremu konferencije SKJ« (teze je usvojio CK SKJ na XIII sednici početkom 1988) izričito ističe da »rukovodstva ne ispunjavaju obaveze«.

Rasprostranjena je skepsa i u politički režim (drugi nivo), kako ga poima D. Easton. Što je još važnije ta skepsa se, sudeći po rezultatima longitudinalnih istraživanja, širi i dobija na zamahu. Empirijsku potvrdu za to pružaju podaci o ugledu SKJ, kao dominantne političke organizacije. Taj ugled okomito opada i to ne samo kod kategorije nečlanova i bivših članova SKJ (oko 1.500.000) već i kod samih komunista (oko 2.000.000).

Ovde nije reč samo o ugledu, nego i o kritičkoj oceni angažovanja SKJ. Na pitanje o delovanju SKJ u postojećoj društveno-ekonomskoj situaciji manje od četvrtine građana (23%) daje afirmativan odgovor, dok se ostali respondenti opredeljuju za kritičke (u različitom stepenu) modalitete odgovora (I. Šiber, 1987, 95). U ovom pogledu po značaju je još dalekosežniji nalaz dobijen 1986/87 (»Klasno biće savremenog jugoslovenskog društva«) po kome većina ispitanika u nekim republikama i pokrajinama izričito prihvata postojanje višepartijskog sistema ili je prema tome neodlučna.

Po republikama i pokrajinama to u postocima ovako izgleda (u zagradi je neutralan stav): Slovenija 38,9 (27,7); Hrvatska 30,4 (29,1); Crna Gora 28,3 (18,4); BiH 25,6 (22,1); Kosovo 25,2 (33); Makedonija 23,5 (37); Srbija van SAP 22,9 (28,6);

Digitized by Google

i Vojvodina 22,8 (21). Sa identičnom tvrdnjom saglasilo se u jednom istraživanju u SR Makedoniji 1985. 41,2% ispitanika (*Idejnata svest*... 1986, 22).

Nismo uvereni da je ovde samo reč o sasvim osvešćenim tendencijama ka višepartizmu, o apodiktičkom stavu da je višepartizam princip višeg rada i preduslov postojanja demokratije što je aksiom velikog dela savremene političke teorije. Pre bismo rekli da se u nas jednim delom radi o *reaktivnom višepartizmu* (sintagma je sasvim uslovna), o neosvešćenoj ili nedovoljno osvešćenoj težnji da se, kad jedno rešenje ne funkcioniše kako se želi, pokuša sa alternativnim koje je u drugim uslovima pokazalo svoju makar ograničenu delotvornost. Neosporno je, međutim, da je pomenuta težnja jednim delom plod i promišljanje o slabostima jednopartijskog sistema i o superiornosti višepartijskog. Princip političkog pluralizma organski je deo teorija o »civilnom društvu« koje od sredine osamdesetih godina obrazlaže u Jugoslaviji veći broj autora. Politički pluralizam je okosnica dokumenta usvojenog 28. III 1988. god. od strane Udruženja književnika, Sociološkog društva i Filozofskog društva Srbije. U tom dokumentu se kaže: »Demokratija isključuje svaki monopol na političku vlast i državnom prinudom zaštićen jednostranački sistem. Nespojivo je sa demokratijom ustavno legalizovanje državne partije i negarantovanje uslova za ravnopravnu konkurenciju ljudi i ideja«. Može se sa sigurnošću pretpostaviti da će ta težnja za institucionalizacijom pluralizma i dalje jačati ako se nastave negativne tendencije u društvu.

Jugoslovenski politički sistem (u značenju koje je blisko političkom režimu kako ga određuje D. Easton) sve se nepovoljnije vrednuje od strane jugoslovenskih građana. Navedimo kao ilustraciju za to da je 1984. godine u istraživanju sarajevskih komunista (R. Dunđerović, 1988), većina (62,7%) ispitanika ocenila da »delegatski sistem« nije dovoljno efikasan ili da uopšte nije efikasan. Evo i sličnog nalaza iz jednog istraživanja sprovedenog 1985. u Makedoniji. U tom istraživanju 31,7% ispitanika se složilo sa tvrdnjom da je »delegatski sistem prerano uveden«, dok je 20,5% bilo neodlučno (*Idejnata svest*..., 1986, 153). Pomenimo i da je »delegatski sistem« 1984. manje povoljno vrednovan u komparaciji s predstavničkim sistemom (53%) nego 1980. (67%) i 1977. godine (68%). Autor ovako komentariše taj nalaz: »Svakako da podaci po kojima svega oko polovica ispitanika (a radi se o reprezentativnom uzorku građana SR Hrvatske) povoljnije ocjenjuje delegatski sistem od predstavničkog sistema puno govore o stanju društvene svijesti prema određenim rješenjima. Smatramo da su takvi podaci rezultat nerazumijevanja delegatskog sistema, nerealnih očekivanja od njegovog funkcionisanja (za što je svakako velikim delom kriva i ideologijska prezentacija samog sistema, po kojoj je to konačno pronađeno rješenje svih problema), kao i

Digitized by Google

prije svega, nedostatak u samoj praktičnoj realizaciji njegovih postavki« (I. Šiber, 1985, 9).

Najzad i (treća) razina, same jugoslovenske političke zajednice, nije pošteđena od sumnji i osporavanja. Do toga je došlo najpre na literalnom planu u istupima pojedinih pisaca koji naglašavaju samobitnost vlastite nacionalne sredine i njenu pripadnost drugim »kulturnim krugovima«, što je praćeno vehementnim raspravama o tome ko gubi a ko dobija u Jugoslaviji? Elaborirana platforma konfederalizma data je u »Novoj reviji« (br. 57/1987. i 67/1988). Ta struja mišljenja eksplicitno je došla do izražaja u ustavnim diskusijama 1988. u kojoj su pojedina udruženja (pisaca, naučnih radnika) insistirala da promeni ustava SFRJ mora prethoditi promena primarnog, tj. važnijeg republičkog ustava. Dalekosežnost sumnji i nedoumica koje se tiču samih temelja zajednice dobro rezimira sledeća ocena: »Sva su slova u nazivu SFRJ u igri, i socijalistički karakter i federativno ustrojstvo i republikanski oblik vlasti, pa na koncu i ono ‚J' — Jugoslavija« (J. Mirić, 1988, 15).

Izbijanje krize početkom osamdesetih godina, bolje reći njen prelazak iz latentne u manifestnu, označio je kraj jednog razdoblja u kome je dominiralo uverenje da je Jugoslavija uspela konstituišući utopističkim ustavom 1974, osoben politički sistem da odgovori na izazove savremene epohe neuporedivo uspešnije od svih drugih društava na Zapadu i Istoku. Uverenje da je konačno pronađeno »jedno novo nebo i jedna nova zemlja« zasnivalo se na na izgled besprekorno čvrstoj podlozi, jer je Jugoslavija u prvim godinama funkcionisanja ustavnog sistema (1974—1978) postizala začuđujuće povoljne ekonomske rezultate (porast društvenog proizvoda, povećanje realnog životnog standarda stanovništva). Ni »naftni šok« koji je temeljno uzdrmao ekonomski najrazvijenije zemlje primoravajući ih na skupo restruktuiranje privrede, nije bitno ugrozio privredni ekonomski prosperitet Jugoslavije. Sve je to utvrđivalo ubeđenje da je utopija ostvarena, da je nadahnuta jugoslovenska politička vizija trijumfovala nad oporom svakidašnjicom. Do razočaranja dolazi početkom osamdesetih godina kada jugoslovenskoj javnosti postaju dostupni podaci koji pokazuju da su ekonomski uspesi samo iluzija, jer su skupo plaćeni ogromnim zaduživanjem zemlje kod inostranih poverilaca (oko 20 milijardi dolara). Do danas još nije dato valjano objašnjenje zašto je iznos spoljnjeg duga brižljivo sakrivan od javnosti. Da nije bilo takve odluke — po svom smislu i domašaju prave *arcana imperii* izvesno je da bi se glasovi upozorenja na vreme čuli i da bi se ranije prestalo sa olakim uzimanjem ogromnih kredita u čijem će vraćanju neizbežno morati da učestvuju i buduća pokoljenja.

Raskid sa brižljivo negovanim iluzijama nije bio ni lak ni kratak, on zapravo još traje. Povratak iz utopije u prozaičnu stvarnost traje skoro jednu deceniju. Dužina trajanja krize

Digitized by Google

odgovara gorostasnosti pitanja — izazova pred kojim se danas nalazi jugoslovensko društvo. To pitanje bismo ovako formulisali: *Kako je moguće na razvalinama utopije konstituisati racionalnu političku zajednicu?* Reforma koja odgovara na to pitanje ugrožava uspostavljeni odnos snaga u društvu i zato neizbežno nailazi na prepreke i otpore. Pomenućemo četiri vrste prepreka: (1) ideološke, (2) političke, (3) socijalne i (4) intelektualne.

1. Ideološka dogma i život

Privrednu reformu nije moguće ostvariti ako oficijelna ideologija ostane nepromenjena. (Isto: M. Korošić, 1988, 329). Ukazaćemo na neke u ovom pogledu izuzetno važne elemente ideološkog projekta SKJ. Srž tog projekta (kao i projekta drugih komunističkih partija na vlasti) čini osobena filozofija istorije koja čitav društveni razvoj poima kao neizbežno kretanje ka socijalizmu i komunizmu. Ključnu ulogu u tom procesu igra radnička klasa koja oslobađajući sebe od eksploatacije, oslobađa i čitavo društvo. Politički instrument radničke klase je komunistička partija, »avangarda proletarijata« koja poseduje saznanje o istorijskim interesima radničke klase koji ne moraju biti identični sa onim što sama radnička klasa shvata kao svoje interese. Shvatanja o predestiniranoj revolucionarnosti radničke klase i o posebnoj političkoj misiji komunističke partije su ideološka osnova monističkog političkog sistema. A takav sistem, kako će kasnije biti pokazano, teško prihvata neke bitne elemente robne proizvodnje (obezbeđenje privatne svojine, preduzetništvo, samostalnost privrednih subjekata od političkog uticaja).

Jedna od integrativnih ideja ideološkog projekta SKJ je socijalna jednakost. U stvari krajnji cilj SKJ jeste komunistička zajednica, besklasno društvo u kome je ukinuta eksploatacija, što, drugim rečima, znači društvo u kome je ostvarena potpuna socijalna jednakost. Socijalna jednakost nije samo strateški politički cilj, već i jedna od regulativnih ideja svakodnevnog života koja je snažno ukorenjena danas u čitavoj jugoslovenskoj populaciji, a ne samo u svesti članova partije. Interiorizacija te ideje nije samo rezultat uspešne ideološko-političke socijalizacije, već i okolnosti da se socijalizacija ostvaruje u nerazvijenom u velikoj meri tradicionalnom društvu koje visoko vrednuje normu jednakosti u vlastitom vrednosnom sistemu. Pogodno socijalno tlo je olakšalo prihvatanje socijalne jednakosti u jednoj sasvim osobenoj interpretaciji. Tu interpretaciju ovako rezimira J. Županov: »Za našeg čoveka nije porazno što živi loše, za njega je tragedija da neko živi bolje... U ovom društvu je katastrofa ako je neko bogat, a ne ako je neko siromašan«. *(Danas,* 2. 8. 83). Isti autor je ovu

Digitized by Google

konstataciju obrazložio na osnovu empirijskih istraživanja već ranije (1970), naglašavajući da je jugoslovensko društvo po svojoj implicitnoj kulturi egalitarno. On piše: »egalitarizam je centralna os jednog šireg kompleksa, koji predstavlja *cluster* kognitivnih perspektiva etičkih zasada i kolektivnih stavova« (1970, 262). Taj je *cluster* nazvao »egalitarni sindrom« koji čine sledeći elementi: 1. perspektiva ograničenog dobra; 2. redistributivna etika; 3. norma egalitarne raspodele; 4. strah od privatnika; 5. antiprofesionalizam; 6. intelektualna uravnilovka i 7. antiintelektualizam. Iako su o, postojanju »egalitarnog sindroma« navedenog sastava podeljena gledišta jugoslovenskih istraživača (o tome: D. Pantić, 1984), sigurno je da je u jugoslovenskom društvu snažno prisutan egalitarizam u smislu zahteva za jednakom distribucijom nagrada bez obzira na okolnosti. U tom pogledu ilustrativni su rezultati empirijskih istraživanja ostvarenih u Beogradu 1971. i 1984. na reprezentativnom uzorku građana, pomoću iste skale egalitarizma. U pomenutom razdoblju, procenat egalitarno opredeljenih Beograđana opao je sa 45% na 32%, a procenat neegalitarno orijentisanih građana je povećan sa 29% na 39% kao i procenat »mešovito opredeljenih« sa 26% na 29%. (D. Pantić, 1984). Izrazitu egalitarnu orijentaciju u oba istraživanja pokazao je sloj radnika premda je raširenost te orijentacije smanjena sa 55% (1971) na 46% (1984). U oba istraživanja pokazalo se da je egalitarna orijentacija čvrsto povezana sa radom u direktnoj proizvodnji (fizički rad), slabim materijalnim statusom i stambenom ugroženošću ispitanika.

Neosporno je da egalitarizam protivreči tržišnoj privredi jer ona dovodi do razlika i nejednakosti koje nisu u skladu sa egalitarnim idealom. Intenzitet sa kojim egalitarizam u Jugoslaviji utiče na svest i ponašanje pojedinaca je utoliko veći što oni u velikom procentu ne doživljavaju jednakost samo kao jednu od vrednosti socijalističkog projekta, već je identifikuju sa samim socijalizmom. Zato i zalaganje za tržišnu privredu doživljavaju kao napad na socijalizam *tout court*. Evo o tome nekih podataka. U empirijskom istraživanju »Svest i angažovanost komunista«, sprovedenom 1978. (A. Milić i ostali, 1980), relativna većina komunista u Srbiji i Sloveniji (31% odnosno 24%) poistovetila je socijalizam sa društvenom jednakošću. Istraživanje sprovedeno nakon sedam godina u istim sredinama (»Zaposleni Jugosloveni o važnim društvenim pitanjima«, V. Goati i ostali, 1985) pokazuju izrazit porast ovakvog stava komunista (42% odnosno 38%). U ovom istraživanju identično opredeljenje ispoljili su i građani. Inače, u oba citirana istraživanja egalitarnu orijentaciju pokazali su više od ostalih komunisti čiji je položaj slabiji na svim dimenzijama socijalnog statusa (politička moć, obrazovanje, materijalni status, položaj u procesu rada). Veliki deo objašnjenja za izrazito pomeranje klatna među komunistima ka identifikovanju socijalizma

Digitized by Google

sa jednakošću u razdoblju 1978—1985, valja svakako tražiti u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji, u okolnosti gde sve veći deo jugoslovenske populacije (pa i komunisti) nezadrživo ulazi u »zonu siromaštva«. Naglašavanje pomenutog stava razumljiv je odgovor na takvo stanje. Naravno, može se pretpostaviti da ispitanici u ovom, kao i u drugim istraživanjima, koriste sintagmu »socijalna jednakost« u širokom rasponu značenja od onog koje je identifikacija sa uravnilovkom (sa tezom o »jednakim stomacima«), preko onog značenja koje jednakost poima kao nastojanje za višim stepenom socijalne pravde što se u društvu ostvaruje kao postepen proces, pa do shvatanja koja socijalnu jednakost razume kao jednakost šansi. Istraživanje o društvenim nejednakostima sprovedeno u Beogradu 1986. (M. Popović i ostali, 1987) pomaže da se pronikne u sadržaj ovog složenog i višeznačnog pojma. U tom istraživanju (reprezentativni uzorak građana), jednakost kao egalizaciju dohotka i imovine (što je blisko primitivno-komunističkom značenju) shvatila je petina ispitanika od kojih najviše radnici (32,5%), a najmanje stručnjaci (7,9%); polovina je jednakost identifikovala sa nagrađivanjem prema rezultatima rada što odgovara oficijelnom poimanju a 15,5% sa izjednačavanjem političkih prava i sloboda svih građana. Za potonju varijantu koja je bliska liberalnom stanovištu jednakosti najviše su se izjasnili stručnjaci (23%), a najmanje radnici (7%). Pada u oči visok procenat (20%) ispitanika koji jednakost identifikuju sa uravnilovkom. Kritička ocena ovakvog shvatanja ne sme da zaboravi da je vreme u koje je izvedeno istraživanje (1986), vreme oskudice i lišavanja a izneto shvatanje izvire upravo iz egzistencijalnih interesa najugroženijih.

U okviru ideološkog projekta SKJ jedna od ključnih ideja — vrednosti je društvena svojina shvaćena kao antipod privatne svojine (identifikovane sa kapitalizmom i eksploatacijom). Filozofska osnova negativnog stava prema privatnoj svojini i privatnom preduzetništvu jeste antiindividualizam. U Programu SKJ usvojenom 1985. ističe se: »Uvođenjem društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju — upravljanjem društvenom proizvodnjom koje vrše radni ljudi kao proizvođači i kao potrošači stvaraju se uslovi za otklanjanje anarhije u proizvodnji i periodičnih ekonomskih kriza, pojava u kapitalizmu neizbežnih« *(VII kongres SKJ,* 1013). Ovakve ocene deo su vizije socijalizma prihvaćene u istom dokumentu po kojoj su ljudske potrebe, a ne akumulacija kapitala i profit, svrha proizvodnje (»celokupna proizvodnja se organizuje prema ljudskim potrebama«). U takvom gledanju na socijalizam ima dosta utopizma. To je naročito došlo do izražaja u pogledu odnosa prema robnoj proizvodnji i tržištu. Dominantna antitržišna orijentacija jasno je izražena u Ustavu SFRJ 1974. U tom dokumentu, sa velikim ideološkim pretenzijama, naglašava se da društvena svojina čini »neprikosnovenu osnovu položaja čoveka« (1974, 9). Umesto

Digitized by Google

tržišta, koje se shvata kao dijabolični instrument eksploatacije, inauguriše se »dogovorena ekonomija«. U praktičnoj realizaciji, to se svelo na državno administriranje na svim nivoima.

Pomenuli smo neke ključne ideje vrednosti ideološkog projekta SKJ koje protivreče tržišnoj ekonomiji. Iz perspektive tih ideja — vrednosti, svako naglašavanje važnosti poslovnog uspeha preduzeća kao osnov diferenciranja i težnja da se podstakne privatni i grupni interes i obezbedi privatno vlasništvo mogu da budu osporeni kao »restauracija kapitalizma«. Doduše opasnost ove »kritike s leva« — koju ne treba potcenjivati u političkim (naročito unutarpartijskim) sukobima koji prate proces privredne reforme — može da bude smanjena postepenom reinterpretacijom pomenutih ideja. A ta reinterpretacija intenzivno se odvija u Jugoslaviji u nekoliko zadnjih godina. Kao rezultat toga su u Nacrt amandmana na Ustav (1988) uneti članovi koji afirmišu tržište i autonomiju preduzeća. U političkoj sferi zadobili su, sredinom 1983., prevagu stavovi o potrebi povećanja zemljišnog maksimuma sa 10 na 30 hektara i o eliminisanju nekih važnih ograničenja privatne svojine. Oficijelna je namera da, stavovi do kraja 1988. budu pretvoreni u odgovarajuće pravne propise.

2. Diktatura ili demokratija

Kad govorimo o političkim preprekama imamo u vidu politički sistem izgrađen na načelu »diktature proletarijata«. Marksova teza da je »diktatura proletarijata« neizbežni ishod klasne borbe, prihvaćena je u Programu SKJ 1958, kao i u Ustavu SFRJ 1974. U prvom dokumentu »diktatura proletarijata« je poistovećena sa »neospornom rukovodećom ulogom radničke klase u državnoj vlasti sa komunističkom partijom na čelu...« *(VII kongres SKJ,* 997). U Ustavu SFRJ samoupravna socijalistička demokratija je shvaćena kao poseban oblik diktature proletarijata (Osnovna načela, IV). Politički sistem izgrađen na ovoj premisi ima naglašeno borbeni karakter, on je sredstvo održanja vlasti, a ne okvir za postizanje dogovora i kompromisa. Konstituisan kao »ratna mašina« s ciljem da onemogući nasilnu promenu novouspostavljene vlasti (kontrarevoluciju), politički sistem sadrži imanentnu podelu na »nas« i »njih«. To je razlog što na razini ponašanja ne prihvata popunjavanje rukovodećih organa demokratskim izborima, već na različite načine favorizuje »svoje« nasuprot »tuđih«. Naglašavamo da je reč o razini ponašanja, a ne o deklarativnoj razini, na kojoj se mogu uočiti poruke o jednakosti svih, ali te poruke ne mogu biti ostvarene upravo iz sistemskih razloga.

Suština »diktature proletarijata« operacionalizovana je u jugoslovenskom političkom sistemu kao dominantna uloga partije

Digitized by Google

(SKJ) i zabrane političke opozicije. SKJ je, po Ustavu 1974, priznat kao »osnovni pokretač i nosilac političke aktivnosti... (Osnovna načela, VIII).

Ali u jugoslovenskom političkom sistemu primetan je i napor da se princip »diktatura proletarijata« šire interpretira i da mu se doda demokratska (»samoupravna«) komponenta«. To čini politički sistem Jugoslavije osobenim, ali ne i bitno različitim od političkih sistema zemalja »realnog socijalizma« zato što je tvrdo jezgro pomenutog principa, politički monizam, ostalo neizmenjeno. Kad govorimo o demokratskoj komponenti mislimo pre svega na velika prava koja imaju zaposleni u preduzećima kao i građani u mesnim zajednicama (samoupravljanje). Ali, ta su prava limitirana na mikro nivo i ne dolaze do izražaja na višim nivoima društvene organizacije. Od ortodoksne diktature proletarijata jugoslovenski politčki sistem se razlikuje po visokom stepenu decentralizacje na federalnom planu.

Monistički politički sistem ostvaruje potpunu kontrolu nad društvom i onemogućuje autonomiju svih društvenih sfera, uključujući ekonomsku. A otsustvo autonomije onemogućava razvoj tržišne privrede. Pomenuta kontrola nad društvom ostvaruje se na nekoliko načina i 2.1. poistovećivanjem partije sa aparatom vlasti; 2.2. faktičkom kontrolom od strane članova partije svih centara odlučivanja; 2.3. kadrovskim monopolom. Osvetlićemo podrobnije iznete načine kontrole.

2.1. SKJ je ugrađen u aparat vlasti u širem smislu. To je ostvareno na dva načina. Prvo delegacije SKJ — kao i delegacije drugih društveno-političkih organizacija (u okviru SSRN) — čine osnovu iz koje se biraju kandidati za delegate u društveno-politička veća skupština opština pokrajina i republika. To su, inače, najuticajnija veća trodomih skupština.

Na još jedan način SKJ je neposredno uključen u državu: Predsednik SKJ je po položaju član Predsedništva SFRJ (član 321. Ustava SFRJ), a isto rešenje je primenjeno u republikama i pokrajinama (izuzev u Sloveniji). Napominjemo da je ovako opredeljenje u flagrantnoj opreci sa Programom SKJ.

2.2. Osim formalne stopljenosti SKJ sa državom treba uzeti u obzir da članovi SKJ apsolutno dominiraju u rukovodstvima svih ključnih društvenih institucija. Preduzimajući analizu sastava rukovodstava tih institucija očekivali smo da će komunisti činiti apsolutnu većinu, ali se pokazalo da se pripadnost SKJ bezmalo poklapa sa članstvom u tim rukovodstvima. Evo upečatljivih podataka o tome: od 1974. do 1986. u četiri saziva Skupštine SFRJ, izabrano je ukupno 1248 delegata (tj. poslanika) u oba veća. Od toga smo 9 (!) ili 0,48% nisu bili članovi SKJ, za 28 ne postoje podaci, a svi ostali delegati su pripadnici vodeće političke organizacije. Očigledno, na delu je potpuna eliminacija ogromne većine patriotski opredeljenih građana SFRJ iz sastava najvišeg organa vlasti. To govori o svojevrsnom sek-

Digitized by Google

taštvu, »partijskom šovinizmu«, koji dovodi u pitanje koncept samoupravne socijalističke demokratije i bitno sužava socijalnu osnovu političkog poretka. Takva praksa nije u skladu sa statutarnim načelom da članstvo u SKJ ne donosi nikakva posebna prava. Ali stvarni politički život malo vodi računa o toj demokratskoj proklamaciji.

Zastupljenost nekomunista nije bolja ni u rukovodstvu sindikata. U ovoj organizaciji (koja po samoproceni broji oko 6.000.000 članova) komunisti čine otprilike 1/5 članstva a u njenom najvišem organu, Veću Saveza sindikata Jugoslavije bilo je 1986. 99,7% komunista (samo četiri vanpartijca). U ovom pogledu Socijalistički Savez radnog naroda nije bitno različit od Skupštine SFRJ i Sindikata. U Republičkoj konferenciji SSRN Srbije 1985. od 35 članova Predsedništva samo jedan nije bio komunista! Navedimo još neke sveže podatke. Među članovima opštinskih konferencija SSRN u Beogradu (1988) 83% su komunisti. U gradskoj konferenciji SSRN udeo komunista raste za još pet procentnih poena (88%), a među članovima Predsedništva gradske konferencije SSRN nečlanovi praktično nestaju (samo jedan od 45).

Okolnost da su u sastavu svih važnih institucija jugoslovenskog političkog sistema prisutni samo komunisti (uz sasvim male izuzetke), bitno utiče na rad tih institucija. Budući da su članovi SK obavezni, po principu demokratskog centralizma, da odluke svoje partije sprovode u život, normativna decentralizacija političkog sistema pretvara se u faktičku centralizaciju. Elemenat centralizma faktički dominira sve do nivoa pokrajina i republika. Treba istaći da su obe pokrajine (Kosovo, Vojvodina) koje su formalno u sastavu Srbije, u stvari potpuno autonomne. Po Ustavu SFRJ one su dobile prava nepoznata u istoriji autonomija i praktično se izjednačile sa republikama. Između ostalog pokrajine su direktno (a ne posredstvom Srbije) predstavljane u organima federacije. Takav status pokrajina je jedan od uzroka aktuelnih političkih napetosti i konflikata u Jugoslaviji koji se nastoji rešiti svođenjem pokrajina na deo republike.

Za razliku od republika i pokrajina gde u dosadašnjem razdoblju faktički dominira centralizam, na nivou Jugoslavije decentralizacija odnosi prevagu, zato što je sam SKJ podeljen na osam u velikoj meri autonomnih delova. Na ovom nivou, važne političke odluke se donose konsenzusom osam federalnih jedinica (šest republika i dve pokrajine).

Svoj uticaj na politički život SKJ ostvaruje i pomoću osnovnih partijskih organizacija (ćelija) koje poput mreže kapilara, obuhvataju čitavo društvo (oko 16.000). Osnovne partijske organizacije SKJ, za razliku od partijskih ćelija u zemljama »realnog socijalizma«, ne vrše nadzor nad delatnošću institucija u kojima deluju, već su samo odgovorne za »političko stanje u

Digitized by Google

svojoj sredini« (član 66. Statuta SKJ 1986). Istini za volju, borba za povoljno političko stanje ne može se sasvim apstrahovati od poslovanja institucije u kojoj je OOSK locirana, ali kontrola tog poslovanja statutarno nije prihvaćena. Do direktnog mešanja partijskih organizacija u poslovnu politiku dolazi najčešće kada preduzeće zapadne u teškoće. U takvoj situaciji, partija preuzima ključnu ulogu i uz konsultaciju viših partijskih organa, utiče na način rešavanja ekonomskih problema. Po prirodi stvari reč je o političkoj logici rešavanja tih problema.

2.3. Izraz kadar potiče iz vojne terminologije i njegova recepcija u radničkom pokretu datira od početka ovog stoleća (T. Kuljić, 1987). Bez obzira na izvesne razlike u shvatanju pojma kadar njime se danas u zemljama »realnog socijalizma« ne označavaju samo pripadnici partijskog i državnog aparata već i pojedinci na ključnim mestima u drugim sferama društva: privredi, nauci, kulturi, itd. U Jugoslaviji se pojmu kadar pridaje ekstenzivno značenje: njime se obuhvataju sva lica na rukovodećim mestima bez obzira na sferu delatnosti i važnost tih mesta. Ekstenzivnost značenja tog pojma odgovara širini zahvata političkog činioca u proces selekcije rukovodećih pojedinaca. *Kadrovska politika je, u stvari, kontrolni instrument kojim politički podsistem ovladava ekonomijom i drugim društvenim podsistemima.*

Inače, za razliku od zemalja »realnog socijalizma« u Jugoslaviji ne postoji »nomenklatura« u uobičajenom značenju (spisak važnih društvenih položaja i spisak pojedinaca koji mogu biti izabrani na te položaje). Mehanizam uticaja na selekciju i promociju pojedinca je veoma kompleksan. Ukazaćemo na njihove karakteristike.

Osobenost Jugoslavije u odnosu na zemlje »realnog socijalizma« je najpre u tome što subjekt koji donosi odluke o kadrovima nije SKJ (njegove instance) što je bitno obeležje »nomenklature« u pomenutim zemljama. Umesto partijskih organa, tu funkciju u Jugoslaviji vrše paritetna tela sa različitim nazivima: »koordinacioni odbori«, »kadrovske komisije«, »kadrovska tela«, »uža kadrovska tela«, »kadrovske grupe«, u kojima su zastupljeni i predstavnici SKJ. Bez obzira na paritetni sastav tih tela, podrobnija analiza bi pokazala da uticaj njihovih članova ipak nije jednak već zavisi od moći institucije koju član predstavlja. S obzirom na dominantan uticaj SKJ u političkom sistemu, može se pretpostaviti da predstavnici SKJ u pomenutim telima imaju presudan uticaj na odluke i da se o SKJ može govoriti kao o centru, »srcu« veoma razgranatog »kadrovskog krvotoka«. Doduše, odnosi moći zavise i od harizme pojedinaca koju poseduju bez obzira kojoj organizaciji pripada, ili ovde govorimo o pravilu. Osobenost Jugoslavije je i u tome što su najvažnija mesta za koja su neophodne »konsultacije« pomenutih tela taksativno nabrojana u opštim aktima (dogovo-

Digitized by Google

rima i sporazumima) koji imaju javni karakter. U zemljama »realnog socijalizma« nomenklatura je interna.

Analiziraćemo sada ukratko sadržaj Društvenog dogovora o kadrovskoj politici u Srbiji (*Službeni glasnik SR Srbije*, br. 3/1981) koji su potpisali predsednici društveno-političkih organizacija (Partija, Sindikat, SSRN, Omladina, Borci) i predsednici: Skupštine SRS, Izvršnog veća, Predsedništva SRS i Privredne komore. Isti dokumenti postoje i u drugim republikama, kao i na drugim nivoima političkog sistema (opština, pokrajina i federacije).

U citiranom dokumentu navodi se da se »izbor kadrova na funkcije u društveno-političkim organizacijama i organima društveno-političkih zajednica vrši na osnovu kriterijuma iz Dogovora i bližih kriterijuma, razrađenih u samoupravnim aktima tih organizacija i zajednica. O kandidatima za funkcije vrše se potrebne konsultacije, dogovaranje i usaglašavanje stavova« (član 20.). Dok ovaj član ograničava domet Dogovora na političku sferu, član 35. istog akta proširuje njegovu važnost na druge društvene oblasti, pre svega na privredu. Citiranim Dogovorom učesnici su obrazovali Koordinacioni odbor za kadrovsku politiku kao »stalno konsultativno telo« u koje sve institucije delegiraju po jednog člana i zamenika. U ovom telu formira se stav o kandidatu, a konačnu odluku, kako je zapisano u članu 28. Dogovora, »donosi odgovorni organ«. Ne treba ni naglašavati da je mogućnost da se »odgovorni organ« usprotivi stavu zauzetom u pomenutom telu samo teorijsko. Funkcija koordinacionog odbora nije samo izbor na ključna mesta, već i permanentna »briga« o izabranim. O tome govori član 25. na sledeći način: »učesnici dogovora zalagaće se da kadrovima koji su više od dva mandata proveli na profesionalnim funkcijama, a ne postoje uslovi da nastave rad u struci, na odgovarajući način rešavaju pitanje daljeg radnog angažovanja, obezbeđivanjem odgovarajućih poslova i radnih zadataka u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama«. *U stvari, ovaj član obezbeđuje krupnu privilegiju političkih funkcionera nad svim drugim kategorijama zaposlenih Jugoslovena (a o nezaposlenim da i ne govorimo). Ispunjenjem pomenutog uslova (više od dva mandata) politički funkcioneri zadobijaju apsolutnu sigurnost zaposlenja, briga o njegovoj radnoj karijeri prelazi definitivno na »učesnike dogovora«.* Ovo ekskluzivno pravo je bezuslovno, jer na njega, sudeći po sadržaju člana 25., nema uticaja ocena o tome kako je pripadnik političkog sloja ostvarivao svoju funkciju. Koliko nam je poznato praksa ne odstupa od normativnog rešenja, jer pomenuta privilegija nije do sada uskraćivana ni poraženim učesnicima sukoba unutar političkog sloja. Okolnost da je radna karijera (u stvari materijalna organizacija) izvan predmeta sukoba, da to, drugim rečima, nisu sukobi »sve ili ništa« svakako smanjuje njihov intenzitet i oštrinu. Bezuslovno osiguranje radne

Digitized by Google

karijere doprinosi homogenizaciji pripadnika političkog sloja: naknadna procena o uspešnosti unela bi neizbežno neizvesnost, devalvirala vrednost privilegije i narušila *esprit de corps* pripadnika sloja.

Na osnovu citiranog Dogovora doneta su dva Sporazuma kojima se reguliše: prvo način obavljanja konsultacija o kadrovima u sferi politike uže shvaćene i drugo: uticaj na proces izbora u ostalim društvenim sferama pre svega privredi (»Službeni glasnik SRS«, br. 3/1981). *U celini uzev, oba citirana sporazuma kao i Dogovor na kome se zasnivaju znače potpuni uticaj političkog činioca na kadrovsku politiku i potpuno obesmišljavanje institucije izbora kad je reč o političkoj sferi, a kad je reč o privredi, svođenje samostalnosti radnih organizacija na nudum ius.* Premda se na prvi pogled čini da na ovaj način politički činilac u kadrovskoj politici ima samo negativnu moć, moć da spreči izbor nepoželjnog kandidata, u stvarnosti je to drukčije jer preduzeća, po pravilu, nastoje da unapred saznaju mišljenje o kandidatu. Naknadna kontrola pretvara se tako neizbežno u prethodnu.

Presudan uticaj političkog činioca na kadrovsku politiku u privredi i uopšte u društvu, kritikuje se danas zbog prekoračivanja, zloupotrebe poverenih ovlašćenja, u čemu svakako ima puno istine. Ali, pri tome se, po pravilu, previđa to da je efekt uticaja političkog činioca na kadrovsku politiku u privredi negativan i kada on sudi o kandidatima bez privatizacije i subjektivizma, *sine ira et studio.* I u tim slučajevima — a oni čine, verujemo, većinu — politički činilac neumitno projektuje svoj lik na sasvim različit svet ekonomije dajući primat osobinama kao što su: lojalnost, poslušnost nad kreativnošću, spremnošću na rizik, ambicioznošću. Zato bismo ukupan učinak političkog činioca na ekonomsku sferu u Jugoslaviji mogli sažeti u tri reči: *negativna kadrovska selekcija.* Budući da takva selekcija vrlo dugo traje, došlo je i do jednog multiplikujućeg efekta koji se neopravdano previđa. Privredni rukovodioci koji se dugo prilagođavaju ovakvim zahtevima i očekivanjima, gube, ukoliko su prethodno posedovali, i zadnje rezerve imaginacije i spremnosti na promene — svojstva koja ipak ponekad neprimećeno prođu kroz strogo kadrovske filtere. Kod tih rukovodilaca razvija se neumitno ono što je Veblen kod birokratije nazvao ‚uvežbana nesposobnost'. Vremenom oni interiorizuju vladajuće zahteve i postaju slični drugima. Malo je verovatno da će se ovakvi rukovodioci odreći svoje sigurnosti i opredeliti se za neizvesnosti i rizike koje nosi tržišna privreda.

Navedene karakteristike političkog sistema onemogućavaju neophodni stepen samostalnosti privrednim subjektima bez čega nema tržišta ni robne privrede. Iskustvo jugoslovenske reforme 1965. pokazuje da se ta samostalnost proklamuje na početku

Digitized by Google

reforme, ali se njeno ostvarivanje odlaže jer između političkog sistema *telle quelle* i novog privrednog sistema nastaju dualizam i konflikti. Osujećivanje autonomije subjekata privrednog života je »željezna logika sistema, nezavisna od volje pojedinaca. Sistem mora sve i svakog kontrolirati. Razvoj male privrede bio bi u skladu sa karakteristikama sistema kako bi propisima bio regulisan svaki i najmanji detalj, ako bi desetak birokrata budno pazilo na jednog obrtnika. A to mala firma ne može podnijeti. Samo se one velike mogu kontrolirati« (M. Korošić, 1988, 326). Tu, po našem mišljenju, treba tražiti jedan od uzroka »gigantizma« u industriji, težnje za formiranjem velikih preduzeća sa desetinama hiljada zaposlenih. Takva preduzeća moguće je lako kontrolisati od strane političkog monolita što je zamena za izostalu kontrolu putem tržišta. Pomenuti gigantizam došao je do izražaja i u sektoru poljoprivrede u kome su se problemi nastojali rešiti konstituisanjem, velikih društvenih (državnih) dobara, uz istovremenu težnju da se potisne privatni sektor. Nepoverenje prema privatnom sektoru (opsesivni strah od ‚kulaka') rezultira upravo iz nemogućnosti njegove kontrole. Zbog toga je privatni posed limitiran na 10 hektara, a to je površina koja onemogućuje rentabilnu poljoprivrednu proizvodnju.

3. Interesi socijalnih subjekata

U Jugoslaviji postoji snažan antireformski blok kome odgovara *status quo*. To je pre svega osam politokratija, koje možda zaziru jedne od drugih, ali bar u jednom poštuju *fair play:* suprotstavljaju se svemu što dovodi u pitanje superioran položaj politokratije *en general*. Taj, uslovno rečeno, »horizontalni konsenzus« ojačan je ukidanjem demokratskih (vertikalnih) rizika, tj. mogućnosti naroda da utiče na političko rukovodstvo, što je ostvareno svođenjem izbora na glasanje (procedura četvorostruko posrednih izbora za Skupštinu SFRJ). Na taj način politokratija je učinila sve da ovekoveči svoj položaj. Sloj politokrata okružen je vrlo brojnim slojem (oko 400.000) činovnika. Lojalnost tog sloja postiže se, između ostalog, predimenzioniranjem njegovog rukovodećeg jezgra koje je u Jugoslaviji procentualno sto puta veće nego u drugim zemljama (E. Pusić, 1986). Ovome treba dodati glomaznu administraciju u privredi čiji se *raison d'être* gubi u uslovima tržišne ekonomije. U taj blok snaga ulazi svakako i milion i po »polutana«, u isto vreme radnika (najviše NK i PK) i seljaka, koji svoj skroman lični dohodak iz radnog odnosa kompenziraju prihodima od zemljoradnje. U dilemi: intenzivniji rad na radnom mestu i veći dohoci, ili i dalje neintenzivan rad (po sistemu »niko ne može tako malo da me plati kao što malo mogu da radim«) i niska primanja, verovatno je da bi se ve-

Digitized by Google

ćina opredelila za drugu soluciju jer ona omogućuje angažovanje na vlastitom posedu. U pripadnike antireformskog bloka treba ubrojati veliki deo tehnostrukture činovničkog mentaliteta koji je naviknut da čita papire, konsultuje centre moći i telefonira, a ne da »osluškuje šumove tržišta«, da brzo deluje i da snosi rizik za to. U stvari, opisanim procesom kadrovske selekcije formirao se osoben socijalni tip privrednog funkcionera koji je bliže činovniku nego preduzetniku. Najzad, tu treba ubrojati i zaposlene u delu privrede koji može da opstane u nepromenjenom obliku samo ako je zaštićen »državnim kišobranom«.

Rezimiraćemo to ovako: od šest miliona osam stotina hiljada zaposlenih u društvenom sektoru u Jugoslaviji, više od polovine pripada »redistributivnoj koaliciji« kojoj odgovara *status quo*. Ključna tačka u strategiji ove koalicije jeste zadržavanje situacije u kojoj država svojim merama preraspodeljuje lavovski deo dohotka pomažući manje efikasne i neuspešne na račun uspešnih.

4. Intelektualni (teorijski) problem

Privreda Jugoslavije danas nije planska u smislu u kome je to privreda zemalja »realnog socijalizma«, jer u Jugoslaviji ne postoje opšteobavezni planovi. Umesto planske, s obzirom na dominantan uticaj političkog činioca tačnije bi bilo reći politički usmerena privreda. Težnja da se danas to stanje promeni, da se u Jugoslaviji ostvari privredna reforma skopčana je sa rešavanjem dva niza krupnih teorijskih (naravno i praktičnih) problema, na koja do danas nema celovitih odgovora.

Prvi niz tiče se samog modela socijalističke tržišne privrede o kome do sada postoje samo aproksimacije i nagađanja. Neki autori (V. Gligorov, 1988) formulišu to drugačije: kao pitanje tržišne privrede u socijalizmu. Ovo nije igra reči jer se zapravo radi o krupnoj dilemi stratega jugoslovenske privredne reforme koja glasi: da li je tržište samo instrument ili pak i vrednost *per se?*

To je samo jedna od krupnih nedoumica u modelu privrede koji se želi ostvariti privrednom reformom. Baš zato što sam model nije definisan nije dovoljno jasan ni put ka njegovom ostvarivanju, što takođe otežava posao stratezima reforme. U ovom pogledu iskustva su sasvim oskudna, jer su dosadašnje (kratkotrajne i neuspešne) reforme osvetlile samo neke probleme i načine njihovog rešavanja u složenom putu prelaska sa jednog modela privređivanja na drugi.

Sve to govori da se do privredne reforme može doći samo postupno. Da problem ekonomske reforme nije akt, nego decenijski proces, potvrđuje i okolnost da u dosadašnjem raz-

Digitized by Google

doblju, subjekti koji donose ekonomske odluke (pri čemu su posebno značajne odluke o investicijama) to ne čine u uslovima delovanja zakonitosti tržišne privrede, već u uslovima snažne intervencije države koja deformiše delovanje tih zakonitosti. Stoga njima nedostaje praksa, iskustvo i poznavanje logike tržišnog privređivanja. Verovatno je potreban određen period vremena da se ekonomski subjekti prilagode kroz praktično funkcionisanje privrede logici sistema u kome sami snose ekonomske posledice (pozitivne i negativne) svojih odluka, da se osposobe za dugoročno razvojno planiranje, za istraživanje tržišta, i dr.

*

* *

Iznete prepreke tržišnoj privredi kristalizovane su danas u jugoslovenskom pravnom sistemu kao niz ograničenja (ograničenja slobodne cirkulacije radne snage, robe i kapitala, zabrana preduzetništva i privatnog prisvajanja itd.). Budući da iza tih ograničenja stoje ideološke dogme, političke institucije i splet interesa društvenih aktera, ukidanje ograničenja nije samo pravna već i krupna politička odluka. U dosadašnjim reformskim pokušajima u Jugoslaviji (i druge), celovita promena pravnog sistema nije bila ostvarena. Ali kad bi do toga došlo u jugoslovenskom društvu koje poseduje sve neophodne faktore proizvodnje, objektivne (i subjektivne) radna snaga odgovarajućeg obima i stručnosti), tržišna privreda ne bi mogla odmah nesmetano da počne da funkcioniše kako se to čini u prvi mah. Jer tržišna privreda pretpostavlja ne samo postojanje faktora proizvodnje već i ono o čemu se uopšte ne govori: odgovarajuću distribuciju tih faktora. A postojeća distribucija u Jugoslaviji (i u zemljama »realnog socijalizma«) ne odgovara tržišnoj privredi. Najbolji materijalni položaj i neophodan početni kapital poseduje sloj politokratije koji nema ni preduzetničke ambicije ni preduzetničke sposobnosti. Značajan kapital — sudeći uglavnom prema iskustvenim saznanjima — poseduje i sloj špekulanata i posrednika. Ali, pripadnici tog sloja, koji su do svog bogatstva došli zaobilaženjem ili kršenjem propisa (uglavnom u sferi »sive ekonomije«), takođe, nemaju želje da se izlože rizicima tržišne privrede. Kad je reč o jugoslovenskom selu, ograničavajući činioci nisu toliko nedostatak početnog kapitala i veoma usitnjen seljački posed, već to što je poljoprivredno stanovništvo veoma staro i nesposobno za obnovu poljoprivrede. Prema popisu 1981. 40% poljoprivrednog stanovništva (ukupno 4.277.420) imalo je više od pedeset godina, a 15% više od 65. »Paket« propisa kojima se uklanjaju pravna ograničenja ne može da obezbedi ni neophodnu sigurnost učesnicima u tržišnoj privredi i skrupulozno poštovanje ugovora *(pacta sunt servanda)*. Sistematsko kršenje prava poljuljalo je poverenje u pravni sistem (»pravna ano-

Digitized by Google

mija«) i potenciralo atmosferu nesigurnosti koja paralište investiranje i svaku inicijativu. Jednokratna pravna reforma ne može da obezbedi ni masovnu interiorizaciju nekih važnih svojstava i težnji od strane učesnika u robnoj prozvodnji. Mislimo na trudoljubivost, uzdanje u vlastite snage i težnju za sticanjem. Prva dva svojstva do sada su bila uvažavana samo na deklarativnoj razini, ali ne i na razini ponašanja, a prema težnji za bogaćenjem sistem je i eksplicitivno izražavao averziju.

U dosadašnjoj analizi želeli smo pre svega da nepristrasno analiziramo prepreke reformi, a ne da fatalistički negiramo njenu mogućnost i potrebu. Nije nam bila namera ni da potcenjujemo važnost do sada učinjenih sasvim malih koraka u tom pravcu. Jer, kako kaže stara kineska poslovica »I put od hiljadu milja počinje prvim korakom«.

BIBLIOGRAPHY:

1. Arzenšek, V.: Struktura i pokret; Centar za filozofiju i društvenu teoriju IDn, Beograd, 1980.

2. Bolčić, S.: Interesna dimenzija razvoja; Cekade, Zagreb, 1988.

3. Burg, S.: »Elite Conflict in Post Tito Yugoslavia«; Soviet Studies, br. 2, 1986.

4. Gligorov, V.: »Mešovita privreda«; Gledišta, br. 7—8, 1988.

5. Goati, V.: SKJ, kriza i demokratija; CEKADE, Zagreb, 1986.

6. Goati, V. i ostali: Zaposleni Jugosloveni o važnim društvenim pitanjima, CDI, sveska 69, Beograd, 1986.

7. Idejnata svest i angažiranost vo opštestvo i megu članovite na SKM (šapirografisano); Institut za sociološki i političko pravni istraživanja, Skopje, 1986.

8. Izveštaj o realizaciji naučno-istraživačkog projekta: Praćenje i analiziranje rasprava OOSK o predlogu zaključaka 13. sednice CK SKJ; CDI, br. 57, Beograd, 1985.

9. Jerovšek, J.: »Mobilizacija ili deblokada društvenih potencijala«, J. Jerovšek i ostali: Kriza, blokade i perspektive, Globus, Zagreb, 1986.

10. Korošić, M.: Jugoslovenska kriza, Naprijed Zagreb, 1983.

11. Kuljić, T.: »O načelima kadrovske uprave« II Marksistička misao, br. 2. 1987.

12. Milić, A. i ostali: Svest i angažovanost komunista, Mladost, Beograd, 1980.

13. Mirić, J.: »Kriza i demokracija«, saopštenje za Znanstveni skup: Razvoj, dileme i perspektive Jugoslovenskog socijalizma, Zagreb, 1988.

14. Ocić, Č.: Integracioni i dezintegracioni procesi u Jugoslaviji Marksistički centar CK SK Srbije (šapirografisano), Beograd, 1983.

15. Pantić, D. i ostali: Predstave o razlikama u javnom mnenju Beograda, Javno mnenje Beograda, sveska br. 221, Institut društvenih nauka, Beograd, 1985.

16. Petrović, R.: Etnički aspekti migracija u Jugoslaviji, Marksistički centar CK SK Srbije (šapirografisano), Beograd, 1985.

Digitized by Google

17. Pusić, E.: »Profesionalni kadrovi u upravi i kriza«, Zbornik: Inteligencija i moderno društvo, Sociološko društvo Hrvatske Zagreb, 1986.

18. VII kongres SKJ, Kultura, Beograd, 1958.

19. Stanovčić, V.: Federalizam (Konfederalizam, Univerzitetska riječ, Titograd, 1986.

20. Šiber, I.: Savez komunista, socijalna struktura i svijest, CEKADE, Zagreb, 1987.

21. Šiber, I.: »Savez komunista i društvena svijest«, Savetovanje SKJ u velikim industrijskim centrima, Zagreb, 1985.

22. Toš, N. i ostali: Klasno biće savremenog jugoslovenskog društva: sumarni prikaz rezultata, Raziskovalni inštitut, FSPVN, Ljubljana 1988.

23. Ustav SFRJ, Službeni list, Beograd, 1974.

24. Županov, J.: »Egalitarizam i industrijalizam«, Naše teme, br. 2 1970.

25. Županov, J.: Marginalije o društvenoj krizi, Globus, Zagreb, 1983.

Digitized by Google

Nedžad Bašić

Internacionalna struktura zavisnosti

1. Internacionalizacija kapitala i razvoj nejednakosti

Kraj drugog svetskog rata bitno je uticao na promenu strukture međunarodnih ekonomskih odnosa. Izrastanje socijalističkih zemalja u ravnopravnog vojnog i političkog partnera svetskom kapitalističkom sistemu, razvoj demokratskih snaga koje su nosile radikalne promene u međunarodnoj zajednici, sve izraženije oblikovanje nacionalne svesti kolonijalnih naroda, te promene koje su se dešavale unutar same reprodukcije kapitala, učinile su kolonijalizam nepodobnim mehanizmom daljeg razvoja kapitalizma kao svetskog sistema.

Promenama na organizaciono-političkom planu razbijena je struktura svetskog nadnacionalnog kolonijalnog sistema koja se oslanjala na neposrednu administrativnu i vojnu moć velikih kolonijalnih sila. Kroz novi vid reprodukcije ubrzana je dalja koncentracija i centralizacija kapitala na međunarodnom osnovu. Dominacija se ne uspostavlja više preko neposredne političke dominacije već sve više preko monopolističke kontrole tehnologije, organizacije rukovođenja i marketinga. U novom obliku odnosa tehnološka renta izrasta u osnovni oblik dominacije i osnovni izvor profita, čime tehnološki razvoj izrasta u najveću protivurečnost savremenog sveta.

Digitized by Google

Dostignuti nivo razvoja otvara neslućene horizonte daljeg razvoja, dok istovremeno ostaje u funkciji stvaranja profita na bazi eksploatacije, čime bitno sužava mogućnosti razvoja međunarodne zajednice kao celine. Kroz naučno-tehnološki napredak postiže se maksimalna diverzifikacija procesa proizvodnje koji se odvija kroz povezivanje mnogobrojnih elemenata radnog procesa, obezbeđuje se brz razvoj sredstava komuniciranja, čime se stvaraju mogućnosti da se odluke i naređenja brzo i jasno prenose sa jednog na drugi kraj sveta, čime je bila omogućena nova organizacija proizvodnje. Novi način proizvodnje koji je zasnovan na naučno-tehnološkoj osnovi biva mnogo složeniji, dakako, i mnogo skuplji. To je proces koji sada traje i mnogo duže, te otuda i nužnost da se kao takav obezbedi od svakog rizika koji sa sobom nosi tržište.[1] Taj rizik krupni kapital nastoji otkloniti time što će pod svoju kontrolu staviti što je moguće šire tržišne i ekonomske prostore. Kako je uspostavljanje ove kontrole u savremenim uslovima postalo nemoguće putem direktnog političkog nadzora, to jedino slobodan prostor svetskom kapitalu ostaje vertikalno širenje. Dakle, kroz stalni tehnološki razvoj, što podrazumeva sve veća ulaganja u inovacije koje donose ekstra profit. Time borba za tehnološku prednost postaje svojevrsni vid koncentracije i centralizacije kapitala na svetskom nivou čime se obezbeđuju uslovi za pristup novim i opstanak u starim tržišnim i ekonomskim prostorima.

Tehnološki razvoj nužno je vodio do proširenja proizvodnog procesa mimo lokalnih nacionalnih granica što je vodilo i razvoju novih proizvodnih odnosa koji su zahtevali i novi oblik upravljanja. Time internacionalizacija kapitala podrazumeva promene ne samo u ekonomskoj osnovi već i promene u društvenoj nadgradnji odnosno promene u sferi društvenih odnosa.[2]

Rast bruto-nacionalne proizvodnje (BNP) sve više zavisi od rasta investicija van nacionalne privrede. U 1960. strane direktne investicije SAD iznosile su 32,8 miliona dolara a iste godine njihov BNP iznosio je 503,07 miliona dolara. U 1965. iznos stranih ulaganja SAD povećan je za 66,2% u odnosu na 1960. dok je u istoj godini BNP u odnosu na istu godinu povećan za 73,5%. U odnosu na 1965. u 1970. strana direktna ulaganja SAD veća su za 65,6% dok je BNP veći za 70,0%.[3] U 1975. SAD su u vidu direktnih stranih ulaganja investirale 14.242,0 a u 1980. 18.611,9 miliona dolara. U periodu od 1960.

---

[1] J. K. Galbrajt, Nova industrijska država, »Stvarnost« Zagreb 1978. s. 228.

[2] Franc Černe, Nastanak i razvoj transnacionalnog korporacijskog sistema kao monopolističkog sistema, RC EF, Ljubljana 1981. s. 15.

[3] Izračunato po W. Andreff, Profits et Structures du Capitalisme Mondiel, Paris 1976. pp. 84.

Digitized by Google

do 1970. razvijene zemlje tržišne ekonomije imale su stopu rasta BNP 8,9% a stopu odliva stranih direktnih ulaganja 11,5%, stopu uvoza 10,9%, izvoza 10,9% a stopu priliva kapitala od stranih direktnih investicija 11,7%. U periodu od 1970. do 1980. stopa rasta BNP bila je 14,0%, stopa odliva stranih direktnih ulaganja 15,6%, uvoza 19,6%, izvoza 18,7% a stopa priliva od stranih direktnih investicija bila je 14,6%.[4] Očigledno da investiciona ulaganja u inostranstvo u ovom razvojnom periodu međunarodne zajednice izrastaju u potisnu silu nacionalnog razvoja.

Internacionalizirani kapital traži najpovoljnije prirodne, tehničke i društvene uslove oplodnje. Što je viši stepen razvijenosti zemalja to je i veći priliv stranog kapitala, što je posebno izraženo kada su u pitanju zemlje u razvoju. U periodu od 1970. do 1977. zemlje u razvoju sa nacionalnim dohotkom manjim od 380 američkih dolara per capita, zahvatale su 14,1% ukupnog prosečnog godišnjeg odliva stranih direktnih investicija iz zemalja OECD-a u zemlje u razvoju, da bi u periodu od 1978. do 1980. zahvatale svega 4,1%. Zemlje sa nacionalnim dohotkom od 380 do 1000 dolara per capita, u prvom posmatranom periodu zahvataju 15,5% u drugom 11,4%. Međutim, zemlje čiji je nacionalni dohodak iznosio preko 1000 dolara per capita beleže rast od 58,7% na 65,0%. Tzv. novoindustrijalizovane zemlje u razvoju u prvom posmatranom periodu zahvatale su 24,0% od prosečnih godišnjih investicija zemalja OECD-a u zemlje u razvoju, a u drugom posmatranom periodu 37,2%.[5]

Gore izražena tendencija potvrđuje se, sa nekim izuzecima, i u slučaju razvijenih zemalja sa tržišnom privredom. U periodu od 1970. do 1980. najviši stepen zainteresovanosti strani kapital je pokazivao za privredom SAD kao najrazvijenijom privrednom strukturom. U 1970. u privredu SAD investirano je stranih direktnih investicija u iznosu od 1.464,0 miliona dolara, dok je u Englesku u odnosu na tu sumu u istom periodu investirano 58,0%, u Francusku 42,4%, u SR Nemačku 40,6%, u Japan 6,4%, u Švedsku 7,4% i Belgiju 21,7%. U narednim godinama, mada je bilo osetno povećanje priliva stranog kapitala u razvijene zemlje, odnos priliva kapitala između SAD i drugih razvijenih zemalja tržišne ekonomije stalno se povećavao. U 1980. iznos stranih direktnih investicija koje su plasirane u Englesku iznosile su 45,0%, u Francusku 30,0%, u SR Nemačku 10,3%, u Japan 2,5%, u Švedsku 2,3% i u Belgiju

[4] United Nations Publication Sales № E. 83. II A. 8 (po tekućim tržišnim cenama).

[5] Transnational Corporations in World Development, New York 1983. p. 30.

Digitized by Google

14,2% od iznosa ukupnih stranih direktnih investicija koje su bile iste godine investirane u privredu SAD.[6]

I raspored afilijacija stranih transnacionalnih korporacija (TNK) ukazuje na isti trend kretanja. Od ukupnog broja stranih podružnica Švedska 87,0% drži na području razvijenih zemalja tržišne ekonomije. Taj procenat kod Švajcarske je 86,5%, Kanade 82,7%, SR Nemačke 82,4%, Belgije 81,8%, Velike Britanije 75,8%, Italije 73,9%, Francuske 69,5% i SAD 65,3%. Samo je Japan od visokorazvijenih zemalja imao iznad polovine ukupnog broja stranih afilijacija u zemljama u razvoju (58,2%).[7] Kada je u pitanju raspored stranih afilijacija TNK u zemljama u razvoju i tu najbogatije iz ove grupacije zemalja imaju prednost. U najrazvijenijim zemljama Azije (Singapur, R. Koreja, Indonezija, Indija, Hong Kong...), Afrike (Egipat, Gabon, Nigerija...) i Latinske Amerike (Brazil, Argentina, Meksiko, Panama, Venecuela) lociran je i najveći broj afilijacija stranih TNK.

Značajna karakteristika internacionalizacije kapitala uočava se kroz analizu pokazatelja društvenog proizvoda velikih TNK, veličine njihove imovine, obima njihovog robnog prometa, prihoda, te broja zaposlenih u njima. U 1970. firme EXXON i General MOTORS po svom društvenom proizvodu bile su iznad društvenog proizvoda Austrije, Turske, Saudijske Arabije, Argentine, Danske, Jugoslavije i Indonezije. ROYAL DUTCH SHELL imao je veći društveni proizvod od Južne Afrike, Norveške, Venecuele, Nigerije, Tajlanda, Portugala, Iraka, dok su u istoj godini firme UNILEVER, GENERAL ELECTRIC i CHRYSLER, nadmašivale društveni proizvod Libije, Kuvajta, Perua, Pakistana i Novog Zelanda.[8] U 1980. samo preko deset najvećih TNK u svetu izvršeno je prodaje robe u vrednosti 551.548 miliona dolara od čega je više od polovine (55,8%) realizovano u inostranstvu. Njihova neto imovina u istoj godini iznosila je 159.775 miliona dolara a samo neto prihod 26.085 miliona dolara. Deset najvećih TNK krajem 1980. zapošljavalo je 2.131.000 radnika od čega je oko polovine u inostranstvu.[9] U 1971. proizvodnja TNK van njihovih nacionalnih okvira premašila je po vrednosti 1/4 ukupne svetske proizvodnje, što je bilo iznad celokupne proizvodnje zemalja u razvoju.[10] U istoj godini vrednost proizvodnje stranih afilijacija američkih TNK bila je četiri puta veća od vrednosti celokupnog iz-

[6] Transnational Corporations in World Development p. 286. U 1980. u vidu stranih direktnih investicija u privredu SAD investirano je 10854,8 miliona dolara.

[7] Transnational Corporations in World Development, p. 334—335.

[8] Marijan Svetličić, Zlatne niti Transnacionalnih preduzeća, »Ekonomika« Beograd 1986. str. 532.

[9] Transnational Corporations in World development, p. 357.

[10] J. Stanovnik, Međunarodni privredni sistem, IC »Komunist« Bgd. 1983. s. 40.

Digitized by Google

voza američke privrede. Britanske inostrane podružnice proizvele su robe u vrednosti dvostrukog izvoza Vel. Britanije, Švajcarske za 2,35 puta više, dok su strane podružnice francuskog i japanskog kapitala, u istoj godini, proizvele robe u visini vrednosti nacionalnog izvoza.[11]

Pedeset najvećih banaka po veličini imovine krajem 1976. nalazilo se u rukama kapitala devet najrazvijenijih zemalja. Od toga u rukama japanskog kapitala nalazilo se 12 banaka, kapitala SAD 10, SR Nemačke 8, Francuske, Vel. Britanije i Kanade po 4, Holandije 3, te Švajcarske i Italije po 2 banke.[12]

Promene koje su bile uslovljene sa ovakvim trendom internacionalizacije kapitala nejednako su se odrazile na položaj zemalja u razvoju u svetskoj privredi. Jedna, tzv. grupa novoindustrijalizovanih zemalja (R. Koreja, Singapur, Filipini, Indija, Indonezija, Meksiko, Brazil, Gabon i još neke zemlje) poboljšale su svoj položaj u svetskoj privredi, dok je drugu, daleko brojniju, grupu zemalja u razvoju ovaj proces doveo u još teži položaj. U razvojnom periodu od 1973. do 1980. samo četiri zemlje u razvoju (Brazil, Meksiko, R. Koreja i Indija) zahvatale su 54% ukupne industrijske proizvodnje 94 zemlje u razvoju, 18,3% otpadalo je na šest zemalja u razvoju (Iran, Indonezija, Tajland, Filipini, Turska i Egipat) a preostalih 27,7% na preostale 84 zemlje Trećeg sveta koje su uzete u analizu.[13] Prema proceni koju je izvršio UNIDO analizirajući grupu od 95 zemalja u razvoju, prosečan rast u industrijskoj proizvodnji, s obzirom na rast BNP per capita u 1978. po tekućim cenama izgledao je ovako: grupa zemalja sa BNP per capita od 295 dolara beleži prosečan rast u industrijskoj proizvodnji u periodu od 1963. do 1980. od 4,9%; grupa zemalja sa BNP per capita od 295 dolara do 600 dolara beleži rast od 7,3%; sa BNP per capita od 600 do 1320 dolara ima rast od 8,6% koliko imaju i zemlje sa BNP per capita od 1320 do 2450 dolara. Najbogatije zemlje iz ove grupacije sa BNP per capita preko 2415 dolara beleže rast u industrijskoj proizvodnji od 5,8%.[14] Učešće u industrijskoj proizvodnji ove grupacije zemalja izgledalo je ovako: na prvu skupinu zemalja u 1963. otpadalo je 21,5% industrijske proizvodnje, u 1973. — 13,1% i u 1980. — 11,3%. Druga skupina zemalja učestvovala je u 1963. sa 9,7% ukupne industrijske proizvodnje analizirane grupe zemalja, u 1973. — 9,1% i u 1980. — 9,1%. Treća grupacija zemalja zahvatala je u 1963. — 16,7%, u 1973. — 18,2% i u 1980. — 21,4%. Četvrta grupa zemalja u 1963. učestvuje sa 34,9%, u 1973. sa 41,0% i u 1980. sa 36,6%. I najzad one najrazvijenije

[11] Multinational Corporations in World Development, UN, New York, 1973. p. 159.

[12] M. Svetličić, navedeno delo, str. 534—536.

[13] Industry in a Changing World, UN, New York 1983. p. 35.

[14] Industry in a Changing World, p. 37.

Digitized by Google

iz pete grupe zemalja sa BNP po glavi stanovnika preko 2415 dolara u 1963. učestvuju sa 17,2%, u 1973. sa 18,6% i u 1980. sa 19,6%. Prema procenjenim vrednostima po cenama iz 1975. u ukupnoj svetskoj proizvodnji zemlje u razvoju su u 1963. učestvovale sa 8,1%, a u 1980. sa 11,0%. Od tog procenta samo je na novoindustrijalizovane zemlje Argentinu, Brazil, Kolumbiju, Egipat, Hong Kong, Indiju, Maleziju, Meksiko, Filipine, R. Koreju, Singapur, Tajland i Tursku u 1963. otpadalo 5,5% a u 1980. 7,7%.[15]

Najmanje razvijene zemlje u grupaciji zemalja u razvoju[16], u 1963. učestvovale su sa 0,18% u svetskoj proizvodnji, u 1973. sa 0,17% i u 1980. također sa 0,17% sa tendencijom pada.[17]

Ovi podaci dobijaju još više u svojoj relevantnosti ako se pri tom ima u vidu da je na prvu grupaciju zemalja u 1980. otpadalo čak 50,7% ukupnog stanovništva posmatrane grupacije. Druga grupa zemalja učestvovala je sa 18,2% u ukupnoj populaciji, treća sa 15,7%, četvrta sa 12,3% a grupa zemalja koja ima najviši BNP po glavi stanovnika sa 3,1%.[18]

Polarizacija se uspostavlja kako između pojedinih grupacija zemlje u razvoju, i unutar samih tih grupacija, tako i između samih regiona. U 1963. Afrika je učestvovala u ukupnoj svetskoj industrijskoj proizvodnji sa 0,77%, Zapadna Azija sa 0,49%, Jugoistočna Azija sa 2,13% a Latinska Amerika sa 4,71%. U 1980. Afrika učestvuje sa 0,79%, Zapadna Azija sa 0,73%, Jugoistočna Azija sa 3,14% a Latinska Amerika sa 6,14%.[19] U 1977. BNP per capita po kontinentima također je pokazivao visok stepen dispariteta. Afrika je te godine imala 862 dolara (vrednost dolara iz 1975) per capita BNP, Azija — 1179, Evropa — 4943, Latinska Amerika sa Karibima — 2514, Severna Amerika — 7795 i Oceanija — 1134 dolara. Sva težina i složenost posledica ovakvog trenda razvoja međunarodnih ekonomskih odnosa dobija celovit izraz ako se ima u vidu da su zemlje u razvoju u 1982. učestvovale u ukupnoj svetskoj populaciji sa 66,0% te da će se po nekim proračunima do 2000. njihovo učešće u svetskom stanovništvu povećati na 72,0% a učešće u svetskoj proizvodnji na 14,9%.[20] Smatra se da će se do 2000. evropska

[15] UNIDO, Supplemented by the Monthly Bulletin of Statistics, Vol. XXXVI, No 11 November 1982. p. 22.

[16] Avganistan, Bangladeš, Benin, Bocuana, Burundi, Cape Verde, Centralna Afrička Republika, Čad, Comoras, Etiopija, Gambija, Gvineja, Gvineja Bisao, Haiti, Laos, Lesoto, Malavi, Mali, Niger, Rwanda, Somalija, Sudan, Uganda, Tanzanija, Gornja Volta, Butan, Demok. Jemen, Maldivies, Nepal, Samoa i Jemen.

[17] Industry in a Changing World, p. 38.

[18] Industry in a Changing World, p. 36.

[19] UNIDO, Supplemented by the Monthly Bulletin of Statistics, Vol. XXXVI, No 11, November 1982. (iz podataka je isključena NR Kina).

[20] Industry in a Changing World, p. 3.

Digitized by Google

populacija povećati za 4,5%, populacija SAD za 14,5%, Latinske Amerike za 44,5% a da će se broj žitelja Afrike u tom periodu povećati čak za 65,9%.

2. Mehanizam zaostajanja

Gde je uzrok ovakvog neravnomernog razvoja svetske zajednice i sve izraženijeg zaostajanja zemalja u razvoju? Na ovo središnje pitanje daju se različiti odgovori. Jedni uzrok zaostajanja zemalja u razvoju izvode iz njihovih tradicionalnih društvenih sistema u kojima navodno vlada odsustvo duha rizika što umanjuje poslovnost koja se ne može realizirati bez posebnog soja ljudi (preduzetnika) koji najbolje znaju postaviti različite kombinacije proizvodnje koje će im obezbediti »preduzetnički profit« koji se pojavljuje kao »višak iznad troškova« i koji prerasta u glavnu pokretačku snagu razvoja.[21] Sa ovakvim pristupom uzroci zaostajanja zemalja u razvoju smeštaju se u okvir njihove socijalne i mentalne strukture. Na istu sociološko-psihološku ravan naslanjaju se i shvatanja koja u klimatskim i geografskim činiocima vide središnje uzroke zaostajanja zemalja u razvoju.

Ozbiljnije analize u opserviranju ovog pitanja polaze od analize unutrašnje strukture privrednih sistema razvijenih zemalja i njihovog uticaja na privrednu strukturu zemalja u razvoju. Po ovom shvatanju razvoj kapitalizma u razvijenim zemljama počeo je agrarnom revolucijom čime je bila obezbeđena potrebna radna snaga za industrijski razvoj i višak prehrambenih proizvoda za ishranu radničke klase koja se stvarala. Ovakav razvoj osigurao je takav unutrašnji odnos stope viška vrednosti i stope razvoja proizvodnih snaga u kojem najamnine izrastaju u glavni izvor tražnje robe masovne potrošnje, čime je u stvari razvoj proizvodnih snaga bio uslovljen rastom najamnina i obrnuto. Takav unutrašnji odnos omogućio je stvaranje unutrašnjeg klasnog saveza između industrijske buržoazije i zemljoposednika, što je omogućilo stvaranje moćne nacionalne države iz čega je i proistekla mogućnost podvrgavanja spoljašnjih ekonomskih i političkih procesa i odnosa potrebama i zahtevima unutrašnje akumulacije.[22] Ovako ravnomeran razvoj sistema omogućio je unutrašnje proizvodno struktuiranje ovih zemalja čime su bili obezbeđeni uslovi delovanja tržišnih zakonitosti koje su se izražavale, pre svega, u podsticanju daljeg industrijskog razvoja koji je zahvatao sve sektore i grane. Razvoj industrijalizacije zahtevao je

[21] Videti kod J. A. Schumpeter, The Theory of Economic Development, Harvard University Press, Cambridge 1951. p. 81.

[22] Samir Amin, Self-reliance and the New International Economic Order, Monthly Review, jul—august 1977.

Digitized by Google

uvećanu akumulaciju i koncentraciju kapitala što je kasnije iziskivalo potrebu da se i država sa svim svojim merama (planiranje, podsticanje razvoja, sa poreskom i carinskom politikom...) aktivno uključi u ovaj proces.

U zemljama u razvoju zbog spoljašnjeg uticaja izostaje agrarna revolucija što dovodi do modifikacije čitavog procesa. Ovde seoska zajednica, kao osnovni organizacioni oblik proizvodnog procesa, i dalje ostaje samodovoljna. U njoj se ne uspostavlja pravo privatne svojine što isključuje konkurentski odnos koji je bio potisna snaga razvoja kapitalizma u razvijenim zemljama. Zadržavanje naturalnih odnosa u seoskim zajednicama čini njihove međusobne odnose oskudnim i veoma slabo razvijenim. Odsustvo spoljašnjih odnosa čini unutrašnje odnose (odnos između zajednice i pojedinca) veoma čvrstim što uslovljava visok stepen statičnosti seoskih zajednica.[23] Visok stepen unutrašnje kondenzivnosti i statičnosti seoskih zajednica uslovio je odsustvo unutrašnje artikulacije ovih društava što će i biti osnovni razlog da spoljašnji odnosi, koji se uspostavljaju kroz prodor stranog kapitala, dobiju prevagu nad unutrašnjim odnosima u daljem razvoju. To dovodi do potpune unutrašnje dezartikulacije ovih društava. Ovde razvoj kapitalizma nastaje na potrebama stranog kapitala a ne na potrebama koje proističu iz unutrašnjeg razvoja datog društva.[24] U ovim društvima razvoj kapitalizma izražava se u tome što se kapitalistički proizvodni odnosi uvode u predkapitalističke oblike proizvodnje čime se stvara samo novi oblik prisvajanja ali ne i stvaranje viška vrednosti. Preovlađujuća forma izvoza kapitala u ove zemlje je trgovački i zajmovni (zelenaški) kapital. Nedostatak izvoza industrijskog kapitala ovde uslovljava koegzistenciju kapitalističkih proizvodnih odnosa sa predkapitalističkim oblikom proizvodnje što i čini suštinu prelaska feudalizma u kapitalizam u perifernim zemljama.

Iz ovako formiranog »interno dezartikulisanog« privrednog sistema[25] izrasta specifična društvena struktura na čijoj se razini formira domaća buržoazija koja preuzima funkciju transmisije preko koje se višak vrednosti preliva u metropole.[26] Kroz ovako uobličenu privrednu i društvenu strukturu zemalja periferije, krupni svetski kapital vrši novu međunarodnu podelu rada koja se izražava kroz dealokaciju niza proizvodnih procesa iz razvijenih u nerazvijene zemlje. Kroz novu međunarodnu podelu rada proces proizvodnje dobija naznake inter-

[23] Giulio Querini, Ekonomski razvitak i nerazvijenost, »Stvarnost« Zagreb, 1978. str. 101—124.

[24] Krader L. The Asiatic Mode of Production, Van Gorcun 1975. p. 134.

[25] S. Amin, Akumulacija kapitala u svjetskim razmjerama, IC »Komunist«, Beograd 1978.

[26] H. Alavi, India and the Colonial Mode of Production, Socialist Register 1975. p. 193.

Digitized by Google

nacionalnog procesa koji je uslovljen i određen činjenicom obilovanja nerazvijenih zemalja jeftinom radnom snagom i jeftinim sirovinama. Zapravo radi se o dealokaciji proizvodnih grana sa nižim organskim sastavom kapitala, dok proizvodne grane koje imaju značenje novih dinamičkih varijabli razvoja ostaju u zemljama razvijenog centra.

Kao posledica nove međunarodne podele rada učešće industrijske proizvodnje u nacionalnom dohotku zemalja u razvoju se povećava. U BNP zemalja u razvoju prerađivačka industrija je u 1963. učestvovala sa 15,0%, u 1973. sa 18,1%, a u 1980. sa 19,2%.[27] Tekstilna industrija, industrija čelika, automobilska industrija te industrija trajnih potrošnih dobara u razvijenim zemljama svoj primat ustupa mikro-elektronici, nuklearnoj tehnologiji, genetskom inženjerstvu, biotehnologiji i drugim tzv. novim industrijskim granama koje otvaraju nove perspektive razvoja i formiraju nove potrošačke navike. Ove nove propulzivne industrijske grane ostaju visoko monopolizirane zone.

U uslovima kada nova tehnologija istovremeno znači i garanciju za višu stopu profita, razvijene zemlje sve veći deo svog nacionalnog dohotka izdvajaju za nove tehnologje i nova znanja čime se sve više orijentišu ka industrijskim granama koje zahtevaju visoku tehnologiju, dok istovremeno zemljama u razvoju sve više prepuštaju proizvodnju kaptalnih dobara, koje nisu u mogućnosti na ovom polju napraviti neki značajniji pomak. Sredinom sedamdesetih godina ove zemlje su u ukupnim izdacima za istraživanje i razvoj u svetu učestvovale sa svega 2,0%. Situaciju pogoršava i činjenica što TNK čije se filijale nalaze u ovim zemljama odvajaju simbolične sume za istraživačko-razvojne delatnosti u ovim zemljama. Šezdesetih godina SAD su za istraživačko-razvojne delatnosti u inostranstvu odvajale svega nešto oko 5% od sredstava koja su namenjena za ove svrhe, s tim što je preko 70% od ove sume bilo usmereno u istraživačko-razvojne delatnosti u razvijenim zemljama a svega nešto oko 30% u zemljama u razvoju. Do 1972. razvijene zemlje su izdale 3 3000 000 patenata dok su u istom periodu zemlje u razvoju izdale oko 200 000 ili svega 6% od ukupnog svetskog broja izdatih patenata. Od toga samo 16% držali su domaći vlasnici, dok se čak 84% izuma i inovacija nalazilo pod kontrolom stranaca i TNK. Pri ovome treba imati u vidu da se oko 90% do 95% izdatih patenata u zemljama u razvoju uopšte nije koristilo u njima.

Što je viši tehnološki nivo privrede to je i mogućnost osvajanja novih tržišnih i ekonomskih prostora veća čime se stvaraju uslovi za monopolizaciju svetskih cena što vodi ostvarivanju više stope profita. Viša stopa profita znači i višu stopu

[27] Industry in a Changing World, p. 83. (izračunato po konstantnim cenama 1975).

Digitized by Google

ulaganja u nove tehnologije što ima značenje sticanja nove prednosti. Industrijske grane koje se zasnivaju na novim tehnologijama imale su u SAD u periodu od 1970. do 1980. stopu rasta realnog proizvoda od 7,0% dok je u istom periodu stopa rasta američke industrije bila 3%. Spoljnotrgovinska razmena proizvoda visokotehnoloških grana u 1980. u SAD beleži suficit od 30,5 milijardi dolara, spoljnotrgovinska razmena proizvoda ostalih industrijskih grana beleži deficit od 54,7 milijardi dolara. Produktivnost u ovim granama rasla je šest puta brže od prosečnog rasta produktivnosti ostale američke privrede.

U 1981. SAD su učestvovale u svetskoj proizvodnji kompjutera čak sa 57,7%, SR Nemačka sa 7,0%, Vel. Britanija sa 5,0%. U istoj godini SAD učestvuju sa 40,0% u ukupnoj svetskoj proizvodnji telekomunikacione opreme. U periodu od 1976. do 1980. američke TNK povećale su svoje učešće u svetskoj trgovini elektronike sa 61,0% na 66,0%. Japan je učestvovao sa 21,0% dok je učešće zemalja Zapadne Evrope palo sa 17,0% na 10,0%.[28] Sve značajnija su i izdvajanja u okviru vojnog kompleksa koja su usmerena u pravcu istraživanja novih tehnoloških postupaka i procesa koja se koriste u ne vojne svrhe. U tom smislu se razvija grandiozni program američke »Strateške odbrambene inicijative« SDI (rat zvezda) koji pored značenja vojne dominacije treba da dobije i ključnu ulogu u ekonomskoj prevlasti SAD. Pentagon u SAD finansira oko 1/3 svih istraživačko-razvojnih projekata. Samo u 1980. od strane ovog državnog organa investirano je u istraživanje poluprovodnika, kompjutera, lasera i optike oko 770 miliona dolara.[29]

3. Novi analitički okvir zavisnosti

Obezbedivši tehnološku prednost krupni svetski kapital prihvatio je strategiju »liberalne« ekonomije sa »slobodnom« internacionalnom konkurencijom. U ovako obezbeđenim »slobodnim« tokovima rada i kapitala pristupilo se balansiranju rada i kapitala na svetskoj razini. Postavka ove strategije je da razvijene zemlje imaju komparativnu prednost u kapitalu a zemlje u razvoju u jeftinoj radnoj snazi. Otuda i nužnost da zemlje u razvoju daju prednost radnointenzivnoj a razvijene zemlje kapitalnointenzivnoj industriji. Time bi se postigao viši stepen zaposlenosti i povećao izvoz proizvoda radnointenzivnih industrijskih grana iz zemalja u razvoju što bi dovelo do povećanja kupovne moći ovih zemalja što bi dovelo i do povećanja izvoza iz razvijenih zemalja u ove zemlje.

---

[28] High Technology Industries: Profiles and Outlooks, The Computes Industry, U. S. Department of Comerce, April 1983.

[29] F. Clairmonte, J. Cavanogh, Journal of Contemporary, Asia, No 4/83.

Digitized by Google

Međutim, ova teorijska konstrukcija, u uslovima nejednakog tehnološkog razvoja, u praktičnoj primeni trpi znatna ograničenja. Privredne grane čija se proizvodnja nalazi na višem tehnološkom nivou pokazuje mnogo brži rast proizvodnosti od istih radnointenzivnih privrednih grana, što ove stalno prisiljava da umesto jeftine radne snage uvode kapitalnointenzivne tehnologije. Kako se radnointenzivne privredne grane pokazuju kao nekonkurentne na svetskom tržištu, time zapravo i pada teorijska konstrukcija po kojoj zemlje u razvoju zahvaljujući niskim najamninama mogu uspešno konkurisati sa svojom robom na svetskom tržištu. Otuda su zemlje u razvoju prisiljene da sve više uvoze kapitalnointenzivnu tehnologiju iz razvijenih zemalja kako bi mogle sa svojom robom koju proizvode za izvoz ostati u konkurentskoj utrci.

Zemlje u razvoju sve se više pojavljuju na svetskom tržištu kao izvoznice industrijske robe čija je vrednost u 1970. iznosila 9,5 milijardi dolara, u 1980. oko 100 milijardi a u 1983. dosegla sumu od preko 123 milijarde dolara.[30]

Međutim, vrednost izvoza industrijske robe u 1970. samo Argentine, Brazila, Meksika, Singapura, Tajvana, Hong Konga, R. Koreje, Grčke, Španije i Portugala iznosila je 8,3 milijarde dolara, da bi već u 1979. dosegla sumu od 80,3 milijarde dolara što je približno 78,2% od ukupnog izvoza industrijske robe svih zemalja u razvoju. U istom periodu uvoz zemalja OECD-a iz ovih zemalja popeo se sa 4,5% u 1970. na 9,0% u 1979.[31]

Razvoj ovih zemalja sve više je zavisio od uvoza novih tehnologija iz visoko razvijenih zemalja koji je bio ograničen posedovanjem deviznih sredstava plaćanja. Da bi se ta ograničenja prevazišla zemlje u razvoju prisiljene su da na svetsko tržište izlaze sa proizvodima tradicionalnih sektora što je pretpostavljalo dalje zadržavanje radnointenzivnih tehnologija. Istovremeno, mogućnost plasiranja njihovih proizvoda visokog tehnološkog sastava zavisila je od potražnje razvijenih industrija. Nizak nivo privredne diverzifikacije i visok stepen ovisnosti od vanjske trgovine prisiljava ove zemlje da uzimaju nove zajmove i kredite sa osnovnim ciljem da povećaju investiciona ulaganja u nacionalnu privredu kako bi se podigao prag proizvodnosti. Sa povećanjem proizvodnosti bilo bi moguće ostvariti pozitivan platni bilans, čime bi bili stvoreni uslovi za vraćanje duga.

Međutim i ova strategija zemalja u razvoju pokazaće svu svoju nemoć. Ove zemlje su u 1982. dugovale 752 milijarde dolara a u 1985. 875 milijardi dolara, od toga na 12 najzaduženijih zemalja u razvoju, među kojima i Jugoslavija, otpadalo je oko 503 milijarde dolara. Ovako visoka zaduženja optereći-

[30] J. Stanovnik, Svet v dolgovih in Mednarodni monetarni sklad, »Državna založba Slovenije«, Ljubljana 1985.

[31] IPW Berichte, № 10/1982. p. 28.

Digitized by Google

vala je i kamata za čije plaćanje je u 1985. Argentina bila prisiljena plaćati 52,0% od ukupne izvozne zarade, Čile 43,0%, Poljska 41,0%, Brazil 37,0%, Meksiko 35,0% i tako redom.[32] U uslovima takve prezaduženosti zemlje dužnici prisiljene su radikalno smanjiti uvoz a maksimalno povećati izvoz. Latinoameričke zemlje »Aladi zone« u 1982. izvezle su robe u vrednosti 61,6 milijarde dolara, u 1984. oko 75 milijardi (što je za 22,4% više) dok je uvoz u ove zemlje u 1984. bio manji za 27,4% u odnosu na 1982. Brazil je u 1981. izvezao robe u vrednosti 23,7 milijardi dolara a iste godine uvezao robe u vrednosti 22,1 milijardu dolara. Međutim, u 1984. izvoz Brazila je porastao na 27,0 milijardi dolara da bi iste godine uvoz pao na 15,4 milijarde a u 1985. čak na 13,2 milijarde dolara.[33]

U ovakvim uslovima uštede na domaćem planu transferišu se u zemlje poverioce, što zemlje u razvoju dovodi u nemogućnost uvoza novih tehnologija i nove opreme čime ove zemlje na svetskom tržištu sve više gube konkurentsku sposobnost što vodi njihovoj daljoj stagnaciji i zaostajanju.[34]

Novi koncept tehnološkog razvoja dovodi do suštinskih promena u investicionoj politici, politici planiranja i razvoja, politici razmene i trgovine kao i u politici strateškog privrednog razvoja međunarodne zajednice. Novi tehnološki razvoj, pre svega mikroelektronskih sistema, otvara tendenciju ka nižim osnovnim investicijama, obezbeđuje se maksimalna ušteda repro-materijala, odnosno sirovina, uprošćava se mehanizam kontrole rada, smanjuje se prazan hod tehnoloških postrojenja, obezbeđuje se kraći period novog programiranja što skraćuje period specijalizacije i povećava fleksibilnost proizvodnog procesa, čime se omogućuje proizvodnja u manjim serijama i time obezbeđuje stalnost kvaliteta proizvoda i njihove prilagodljivosti potrošačkim zahtevima, što je veoma važno za dobijanje poverenja na svetskom tržištu.

Smanjenje relativnih troškova proizvodnje snažno se reflektuje na odnose između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju. Razvijene zemlje sve manje pokazuju interesa za sirovine i jeftinu nekvalifikovanu radnu snagu. Strategija izvoza i olakšanog pristupa stranih ulaganja i integracije u svetsku privredu našla se u zoni ozbiljnog zastoja.[35]

Kroz tehnološki nejednak razvoj povećavaju se socijalne, klasne i političke neravnine u međunarodnoj zajednici. Masovna nezaposlenost, dekvalifikacija ljudskog rada, smanjenje uticaja moći radničke klase da utiče na tokove i pravce privrednog

---

[32] Elmar Altvater — Kurt Hübner, Međunarodna kriza zaduženosti, neuspeh jednog modela, Marksizam u svetu br. 12/86. str. 5—6.

[33] Elmar Altvater..., navedeno delo, str. 8.

[34] J. Petras, Journal of Contemporary Asia, № 2 1984.

[35] Raphael Kaplinsky »Micro-electronics and the Third World« Radical Science Journal № 55 1981.

Digitized by Google

razvoja..., prete ozbiljnim društvenim konfliktima. Rast proizvodnje u bogatim zemljama sve više raste a kupovna moć stanovništva siromašnih zemalja sve više opada. Nemoć siromašnih da povećaju kupovnu moć sve više konstituiše proizvodnju prema potrebama bogatih. Stvaraju se novi potrošački mentaliteti i proizvode novi potrošački zahtevi. »Ne radi se više o tome da se radi da bi se proizvodilo već da se proizvodi da bi se radilo... Stvaranje zaposlenja izrasta kao neki cilj sam po sebi, nezavisno od ciljeva kojima ti poslovi služe... Na kraju te logike dolazimo do ratne ekonomije i do samog rata: to su do sada bili jedino efikasni metodi da bi se obezbedilo puno zaposlenje ljudi i mašina kada je proizvodnja prevazilazila kapacitete potrošnje.«[36]

Međutim u eri atomskog oružja kada je istô nemoguće vrednovati kroz rat, kao jedini način vrednovanja oružja kao robe, javlja se suštinska protivurečnost između proizvodnje i potrošnje ove robe. Iz te protivurečnosti zapravo proističe nemogućnost da se unutrašnje protivurečnosti reprodukcije kapitala prenose na militarističku osnovu. Otuda se i nameće ozbiljno pitanje da li projekti poput »Strategije odbrambene inicijative« (Strategic Defense Initiative — SDI) mogu da budu osnova za razrešavanje ove unutrašnje protivrečnosti akumulacije svetskog kapitala.

Ako se složimo u tome da osnova za prevazilaženje ograničavajućih faktora akumulacije kapitala u savremenim uslovima leži u daljem proširivanju globalnih okvira njegove reprodukcije na novim osnovama, što pretpostavlja ukidanje ideološko-političke partikularnosti i autarkizma, te time stvaranja uslova za slobodno kretanje rada, kapitala, robe, ideja i usluga u najširim planetarnim okvirima, a da pri tome imamo u vidu da se opravdanost projektovanja »zvezdanog rata« upravo izvodi iz klasno-ideološke polarizacije međunarodne zajednice, čime se bitno sužavaju tokovi rada i kapitala, onda sasvim sigurno možemo postaviti tezu o nemogućnosti militarističkog koncepta privrede da obezbedi osnove reprodukcije kapitala.

Istini za volju kroz razvoj novih mikroelektronskih sistema, kroz razvoj i usavršavanje novih softvera, kroz proizvodnju novih materijala, lasera i senzora, što bi sve bilo neophodno za uspešno upravljanje sa svemirskim odbrambenim sistemom, bile bi stvorene mogućnosti za nove revolucionarne promene u energetici, hemiji, elektronici, medicini, farmaciji, genetskom inženjerstvu i drugim granama i oblastima.[37] Međutim sa ovim hipotetičnim razvojem (hipotetičnim u smislu mogućnosti da se dostignuća u vojnoj industriji upotrebe u privrednim granama

[36] André Gorz, Adieux au proléteriat ou au delà du socialisme, Galilée, Paris 1980. p. 196—197.

[37] Vladimir Paar, »Rat zvijezda« — Ekonomska prijetnja na svjetskom tržištu, »Naše teme« br. 10/87.

Digitized by Google

nevojnog razvoja) ne bi bili uklonjeni osnovni ograničavajući faktori akumulacije kapitala. Čak što više u datom konceptu militarističkog razvoja oni još snažnije dolaze do izražaja i kao takvi prerastaju u nemogućnost daljeg dinamičkog razvoja ne samo datog oblika reprodukcije kapitala već i međunarodne zajednice kao celine. Time reprodukcija kapitala prelazi put od krize oblika ka krizi sastema čime se pred savremenu međunarodnu zajednicu postavlja jedno od središnjih pitanja: pitanje odnosa akumulacije kapitala i razvoja zemalja u razvoju. Očigledno da se ne radi o pitanju samo ekonomske, već isto tako, ako ne i više, o pitanju klasno-ideološke prirode.

Digitized by Google

Dušan Živković

Jugoslovenstvo i kontroverze oko toga pojma i njegove suštine

Neki najviše upotrebljavani pojmovi pokazuju se i kao najveći razlog za nesuglasja ili čak i sasvim direktna neslaganja i sukobe. Takav je slučaj i sa pojmom jugoslovenstva. Naizgled, reklo bi se da se ponekad ne zna dovoljno o čemu je reč. A posredi je gotovo uvek nešto drugo: sukob oko toga kako i kojim bitnim značenjima očuvati i razvijati ono što taj pojam uistinu označava.

Razmišljajući o ovome sećamo se članka Josipa Broza Tita »Zašto smo još u sastavu KPJ«, koji je objavljen u glasilu CK KPH »Srp i čekić« br. 3—4—5, juna 1941. Evo nekoliko izvoda iz tog poučnog članka: »Otkako je pregažena i okupirana Jugoslavija od imperijalističkih razbojnika, te je stvorena, 'nezavisna država Hrvatska' mnogim našim drugovima nije jasno zašto smo mi komunisti u Hrvatskoj, tj. naša Komunistička partija Hrvatske još u sastavu Komunističke partije Jugoslavije, zašto još rasparčavamo letke sa potpisom CK KPJ. To naročito drugovi iznose, jer kažu da frankovačke i ostala gospoda napadaju nas hrvatske komuniste i našu Partiju da smo jugoslovenski komunisti... i da smo takođe protiv slobode i nezavisnosti hrvatskog naroda, a za uspostavljanje Jugoslavije u ranijem obliku.

Nemojte drugovi, da se mnogo brinete šta kažu frankovačka i ostala gospoda koji su pomogli imperijalističkim razbojnicima

Digitized by Google

da okupiraju našu zemlju i bace hrvatski narod u najcrnje ropstvo i bijedu: ne boli ih to što su leci potpisani od CK KPJ nego njih boli što se u lecima prikazuje narodu njihovo pravo izdajničko i plaćeničko lice.

A što smo mi u sastavu KPJ, to je zato što smo se ranije mi komunisti Hrvatske, Srbije, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Bosne, Vojvodine i drugih ujedinili u jedinstvenu Komunističku partiju Jugoslavije, ne zato što smo bili pristalice versajske Jugoslavije, nego zato da se lakše zajedničkim snagama borimo protiv zajedničkog neprijatelja, oličenog u ranijim jugoslovenskim vladama i čitavoj jugoslovenskoj buržoaziji.

Jugoslavija je danas pregažena, okupirana i raskomadana od strane imperijalističkih razbojnika. Sve narode Jugoslavije snašla je ista sudbina, pa i hrvatski narod, koji nije dobio »nezavisnom« državom Hrvatskom istinski svoju slobodu i nezavisnost, nego je došao u još gore ropstvo i bijedu, kao i ostali narodi Jugoslavije. *Mi komunisti ne priznajemo tu okupaciju i komadanje, jer nije napravljeno po želji naroda, već nasiljem imperijalističkih osvajača. (podvukao — D. Ž.)*

Pred nas komuniste koji smo u sastavu Komunističke partije Jugoslavije, a čije je narode snašla ista sudbina, postavlja se pitanje da li ćemo se danas razjediniti i rasparčati svoje snage kad treba da se borimo protiv zajedničkog neprijatelja, imperijalističkog okupatora. Ne, nećemo se razjediniti, nego ćemo se danas jače nego ikad zbiti u jedinstvene redove oko našeg Centralnog komiteta KPJ, okupiti oko sebe sve narode Jugoslavije u zajednici s ostalim pregaženim i okupiranim narodima Balkana i čitave Evrope, a na čelu sa Sovjetskim Savezom i povesti odlučnu i nepomirljivu borbu za istjerivanje imperijalističkih okupatora iz naših porobljenih i okupiranih zemalja i rušenja svojih domaćih tlačitelja i eksploatatora.
binom naše zemlje.

A kada sebi zajedničkim snagama izvojujemo istinsku slobodu i nezavisnost, onda ćemo među sobom urediti bratski odnos, kako to bude najbolje za nas i naše narode. Onako kao što su to uredili narodi velikog Sovjetskog Saveza«.

Iako napisana pre 46 godina, ova Titova misao je i danas veoma aktuelna i poučna, jer ukazuje na nejedinstvo u nedavnoj prošlosti i kako su taj naš razdor koristili neprijatelji raznih boja, ali i opominje sve one koji se danas igraju sa sudbinom naše zemlje.

Republičko-pokrajinske političke strukture (u čemu su na žalost učestvovali i najviši partijski forumi i pojedinci), koje su kroz Ustav od 1974. godine obezbedile potpunu samostalnost i uvele pravo veta (konsensus) na sve što im ne odgovara (blokirajući tako svaku iole bitnu izmenu u političkom sistemu) u svojim javnim nastupima otvoreno napadajući, kao najvećeg krivca za nastalu krizu u društvu i državi, jugoslovenski unitarizam i centralizam, a da pri tome ne progovore ni reči o

Digitized by Google

mnogo opasnijem, svom, republičko-pokrajinskom etatizmu, koji je postao ozbiljna kočnica za bilo koju zajedničku akciju na jugoslovenskom planu. Kad brane svoje pozicije i svoje stavove, zaklanjaju se iza svoje nacije, pa čak i svoje radničke klase (u poslednje vreme se lansiraju i duboke »civilizacijske« razlike), raspirujući tako nacionalni šovinizam, a Ustav od 1974. godine upoređuju sa odlukama AVNOJ-a u Jajcu, kako bi impresionirali javnost tobožnjim branjenjem tekovina revolucije, mada je Ustav od 1974. godine (to zna svako ko i malo poznaje istoriju NOR-a) u mnogim bitnim pitanjima odstupio od odluka AVNOJ-a.

Uočavajući jake tendencije nacionalizma i separatizma i pogrešnog interpretiranja i tumačenja pojma »unitarizma«, Tito je u dramatičnom trenutku obračuna sa nacionalistima i separatistima na 21. sednici Predsedništva CK SKJ, 1. decembra 1971. o unitarizmu istakao, po mom mišljenju, takvu misao koja je legla na srcu svakom našem građaninu, kome je stalo do socijalističke Jugoslavije: »Pored toga — naglasio je Tito, — rekao sam da se ne slažem da je stalno na jeziku taj unitarizam, pa sam tražio da se jedanput utvrdi o kakvom unitarizmu je riječ. Ako se radi o unitarizmu versajske Jugoslavije, ja sam razumije se, najoštrije protiv njega. Ako se, pak, radi o ostacima dogmatskog, ja sam, naravno, isto tako, protiv njega. Ali, ako se radi o jedinstvu naše zemlje, o Jugoslaviji kao nedeljivoj cjelini — onda sam ja za takav »unitarizam«, za takvu jedinstvenu Jugoslaviju. A onda to nije unitarizam, nego jednostavno — naše jedinstvo«.

Upravo takav »unitarizam« i takvo jedinstvo žele i traže ogromna većina stanovništva naše zemlje, kojima je stalo do socijalističke, samoupravne i nesvrstane Jugoslavije. A to dalje znači da žele jedinstveni pravni sistem (a ne 9 krivičnih zakona itd.), jedinstven poreski sistem, jedinstvene železnice, jedinstven sistem elektroprivrede, jedinstveni sistem PTT saobraćaja, zatim povezivanje i integraciju privrede, povezivanje i jedinstveno delovanje nauke, prožimanje kulture i svega što je u interesu čitave jugoslovenske zajednice. A to, da ponovimo Titove reči: nije unitarizam nego naše jedinstvo.

Jugoslovenstvo koje asocira na kompromitovanu prošlost i koju danas mnogi tumače sa tih pozicija, bojeći se da im neko ne ugrozi njihovu samostalnost, samobitnost, nacionalnu i kulturnu nezavisnost itd, po mom dubokom uverenju, ako verujemo u tekovine revolucije (a trebalo bi da verujemo), nema ničeg zajedničkog sa današnjim jugoslovenstvom ili još preciznije rečeno sa jugoslovenskim socijalističkim patriotizmom.

Jugoslovenstvo, kako ga je zamišljao i oktroisao kralj Aleksandar I i njegovi istomišljenici, značilo je spajanje »troimenog naroda« Slovenaca, Hrvata i Srba i njihovo međusobno asimilovanje. Kao što znamo, Makedonci i Crnogorci nisu ni pominjani,

Digitized by Google

jer su jedni (Makedonci) bili samo »južnosrbijanci«, a drugi (Crnogorci) deo srpskog korena ili »najčistiji Srbi« itd. dok se o Muslimanima nije ni razmišljalo. Na ovakav Aleksandrov stav donekle su uticali primeri iz 19. veka, kad su se ujedinjavale i stapale mnoge male državice, kneževine i samostalni gradovi u jednu zajedničku državu (Italija, Nemačka), kojima je nametnut zajednički jezik (obično najbrojnije nacije), mada se u tom periodu mnogi novodržavljani nisu mogli lako sporazumevati.

Nastojeći da uspostavi nadnacionalni koncept unitarizma i centralizma, monarh se morao sukobiti sa već oformljenim i jakim nacionalnim buržoazijama, koje su u privrednom, a neke i u kulturnom pogledu bile jače i razvijenije od Srbije, koja je igrala ulogu ujedinitelja i pretendovala da sprovede svoja unitaristička stanovišta i u svojim rukama držala gro političke vlasti. Upravo ta trvenja, oko podele vlasti (što je implicite značilo i uticaj na privredne tokove i podelu bogatstva) razbijala su jedinstvo isto toliko, ako ne i više nego nacionalna ugnjetavanja. Ta borba oko podele vlasti, odnosno oko održavanja prevlasti, dovela je do međusobnih nacionalnih optuživanja i raspirivanja šovinizma, što su i unutrašnji i spoljni neprijatelji Jugoslavije svestrano koristili i što je doprinelo onako brzom slomu kraljevine, aprila 1941.

U toku NOR-a i socijalističke revolucije KPJ sa Titom na čelu pridavala je veliku pažnju međunacionalnim odnosima, svesna, ne samo značaja tog pitanja za pomirenje bratskih jugoslovenskih naroda, koje su okupatori i domaći izdajnici podstrekivali na bratoubilački rat u cilju ostvarenja svojih klasnih interesa, nego i kao veoma značajnu polugu u mobilisanju masa za borbu protiv okupatora i za stvaranje jedne nove zajedničke domovine, na potpuno novim osnovama. Nasuprot svim »nacionalnim« vođama i vođicama koji su došli na vlast pomoću okupatorskog oružja i koji su razbili Jugoslaviju na *pašaluke* i sandžakate pod okriljem i za interese okupatora (ne vodeći pri tome mnogo računa o svojim nacijama, nego pre svega o sticanju svojih pozicija), — Tito je proklamovao, kao što smo već istakli, borbu za jedinstvo svih naroda Jugoslavije, borbu protiv razbijanja zemlje, svestan da se samo ujedinjeni možemo odupreti i razbijanju Jugoslavije i bratoubilačkom ratu. Ta spasonosna ideja koja se od prvog dana ustanka počela realizovati prihvaćena je od naroda, koji nije želeo ropstvo i fašizam, nego slobodu i promenu društvenog sistema na novim klasnim osnovama.

Revolucija nas nije vaspitavala u duhu jugoslovenstva kao nadnacionalizma, niti u duhu shvatanja da su nacije u Jugoslaviji prevaziđene kategorije, ali isto tako nije nas vaspitavala da je nacionalno iznad klasnog, niti da od nacija pravimo

Digitized by Google

novu religiju. U svom čuvenom članku »Nacionalno pitanje u svetlosti NOB« koji je objavljen u »Proleteru« decembra 1942. Tito je pored ostalog istakao: »Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uspješna kad narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, pored pobjede nad fašizmom i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima... Kada ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije...« Kao što se vidi, Tito je i tada (posle prvog zasedanja AVNOJ-a u Bihaću) našao za potrebno da ukaže na veliki značaj i klasnog i nacionalnog, kao na dve strane jedne iste medalje, tj. da istakne kako je nacionalno u datom trenutku, kad je još u svim krajevima zemlje, pod uticajem okupatora i domaćih šovinista, besneo bratoubilački rat, glavni saveznik klasnog, bez koga se ne bi mogao mobilisati deo masa, koje su još bile pod direktnim uticajem nacionalnih i verskih dušebrižnika. Zato se s pravom može konstatovati, da je u toku NOR-a nacionalno bilo sastavni deo klasnog i u službi klasnog i da je takvo, u našim teoretskim i ideološkim opredeljenjima, tumačeno i primenjeno sve do donošenja Ustava od 1974. godine, kada se u nekim sredinama počela davati prednost nacionalnog nad klasnim. No o tome ćemo nešto kasnije.

Prema tome »jugoslovenstvo« nije nadnacionalnost u smislu unitarističkih koncepcija kralja Aleksandra nego jednostavno (bar za dobar deo stanovništva) prevazilaženje krutih republičko-pokrajinskih granica i shvatanja da je Jugoslavija ravnopravna zajednica svih naroda Jugoslavije.

Branioci republičko-pokrajinskog koncepta ulažu velike napore da dokažu kako samo u okviru nacionalnih država, nacija može da doživi svoju potpunu nezavisnost i svoj privredni i kulturni prosperitet. Koliko je to nakaradno tumačenje i ide u raskorak sa našom stvarnošću, najbolje nam dokazuje primer sastava stanovništva u pojedinim našim republikama i pokrajinama, gde ni u jednoj nema samo jedne nacionalnosti. Koliko je naše stanovništvo izmešano najbolje nam potvrđuju primeri iz Bosne i Vojvodine, gde u nekim mestima žive po 10—15 nacionalnosti i svi se osećaju Jugoslovenima (tako imamo primer sela Gudurica kod Vršca, gde žive 14 nacionalnosti, svi govore srpskohrvatski i većina se oseća Jugoslovenima). Iz koncepta koji brane pojedine nacionalne strukture insistirajući na potpunoj »nacionalnoj nezavisnosti« i slobodi, bez prava ikog sa strane da im se meša u njihova civilizacijska dostignuća«, — jasno proizilazi, bar kad je naša stvarnost u pitanju, da ti isti dušebrižnici svoje nacije postaju šovinisti prema drugim nacijama koje žive u njihovoj republici (odnosno pokrajini), što bezuslovno mora da izaziva konflikte i odstupa od teorije klasika marksizma—lenjinizma.

Mada ne želimo da se upuštamo u teoretska razmatranja, usuđujemo se da pitanje borbe oko nacionalne emancipacije, u kontekstu Marksovih i Lenjinovih shvatanja, povežemo sa

Digitized by Google

borbom oko vlasti i za vlast. Ovo želimo pre svega da bismo dokazali koliko se borba za nacionalno oslobođenje koristi kao značajna poluga za pridobijanje vlasti i koliko i danas i u našoj višenacionalnoj zemlji, mnogi »zaštitnici« nacionalnih država i borci za samostalnost itd, kroz borbu za nacionalnu individualnost vode borbu za osiguranje potpune vlasti na svojoj nacionalnoj, odnosno republičko-pokrajinskoj teritoriji. Možda će ova moja misao za mnoge zvučati kao jeres, ali nas istorija uči da se sa nacionalnim osećanjima uvek manipulisalo, a nažalost i danas se manipuliše. Uvek je za svaku političku partiju bilo jedno od najvažnijih pitanja kako pridobiti mase na svoju stranu, jer kako je to i Lenjin podvlačio u predvečerje oktobarske revolucije, — avangarda radničke klase, pa ni čitava radnička klasa, bez čvrstog oslonca na široke narodne mase, nema nikakvih izgleda za pobedu revolucije.

Upoređujući jugoslovenstvo sa samodržavljem i nasiljem kralja Aleksandra, mnogi današnji »teoretičari« žele da povlađuju svojoj nacionalnoj birokratiji i da joj daju »naučnu osnovu« za konstituisanje nacionalnih država izvan Jugoslavije, zaboravljajući, kako to ističe dr Branislav Gligorijević u svom radu »Jugoslovenstvo između dva rata«, (JIČ br. 1—4, Bgd. 1986) — da upravo ovakvo ponašanje nekih naših faktora, pogoduje interesima pojedinih stranih zemalja. No sa druge strane ako je i o teoriji reč, podsetio bih da je prema nekim teoretičarima, a pre svih Lenjinovim shvatanjima i u socijalizmu moguće sažimanje i stapanje nacija. U jednom svom radu iz oktobra 1916. Lenjin piše: »U socijalizmu same radne mase neće nigde pristati na izolovanost iz čisto ekonomskih motiva, a raznovrsnost političkih formi, slobode izdvajanja iz države, eksperiment državne izgradnje — sve će biti, dok ne odumre svaka država uopšte, osnova bogatog kulturnog života, jemstvo ubrzanja procesa dobrovoljnog zbližavanja i spajanja nacija«. (Lenjin: Delo, izd. Institut za međunar. radnički pokret, Bgd. 1975., Tom 24, str. 50). Kao što iz napred navedenog proizilazi, uslov za spajanje i asimilovanje nacija ne mora biti samo »Kapitalistički kotao«.

Na mnogim političkim tribinama jedan broj veoma umnih govornika, među kojima je bilo i onih koji našu krizu doživljavaju kao ličnu tragediju i zalažu se za jedinstvo Jugoslavije, smatraju da je jugoslovenstvo danas najobičnija fikcija, kojom se obmanjuje deo stanovništva, da su to savremeni Don Kihoti, koji veruju u nešto nemoguće. Prema njihovom mišljenju, ne može se govoriti o jedinstvu Jugoslavije kad u njoj ne egzistira ni jedinstvena privreda, ni jedinstveno tržište, ni jedinstven plan, ni jedinstveno zakonodavstvo, ni jedinstvena naučna i prosvetna politika, ni jedinstvena kulturna politika, ni jedinstven Savez komunista, ni jedinstvena radnička klasa, — što znači, ništa zajedničko sem JNA koja nam čuva granice od spoljnjeg neprijatelja.

Digitized by Google

Zaista, ove tvrdnje je teško osporiti i nad njima se moramo ozbiljno zamisliti. Mada se ne volim služiti analogijama, pokušaću upravo pozivajući se na istorijske činjenice, koje su takođe neoborive, da ovu današnju našu krizu i uslove u kojima egzistira, uporedim sa aprilom 1941. kada je Jugoslavija bila poražena, razbijena i zavađena do međusobnog istrebljenja, i kada su mnogi proricali i verovali da je ona zauvek izbrisana iz spiska evropskih država i nestala sa geografske karte.

Tada je, možda, za nekoga, bila fikcija maštati o obnovi Jugoslavije, o bratstvu i jedinstvu, o učešću svih naroda naše zemlje u borbu za oslobođenje od okupatora i domaćih izdajnika, koji su likovali, stvarajući pod tutorstvom okupatora, svoje patuljaste države. Ali, kao što znamo, ta fikcija je postala stvarnost zahvaljujući KPJ i Josipu Brozu koji je, osećajući volju i želju naroda, uspeo da savlada sve neprijatelje i obnovi Jugoslaviju na novim osnovama. Zato hoćemo da verujemo i da se borimo da socijalistička, samoupravna i nesvrstana Jugoslavija ne ostane fikcija nego stvarnost, jer ta stvarnost proizilazi iz nužnosti.

Zato smatramo da ako ovako sagledavamo naše probleme — a trebalo bi da ih tako sagledavamo — onda jugoslovenstvo neće i ne sme biti fikcija nego stvarnost bez koje se ne može. Svakako, za ostvarivanje takve ideje potrebno je mnogo što šta učiniti, ali pre svega potrebna nam je hrabrost i mudrost. Hrabrost da mnoge gangrene u našem organizmu što pre odstranjujemo hirurškim skalpelom, a mudrost je da sa prljavom vodom ne izbacimo iz korita i dete. Smatramo da u našem društvu, a pre svega u Savezu komunista — imamo dovoljno snaga, koje nisu ogrezle u birokratskoj učmalosti i privilegijama i koje su spremne da smelo i bez kolebanja preuzmu na sebe odgovornost za ostvarivanje ideala, za koje su se borili njihovi očevi i dedovi, pa da Jugoslavija i jugoslovenstvo ne ostane fikcija nego stvarnost.

Interesantno je podsetiti se, kad se govori o uslovima za svestrani razvoj pojedinih naših nacija ili republika i pokrajina, da se od 1941. do 1945. godine vodila velika oslobodilačka borba i socijalistička revolucija za nacionalno oslobođenje i promenu društveno-političkog sistema, da je svrgnuta kapitalistička klasa koja je ugnjetavala sve narode Jugoslavije i posebno neke od njih koji čak nisu priznavani kao nacije (Makedonci i Crnogorci). Radnička klasa Jugoslavije je, sa svojom avangardom KPJ, preuzela vlast u svoje ruke i tu vlast drži do danas.

Sada se opravdano postavlja pitanje — koje to snage u ovom našem samoupravnom socijalističkom društvu, posle izvojevane socijalističke revolucije, ugrožavaju interese te iste radničke klase i te iste Partije u čijim se rukama nalaze svi prerogativi vlasti: vojska, milicija, sudstvo, tužilaštvo i sav administrativni aparat? Mislim da je ovo čvorno pitanje na koje

Digitized by Google

treba odgovoriti, mada je na njega veoma sažeto odgovorio Lenjin, ističući da su proletarijatu po osvajanju vlasti najveći neprijatelji svrgnuta buržoazija i sopstvena birokratija.

Odmah posle oslobođenja (a i u toku NOR-a) KPJ se veoma energično obračunavala sa svrgnutom buržoazijom (nacionalizacija privrede, konfiskacija sekvestar itd) ali ne i sa sopstvenom birokratijom. Polazeći od shvatanja da proleterska država u početku treba da jača, kako bi se lakše mogla braniti od svih spoljnih i unutarnjih neprijatelja, Partija je prenebregavala opasnost od sopstvene birokratije, koja se rapidno umnožavala i jačala. A birokratija (i ova naša socijalistička) kao svaka birokratija, ne samo da je snažila i sve više postajala faktor od posebnog značaja, nego i snažno oruđe koje se postavilo iznad interesa društva.

Ustavom od 1974. godine radikalno je razvlašćena savezna birokratija, ali je zato naglo narasla i uzela velikog maha republička i pokrajinska birokratija, i birokratija po opštinama. Umesto da u socijalizmu država postepeno umire, narasla je republičko-pokrajinska, opštinska i OUR-ska birokratija. A ona kao svaki živi organizam, nastoji da se razvija i bori za učvršćenje svog uticaja i svoje vlasti, kako bi što lakše mogla očuvati svoje stečene privilegije, koje proizlaze iz vlasti.

Ima li nacionalizam kakve veze sa religijom i u kakvom su oni odnosu u našem društvu kad je religija, odnosno crkva kao institucija odvojena od države? Nacionalizam i religija su, iako ideološki suprotstavljeni, umnogome slični. Ako se podsetimo Marksove misli da je »religija opijum za narod«, onda možemo slobodno reći da je i nacionalizam svojevrstan opijum pomoću koga se manipuliše masama. I nacionalisti i crkveni dostojanstvenici, skoro se podjednako bore za pridobijanje masa za svoje, prevashodno političke ciljeve, mada u svojoj propagandnoj borbi nastupaju sa nacionalnih, odnosno verskih pozicija. Tako predstavnici raznih religija (katolici, pravoslavci, muslimani i drugi) nastoje da za svoju dogmu pridobiju što više vernika i pri tome se ne biraju sredstva da se istakne pravovernost svoje religije i okleveta »jeres« druge, sve u cilju pridobijanja što veće vojske vernika, jer im upravo ta vojska znači sredstvo pomoću koga se afirmišu.

Na sličan način deluju i nacionalisti u našoj socijalističkoj zajednici, nastojeći da na ime svoje nacije uknjiže što više pristalica za svoj nacionalistički odred, svesni da im svaki »nacionalno opredeljeni« podanik omogućava da bez mnogo truda i pameti (zahvaljujući i našem sistemu »ključeva«, »kadrovskih lista« itd) ostvare svoje liderske ambicije i privilegije. Pod parolom borbe protiv eksploatacije od druge (socijalističke, samoupravne) nacije, odnosno radničke klase (mada se u svojoj republici, ne retko, nehumano i nesocijalistički, moglo bi se reći i eksploatatorski odnose prema pripadnicima druge naše

Digitized by Google

nacionalnosti), mnogi »teoretičari« nacionalnog pitanja idu toliko daleko da raspiruju nacionalnu mržnju između bratskih jugoslovenskih naroda, ističući svoje »civilizacijske« i »evropejske« prednosti, nad »primitivnim balkanskim« i tome slično. Izgleda, na žalost, da smo došli do takvog nivoa ideološke i političke svesti u našoj višenacionalnoj zajednici da poput klerikalaca trgujemo i manipulišemo nacionalnim osećanjima naroda, ne vodeći računa da takva nacionalna isključivost, takvo isticanje vrednosti svoje nacije i potcenjivanje drugih, ne samo da izaziva nerazumevanje, nesporazume, pa i međunacionalnu mržnju (koja se razvija u nacionalni šovinizam), nego objektivno postaje ozbiljan detonator za razbijanje Jugoslavije i gubljenje nacionalne nezavisnosti svake jugoslovenske nacije posebno.

No isto tako, čvrsto se zalažemo za princip da niko nema pravo da nekome osporava njegova nacionalna osećanja i ispoljavanja tih osećanja kao osnova integriteta njegove ličnosti, kao što niko nema pravo da na nekoga vrši pritisak da se opredeljuje za ovu ili onu naciju. Prema tome, ako se neko subjektivno oseća kao Hrvat ili Makedonac ili Slovenac itd. to je njegovo pravo i tu nema i ne može biti ništa loše. Isto tako, smatramo da, ako se neko oseća Jugoslovenom, niko nema pravo da na njega vrši pritisak i ubeđuje ga kako »takva nacija ne postoji« itd.

Kada je o omladini reč, nije suvišno podsetiti da od sistema vaspitavanja i usmeravanja mladih umnogome zavisi životno opredeljenje ljudi, jer ono što se u mladosti nauči i prihvati ostaje uvek prisutno u svakom čoveku. Još je Seneka, istaknuti rimski mislilac pre više od 2000 godina isticao: »Niko nije slučajno dobar, vrlinu treba naučiti«. Međutim, na žalost, kod nas se vaspitanju omladine u duhu istinskog bratstva i jedinstva i duhu jugoslovenskog socijalističkog patriotizma, poklanja mala pažnja. Čitav naš školski sistem i politički mehanizam tako je ustrojen, ne da se prevazilaze nacionalne isključivosti i partikularistički egoizam, nego naprotiv da se takva kobna stremljenja jačaju. Najbolji primer za to su školski programi iz istorije i književnosti, (kao i udžbenici koji su napisani po tim programima), koji su potpuno različiti u skoro svim našim republikama i pokrajinama. Podsetiću na školske programe i udžbenike odmah posle oslobođenja kad je svaki učenik trebalo da zna podjednako o čitavoj Jugoslaviji, o svim značajnim događajima iz istorije ili svim važnijim stvaraocima pisane reči od Triglava do Đevđelije. U to vreme svaki učenik, pa i student doživljavao je svoju domovinu od Jesenice i Istre do Stare planine i Kajmakčalana kao ravnopravnu zajednicu svih jugoslovenskih naroda, osećajući se na svakom koraku kao svoj na svome, spreman da se za svaki pedalj te i takve otadžbine bori do poslednje kapi krvi.

Danas gotovo svaka naša republika i pokrajina ima svoje zavode za izdavanje udžbenika, svoje programe po kojima se

Digitized by Google

pišu udžbenici, pa imamo takve primere da se u jednoj republici uveličavaju i predimenzioniraju događaji iz svoje sredine, a minimiziraju mnogi značajniji događaji, koji su imali presudan značaj za čitavi NOR u okviru Jugoslavije, jer su se odigrali van granica republike, odnosno pokrajine. Slično se postupa i sa poznatim piscima i drugim kulturnim stvaraocima. Kao da svi oni zajedno nisu naše zajedničko bogatstvo.

Umesto da se ističe sve ono što nam je tako blisko ili zajedničko, na žalost i mnogi naučni radnici, zahvaćeni nacionalističkim euforijama, ističu samo ono što nas razdvaja. Nauci je dobro poznato zajedničko poreklo svih jugoslovenskih nacija, kao i to da su mnoge današnje osobenosti pojedinih naših nacija, pored ostalog, odraz nametnutih uticaja stranih zavojevača, koji su uvek nastojali da porobe, pa i asimiluju naše narode, a njihove snage i umeća iskoriste za svoje ciljeve i tako ostvare svoje teritorijalne i političke pretenzije. U tome su im svesrdno pomagale i razne konfesije.

Slične teorije o »potpunoj« različitosti nacija sa srpsko-hrvatskim, odnosno hrvatsko-srpskim jezičkim govorom, iznose neki istaknuti lingvisti. Poznato je da ovim jezikom govore stanovnici svih naših republika, sem Makedonaca i Slovenaca i nacionalnih manjina. Koliko su »u pravu« ti veliki teoretičari — lingvisti najbolje nam pokazuju sledeći primeri, iz kojih se vidi da u govornom jeziku postoje mnogo veće razlike između nekih krajeva u Srbiji (Pirot, Vranje) i Hrvatskoj (Dalmacija, Istra, Zagorje), nego između Šumadije i Slavonije. Međutim, i u Srbiji i u Hrvatskoj postoji samo jedan službeni, odnosno književni jezik. Ali kao što je poznato, danas se u pojedinim republikama oformljuju posebne institucije čiji je zadatak da proučavaju osobenosti jezičkog blaga na svojoj teritoriji i »dokazuju« veliku razliku u varijantama srpskog i hrvatskog jezika. U tome se ide toliko daleko da se nastoje stvarati nove varijante za područja Crne Gore i Bosne i Hercegovine, pa se iz arsenala arhaičnih reči i tuđica uzimaju izrazi i pojmovi samo da se dokaže različitost.

Umesto da te različite izraze i pojmove koristimo kao sinonime, čime obogaćujemo naš rečnik (kao što se radi i u drugim zemljama), jezički »čistunci« nastoje da stvore nove varijante ili čak svoje posebne književne jezike. Zar je toliko važno ako se u jednom kraju kaže hleb umesto kruh, a u drugom kruh umesto hleb ili ako u istom mestu jedni kažu kruh, a drugi hleb. Isto je i sa pojmovima — utisak ili dojam itd. Zar to ne znači bogaćenje, a ne odvajanje srpskog od hrvatskog jezika. Izgleda da se formiranjem određenih naučnih i kulturnih institucija u pojedinim našim republikama i pokrajinama želela zaokružiti čitava politička nadgradnja, koja treba da posluži kao dokaz nacionalnog legitimiteta i samostalnosti »svoje države«. Umesto da te naučne i druge kulturne institucije rade

Digitized by Google

na istraživanjima i prezentaciji stvarnih osobenosti svoje nacije i da se ta dostignuća koriste u opštu riznicu jugoslovenske zajednice i dalje u svetsku kulturnu riznicu, čime bi se svi ponosili, — upravo te institucije, podržane (a u mnogim primerima i inspirisane) od političkih struktura »svoje države« nastoje da se izoluju od drugih istovetnih institucija iz druge republike ili pokrajine. Tako imamo neshvatljivih primera da neke naučne institucije iz jedne republike bolje sarađuju sa sličnim stranim institutima, nego sa institucijama istog ili sličnog profila u drugoj našoj socijalističkoj republici. Usled takve podvojenosti, pa i surevnjivosti mnogi pronalasci i inovacije u jednoj sredini ljubomorno se čuvaju kao vojna tajna, dok se iz druge republike kupuju strane licence, koje zajednicu kao celinu dovode u ekonomsku, pa i političku zavisnost od inostranstva.

Ovakvoj podeljenosti i ustrojstvu umnogome je doprineo i Ustav iz 1974. godine. Tim Ustavom, kojim su republike prerasle iz društveno-političkih zajednica, kakav im je karakter određen odlukama AVNOJ-a, u samostalne države sa pravom veta, nastala je još veća etatizacija u svim porama društvenog života, pa je veoma snažno nagrizla i samoupravljanje. U svojoj studiji »Sistem i kriza« dr. Jovan Mirić s pravom ističe da »Demontažom federacije« i slamanjem saveznog etatizma, ovaj proces »etatizacije« samoupravljanja, ne samo da nije zaustavljen, nego je dobio nove, sistemske poticaje i društvene prostore za svoju eskalaciju. I dalje: »Čini nam se da je taj republičko-pokrajinski etatizam čak agresivniji u odnosu na samoupravljanje, jer težeći da se na svom prostoru ostvari kao neograničena vlast i da sve društvene tokove stavi pod svoju kontrolu, ovaj etatizam nastoji da sopstvenom logikom sve interese homogenizuje i iz njih izvede kategoriju opšteg republičko-pokrajinskog interesa. Apsolutizujući taj interes kao vrhovno merilo za ponašanje svih i svakog, nosioci ovog etatizma apsolutizuju i svoje pravo da budu njegovi nosioci, zastupnici i tumači. Time se obezbeđuju za te nosioce dva bitna elementa: prvo, pravo sopstvene dominacije na »svom« prostoru, i drugo, pravo ravnopravnog partnera u međusobnim odnosima nosilaca republičko-pokrajinskih interesa...« (str. 251). Prema tome — ističe dalje Mirić — težnja »da se bude država« nije samo stvar proizvoljnosti pojedinaca i grupe, već je uvjetovana društvenim proturečjima i odnosima snaga fundamentalnih društvenih grupa«.

Koliko se u pojedinim sredinama manipuliše sa samoupravljanjem i koliko određene društvenopolitičke strukture zloupotrebljavaju njegovu suštinu vidljivo je na svakom koraku. Pre svega može li se govoriti o samoupravljanju ako radnici u svojoj radnoj organizaciji, ne samo što nemaju uticaja na raspodelu stečenog dohotka koji se ostvaruje rezultatima njihovog

Digitized by Google

rada, kao ni na formiranje cena svojih proizvoda i odvajanja za razne fondove preduzeća, nego ni na pravo da znaju i odlučuju ko sve troši njihov zarađeni novac. Sistem je tako postavljen da je radnik informisan uglavnom na nivou svoga OUR-a i da mu se na tom nivou ostvaruje njegovo pravo samoupravljača, a što se radi u SOUR-u to ponekad sazna preko fabričkog lista ili iz novina posle neke afere. Kao što smo rascepkali politički sistem i čitavu njegovu nadgradnju, isto smo to uradili i sa samoupravljanjem. Usled te rascepkanosti i podeljenosti po OUR-ima imamo takve paradoksalne pojave da nam ljudi istih stručnih kvaliteta i na skoro identičnim radnim mestima u različitim OUR-ima imaju ogromne razlike u ličnim primanjima. Jasno iz ovakvih uslova stvaraju se ogromna nezadovoljstva među radnicima, usled čega dolazi do napuštanja radnih mesta i slabljenja preduzeća kao celine. Izgleda da to određenim strukturama pogoduje, jer je u tim uslovima mnogo lakša manipulacija sa radnicima, a kao što navodi dr. J. Mirić »samoupravljanje postaje alibi kako za političke separatizme i anarhizme, tako i za državne i paradržavne intervencionizme. Ukratko, u ime samoupravljanja, suspendira se samoupravljanje«.

Zato nije nikakvo čudo što su mnogi radnici razočarani samoupravljanjem, jer su uvideli njegovu nemoć i premoć birokratije, pa svoja prava traže, ne kroz sistem samoupravljanja, nego putem obustave rada ili jednostavno lošim odnosom prema radu.

Od početka oružane borbe protiv okupatora i domaćih kolaboracionista, jula 1941. pa do oslobođenja zemlje, maja 1945. oslobodilačka borba i socijalistička revolucija u Jugoslaviji organizovana je i vođena pod jedinstvenim rukovodstvom (CK KPJ) i predstavljala jedinstvenu revoluciju. CK KPJ i Vrhovni štab NOV i POJ pod rukovodstvom Josipa Broza Tita potpuno suvereno i jedinstveno su rukovodili na čitavoj teritoriji Jugoslavije, naravno uz svestranu pomoć i uz punu inicijativnost rukovodstava iz pojedinih pokrajina. Međutim, danas pojedini akteri, među kojima na žalost ima i poneki naučni radnik, nastoje da jugoslovensku revoluciju prikažu kao zbir republičko-pokrajinskih samostalnih revolucija. Pošto im je Ustav iz 1974. godine omogućio stvaranje »samostalnih« država sa svojim ustavima i svim ostalim atributima vlasti, sad žele da dele i revoluciju. Koliko je to proizvoljno i nenaučno, vidi se iz nekolikih činjenica. Već od prvih dana ustanka CK KPJ i Glavni štab partizanskih odreda Jugoslavije (koji se od Savetovanja u Stolicama 26. IX. 1941. preimenovao u Vrhovni štab) slao je svoje delegate sa vanrednim ovlašćenjem u pojedine krajeve zemlje, koji su imali pravo smenjivati, čak i članove najvišeg partijskog ili vojnog rukovodstva. Takvi su bili — Vladimir Popović u Hrvatskoj, Svetozar Vukmanović Tempo u Bosni i Hercegovini, a zatim u Makedoniji, Lola Ribar u Sloveniji, Kardelj

Digitized by Google

u Hrvatskoj, a o vojnim i partijskim instruktorima, naročito od juna 1942. kad su ustanovljeni politodjeli po brigadama i kasnije divizijama, da i ne govorimo.

*
* *

Posle razmatranja nekih pitanja i dilema postavimo u zaključku pitanje: može li se govoriti o ravnopravnosti svih naroda Jugoslavije i jugoslovenstvu (pod pojmom naroda podrazumevamo sve narode koji žive u granicama Jugoslavije, — uključujući i nacionalne manjine, jer su i one narodi naše zemlje), ako u našoj zemlji imamo 9 Ustava, 9 Saveza komunista, 9 krivičnih zakona, 8 elektroenergetskih sistema, 8 železničko-transportnih preduzeća, 8 kulturnih politika, 8 državljanstava, 8 političkih koncepcija i sistema, 8 različitih interesa itd. jednom rečju 8 naših teških zabluda. U takvoj državi nema i ne može biti ravnopravnosti za koje smo se zalagali, a to i proklamovali u Jajcu 29. novembra 1943. Ako je pluralizam interesa republika jači od interesa celokupne zajednice, onda je ta zajednica osuđena na tešku neizvesnost.

Da bismo se bolje razumeli, ističemo da se svesrdno zalažemo za pluralizam mišljenja, koja vode najboljim rešenjima i koja će biti u interesu i delova i celine, ali nismo za pluralizam koji insistira samo na svojim parcijalnim interesima. Zar da prihvatimo stav Dimitrija Rupela koji ističe da je »Slovencima Jugoslavija potrebna pod određenim uslovima«, a među tim uslovima su:« ... da Jugoslavija ne menja i ne deformiše izvesne istorijske interese Slovenaca, kao što je vezanost za Evropu, jačanje saradnje na granici itd. 3) da u Jugoslaviji Slovenci normalno napreduju, razvijaju se približno isto kao njihovi susedi, Italijani, Austrijanci, da ne stagniraju u svom razvoju, 4) da u Jugoslaviji imaju ista prava kao i drugi narodi — republike, što znači da se slovenački interesi ne mogu zapostavljati na račun drugih, što znači da sačuvaju pravo veta i paritet sa drugim jedinicama«. (NIN br. 1920, od 18. okt. 1987. g. str. 32).

U toku oslobodilačkog rata i revolucije vaspitavani smo da sva pitanja i probleme rešavamo primenom principa demokratskog centralizma. Posle 1948. godne prevladao je centralizam, a demokratija je skoro potpuno suspendovana (tada je to za izvesno vreme možda i bilo opravdano), da bi sedamdesetih godina bio suspendovan savezni centralizam, ali i tada umesto da se vratimo demokratiji, počeo se rađati i jačati republičko pokrajinski etatizam, sa još manje demokratičnosti od saveznog. Izgleda, nikako da nađemo pravu meru i prave parametre za te odnose, a upravo, tu se kriju odgovori za mnoge naše promašaje i zablude.

Koliko nas košta taj proklamovani i primenjivani pluralizam parcijalnih interesa i rascepkanost privrede, već smo na-

Digitized by Google

veli mnoge primere, međutim njih ima toliko da bi se o tome mogle napisati mnoge knjige. Navešćemo samo neke koji su zastrašujući. Apstrahujući činjenicu što svaka republika i pokrajina ima za određene privredne grane svoja trgovinska predstavništva u mnogim zemljama sveta (što našu privredu košta milione dolara i opterećuje naš skromni devizni priliv), preduzeće iz jedne naše republike, u cilju obezbeđenja deviza za svoju republiku, konkuriše preduzeću iz druge naše republike, nudeći stranom poslodavcu svoje usluge za 30% jeftinije, iako je znalo da već nekoliko godina to naše preduzeće ima uspešne aranžmane u toj zemlji. Kao da se radi o konkurenciji dve neprijateljske, kapitalističke zemlje, a ne o dve socijalističke republike u okviru SFRJ.

Koliko nas košta naša podeljenost i rascepkanost, još ubedljivije nam pokazuju naši energetski potencijali, zatim poštanski i železnički sistemi, podeljenost nauke itd. No ipak najočigledniji primer nam pokazuje elektroenergetski sistem, koji je podeljen u 8 sistema. Prema istraživanjima dr. Milana Đurića, naučnog savetnika u jugoslovenskom zavodu za produktivnost rada, rascepkanost energetskog sistema je jedan od najvažnijih prepreka naše stabilizacije. »Do 1965. godine — ističe dr. Đurić, — sledili smo primer visokorazvijenih zemalja i razvijali jedinstven energetski sistem. Onda je došla privredna reforma i od takvog koncepta se odustalo. Tražili smo nekakav vlastiti put i stvarali osam malih energetskih sistema koji su se naročito učvrstili posle ustavnih promena iz 1974. godine. Iskustvo razvijenih zemalja nije vredelo: mi smo se upustili u eksperiment koji smo skupo platili i koji ćemo još dugo plaćati. *U vreme kada su evropske države svoje energetske potencijale udružile u dva velika sistema naša zemlja ima 8 energetskih celina. A struja ne priznaje republičke i pokrajinske granice.« (podvukao — D. Ž.).*

Slične pojave imamo i u drugim domenima naše baze i nadgradnje i to ne samo usled republičko-pokrajinske rascepkanosti, nego i usled razbijenosti i atomiziranosti privrednog sistema, u okvirima opština, pa čak i preduzeća. Takvu anarhoidnost sistema i podeljenost do OUR-a, skupo plaćaju svi narodi Jugoslavije neopravdanim zidanjem cena i naglim padom standarda. Postavlja se pitanje šta nam radi veoma skupa opštinska, republička i savezna administracija (bolje reći — birokratija), šta nam radi Predsedništvo zemlje i predsedništva republika i pokrajina, kao i predsedništva SKJ od opštine do federacije, koja su najodgovornija pred svojim narodom za sve što se događa, ili ne događa (a trebalo bi da se događa), kada se na njihove oči i uglavnom sa njihovim aminovanjem i prećutkivanjem sve to ostvaruje? Da li su taj ogromni i veoma skupi administrativni aparat i oni koji njime rukovode, sami sebi cilj, ili su oni predstavnici naroda, dužni i zaduženi da rade u interesu onih koji su im dali poverenje da se o njima brinu i bore

Digitized by Google

za njihove interese. Da li vladajuće strukture shvataju vlast kao cilj ili kao sredstvo. Ako je shvataju kao cilj (a to znači sve podrediti stečenim pozicijama i privilegijama) onda oni nisu narodni predstavnici, nego uzurpatori.

Svi ovi primeri nedvosmisleno potvrđuju koliko je opasno kad borba za nacionalnu emancipaciju preraste u nacionalnu isključivost, egoizam i partikularizam. Ovakva kretanja doprinose podgrejavanju nacionalističkih strasti i udaljavanju od klasnih principa. Jer, po nekakvom redosledu stvari, propusti i promašaji u privredi i nadgradnji prebacuju se na nacionalni kolosek, pa se i radnička klasa ubeđuje kako je do krize i pogoršanja standarda došlo usled neravnopravnih odnosa unutar federacije i kako se vrši nepravedna preraspodela rezultata rada između republika i pokrajina itd, i tako se i taj najrevolucionarniji deo stanovništva, sa klasnog prevodi na nacionalni teren.

Ovi i mnogi drugi primeri ubedljivo pokazuju da se moramo ozbiljno prestrojavati i ne dozvoliti da nam opada ugled u svetu i slabi odbrambena moć zemlje. Varaju se oni koji smatraju da su za odbranu potrebni savremeni i moćni tenkovi, supersonični avioni i druga savremena vojna tehnika, kojom treba da je naoružana naša armija. Nesporno, sve je to potrebno, ali nije odlučujuće. Najvažniji element za odbranu domovine je pre svega spremnost naroda da je brani, a kao što pesnici slikovito i nadahnuto kažu — domovina se brani ljubavlju. To doslovno znači da će građani Jugoslavije braniti svoju domovinu ako je vole, a voleće je ako su njome zadovoljni, a zadovoljni će biti ako se u njoj osećaju slobodni, ako im je obezbeđen pristojan standard, ako se osećaju ravnopravnim i zaštićeni zakonima od svih zloupotreba, jednom rečju, ako se osećaju kao svoj na svome. I da se ne zavaravamo, narod doživljava svoju domovinu ne samo kroz upoznavanje svoje prošlosti, svoje kulture, jezika (mada je sve to važno i doprinosi osećajima patriotizma), nego i kroz istinsku demokratiju, kroz rad svojih predstavnika u vlasti, kroz svoju vladu i svoju partiju. A zar narod može biti zadovoljan našim strukturama vlasti koje mu ne pružaju nikakvu sigurnost (zapošljavanje, standard itd.) ni stabilnost i koje su i pored proklamovanog samoupravljanja (koje je najveći vid istinske demokratje) podosta otuđene od naroda, zatim neodlučne u menjanju onog što koči normalan razvoj i koje svojim (veoma često brzopletim) postupcima izazivaju svakodnevne stresove kod stanovništva. No sa druge strane treba shvatiti da savezna vlada, sa postojećim sistemom odlučivanja i nije vlada (pored SIV-a postoji Predsedništvo države, Predsedništvo SKJ, Veće republika i pokrajina, koji direktno utiču na donošenje odluka) nego običan servis republičko-pokrajinskoj, odnosno sistemskoj birokratiji. A, kao što je poznato, postojeći sistem tako je koncipiran da je nadležnost postojećih nosilaca vlasti tako isprepletena da se na kraju ne zna ko je za šta odgovoran. Zato nije čudo što imamo »mnogo

Digitized by Google

propovednika, a malo isposnika« i što se odgovornost prebacuje sa jednog subjekta na drugi. Dovoljno je podsetiti da svi napori jednog subjekta u cilju razrešavanja nekog problema padaju u vodu ako neko od 8 republičko-pokrajinskih faktora kaže »veto«!. Eto zašto u ovakvoj konstelaciji naših odnosa tražimo više jedinstva i jugoslovenstva, više hrabrosti i odlučnosti.

Zar u ovoj zemlji nema dovoljno razboritih i umnih ljudi koji mogu i znaju da jugoslovenskom brodu koji plovi po uzburkanom moru, punom magle i kroz razne Scile i Haribde, odrede pravi smer dalje plovidbe i otklone sve ono što stoji na putu našim bratskim odnosima, koji su svesni da se za jedinstvo trebamo i moramo boriti, jer je to jedina zaloga našeg razvoja i našeg opstanka. Zar ne možemo ili nećemo da shvatimo da se za jedinstvo i opšte zajedničke potrebe treba nešto i žrtvovati, jer te male žrtve su stotinama puta manje od opšte dobiti koja se jedinstvom nadoknađuje.

U sadašnjem trenutku kad se naša zajednica nalazi u teškoj krizi i kada se iz dana u dan sve više gubi poverenje naroda prema rukovodećim ljudima, smatram da bi bilo nužno da se hitno preduzmu određene mere. Kao *prvo*, ukinuti sve privilegije i zavesti rigoroznu štednju od preduzeća i mesne zajednice do Predsedništva SFRJ. Pod ovim se podrazumeva potpuno ukidanje sredstava za reprezentacije (sem u slučaju kad se primaju strane delegacije i poslovni partneri, ali i u tim slučajevima svesti račune na najnužnije potrebe), smanjiti do maksimuma putovanja po inostranstvu (koja su prerasla u turistička putovanja na društveni račun i za koja se izdvajaju ogromna devizna sredstva, koja se dobijaju teškim radom proizvođača i domaćih potrošača koji na račun svog standarda subveniraju izvoz) ukinuti sve specijalne avione, vozove, ekskluzivna letovališta za elitu i smanjiti na najniži broj službene automobile (o ovome bi trebalo do u detalje da se odlučuje u skupštini SFRJ pred licem javnosti).

Drugo, potpuno odvojiti Partiju (SKJ) od državnih institucija i osposobiti je, ne da se bavi tekućom i državnom politikom i da deli vlast sa birokratijom (čime se postepeno sa njom i poistovećuje), nego da u izvesnom smislu, kao najodgovorniji faktor u društvu, prati sva kretanja i zbivanja, osmišljava i predviđa budućnost, određuje političku liniju i poziva na odgovornost preko osnovnih partijskih organizacija i komiteta sve, koji nesavesno obavljaju poverene im dužnosti.

Treće, uspostaviti takav pravni sistem na čitavoj teritoriji Jugoslavije, uz princip subordinacije od opštinskog do Saveznog suda i na čitavoj teritoriji zemlje uspostaviti jedinstvene zakone. Delitelje pravde potpuno osamostaliti i osloboditi svakog tutorstva od strane državnih i društveno-političkih institucija. (Zar sudija opštinskog suda može bespristrasno suditi ako tog sudiju biraju, nagrađuju ili smenjuju opštinske strukture?)

Digitized by Google

Četvrto, zavesti kontrolu sprovođenja odluka (ne donositi rezolucije i rezolucije na rezolucije, koje ostaju mrtvo slovo na papiru) i pozivati na strogu odgovornost sve koji ne izvršavaju preuzete obaveze.

Peto, samoupravljanje osloboditi dušebrižnika i uvesti Veće udruženog rada u skupštini SFRJ, kako bi radnička klasa na nivou Jugoslavije bila ujedinjena i osposobljena za svoju istorijsku ulogu, koju joj i Program SKJ određuje.

Šesto, uvesti neposredne demokratske izbore uz princip tajnog glasanja i sa više kandidata i to od Mesne zajednice do predsednika vlade i Predsedništva SFRJ.

Sedmo, reafirmisati princip demokratskog centralizma u SKJ i svim drugim društveno-političkim organizacijama.

Osmo, oživeti i primenjivati princip nagrađivanja prema zalaganju, odnosno prema društvenoj imovini i rezultatima rada (a ne prema mestu rada).

Deveto, u domenu nauke, prosvete i kulture uopšte, povezivati se što organizovanije na nivou Jugoslavije i na toj razini usaglašavati i vrednovati stvaralaštva.

Deseto, voditi što jedinstveniju politiku po svim značajnim pitanjima, od globalnog privrednog plana i jedinstvenog tržišta do odbrane i spoljne politike, pri čemu preduzeti najodlučnije mere da dinar postane čvrst i konvertibilan i da se inflacija potpuno likvidira. Jer kao što je poznato, pored značaja društvenog poretka, za stabilnost jedne zemlje najvažnije su dve stvari stabilna valuta i pravilno koncipiran pravni poredak.

Jedanaesto, da osnovni kriterijum u kadrovskoj politici od M. Z. do najviših saveznih organa bude lični primer u radu, ponašanju i ličnom životu svakog kandidata, a ne samo zadovoljenje republičko-pokrajinskih ključeva.

Digitized by Google

Međunarodne teme

Ognjen Pribićević

„Evrolevica" — u potrazi za novim jedinstvom i identitetom

Osamdesete godine predstavljaju period krupnih dilema i izazova za radnički pokret Zapadne Evrope. Premda je već sredinom osamdesetih godina Zapadna Evropa počela postepeno da izlazi iz ekonomske krize koja je trajala gotovo celu jednu deceniju, s obzirom na njen strukturalan i dugoročni karakter, osnovni problemi koje je ona pokrenula ostali su i dalje otvoreni. Stope ekonomskog rasta su nastavile da se razvijaju usporenijim tempom, a nije zaustavljeno ni opadanje životnog standarda najširih društvenih slojeva, posebno onih sa najnižim primanjima. Istovremeno uvođenje novih tehnologija i privredna prestruktuiranja su u još većoj meri zaoštrili problem nezaposlenosti koja u velikom broju zapadno evropskih zemalja prelazi cifru od 10%. Brzina kojom se odvijaju ove promene i sporost evropske levice u suočavanju sa njima dovela je do ozbiljnih izbornih neuspeha ovih partija, posebno u tako značajnim zemljama kao što su V. Britanija i SR Nemačka. Što je još značajnije sve više se potvrđuje da ofanziva konzervativnih i neoliberalističkih snaga započeta krajem sedamdesetih nije samo trenutna faza, nego jedan dugoročan trend koji opasno preti da levicu i posebno tradicionalne socijalističke ideje još više potisne iz središta političkih zbivanja u Zapadnoj Evropi. Partije levice su suočene sa značajnim gubitkom političkog uticaja, još uvek nepovoljnim, a u pojedinim zapadno evropskim zemljama i pogoršanim odnosima

Digitized by Google

između socijaldemokratskog i komunističkog krila radničkog pokreta i neposedovanjem realne i izgledne alternative politici građanskih stranaka. Kao novinu u dosadašnjoj istoriji radničkog pokreta Zapadne Evrope treba istaći i to da je ovoga puta kriza gotovo podjednako zahvatila i socijaldemokratsko i komunističko krilo.

U okviru socijaldemokratskog krila krizom su najteže pogođene dve najznačajnije partije ovog pokreta — Britanska i Nemačka. Britanski laburisti su tri, a Nemački socijaldemokrati dva puta za redom poraženi na izborima u svojim zemljama. Sa sličnim problemima suočavaju se socijaldemokratske i socijalističke partije u Portugaliji, Norveškoj, Danskoj. U Austriji je socijalistička partija posle gotovo dve decenije samostalnog vladanja prinuđena da uđe u koaliciju sa građanskom partijom.

Još težom krizom pogođeno je komunističko krilo radničkog pokreta Zapadne Evrope. Šta više moglo bi se reći da u pogledu političkog uticaja komunisti nikada u posleratnom periodu nisu imali lošije pozicije. I u ovom slučaju krizom su najteže pogođene najveće i najznačajnije komunističke partije Zapadne Evrope. Tako je već početkom osamdesetih godina Španiska KP pala sa 10% na svega 4% glasova. Francuska KP je na izborima 1988. godine osvojila 10,6% glasova — gotovo tri puta manje u poređenju sa nekadašnjih 28%. Finska KP je poslednjih godina sa oko 20% pala na 13,7% glasova. I Italijanska KP je na poslednjim izborima održanim 1987. god. doživela krupan politički neuspeh osvojivši 26% glasova u poređenju sa 34% glasova iz 1976. god. Na regionalnim izborima održanim 1988. god. IKP doživljava još teži poraz, dobijajući svega 21,9% glasova.

Posebno otežavajuću okolnost stanja na evropskoj levici predstavljaju pogoršani odnosi između partija socijaldemokratskog i komunističkog krila radničkog pokreta u pojedinim zapadno evropskim zemljama. Što je posebno značajno do ovog pogoršanja odnosa je došlo u onim zemljama u kojima komunističke partije predstavljaju bitan segment levice kao što su Italija, Francuska, Španija, Grčka i u kojima su tokom sedamdesetih i početkom osamdesetih godina učinjeni izvesni koraci u pravcu približavanja pa i saradnje partija levice. Sadašnje stanje odnosa između socijalističkih i komunističkih partija u ovim zemljama je takvo da ne pruža neke veće izglede za saradnju i zajedničko delovanje. U Italiji socijalistička partija već duže vreme u saradnji sa drugim partijama i posebno demohrišćanskom onemogućava ulazak IKP u vladu. U Francuskoj nakon izlaska komunista iz koalicione vlade sa SPF, odnosi dve vodeće partije francuske levice su dospeli na najnižu tačku u poslednje dve decenije. U Španiji i Grčkoj vladajući socijalisti odlučno odbijaju sve kritike komunista na račun svoje restriktivne ekonomske politike i poziv za uspostavljanje levih koalicija koje bi vodile radikalniju društveno ekonomsku politiku.

I na kraju, želeli bi smo da ukažemo na još jedan izuzetno značajan pokazatelj krize zapadno evropske levice. Reč je o tome

Digitized by Google

da ove partije, bar za sada, još uvek nisu uspele da iznađu i osmisle jedan koherentan i celovit koncept društveno-ekonomske politike koji bi predstavljao alternativu politici građanskih partija. Ključni problem formulisanja socijalističke alternative u Zapadnoj Evropi je u tome što levica nije uspela da pronađe odgovarajuću i distinktnu socijalističku ekonomsku politiku. Naime, najveći deo partija zapadno evropske levice je još odavno odbacio model potpuno nacionalizovanih privreda, na samoupravljanje se, u većini slučajeva, gleda kao na romantičnu utopiju, a model mešovite privrede i odgovarajuće socijalne politike je zajednički kako partijama levice tako i mnogim građanskim strankama. Iskustvo tzv. južnih socijalista koji su tokom osamdesetih godina, na duže ili kraće vreme, preuzeli poluge vlasti u svojim zemljama predstavlja najbolju potvrdu prethodno iznesene tvrdnje. U velikoj meri su izneverena očekivanja socijalističke i progresivne javnosti u Zapadnoj Evropi pa i šire, da će ove partije nakon osvajanja vlasti učiniti odlučnije i radikalnije korake u pravcu transformisanja postojećih društveno-ekonomskih odnosa u ovim zemljama. Suočeni sa žestokom konkurencijom na evropskom i svetskom tržištu francuski (u tzv. drugoj fazi svoje vladavine), španski, grčki i italijanski socijalisti su se opredelili za restriktivnu ekonomsku politiku, veoma sličnu politici građanskih partija, koja je pre svega podrazumevala davanje primata borbi protiv inflacije u odnosu na probleme zapošljavanja, prebacivanje tereta izvlačenja iz krize na slabije plaćene slojeve i kategorije stanovništva, kao i restrikcije u oblasti obrazovanja, medicinske i socijalne zaštite najširih društvenih slojeva.[1]

Dodatno opterećenje nastojanjima partija levice da formulišu sopstveni koncept ekonomske politike predstavlja i to što u poslednjih desetak godina individualno preduzetništvo, rizik, efikasnost privređivanja koji su se do sada gotovo isključivo vezivali za desnicu sve više odnose prevagu nad idejama jednakosti, kolektivnog, socijalne sigurnosti koje se identifikuju sa levicom. Šta više, poslednji parlamentarni izbori u nekoliko vodećih zapadno evropskih zemalja su pokazali da se čak i veći deo onih društvenih slojeva, na koje se snage levice tradicionalno oslanjaju, izjašnjavao pre svega za one partije koje su u prvi plan svoje politike isticale borbu za ekonomsku efikasnost, smanjenje inflacije, stabilan novac. Mnogo je indikatora koji upućuju na zaključak da u biračkom telu ovih zemalja sve više preovladava raspoloženje i mišljenje prema kome tek kada se ostvare navedeni ciljevi iz oblasti efikasnijeg i racionalnijeg privređivanja treba videti koliko se unutar postojećeg sistema može uvesti socijalne pravde, humanijih odnosa u procesu rada, jednakosti. Sve ovo navodi na zaključak da će i u buduće problem povezivanja i usklađivanja ekonomskog i socijalnog elementa, individualnog i

[1] O ovome vidi više u studiji Ian Birchall, »Bailing out the system«, Bookmarks, 1986, god. str. 153—206.

Digitized by Google

kolektivnog, rizika i sigurnosti predstavljati jedno od ključnih pitanja sa kojim će se sučavati zapadnoevropska levica.

Suočene sa sve bržom internacionalizacijom ekonomskih i političkih tokova, gubitkom političkog uticaja, sopstvenom razjedinjenošću i neposedovanjem pravnih odgovora na pitanja koja nameće savremeni društveni razvoj, ove partije su pristupile izradi nekoliko projekata izlaska iz sadašnje krize. Tokom osamdesetih godina socijaldemokratski pokret je formulisao nekoliko takvih projekata kao što su program Socijalističke internacionale »Globalni izazov«, zapadno evropski »Izlazak iz krize« i nordijski »Solidarnost za rast i zapošljavanje«.

Pored ovih programa tokom osamdesetih godina formulisana je i ideja o strategiji *»evrolevice«*. Začetnikom ove ideje smatra se IKP koja je sagovornike za razgovor na ovu temu pronašla u Nemačkoj socijaldemokratskoj partiji i Francuskoj socijalističkoj partiji (u daljem delu teksta NSDP i FSP). *Premda strategija »evrolevice« nema ni izbliza karakteristike koherentnog, celovitog i još manje šire prihvaćenog programa izlaska iz krize, ova ideja je privukla veliku pažnju evropske javnosti jer pored potencijalnih rešenja za sadašnju krizu evropske levice ova strategija u sebi sadrži i ideju o približavanju i većoj saradnji podeljenih krila radničkog pokreta Zapadne Evrope.* To je bio i razlog koji je i nas motivisao da pristupimo analizi razvoja, sadržaja, izgleda i perspektiva ove strategije.

Prvi put pojam »evrolevice« zvanično je upotrebljen u razgovorima između E. Berlingvera i L. Žospena generalnih sekretara IKP i FSP prilikom njihovog susreta u Parizu 1982. god. Tokom ovih razgovora date su i neke bitne odrednice ovog pojma. E. Berlingver je istakao da su se on i Žospen složili oko toga da pojam »evrolevice« podrazumeva »proces koji u tendenciji treba da dovede do približavanja i saradnje među svim komponentama svake inspiracije evropskog radničkog pokreta.«[2] Istovremeno jasno je naglašeno da »evrolevica« ne podrazumeva nikakvo organizaciono spajanje ovih partija već da se mora »voditi računa o realnosti, o komponentama snaga koje imaju različito poreklo i korene, sa kojima se ipak može i treba napredovati.«[3] *Polazeći i od ovih ocena pojam strategije »evrolevice« mogao bi se definisati kao pokušaj da se uobliči i afirmiše jedna nova politika i strategija koja bi u doglednoj budućnosti mogla da postane platforma okupljanja mnogo šireg i većeg broja političkih snaga zapadno evropske levice u funkciji zajedničkog delovanja na iznalaženju adekvatne socijalističke alternative politici građanskih partija.*

Pre nego što pređemo na analizu sadržaja, izgleda i perspektiva »evrolevice« smatramo da je neophodno da prvo odgovorimo na pitanje šta je omogućilo da dođe do ovog približavanja iz-

[2] »L'Unita«, 1. 04. 1982.

[3] »L'Unita«, 31. 03. 1982.

Digitized by Google

među uticajnih i značajnih partija socijaldemokratskog krila i IKP. Što je posebno zanimljivo do ovog približavanja je došlo u vremenu u kome su i inače ne baš najbolji odnosi socijaldemokrata i komunista u pojedinim zapadno evropskim zemljama postali još složeniji i zaoštreniji. Kada je reč o IKP onda treba reći da su njeno prihvatanje kao punopravnog i ravnopravnog sagovornika od strane NSDP i ESP *omogućile pre svega promene u njenoj strategiji i politici* tokom kojih je ona definitivno odbacila model realnog socijalizma i prihvatila neke temeljne vrednosti postojećeg društva — parlamentarnu demokratiju i mešovitu privredu pre svega — kao trajne i nezamenjive vrednosti. U razgovoru sa Đ. Napolitanom, članom sekretarijata IKP, potpredsednik NSDP H. Emke je istakao da su »Preduslovi za ovakav razvoj (odnosa između IKP i NSDP — prim. O. P.) poboljšani ne samo zahvaljujući jasnom ograđivanju IKP od Moskve, već i zahvaljujući pozitivnom i konstruktivnom stavu koji je prihvatila ova partija u odnosu na Zapad, na njegovu koncepciju fundamentalnih prava i njegove oblike saradnje. ... Pored toga što konsoliduje snage demokratije, ovaj preobražaj nudi perspektivu prevazilaženja rascepa unutar radničkog pokreta Zapadne Evrope, i to na nivou sadržaja«.[4]

Pojavi ovih novih tendencija takođe je doprinelo i to što su pojedine socijaldemokratske i socijalističke partije od kraja sedamdesetih godina *započele preispitivanje svojih dotadašnjih iskustava.* Prema mišljenju Đ. Napolitana ova preispitivanja su posebno značajna u domenu ekonomske politike gde socijaldemokratija sve više dolazi do saznanja da se problemi privrednog rasta i zapošljavanja ne mogu više rešavati starim oprobanim Kenzijanskim metodama i još manje u uskim nacionalnim granicama. »... stavovi na koje sam podsetio predstavljali su nov razvoj i u odnosu na tradiciju i politiku NSDP i Socijalističke internacionale,« kaže Napolitano i nastavlja: »Kao što je istakao Emke, zahvaljujući V. Brantu prevladana je stara manjkavost »evrocentrizma«. Krenulo se linijom dijaloga sa Istokom, uprkos iskušenjima ideološkog rata. NSDP je postepeno zauzela kritičniji stav prema SAD, a posebno posle prvog naimenovanja Ronalda Regana za predsednika; dovedena je u pitanje strategija NATO i razrađena je nova platforma o problemima evropske bezbednosti.«[5]

Kao rezultat ovog obostranog kritičkog preispitivanja dosadašnjih iskustava došlo je i do nekoliko susreta italijanskih komunista sa predstavnicima NSDP i SPF. Nakon već pomenutog razgovora Berlingver—Žospen i dijaloga Emke—Napolitano 1986. i 1987. god. u Bonu i Rimu došlo je do susreta između V. Branta i A. Nate. Početkom 1988. god. održan je razgovor o problemima »evrolevice« u Hamburgu između P. Gloca, Ž. P. Ševenmana i A. Okete. Sa stanovišta problematike i strategije »evrolevice«

[4] »Rinašita«, 16. 02. 1985.

[5] »Rinašita«, 16. 02. 1985.

Digitized by Google

posebno interesantni i značajni su bili dijalog Emke—Napolitano i razgovori u Hamburgu. Dominantno mesto u ovim razgovorima imalo je pitanje uzroka sadašnje krize evropske levice i puteva izlaska iz nje. *Prema mišljenju ovih partija dva su osnovna uzroka sadašnje krize partije evropske levice. Prvo,* reč je o tome da je savremena naučno tehnološka revolucija u mnogome prevazišla dosadašnje etatističke koncepcije levice o društvenom napretku i suzbijanju nezaposlenosti. Tako na primer, Oketo govori o tome da »levici nije pošlo za rukom da ostvari svoje koncepcije o državnom upravljanju privredom i pokroviteljskoj, a ponekad i tutorskoj socijalnoj politici«,[6] a P. Gloc kaže da su »glavni razlog za krizu levice nesumnjive greške njene privredne i socijalne politike. Socijalisti su predugo slepo verovali da će država moći da ostvari uvođenje novina u privredi.«[7] *Drugo,* ove partije su došle do saznanja da u uslovima sve tešnje povezanosti ekonomskih, naučnotehnoloških, socijalnih i političkih kretanja u Zapadnoj Evropi levica ne može više uspešno rešavati probleme podsticanja privrednog rasta, zapošljavanja, zaštite čovekove okoline delujući isključivo u nacionalnim granicama. Tako na primer, Ž. P. Ševenman kaže: »Veoma me pogađa relativna propast Evrope. Ona se pokazuje kao mešavina sitničarskih republika — banana republika. Praktično ni na jednom području nismo bili sposobni da pružimo zajednički odgovor. Pritom velike tehnološke revolucije našeg doba u oblasti elektronike, novih energija, novih materijala, biotehnologiji pružaju mogućnosti znatnih ekspanzija koje zahtevaju novu organizaciju rada i društva.«[8] Sličnog mišljenja bio je i A. Oketo rekavši da levica više ne uspeva da »napreduje politikom ograničenih reformi u okviru nacionalne države.«[9]

Polazeći od ovakvih ocena stanja i uzroka krize ove partije smatraju da treba predložiti takva rešenja koja moraju biti različita od onoga što predlažu građanske stranke, ali i različita od dosadašnjih i socijaldemokratskih i komunističkih puteva i načina rešavanja društvenih protivurečnosti.[10] *Premda su tokom pomenutih razgovora predstavnici ovih partija mnogo jasnije i konkretnije govorili o uzrocima nego o putevima izlaska iz krize i uprkos tome što postoje izvesne razlike u oceni određenih problema ipak se naziru neka zajednička rešenja za koja*

[6] »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

[7] »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

[8] »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

[9] »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

[10] Tako na primer, Đ. Napolitano kaže: »Treba predložiti rešenja koja se razlikuju od rešenja koja predlaže desnica, rešenja koja ne mogu da se nađu niti u domenu postavki koje su proteklih decenija — kao što sam podsetio — pratile socijalističke i socijaldemokratske partije koje su bile na vlasti — niti u domenu sve šireg podržavanja proizvodnih sredstava i obaveznog planiranja.« »Rinašata«, 16. 02. 1988.

Digitized by Google

se zalažu NSDP, ESP i IKP. Ove partije se zalažu za takvu *ekonomsku politiku* koja bi se zasnivala na modernizaciji privrede i razvoju novih sektora proizvodnje o oblastima elektronike, novih energija i sektora usluge, informatike. Pored jačanja konkurentskih sposobnosti privreda ovih zemalja na svetskom tržištu ovakav model privrednog razvoja doprineo bi prema mišljenju ovih partija i rešavanju jednog od ključnih pitanja sa kojim se suočava evropska levica — otvaranju novih radnih mesta. Zapravo reč je o borbi za takav privredni rast koji bi, prema rečima H. Emkea »očuvao ekonomsku konkurentnost a da se pritom ne žrtvuju u suštini humane, ekološke i društvene vrednosti zbog slepog mehanizma konkurencije i profita«.[11]

U kontekstu ovakvog modela privrednog razvoja kao posebno interesantno postavlja se pitanje *uloge države u ovim procesima.* Ovo posebno stoga što je napad građanskih stranaka tokom osamdesetih godina bio uglavnom usmeren na socijaldemokratsku politiku tzv. države blagostanja koja je svojim razgranatim i sveprisutnim mehanizmima, prema mišljenju građanskih partija, ali i ne tako malog dela društvenih slojeva koji sačinjavaju biračko telo levice, u velikoj meri smanjila individualnu inicijativu i bila glavnim uzrokom inflacije tokom sedamdesetih godina. Najnovija razmišljanja u NSDP, IKP i FSP o greškama njihove privredne i socijalne politike čije korene treba tražiti u »slepom verovanju da će država moći da ostvari uvođenje novina u privredi«,[12] govori o tome da su i ove partije pristupile temeljnom preispitivanju svojih ranijih stavova u vezi uloge države u savremenim društvenim procesima. Naime i pored toga što se ne odriču njene svrsishodnosti[13] utisak je da ove partije ulogu savremene države sve više vide u uravnotežavanju društvenog razvoja, odnosno u razvoju njenih socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih funkcija, a sve manje u smislu njenog neposrednog i direktnog angažovanja u oblasti proizvodnje i zapošljavanja. Na takav zaključak navode i sledeće reči A. Oketa: »morali smo da shvatimo da naša stara ideja o napretku, prema kojoj se država brine za razvoj privrede i zapošljavanja više ne odgovara — naime

[11] »Rinašita«, 16. 02. 1985.

[12] »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

[13] Ovde treba reći da je stav SPF prema ulozi države u savremenim društvenim procesima nešto drugačija od stava IKP i NSDP. I pored toga što su i sami nakon osvajanja vlasti 1981. god. učinili krupne korake u pravcu decentralizacije i debirokratizacije državnog aparata, a u tzv drugoj fazi svoje vladavine, sprovodeći restriktivnu ekonomsku politiku otvoreno i direktno doveli u pitanje svoje ranije ideje o ulozi države kao regulatora u procesima proizvodnje i zapošljavanja, francuski socijalisti i dalje ispoljavaju manje kritičan stav od IKP i NSDP u pogledu moguće uloge države u sferi investicionih ulaganja, primeni rezultata naučno tehnoloških istraživanja i sl. Tako na primer: Ž. P. Ševenman kaže: »Nacionalizacije iz 1982. svakako nas nisu približile socijalizmu. Ali nacionalizacije su ipak predstavljale uspeh sa stanovišta industrijske racionalizacije, investicija i istraživanja.« »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

Digitized by Google

više nije tačna pretpostavka da privredni razvoj u svakom slučaju znači povećanje zaposlenosti.«[14]

Naučno-tehnološka revolucija je zahtevala i korigovanje nekih aspekata ranije koncepcije *socijalnih savezništava* ovih partija. Promene u socijalnoj strukturi zapadno evropskih zemalja tokom kojih se ubrzano smanjuje uloga i značaj tradicionalne socijalne baze ovih partija — radničke klase i »klasičnih srednjih slojeva« (službenika, trgovaca, zanatlija) su primorale ove partije da se sve više okreću ka tzv. novim srednjim slojevima čija je uloga i značaj u ovim društvima u stalnom porastu. Ove partije sve više dolaze do zaključka da je borba za ove društvene slojeve zapravo borba za osvajanje većine koja je neophodan preduslov za realizaciju njihovih postuliranih koncepcija. Tako na primer, P. Gloc kaže: »Evropska levica mora da prevaziđe strah pred slojevima koji su joj do sada bili strani: na primer, pred proizvodnom elitom, inženjerima, visoko kvalifikovanim službenicima, jer inače neće biti sposobna da privuče većinu.«[15]

Ovom prilikom želeli bismo da ukažemo na neke dileme koje otvara ovako zamišljena strategija socijalnih savezništava. Uprkos tačnim procenama ovih partija o porastu broja i uticaja »nove srednje klase« ispostavilo se da ovi društveni slojevi koji izrastaju iz kapitalističkog razvoja ne rastu u protivurečnosti s njim. Glavne karakteristike »nove srednje klase« kao što su duh inicijative i preduzetništva, velika individualna samostalnost u velikoj meri su u skladu sa interesima i ciljevima razvoja kapitalizma. »Nova srednja klasa« je sve više gubila kompromiserski mentalitet svojstven ranijoj srednjoj klasi. U skladu sa svojom proizvodnom i društvenom ulogom ona nije prihvatila ulogu »saputnika« tradicionalne radničke klase, budući da se i sama, iako brojčano manja, sve više osećala snagom koja je u stanju da pokreće inicijative za razrešenje ključnih pitanja društvenog razvoja.[16] U tom kontekstu otvara se pitanje programa na kome bi se zasnivalo savezništvo tradicionalne socijalne baze ovih partija i »nove srednje klase«, odnosno načina i metoda usklađivanja interesa ovih društvenih slojeva i strategije »evrolevice« koja pored ideje o racionalnijem i modernijem upravljanju postojećim sistemom uključuje i ideju, bar prema rečima nekih predstavnika ovih partija,[17] o potrebi njegovog prevazilaženja. Kako privući za program prevazilaženja postojećeg sistema one društvene slojeve i grupacije čiji su interesi najneposrednije povezani

[14] »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

[15] »Der Spiegel«, 22.02. 1988.

[16] O ovome više vidi u tekstu F. Barbijerija »Kvalitativna kriza evrokomunizma«, »La Stampa«, 23. 05. 1985.

[17] Tako na primer, H. Emke u dijalogu sa Đ. Napolitanom govori o »onim snagama socijaldemokratije koje se, suočene sa paralizom tradicionalne socijaldemokratije praćene podelama između revolucionarne teorije i reformatorske prakse, bore za realizaciju reforme sposobne da dovede do prevazilaženja sistema«. »Rinašita«, 16. 02. 1985.

Digitized by Google

sa funkcionisanjem upravo tog i takvog sistema? Kako ubediti ove slojeve u potrebu menjanja postojećeg poretka koji još uvek obezbeđuje visok stepen ekonomske efikasnosti i političke stabilnosti, a posebno kako to postići kada socijalistička alternativa u gotovo svim do sada poznatim oblicima izgleda sve manje privlačna za najšire društvene slojeve Zapadne Evrope? Po svemu sudeći reč je zapravo o ključnom problemu koji se postavlja pred ove partije. Budući da je sve ovo dobro poznato i rukovodiocima ovih partija prirodno se postavlja pitanje: da li je, uprkos izjavama pojedinih rukovodilaca ovih partija poput ove Emkeove, strategija »evrolevice« u svojoj suštini i celini uopšte i zamišljena kao koncepcija prevazilaženja postojećeg sistema? Odgovor na ovo pitanje pokušaćemo da damo nakon analize i preostalih značajnih elemenata ove strategije, u delu teksta u kome ćemo govoriti o izgledima i perspektivama »evrolevice«.

U nastojanju da uhvate korak sa savremenim društvenim tokovima ove partije i to posebno NSDP i IKP[18] sve više pažnje poklanjaju i pitanjima iz oblasti problematike *zaštite čovekove okoline, korišćenja nuklearne energije* i sl. Tako na primer, A. Oketo upozorava da su do sada mnoge inicijative koje su pokretali novi društveni pokreti išle mimo partija zapadnoevropske levice, a P. Gloc smatra da bi ove partije trebalo da se više usmere na razvoj nove »ekološke industrije« i nove energetske tehnologije.[19] Nastojanje ovih partija da preuzmu neke od ideja koje su pokretali novi društveni pokreti je sasvim razumljivo ako se ima u vidu i činjenica da poslednjih desetak godina novi društveni pokreti, mnogo više nego partije levice, postaju nosioci ideja i inicijativa koje sve više zaokupljaju pažnju savremenog društva i tako privlače na svoju stranu jedan deo birača (posebno mladih) partija zapadnoevropske levice.

I na kraju, treba reći da je tokom ovih razgovora o »evrolevici« snažno podvučena ideja o *potrebi jedinstvenog delovanja zapadnoevropske levice* i to posebno kada je reč o pitanjima svetskog mira i bezbednosti, otvaranja prema zemljama »trećeg sveta«, identiteta Zapadne Evrope, relativnog ekonomskog zaostajanja zemalja Zapadne Evrope u odnosu na SAD i Japan, rešavanja problema nezaposlenosti, ekoloških problema, uvođenja novih tehnologija. U ovom pogledu veoma su indikativni stavovi P. Gloca koji kaže: »Zaista ne verujem da se u datom okviru nacionalnog obrasca više može efikasno suzbijati nezaposlenost.«[20] Veoma slične ideje izneo je i Đorđo Napolitano. U dijalogu sa H. Emkeom on je istakao da su IKP i NSDP stigle do »zajedničkog zaključka da se opasnosti od stagnacije ili zapadanja u recesiju,

[18] I kad je reč o ovom problemu veoma je indikativno i interesantno to da su, kao i u slučaju problematike države, stavovi NSDP puno bliži stavovima IKP nego FSP.

[19] »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

[20] »Der Spiegel«, 22. 02. 1988.

Digitized by Google

pa čak i od težeg društvenog nazadovanja u svakoj od naših zemalja, ne mogu prevazići niti se može pristupiti trajnom razvoju i rešavanju drastičnih problema kao što je nezaposlenost ukoliko izostane oživljavanje evropske zajednice. To oživljavanje je neophodno kako bi se izbeglo totalno zaostajanje naših zemalja u odnosu na SAD i Japan u domenu proizvodne i tehnološke konkurentnosti, kako bi se u krajnjem izbegla degradacija ukupne uloge Zapadne Evrope.«[21]

Nakon ove analize osnovnih elemenata »evrolevice« postavlja se pitanje izgleda i perspektive ovako zamišljene strategije. Prvo treba još jednom podvući da smo još uvek, i pored svih izjava i pokušaja ove tri partije da u međusobnim susretima formulišu neke elemente zajedničke strategije i politike *daleko od toga da imamo pred sobom jednu celovitu i koherentnu koncepciju.* Reč evrolevica i dalje je više sintagma koja se koristi kao sredstvo političkog komuniciranja nego izraz koji bi označavao jednu celovitu i šire prihvaćenu strategiju. Istovremeno treba reći da, bar u ovom trenutku, to nije ni bila namera i želja ovih partija. Naša je procena, o čemu smo već govorili prilikom definisanja ovog pojma, da su IKP, NSDP i FSP želele da, kroz češće međusobne susrete i razmenu iskustava, formulišu neke elemente zajedničke platforme na kojoj bi se mogao odvijati susret šireg spektra partija levice u cilju iznalaženja rešenja za izlazak iz sadašnje krize u kojoj se nalazi levica u Zapadnoj Evropi. Iz dosadašnjih susreta i razgovora ovih partija mogla bi se izdvojiti dva osnovna cilja strategije »evrolevice«: *1. veća saradnja i približavanje šireg i većeg broja političkih snaga oba krila radničkog pokreta Zapadne Evrope, i 2. formulisanje nekih zajedničkih elemenata socijalističke alternative politici građanskih partija.*

Kada je reč o prvom cilju, onda treba reći: da bar za sada nema gotovo nikakvih izgleda da se ostvari ideja o nekom širem i većem približavanju između podeljenih krila radničkog pokreta. Za ostvarivanje ove ideje potrebne su pre svega dve stvari: a) saglasnost obe strane, što znači i socijaldemokrata i komunista b) obostrana spremnost da se prihvati ono što je najpozitivnije u tradiciji oba krila radničkog pokreta, uz odbacivanje svega što je sa stanovišta istorijskog razvoja prevaziđeno. *Kako sada stoje odnosi ovih partija, moglo bi se reći da ne postoje realni uslovi za realizaciju ni jedne od ovih dveju pretpostavki.* Prvo, kada je reč o komunističkim partijama Zapadne Evrope, IKP je, bar za sada, jedina od ovih partija koja se izjašnjava i deluje u prilog ove ideje. S druge strane, uprkos tome što su NSDP i FSP ostvarile značajne kontakte sa IKP, unutar socijaldemokratskog pokreta, gledano u celini, ova inicijativa nije imala šireg i jačeg odjeka, odnosno još uvek ne postoji raspolo-

[21] »Rinašita«, 16. 02. 1985.

Digitized by Google

ženje za neko veće približavanje komunističkim partijama, posebno ne u zemljama u kojima ove partije deluju. Postavlja se pitanje motiva, interesa i razloga zbog kojih bi evropska socijaldemokratija prihvatila ideju o »evrolevici« u koju bi bile uključene i komunističke partije. Šta bi time ona mogla da dobije? Budući da se kao ozbiljan i potencijalni politički partner socijaldemokratskim i socijalističkim partijama, od svih zapadno evropskih komunističkih partija pored IKP javljaju još samo Portugalska, Finska, Francuska i Švedska komunistička partija onda nije teško zaključiti da ni razlozi koji bi eventualno motivisali evropsku socijaldemokratiju na takav korak nisu krupni. Na ovakav stav socijaldemokratije sasvim sigurno utiče i to što u Portugalskoj i Francuskoj komunističkoj partiji preovladava uticaj raznih dogmatskih struja i grupacija što samo po sebi gotovo u potpunosti isključuje mogućnost za bilo kakvu saradnju ovih partija. Budući da je za bilo kakvu saradnju ili približavanje potrebno da i jedna i druga strana ima bar približno isti interes onda nije teško zaključiti da ni izgledi za neko veće približavanje i saradnju u radničkom pokretu Zapadne Evrope nisu veliki. Ovo tim pre što bar za sada i italijanski komunisti imaju mnogo bolje odnose sa socijaldemokratima i socijalistima iz drugih zemalja (Nemačke i Francuske) nego sa »svojim«, italijanskim socijalistima gde bi bilo prirodno očekivati da se ta saradnja realizuje u neposrednoj političkoj praksi.

Drugo, IKP kao i znatan broj drugih komunističkih partija Zapadne Evrope, posebno onih koje su zastupale evrokomunističku strategiju, su do sada već napustile mnoge elemente svog tradicionalnog identiteta kao što su ideje o proleterskoj revoluciji, diktaturi proletarijata, proleterskom internacionalizmu. S druge strane socijaldemokratija ne samo što se nije odrekla ni jedne od važnijih komponenti svog identiteta nego kao uslov za saradnju zahteva od komunističkih partija da napuste i preostale elemente njihovog tradicionalnog identiteta, kao što je na primer, demokratski centralizam.[22] Naravno tu onda i nije reč o prihvatanju ideje o »evrolevici« koja bi kao jednu od bitnih komponenti sadržala zamisao o prevazilaženju podela u radničkom pokretu već o zahtevu da komunističke partije prihvate socijaldemokratsku strategiju, pa i više od toga — reč je o zahtevu da se komunističke partije u potpunosti odreknu svog identiteta. Ovakav svoj stav socijaldemokratske partije objašnjavaju time što nisu one te koje su »napustile« radnički pokret Zapadne Evrope, već da su to uradili komunisti i da sada treba da se vrate tamo odakle su 1918—1921. god.

[22] Tako na primer, H. Emke kaže: »To neprestano pozivanje na Lenjina, koje je našlo izraz i u Berlingverovom protivljenju stvarnoj likvidaciji »demorkatskog centralizma«... nisu mogli da prihvate socijaldemokrati«, »Rinašita«, 16. 02. 1985.

Digitized by Google

otišli.[23] Ovde treba dodati da je ovakav stav socijaldemokrata i izraz realnog odnosa snaga komunističkog i socijaldemokratskog krila, o čemu i italijanski komunisti moraju da vode računa kada govore o obnovi jedinstva radničkog pokreta u Zapadnoj Evropi.

Imajući sve ovo u vidu nije teško zaključiti zbog čega je od svih komunističkih partija Zapadne Evrope samo IKP uspela da izbori status punopravnog i ravnopravnog sagovornika u odnosima sa nekim partijama socijaldemokratskog krila radničkog pokreta. *Naravno, reč je pre svega o tome da je u toku poslednje decenije IKP izvršila izuzetno krupne promene u svojoj strategiji i politici koje su je u mnogome približile partijama socijaldemokratske orjentacije,* ali i o tome da IKP predstavlja ubedljivo najsnažniju partiju komunističkog krila radničkog pokreta i značajan faktor političkog života svoje zemlje i da kao takva snaga zavređuje status ozbiljnog političkog partnera i sagovornika. Na ovaj proces približavanja IKP partijama socijaldemokratske orijentacije više puta su ukazivali i predstavnici NSDP u razgovorima sa italijanskim komunistima. Tako na primer, u dijalogu sa Đ. Napolitanom H. Emke kaže: »Kao što je spomenuto na početku, znatno su teži bili odnosi sa međunarodnom socijaldemokratijom, mada se IKP, u svojoj evolutivnoj strategiji dosledno trudila da »postepeno uvede elemente socijalizma u postojeće društvo« (Berlingver), u praksi već jedva razlikovala od struja i snaga socijaldemokratije«.[24] Na osnovu svega ovoga stiče se utisak da *onda ovde i nije reč o nekakvom prevazilaženju podela u radničkom pokretu već zapravo o svojevrsnom procesu socijaldemokratizacije IKP koji je i daveo do susreta i približavanja ove partije nekim socijaldemokratskim i socijalističkim partijama Zapadne Evrope.*

Kada je reč o drugom cilju strategije »evrolevice« — formulisanju nekih zajedničkih elemenata socijalističke alternative politici građanskih partija — razmišljanje koje se nameće jeste da ponuđena rešenja koja se baziraju na uvažavanju ekonomskih zakona i privatne inicijative, primeni rezultata naučno-tehnološke revolucije, i u skladu sa tim, otvaranju novih radnih mesta, borbi za moderniju, efikasniju i racionalniju državu, okretanju ka »novoj srednjoj klasi« i novim društvenim pokretima *predstavljaju svakako realan i izgledan put suočavanja sa savremenim društvenim protivurečnostima, ali je veliko pitanje koliko se ta rešenja suštinski i bitno razlikuju od onoga što nude građanske stanke.* Naime i pored toga što u

[23] Tako na primer, Betino Kraksi je jednom prilikom odgovarajući na pitanje o obnovi jedinstva zapadnoevropske levice rekao: »U redu, ideja je sasvim prihvatljiva, ali komunisti su ti koji treba da se vrate tamo odakle su 1921. god. otišli«. Ove reči B. Kraksi je izgovorio prilikom razgovora sa profesorima i studentima Fakulteta političkih nauka u Beogradu 1982. godine.

[24] »Rinašita«, 16. 02. 1985.

Digitized by Google

strategiji ovih partija pitanja uloge države, zapošljavanja, socijalne i zdravstvene zaštite najširih društvenih slojeva, zaštite čovekove okoline imaju sasvim sigurno značajnije mesto nego u koncepcijama građanskih stranki, u celini gledano *ova strategija ne nadilazi okvire postojećeg društveno-ekonomskog sistema.* Nije sporno to da strategija »evrolevice« otvara mogućnosti za veću saradnju i dijalog između partija podeljenog radničkog pokreta čiji je cilj uspešnije suprotstavljanje sve bržoj internacionalizaciji ekonomskih i političkih tokova krupnog kapitala, ali je teško osporiti činjenicu da se bar za sada ovaj susret odvija na temelju socijaldemokratskog modela društvenog napretka, a ne na temelju jedne osmišljene strategije društvenog preobražaja. Drugo je pitanje koliko je u uslovima društveno-ekonomskog prosperiteta u kome se sada nalaze ove zemlje uopšte i moguće ponuditi realan, prihvatljiv i izgledan koncept preobražaja tog sistema? Sudeći prema strategiji »evrolevice« ove tri partije su došle do zaključka da u sadašnjem društveno-ekonomskom trenutku to nije moguće i da je stoga potrebno tragati za takvim rešenjima koja bi u okvirima postojećeg sistema donela više socijalne pravde i jednakosti, ali i moderniji način upravljanja kao i više ekonomske efikasnosti i racionalnosti u privređivanju.

Digitized by Google

Prikazi

Milan Đurčinov

Marksizam, tvoreštvo, vrednosti

»Komunist«, Skopje, 1988. godine

Svoju najnoviju knjigu Milan Đurčinov je posvetio fundamentalnim pitanjima savremene teorije kulture — stvaralaštvu i vrednostima, vrednovanju. U okviru marksističke teorije pitanje stvaralaštva je postavljeno i kao društveno i kao pitanje individualnih sposobnosti. U određenim socijalnim uslovima, ukoliko su oni povoljni, može da dođe do izražaja potencijalna individualna sposobnost koja u nekim drugim, manje povoljnim ili nepovoljnim prilikama, ne bi imala šanse da se ispolje. S obzirom na to da se razmatraju pitanja kao što su kritika, kriterijumi vrednovanja, odnos umetnosti i stvarnosti, subjektivne društvene snage i umetničko stvaranje, klasici marksizma i umetnosti i slično, vidljivo je da je u pitanju širok sociološki metodološki postupak koji ima za cilj ne samo da se ukaže na socijalne okvire kulturnog stvaranja nego i na fluidne unutarnje veze koje se uspostavljaju između umetničkih činjenica i stvarnosti društvene sredine.

Posebnu celinu u knjizi sačinjavaju aktuelni prilozi često i polemički intonirani. U ovim tekstovima se prepoznaje autor koji se ne miri lako sa suprotnim mišljenjima i stavovima, a naročito sa konzervativnim pogledima koji su najčešće prepreka modernim i smelim kritičkim i intelektualnim prodorima u svet umetnosti. Ovim i ovakvim tekstovima pripada dobra polovina knjige s tim što su i u ostalim tekstovima prisutni aktuelni naglasci, naročito kada su u pitanju neki živi kulturni procesi, a u prvom redu kompleks nacionalne kulture.

Digitized by Google

Tekstovi su nastajali u vremenu od jedne decenije i svaki u sebi nosi pečat aktuelnog trenutka kada se oglašavao. I po obimu tekstovi su veoma nejednaki — od obimnih studija pa do kraćih prikaza, intervjua i prikaza knjiga. Međutim, sve njih povezuje jedinstvena intelektualna nit i sličan vid angažovanosti. Najambicioznija su, ne samo po obimu, dva teksta: »Mogućnosti i perspektive marksističke kritike« i, posebno, »Problemi vrednovanja kulturnog stvaralaštva«. Ovaj drugi tekst prvobitno je pisan na srpskohrvatskom jeziku u okviru globalnog istraživačkog projekta *Ideološke orijentacije u kulturnom životu i njihovi izvori*, za Centar za društvena istraživanja Predsedništva CK SKJ. Tekst je objavljen kao posebna knjiga u ediciji »Komunista« u biblioteci Marksističke studije.

Kako duži tako su i kraći tekstovi bogati idejama i nekonvenoionalnim analizama postojećih kulturnih i umetničkih prilika. Negde su te ideje sistematizovano izlagane i temeljito analizirane, a negde su samo skicirane i nagoveštavane. I u jednom i u drugom slučaju autor je pokazao svoj istraživački smisao i kritičarsku akribiju i na pouzdan način nas uveo u složenu i po mnogim svojstvima protivrečnu sferu kulturnog stvaranja.

Jedan od pouzdanih metoda da se postigne siguran kritički uvid i sud jeste marksistička kritika. Ona, međutim, nije već data, ne postoji kao gotov model nego se mora stalno potvrđivati na području analize kako tekućih kulturno-umetničkih ostvarenja tako i na svim prostorima kulturne tradicije, ukupne istorijske prošlosti koja se može i mora rekonstruisati. Međutim, konstituisanje marksističke kritike olakšano je ogromnim naporima prethodnih istraživača koji su se u svom teorijskom mišljenju i u svojim ukupnim istraživanjima oslanjali na misaona ostvarenja Marksa i Engelsa. U tesnoj povezanosti sa ovim pitanjem jeste i odnos marksizma prema estetici kao disciplini koja treba da obezbedi metodološku osnovu marksističkoj kritici. U dokazivanju stavova koji se odnose na ovu problematiku Đurčinov traži uporište kod brojnih savremenih istraživača — Šartra, Lukača, Markjeviča kao i jugoslovenskih teoretičara koji se bave ovom problematikom.

Temeljni oslonac u prosuđivanju Đurčinov nalazi u istorijskom materijalizmu shvaćenom u Marksovom smislu. Do ovog metodološkog postupka Marks i Engels ne dolaze ni tako brzo ni tako lagodno. Morala su se savladati i prevazići mnoga ukorenjena shvatanja kao i snažna tradicija nemačke klasne filozofije, koja nije bila ravnodušna ni prema fenomenu stvaralaštva kao ni prema teorijskom sistemu koji prati to stvaralaštvo. Još od Baumgartena estetika počinje da osvaja sve veći prostor u svetu teorije da bi u Kantovom i Hegelovom filozofskom sistemu imala jedan od centralnih položaja. Marks i Engels jesu nastavljači i ovog dela tradicije ali estetika u njihovoj teorijskoj aktivnosti nije disciplinarno postavljena tako se može reći da i ne postoi marksistička estetika kao samostalna teorijska disciplina. Đurčinov na posredan način ukazuje na ovu činjenicu pokazujući ona mesta u Marksovom i Engelsovom delu koja su posvećena problematici umetnosti, a posebno književnosti. Kao što se ne može govoriti o marksističkoj sociologiji, političkoj ekonomiji tako se ne može govoriti ni o marksističkoj estetici. Marks je disciplinarno mišljenje smatrao prevaziđenim i ograničenim. Poslednji društveni okvir takvog mišljenja za njega je bilo građansko društvo. Marks je to zamenio dubokom kritičkom analizom stvarnosti na osnovi istorijsko-materijalističkog metoda.

Nastavljači Marksovog i Engelsovog dela polazili su od istih metodoloških pretpostavki. Interpretirajući ideje Plehanova Đurčinov je pokazao na koji se način uspostavljao stvaralački kontinuitet marksističkih pogleda na

Digitized by Google

umetnost, zapravo kako se izgrađivao marksistički odnos prema umetnosti izvan disciplinarnih okvira. Polazeći od osnovnih marksističkih premisa Plehanov je umetnost posmatrao kao sastavni deo društvenog konteksta, zapravo kao element društvene svesti. Videvši u umetnosti dimenziju društvenog razvoja Plehanov je i u teorijskom sagledavanju ovog fenomena primenio sociološki metod pomoću kojeg nije mogao da prodre u najsuptilnije slojeve umetnosti. To je dovelo do poznatog monizma u umetničkoj kritici koji je dugo vladao u ovoj sferi stvaralaštva. Preko ovih jednosmerno i jednostrano orijentisanih kritičarskih postupaka postepeno se stvarao prostor za socijalistički realizam čije su se pristalice i pozivale i oslanjale na Plehanovljev kritički metod i način vrednovanja umetničkih ostvarenja. Jer do čega je i mogla da dovede teza da se dekadencijom jedne društvene klase dolazi i dekadencija umetnosti nego do vulgarnog sociologizma, a u određenim društvenim i kulturnim prilikama i do socijalističkog realizma.

Dalja degradacija marksističke kritike ogleda se u izjednačavanju umetnosti i ideologije, zapravo u uvlačenju umetnosti u »ideološki kompleks«. Lenjin je nastojao da prevaziđe ovo poistovećivanje i u tome je najviše otišao u interpretaciji Tolstojevog stvaralaštva i ukazivanju na značaj tog stvaralaštva za dozrevanje, izbijanje i tok socijalističke revolucije u Rusiji. Đurčinov s pravom ukazuje na Lenjinovu senzibilnost prema umetnosti i na njegovo dublje razumevanje i tumačenje književnog konteksta, a posebno složenog i višeslojnog Tolstojevog dela.

Posebna je zasluga Đurčinova što nam je na pregnantan način interpretirao, a u izvesnom smislu i otkrio, poglede Medvedeva na takozvanu »ideološku sredinu«, zapravo dao novu šifru za razumevanje odnosa umetnosti i ideologije. Razgrađujući ustaljenu shemu o odnosu umetnosti i ideologije Medvedev je znatno doprineo dedogmatizaciji teorije umetnosti i estetike. U ovom pravcu delovali su i neki potonji teoretičari a naročito Hauzer, Lukač, Kosik, Bloh i drugi. Đurčinov se posebno osvrće na Lukačev teorijski razvoj kao i na njegov i Blohov odnos prema modernoj umetnosti i poznati spor između ova dva teoretičara.

Polemičke kontroverze koje su se pojavile u okrilju marksističke kritike na evropskim prostorima ispoljavale su se i u našoj sredini gde su se naročito isticali Krleža i estetičari zastupnici novog realizma. Đurčinov se ovde ne upušta u složeno stanje nastalo na književnoj levici što u izvesnom smislu osiromašuje prikaz ondašnjih prilika u Jugoslaviji. Lomovi koji su se tada događali na kulturno-umetničkom tlu imali su dalekosežne posledice za književno-umetnički život i u posleratnoj Jugoslaviji, a moglo bi se reći da se određeni refleksi osećaju i danas.

Središnje mesto u knjizi pripada pitanju vrednovanja u kulturnom stvaralaštvu. Valja imati u vidu da ovo pitanje postaje danas sve prisutnije u estetici kao svojevrsna šifra za razumevanje najrazličitijih kulturnih ostvarenja. Ovo pitanje se posebno izoštrava u našem samoupravnom socijalističkom društvu. Autor se s tim u vezi pita: »Kako će se vršiti neophodna idejno-estetska razgraničavanja u jednom samoupravnom socijalističkom društvu kao što je jugoslovensko društvo danas, a da se stoji na tlu klasnog koncepta društvenog i kulturnog razvitka, kako da se daju novi podsticaji stvaralačkim slobodama, kako da se obrazloži misao koja bi odgovarala najdubljim interesima radničke klase budući da predstavlja bitan, neodvojiv elemenat za oslobođenje rada, a time za ukupnu čovekovu ličnost?« Ovako širok kontekst u koji se smešta problematika vrednovanja dovoljan je i za izgradnju kriterijuma pomoću kojih bi se prodrlo do najsuptilni-

Digitized by Google

jih slojeva umetničkih ostvarenja.

Da bi se učvrstio adekvatan postupak vrednovanja nužno je jasno označiti okvire i domete samog aksiološkog metoda koji je i do sada, a i u sadašnjim prilikama, nailazio na dosta teškoća i nerazumevanja. To se naročito zapaža u mladim kulturama kao što je makedonska u kojoj se u kulturnom stvaranju odigravaju burniji i intenzivniji procesi, uz veće lomove i nesporazume. U takvim kulturama sporije se i teže utvrđuju jedinstveni kriterijumi vrednovanja, a poseban napor one moraju da učine u smislu afirmisanja svojih vrednosti u drugim kulturama. Međutim, i makedonska je kultura prošla i još uvek prolazi kroz slične faze kao i ostale kulture u Jugoslaviji — od naglašene ideološke kritike, preko konfrontacija u domenu kritičkog mišljenja pa do zakasnelog prilagođavanja i rasplinjavanja na jedan i na drugi koncept koji su bili karakteristični za šezdesete godine. Iz ovog se razvila angažovana i vrednosna kritika marksističke orijentacije.

Širina problematike koja se našla pred autorom nametnula mu je obavezu da se opredeli za što preciznije određivanje i predmeta i obima sfere istraživanja. Međutim, kako naglašava Đurčinov, »naša namera nije ovde da damo svestran i iscrpan prikaz aksiološke estetičke problematike sa stanovišta marksizma nego da oživimo refleksije o ovom pitanju sa nekoliko parametara u kojima se postavlja ovaj problem naročito da ukažemo na ozbiljne alternative koje se odnose na vrednosne i nevrednosne orijentacije u okvirima savremenih kritičkih sudova«.

Da bi se što uspešnije ostvario postavljeni zadatak Đurčinov je pošao od utvrđivanja teorijskih pretpostavki, i u okviru toga od pojma vrednosti, od vrednovanja kao istorijskog čina, od jednog paradoksa klasika marksizma, od odnosa društvene i umetničke kritike, preko analize vrednovanja kulturnog stvaralaštva i novih oblika vrednovanja gde se ukazuje na kritiku kao profesiju, na borbu za novu kritiku, a to znači i za novu kulturu, pa do stava da je kritika faktor zbližavanja nacionalnih kultura.

Ova razmatranja Đurčinov je završio uverenjem da je moguća nova kritika marksističkih opredeljenja koja bi stvarala autentičnu kritičku praksu danas i ovde. Ovo tim pre jer vlada opšte mišljenje da savremena marksistička kritika zaostaje za društvenom i umetničkom praksom. Ovde se nameće pitanje kako da se prevaziđe ovo stanje, kako u praksi obezbediti kritičko mišljenje i suđenje koje bi bilo suprotstavljeno ne samo eklektizmu nego i dogmatizmu.

Aktivan učesnik savremenog kulturnog života Đurčinov je reagovao na mnoge pojave u njemu, podvrgavao ih pažljivom posmatranju i temeljitoj analizi, kritici i davao o njima meritorne sudove. Posebno je značenje pridavao odnosu Saveza komunista prema kulturnom stvaralaštvu pri čemu je polazio od stanovišta da se pitanje tog odnosa ne može jednom za uvek teorijski odrediti jer se u ovom procesu osnovni činioci — Savez komunista i kulturno stvaralaštvo menjaju i stiču nova kvalitativna svojstva. Ako bi bilo obrnuto moglo bi se zaključiti da se ovaj proces odvija u nekom nadideološkom prostoru i da na njega nemaju uticaja konflikti koji se u društvenoj stvarnosti nužno dešavaju.

Đurčinov spada u onu vrstu istraživača koja ne prihvata ni već poznatu metodologiju bez ostatka, a još manje postignute istraživačke rezultate. On polazi od određenih opštih pretpostavki ali mu one isključivo služe kao podsticaj, čitav ostali istraživački postupak je isključivo njegov napor, stvar njegove invencije i stvaralačkog traganja. Razumljivo je da su i zaključci do kojih dolazi autentični i po mnogo čemu su inspirativni.

Knjiga Milana Đurčinova ne pretenduje da nam predstavi celovit estetski sistem, jedinstvenu

Digitized by Google

teoriju kulturnog stvaralaštva nego nam na nekoliko dobro ilustrovanih i otvorenih pitanja pokazuje teškoće savremene estetike, a istovremeno i mogućnosti marksističkog istraživačkog postupka da na uspešan način reši ta postavljena pitanja, da ih teorijski osmisli, a samim tim je na tragu uspostavljanja celovitijeg estetskog pristupa pa i temeljito zasnovane estetike marksističkog usmerenja. Pristajući na kreativan način uz ideje vodećih savremenih teoretičara umetnosti Đurčinov se ne zadovoljava samo interpretacijom njihovih ideja nego se mnogo aktivnije odnosi prema njima kritički ih razrađujući i prilagođavajući sopstvenim teorijskim shvatanjima.

Savremena jugoslovenska teorija umetnosti sa ovom knjigom M. Đurčinova je dobiła i u kvantitetu i u kvalitetu jer su pokrenuta brojna pitanja koja su bila ili nepoznata ili malo poznata savremenoj teoriji i na njih je odgovoreno na svež i teorijski relevantan način.

Radoslav Đokić

Perestrojka u SSSR

Izvori, smisao, sadržina i izgledi — Beograd, IMPP, 1988. str. 169.

Centar za međunarodni radnički pokret Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu priredio je kao posebno izdanje svoje dokumentacione serije ovaj zbornik. Namera mu je bila da izborom relevantnih tekstova u njemu našoj javnosti predstavi ideje i pokretačke snage onog temeljnog zaokreta u SSSR koji je tamo nazvan perestrojkom. Taj pojam postao je i van granica Sovjetskog Saveza sinonim za politiku i novo političko mišljenje KPSS, nakon što je na njeno čelo došao inicijativni i dinamični M. S. Gorbačov.

Pored veoma instruktivnog uvodnog teksta prof. dr Save Živanova o perestrojci, priređivači su se odlučili da u zbornik uvrste građu različitog karaktera. Svi tekstovi su iz 1987. godine. U prvom redu to su govori M. S. Gorbačova na januarskom plenumu CK KPSS, zatim na svečanoj sednici povodom 70-godišnjice oktobarske revolucije, kao i odluka CK KPSS usvojena na junskom plenumu o korenitom menjanju upravljanja privredom. Drugu grupu čine tekstovi istaknutih sovjetskih ekonomista koji raspravljaju o problemima ekonomske reforme u uslovima perestrojke. Treću grupu čine polemički tekstovi J. Afanasjeva i oponenata o preispitivanju istorije sovjetskog društva. Na kraju knjige su priređivači uvrstili dva zakonska teksta — o preduzećima i o individualnoj radnoj delatnosti. U uvodnom tekstu prof. dr Sava Živanov nastoji da utvrdi izvore, smisao, sadržinu i izglede perestrojke, oslanjajući se pritom na zvanične sovjetske stavove i dokumente. Već nakon odlaska L. I. Brežnjeva sa političke scene otpočinje proces kritičkog preispitivanja uzroka i korena stagnacije i ekonomskog, posebno naučno-tehničkog i tehnološkog, zaostajanja SSSR. Uporedo s uzrocima ekonomske krize (ili »pretkriznog stanja«, kako tamo radije kažu), iza ulepšane slike društva, naslikane kičicom aktuelnih partijskih ideologa u službi kulta ličnosti, otkrivaju se pojave socijalne i moralne krize, korupcije, krupnih birokratskih deformacija. U periodu »zastoja« (koji se uglavnom poklapa s Brežnjevljevom gotovo dvadesetogodišnjom vladavinom) razvija se tzv. mehanizam kočenja, a komandno-administrativni aparat neprikosnoveno ostvaruje funkciju upravljanja privredom. Nakon relativno kratkotrajnog razdoblja suočavanja s istinom, sovjetsko partijsko rukovodstvo nastoji da pronađe izlaz u temeljnoj ekonomskoj i društvenoj rekonstrukciji, obnovi i prestrojavanju. Upravo su tome posvećeni tekstovi zbor-

Digitized by Google

nika. U svom referatu na januarskom plenumu CK KPSS (1987) M. S. Gorbačov prvi put formuliše osnovne ideje perestrojke kao celovitu politiku i već razrađenu stratešku orijentaciju partije. Zanimljivo je kako je u ovom svom govoru Gorbačov elaborirao osnovnu sadržinu pojma perestrojke. Po njemu, glavni ciljevi i obeležja perestrojke su ovi: a) stvaranje efikasnog mehanizma koji će ubrzati razvoj sovjetskog društva, prevladati proces zastoja i mehanizam kočenja: b) oslanjanje na stvaralaštvo masa, razvoj socijalističke demokratije i samoupravljanja, javnosti, kritike i samokritike, uvažavanja vrednosti i dostojanstva ličnosti; c) stimuliranje intenzivnog razvoja privrede, razvijanjem metoda rentabilnosti i samofinansiranja, novatorstva i inicijativnosti; d) zaokret u pravcu nauke, poslovno partnerstvo nauke i prakse; e) prioritetni rast životnog standarda stanovništva; f) prevladavanje moralnih deformacija i uravnilovke, socijalna pravda i visoko vrednovanje poštenog i kvalifikovanog rada. Ove ciljeve perestrojke Gorbačov zaokružuje globalnom ocenom da je konačni cilj perestrojke »fundamentalna obnova na svim planovima, davanje socijalizmu najsavremenijih oblika društvene organizacije«, humanizacija ekonomskih, socijalnih i moralnih aspekata života sovjetskog društva (str. 29). Junski plenum CK KPSS bavio se prvenstveno reorganizacijom upravljanja privredom. Među usvojenim demokratima je i odluka Plenuma o zadacima partije u korenitoj perestrojki upravljanja privredom, koja sumira rezultate rada Plenuma (str. 52—54). Čini se da bi bilo veoma korisno da je našem čitaocu mogao biti predstavljen i dokument »Osnovni stavovi korenite perestroike upravljanja privredom«, u kome se veoma pregnantno izlažu pravci budućih promena u oblasti razvoja tržišnih odnosa, naročito zahvata u oblasti formiranja cena, kreditne i monetarne politike. Gorbačovljev referat na svečanosti povodom 70-godišnjice Oktobra imao je velikog odjeka. Kao što je i očekivano, u njemu su kritički ocenjene pojedine etape razvoja sovjetskog društva, naročito tridesetih godina. Ocenivši ličnost Staljina kao »krajnje protivrečnu«, Gorbačov je potvrdio da je plaćena visoka cena za bezakonje u doba njegove vladavine, da je Staljin znao za činjenice bezakonja i represalija i da je njegova krivica »ogromna i neoprostiva« (str. 61). U radovima sovjetskih ekonomista, koji su zastupljeni u zborniku, dokumentuje se stagnacija privrede u periodu 1960—1980. A. G. Aganbegjan to ilustruje ciframa i tabelama o opadanju rasta nacionalnog dohotka, produktivnosti rada i efikasnosti korišćenja proizvodnih kapciteta u ovom periodu. U drugom delu članka autor izlaže program intenzifikacije društvene proizvodnje u 11. petoletki (1981—1985) i strategiju ekonomskog razvoja SSSR do 1990, predviđajući da će tek krajem ove decenije intenzivni faktori proizvodnje imati primat nad ekstenzivnim, te da će ovaj zaokret obeležiti celokupni razvoj sovjetske privrede do kraja ovog veka. Za razliku od A. G. Aganbegjana, koji svoju analizu temelji na egzaktnim podacima, obiman prilog N. Šmeljova »Avansi i dugovi« predstavlja veoma kritičko, smelo i nesputano razmišljanje o sadašnjem trenutku sovjetske privrede. Dajući retrospektivu razvoja SSSR nakon Oktobra, autor uočava da se iz radova klasika marksizma, pa i Lenjina, nisu mogli preuzeti praktični saveti kako ostvariti najopštije socijalno-ekonomske ciljeve socijalizma. Građanski rat uslovio je komandne metode. Tek je »nova ekonomska politika« (NEP) otvarala mogućnosti jedne realističke ekonomske teorije i politike. Kratkotrajni period NEP-a »socijalizma zasnovanog na ekonomskom poslovanju« autor tumači kao period propuštenih šansi. Već krajem 20-ih godina dolazi do vraćanja na administrativnu ekonomiju i metode »ratnog komunizma«, što se najbolje očitovalo u kolektivizaciji. Jedna od posledica odbacivanja NEP-a je uspostavljanje

Digitized by Google

tridesetih godina voluntarističkog, administrativnog sistema upravljanja. U svom prilogu autor analizira recidive ovakvog sistema koji je doveo do dugogodišnje stagnacije sovjetske privrede. Istovremeno, ukazuje na velike mogućnosti perestrojke u različitim oblastima rekonstrukcije sovjetske ekonomike. On se zalaže za temeljne ekonomske reforme, javnost u radu, demokratizam i nesputan društveni život. Čini se posve opravdanim što su priređivači uvrstili u zbornik i nekoliko priloga koji odslikavaju rasprave o aktuelnim teorijskim i ideološkim pitanjima preispitivanja stanja u društvenim naukama, pre svega politikološkim i istorijskim.

Tako poznati politikolog A. Butenko elaborira pitanje tzv. mehanizma kočenja (sintagma koja je nastala nedavno i koja označava mehanizam političkog i ekonomskog upravljanja društvenim poslovima u periodu Staljina i sve do perestrojke). Mehanizam kočenja je već do sada bio u više navrata predmet rasprave, čak i na eminentnim naučnim skupovima. Većina učesnika u raspravi je saglasna da je taj mehanizam direktno vezan za period »kulta ličnosti«, ali postoje različita, pa i oprečna stanovišta o njegovim uzrocima i posledicama. Među ovim stanovištima u sporu izdvaja se mišljenje A. P. Butenka, koji je analizirao njegove socijalno-političke, ekonomske i idejne osnove. Po njemu, osnovni strukturni elementi tog mehanizma su: promišljena hijerarhija vlasti, neposredna državna centralizacija; državni vid svojine, potpuno potčinjen administrativno-birokratskom aparatu, odsustvo zainteresovanosti radnog čoveka da njome raspolaže; vulgarno tumačena ideja o jedinstvu svih slojeva društva, zanemarivanje pluralizma interesa različitih društvenih grupa. Rečju, ukupnost okamenjenih ekonomskih formi i prevaziđenih političko-organizacionih struktura, uz to potkrepljenih odgovarajućom ideologijom i psihologijom. Sintetišući svoju ocenu mehanizma kočenja, autor ističe da je to »nusproizvod u društvu istorijski nastalog mehanizma administrativno-birokratske uzurpacije klasne vladavine, sa svim njemu svojstvenim deformacijama ekonomskog i političkog sistema, a isto tako ideologije i psihologije« (str. 112). Zanimljivo je da je teza o uzurpaciji klasne vladavine od strane Staljina, koju je A. Butenko zastupao na jednom naučnom skupu, bila odmah osporena, ali ju je njen protagonist naknadno obrazložio u posebnom odgovoru oponentima (vid. *Voprosy istorii KPSS*, br. 1, 2, 7/1988). Po mišljenju A. Butenka mehanizam kočenja može se otkloniti mehanizmom ubrzanja, i to i jeste centralni zadatak i suština perestrojke (str. 113). Istoričar Jurij Afanasjev poznat je kao agilni pristalica perestrojke, on često istupa s britkim napisima u kojima se zalaže za novo viđenje istorije. U prilogu »Energija istorijskog znanja« razjašnjava uzroke zaostajanja i stagnacije istorijske nauke nakon snažnog impulsa, u periodu posle XX kongresa KPSS. Uzroke zastoja vidi u birokratskoj intervenciji u nauci, ali i nataloženim predstavama iz 30-ih godina koje su gušile istraživačku misao, pretvorile istoriju u apologetsku sluškinju »propagande uspeha«. To ilustruje na primeru udžbenikâ partijske istorije, koji daju jednostranu sliku događaja, a mnoge prećutkuju. Ovaj članak J. Afanasjeva, koji je naišao na živo reagovanje među istoričarima i u najširim redovima čitalaca, osporila je grupa istoričara, nazivajući ga »nenaučnim«, senzacionalističkim«. U ovom odgovoru na pismo četvorice istoričara J. Afanasjev je izneo dodatne argumente, obrazlažući svoje teze o zaostajanju sovjetske istorijske nauke, potrebi odbacivanja staljinističke sheme pobeda Oktobra i izgradnje socijalizma, koja još uvek caruje u konjunkturnim udžbenicima partijske istorije. Autor podseća da »prošlost, a posebno nedavna teška prošlost, ne iščezava kao pejzaž na prozoru vagona koji juri...«, te da je potrebno bez predrasuda iznova pročitati sopstvenu istoriju (str. 125).

Digitized by Google

Na kraju, zbornik donosi tekstove dva zakona, koji na izvestan način obeležavaju institucionisanje ideja ekonomske reforme, započete u eri najnovije perestrojke. To je Zakon o individualnoj radnoj delatnosti (usvojen novembra 1986) kojim se omogućuje individualna radna delatnost građana u oblasti zanatstva i domaće radinosti, pružanja usluga stanovništvu kao i druge delatnosti, zasnovane isključivo na ličnom radu građana i članova njihove porodice. Ovim Zakonom država štiti i podstiče lični rad građana u opštem društvenom interesu. Pažnju javnosti je posebno privukao Zakon o preduzećima (udruženjima), koji je nakon višemesečne rasprave usvojen krajem juna 1988. Ovim Zakonom se na nov način uređuju položaj, prava i odgovornosti preduzeća, kao osnovne privredne ćelije, koje je dugo godina bilo sputano mrežom administrativnih propisa i ograničenja i čija je uloga bila svedena na običnog izvršioca. Zakon zadržava princip centralnog planiranja, ali će on biti redukovan na dugoročne i naučno zasnovane ekonomske normative. Preduzećima se daju šira prava i odgovornosti, od njih se traži da posluju na načelima dohodovnosti i samofinansiranja. Ekonomičnije poslovanje, efikasnost privređivanja, samoupravljanje radnog kolektiva — to su osnovne odrednice novog Zakona. Zbornik »Perestrojka u SSSR« odslikava jednu fazu započetih društveno-ekonomskih promena, ali važnu i značajnu, možda od presudnog uticaja za dublje ekonomske i političke reforme u Sovjetskom Savezu, pa i za ukupni društveni napredak savremenog socijalizma. Nadati se da će na ovom putu, posutom ružama i trnjem, prevagnuti one snage, uprkos otporima, koje čine pokretač perestrojke i koje traže ostvarenje više socijalizma, više demokratije.

Putnik Đajić

Socijalizam kineskih boja

Urednik Predrag Simić. (Serija »Reforme u socijalizmu«). — Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1988. str. 202.

Kriza socijalizma kao modela reprodukcije društva i produkcionih odnosa dovela je do jednog pozitivnog rezultata: do svesti o nužnosti preispitivanja i razvijanja teorijskog nasleđa i sopstvene prakse. Teorijski problemi koje su pokretali sovjetski ekonomisti dvadesetih godina, kao i saznanje o nedovršenosti dosadašnjih privrednih reformi u socijalističkim zemljama, posebno reformi iz 60-ih godina, više nisu predmet rasprava u uskim naučnim krugovima i na partijskim kongresima, već pitanje redovnog funkcionisanja privrede i društvenih institucija. Institut za međunarodnu politiku i privredu već nekoliko godina, u okviru serije publikacija *Dokumentacija* objavljuje dokumenta socijalističkih zemalja koji su usvojeni kao deo državne i partijske politike reformi. Dalji naučni i stručni korak u pravcu tih promena je objavljivanje dokumenata pojedinih zemalja — zakonodavni, politički i drugi akti, snabdeveni predgovorom koji po sadržaju i obimu ima karakter naučne studije.

Prve knjige te serije »Reforme u socijalizmu« posvećene su sovjetskoj perestrojki i kineskoj reformi. Argument za takav izbor je ne samo vremenski prioritet ovih dveju reformi, već svestranost reformatorskih zahvata i socijalne promene i potresi koje prate te promene. Bez prejudiciranja konačnih ocena, kineski pristup bi se mogao nazvati »tihom revolucijom«; naziv je opravdan metodama koje su suprotne šezdesetim godinama i drastičnim metodama često destruktivne »kulturne revolucije«. Problemi sa kojima se suočavaju sve socijalističke reforme 80-ih godina su dvostruki — s jedne strane, promene u društvu, s druge nužni prelazak sa klasične indu-

Digitized by Google

strije na nove tehnologije i treća tehnološka revolucija. Zato je kineska reforma počela političkom borbom u vrhovima partije, i postepeno prolazi kroz više etapa kao jedan oblik reforme odozgo, mada se dalji tok i trajanje reforme ne mogu sagledati. Reforme su započele kroz političku borbu između XII i XIII kongresa KP Kine (1982. i 1986. godine).

Osnovni problem sa kojim se suočavaju reforme u socijalizmu je dilema odnos tržišta (posebno pitanje stečaja preduzeća) i ekonomske sigurnosti, što znači i socijalne sigurnosti zaposlenih. Za ocenu kineske reforme značajni su tok i odluke XIII kongresa KP Kine. Ovaj kongres održan je od 25. X do 1. XI 1987. godine. Na kongresu je učestvovalo 1959 punopravnih i »specijalno pozvanih« delegata koji su radili u dve plenarne i više sednica po komisijama. Na završnoj plenarnoj sednici tajnim glasanjem izabrano je 175 članova CK KP Kine, što je manje od broja članova CK biranih na XII kongresu. Pored članova Centralnog komiteta izabrano je još i 110 kandidata, 200 članova Centralne savetodavne komisije i 69 članova Disciplinske komisije. Po redosledu i sadržini, ciljevi reforme navedeni u glavnom referatu na XIII kongresu KP Kine su sledeći: »a) koncentrisanje napora na modernizaciji tj. na razvoj proizvodnih snaga; b) istrajnost u sveobuhvatnim reformama; c) sprovođenje politike otvaranja; d) razvoj plansko-robne privrede u kojoj će dominantno mesto imati javna svojina; e) izgradnja demokratije na osnovama stabilnosti i jedinstva i f) izgradnja društva s razvijenom kulturom i ideologijom pod vođstvom marksizma« (str. 19). Povodom ovih složenih i dugoročnih zadataka u kineskom rukovodstvu razvile su se diskusije i sukobi stavova o putevima rešavanja svih tih pitanja. Stavovi su podeljeni pre svega povodom ekonomskih pitanja, jer od njihovog rešenja umnogome zavisi rešavanje ostalih pitanja nabrojanih u dokumentima Kongresa. Pitanja granice delovanja zakona vrednosti, ravnoteže između ponude i tražnje, su osnovna, a tek zatim slede i problemi političkog sistema, reforme pravosuđa i dr. Da postoje različite struje u rukovodstvu kineske partije po pitanju reforme, može se videti i iz nijansi u terminologiji: tako je Čen Jun koristio termin »restrukturiranje« umesto »reforma« kako bi izrazio svoj konzervativni stav, umanjujući značaj savremenih promena u Kini. Pitanje koje čini pravi ispit istorije za kineski socijalizam svakako je uloga partije. Na XIII kongresu utvrđene su takve formulacije kojima se oduzima argument tradicionalistima, jer su zadržani termini iz maocetungovskog perioda; ali suština je izražena u prelasku sa ideoloških na praktične ciljeve.

Promene u kineskom društvu definisane su kao veoma širok zahvat, koji praktično obuhvata sve oblasti života. U poređenju sa tako krupnim ciljem, strategija i politika promena ni iz daleka nisu precizno operacionalizovane. Ne vidi se npr. ko će sprovoditi reformu pravosuđa, kako da se promeni i modernizuje uloge armije, koja je tradicionalno važan faktor političkih odnosa u Kini. A ne otvara se pitanje da li je moguć razvoj u pravcu demokratizacije a da se pri tom ne ojača politički sistem a ograniči moć armije? Istovremeno, prisutna je svest o reformi u Kini kao delu jednog simultanog procesa u socijalističkim zemljama. Zato su za partijske analitičare, kao i za stručnjake, posebno ekonomiste i pravnike, nužna poređenja sopstvenih rezultata sa postignućima drugih socijalističkih zemalja. Osnovno pitanje i problem koji nam se nameće čitajući ova dokumenta jeste *preterani nivo zahteva.* Jedna reforma, ma koliko dugo trajala, ne može da reši probleme zaostalosti kao i dublje i trajnije probleme civilizacijskog karaktera, koji su se dugo kumulirali u ogromnoj i prenaseljenoj azijskoj zemlji. Dovoljna je ambicija promena ekonomskog sistema, i samim tim produkcionog odnosa,

Digitized by Google

pa bi bilo dovoljno za intenzivni rad čitave jedne generacije. Izgleda ne samo moguće, već i dosta verovatno da će preširoki zahtevi demobilisati široke slojeve kineskog društva, a da neće vezati ni mlade generacije kineskih stručnjaka sa kojima reformatori računaju kao sa stručnim pokretačem i kvalifikovanim kadrovima za velike društvene promene. Naravno, ovo je globalna procena koja se bazira više na analogiji sa rezultatima dosadašnjih reformi i političkim odnosima unutar KP Kine. Svest o složenosti ove reforme iskazao je urednik publikacije Predrag Simić sledećom ocenom: »Tekuće idejno-političke rasprave pa čak i otvoreni politički konflikti u njima, počev od Kine (zbivanja vezana za smenu na čelu KPK početkom 1987. godine), preko Sovjetskog Saveza (na primer, ‚slučaj Jeljcin'), Poljske i Mađarske, do Jugoslavije (dileme vezane za ‚Dugoročni program ekonomske stabilizacije' i pravce ustavnih promena) svedoče o dubini ideoloških i političkih problema koji prate pokušaje reformi i koji su ih, u ranijim etapama, uglavnom zaustavili u tački u kojoj se postavio zahtev za promenama bitnih elemenata postojećeg političkog sistema, a time i bazičnog produkcionog odnosa« (str. 28).

Budući da je suština reforme u Kini duboko klasno-ideološka, potpunije će se razumeti odnosi snaga u društvu, partiji ako se dokumenti analiziraju, tumače i ocenjuju posmatranjem snaga koje stoje iza njih. Reformatorski opredeljen Džao Cijang u referatu na XIII kongresu KPK dao je sledeće ocene:

»— u pogledu širine i dubine promena reč je o izazovu upućenom društvu, i po tome je socijalistička strukturna reforma još jedna revolucija«;

»— učvrstila se politička stabilnost i jedinstvo; — socijalistička demokratija i socijalistički pravni sistem razvili su se korak po korak;

— u svetlosti međunarodne situacije i potrebe za sopstvenim programom modernizacije, mi smo izvršili prilagođavanje obrazaca kineske spoljne politike i odnosa Partije s inostranstvom, usredsređujući se na dva osnovna pitanja, a to su mir i razvoj« (str. 74—76).

U istom dokumentu se kritički ukazuje na dosadašnji ekonomski razvoj Kine kao proces industrijalizacije i akumulacije društvenog kapitala kao pripremu za razvoj socijalističkog društva, što sadašnjoj reformi daje karkter epohe modernizacije privrede i društva (str. 77—81). U izveštaju Džao Cijanga na XIII kongresu KP Kine sadržana je sledeća ocena: »Zaostalost proizvodnih snaga određuje sledeće aspekte proizvodnih odnosa: podruštvljavanje proizvodnje, što je od suštinskog značaja za široku zastupljenost socijalističkog javnog vlasništva, još uvek se nalazi na vrlo niskom stupnju; robna privreda i domaće tržište tek počinju da se razvijaju; naturalna i polunaturalna privreda imaju veliki udeo u celokupnoj privredi; socijalistički ekonomski sistem još nije sazreo i nije dovoljno razvijen« (str. 78). Za ostvarenje glabalnih društvenih ciljeva kakve su promene koje određuju odluke XIII kongresa i drugi dokumenti, potrebno je da se steknu različite komponente, objektivne i subjektivne, a pre svega precizno definisani ciljevi, materijalna sredstva, politička sredstva i kadrovi. Od navedenih komponenti najteži problemi i najveća neujednačenost prisutni su kod materijalnih sredstava i kadrova. Naime, za velike reforme privrede potrebna su odgovarajuća materijalna sredstva koja nije moguće obezbediti iz sopstvene akumulacije, a krug dužničko-poveriličkih odnosa već se pokazao kao neefikasno rešenje u slučaju drugih socijalističkih zemalja, među njima i Jugoslavije. Opreznost kao jedna od konstanti kineske politike neće dozvoliti da se ulazi u spoljne dugove, ali se time ekonomska reforma odugovlači i gubi na tempu i intenzitetu. Druga nedostatna komponenta koja je

Digitized by Google

još složenija i manje predvidiva su kadrovi, odnosno generacijsko obnavljanje državnog i partijskog rukovodstva Kine. Poznata su međunarodna empirijska istraživanja koja jasno dokazuju da je za efikasno i suvereno snalaženje u političkom životu potrebno minimalno pet godina prethodnog iskustva, odnosno praktičnog »staža« u političkim partijama i institucijama. To iskustvo nedostaje mladoj, delimično i srednjoj generaciji u Kini, što je štetno imajući u vidu značaj i mogućnosti korišćenja stručnih i naučnih znanja za vođenje moderne politike. Taj problem će se teško rešavati; u najnovijem periodu otvaranja Kine prema svetu i mogućnosti za bavljenje različitih oblika preduzetništva privukle su mnoge mlađe Kineze, koji bi se inače mogli angažovati u politici. Ta pojava nije nova, događala se i u drugim socijalističkim zemljama, i realno otvara mogućnost negativne selekcije u partijskim i državnim rukovodstvima. Kadrovska politika obeležena je jakim tradicionalizmom, gerontokratijom i hijerarhizacijom, što je ostavilo jake tragove na partijski rad u celini i šire odnose u kineskom društvu. U partijskom radu nema novih ideja i spremnosti na rizik koji su svojstveni mladosti. Naglašavanje značaja ljudskog faktora u kineskoj reformi zasniva se na realnoj proceni zahteva koje je XIII kongres postavio pred kinesko društvo: »Osnovna linija naše Partije u izgradnji socijalizma s kineskim osobenostima u toku početnog stadijuma socijalizma je sledeća: voditi narod i sve njegove nacionalnosti u jedinstvenom, samostalnom, snažnom i pionirskom naporu da se Kina pretvori u naprednu, snažnu, demokratsku i u pogledu kulture razvijenu zemlju, postavljajući ekonomski razvoj za središnji zadatak, uz istovremeno poštovanje četiri osnovna načela i očuvanje reforme i politike otvaranja« (str. 81).

Problemi i dileme sa kojima se suočavaju sve velike reforme društva su gotovo neiscrpne, a u suštini se svode na sledeće — šta se od planova može ostvariti i po koju cenu? Naravno, ta cena se meri materijalnim dobrima, ali i popravljanjem (ili snižavanjem) razine kvaliteta ljudskog života. Za sadašnju kinesku reformu se može reći da je složena, teška i teško predvidiva. Za radoznalog čitaoca nema svrhe dalje nabrajanje stavova iz različitih dokumenata, već preporuka da mu posluže kao osnova za ozbiljnije promišljanje ne samo problema kineske reforme, već i jugoslovenske.

Dubravka Stajić

„Mijat i Mojsije"

(Skupština Opštine Kolašin, 1988)

Mijat Mašković i Mojsije Stevanović bili su mladi revolucionari — intelektualci, obojica rođeni u istom kraju (Kolašin, Crna Gora) i obojica poginuli na istom bojištu (Španija). Iz prerane i junačke smrti ušli su prvo u legendu. O njima su se pjevale narodne pjesme, slagale tužbalice; sjećanje na njih dugo je živjelo (i živi) kod svih koji su ih poznavali. Živjeli su, družili se i borili zajedno, zato su zajedno i u ovoj knjizi koja je, svakako, značajan doprinos upoznavanju savremenih generacija s njihovim likom i djelom.

Mijat Mašković rođen je 1910. godine u selu Plana kraj Kolašina. Osjetivši još u ranom djetinjstvu gorak »ukus« sirotinje koja će ga pratiti čitavog života, posebno kao studenta prava na Beogradskom univerzitetu gdje će biti aktivni učesnik revolucionarnog studentskog porekla. Mašković je imao veoma razvijen smisao za socijalnu i svaku drugu pravdu. To će doći do punog izražaja kako u njegovoj svakodnevnoj revolucionarnoj aktivnosti, tako i u njegovom književnom stvaralaštvu. Čvrsto opredijeljen komunista, dobar student, lucidan

Digitized by Google

sagovornik, vedar mladić i odličan drug — to su neke od osnovnih karakteristika po kojima su ga zapamtili njegovi drugovi. Kao aktivni učesnik studentskog revolucionarnog pokreta u Beogradu izvođen je pred sud i osuđivan. Kod svojih saboraca sa španskog ratišta ostao je takođe zapamćen po samoprijegoru i junaštvu. Poginuo je marta 1937. godine kao komandir čete »Matija Gubec«. A kako je poginuo — o tome svjedoči, između ostalih, i Kosta Nađ: »U četi ‚Matija Gubec' Mašković naročitu brigu vodi o spremnosti boraca za borbu. To su bili već oprobani borci koji iza sebe imaju borbeno iskustvo. Četa se nalazi ukopana pred samim mjestom Kinto... Mašković je s pištoljem u ruci vikao: ‚Naprijed drugovi!' To je bio njegov posljednji juriš. Za komandira je došao Ivan Gošnjak. Komesar čete Ivan Štimac je zapisao: ‚Mijat Mašković je bio vrlo disciplinovan vojnik internacionalne brigade, a pored toga Crnogorac, potomak plemena koje je visoko cijenilo junaštvo i poštenje. On je kao komandir, umjesto da se nalazi bar koju desetinu metara iza čete i odatle komanduje, bio u prvim redovima.'«

Iako je živio kratko, a uz to bio stalno angažovan na zadacima Partije, Mijat Mašković je uspio da napiše i objavi veći broj pjesama i nekoliko proznih radova koji su najavljivali, a dobrim dijelom i potvrdili njegov nesporni književni talenat. U poeziji je počeo mladalačkim, pesimistički intoniranim stihovima, da bi nastavio stihovima bunta i otpora, kakvi su, na primjer, oni u njegovoj poznatoj pjesmi »Mi«. Među pjesmama koje se nalaze u ovoj knjizi ima i onih koje su nastale u znaku početničkog traganja i naslućivanja, ali i onih koje govore o već nađenom putu i »rukopisu«. To isto bi se moglo reći i za njegovu prozu za koju je rečeno da je odlikuje »poetizacija kazivanja, osobito kada je riječ o slikanju zavičajnih predjela, poznavanje seoskog života, poniranje u psihologiju gorštaka, ispod čije se tvrdokornosti i divljine kriju nježnosti i pitomina, obilje svježe narodne leksike.« Po najboljim svojim radovima on je nezaobilazno ime međuratne crnogorske literature.

Mojsije Stevanović rođen je 1913. godine u selu Ljuta (Morača). Gimnaziju je učio u Kolašinu i Nikšiću, Pravni fakultet studirao u Beogradu. Još od gimnazijskih dana drugovi su ga zapamtili kao briljantnog đaka, ozbiljnog i strogog i prema sebi i prema drugima. Pisao je stihove, ali ih nije objavljivao. Na Beogradskom univerzitetu važio je za jednog od najaktivnijih i idejno najobrazovanijih studenata — komunista. Uživao je veliki ugled koji se zasnivao kako na njegovoj revolucionarnoj odlučnosti i principijelnosti, tako i na ličnom poštenju. Mnogo je, kako se njegovi drugovi sjećaju, čitao, a uz to pisao i objavljivao publicističke radove. Malo je objavio, no, i po tome što je objavio vidi se da je bio izuzetan intelektualac, radoznao i lucidan duh. Jedan od njihovih drugova, sjećajući se u ovoj knjizi Mojsija i Mijata, kaže da je: »Mojsije bio savjest, a Mijat duša Partije.«

Poginuo je, kao i njegov nerazdvojni drug Mijat Mašković, u Španiji. Sjećanje na tu smrt zabilježio je njegov saborac Veljko Kovačević ovim riječima:

»Tog jutra kod Poblete... kad se razlegala stravična detonacija i slegla krvava prašina, kada smo shvatili da više nema Mojsija Stevanovića, nije bilo nijednog borca kojemu nije zaiskrila suza u oku. Ne znam ni jednog drugog Jugoslovena koji je u tom trenutku nosio oružje Španske republikanske vojske čija bi smrt tako snažno i duboko dirnula svakog borca internacionalne brigade, za kojim bi tog jutra cijela brigada zaplakala, kao što je zaplakala za Mojsijem Stevanovićem.«

Knjiga »Mijat i Mojsije« podijeljena je u četiri odjeljka — u prvom su sjećanja savremenika na ovu dvojicu revolucionara, u drugom odjek njihove smrti i sjećanje na veliki pomen u Mo-

Digitized by Google

rači, u trećem — izbor tekstova o njima i u četvrtom — njihova književna i publicistička zaostavština. Osim toga, tu je i veliki broj dokumenata i fotografija.

Knjigu su priredili: Milovan Mušo Šćepanović, Svetozar Kujović i Budo Simonović. Simonović je uredio publikacije i napisao veći broj kazivanja o Mijatu i Mojsiju. Rezultat njihovog truda je ova knjiga za koju pisac predgovora Batrić Jovanović kaže da je »namijenjena prije svega mladima da bi u srcu svakog mladića i djevojke ostalo trajno da živi saznanje o neponovljivoj žrtvi Mojsija Stevanovića i Mijata Maškovića.«

Milo Kralj

Digitized by Google

Pregled sadržaja u 1988. godini

1

Predrag Vranicki
Program SKJ na provjeri istorije 3

Branislav Ivanović
Zaštita društvene svojine u ustavnim amandmanima 28

Tribina

Društveni položaj i uloga mlade generacije 50

Boris Mužević
Socijalizam i mlada generacija 51

Stanislav Seklecki
Politika PURP prema omladini 58

Stipe Orešković
Odnos socijalizma i omladine 62

Velja Tomanović
Šta je socijalizam? 66

Milija Komatina
Socijalizam ima budućnost, iako ne i svi njegovi dosadašnji reliteti 69

Grzegorz Novacki
Mladi Poljaci o problemima socijalizma 73

Goran Milinović
Pravo omladine na kritiku 78

Vjeslav Klimčak
Principi i ideali socijalizma u vaspitanju omladine 81

Lev Kreft
Artikulacija položaja i uloga omladine u omladinskoj organizaciji 89

Risard Kasinjski
Doprinos mlade generacije izgradnji socijalizma 91

Srećko Mihailović
Šta je ispod koprena i velova 100

Julian Nuckovski
Omladinski pokret u socijalističkoj obnovi Poljske 111

Mira Lorger
Uzroci i posledice revitalizacije religije 119

Wodzimierz Ulicki
Učešće omladine u političkom životu 124

Mirko Arsić
Dva tipa politizacije omladine 129

Prikazi 132

Digitized by Google

2

Radovan Radonjić
Titova misao i izgradnja KPJ/SKJ 3

Mijat Šuković
Za jasniji i ostvarljiviji izraz društvenog uređenja 23

Muhamed Kešetović
Ustavnim promjenama ka građanskom idealu »nacije« i »države« ili ka samoupravno udruženom radu 59

Zoran Vidojević
Nacija i emancipacija 67

Nedžad Bašić
Univerzalnost nacionalnih i ljudskih prava i sloboda 83

Dragoje Žarković
Ekologija i politika 92

Međunarodne teme

Predrag Simić
Društvene promene u NR Kini u svetlu XIII kongresa komunističke partije Kine 111

Prikazi 138

Digitized by Google

3

Franc Šetinc
Demokratski centralizam u prostoru i vremenu 3

Zlatan Gavrilović
Marksizam i Savez komunista 24

Bećir Macić
Odgovornost — temeljna komponenta avangardnosti Saveza komunista 33

Nedžad Bašić
Klasno-socijalne implikacije internacionalizacije kapitala 48

Živan Nikolić
Svetsko tržište i svetska cena 59

Ranko Petković
Istorijski i geostrateški položaj i značaj Balkana juče i danas 72

Suočavanja

Branko Petranović
Za kritički dijalog o jugoslovensko-sovjetskim odnosima 88

Ogledi

Tamara Prošić
Hegemonija i revolucija 114

Susreti
Socijalizam i »duhovna situacija vremena« 130

Osvrti

Pavle Anagnosti
Ostvarivanje zajedničkog interesa u kulturi 141

Inostrani prilog

A. V. Dmitriev
Tendencija razvitka sovjetskog političkog sistema 150

Prikazi 162

Digitized by Google

4

Tribina

Oblici svojine u uslovima izgradnje i razvoja socijalizma 3

Slobodan Komazec
Društveno vlasništvo, društveni odnosi i suvremeni privredni sistem 5

Miladin Korać
Neke dileme o društvenoj svojini 19

Dragoje Žarković
Krah dogovorne ekonomije 26

Nikola Visković
Vlasništvo u suvremenosti 31

Tomislav Nikolić
Vratimo se Marksu 38

Zoran Popov
Sistem dogovorne ekonomije ne može biti efikasan 42

Milovan Pavlović
Društvena svojina i sistem robnog privređivanja 46

Dragoje Žarković
Društvena svojina i kriza 50

Džemal Sokolović
Dijalektika privatne svojine 64

Brana Ivanović
Društvena svojina nije pravo svojine, a jeste svojina 69

Inge Kraljević
Zašto se ne sučeljavaju modeli 80

Čedo Grbić
Glavna greška socijalizma 86

Tomislav Nikolić
Socijalizam, svojina i eksploatacija 95

Zoran Popov
Otvorena pitanja institucionalne regulacije zaštite društvene svojine 104

Ivan Bilić
Odnosi vlasništva i odnosi proizvodnje 114

Radoman Božović
Svojinski sadržaj društvene svojine — uslov izlaska iz krize 125

Bogumil Ferfila
Svojina u ekonomskom i političkom sistemu 137

Ivan Perić
Neke kontroverze u našem društvu sa izvorištem u pravu vlasništva 142

Branko Medojević
Subjekti svojine u našem društveno-ekonomskom sistemu 147

Momir Bulatović
Mogućnosti stvarne promene datog oblika svojine 155

Milovan Pavlović
Nema samoupravljanja bez društvene svojine 161

Nikola Vukmirović
Uticaj vlasničkih odnosa na strukturu privrede i njenu efikasnost 172

Marin Buble
Socijalizmu je primjeren mješoviti privredni sistem 185

Zdravko Tomac
Proturječnosti ustavne koncepcije društvenog vlasništva i pravci ustavnih promjena 192

Alojzij Finžgar
Društvena svojina i ustavni amandmani 208

Blagoje Bošković
Društvena svojina, robna proizvodnja, akcionarstvo 216

Ivica Prga
Prolegomena za kritiku monetarnog fetišizma 231

Milija Komatina
Socijalizam i svojina 236

Prikazi 241

Digitized by Google

5

Boško Krunić
Jačanje vodeće idejno-političke uloge, jedinstva i odgovornosti SK u borbi za izlazak iz društveno-ekonomske krize 3

Ustavne promene

Nikola Stefanović
Federalizam i strukturalni poremećaji u jugoslovenskoj federaciji 22

Ivan Kristan
Odgovornost republika i pokrajina za razvoj jugoslovenske federacije 63

Mijat Šuković
Kako usaglašavati posebne i zajedničke interese 73

Oblici svojine

Nikola Kljusev
Za drugačiji tretman svojine 110

Slavko Kulić
Relevantnost vlasništva s aspekta stvaranja, prisvajanja i raspolaganja, s proizvodnim snagama društva 117

Ekonomske zakonitosti i društveno usmeravanje privrednih tokova

Dragutin Marsenić
Privrednosistemska ograničenja delotvornosti planiranja u Jugoslaviji i mogućnost njihovog prevazilaženja 126

Prikazi 144

Digitized by Google

6

Stipe Šuvar
Socijalizam pred novim izazovima 3

Boris Majer
Razmišljanje o drukčijem socijalizmu 64

Nikola Visković
(Ne)mogućnost političkog pluralizma u sadašnjem trenutku Jugoslavije 85

Inostrani prilog

Stanislav Gabrielski
Partija u procesu reformi 101

Prikazi 117

Digitized by Google

7—8

Kiro Hadži Vasilev
Osnovne pretpostavke sistema udruženog rada 3

Tribina

Staljinizam i destaljinizacija 48

Milija Komatina
Socijalizam bez staljinizma 48

Miloš Nikolić
Mera političke prinude 65

Sava Živanov
Istorijski smisao i značaj sukoba 82

Fuad Muhić
Šta je demokratska opozicija 85

Stipe Orešković
Osnove reprodukcije staljinizma 98

Branko Balj
Izvori staljinizma 102

Miloje Petrović
Kako destaljinizovati Marksovu misao 110

Aleksandar Sekulović
Kontrarevolucija kao uzrok staljinizmu 115

Najdan Pašić
Stalna aktuelnost borbe protiv antikomunističkih dogmi 119

Goran Babić
Strah i smijeh 127

Vojan Rus
Staljinizam — birokratizam prvobitne akumulacije i industrijalizacije 133

Ervin Peratoner
Komponente sukoba FNRJ i KPJ s »Kominformom« i SSSR 159

Prikazi 169

Digitized by Google

9

Marko Orlandić
Odlučne i radikalne reforme — put izlaska iz krize 3

Žarko Papić
Osnove politike strukturnih promena 16

Branislav Šoškić
Pluralizam svojine u našoj privredi 34

Dragoljub Dragišić
Aktuelne kontroverze i nedoumice o društvenoj svojini 50

Tribina
Program SKJ pred izazovima vremena 64

Dušan Dragosavac
Problemi realizacije Programa SKJ 64

Aleksandar Grličkov
Značaj i istorijski horizonti Programa SKJ 70

Radovan Radonjić
Program ne treba menjati 73

Marijana Pajvančić
Reafirmacija programske uloge SKJ 78

Atila Sam
Šta se ne ostvaruje 81

Zdravko Tomac
Pledoaje za promjene 86

Vladimir Prvulović
Programska zasnovanost uloge SKJ u garantovanju i zaštiti ostvarivanja prava, sloboda i odgovornosti čoveka i građanina u našem društvu 91

Aleksandar Fira
Mera socijalizma je čovek 95

Prvoslav Ralić
SKJ je partija revolucije a ne reforme i stabilizacije 98

Sonja Lokar
Odakle raskoraci 102

Međunarodne teme

Gavro Cerović
Jugoslavija i evropske integracione grupacije 105

Osvrti

Slavoljub Cvetković
Prilog pitanju o koncepciji jugoslovenske revolucije 122

Inostrani prilog

V. Aleksejev, J. Kudrjavcev
Perestrojka: Radikalna privredna reforma i demokratizacija sovjetskog društva 133

Prikazi 148

Digitized by Google

10—11

Stipe Šuvar
Referat na 17. sednici CK SKJ 3

Bogdan Ilić
Robna proizvodnja i socijalistički samoupravni proizvodni odnos 42

Ćazim Sadiković
Tržišna ekonomija i pravni sistem 60

Đuro Gatarić
Pravni aspekti društvenog vlasništva 70

Marko Lolić
Savez komunista i savremena uloga javnih glasila 92

Ranko Petković
Nesvrstanost u novim međunarodnim uslovima 104

Zlatan Gavrilović
Marksizam II internacionale i poimanje znanosti 119

»SOCIJALIZAM« 1958—1988. 134

Iz nasleđa časopisa

Mito Hadži Vasilev
Pravo svojine robne proizvodnje i oblici prisvajanja 307

Reagovanja

Dragoje Žarković
Neosnovane optužbe Miladina Koraća 330

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

7 fb 6301

CENA 2.000.— DIN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA
Digitized by Google

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C044745289

Digitized by Google

Digitized by Google